COLECȚIA „BIBLIOTECA ENCICLOPEDICA DE ISTORIE A ROMÂNIEI"

IO AN DRĂGAN

NOBILIMEA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA ÎNTRE ANII 1440-1514

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
București — 2000

Coperta colecției: MIRCEA DUMITRESCU

ISBN: 973-45-0336-7

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE

Ceea de numim îndeobşte evul mediu e o lume a ierarhiilor social-politice de fapt, rezemate pe stăpânirea pământului — domenii exploatate cu mâna de lucru dependentă —, ierarhii care cu timpul şi-au statuat poziţia eminentă prin *privilegii,* regim de avantagii materiale şi onorifice. Starea stăpânilor laici de domenii, înzestraţi cu privilegii, poartă denumirea de *nobili,* în terminologia latină. Cercetarea şi definirea fenomenului nobiliar medieval a fost şi este o preocupare de frunte a medieviştilor de pretutindeni, preocupări lesne de înţeles dată fiind funcţia esenţială a nobilimii în societăţile medievale.

Deşi nu au lipsit cercetări meritorii în acest domeniu în istoriografia română anterioară celui de al doilea război mondial, stadiul investigaţiei în acea vreme nu poate fi calificat decât drept incipient. Câteva lucrări de mare valoare în această privinţă, de pionierat chiar, se datoresc regretatului istoric Radu Popa, care a îmbinat documentul scris cu cel arheologic în cadrul remarcabilelor sale monografii regionale consacrate ţării Maramureşului şi a ţării Haţegului în evul mediu.

E meritul generaţiei următoare de istorici transilvani, formaţi direct sau indirect la şcoala lui Radu Popa, de a fi abordat din plin şi temeinic problema nobilimii române din Transilvania. între contribuţiile valoroase ale acestei echipe de cercetători, care sporeşte continuu prin noi elemente tinere, se numără şi lucrările valoroase ale domnului Ioan Drăgan, ale căror rezultate au fost în parte cuprinse şi sintetizate în lucrarea sa de doctorat.

Lucrarea domnului Ioan Drăgan acoperă un segment important din istoria păturii suprapuse, nobiliare, a societăţii româneşti medievale: cea a nobilimii române transilvane îndeosebi în a doua jumătate a secolului XV. Intervalul ales, vremea maximei afirmări a nobilimii române transilvane, i-a oferit autorului posibilitatea de a surprinde această realitate în toată complexitatea ei şi,

avantaj considerabil, de a întregi analiza segmentului selecționat cu însemnate considerații retrospective şi anticipative.

înțelegem astăzi mai bine, datorită acestei lucrări şi a celorlalte întreprinse de alți cercetători, structurile cneziale româneşti anterioare eforturilor regalității ungare de a cuprinde într-o formulă unitară întreaga nobilime a regatului. Analiza celor două surse ale statutului nobilimii române din Transilvania — cea autohtonă, produs ale evoluției societății româneşti medievale, şi cea străină, manifestare a voinței regilor angevini de a cuprinde într-un regim unitar pe toți nobilii regatului, indiferent de etnia căreia îi aparțineau — i-a permis autorului să definească specificul categoriei nobiliare româneşti din regatul ungar în răstimpul cercetat.

Acum, datorită acestei retrospective cuprinzătoare, se înțelege pe deplin rolul de seamă al nobilimii române în cadrul marilor confruntări ale regatului ungar cu turcii, în vremea regelui Sigismund de Luxemburg şi a lui Iancu de Hunedoara. Cu drept cuvânt, autorul constată că puternica afirmare a nobilimii române nu a fost rodul acțiunii unei personalități excepționale — Iancu de Hunedoara — ci că, dimpotrivă, afirmarea „grupului social al nobilimii române", cu rol esențial în apărarea regatului ungar în confruntarea cu turcii, 1-a împins pe Iancu de Hunedoara spre culmile puterii, ca exponent principal al „partidului militar" al românilor din Hațeg, Hunedoara şi Banat.

Lucrarea domnului Ioan Drăgan abordează o temă majoră a istoriei medievale româneşti în cadrul istoriei generale a Europei central-răsăritene. Demersul istoricului îmbină o erudiție masivă şi sigură cu o interpretare ştiințifică riguroasă, la obiect, fără devieri subiectiviste şi retorice. Lucrarea surprinde într-o expunere coerentă, coerența unui întreg proces istoric însemnat. Aşadar, cartea domnului Ioan Drăgan nu e o contribuție meritorie în domeniul istoriei noastre medievale ci o realizare superioară a istoriografiei române.

Şerban Papacostea

INTRODUCERE

Rădăcinile lucrării de față sunt de căutat în ambianța şcolii clujene de istorie din deceniile opt şi nouă, mai exact dintre anii 1977-1985, ai finalizării studiilor universitare şi dobândirii elementelor de bază în domeniul medievisticii. Au concurat la configurarea ei, şi evident la formarea autorului, atmosfera dominant pozitivistă, de respect față de documentul istoric, promovată programatic în Universitate şi Institutul de Istorie şi consacrată prin opera lui David Prodan şi edițiile de documente medievale privind Transilvania, deschiderile către istoria şi istoriografia universală profesate de către remarcabilii dascăli şi savanți Pompiliu Teodor şi Camil Mureşanu, precum şi încercarea monografică a academicianului Ştefan Pascu asupra Voievodatului Transilvaniei. O şcoală deosebit de utilă, şi începutul propriu-zis al cercetării noastre în domeniu, a constituit-o întreprinderea „privată" (în adevăratul sens al cuvântului, aşa cum s-a petrecut de fapt şi formația medievistică postuniversitară a autorului: în afara unei instituții de profil) alături de colegii Adrian Andrei Rusu şi Ioan-Aurel Pop, de întocmire a unui corpus documentar al Țării Hațegului în veacul al XV-lea. Examinarea critică a acestui fragment semnificativ de istorie ardeleană în secolul al XV-lea ne-a relevat nu doar necesitatea şi posibilitățile de lărgire a bazei documentare pentru această perioadă, dar şi nevoia de înnoire a demersului metodologic şi interpretativ în domeniul elitelor medievale ale românilor din Transilvania, tributar vreme îndelungată unor comandamente ideologice din epoca luptelor pentru unitate națională.

Cum vom constata mai jos din examinarea istoriografiei adiacente, nobilimea românească nu s-a bucurat de locul cuvenit elitelor medievale şi a suscitat opinii din cele mai diverse, chiar fundamental opuse, de la supralicitarea entuziast-romantică la negarea apartenenței sale la istoria națională. Istoriografia

română modernă şi contemporană a evitat o abordare frontală a acestui fragment important al istoriei noastre din Transilvania.

Cauza principală a unei atare situaţii rezidă în însăşi existenţa ei specifică de-a lungul secolelor. Aparent, sintagma „nobilime românească" este o contradicţie în termeni. Nobilimea feudală este, în epoca sa de maturitate, o creaţie a statului, iar statul în cazul nostru a fost regatul ungar, nobilii în totalitatea lor fiind socotiţi mădulare ale „sfintei coroane", creaţi prin voinţa suveranului. Mai mult, actele juridice de bază ale regatului ungar medieval se referă doar la nobilime în genere şi la stratificările ei ierarhice, fără conotaţii etnice distinctive. La fel, sistemul politic întemeiat pe *unio trium nationum* din Transilvania promova principiul unei singure nobilimi, la care nobilii de alte origini decât cea maghiară erau obligaţi a se alătura individual. Lăsând la o parte faptul că legiuirile unui stat compozit şi opresor sunt totdeauna opresive şi exprimă mai degrabă aspiraţia de unitate decât realitatea ei, observăm că nobilimea românească a reuşit totuşi să se individualizeze prin ponderea ei numerică, în unele jurisdicţii teritoriale având chiar majoritatea, prin virtuţile militare de excepţie, prin particularităţi numeroase de ordin juridic, cultural şi confesional, care o deosebeau de nobilimea maghiară. în numeroase documente ea apare în nume etnic: *nobiles Valachi,* iar în veacurile deşteptării naţionale, cea mai numeroasă parte a ei a părăsit „naţiunea politică" nobiliară, care se confundase cu naţiunea maghiară, pentru a adera la mişcarea naţională românească.

Inexistentă din punct de vedere politic, semnificativă numeric în doar câteva comitate şi districte, marginală şi marginalizată, deposedată succesiv de vârfurile sale asimilate nobilimii maghiare, nobilimea românească n-a reuşit niciodată să se ridice la un rol semnificativ în viaţa politică a ţinuturilor de dincoace de Tisa. Ca emanaţie a unui popor cucerit şi aservit în cea mai mare parte, mai târziu exclus prin lege din viaţa politică şi confesională a Transilvaniei, nobilimea românească s-a situat congenital în acel spaţiu marginal, de contact între două lumi care se excludeau reciproc, fiind obligată în cele din urmă să aleagă între afirmarea socială, cu preţul final al deznaţionalizării şi marginalizarea oferită de condiţia de mică nobilime, mereu ameninţată de spectrul declasării. într-un stat străin, expresie a nobilimii maghiare, guvernat de principiul unităţii nobilimii create de „Sfânta coroană" *(una et eadem nobilitas),* nobilimea română este ea însăşi, în fond, o creaţie a acestei „forme străine", în expresia lui Nicolae Iorga, şi a păstrat permanent pecetea acestei condiţii. Nici în regatul feudal al Ungariei, nici în principatul ardelean de mai târziu, întemeiat pe sistemul celor trei naţiuni şi patru religii recepte, nobilimea română nu s-a putut afirma ca entitate, fiind obligată, din secolul al XVIII-lea chiar prin lege, a se alipi naţiunii nobiliare maghiare din jurisdicţia de care aparţinea. Sub aspect material, în majoritate covârşitoare nobilii români aparţineau micii nobilimi, de o sesie, fără iobagi sau chiar

fără pământ, stării militare şi slujbaşilor, expusă permanent nu numai vexaţiunilor marii nobilimi, ci şi primejdiilor declasării, cu ocazia repetatelor cercetări ale nobilităţii din vremea principilor şi cu deosebire a stăpânirii austriece.

Un element important care a diminuat impactul social al nobilimii române a fost divizarea ei între cele două entităţi politice distincte: Ungaria propriu-zisă, în care se încadrau Banatul, Maramureşul şi celelalte comitate vestice şi Transilvania, din care făceau parte Haţegul, Făgăraşul, mai târziu şi Chioarul. Această separaţie politico-administrativă, anulată parţial doar în epoca principatului autonom prin alipirea unor „părţi" vestice la Transilvania istorică, împreună cu relativa autarhie şi izolare a jurisdicţiilor medievale, au diminuat mult posibilităţile de afirmare unitară a nobilimii române. în viaţa politică şi socială a Transilvaniei şi Ungariei ea n-a putut depăşi niciodată condiţia unui fenomen local şi marginal.

Marginală a fost în ultimă analiză şi raportarea ei la corpul naţional, de care s-a înstrăinat treptat. Acest fenomen, de conţinut şi forme diverse, după timp şi loc, a dus treptat la dislocarea unei părţi a nobilimii româneşti, care, fie s-a asimilat celei maghiare, fie şi-a creat o identitate naţională aparte[1]. Fenomenul înstrăinării cu aspectele sale sociale, confesionale şi etno-lingvistice reprezintă o constantă în istoria acestui fragment social al poporului român. Deşi este caracteristică îndeosebi vârfurilor, această dezertare continuă a fost receptată în conştiinţa românească din epoca naţiunii ca un stigmat pentru întreaga clasă nobiliară românească.

Problematica nobilimii româneşti din Transilvania prezintă un puternic handicap în raport cu conştiinţa naţională din această provincie istorică; elementele definitorii ale acestei conştiinţe s-au născut în alte medii decât cele nobiliare şi, într-o măsură considerabilă, în opoziţie cu ele. La constituirea naţiunii, comparativ cu ungurii, nobilimea românească n-a adus decât o contribuţie cu totul nesemnificativă, dacă nu, dezertând mai devreme prin deznaţionalizare, a contribuit alături de duşmanul secular la oprimarea naţiunii române născânde. Nobilimea din Transilvania, cu elita componentei ei româneşti cu tot, s-a regăsit în epoca modernă în tabăra naţiunii maghiare, pe când naţiunea română avea mari dificultăţi în a-şi recunoaşte rădăcini nobiliare din secolele XIII-XV. în pofida unor asimilări constante şi de amploare, există totuşi elemente nobiliare româneşti semnificative numeric, cu rădăcini medievale, care au aderat la corpul naţional în epoca modernă, în Maramureş, Făgăraş, Haţeg şi Banat. Chiar dacă „seria" lor istorică s-ar fi întrerupt şi s-ar fi asimilat cu totul şi tot am fi îndreptăţiţi a cerceta pe acei nobili care îşi spuneau cu mândrie în veacul al XV-lea români, descendenţi ai romanilor şi erau calificaţi ca atare de către ceilalţi nobili

[1] Este notorie, spre exemplu, situaţia unor grupuri din Ţara Haţegului, români din punct de vedere lingvistic şi confesional, care în secolul al XIX-lea refuzau să-şi recunoască apartenenţa la naţiunea română sau la cea maghiară, socotindu-se „nemeşi".

din regatul ungar şi de către reprezentanţi ai umanismului european. Corifeii renaşterii naţionale şi în acelaşi timp ai istoriografiei româneşti din veacurile XVIII şi XIX erau aproape toţi de origine umilă, ţărănească sau mic-nobiliară, cu puternice simpatii pentru aceste medii ce formau însăşi naţiunea română. Se poate demonstra lesne raportul proporţional dintre interesul istoriografie pentru nobilimea românească şi implicarea acesteia — evident redusă — în mişcarea de emancipare naţională.

Pe baza raporturilor sociale şi naţionale simplificate din epoca modernă şi a realităţii inferiorităţii politico-juridice a românilor, s-a extrapolat şi pentru Evul Mediu imaginea unui popor de ţărani aserviţi, sau de ţărani şi preoţi, omogen, exploatat social şi naţional. S-a creat, pe terenul istoriografie, prototipul naţiunii ideale, întemeiat pe sinonimia: român=ortodox=iobag (ca elită, cnez şi voievod), în opoziţie cu opresorul ungur=catolic=nobil. Teza insidioasă a istoriografiei maghiare a iobăgirii românilor prin ei înşişi, adică prin propriile lor elite, lansată de Iosif Keme"ny, care ameninţa aparent eşafodajul istoric al luptei naţionale, a constituit un motiv în plus de evitare a cercetării nobilimii româneşti medievale.

Se accentuează destul de mult de către unii istorici faptul că în Evul Mediu elementul social de definire şi de solidarizare a indivizilor a fost mai puternic decât cel etnic, chiar exclusiv, ceea ce ar anihila din start întreprinderea noastră. Ceea ce noi numim nobilime românească ar fi în mod indiscutabil parte componentă a naţiunii nobiliare, a privilegiaţilor de orice origine, clasă politică maghiară, pentru că statul era maghiar. Existenţa unei *naţio nobilitatis* în Evul Mediu, destul de omogenă şi dominată de poporul alcătuitor de stat, este, într-adevăr, un fapt indubitabil. Fără a contesta această realitate, credem totuşi că ea nu poate fi absolutizată, fără a cădea în eroare. Cercetările recente constată în structura acestui aparent monolit social existenţa unor „solidarităţi etnice", de anticipaţie modernă, care explică multe manifestări şi fapte istorice[2].

La începutul acestui secol, în cunoscutul său studiu despre cnezii români, Ioan Bogdan lansa sentinţa: „Devenind nobili, cnezii încetează de a fi români", inaugurând astfel o dogmă istoriografică, cu manifestări până în zilele noastre. Perioada comunistă, promovând istoria maselor, cu neglijarea elitelor „exploatatoare" şi „trădătoare" şi un naţionalism îngust şi interesat, a încurajat de asemenea cercetarea cnezilor, apreciaţi ca mai apropiaţi de ţărănime şi mai curaţi din punct de vedere naţional. Rezultatul a fost acela că toate marile sinteze de istorie românească se opresc prudente în momentul înnobilării cnezilor, socotindu-i pe nobilii români, mai mult ori mai puţin explicit, pierduţi pentru istoria noastră; unii, conştienţi totuşi de o realitate evidentă, au ignorat pur şi simplu această

---

[2] A se vedea demonstraţia convingătoare a Iui Ioan-Aurel Pop, *Naţiunea română medievală.* Trimiterile bibliografice prescurtate şi siglele sunt detaliate în Bibliografie, la categoria bibliografică respectivă.

schimbare importantă de statut juridic, considerându-i cnezi multe decenii după aceea, vorbind chiar de o „înflorire" a acestei instituţii.

Ca fenomen de interferenţă, ca de altfel cea mai mare parte a subiectelor de istorie transilvană, problematica nobilimii româneşti a stat permanent şi în atenţia istoriografiei maghiare, dar examinarea acesteia din perspectiva subiectului nostru ar necesita o cercetare specială. Totuşi, trebuie să subliniem aici meritul acesteia în publicarea unei părţi considerabile a izvoarelor care reflectă viaţa nobilimii române. Din punct de vedere interpretativ, naţionalismul istoriografie s-a manifestat din plin şi aici asupra acestui fragment social. în lucrările maghiare domină optica naţiunii politice, medievale şi moderne, tinzând să absolutizeze statutul juridic şi nivelând în mod forţat particularismele. Ca fenomen marginal şi minoritar în cadrul nobilimii din Ungaria şi Transilvania, nobilimea românească a avut parte şi în istoriografia maghiară de un interes secundar. Acolo unde a fost luată în considerare ca feudalitate românească, de regulă, s-a avut grijă ca afirmaţiile să nu contrazică mitul imigrării târzii a românilor. Minimalizată, dacă nu pur şi simplu ignorată de către adepţii poziţiilor extreme, luată în considerare doar ca formă particulară, locală a nobilimii maghiare, ea a fost mai unitar apreciată de către această istoriografie, ca parte indiscutabilă a nobilimii maghiare unice, recunoscându-i-se cel mult originea românească.

în mod paradoxal, poziţiile extreme ale celor două istoriografii, română şi maghiară, se întâlnesc în punctul de origine al nobilimii româneşti: momentul obţinerii actului de nobilitate. Teza lui Bogdan, conform căreia în acel moment cnezii încetează de a fi români, coincide perfect cu teza maghiară conform căreia ei devin maghiari în momentul acceptării în „naţiunea nobiliară"! Această convergenţă a celor două istoriografii, cunoscute prin multiplele lor puncte de divergenţă, reprezintă din păcate doar fructul unei duble erori. Se cuvine să adăugăm aici faptul că în ultimul deceniu şi jumătate au apărut studii tot mai numeroase care au încercat să readucă interpretarea în acord cu realitatea istorică, al căror merit îl vom releva la locul potrivit.

Cele subliniate până aici sugerează măcar în parte dificultatea şi specificitatea subiectului lucrării noastre, ca şi actualitatea unei abordări cât mai apropiate de exigenţele adevărului ştiinţific. în urmă cu peste un deceniu, Dan Gr. Pleşia constata într-un studiu inexistenţa regretabilă a unei istorii detaliate a nobilimii româneşti din Transilvania şi schiţa structura şi evoluţia acesteia de-a lungul secolelor[3]. într-o incursiune prin istoriografia noastră, de la începuturi până la Iorga inclusiv[4], am constatat dificultatea receptării acelei clase în istoriografia şi conştiinţa naţională românească, angajate total în lupta naţională în epoca modernă. în pofida unor contribuţii notabile, mai cu seamă din ultimul deceniu,

---

[3] Pleşia, *La noblesse.*

[4] Drăgan, *Nobilimea românească.*

istoria nobilimii româneşti din Transilvania rămâne una din marile datorii ale istoriografiei noastre[5]. Aceasta cu atât mai mult, cu cât fără evaluarea locului istoric al acestei clase, cu rol social-economic şi mai ales militar foarte important în epoca feudală, rămâne incompletă imaginea însăşi a rolului istoric al poporului român din Transilvania şi Ungaria în Evul Mediu.

Ar fi, desigur, greşit să conchidem — capitolul dedicat istoriografiei va arăta cu prisosință acest lucru — că nobilimea românească din Ardeal a fost abandonată deplin de istoricii noştri. Din motive de oportunitate ideologică națională ea a fost trecută numai în plan secund, pentru a fi reluată într-un moment mai potrivit. Iorga însuşi, care în pragul marelui război pentru întregire, a căutat în istoria românilor din Ardeal şi Ungaria numai rădăcinile care duceau direct prin secole la marele ideal, sublinia tot acolo necesitatea de a se cerceta şi „forma străină" în care s-a dezvoltat viața noastră națională. Mai devreme, Xenopol îndemna şi el la desluşirea seriei deznaționalizării şi stingerii nobilimii române de peste Carpați şi a rolului militar al acesteia. Acest lucru nu putea izbândi însă de pe pozițiile exclusive ale istoriei naționale şi etnocentrice, cum s-a încercat până nu demult, ci abordând acest segment social în contextul mai larg al istoriei central-europene, în primul rând ca fenomen social născut în cadrele regatului feudal maghiar, din care făceau parte românii dintre Carpați şi Tisa.

Lucrarea noastră urmăreşte să realizeze o imagine monografică a acelei pături suprapuse a românilor din Transilvania, care a obținut recunoaşterea statutului de nobil al regatului ungar şi s-a afirmat ca atare, în perioada 1440-1514. Limitele cronologice ale cercetării, relativ convenționale, sunt legate de ajungerea lui Iancu de Hunedoara în prim-planul vieții politice a regatului şi numirea sa în funcția de voievod al Transilvaniei şi comite de Timiş, în toamna anului 1440 - începutul anului 1441 şi războiul țărănesc de la începutul secolului următor. Numirea exponentului nobilimii româneşti din regatul Ungariei în aceste funcții a avut loc după victoria din 10 septembrie 1440 de la Bâttasze'k a partizanilor regelui Vladislav I asupra partidei adverse[6] şi marchează debutul perioadei de maximă afirmare a românimii libere din regatul ungar. Nu este prima oară că un potentat al ținuturilor de dincoace de Tisa devine arbitru al situației politice din frământatul regat al Sfântului Ştefan; Dragoşeştii au deținut

---

[5] Un pas important înainte a şi fost făcut prin Simpozionul cu această temă organizat de Muzeul Județean Satu Mare în aprilie 1997, cu participarea unor istorici români şi maghiari, şi prin culegerea de studii *Nobilimea românească din Transilvania.*

[6] Mureşan, *Iancu,* p. 64. Mai recent, istoriografia maghiară fixează totuşi bătălia cu pricina la „începutul lui ianuarie" şi numirea lui Iancu şi Nicolae Ujlaki ca voievozi ai Transilvaniei la „începutul lui februarie" în anul următor 1441 *(MTKron.,* p. 260; Szakăly Ferenc, *Magyarok Europdban II. Virdgkor e's hanyatlds 1440-1711,* Budapest, 1990, p. 37). Pentru ianuarie optează de curând şi P. Engel socotind amintita bătălie ca momentul de răscruce al carierei hunedoreanului *(M.Tdrt.,* p. 201).

şi ei la finele secolului precedent poziţii înalte în ierarhia de stat şi socială şi s-au alăturat partidei antiregale în războiul civil. Iancu de Hunedoara marchează însă o culme, prin faptul că este primul român care devine conducător al statului ungar medieval şi odată cu el, tot pentru prima dată, o întreagă pleiadă de nobili români se afirmă în viaţa militară şi de stat a Ungariei şi Transilvaniei. Limita superioară a cercetării noastre, războiul ţărănesc din 1514, a marcat un final dramatic al acestei evoluţii, a însemnat realizarea unei fracturi sociale decisive, cu implicaţii importante şi asupra păturii nobiliare în discuţie.

Lucrarea se deschide în mod firesc cu o incursiune în istoriografia românească a temei, care marchează doar momentele majore ale concepţiei istoriografice faţă de nobilimea română, în cadrul unei literaturi istorice extrem de bogate, româneşti şi maghiare. Ea are ca scop să surprindă măsura în care istoricii români au acceptat să recunoască legitimitatea, controversată, a acestui fragment social la istoria naţională, evoluţia comparativă a concepţiei despre nobilime şi a aceleia despre cnezi şi, desigur, să justifice implicit intreprinderea de faţă.

Nobilimea română este o realitate socială specifică, un compus rezultat din interferenţa a două tipuri de feudalitate, cea maghiară, susţinută de puterea statului său propriu, şi cea autohtonă românească, sprijinită doar pe puterea tradiţiei şi numărului. Descifrarea complicatei sale anatomii pretinde în mod obligatoriu abordarea în contextul fenomenelor similare din aria centrală şi est-europeană, ceea ce constituie obiectul celui de-al doilea capitol. Ne-am oprit asupra structurilor nobiliare (boiereşti) din regatul ungar, din regatul polono-lituanian şi din Principatele Române, cele mai apte în opinia noastră să aducă sugestii lămuritoare asupra fenomenului social cercetat.

Intervalul ales pentru cercetare este unul extrem de dens în evenimente şi transformări majore de natură politică, economică şi confesională în spaţiul ungar şi transilvan, care şi-au lăsat amprentele asupra dinamicii şi structurii sociale, inclusiv asupra fragmentului nobiliar românesc. Al treilea capitol al lucrării schiţează acest cadru general şi implicaţiile componentelor majore ale sistemului asupra factorului social, în speţă nobilimea românească.

Capitolul următor, al patrulea, este cel mai amplu şi îşi propune să contureze statutul juridic al nobilimii româneşti în toate determinaţiile sale: modul de recunoaştere a statutului nobil, regimul proprietăţii, regimul obligaţiilor faţă de stat, homagiul, justiţia şi jurisdicţia, problema confesională. Pentru întregirea profilului acestei categorii am abordat şi alte aspecte care nu exprimă decât indirect statutul juridic propriu-zis sau sunt mai degrabă reflectări ale acestuia: starea materială, limba şi cultura, onomastica, specificul actelor şi heraldica, fortificaţiile deţinute, statutul femeii nobile. Toate acestea, în raportare permanentă cu nobilimea tipică a regatului. Două subcapitole sunt dedicate desluşirii raportului dintre nobilitate şi cnezia care o precede, respectiv boieria,

nobilitatea românească originară, în modalitățile în care aceasta a fost prezentă în teritoriile ajunse sub coroana ungară. Este prezentată apoi nobilimea română ca obşte, entitățile ei privilegiate, „universitățile româneşti", raporturile sale cu congregațiile nobilimii. Aici se aduc explicații la una din întrebările majore referitoare la elita românească din regatul ungar, anume, de ce n-a putut constitui o stare politică în nume etnic? Subcapitolul final, referitor la relațiile din sânul clasei nobiliare se ocupă de familiaritate, conflicte, raporturile cu oraşele privilegiate şi fenomenul de asimilare a vârfurilor nobilimii româneşti.

Capitolul dedicat „Evoluției şi structurii nobilimii româneşti" încearcă să contureze etapele dezvoltării acesteia de la începuturi până la 1514, delimitează categoriile nobilimii româneşti şi le exemplifică, stabileşte răspândirea ei în spațiu, mişcarea ei pe unități administrative şi încearcă, în fine, să aprecieze numărul şi ponderea sa în cadrul nobilimii din Transilvania şi din regat.

Capitolul al şaselea analizează prezența nobilimii româneşti la toate eşaloanele societății: în structurile locale de putere, la Curtea regală, în ierarhia Bisericii catolice şi este completat cu o anexă ilustrativă. în fine, al şaptelea se ocupă cu rolul militar al nobilimii române, îndeosebi în susținerea războiului antiotoman, în „cruciada târzie" care a făcut gloria epocii Coryinilor şi cu implicațiile acestui important rol social asupra statutului acesteia.

Lucrarea nu-şi propune în mod prioritar să aducă la lumină informații inedite, deşi ele există, atât din informații de arhivă, cât mai ales din identificări de familii necunoscute de nobili români, pe baza unor izvoare edite; în această direcție o muncă imensă de explorare şi identificare rămâne încă de făcut în masa materialului arhivistic şi chiar a celui edit existent. Ea reprezintă în primul rând o lucrare de interpretare, în intenția de a limpezi, pe cât posibil, problema nobilimii româneşti şi a o impune în dimensiunile şi conotațiile ei reale ca subiect legitim şi distinct în istoriografia medievală românească.

Chiar din rândurile introductive dorim să atragem atenția cititorului asupra înțelesului pe care îl acordăm unor noțiuni istorico-geografice şi juridice, folosite frecvent în această lucrare.

Numim *nobilime românească* elita medievală a poporului român din Transilvania istorică şi părțile răsăritene ale regatului Ungariei, care a reuşit să obțină recunoaşterea oficială a statutului nobiliar sau a fost ridicată la acest statut de către suveranii succesivi ai acestor teritorii: regii Ungariei, principii Transilvaniei şi împărații Austriei. Vreme de peste cinci secole, între al XlV-lea şi al XlX-lea, în funcție de timp şi loc, nobilimea românească a fost o realitate incontestabilă a istoriei noastre şi, concomitent, o componentă a clasei feudale destul de mozaicate de altfel din cele două entități statale, Transilvania şi Ungaria. în această accepțiune, restrânsă, ea a fost o creație a suveranilor sus-

numiţi, o „formă străină" cum spunea Iorga, maghiară sau austriacă, în care s-a desfăşurat evoluţia istorică a unui fragment important din poporul român.

într-un sens mai larg, putem utiliza acelaşi termen şi pentru a cuprinde cnezii şi voievozii, cu alte cuvinte feudalitatea românească preexistentă cuceririi maghiare, stăpânitoare de pământ şi supuşi, cu autoritate juridică şi militară asupra celorlalţi români. La adăpostul autonomiilor sale administrativ-teritoriale şi a instituţiilor proprii, în dependenţă directă de suveran prin intermediul unor dregători teritoriali ai săi, cnezimea din anumite regiuni favorizate a evoluat în forme proprii ca o clasă feudală specific românească, în cadrele largi şi tolerante pentru diversitate ale regalităţii arpadiene. Ea nu a avut dificultăţi majore în a se alătura nobilimii regatului în urma actelor de danie ale Angevinilor şi Corvineştilor din secolele XIV-XV, întrucât şi până la acel moment stăpânea moşiile şi supuşii, cum susţineau ei înşişi, „ca şi ceilalţi nobili" *(ad instar ceterorum nobilium),* dar fără acte. Deşi juridic autorităţile regatului făceau distincţia clară între nobili şi cnezii proprietari, în societatea românească diferenţa a fost multă vreme abia perceptibilă. O formă particulară de supravieţuire a cnezilor şi voievozilor ca feudali a constituit-o nobilimea condiţionară, răspândită pe marile domenii ale laicilor şi ale bisericii, al cărei statut nobil era recunoscut numai în cuprinsul acestora şi retractabil.

Altfel definită, mai aproape de perioada cercetată, *nobilimea românească* desemnează acea parte a nobilimii din regatul medieval al Ungariei etnic de această origine. Aşa cum sub aspect etnic regatul Sfântului Ştefan, era un mozaic de popoare, clasa feudală se înfăţişa şi ea ca un mozaic, atât etnic, cât şi juridic. In secolul al XlV-lea, sub regii Angevini, a început un proces de nivelare juridică a feluritelor categorii de feudali existente în stat, care era departe de se fi încheiat în perioada supusă examinării noastre. Cel puţin în principiu, totuşi, în secolul al XV-lea nobilimea este una, cea creată şi recunoscută de regele ungar, numită generic, după statul creator, „nobili unguri" *(nobiles Hungari)* sau pur şi simplu „nobili". în ţinuturile etnic româneşti din răsăritul Ungariei şi în Transilvania, unde, în anumite zone, nobilimea e masiv românească, această realitate este desemnată chiar în epocă astfel: *nobili români (nobiles Valachi).* Aşadar, utilizând această sintagmă nu săvârşim nici o contradicţie în termeni — nobilii români juridic şi politic sunt boierii din Muntenia şi Moldova! — şi nici nu încercăm cumva să insinuăm în acest fel, ceea ce au afirmat totuşi unii istorici dominaţi de exagerările unui fals patriotism, cum că Transilvania ar fi fost nu doar etno-cultural, ci şi politic şi juridic, ţară predominant românească; evidenţiem pur şi simplu o realitate istorică. „Părţile transilvane" au fost în acest secol parte componentă a coroanei ungare, iar nobilimea conducătoare de aici creaţie a regelui de la Buda şi din punct de vedere etnic covârşitor maghiară. Prin urmare, nobilimea românească este numeric o minoritate, însă deloc de neglijat

din multe puncte de vedere. Studierea ei de către istoriografia română se justifică nu prin faptul, real, ce-i drept, că nobilitatea o proiectează pe făgaşul asimilării în cele din urmă în nobilimea regatului, şi nici chiar prin particularităţile ei aşa de evidente în epocă, ci mai ales prin faptul că ea reprezintă *momentul semnificativ al unei evoluţii deturnate, la capătul căreia stau ţările româneşti neatârnate cu instituţiile lor întregi din vremurile anterioare venirii ungurilor.*

Modificările suferite în cursul timpului de întinderea teritorială a ţării intracarpatice sunt de natură să creeze confuzii în înţelegerea exactă a semnificaţiei sale într-un text istoric. De aceea, precizăm faptul că de regulă Transilvania din lucrarea noastră este Transilvania istorică sau voievodatul Transilvaniei, adică ţara administrată de voievod, formată din cele şapte comitate (Alba, Cluj, Dăbâca, Hunedoara, Solnocul Interior, Târnava, Turda), scaunele săseşti, scaunele secuieşti şi, mai recent, la sfârşitul secolului al XV-lea, Ţara Făgăraşului.

în acelaşi înţeles o utilizăm alăturată Ungariei, tocmai pentru a sublinia individualitatea ei în cadrul regatului din care făcea parte, fără a fi totuşi o ţară de coroană. Cum vom constata pe parcursul lucrării, separaţia administrativă în cele două entităţi a jucat un rol important în viaţa nobilimii româneşti, întrucât i-a divizat forţele şi aşa destul de firave.

Şi în cazul *Banatului* sunt de făcut precizări similare Transilvaniei. în accepţiunea de astăzi, adică regiunea cuprinsă în linii generale între Dunăre, Tisa, Mureş şi munţi, exista în epocă o regiune militară, un căpitanat al „părţilor de jos ale regatului", al cărui căpitan era concomitent şi comite de Timiş. în epocă, doar *banatul de Severin,* având reşedinţa la Caransebeş şi fiind format din districtele româneşti privilegiate, purta acest nume, pe care îl vom utiliza de fiecare dată în forma aceasta explicită, spre a evita confuziile.

Celelalte regiuni etnic româneşti individualizate, dinspre Tisa şi dincolo de ea (parţial Maramureşul, Beregul), viitorul Partium, vor fi menţionate concret în funcţie de necesităţi.

în finalul acestor consideraţii introductive, autorul ţine să mulţumească d-lui profesor univ. dr. Pompiliu Teodor de la Universitatea din Cluj-Napoca, membru corespondent al Academiei Române, mentorul său spiritual din anii de studenţie şi de început ai carierei, d-lui profesor univ. dr. Şerban Papacostea, membru corespondent al Academiei Române, directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga", pentru acceptarea îndrumării ştiinţifice a acestei lucrări, susţinută ca teză de doctorat în şedinţa publică din 11 noiembrie 1998, domnilor dr. Adrian Andrei Rusu, de la Institutul de Arheologie şi Istoria Artei din Cluj-Napoca, iniţiatorul corpusului haţegan amintit şi al colaborărilor care au decurs de acolo, şi profesor univ. dr. Ioan-Aurel Pop de la Universitatea din Cluj-Napoca, directorul Centrului de Studii Transilvane, la ale căror cercetări în domeniu şi opinii prieteneşti am apelat pe tot parcursul elaborării lucrării, d-lui dr. Costin

Feneşan, directorul general al Arhivelor Naţionale, pentru a fi primit cu generozitate să refere asupra ei. Pe parcursul documentării am beneficiat şi de sprijinul generos al Cercului de Studii Transilvane din Gundelsheim (Germania) şi al reputaţilor medievişti maghiari Andrâs Kubinyi şi Păi Engel, cărora le aduc mulţumiri şi pe această cale. Un cuvânt de recunoştinţă se cuvine familiei mele, pentru asistenţa tehnică şi sufletească, aşa de esenţiale pe tot parcursul acestei întreprinderi prelungite.

CAPITOLUL I

ISTORIOGRAFIA NOBILIMII ROMÂNEŞTI[1]

Sunt puţine subiecte în istoria românilor din Transilvania care să fi cunoscut o evoluţie istoriografică aşa de contradictorie şi supusă unor comandamente ale vieţii politice naţionale precum cel al nobilimii româneşti din regatul medieval al Ungariei. Interesul pentru această problematică a fost marcat în mod direct de caracterul angajat şi polemic al istoriografiei noastre referitoare la Transilvania în toată perioada modernă şi contemporană. Până după anul 1848 nobilimea a fost clasa conducătoare în societate, contestată vehement prin revoluţie şi înlăturată treptat în perioada următoare din vârful piramidei sociale. în condiţiile specifice ale Transilvaniei nobilimea şi-a păstrat hegemonia în viaţa economică, politică şi socială chiar şi în noile rânduieli burghezo-democratice, până la marile reforme consecutive unirii cu România din anul 1918. Situaţia se explică în parte prin raporturile naţionale şi sociale din această provincie, clasa dominantă aparţinând în cea mai mare parte minorităţii naţionale maghiare, pe când majoritatea românească constituia grosul claselor defavorizate ale societăţii. Lupta de emancipare naţională şi socială s-a dus timp de secole tocmai împotriva acestei nobilimi străine şi înstrăinate care exprima în epoca modernă fără echivoc interesele naţiunii maghiare.

Nobilimea de origine română se găsea în secolele luptei naţionale într-o poziţie deosebit de incomodă, aparţinătoare etnic naţiunii române, social însă fiind mai apropiată clasei nobiliare maghiare. Această antinomie a obligat pe aparţinătorii acestui grup social la opţiuni definitive în favoarea unei naţiuni sau alteia, cu sacrificarea unuia din elementele fundamentale ale identităţii lor, fie naţionalitatea românească, fie avantajele statutului nobiliar. Orice altă soluţie era

[1] Conţinutul acestui capitol, cu mici modificări şi exceptând contribuţiile mai recente, se regăseşte în studiile noastre *Nobilimea românească* şi *O problemă controversată.*

i

exclusă, precum dovedeşte cazul baronului Nopcea, singurul aristocrat de origine română prezent pe Câmpia Libertăţii de la Blaj în 1848, ale cărui servicii au fost însă respinse de areopagul naţional. Minoritară în mod flagrant şi marginalizată în rândul nobilimii, covârşitor de alt neam, nobilimea românească nu mai conta prea mult nici pentru corpul naţional din care se ridicase. Ba, mai mult, încrâncenarea conflictului naţional româno-maghiar, care se apropia de deznodământ, a provocat excese propagandistice cu puternice reverberaţii în istoriografia română şi maghiară, care au anihilat aproape complet încercările de cercetare senină a subiectului. Din păcate, naţionalismul istoriografie din deceniile premergătoare anului 1918 a determinat chiar mari istorici, de autoritatea unor Ioan Bogdan şi, cu oscilaţii, Nicolae Iorga, să nege apartenenţa acestei categorii sociale la istoria noastră. De cealaltă parte, anexarea nediferenţiată a nobilimii române la nobilimea ungurească — uneori chiar fără menţionarea originii - este una dintre practicile constante ale istoriografiei maghiare, având ca finalitate deposedarea popoarelor nemaghiare de propriul trecut şi trecerea acestuia în patrimoniul naţiunii dominante. Cazul nobilimii româneşti nu se deosebeşte cu nimic de cel atât de notoriu al continuităţii daco-romane şi româneşti ori cel al pretinsei inferiorităţi de cultură şi civilizaţie a românilor.

După 1918 conflictul istoriografie a continuat în aceleaşi coordonate până către zilele noastre, istoricii maghiari trecând în grabă peste originea românească a unei părţi importante a nobilimii din regatul feudal al Ungariei, iar cei români marşând pe statutul cnezial adesea mult peste limita funcţionării reale a acestui statut social. în era comunistă, ignorarea şi minimalizarea clasei feudale au constituit chiar o normă de conduită ideologică, ceea ce a făcut ca cercetarea elitei feudale româneşti în general să fie aproape total ignorată o vreme de cercetătorii noştri, iar a nobilimii româneşti din Ardeal să fie afirmată cu jumătate de gură ori chiar falsificată în forma unui pancnezism alăturea cu adevărul istoric, numindu-se cnezi persoane care posedau de multă vreme statutul nobiliar.

Urmărind drumul lung al nobilimii româneşti în istoriografie, care se confundă cu însăşi istoriografia privind pe românii din Transilvania în totalitatea sa, nu ne propunem din start un demers exhaustiv, ci doar marcarea principalelor cuceriri succesive privind trecutul sinuos al clasei feudale româneşti, în ce priveşte îndeosebi modul de receptare a ei, înnoirea demersului interpretativ. Celălalt aspect al progresului istoriografie în acest domeniu, în fapt temelia lui, anume, ediţiile de documente, va fi amintit în treacăt, întrucât, am arătat-o deja, lucrarea se doreşte a fi în primul rând o contribuţie de ordin interpretativ, iar marile ediţii începând cu cele din veacul precedent sunt masiv utilizate în susţinerea argumentaţiei lucrării. în context, este de asemenea de amintit faptul că în domeniul ediţiilor de documente privitoare la subiectul nostru, cum se va

constata cu uşurinţă şi în note, ponderea cantitativă aparţine istoriografiei maghiare, din motive asupra cărora nu ne propunem să ne oprim aici.

Drumul nobilimii româneşti în istoriografie porneşte încă de la imaginea prin care românii s-au impus contemporanilor din secolele XIV-XVI: aceea de campioni ai luptelor antiotomane şi continuatori demni şi virtuoşi ai romanităţii antice, ai cărei urmaşi sunt. în conştiinţa epocii renascentiste latinitatea constituia ea însăşi un blazon, la care ei, prin elita lor, adăugau nobleţea meritului, ca popor sau ca indivizi, în război cu duşmanul Creştinătăţii şi statutul de nobil dobândit de la suveran. Primii noştri istorici umanişti subliniază ca pe o nobleţe a întregului popor român originea sa din „Ţările Ramului", romanitatea lui, dovedită cu numele său, cu latinitatea limbii, cu vestigiile antice aflate peste tot. Această idee componentă a conştiinţei de sine a poporului român, ce va deveni doctrină la reprezentanţii Şcolii Ardelene, aşa cum constatau încă umaniştii veacurilor anterioare, este atât de puternică, încât interpolatorul cronicii lui Ureche, Simion Dascălul, preluând necritic un izvor privind originea românilor maramureşeni din tâlharii Romei, era veştejit unanim ca un „băsnuitoriu" fără socoteală, deşi se grăbeşte să adauge că pentru merite militare împotriva tătarilor, regele Ungariei „i-au neamişit pre toţi... unde şi astăzi trăiesc la Maramureş"[2]. Cucerirea şi colonizarea romană, „descălecarea dentâi", s-au înfăptuit desigur sub conducerea unor căpetenii, a unei nobilimi, dar şi cronicarii şi Cantemir par conştienţi că nobilimea românească medievală nu continuă neapărat pe cea antică.

Istoriografia umanistă, deşi cu informaţii bogate de natură socială şi privind, prin excelenţă, clasa suprapusă şi evenimentul politic, nu face din viaţa socială un obiect special de studiu, inovaţie ce aparţine lui Dimitrie Cantemir în a sa „Descrierea Moldovei"[3]. *Grigore Ureche,* spre exemplu, deşi are un „cap" rezervat Ardealului, nu face referiri speciale la viaţa socială. *Miron Costin,* în schimb, pornind de la o altă experienţă, inclusiv participarea la o expediţie militară în Transilvania la 1659, şi o formaţie intelectuală de alt nivel, afirmă că românii din Ardeal „au păstrat neschimbat numele cel vechiu şi se mândresc şi azi cu numele de români", până azi sunt mult mai numeroşi ca ungurii, au o limbă mult mai frumoasă şi mai apropiată de cea italiană. Iar despre maramureşeni: „ei nu sunt supuşi nimănui, liberi, nu slujesc până azi niciunui stăpân... Au privilegii deosebite şi sunt până azi neîntrecuţi în treburile ostăşeşti"[4].

La un nivel de concepţie şi informaţie superior, stolnicul *Cantacuzino,* istoric de factură modernă, precursor al preiluminismului, anticipează fără echivoc crezul Şcolii Ardelene: „iară noi rumânii sîntem adevăraţi romani şi aleşi

---

[2] Ureche, *Letopiseţul,* p. 63.
[3] Răduţiu, *Incursiuni,* p. 33-37.
[4] Costin, *Opere,* p. 229.

romani în credinţă şi bărbăţie, iar cei din Ardeal şi mai neaoşi sînt"[5]. Citând pe Bonfinius, cu pasajul binecunoscut despre apărarea limbii străbune, el menţionează pentru prima oară în istoriografia noastră apartenenţa Corvineştilor la istoria românească: „Iară acest Corvinu ce se pomeneşte aici, iaste tatăl lui Mateiaş craiu carele mare om au fost, şi mari lucruri au făcut şi mari războaie cu turcii au bătut şi el şi fiiu-său... carele de neam rumânesc se trage" [6]. Şi care s-a născut, îl informează el pe Marsigli, în părţile Haţegului, ca şi Negru-Vodă (!)[7]. De asemenea, cunoaşte foarte bine faptul că „în Ardeal sunt şi alţi neamişi rumâni, mulţi şi Maramurăşul tot" şi că „mare parte din boierimea lor (a ungurilor — n.n.) încă sînt şi să trag den rumâni... şi aşa tot unguri se chiamă, schimbându-şi credinţa şi-au schimbat şi numele de rumâni" [8]. Sunt idei şi aprecieri ce vor face epocă în istoriografia problemei noastre: nobilitatea ancestrală a românilor de viţă romană, existenţa unui mare număr de nobili români în întreaga Transilvanie, originea românească a unei părţi importante a nobilimii maghiare ardelene, ca rezultat al deznaţionalizării prin calvinizare, apogeul afirmării nobilimii române în veacul Corvineştilor. Aceste judecăţi, în esenţă exacte, reflectând o conştiinţă istorică activă cu armele gata pregătite pentru întemeierea celei naţionale, apar cu atât mai interesante, în ipoteza în care opera stolnicului, sau numai o parte a ei, ar fi fost redactată, sau chiar numai inspirată, de mitropolitul originar din Ardeal Teodosie Veştemeanul (1621 — 1708) şi din punctul nostru de vedere ele vin în sprijinul îndrăzneţei ipoteze privind paternitatea operei[9].

Dimitrie Cantemir afirmă în „Hronicul" său ca pe un adevăr notoriu faptul că „Ardealul şi acum de românii noştri iaste plin, cari până nu demult neamişi de aceia iera, cât şi în sfatul de obşte împreună cu ceilalţi, unguri şi saşi, încăpea" [10]. El cade, însă, în eroarea de a considera nobilimea română de aci ca fiind imigrată de peste munţi din cauza invaziei tătarilor, deşi nu se îndoieşte o clipă de continuitatea românilor în Transilvania şi socoteşte descălecatul ca o revenire după câteva generaţii a unei părţi dintre urmaşii celor adăpostiţi acolo, însemnăm astfel la Cantemir prima consemnare istoriografică a rolului politic, de componentă constituţională, al nobilimii române din Transilvania — loc pierdut evident în vremea învăţatului domnitor. Din această realitate, amplificată şi augmentată, vor crea corifeii Şcolii Ardelene, discipoli cantemirien'i, un argu-

---

[5] *Cantacuzino,* p. 136.
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem,* p.43.
* *Ibidem,* p. 132.
[9] N. A. Ursu, *Din nou despre paternitatea „Istoriei Ţării Româneşti" atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino,* în AIIAI, 25,1988, fasc. 2, p. 439-450.
[D] Cantemir, *Opere,* p. 473.

ment istoric central pentru susținerea revendicărilor Supplexului. „Hronicul" lui Cantemir, „Biblia Şcolii Ardelene", în expresia unui erudit exeget al luminilor româneşti", prefigurează astfel o direcție esențială a problematicii nobilimii româneşti ardelene: aceea de argument istoric şi contemporan în lupta națională.

în secolul al XVIII-lea nobilimea românească din Transilvania era o realitate vie şi rolul său în constituirea națiunii şi afirmarea drepturilor sale se cerea a fi unul de prim ordin, într-un spațiu istoric conservator, în care modelul formării națiunii se întemeia pe evoluția națiunii nobiliare feudale. Nobilimea română însă nu are capacitatea de a conduce ea însăşi acest proces din motive istorice binecunoscute. Totuşi, ea este anexată pur şi simplu ca un element sine-qua-non, cu prezentul şi trecutul său, unui proces inexorabil care obligă însă la despărțirea apelor.

Inochentie Micu, fondatorul programului național, integra de la început nobilimea în cuprinsul națiunii, ca elementul ce ar trebui să consacre politic ridicarea națiunii între stări. Atenția sa e concentrată pe ținuturile Hunedoara, Chioar şi Făgăraş, unde majoritatea nobilimii era românească. El acuză despuierea acesteia de drepturile sale, impunerea la obligații, neadmiterea în funcții şi pretinde în mod repetat loc în Guberniu, funcțiile de căpitan suprem în Chioar şi Făgăraş şi comite suprem în Hunedoara, locuri de asesori la Tabla Regească pentru nobilii români [n]. Inamicilor, care opinau că românii sunt în exclusivitate de condiție plebee, le replică viguros: „avem 700 de nobili în întreg Principatul"[13].

Moştenirea lui Cantemir şi Inochentie s-a transmis întreagă generației de istorici şi luptători ai Supplexului. Documentul înaintat împăratului la 1791 în numele clerului, *nobilimii* (s.n.- I.D.), stării militare şi al celei orăşeneşti a întregii națiuni române, face din existența nobilimii române un argument important al şubrezeniei edificiului constituțional al Transilvaniei. Niciodată, se susține, națiunea n-a fost exclusă de la imunitățile şi privilegiile nobiliare, nobilii români de religie catolică ori calvină au ajuns la cele mai mari funcții şi chiar principii calvini, sub care s-au adoptat Approbatele, au ridicat pe mulți români în rândul adevăraților nobili. Aşadar, națiunea n-a fost niciodată despuiată de drepturile regnicolare şi declarată tolerată printr-un act al puterii legislative. Situația reală este însă alta, deosebit de tristă: nobilimea română este marginalizată, discriminată, mai ales cea ținând de credința ortodoxă. Actul susține, cum se ştie, ideea egalității străvechi în drepturi regnicolare, „soarta cât se poate de înfloritoare" a națiunii române până îri secolele XV-XVI, ilustrând aceasta cu ascensiunea unor Iancu de Hunedoara, Matia Corvin, cancelarul

" P. Teodor, *Interferențe iluministe europene,* Cluj-Napoca, 1984, p. 70.

[12] Prodan, *Supplex,* p. 153-157.

[13] ***Ibidtm,* p. 170.**

Iojica, Nicolae şi Matei Olahus, care nu-şi „ascundeau originea lor românească şi... se mândreau că ei şi naţiunea lor îşi trag originea din coloniile romanilor"[14].

Samuil Micu în a sa „Istoriia şi lucrurile şi întâmplările românilor" susţine că în epoca arpadiană „românii în Ardeal era parte a statului şi în Dieta ţării împreună cu ungurii loc şi scaon avea", aducând ca argument cunoscutul act al lui Andrei III din anul 1291[15]. într-un capitol dedicat lui Matia Corvin, Micu apără originea românească a familiei împotriva unor detractori şi susţine descinderea ilustrei familii din domnii Ţării Româneşti: „Neamul lui Ioan Huneadi cel adevărat au fost român din Ţara Românească, viţă de domn.. .[16]. Tot acolo citează diploma de înnobilare a lui Nicolae Olahus obţinută de la împăratul Ferdinand, cuprinzând elogii la adresa neamului românesc şi referiri la înrudirea cu Corvineştii.

Gheorghe Şincai aduce în „Cronica" sa numeroase dovezi documentare privind rolul nobilimii româneşti în istoria medievală, îndeosebi al familiilor Dragoşeştilor, Corvinilor, Cincişenilor şi Ciulanilor. Un loc aparte este rezervat cunoscutului privilegiu din anul 1457 pentru nobilii, cnezii şi românii din districtele bănăţene, cu care prilej Şincai marchează începutul cercetării problemei cnezilor în istoriografia noastră[17]. Cnezii sunt, în opinia lui, „căpeteniile satelor şi ţinuturilor", iar pentru statutul lor juridic rezumă cunoscutul act al lui Ludovic cel Mare din anul 1366[18].

Istoricul manifestă, din pricina realităţilor vremii sale, o atitudine contradictorie faţa de nobilimea română. Pe de o parte relevă cu satisfacţie că cutare este „diaoş român de viţă"[19], iar pe de altă parte îşi exprimă regretul şi chiar indignarea pentru faptul că aproape toţi dintre marii nobili români s-au „corcit", abandonându-şi neamul, ori nu s-au ridicat la calităţile aşteptate de ai lor. Mai ales „nebuneasca şi deşartă mândrie a lui Matiaş I, craiul Ungariei, celui din neamul nostru românesc", care, „pagubă că fiind român au fost şi tiran împreună cu tatăl său, pentru carea până astăzi gemem nu numai noi românii ci şi ungurii", este în repetate rânduri veştejită, cu trimiteri directe la situaţia contemporană [20]. Opinia lui Şincai, pe urmele Stolnicului Cantacuzino, dar întemeiată pe izvoare probatorii indubitabile şi abundente, este că mare parte a familiilor nobiliare din

---

[14] *Ibidem,* p. 470.

[15] Ediţie princeps după manuscris de Ioan Chindriş, voi. I, Edit. Viitorul românesc, Bucureşti, 1995, p.65.

[16] *Ibidem,* p. 72.

[17] Pascu, *Voievodatul,* III, p. 354

[18] Şincai, *Hronica,* p. 44.

[19] *Ibidem,* p. 7.

[20] *Ibidem, p.* 12.

timpul său provin din nobili români, care nu numai că şi-au părăsit neamul, dar au contribuit la căderea lui şi sunt cei mai acerbi prigonitori ai lui în continuare.

Dilema lui Şincai ni se pare simptomatică pentru întreaga istoriografie a nobilimii româneşti din Ardeal până în zilele noastre, a cărei atitudine oscilează pe o gamă cuprinsă între o integrare entuziastă şi o negare vehementă a rolului acesteia în istoria poporului român.

Pe prima poziţie, la răscrucea dintre luminism şi romantism se situează şi *Damaschin Bojincă* în meritoria sa „Descriere a naşterii şi eroiceştilor fapte ale mult vestitului şi de toată Europa minunatului erou Ioan Corvinus de Huniad". Acesta „au fost român născut şi patriot adevărat cu sufletul şi cu trupul"[21], iar „marele număr al nobililor români din comitatul Maramureşului, Sătmarului, Bihorului, Aradului şi altor comitaturi (precum şi cei din Transilvania)" reprezintă un argument împotriva unei „cârtiri" la adresa continuităţii româneşti[22].

Cu istoriografia romantică a patruzecişioptului ardelean, iniţierea culegerii şi publicării surselor istoriei naţionale, pe urmele lui Gh. Şincai, prin meritele lui Bariţiu, Kemeny, Bălcescu, Laurian, Cipariu, Teutsch, Kurz, Ştefan Moldovan, cercetarea problematicii nobilimii româneşti capătă noi temeiuri.

în urma petiţiei din 1842 a episcopilor români, care pune în balanţa argumentării istorice a pretenţiilor naţionale şi existenţa unor instituţii româneşti proprii, cu fruntaşii lor cnezii şi voievozii, apar primele studii consacrate problemei acestora datorate lui Ladislau Hilibi Găl şi Iosif Keme'ny, cu luări de poziţie din partea lui George Bariţiu şi Ştefan Moldovan[23]. Acest moment marchează disocierea cercetării elitei românilor din Transilvania în două direcţii, care vor face o vreme carieră paralelă, separându-se în pragul acestui secol, odată cu istoriografia pozitivistă, până la antagonism: de o parte problema nobilimii româneşti, de cealaltă cea a cnezilor şi voievozilor.

La 1848 problematica nobilimii îşi păstrează întreaga actualitate, prin faptul realizării unor paşi însemnaţi pe calea transformării acesteia într-o forţă importantă a mişcării naţionale în perspectiva revoluţiei democratice[24]. în discursul său din catedrala Blajului *Simion Bărnuţiu* subliniază silinţa marii nobilimi maghiare „ca să despartă nobilimea română de trupul naţional" şi grija aceleiaşi „ca nu cumva să dobândească vreo putere mai însemnată care i-ar fi îndemnat să pună temelie unei aristocraţii române". Şi, mai departe: „Cu cărţile de înnobilare au vărsat în inima nobililor români semeţia să se creadă că sunt unguri, neam mai ales decât neamul românilor, iar la fraţii lor să caute cu dispreţ"[25]. Discursul

---

[21] *Ibidem,* p.71.

[22] D. Bojincă, *Scrieri,* (ediţie N. Bocşan), Timişoara, 1978, p. 51.

[23] Pe larg, la Pascu, *Voievodatul,* III, p. 355-356.

[24] Gyemănt, *Mişcarea naţională,* p. 374.

[25] S. Bărnuţiu, *Românii şi ungurii. Discurs rostit în catedrala Blajului 2 (14) maiu 1848,* (ediţie Gh. Bogdan-Duică), Cluj, 1924, p. 16-17.

bărnuțian şi celelalte documente ale revoluției ardelene au făcut totuşi o disociere netă între aristocrații maghiarizați şi alți nobili şi funcționari vânduți duşmanului şi miile de nobili de condiție modestă, care s-au alăturat națiunii conştiente de drepturile sale.

Asertiunile primului ideolog al revoluției româneşti din Ardeal şi încleştarea războiului civil se regăsesc şi în „Istoria" lui *Al. Papiu Ilarian,* ce s-a voit un omagiu acelui eveniment de răscruce. Pentru el *Unio trium nationum* este încă din 1437 „conjurația ungurilor, secuilor şi saşilor asupra românilor", iar nobilimea maghiară veghea „ca nu cumva românul (Iancu de Hunedoara — n.n.) să folosească puterea preaînaltă spre ridicarea națiunii sale". Sub Corvineşti „acei români mari — şi soarta românilor se mai uşura puțin", Iancu nobilitând mulți conaționali, iar fiul său regele Matia scutindu-i pe români de dijmele față de biserica catolică şi apărând pe mulți în fața aristocraților[26]. Aceasta n-a folosit prea mult națiunii în optica celui ce vrea să explice de fapt rădăcinile revoluției de la 1848: „Un bărbat ca Uniade alte servicii putea face românilor.. ."[27], întrucât „floarea nobilimii, floarea națiunii române se lepădă de români şi se alipi de străini. Şi aceasta de la început şi tot aşa a curs până la 1848"[28].

Opinii identice, scrise în acelaşi timp şi copiate parcă după Papiu, emitea *Bălcescu* în opera sa închinată voievodului unificator, concedând cu o înțelegere mai adâncă a procesului istoric că, totuşi, Corvineştii „nu puteau face mai mult"[29].

în cea de a doua jumătate a secolului al XlX-lea problema nobilimii româneşti, cu cele două direcții deja amintite, cunoaşte un- salt evident, atât pe tărâm documentar, cât şi al metodei, prin crepusculul romantismului, ascensiunea spiritului critic şi instaurarea treptată a pozitivismului. La temelia progreselor acestei etape se situează, fără îndoială, marile publicații de izvoare istorice privitoare la Transilvania în sens larg: colecția academică *Hurmuzaki, Urkundenbuch-\x\, Diplomatariul secuiesc.* Referitoare cu deosebire la tema noastră, la nobilii şi cnezii români, suntem datori a sublinia contribuțiile lui Ştefan Moldovan, care a extras din colecțiile lui Iosif Kemeny şi a publicat în „Foaie pentru minte" şi „Transilvania" documentele referitoare la români, ale lui Frigyes Pesty în mai multe volume privind Banatul medieval, ale lui Nicolae Densuşianu, grupate în colecția Hurmuzaki şi alte lucrări, *Diplomele maramureşene* ale lui Ioan Mihalyi de Apşa, *Geografia istorică a Ungariei în vremea Corvineştilor* şi alte contribuții ale lui Dezideriu Csânki, publicațiile de izvoare ale lui N. Iorga,

---

[26] Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară,* Viena, 1852, p. 29-37.
[27] *Jbidem,* p. 34.
[28] *Ibidem,* p. 226-227.
[29] N. Bălcescu, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul,* Bucureşti, 1967, p. 226.

I. Bogdan ş.a. Un stimul permanent pentru istoriografia referitoare la Transilvania a venit din partea cohortelor neostenite de combatanţi, partizani ai teoriei proaspăt zise roesleriene, cărora le vom recunoaşte totuşi un merit important în lărgirea informaţiei documentare referitoare la români.

în cadrul istoriografiei romantice postrevoluţionare, *loan Puşcariu,* fără a face propriu-zis istorie socială, ne oferă monumentalul repertoriu genealogico-heraldic de „Date istorice privitoare la familiile nobile române", unic în materie până astăzi şi colecţia documentară „Fragmente istorice despre boierii din Ţara Făgăraşului". El socoteşte nobilimea română ca pe o nobilime de funcţii, urmărindu-i rosturile instituţional-politice, determină originea boierilor făgărăşeni din cnezi, evidenţiind unitatea fenomenului înnobilării şi constată legătura directă dintre ascensiunea socială şi gradul de maghiarizare a acestei clase sociale româneşti[30]. Puşcariu dovedeşte o atitudine echilibrată în problema discutabilă a apartenenţei nobilimii la istoria românească, subliniind cu temei că: „De ce vom constata, aşadar, un număr mai respectabil de nobilii români, pe atât vom dovedi mai eclatante şi meritele naţiunii române..."[31]. Enumera funcţiile ocupate de nobilii români: voievozii, banii Severinului, comiţii, cnezii, boierii, castrensii şi puşcaşii, cărora le dedică comentarii mai ample în volumul al doilea, la fel ca şi unor familii de seamă ca Dragfi, Mailat, Kendefi etc. ori nume generice şi instituţii ilustrate de români înnobilaţi ca *Districtele Valachorum, Ierarhi români, Olachi* ş.a.[32]. Din ampla sa colecţie documentară, folosită şi de către Densuşianu, a publicat un volum merituos, intitulat „Fragmente istorice despre boierii din Ţara Făgăraşului" (1907), în care subliniază, între primii, eficacitatea unor întreprinderi în acest domeniu, mai restrânse teritorial, pe regiuni şi unităţi administrative.

Primul istoric propriu-zis al al nobilimii româneşti ardelene este *Nicolae Densuşianu,* care, analizând antecedentele medievale ale „Revoluţiei lui Horea" în celebra sa lucrare din 1884 dedicată acestui eveniment, distinge în istoria românilor ardeleni două epoci: *epoca militară* până la mijlocul secolului al XlV-lea şi *epoca feudalităţii ungureşti,* de aici până la 1784[33]. în opinia sa, în prima epocă românii sunt un popor liber, militar, cu teritorii şi clase distincte, cu instituţiile sale particulare, într-un cuvânt o „naţiune politică", distinctă de celelalte naţiuni ale Transilvaniei. în privinţa nobilimii române, numite de istoric *boieri,* Densuşianu afirmă următoarele: „în Ungaria şi Transilvania boierimea română a figurat până în sec. al XV-lea sub numele de nobili români *(nobiles*

---

[30] Răduţiu, *op.cit.,* p. 153-155.
[31] *Familiile nobile,* I, p. V.
[32] *Ibidem,* II,*passim, s.v.*
[33] Răduţiu, *op.cit.,* p. 160-161.

Valachi, nobiles ut dicitur Valachorum), formând o clasă socială şi politică diferită de nobilimea ungurească *(nobiles Hungari)* şi distinsă de ea prin istoria şi natura privilegiilor sale[34]. în opinia sa, la români n-a existat o nobilime în sensul feudal în epoca veche, această clasă câştigându-şi numele de boieri, prerogativele şi moşiile datorită serviciilor militare. Specificul acestei clase constă şi în faptul că serviciul militar prestat este consuetudinar, nu e impus de raporturi de vasalitate, nu are durată limitată şi condiţii ca în statele feudale, iar moşiile sale nu sunt supuse dreptului feudal[35]. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea începe o „epocă de decadenţă şi servitute", în care instituţiile tradiţionale devin „o tristă relicvă", iar la sfârşitul secolului al XV-lea „procesul de dizolvare a nobilimii române era terminat"[36].

Şi în prima sinteză modernă de istorie naţională „Istoria românilor din Dacia Traiană" a lui *A.D. Xenopol,* apărută în 6 volume între 1888-1893, nobilimea română din Ardeal e privită ca o realitate românească, alături de voievozi şi cnezi. Spre deosebire de N. Densuşianu, principalul temei al nobilităţii îl constituie nu serviciul militar, ci proprietatea. „Aceşti nobili români se bucurau de toate privilegiile nobleţei maghiare"[37], deşi nobilitatea lor este grevată de puternice particularităţi, cu totul evidente la boierii făgărăşeni şi la cei din districte. Istoricul conturează cu claritate condiţia socială a cnezilor, drept „o clasă mijlocie între nobili şi ţărani", având atât atribute nobiliare (proprietate ereditară, jurisdicţie, obligaţii militare), cât şi din cele rezervate nenobililor (de pildă, obligaţii fiscale)[38]. Xenopol remarcă, de asemenea, rolul prozelitismului catolic în procesul de înstrăinare treptată, care-i determină pe unii nobili români să caute dincolo de munţi „pacea sufletească". El vede necesitatea desluşirii unor serii istorice, „minunate teme de monografii", precum cele ale deznaţionalizării şi stingerii nobilimii române de peste Carpaţi, înflorirea apoi slăbirea şi dispariţia voievozilor, decăderea cnezatelor şi pierderea lor în rândul iobagilor şi, în fine, stingerea rolului militar al poporului român de peste munţi[39].

Istoriografia pozitivistă, în frunte cu triada critică N. Iorga, I. Bogdan şi D. Onciul şi cuprinzând, de asemenea, pe C. Giurescu, V. Pârvan, I. Sârbu, A. Bunea, Al. Lapedatu, I. Bianu, R. Rosetti ş.a. a marcat deplina sincronizare cu nivelul istoriografiei europene la sfârşitul secolului trecut şi începutul secolului

---

[34] N. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784-1785,* Bucureşti, 1884, p.51.

[35] *Ibidem,* p. 49-50.

[36] *Ibidem,* p. 58.

[37] Xenopol, *Istoria românilor,* p. 331.

[38] Idem, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană,* Edit. Albatros, Bucureşti, 1998, p. 114-117.

[39] Idem, *Istoria românilor,* p. 359, nota 178.

nostru[40]. în pofida disocierilor programatice repetate față de concepția romantismului crepuscular, căruia îi reproșau, între altele, retorismul, fantezia, angajarea declarată, acea „încălzire a penei", pe care o recunoştea şi Xenopol, la restituirea unor momente de înălțare națională, reprezentanții spiritului critic, mai cu seamă vulcanicul Iorga, nu s-au putut sustrage angajării naționale, vocației educative, unui militantism vădit, în opoziție cu obiectivismul declarat, reclamate de o societate aflată în pragul înfăptuirii marelui ideal național.

Insistăm tocmai asupra acestei caracteristici, întrucât ea va înrâuri şi asupra unei problematici de istorie ardeleană ca aceea în discuție. în acest sens, ni se par revelatoare asertiunile programatice ale lui *Nicolae Iorga* din introducerea la volumul I din *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria* (1915), pentru care obiectivul central al demersului său îl constituie numai factorii adânci şi principali ai vieții noastre naționale, „idealul românesc, interesele româneşti şi tendințele naționale ale acestui popor"[41]. Deşi această limitare ar exclude orice preocupare a istoriografiei româneşti pentru nobilimea românească din Ardeal, în lucrările sale Iorga nuanțează şi adesea infirmă asemenea opțiuni teoretice tranşante.

în prima sa sinteză *Istoria poporului român (Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen)*, apărută la Gotha în 1905, constată că nobili se găseau şi printre români chiar de la 1291 şi că în secolul al XV-lea sunt pomeniți anume „Wolachy nobiles", aflători până târziu în Hațeg, Banat şi Țara Secuilor[42]. Istoricul stăruie asupra rolului militar al românilor sub Sigismund de Luxemburg, în timpul căruia, grație acestui rol, ei încep din nou, după căderea de la mijlocul secolului al XlV-lea, să joace un rol şi să urce mai sus pe scara politică şi socială, iar împăratul — rege le restituie vechile libertăți călcate de Ludovic cel Mare[43]. Luptele cu turcii au dat posibilitatea „de a ajunge la faimă unui mare număr de *milites* români şi de *vitezi valahi"* şi Iorga citează câteva exemple din Banat şi Hațeg, primul fiind desigur Iancu de Hunedoara[44]. El reproduce fără comentarii, pentru prima oară într-o sinteză de istorie națională, un izvor italian care prezintă românii din Transilvania ca pe o componentă distinctă a oştilor regatului ungar, specializați în luptele cu turcii şi ataşați de casa Corvineştilor[45]. Istoricul constată în mod just că rolul militar al românilor ardeleni se relevă mai cu seamă în actele de danie, decât în cronicile interne ungureşti succinte şi părtinitoare. Această primă sinteză a lui Iorga, opusă în

---

[40] P.Teodor, *Evoluția gândirii istorice româneşti,* Cluj, 1970, p. XLII; Al. Zub, *De la istoria critică la criticism,* Bucureşti, 1985, p. 278.

[41] Iorga, *Istoria românilor din Ardeal,* p. 5-6.

[42] Idem, *Istoria poporului românesc* (Ediție Georgeta Penelea), Bucureşti, 1985, p. 194-195.

[43] *Ibidem ,* p. 259.

[44] *Ibidem,* p. 260 şi urm.

[45] *Ibidem,* p. 294; Idem, Acte *şi fragmente,* III, p. 101-102.

concepție, nu o depășește însă pe cea a dascălului său Xenopol în privința problematicii sociale ardelene. Mai mult, ea nu utilizează nici cele două studii excepționale ale colegului său Ioan Bogdan, deja publicate în momentul sintezei: *Originea voievodatului la români* și *Despre cnejii români*[46].

întemeiat pe o documentație exhaustivă în acel moment, cuprinzând întregul spațiu românesc și bun cunoscător al instituțiilor sociale ale popoarelor vecine, *Ioan Bogdan* ajunge la multe încheieri definitive, de mare pătrundere. El distinge între cnezii recunoscuți în cnezatul lor *{Kenezus per nostras literas regales in mo keneziatu roboratus),* rezultat al unei „prime donații" regale, în spiritul decretului de la 1366, și cnezii înnobilați, care posedau pământul „pe veci și în chip nestrămutat... în temeiul întregului drept", ca rezultat al unei a doua donații *(nova donatio)*[41]. Istoricul constată că procesul de înnobilare a cnezilor și voievozilor a început sub Carol Robert — primul act păstrat fiind de la 1326 — și continuă sub Ludovic și Sigismund, pentru a atinge apogeul în epoca lui Iancu de Hunedoara, spre a se rări sub Matia Corvin. El constată cu justețe o evidență, anume că „în a doua jumătate a secolului XV și la sfârșitul acestui secol *Valachi nobiles* sunt foarte numeroși în Banat și Hunedoara". Și mai departe: „Devenind nobili, chinezii încetează de a fi români; parte de bună voie, parte siliți de dispozițiunile luate de Ludovic și confirmate de Sigismund la 1428, ei trec la catolicism, ca să-și poată păstra mai departe domeniile lor. Românilor le rămân numai *Kenezii comunes"***. Bogdan se desparte de opinia lui Densușianu după care cnezii ar fi căpitani de districte și prefecți militari de rang nobiliar și funcții politice și apreciază mai mult concluziile la care ajunsese Xenopol în privința lor. Dar el nu acceptă împărțirea clasei suprapuse românești în nobili, voievozi și cnezi, propusă de autorul primei sinteze moderne de istorie națională, ci, așa cum, grăbit, judecase și personalitatea lui Vlad Țepeș[49], neagă cu vehemență primei categorii, nobilimea română, orice legitimitate la istoria românească. Sentința lui Bogdan a făcut școală în istoriografia română până în zilele noastre, alimentând cercetarea cnezilor și voievozilor și neglijarea componentei românești a nobilimii din Transilvania și Ungaria în Evul Mediu.

O astfel de atitudine a fost teoretizată și justificată, cum s-a amintit deja, și de către Iorga în *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria* din 1915. Pentru marele istoric și apostol al idealului național, Iancu de Hunedoara „a mers pe

---

[46] în Bogdan, *Scrieri,* p. 165-179, respectiv, 180-206.

[47] *Ibidem,* p. 184. Bogdan greșește aici. A doua donație regală nu există așa cum o înțelegea el. „Donația nouă" nu era o altă donație, ci un titlu juridic, un tip de danie inițiat de Ludovic I care reglementa stăpânirea și moștenirea în regatul ungar, în sensul că numai beneficiarii menționați în act erau posesori de drept și urmașii lor în linie masculină. V. mai jos 4.2.3. *Regimul proprietății nobiliare românești.*

[m] *Ibidem, p.* 185.

[49] *Ibidem,* p. 468-481: *Vlad Țepeș și narațiunile germane ți rusești asupra lui. Studiu critic.*

drumuri străine", Matia Corvin „s-a simțit fiul mamei sale maghiare şi conducătorul poporului care 1-a adoptat", iar Nicolae Olahus „a fost catolic în tot cugetul lui, în tot scrisul lui, toată activitatea lui s-au cheltuit *în afară* (subl. N.I.) de dezvoltarea vieții noastre"[50]. Ei, nobilii români, sunt „dintre români, dar nu pentru români şi ai românilor"[51].

în cuprinsul aceleiaşi lucrări istoricul are însă grijă să-şi tempereze şi nuanțeze aceste afirmații atât de tranşante. Astfel, acelaşi Iancu de Hunedoara „s-a simțit român"[52], „a fost un adevărat român în ceea ce priveşte destoinicia modestă"[53], iar caracterul său este „reprezentativ" pentru elementul românesc din Ungaria. El relevă rolul marelui oştean ca exponent al unității româneşti în lupta antiotomană, al „silințelor colective ale întregului neam românesc de la un capăt la celălalt al întinderii sale[54]. El personifică în ființa lui supremă neamul întreg şi „dă direcția puterilor lui, a căror tendință a recunoscut-o". Românii dobândesc o „importanță extraordinară pentru regalitatea angevină luptătoare"[55], cu atât mai mult în secolul al XV-lea, al marii confruntări cu puterea otomană. în vremea voievodului de la Hunedoara rolul românilor din Transilvania e aşa de mare „încât în anumite ținuturi mai toate dregătoriile sunt ale lor" şi tot acolo Ardealul are un „caracter românesc foarte pronunțat" pe la 1450[56].

Cu toate acestea, aprecierea asupra rolului şi locului nobilimii româneşti rămâne mai curând negativă: „Trecând la curtea regelui, descendenții voievozilor şi cnezilor intrară pe la mijlocul secolului al XV-lea, trecând la catolicism, în nobilime, va să zică în națiunea ungurească, însemnând foarte mult în mijlocul vieții militare şi politice a Ungariei, dar în aceeaşi măsură însemnând mai puțin în viața națională a românilor"[57]. Istoricul concede totuşi că poporul român din Transilvania „a câştigat uneori, prin anumiți reprezentanți ai săi, o situație eminentă în viața constituțională a statului din care face parte"[58], că a trăit şi o viață politică „de multe ori în formă străină" şi *„noi suntem datori să urmărim forma străină sub care se ascunde viața noastră națională"* (s.n. — I.D.)[59]. De asemenea, se cere scris şi capitolul despre rolul militar al românilor ardeleni[60]. Istoricul o va face parțial el însuşi, pe aceeaşi bază documentară, punând un capitol întreg

^Vol.I.p. 5-6.
[5] *Ibidem,* p. 100.
[52] *Ibidem,* p. 5.
[52] *Ibidem, p. IU.* [54]
Ibidem, p. 99.
"*Ibidem,* p. 31.
[56] *Ibidem, p.* 110-111.
[57] *Ibidem,* p. 100.
[58] *Ibidem,* p. 116.
[59] *Ibidem, p.* 13.
[60] *Ibidem, p. SI.*

din voi. IV al marii sale sinteze de *Istoria Românilor* sub titlul: *Cruciatul de sânge român Ioan al lui Voicu din Inidoara (Huniadif*[1]. El constată în mod corect schimbarea situației din Ungaria și Transilvania sub Matia Corvin, deosebit de marele său părinte, atât în caracter, cât și în politică, în pofida unor elanuri inițiale ce vizau o continuitate. Deși astfel de elemente nu lipsesc, precum luptele cu turcii sau o anume atenție față de români (dar nu ca semn de solidaritate etnică, zice Iorga, ci ca o consecință a spiritului său de dreptate și a mărinimiei regești), ne găsim fără îndoială într-o epocă epigonică. Sub el „au dispărut acele admirabile elemente românești, pe care, până la sfârșitul vieții, Ioan Hunyadi, care se simțea una cu dânșii, le-a acoperit de cele mai mari laude"[62], iar luptătorii „bătrânului Iancu-vodă", rămân mici nemeși de moșie sau simpli țărani[63].

Și din aceste afirmații rezultă un fapt ce contrazice poziția de principiu din 1915, anume acela că marele istoric admite existența unei nobilimi românești până în pragul domniei lui Matia și apartenența ei la istoria națională. Faptul este confirmat și de prezentarea privilegiului regal de la 1457 pentru nobilii, cnezii și românii din districtele bănățene, care îl determină să exclame: „E deci un privilegiu de națiune, ca al sașilor de odinioară"[64].

Cel de-al treilea membru al „triadei critice", *Dimitre Onciul* a adus contribuții fundamentale la problemele continuității și întemeierilor, ocupându-se doar tangențial de structurile sociale și politice ale Transilvaniei. Existența autonomiilor românești (țări, districte) în cadrul regatului ungar, a dreptului românesc și a conducătorilor naționali cnezii și voievozii „de obicei ereditari și asimilați în câtva nobililor"[65] reprezintă pentru el o dovadă irefutabilă a vechimii și continuității românești. în cunoscutul său studiu critic din 1885 *Teoria lui Roesler* exprimă necesitatea studierii „ființei nobilimii românești din statul unguresc", problemă abordată succint în două articole referitoare la Maramureș și Banat, în cel intitulat *Românii din Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor* din *Enciclopedia* lui Diaconovici și în impresionantul discurs la ședința solemnă a Academiei din 14 mai 1919 intitulat *Fazele dezvoltării istorice a poporului și statului român*[66].

La această dată Onciul se afla deja în faza elaborării unei cercetări de amploare asupra istoriei Transilvaniei, începute la 1916 și intitulate *Românii și ungurii în trecut,* căreia i-a elaborat planul, prefața și capitolul prim al părții întâi intitulat: *Românii din regatul ungar medieval și organizația lor națională*[67]. în

---

[61] Iorga, *Cavalerii,* p. 64-120.
[62] *Ibidem,p.* 118. [63] *Ibidem,* p. 99-100. [M] *Ibidem,p.* 115.
[65] Onciul, *Scrieri,* II, p. 287.
[66] *Ibidem, p.* 299-325.
[67] *Ibidem, p.* 330-366.

acest capitol, publicat postum, istoricul se ocupă în detaliu de organizarea şi instituţiile proprii ale poporului român, de specificul ţărilor şi districtelor româneşti, precum şi de elementele de unitate circumcarpatică. Cele mai însemnate centre ale vieţii autonome româneşti sunt Hunedoara, Haţegul, Făgăraşul, Banatul, mai ales Caraş-Severinul, şi Maramureşul. La fel cu cnezii şi voievozii, nobilii români sunt prezenţi în toată Transilvania, istoricul subliniind repetat procesul final al înstrăinării lor de elementul românesc. în această „deznaţionalizare succesivă" a voievozilor şi cnezilor români, deveniţi nobili şi catolici, sporind rândurile nobilimii ungureşti, şi în căderea în serbie a celor rămaşi credincioşi bisericii şi naţionalităţii lor vede Onciul cauzele aservirii depline a poporului român, „rezultat al regimului de opresiune practicat în condiţiile politice şi confesionale ale acelor timpuri"[68].

Cu aceeaşi optică finalistă, de accentuare a înstrăinării cnezilor şi voievozilor deveniţi nobili, operează şi *CC. Giurescu,* în sinteza sa de *Istoria românilor* din 1935-1937, cât şi în ultima lucrare cu acest titlu din 1976: „... înnobilarea ostaşilor care se distinseseră prin vitejia lor în lupta contra turcilor, în loc să întărească elementul românesc din Transilvania, duce la un rezultat contrar: el răpeşte neamului nostru elementele cele mai destoinice. într-adevăr, aceşti nobili se deznaţionalizează.. ,"[69]. Cu toate acestea existenţa unei nobilimi româneşti în tot cursul evului mediu este pentru istoric o realitate de domeniul evidenţei[70].

în perioada interbelică şi până în 1947 istoriografia românească cu privire specială la Transilvania n-a reuşit să dobândească mobilizarea şi detaşarea necesare unor lucrări de amploare în domeniul istoriei vieţii sociale. Replicile şi contra-replicile cu istoriografia maghiară s-au cantonat cu deosebire pe terenul politic obligând trecutul să intre într-o competiţie similară celei contemporane, aţâţat de revizionismul neîmpăcat al părţii adverse. Dacă sub aspect teoretic, în domeniul istoriei sociale, deceniile interbelice nu au înregistrat progrese marcante, cnezii şi nobilii români au rămas totuşi de actualitate în preocupările istoricilor.

Pentru *Ioan Lupaş* cnezii formau „o Clasă ţărănească mai bine situată", erau „şefi rurali", fără a constitui o clasă feudală în sine, „condiţia lor socială nu era în toate privinţele egală cu a nobililor"[71],. Istoricul înregistrează apariţia nobililor români, recunoscuţi prin diplome regale, sub primii Angevini, consecinţele actelor de la 1366, însă evoluţia lor nu-1 interesează: „Soarta cnezilor a fost de asemenea felurită: unii dintre ei au reuşit a se înălţa ... în categoria nobililor,

---

[68] *Ibidem,* p. 364.

[69] Giurescu, *Istoria românilor,* II, p. 58-59.

[10] *Ibidem,* p. 59,214.

[71] Lupaş, *Realităţi istorice,* p. 10,12,15.

desfacându-se de poporul din care au răsărit. Alții au rămas în legătură cu poporul, devenind cu timpul iobagi ori menținându-se în calitate de mărunți voievozi locali sau chiar în calitate de preoți.. ."[72] Cu toate acestea, el nu ocolește în lucrările sale unele dintre vârfurile acestei clase, cu rol istoric și cultural proeminent precum Iancu de Hunedoara, Bartolomeu Dragfi, Nicolae Olahus sau Ștefan Mailat.

Nici *loan Moga* nu s-a adâncit în problemele sociale ale Transilvaniei medievale. Lucrările sale au abordat mai cu seamă epoca anterioară veacului al XV-lea și aspectul politico-instituțional, în continuarea cercetărilor lui loan Lupaș. Precizând caracterul și tendințele spre autonomie și suveranitate ale voievodatului românesc din Transilvania, Maramureș și Bereg, istoricul vede în apariția nobililor români o abdicare, întrucât „prin ei s-a spart solidaritatea celor cari apărau cu adevărat această autonomie"[73], ei fiind „instrumentul conștient sau inconștient al instituției adverse, comitatul, ca organ al ordinei feudale". Judecata sa de valoare asupra nobilimii „donatare" maramureșene din epoca acțiunii insurecționale a lui Bogdan, în opoziție ireductibilă cu partida acestuia, este necruțătoare și se poate extrapola, *muîatis mutandis,* și la realitățile de peste o sută de ani: „Valoarea acțiunilor săvârșite de fruntașii nobili donatari ai Maramureșului, oricât de strălucite cariere și bogății le-ar fi adus și oricât de numeroase documente ar vorbi de ele, rămâne redusă la proporțiile unei modeste contribuții la închegarea edificiului feudal și politic al regatului ungar.. ,"[74]. Face excepție de la această apreciere doar acțiunea din 1391 a lui Baliță și Drag de înființare a unui exarhat al românilor din nord-vest subordonat scaunului patriarhal de la Constantinopol, în care vede o încercare a acestora de a realiza în plan religios tendința spre autonomie a voievodatului maramureșan[75]. Măsurile drastice de la 1366 reprezintă, în opinia sa, „o etapă a procesului de încadrare forțată a românilor în justiția și ordinea feudală"[76].

în ultimele sale lucrări, din perioada 1940-50, îndeosebi cele dedicate întemeierilor[77] și adunărilor de stări din Țările române[78], *Gheorghe I. Brătianu* aduce judecăți și ipoteze de mare profunzime, privind statutul și rolul elitei românești din Transilvania, în contextul general românesc și pe baza unei cunoașteri desăvârșite a realităților medievale europene. în opinia sa, „pe măsură

[V]-*Ibidem,p.* 17.

[73] Moga, *Voievodatul Maramureșului,* p. 35.

[n]*Ibidem,* p.45.

[75] Idem, *Voievodatul Transilvaniei,* p. 91.

[76] Idem, *Les Roumains,* p. 97.

[77] Brătianu, *Tradiția istorică.*

[78] Idem, *Adunările de stări,* cap. *Adunările de stări și românii din Transilvania,* p. 199-263 și idem, *Sfatul domnesc.*

ce părăseau ortodoxia şi se converteau la cultul romano-catolic, nobilii „valahi" se asimilau nobilimii maghiare şi făceau corp comun cu ea"[79].

La sfârşitul acestui interval, în 1947, *P.P. Panaitescu* publica studiul intitulat *Problema originii clasei boiereşti*[80], care oferea o imagine nouă, sintetică şi veridică asupra începuturilor şi evoluţiei clasei feudale româneşti. Pentru el boierii formează clasa nobilă la români şi îşi au originea, ca şi în toată Europa fostului Imperiu Roman, în epoca migraţiilor; în cazul nostru, clasa suprapusă a fost pentru multă vreme predominant slavă, consecinţă a cuceririi, românizându-se treptat până în secolul al XIl-lea. Un proces similar, dar mai rapid, a cunoscut şi boierimea cumană în perioada următoare. Boierimea şi raporturile de tip feudal sunt anterioare constituirii statelor româneşti şi creatoarele acestora. Puterea centrală, domnii, „creează o nouă nobilime, sau, mai bine zis, provoacă o discriminare în rândurile boierimii: prin acordarea de imunităţi cu hrisov se creează o nobilime privilegiată, feudală, deosebită de cea veche, care rămâne, totuşi, în rândurile boierimii, fără privilegii şi fără acte scrise"[81]. Panaitescu constată unitatea fenomenului social în tot spaţiul românesc şi, în consecinţă, existenţa nobilimii (boierimii) româno-slave în Ardeal înaintea venirii ungurilor. De asemenea, afirmă caracterul feudal al cnezimii şi al stăpânirii cneziale. Problematica a fost reluată mai pe larg, în general sub aceleaşi coordonate, în sinteza sa, definitivată după două decenii *Introducere la istoria culturii româneşti,* în capitolele *Feudalismul. Formarea clasei stăpânitoare* şi *Transilvania sub unguri.* Asupra opiniilor sale, argumentate şi tranşante, vom reveni mai pe larg în cuprinsul lucrării.

Instaurarea constrângerii ideologice marxist-leniniste în istoriografia românească, care accentua rolul ţărănimii şi în genere al categoriilor sociale de la temelia edificiului social în opoziţie cu nobilimea opresoare, a afectat timp de peste două decenii o abordare realistă a problematicii în discuţie. Terenul astfel eliberat a fost ocupat de cercetarea cnezilor, care aveau dublul avantaj de a fi, pe de o parte, mai uşor asimilaţi cu clasa ţărănească, spre care se îndreptau simpatiile oficiale „partinice", iar pe de altă parte, „curaţi" din punct de vedere naţional, exponenţii cei mai autentici ai populaţiei româneşti în opoziţie cu nobilimea dominantă, străină şi catolică. Istoriografia marxistă a practicat simplificarea realităţii istorice, cultivând mai mult ori mai puţin explicit schematismul, cu rădăcini mai vechi, de forma: asupritor străin (ungur), nobil şi catolic contra asuprit autohton (român), ţăran sau cnez ortodox.

Aniversarea împlinirii a 400 de ani de la victoria creştină de la Belgrad din anul 1456 a prilejuit lui *Ştefan Pascu* o amplă trecere în revistă a rolului militar

---

79 *Ibidem, p. 215*

80 *Interpretări româneşti.*

8 *Ibidem,* p. 64.

al cnezilor şi nobililor români, sub conducerea lui Iancu de Hunedoara[82], pe baza unei bibliografii ample şi cu numeroase date genealogice şi patrimoniale. Autorul îi socoteşte pe cnezi nişte ţărani fruntaşi, fără statut feudal, „o pătură intermediară între ţărănimea liberă şi nobilime"[83]. Şi în acest studiu, ca şi în capitolele de istorie medievală din sintezele de istorie naţională la care a colaborat, autorul abordează problematica nobilimii româneşti ca pe un fapt minor, cu caracter de excepţie în raport cu masa cnezimii, rămasă în cadrele tradiţionale. în tratatul de *Istoria României,* de pildă, problema cnezilor şi a transformărilor suferite de ei, a nobilităţii româneşti, este expediată în câteva fraze sub titlul „Stratificarea ţărănimii"[84], câtă vreme despre aceasta şi lupta de clasă sunt capitole întregi. Chintesenţa concepţiei sale o constituie, fără îndoială, referirile la clasa suprapusă românească din cele patru volume ale *Voievodatului Transilvaniei,* apărute în perioada 1971-1989, în cea mai amplă abordare a acestui aspect de istorie socială de până acum[85]. Deşi se referă la nobilii români în permanenţă, expres la „evoluţia spre nobilime a unui număr însemnat dintre cnezii români şi constituirea unei „stări" nobiliare româneşti"[86], exegetul nu crede necesar să le acorde măcar un mărunt subcapitol cu acest nume în cele peste 2000 de pagini ale lucrării. în opinia sa, pe linia Bogdan-Iorga-Lupaş, doar cnezii, voievozii şi crainicii sunt îndreptăţiţi a face parte din istoria naţională, iar premisa falsă a „înfloririi" instituţiei cneziale în secolele XIV-XV îi permite să anexeze cnezimii familii şi realităţi la două-trei generaţii după ce au obţinut statutul deplinei nobilităţi. Grandoarea lucrării şi subordonarea faţă de o schemă preconcepută în problemele de natură social-politică l-au condus ^e autor la numeroase erori de detaliu, contradicţii şi confuzii în ce priveşte statutul clasei suprapuse româneşti şi etapele parcurse de la cnezie la nobilitatea deplină.

Monografia lui *Radu Popa* din 1970, *Ţara Maramureşului în veacul al XlV-lea,* marchează o cotitură în istoriografia feudalităţii româneşti din cuprinsul regatului medieval al Ungariei. Deşi istoria socială reprezintă doar un aspect al cercetării sale, încheierile sale sunt argumentate şi lipsite de echivoc. Autorul socoteşte cnezimea drept o clasă feudală de tip prestatal, cu două categorii distincte: cnezii de sat şi cnezii de vale şi desenează cu multă preciziune etapele şi măsura adaptării, sub impactul instituţiilor statului maghiar, la modelul dominant al nobilimii regatului, până în prima jumătate a secolului al XV-lea.

---

[8] Pascu, *Rolul cnezilor.*

[83] *Ibidem,* p. 38.

[84] *Istoria României,* II, p. 241.

[85] Pascu, *Voievodatul, passim,* dar îndeosebi I, p. 203: *Cnezi şi voievozi români,* p. 210: *Districtele româneşti;* III, p. 351-573: *Cnezi — cnezate, voievozi — voievodate, crainici — crainicii* şi IV, p. 13-68: *Districtele româneşti.*

*** *Ibidem,* III, p. 411.**

Demonstrarea faptului că acest proces n-a fost uniform, ci a avut şi reveniri, că cnezul transformat prin diplomă regală a mai continuat multă vreme să fie cnez în satul său sau în satele sale, că între cnezul nobil şi nobilul român propriu-zis nu au fost deosebiri de esenţă, că diferenţierea socială în sânul clasei feudale româneşti este legată direct de măsura asimilării la nobilimea catolică a regatului sau afirmarea explicită a faptului că lichidarea autonomiei locale, ca şi stăpânirea regală, în Maramureş nu s-au putut realiza decât prin atragerea feudalităţii româneşti şi cu sprijinul acesteia sunt tot atâtea deschideri către o abordare ştiinţifică şi fără complexe a problematicii nobilimii româneşti[87].

Şi în monografia dedicată Ţării Haţegului[88], Radu Popa realizează o analiză a unui fragment important al nobilimii româneşti din Transilvania, având identităţi fundamentale cu cea din Maramureş, dar şi un specific local, mai ales în privinţa unei acomodări târzii în cursul veacului XV la nobilimea regatului. Deşi cercetarea sa se opreşte în pragul obţinerii statutului nobilităţii depline de către cnezii hategani, în timp, la jumătatea veacului XV, adică la începutul demersului nostru, autorul, întemeiat pe o documentaţie solidă şi o metodologie verificată şi în cazul altor ţări româneşti, aduce numeroase încheieri definitive şi sugestii extrem de utile. Subliniem în primul rând demonstraţia clară privind caracterul *feudal* al cnezatului, care aşează actul regal de danie, absolutizat de unii istorici, într-o lumină reală: „Acest act n-a determinat şi nici reglementat relaţiile social-patrimoniale din interiorul obştei săteşti, ci a marcat cel mult una din etapele îndelungatului proces de contopire cu nobilimea regatului a unei părţi a cnezilor români din Transilvania. Dar alinierea feudalităţii prestatale româneşti la rânduielile de tip apusean ale regatului nu poate fi echivalată cu naşterea acestei feudalităţi"[89]. Este de reţinut, apoi, specificul local haţegan, confirmând încă o dată existenţa unor diferenţe regionale între ţările româneşti din cuprinsul regatului ungar, izvorâte din modalităţile concrete şi timpul diferit în care s-au închegat dintre relaţiile autorităţile statului feudal şi societatea românească locală. Metodologic, este de reţinut rezerva autorului faţă de documentul oficial, care exprimă realitatea doar parţial şi contradictoriu, din punctul de vedere al interesului oficialităţii şi pe baza sistemului său juridic, căruia încearcă să-i traducă şi asimileze o realitate în mare măsură diferită şi mult mai complexă.

Deşi ţărănimea, şi nu clasa feudală, domină opera istorică a lui *David Prodan,* referirile la nobilimea romanească sunt frecvente în lucrările sale. în opinia sa, nobilimea românească de rang superior a sporit neîncetat rândurile

---

[87] Popa, *Ţara Maramureşului.*

[88] Idem, *Ţara Haţegului,* îndeosebi cap. VII: „Societatea haţegană la începuturile evului mediu. Obşti săteşti, cnezi şi nobili", p. 145-202.

*[9]*Ibidem,* p. 162.

nobilimii maghiare, pe când, nobilimea de rând şi boierimea Ţării Făgăraşului, împrospătate mereu cu elemente de jos au rămas până la sfârşit în cadrele naţionale: „Nobilimea lor (a românilor — n.n.) nobilimea stăpână feudală cu deosebire, asimilându-se treptat, se confundă în nobilimea maghiară. Românească în masa ei rămâne doar boierimea Făgăraşului şi nobilimea de rând sau nobilimea mică. Tot cu asemenea nobilime se face şi împrospătarea nobilimii româneşti"[90]. Boierii şi vecinii făgărăşeni • s-au bucurat chiar de un studiu special[91], iar cnezii, voievozii şi nobilii români sunt prezenţi sub multiple aspecte ale statutului lor social în *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea.* într-o evocare emoţionantă a personalităţii lui Iancu la aniversarea a 500 de ani de la bătălia de la Belgrad, istoricul evidenţia legăturile sale româneşti şi apartenenţa sa legitimă la istoria noastră, alături de voievozii cei mai străluciţi ai istoriei naţionale: „Marea lui luptă a fost şi lupta noastră, măreaţa lui figură e şi mândria noastră, mai ales a noastră, a celor care l-am dat"[92].

Studiile *Măriei Holban,* grupate în parte în volumul *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV* apărut în 1981, nu privesc nici ele secolul al XV-lea. Ele desluşesc în mod clar turnura din secolul XIV în evoluţia cnezimii româneşti din regatul ungar, când măsuri repetate de ordin politic, juridic şi economic au dus treptat la eliminarea acestei clase din rândul clasei feudale recunoscute a regatului ungar. Introducerea discriminării juridice în problema posesiunii pământului, primul temei al nobilităţii, prin condiţionarea acesteia de un act de donaţie regală, şi în problema jurisdicţiei propriu-zise, prin asimilarea cnezilor nerecunoscuţi cu juzii săteşti, se adaugă la discriminarea religioasă mai veche şi persecutarea lor ca români ortodocşi. Cercetările sale, cantonate riguros în limitele secolului al XlV-lea ne interesează însă în măsura în care autoarea desluşeşte în confruntarea româno-ungară din timpul primilor doi angevini noul cadru al evoluţiei clasei feudale româneşti din Transilvania, care se va dezvolta şi desăvârşi în veacul următor. în şirul nesfârşit de deposedări şi judecăţi în care sunt implicaţi cnezii români în această perioadă, autoarea stabileşte etapele unui proces de uniformizare a raporturilor de proprietate în regatul ungar, cu pandantul lor social, simplificarea structurii sociale feudale. Prin introducerea actului scris de donaţie ca temei unic al proprietăţii, clasa suprapusă românească devenea expusă bunului plac al puterii centrale, în primejdie de a-şi pierde posesiunea

---

[l] ?vodm, Supplex, p. 102.

" Idem, *Boieri şi vecini.*

[92] Idem, *Din istoria Transilvaniei,* p. 270. Istoricul îşi exprima, în cursul uneia din convorbirile pe care le-am purtat în ultimii ani ai vieţii sale, dorinţa de a se realiza o nouă monografie a marelui oştean şi om politic, ca unul care s-a dovedit până la sfârşit, între românii ridicaţi în regatul medieval al Ungariei, a fi rămas cel mai fidel exponent al virtuţilor şi caracterului poporului nostru din Ardeal.

cnezatului şi cu aceasta statutul social şi rolul politic. Evoluţiile, care au dus la scindarea cnezimii în două categorii juridice cu evoluţie divergentă de aici înainte, au fost în legătură cu desfăşurarea conflictului dintre regatul ungar şi românii de peste Carpaţi, care au reuşit, dimpotrivă, să-şi salveze libertatea.

La rândul său, *Şerban Papacostea,* cercetând marea problemă a întemeierii statelor medievale româneşti, a demonstrat cum românii din Transilvania, prin elita lor, au suportat contralovitura regalităţii maghiare angevine, plătind cu fiinţa lor politică, preţul formării libertăţilor româneşti de la sud şi est de Carpaţi. Autorul a arătat cel dintâi cu claritate modalităţile şi etapele iniţierii şi instituirii elementelor de bază ale constituţionalismului ardelean medieval: naţiunile privilegiate şi religiile recepte, cu excluderea naţiunii româneşti — i.e. cnezimea — şra religiei sale ortodoxe. în opinia sa, soarta nobilimii române din Transilvania a fost decisă în intervalul 1204-1382, respectiv între anul începerii noului asalt al Occidentului catolic cruciat înspre răsărit şi cel al morţii regelui ungar Ludovic de Anjou, ale cărui decrete şi persecuţii au dat lovitura de graţie afirmării politice a romanităţii ardelene[93]. Aşadar, secolul al XV-lea cu a sa incipientă *Unio trium nationum,* aşa de mult discutată, nu mai putea adăuga nimic esenţial unui sistem politic şi social ale cărui fundamente fuseseră deja aşezate durabil. La tema noastră mai reţinem demonstraţia istoricului privind existenţa la nivelul elitelor româneşti medievale, inclusiv al celor din Transilvania, a conştiinţei originii romane a poporului şi a latinităţii limbii române[94].

losif Pataki în remarcabila sa monografie dedicată domeniului Hunedoara, bazată pe socotelile domeniului de la începutul secolului al XVI-lea, găseşte clasa feudală românească, cnezimea, stratificată deja în trei categorii: cnezii înnobilaţi, cnezii cetăţii şi cnezii comuni sau juzii satelor[95]. în opinia sa, primii „alcătuiau o parte însemnată a nobilimii mici şi mijlocii din comitatul Hunedoara. Ei fiind asimilaţi cu adevăraţii nobili au devenit un factor important în viaţa comitatului..."[96]. Autorul subliniază aportul Hunedorenilor la ridicarea acestei nobilimi, rolul raporturilor de familiaritate. Mai relevantă şi convingătoare, pe baza documentelor publicate, apare situaţia celei de a doua categorii, care făcea parte efectiv din domeniu, cu statut de nobili condiţionări[97].

---

[93] Papacostea, *Geneza statului;* cu deosebire studiul *întemeierea Ţării Româneşti şi a Moldovei şi românii din Transilvania: un nou izvor,* p. 76-96, apărut întâi în RRH, XVII, 1979, p. 389-407. Pentru prima parte a intervalului vezi recenta sa exegeză *Românii în sec. XIII.*

[94] *Ibidem,* studiul *Conştiinţa romanităţii la români în Evul Mediu,* p. 222-230. Publicat prima oară în anul 1965, în RRH, studiul, răsturnând o dogmă istoriografică de decenii, a stimulat şi alte cercetări cu rezultate convergente, între care remarcabila *Romanitatea românilor* a lui Adolf Armbruster.

[95] *Domeniul Hunedoara,* p. LXVI.

[96] *Ibidem,* p. LXVII.

[97] *Ibidem,* p. LXVIII-LXXI.

în ultimele aproximativ două decenii cercetarea elitei româneşti din Transilvania medievală a căpătat noi dimensiuni, atât în ce priveşte îmbogăţirea temeiurilor documentare, cât şi înnoirea demersului ştiinţific. Pe lângă noile ediţii de izvoare scrise[98], diplomatice sau juridice, apărute atât la noi, cât şi în Ungaria, la care se adaugă publicaţiile de documente aproape imposibil de contabilizat din periodice, arheologia medievală" a adus cea mai substanţială înnoire în domeniul izvoarelor istorice, iar istoria artei la fel[100]. Nu ne propunem o evaluare detaliată a acestor contribuţii şi nici a tuturor cercetărilor istorice propriu-zise, genealogice, de istoria culturii etc. care are au ca obiect nobilimea românească din perioada studiată; ne aflăm în faţa unui proces în desfăşurare, în multe cazuri, a unor abordări şi concepţii în curs de conturare. Notele de subsol şi lista bibliografică anexă, în schimb, vor da imaginea măsurii întregi în care am luat în considerare şi suntem îndatoraţi contribuţiilor mai recente, fiecărui studiu publicat. De aceea, am selectat mai jos, foarte succint opiniile câtorva cercetători, care s-au remarcat deja prin contribuţii majore, ca interpretare şi amploare, la tema noastră, pentru care existenţa nobilimii româneşti nu mai constituie motiv de minimalizare sau escamotare, ci obiect firesc al cercetării obiective.

Adrian Andrei Rusu a pătruns în lumea nobilimii româneşti prin intermediul arheologiei medievale, continuând lucrarea lui Radu Popa. Săpăturile sale de peste două decenii de la cetăţile, mănăstirile, bisericile şi curţile nobiliare din Haţeg, Hunedoara, Zarand şi Maramureş au fost tot atâtea prilejuri de a alcătui şi publica studii monografice şi articole utilizând toată gama de izvoare despre proprietarii şi ctitorii acelor zidiri. Cercetările sale originale au fost sintetizate recent în monografia *Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700* (1997) şi culegerea de studii *loan de Hunedoara şi românii din vremea lui* (1999). Contribuţiile sale de istorie a bisericii româneşti, de genealogie şi heraldică, de

---

[98] Cităm aici *DRH,* C. Transilvania, voi. X-XIII (1350-1370) şi D. Relaţii între Ţările Române, voi. I (1222-1456); *Urkundenbuch,* voi. V-VII (1438-1486); Feneşan, *Documente bănăţene,* (1440-1653); *Izvoare Haţeg,* voi. I (1402-1473); Jako, *A kolozsmonostori konvent jegyzokonyvei,* voi I—II, (1289—1556), *Decreta Regni Hungariae,* voi. I—II (1301-1490); *Monumenta rusticorum* (1514) etc.

[m] întemeietorul ei pentru Transilvania este Radu Popa, ale cărui săpături arheologice din vetrele cneziale şi nobiliare din Maramureş, Haţeg, Bihor, Făgăraş ş.a. au proiectat lumini puternice asupra începuturilor feudalismului românesc, completând în mod fericit, desluşind şi adeseori chiar suplinind cu totul informaţia scrisă. Direcţia de cercetare inaugurată de Radu Popa, care îmbină rezultatele arheologiei cu toate celelalte informaţii istorice în reconstituiri complete şi convingătoare, este astăzi continuată de către colaboratorul său dr. Adrian Andrei Rusu, care a extins cercetarea şi asupra unor vestigii şi monumente din secolele XV şi XVI.

[100] Cercetările de istorie a artei medievale din Transilvania ale lui Silviu Dragomir, Virgil Vătăşianu, Ecaterina Cincheza-Buculei, Vasile Drăguţ, Corina Nicolescu, Marius Porumb ş.a. au adus contribuţii de neocolit de către istoriografia nobilimii româneşti, îndeosebi în ce priveşte ctitoririle, situaţia confesională, cultura, mentalităţile, îmbrăcămintea etc.

diplomatică şi instituţii, publicarea de documente inedite, reprezintă tot atâtea contribuţii marcante la istoria nobilimii româneşti. în aprecierea statutului acestei categorii, istoricul dă prioritate calităţii de nobil al regatului în faţa etniei, însă constată „neasimilarea lor totală" cu „nobilii adevăraţi" şi aduce nenumărate argumente în favoarea identităţii acestui grup social. în opoziţie cu un anumit clişeu istoriografie, subliniază apăsat şi „oportunismul", interesul clasei feudale româneşti de a-şi consolida acest statut, prin obţinerea celui, mai avantajos, al nobilităţii depline, predispunerea ei la anumite compromisuri şi cedări, în schimbul recunoaşterii acestui statut sau al ascensiunii sociale. Istoricul are meritul de a fi oferit cheia explicaţiei surprinzătoarei afirmări a nobilimii româneşti în secolul al XV-lea: funcţionarea unirii religioase proclamate la Florenţa în regatul ungar.

- La rândul său, *Ioan-Aurel Pop* a abordat feudalitatea românească în cele două aspecte ale ei, de cnezime şi nobilime, din punctul de vedere al instituţiilor specifice şi mai cu seamă ca entităţi, ca solidarităţi, ca obşte privilegiată. Lucrarea sa despre *Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) în secolele XFV-XVI* (1991) demonstrează eflorescenta acestor instituţii locale ale românilor din regatul ungar în intervalul menţionat ca forme de rezistenţă şi de manifestare a libertăţilor şi a solidarităţii româneşti, în etapa ulterioară eliminării lor din congregaţii, chiar ca o reacţie compensatorie, şi a transformărilor decisive suferite de clasa lor feudală. în acest volum, la care se adaugă numeroase alte contribuţii remarcabile, autorul abordează statutul socio-economic al cnezilor, argumentând cu tărie caracterul lor eminamente feudal şi unitatea până la un punct a dezvoltării acestei clase în spaţiul istoric românesc, evoluţia lor către nobilitatea oficială din regatul ungar. Pe lângă adunările nobiliare, istoricul a abordat şi alte forme ale solidarităţilor româneşti medievale (privilegiile de grup, solidaritatea confesională, în lupta socială, mentalităţile etc), demonstrând convingător existenţa reală a comunităţii etnice-confesionale şi lingvistice, a naţiunii medievale româneşti, cu trăsături specifice, care nu se bazează exclusiv pe temeiul privilegiilor şi al stării sociale, ci pe un ansamblu de componente mai complexe, care pregăteşte fără echivoc naţiunea română modernă[101].

Costin Feneşan s-a apropiat de elita românească medievală pe terenul sigur al documentului istoric, pe care 1-a pus întotdeauna ca probă în anexa studiilor sale, adesea în formă inedită sau corectând ediţii mai vechi şi puţin cunoscute. A reconstituit printr-o interpretare erudită a privilegiilor imaginea colectivă a nobilimii româneşti din Banat şi Hunedoara: districtul Mehadia, Caransebeşul, Dobra, familiile din Bizere şi Ponor (Haţeg).

Vezi incitanta sa exegeză *Naţiunea română medievală.*

Viorel Achim s-a concentrat aproape exclusiv asupra Banatului medieval, aducând contribuții importante la problematica districtelor românești din regiune: organizare, evoluție, instituții, a impactului dintre societatea locală și elementele ofensive ale statutului feudal: nobilimea maghiară și biserica catolică. Pentru prima oară în istoriografia noastră, istoricul susține fără echivoc și argumentează adoptarea, evident, sub presiune și în formule încă insuficient clarificate, a catolicismului de către întreaga clasă feudală românească din Banat, nobili și cnezi deopotrivă.

în ultima vreme, cercetând cu deosebire Maramureşul medieval, *Marius Diaconescu* a venit cu noutăți importante de istorie socială și confesională, pe baza unor documente inedite din imensele arhive păstrate în Ungaria, valorificate doar parțial de istoriografia noastră, indicând o cale de urmat cu folos garantat. La rândul său, *Ovidiu Pecican* a încercat să contureze orizontul cultural, ideologia și mentalitățile specifice ale elitei medievale românești din regatul ungar, cu predilecție din Maramureș, din examinarea producției literare a epocii.

Dumitru Țeicu a realizat recent prima sinteză privind *Banatul montan în Evul Mediu,* reconstituind pe baze arheologico-istorice habitatul și civilizația bănățeană până în secolul al XV-lea[102], iar *Ligia Boldea* a dedicat mai multe studii familiilor nobile românești din aceeași regiune.

într-o sinteză recentă asupra cnezilor bănățeni[103], cea mai amplă de până acum asupra subiectului, *Avram Andea* se disociază de „aproape întreaga istoriografie mai nouă referitoare la cnezi" și de opiniile tranșante ale lui Panaitescu cu privire la caracterul esențialmente feudal al cnezilor, dinaintea înnobilărilor din secolul al XIV-lea[104]. Ignorând și contribuțiile de fond ale lui Radu Popa, mai degrabă înclinat către opiniile lui Ștefan Pascu, autorul apreciază că actul de danie inițial a produs o schimbare decisivă. „Cnezul din stăpân devălmaș în obște devine un stăpân asupra obștii", iar jurisdicția lui, „încredințată temporar de obște", devine „dobândită cu caracter ereditar de la rege odată cu pământul ce urmează a fi stăpânit cu drept cnezial. [...] Cnezul acesta este deja un feudal... chiar dacă nu a dobândit toate atributele nobilității". Cnezul nobil, avea un statut „intermediar, între țăranul liber proprietar și nobilul cu libertățile proprietății"[105]. Cu alte cuvinte, autorul pare să agreeze opinia riscantă, conform căreia elementele feudalismului în societatea românească ar fi fost rezultatul actului de voință al regalității maghiare.

0 mențiune aparte se cuvine să facem în privința contribuțiilor venite dinspre istoria dreptului românesc. *Dinu C. Arion* publica în anul 1938 monografia

---

102 Țeicu, *Banatul montan.*
103 Andea, *Banatul cnezial.*
104 *Ibidem.p.* 38-39.
105 *Mdem,* p. 38.

despre *Cnejii (chinejii) români,* cea mai amplă abordare a instituției cneziale de după Bogdan. Partea a doua, şi cea mai amplă, a lucrării este dedicată cnezilor şi cnezatelor din Ungaria medievală, utilizând întreaga bibliografie şi izvoarele problemei. în opinia sa, confirmându-1 pe Xenopol, existența nobilimii româneşti în Transilvania medievală e un fapt istoric incontestabil, această clasă fiind constituită din cnezii nobili, voievozii şi „nobilii valahi", creatorii celor trei instituții: cnezatul, voievodatul şi nobilimea, care promovau încă la sfârşitul secolului al XV-lea dreptul consuetudinar specific, „jus valachicum"[106]. Deşi scrisă cu profesionalism, prima abordare a problemei din perspectiva istoriei dreptului românesc, lucrarea lui Arion nu s-a bucurat în rândul istoricilor de o receptare corespunzătoare, poate şi datorită stilului greoi şi limbajului de specialitate încărcat cu arhaisme.

Cercetările de istoria dreptului medieval au continuat şi în ultimele decenii, concretizându-se în două volume colective de mare cuprindere: *Istoria dreptului românesc* (voi. I, responsabil VI. Hanga, 1980) şi *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar* (1988, coord. Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu), pe care cercetătorul istoric nu le poate ocoli. însă, în privința nobilimii româneşti autorii sunt tributari unei mai vechi concepții, conform căreia „românii transilvăneni au aparținut în perioada feudală, cu rare excepții, claselor inferioare, productive, lipsite de privilegii..."[107]. Deosebit de utile pentru tema noastră s-au dovedit studiile de istorie a dreptului feudal din Transilvania ale lui *Alexandru Herlea,* publicate în trei volume de *Studii de istorie a dreptului* (Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1983-1997), care dovedeşte cea mai deplină stăpânire a dreptului feudal maghiar şi a rezultantelor impactului său asupra dreptului consuetudinar practicat de populația autohtonă românească, inclusiv de clasa ei feudală.

Ca fenomen de interferență, ca de altfel cea mai mare parte a subiectelor de istorie transilvană, problematica nobilimii româneşti a stat permanent şi în atenția istoriografiei maghiare, dar examinarea acesteia din perspectiva subiectului nostru necesită o cercetare specială. Totuşi, trebuie să subliniem aici faptul că, deşi aceasta are meritul, cum am arătat mai sus, de a fi publicat o parte considerabilă a izvoarelor care reflectă viața nobilimii române, din punct de vedere interpretativ, naționalismul istoriografie i-a împiedicat pe istoricii maghiari să ajungă la opinii viabile în privința clasei feudale româneşti. Obsesia imigrației târzii a românilor şi a grandorii propriei istorii au generat vreme de două secole teze dintre cele mai diverse şi neaşteptate cu privire la elita românească: cnezii şi voievozii ar fi creație regală, pământul lor, concesie regală ca loc de colonizare în chipul sculteților germani, iobăgirea românilor prin ei înşişi, calchierea

[106] Arion, *Cnejii,* p. 86,149 sqq.
[107] *Istoria dreptului,* I, p. 476,480.

instituțiilor feudale ale românilor după cele maghiare, feudalitatea română — forme locale ale celei maghiare etc. Ultima poziție oficială, exprimată în *Istoria Transilvaniei* din 1986, în redacția lui L. Makkai şi A. Mocsy, reprezintă din păcate o reiterare anacronică a obsesiilor mai vechi, a căror enumerare ni se pare a fi cu totul de prisos. Se cuvine să remarcăm aici poziția cu totul singulară din urmă cu aproape un secol a lui *Gyorgy Petrovay,* descendent dintr-o vestită familie de nobili români maramureşeni, care a realizat mai multe genealogii exemplare pentru familii din Maramureş şi Bereg şi a considerat în optică reală creația românească din acele regiuni, inclusiv prioritatea lor cronologică. Tot cam pe acea vreme au lucrat *Frigyes Pesty* şi *Dezideriu Csdnki,* mari editori şi utilizatori de izvoare, cărora respectul pentru documentul istoric le-a permis să emită multe considerații corecte asupra acestei categorii sociale, care îşi păstrează şi azi valabilitatea. Mai amintim în context monografia lui *Gy. Bdnis* asupra feudalității şi stărilor, folositoare în multe privințe întreprinderii noastre[108].

La capătul acestui excurs istoriografie succint şi selectiv dorim să menționăm volumul colectiv *Nobilimea românească din Transilvania* (coordonator Marius Diaconescu, Studiu introductiv Ioan Drăgan), apărut în editura Muzeului județean Satu Mare în anul 1997, care grupează lucrările simpozionului organizat de instituția sătmăreană, prima reuniune ştiințifică axată exclusiv pe tema nobilimii româneşti şi de asemenea prima la care au participat istorici din România şi Ungaria. E un semnal neîndoielnic al faptului că devenirea istoriografică a problemei noastre a intrat într-o etapă nouă, sub auspicii mai favorabile ca niciodată.

---

[108] Bonis, *Hiiberiseg.* Lucrarea se referă la aceleaşi teme şi este apărută în anii 1946-7, în care Gh. Brătianu îşi elabora studiile sale fundamentale despre adunările de stări. Din păcate, istoria i-a obligat să se ignore reciproc.

CAPITOLUL II

STRUCTURI NOBILIARE ÎN EUROPA CENTRALĂ ŞI RĂSĂRITEANĂ ÎN SECOLELE XIV-XVI

2.1. NOBILIMEA EUROPEI FEUDALE ŞI VARIANTELE SALE CENTRALE ŞI RĂSĂRITENE

Nobilimea românească din Transilvania secolului al XV-lea se încadrează tipologic în structurile sociale ale unei mai vaste arii europene, care este cea a Europei Central-Răsăritene constituită în linii generale din regatele Ungariei şi Poloniei, la care putem adăuga Marele Ducat al Lituaniei, statul Ordinului Teutonic, ţările ruse apusene înglobate acestora, precum şi Ţara Românească şi Moldova, aflate în sfera lor de influenţă. în acest spaţiu, elementele feudalismului de tip apusean, dominante, se împleteau cu cele de factură est-europeană, bizantino-slave, existente la slavii şi românii din cuprinsul acestor state[1]. Acest fenomen al interferenţei tipologice este cu deosebire interesant, întrucât partea nord-vestică a teritoriilor româneşti a fost ocupată de regatul maghiar, pe când celelalte părţi au reuşit să-şi salveze libertatea la mijlocul secolului al XlV-lea în două state separate.

Prin urmare, prezintă un interes aparte pentru cercetarea noastră relevarea trăsăturilor specifice, pe de o parte, ale clasei feudale româneşti din Moldova şi Ţara Românească, alături de care cea din Transilvania a evoluat multă vreme în mod identic, iar pe de altă parte, ale nobilimii popoarelor slave cuprinse în cele două mari regate (croaţi, sârbi, slovaci, ruteni, ruşi), cu care a împărtăşit soarta grea a cuceririi şi presiunii asimilatoare.

La nivel european există, evident, elemente de unitate a clasei nobiliare precum: stăpânirea asupra pământului şi a ţăranilor dependenţi, exercitarea puterii politice, deţinerea de privilegii şi scutiri, structurarea piramidală. Biserica, foarte bine organizată, constituia în sine o feudalitate, uneori concurentă a celei laice, căreia îi disputa posesiunile, privilegiile, uneori funcţiile, şi controla ideologic

[1] N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală* (Ediţie R. Constantinescu), Bucureşti, 1985, cap.V: *între Orient şi Occident: crearea unei noi sinteze româneşti,*

întreaga societate. Exponent al clasei dominante şi garant al ordinii feudale era monarhul suveran, exercitând actul guvernării cu ajutorul şi sub controlul unor organe reprezentative ale clasei dominante: sfatul domnesc şi adunările de stări[2].

Europa apuseană, în linii mari, în teritoriile cuprinse în fostul Imperiu carolingian şi regiunile în care a fost implantat modelul său: Anglia, Sicilia, statele cruciate din Orient, a cunoscut forma cea mai evoluată, clasică, a feudalismului. în aceste regiuni societatea oamenilor liberi, adică a nobililor, a fost foarte riguros ierarhizată pe baza raporturilor feudalo-vasalice. Raporturile suzeran-vasal, fieful, senioria şi domeniul feudal, ierarhia feudală şi cavalerismul reprezintă elemente definitorii ale societăţii feudale apusene[3].

în partea de est a Imperiului Romano-German, ca şi în menţionatele state ale Europei central-estice aceste caracteristici, preluate prin imitaţie sau dezvoltate organic, puteau fi de asemenea regăsite, însă în forme mai slab evoluate, degradate şi adaptate, decalate în timp şi îndepărtate mai mult ori mai puţin de modelul clasic. Spre exemplu, în aria geografică în discuţie, vasalitatea se manifestă în forma particulară a familiarităţii sau slujbei nobile, mult depărtată de modelul occidental. Lipsind ierarhia feudală clasică bazată pe raporturile suzerano-vasalice, în Polonia, Ungaria, Ţările Române exista un suzeran unic, care este şi suveranul ţării. Această situaţie se conjuga cu egalitatea juridică a tuturor nobililor, principiu consacrat chiar în privilegii cu caracter constituţional[4].

O altă trăsătură definitorie a zonei central-est-europene o constituie procentul ridicat al nobilimii în ansamblul societăţii. Faţă de un procent în jur de 1% din ansamblul populaţiei în ţările din Apus, în Ungaria în jur de 1500 se apreciază acest procent la 3%, iar în Polonia chiar mai ridicat[5]. Tot astfel pot fi evidenţiate şi alte trăsături caracteristice şi diferenţe tipologice, începând cu raporturile de proprietate şi evoluţia lor şi încheind cu sistemul reprezentativ de stări, asupra cărora vom insista mai încolo, în măsura în care va fi necesar acest lucru.

Raporturile internaţionale din zonă au înrâurit în măsură importantă, decisivă uneori, asupra evoluţiilor interne din aceste state, inclusiv asupra structurii sociale, în speţă a nobilimii. Bunăoară, cucerirea otomană în Balcani în a doua jumătate a veacului XIV şi în prima jumătate a celui următor, a provocat atât

---

[2] F. Lot, R.Fawtier, *Histoire des institutions francaises au Moyen-Âge,* voi. I-II, Paris, PUF, 1958.

[3] Vezi sinteza greu de egalat a feudalismului apusean a lui Marc Bloch, *La socie'tefeodale,* tome MI, Paris, 1939. Ediţie românească: *Societatea feudală,* voi. I-II, (Trad. de C. Macarovici, postfaţă de Măria Crăciun), Cluj-Napoca, 1996-1998; Guy Fourquin, *Seigneurie et fe'odalite au Moyen-ăge,* Paris, PUF, 1970.

[4] W. Conze, *Ostmitteleuropa. Von der Spătantike bis zum 18.Jh.,* Miinchen, 1992, p. 135.

[5] Vezi studiul sugestiv intitulat al lui F. Maksay, *Le pays de la noblesse nombreuse,* privind numărul nobilimii maghiare, comparativ cu Europa.

lichidarea statelor creştine din zonă, cât şi a boierimii bulgare, sârbeşti şi bizantine.

La mijlocul secolului al XlV-lea a luat sfârşit hegemonia Hoardei de Aur sub loviturile conjugate polono-ungare, dar şi cu concursul lituanian şi rusesc. Principalii câştigători ai acestei expansiuni occidentale au fost Lituania şi Polonia, care au încorporat vaste teritorii ale slavilor de răsărit. Regatul polonez a anexat Haliciul, iniţial dobândit de Ungaria, Volânia şi Podolia, devenind astfel un aspirant la dominaţia gurilor Dunării prin intermediul Moldovei vasale. Uniunea polono-lituaniană a asigurat celor două state un ascendent la Marea Baltică în faţa Ordinului Teutonic şi la Marea Neagră în faţa Ungariei. Efemerele uniuni şi legături dinastice polono-ungare, facilitate şi de anumite similitudini instituţionale au funcţionat mai cu seamă în faţa unor mari pericole comune, precum cel tătar şi otoman, nereuşind însă să escamoteze interese totuşi fundamental divergente la Răsărit de Carpaţi şi la Dunărea de Jos[6].

Fenomenul cu cele mai profunde implicaţii pentru această zonă a fost, fără nici o îndoială, înaintarea vertiginoasă a Imperiului otoman. Ocuparea primei fortăreţe pe teren european (1354), ocuparea Peninsulei Balcanice (1389), ocuparea Constantinopolului (1453) şi transformarea Mării Negre în lac turcesc (1484) sunt doar jaloanele unei expansiuni care au pus în primejdie creştinătatea europeană în ansamblul său[7]. Resuscitările repetate ale cruciadei târzii, încercarea de lichidare a schismei religioase au constituit răspunsuri specifice ale Occidentului, cu rezultate schimbătoare la această provocare. Unirea religioasă proclamată în 1439 de către conciliul de la Florenţa, deşi a avut anumite efecte practice în deceniile următoare, în zona de care ne ocupăm, a realizat mai degrabă atenuarea temporară a unor aspecte acute ale conflictului, sub presiunea duşmanului comun al creştinătăţii, decât o apropiere sinceră şi durabilă între cele două biserici[8]. Greutatea confruntării cu puterea otomană a căzut asupra popoarelor şi statelor din prima linie: Ţara Românească, Moldova, Regatul Ungariei şi, până la un moment dat, Serbia şi Bosnia. După eşecul cruciat de la Nicopole (1396) şi consolidarea turcilor în Balcani, aceste state au reuşit să stăvilească, covârşitor prin jertfe proprii, pentru mai bine de un secol, înaintarea turcilor în Europa.

Prin ameninţarea militară permanentă, ocuparea unor teritorii şi puncte strategice, prin blocarea unor căi comerciale tradiţionale, cuceririle otomane au

---

[6] Papacostea, *Relaţiile internaţionale XIV-XV,* p. 244-246.

[7] A. Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656,* Bucureşti, 1978; mai nou, T.Gemil, *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI,* Bucureşti, 1991, p. 47-189.

[8] Halecki, *From Florence to Brest, passim.* Cercetările.recente ale lui A.A. Rusu şi M. Diaconescu confirmă fără dubiu faptul că unirea religioasă a funcţionat în regatul Ungariei, e drept, cu multe dificultăţi, până către ultimul deceniu al veacului XV.

exercitat o influenţă notabilă şi asupra evoluţiei interne din aceste state. Fenomene interne precum încetinirea procesului de aservire feudală în regiunile dinspre graniţa sudică, relaxarea prozelitismului catolic şi a persecuţiilor religioase faţă de ortodocşii din Regatul maghiar, pe fondul unirii decretate la Florenţa, precum şi procesul de centralizare de acolo, se resimt în mod evident de pe urma presiunii externe.

^H

Pe plan intern, secolul al XV-lea a marcat încheierea în linii mari a procesului de feudalizare în zonă, în primul rând în regatele ungar şi polonez. O caracteristică a întregului spaţiu considerat, din acest punct de vedere, a fost persistenţa unei numeroase ţărănimi libere şi, pe această bază, a unei mici nobilimi numeroase[9].

în sânul clasei feudale stratificate s-au constituit ordine nobiliare, care participau la guvernare, prin intermediul dietelor sau adunărilor ţării şi care au dobândit prerogative largi, începând chiar cu alegerea suveranului. Suverani autoritari, precum un Matia Corvin, Cazimir IV, Ştefan cel Mare, au promovat o politică de centralizare şi anihilare a anarhiei feudale — determinate şi de pericolul extern — sprijinihdu-se pe rivalii tradiţionali ai marii nobilimi, nobilimea mijlocie şi mică, oraşele, o parte a clerului[10]. în regatele compozite din zonă, aceste procese au favorizat asimilarea elitelor popoarelor străine anexate şi constituirea unei naţiuni nobiliare, înglobând toată nobilimea pe temeiul privilegiilor de clasă, al religiei catolice şi al dominaţiei cultural-lingvistice a poporului alcătuitor de stat, maghiar şi polon. în faţa asaltului nivelator al naţiunii nobiliare au rezistat timp mai îndelungat elitele statelor încorporate mai târziu şi într-un regim de autonomie, cu prezervarea instituţiilor şi confesiunii proprii, precum în provinciile ruse din Polonia şi Lituania — unde boierimea obţine, cel puţin în principiu, egalitatea juridică, iar biserica ortodoxă îşi păstrează toate structurile — sau în Croaţia-Slovenia, încorporată ca *regnum* în cadrul coroanei ungare. în lipsa unor structuri politico-teritoriale autonome de amplitudine, lichidate în fazele cuceririi maghiare şi a recunoaşterii confesiunii ortodoxe, nobilimea română, sârbă şi ruteană din regatul ungar a fost mai lesne supusă asimilării, ca de altfel, în condiţii specifice, şi cea slovacă şi cumană.

2.2. NOBILIMEA POLONEZĂ

Configuraţia nobilimii poloneze între mijlocul secolului al XlV-lea şi începutul secolului al XVI-lea prezintă, cum este şi firesc, elemente fundamentale conturate în secolele anterioare[1']. Modul în care s-au constituit marile domenii în

' Panaitescu, *Obştea ţărănească,* p. 33-63.

[0] Elekes, *A kozpontosito politika; Istoria României,* II, p. 488-548.

[1] M. Sczaniecki, *Les origines et laformation de la noblesse polonaise au Moyen-Âge,* în Acta PH, 36 (1977), p. 101-108.

secolele XI-XIII — prin acțiune armată şi cu intervenția neglijabilă din partea statului — a avut ca rezultat caracterul alodial covârşitor al proprietății nobiliare poloneze. Chiar şi documentele regale de danie au fost date *jure perpetuo hereditario,* cu drept de moştenire şi testare. Acest caracter al proprietății a preîntâmpinat introducerea fiefului şi urmarea sa firească: constituirea ierarhiei feudale.

O altă caracteristică a nobilimii din Polonia — de altfel a tuturor statelor din Europa Centrală şi de Est — o constituie supunerea față de monarh. Unitățile administrative se bucurau inițial de o relativ slabă autonomie sub dinastia Piast, fiind sub controlul direct al regelui, prin dregătorii săi[12].

în fine, din punct de vedere juridic, în interiorul acestei clase funcționa principiul egalității: *una et eadem nobilitas.* Acest principiu egalitar este ilustrat şi de aşa-numitele familii heraldice — constituite din familii de rang diferit, purtând însă acelaşi blazon, de regulă al unui dregător sau comandant militar în serviciul căruia acționau[13].

Egalitatea în Evul Mediu şi în rândul unei clase numeroase comparativ cu nobilimea occidentală reprezintă evident o iluzie. în realitate, nobilimea poloneză era ierarhizată în funcție de puterea economică şi socială[14]. O estimare ulterioară intervalului în discuție găsea cea. 60% din totalul nobilimii în starea de nobili săraci[15]. în lipsa unor ranguri ierarhice s-a constituit o ierarhie pe bază de avere, funcții publice, după cum exista o ierarhie a prestigiului, întemeiată pe anumite merite şi pe vechime; inventarea unei ascensiuni antice greco-romane ori sarmatice se practica frecvent, după moda europeană[16].

Rolul decisiv revenea magnaților, posesori ai funcțiilor regale şi ai marilor domenii, a căror pondere în ansamblul nobilimii din teritoriile etnic poloneze este apreciată la circa 10%[17]. în această categorie intrau marii demnitari, membri ai Consiliului regal, voievozii, şefi ai marilor unități administrative şi episcopii bisericii romano-catolice. Covârşitoarea majoritate a nobilimii o alcătuiau categoriile nobilimii mici şi mijlocii — şleahta — care, pe baza principiului egalitar şi în împrejurările specifice ale istoriei poloneze dintre anii 1374-1505, a dobândit un rol preponderent în stat. în acelaşi interval, cu deosebire în secolul al XV-lea, a avut loc finalizarea procesului de dispariție a clasei intermediare numite *wlodycy,* urmaşi ai vechilor *milites* din secolele XI-XIII, care a urmat

---

12 G. Rhode, *Kleine Geschichte Polens,* Darmstadt, 1965, p. 88-93.

13 S. Grodziski, *Les devoirs et les droits politiques de la noblesse polonaise,* în Acta PH, 36 (1977), p. 164; M. Sczaniecki, *loc.cit.,* p. 106.

14 A.Wyczanski, *La structure de la noblesse polonaise aux XVI-XVIII-e sie'cle (Remarques methodiques),* în Acta PH, 36 (1977), p. 114.

15 *lbidem,* p. 112

16 *Ibidem,* p. 116.

17 A. Kersten, *Les magnats — elite de la socie'te nobiliaire,* în Acta PH, 36 (1977), p. 119.

într-un fel o cale similară cnezilor şi cnezilor nobili de la noi: o parte intra în rândurile nobilimii, altă parte decădea în rândurile ţărănimii[18].

Nobilimea poloneză a fructificat în favoarea sa două din elementele tradiţiei politice a statului polonez: ascendenţa asupra puterii centrale, manifestată cu ocazia alegerii monarhului şi votării impozitelor şi autonomia pronunţată a diferitelor provincii.

Prin privilegiul de la Koăice (1374), Ludovic de Anjou, regele Poloniei şi Ungariei, a acceptat ca funcţiile de voievod (reprezentantul nobilimii dintr-o provincie) şi castelan (reprezentantul regelui într-o castelanie) să fie ocupate numai cu acordul nobilimii din circumscripţia respectivă. Astfel, respectivii dregători deveneau în primul rând exponenţii intereselor acesteia[19].

Slăbirea regalităţii poloneze din prima jumătate a secolului XV a avut ca urmare reconfirmarea şi amplificarea privilegiilor şleahtei prin Actul de la Iedlna (1430), prin care nobilii se asigură în contra arestărilor fără judecată *(neminem captivabimus nisijure victum)*[20], Charta de la Cracovia (1433) şi Statutele de la Nieszawa (1454). în acest din urmă act, regele Cazimir recunoştea practica nobilimii de a se aduna în diete voievodale şi promitea să nu facă vreo convocare sau ridicare la oaste fără acordul acestor organe reprezentative teritoriale ale nobilimii numite şi dietine[21]. Actul este considerat fundament al regimului de stări în Polonia[22].

După etapa intermediară a dietelor provinciale (Polonia Mare, Cuiavia, Polonia Mică) din timpul domniei lui Cazimir cel Mare (1440-1492), începând cu anul 1493, cu Dieta de la Piotrkow, s-a inaugurat sistemul dietelor generale (Seim). în componenţa adunării era reprezentată practic o singură stare, cea nobiliară, cu două componente de bază: consiliul regal (senatul) şi reprezentanţii şleahtei. Clerul înalt era reprezentat doar în persoana episcopilor catolici din consiliu, iar oraşele, cu excepţia Cracoviei, nu erau reprezentate [23].

La 1505 Dieta de la Radom a impus regelui aşa-numita Constituţie *Nihil novi,* prin care acesta se angaja să nu introducă nici o lege nouă fără acordul comun al Senatului *(Consiliarii)* şi reprezentanţilor teritoriali *(Nuntii terrestres).* Acest act constituie un moment decisiv al instaurării democraţiei nobiliare în

---

[8] Z. Wojciechowski, *La condition des nobles et le probleme de la feodalite en Pologne au Moyen-Age,* în Revue historique de droit franţais et etranger, IV-e serie, 6 (1937), p. 53.

[9] E. Meyer, *Grundziige der Geschichte Polens,* Darmstadt, 1900, p. 29

[20] Brătianu, *Sfatul domnesc,* p. 120.

[2] *Histoire de Pologne* (A.Gyesztor ş.a.), Warszawa, 1972, p.156; G. Rhode, *op.cit.,* p. 154,170.

[22] Brătianu, *op.cit.,* p. 120.

[23] *Histoire de Pologne,* p. 157 şi urm.; G. Rhode, *op.cit.,* p. 175.

Polonia, marcând triumful stării nobiliare asupra puterii centrale şi având consecinţe decisive asupra desfăşurării istoriei poloneze în perioada următoare[24].

2.3. NOBILIMEA LITUANIANĂ

Uniunea polono-lituaniană din anul 1385 a avut importante consecinţe asupra evoluţiei nobilimii lituaniene, deşi, cum s-a afirmat mai sus, timp de aproape două secole uniunile repetate dintre regatul polonez şi marele principat al Lituaniei au avut un caracter dinastic, fiecare componentă păstrându-şi intacte structurile instituţionale şi legislaţia[25]. Un proces de apropiere este totuşi evident, în sensul consolidării influenţei poloneze şi a catolicismului în Lituania. Mai cu seamă privilegiile crescânde ale nobilimii poloneze au exercitat o atracţie irezistibilă asupra celei lituaniene, interesată astfel a se asimila naţiunii nobiliare poloneze. Un moment decisiv în această privinţă 1-a reprezentat actul creştinării lituanienilor în ritul catolic la 1396, urmând exemplul marelui cneaz Jagello, devenit rege al Poloniei (1385-1434). Translaţia dinastică a familiei Jagello a fost urmată în 1413 de aşa-numita uniune de la Horodlo pe Bug, când 47 de familii nobiliare lituaniene au fost adoptate în familii heraldice poloneze şi se anticipa şi crearea unor parlamente comune[26]. Această evoluţie a determinat o scindare între nobilimea lituaniană şi numeroasa nobilime rusă şi ucraineană de religie ortodoxă din teritoriile răsăritene şi sudice cucerite. în acest sens trebuie arătat că boierimea rusă şi ierarhia bisericii ortodoxe erau foarte influente în statul lituanian, exercitând funcţii nu numai la nivel local şi regional în teritoriile ruse, ci şi în anturajul puterii centrale. Prin cuceriri teritoriale şi având controlul asupra mitropoliei Kievului şi a întregii Rusii, Lituania a ambiţionat chiar o hegemonie în cadrul lumii ruse, anihilată însă de ridicarea Moscovei în secolul al XV-lea.

Repetatele acte de uniune polono-lituaniană şi comunitatea de destin a celor două state au marcat un pas mai departe în anul 1501, când actul de uniune îşi propune crearea „unui corp, unul, nedespărţit şi nedeosebit, ca să fie un singur neam, un popor, o comunitate şi adunări comune" *(in unum et indivisum ac indifferens corpus ut sit una gens, unus populus, una fraternitas et communia consilia)*[11].

La acea dată însă, spre deosebire de Polonia, magnaţii lituanieni obţinuseră de la marele principe Alexandru anumite privilegii, în raport cu restul nobilimii,

[24] W. Conze, *op.cit.,* p. 125; E. Meyer, *op.cit.,* p. 29-30.
[25] *Histoire de Pologne,* p.131 şi urm. Pentru implicaţiile internaţionale ale uniunii, vezi Papacostea, *Relaţiile internaţionale XIV-XV,* p. 239-242.
[26] W.Conze, *op.cit.,* p. 124.
[27] *Ibidem.*

îndeosebi în ce priveşte numirea dregătorilor şi controlul veniturilor statului. Voievozii din Vilna şi Troki numeau chiar singuri dregătorii din jurisdicţia lor. în această situaţie, a fost stimulată presiunea nobilimii mijlocii şi mici către adoptarea modelului polonez, care va izbândi să realizeze uniunea definitivă la Lublin în 1569. în cursul timpului s-a constituit o trăsătură caracteristică a nobilimii din marele ducat al Lituaniei în conştiinţa apartenenţei la statul lituanian, dar şi la *naţio polonica,* adică la nobilimea poloneză. Polonizarea rapidă reprezenta o condiţie a afirmării familiilor lituaniene în ierarhia socială. Aceasta consta în primul rând în polonizarea culturală, adică intrarea în sfera de influenţă a culturii nobiliare poloneze, ceea ce nu excludea, pentru multă vreme, separatismele, diferenţele specifice, solidarităţile etnice distincte, uneori chiar antagonice[28].

2.4. BOIERIMEA RUSĂ DIN STATUL POLONO-LITUANIAN

Declinul puterii tătaro-mongole în a doua jumătate a secolului al XlV-lea şi în prima jumătate a secolului al XV-lea a dat posibilitatea Poloniei şi Lituaniei să încorporeze importante teritorii ruseşti din Rusia Albă şi Rusia Roşie. Astfel, Polonia a reuşit să anexeze principatul Halici-Vladimir cu oraşele Przemysl, Halici şi Liov şi cnezatele Chelm, Belz şi Vladimir, iar Lituania, Podolia, Smolenskul, Tverul şi Kievul însuşi[29].

în felul acesta, o dată cu cnezatele ruseşti având o viaţă de stat multiseculară a fost preluată şi o nobilime (boierime) numeroasă, de tradiţie politică şi confesiune cu totul diferite. în linii generale, boierimea rusă prezenta aceleaşi caracteristici ca şi nobilimea ţărilor central-europene. Se disting şi aici cele două ordine ale marii boierimi şi boierimii de rând, reprezentate în adunarea stărilor (duma). în secolul al XV-lea are loc şi în statul moscovit o creştere a numărului şiroiului social al boierimii mici şi mijlocii, fără ca prin aceasta să fie clintită puterea aristocraţiei şi caracterul autocratic al exercitării puterii[30]. în condiţiile cuprinderii cnezatelor ruseşti apusene în statul polono-lituanian, evoluţia boierimii şi a instituţiilor sale din aceste regiuni cunoaşte diferenţe crescânde faţă de statul moscovit. Chiar dacă impactul cuceririi a dus în mod inevitabil la implantarea unor nobili polonezi în teritoriile cucerite, la convertirea la catolicism a unor localnici şi constituirea unei organizaţii bisericeşti catolice în paralel cu cea ortodoxă sau la acceptarea unirii religioase după Conciliul de la Florenţa

---

[28] *Ibidem,* p. 121; A. Kersten, *loc.cit.,* p. 125.

[29] Papacostea, *Relaţiile internaţionale XIV-XV,* p. 239-241.

[30] Hans von Rimscha, *Geschichte Russlands,* Zweite, beaibertete und erweiterte Auflage, Darmstadt, 1970, p. 127-133; A.A. Zimin, *Formirovanie boiarskoi aristokratii* v *Rossii vo vtoroi polovine XV - pervoi treti XVI v.,* Moskva, 1988, p. 283-309.

(1439), statul polono-lituanian a avut o componentă nobiliară rusă şi ortodoxă numeroasă şi puternică în perioada cercetată.

Această situaţie era generatoare, evident, de tensiuni şi conflicte cărora statul polonez a reuşit să le facă faţă printr-o politică destul de abilă, care îmbina avantajele apartenenţei la naţiunea nobiliară poloneză şi toleranţa religioasă cu o presiune asimilatoare constantă şi o discriminare evidentă faţă de boierimea rusă. Mai cu seamă marile familii lituaniene şi rutene nu s-au putut afirma între magnaţii regatului decât cu condiţia unei polonizări rapide a lor, în primul rând prin catolicism[31]. Ierarhia ortodoxă, deşi respectată, nu s-a bucurat niciodată de un statut similar celei catolice. Pe de altă parte, abandonarea atârnării de scaunul mitropolitan de la Kiev şi crearea unei mitropolii proprii la Liov, care nu putea să fie decât salutată de către ierarhia bisericii rutene din Polonia, a complicat lupta pentru întâietate în sânul bisericii ruse, stimulând dezbinarea.

Teritoriile ruse au fost organizate după modelul polonez, în ce priveşte administraţia şi justiţia. Astfel, ţinuturile Liov, Przemysl, Sanok şi Halici au constituit voievodatul Ruteniei şi s-au introdus aici dregătoriile de voievod, staroste şi castelan[32]. Deşi teritoriile au fost încorporate oficial încă la 1387-1389, organizarea şi legislaţia poloneză s-au introdus abia în anii 1430-1435. O însemnătate hotărâtoare în acest proces integrator 1-a avut actul decretării egalităţii juridice a nobililor ruteni cu nobilimea poloneză din 1434[33].

în ecuaţia complexă a problemei rutene şi în general a teritoriilor ruse aparţinând regatului polono-lituanian un loc aparte 1-a deţinut unirea religioasă decretată de către Conciliul de la Florenţa[34]. Episcopii ortodocşi din Polonia şi Lituania, în frunte cu Isidor al Kievului au semnat actul de unire şi au depus eforturi pentru punerea în practică şi extinderea lui. Reacţia vehementă a Moscovei faţă de avansul ideologic al Apusului, care anticipa şi unul politic şi reacţia adversă a majorităţii lumii ortodoxe în general, au marcat eşecul unirii religioase. Nu e mai puţin adevărat că şi ierarhia catolică de rit latin din Polonia şi Lituania a reacţionat adesea neadecvat, fie sub deruta schismei papale, fie încercând să forţeze translaţia deplină la ritul roman. Mai convingător au acţionat factorii politici, conştienţi de avantajele decurgând din unitatea ideologică a statului şi opoziţia astfel consolidată a lumii ruse din regatul polono-lituanian faţă de o Moscovă la începutul ascensiunii sale. Diploma regelui Vladislav al Poloniei şi Ungariei, dată la Buda în 22 martie 1443, recunoştea egalitatea bisericii unite cu cea catolică şi a reprezentat temeiul de drept intern pentru biserica

---

[3] A. Kersten, *loc. cit.,* p. 125.

[32] K. Przybos, *Land-administration Officials of the Ruthenian Voivodship,* în Studia Historyczne, 1985, p. 3-15

[33] *Ibidem,p.* 14.

[34] Halecki, *op.cit.,* p. 46-65.

unită ruteană, fiind confirmată la 1504, într-o vreme de regres a mişcării de unire[35]. Cu toate că în cele din urmă unirea a căzut, sământa aruncată la 1439 a germinat mai ales în rândurile nobilimii ortodoxe din cele două state, interesată în a-şi prezerva privilegiile şi a se afirma social într-un mediu având catolicismul ca bază ideologică[36].

Aşadar, din a doua jumătate a secolului al XlV-lea până la începutul secolului al XVI-lea, nobilimea poloneză dobândea puterea politică deplină în stat. Instrumentul exercitării ei era dieta (seimul), compusă din magnaţi (consilieri regali) şi reprezentanţii nobilimii teritoriale (şleahta). Din punct de vedere juridic există o egalitate deplină şi toţi nobilii, foarte numeroşi de altfel — peste 5% din populaţie — formau o stare privilegiată: *naţio polonica.* Ei şi-au asigurat în acest interval practic toate privilegiile posibile într-un stat feudal. Este şi motivul pentru care nobilimea poloneză a exercitat o atracţie decisivă, atât pentru nobilimea lituaniană, cât şi pentru cea rusă din teritoriile anexate.

Prin număr, structură, statut juridic, nobilimea poloneză are similitudini numeroase cu cea din regatul ungar. Un interes particular prezintă evoluţia elitei popoarelor ortodoxe cuprinse în graniţele celor două regate catolice.

2.5. NOBILIMEA UNGARĂ[37]

Nobilimea ungară a secolului al XV-lea îşi are originea directă în procesul de aglutinare din secolul al XlII-lea a trei elemente constitutive fundamentale: slujitorii regelui *(servientes regis),* iobagii cetăţilor *(iobagiones caştri)* şi alţi posesori liberi (membrii sărăciţi ai vechilor triburi, oaspeţi cu atribuţii militare etc). Aceştia s-au alăturat magnaţilor şi dregătorilor regali, descendenţi ai vechii aristocraţii gentilice, dobândind prin Bula de Aur din 1222 recunoaşterea libertăţilor lor, adică a privilegiilor de stare nobiliară[38]. Procesul de uniformizare a elementelor constitutive ale stării nobiliare, a căpătat un nou impuls prin decretul regal din 11 decembrie 1351 al regelui Ludovic de Anjou, care confirma „Bula de Aur" şi proclamă egalitatea juridică a întregii nobilimi din regat *(una*

---

[35] *Ibidem, p. 6%, 123*

[36] *Ibidem,.p.* 123-140, cap. VI. „The Survival of the Florentine Tradition among the Ruthenians".

[37] Cercetarea elitei nobiliare a statului ungar medieval este una din direcţiile prioritare ale istoriografiei maghiare din ultimul secol. Ne mărginim a cita doar numele celor mai remarcabili cercetători din perioada postbelică: E. Mâlyusz, L. Elekes, F. Maksay, Gy. Bonis, E. Molnâr, E. Fiigedi, A. Kubinyi, P. Engel ş.a. Optica dominantă este cea generalizantă, integratoare, din punctul de vedere al naţiunii politice nobiliare, uneori cu neglijarea particularităţilor elitelor regionale şi de origine nemaghiară.

[38] Fugedi, *Adelsnation,* p. 146-148.

eademque nobilitas), atât din Ungaria propriu-zisă, cât şi din „ţinuturile ducale", adică Transilvania, Slavonia, Croaţia şi Dalmaţia[39].

Apreciat de istorici — împreună cu „Bula de Aur" — ca *magna charta* a nobilimii ungare[40] sau „a doua descălecare a ţării"[41], decretul a consolidat caracterul politic al naţiunii nobiliare din regatul ungar, în sensul de unică stare privilegiată, compusă din elemente de diferite origini etnice. în spiritul noii concepţii de stat introduse de Angevini, regele Ludovic impunea generalizarea altor două elemente definitorii ale stării nobiliare: catolicismul şi actul regal scris, ca unic izvor de drept[42]. în acest fel a fost lichidată definitiv orice şansă a elitelor popoarelor ortodoxe din regat de a se constitui ca stare politică şi a fost impulsionat procesul de asimilare a lor în nobilimea regatului.

Statutul juridic al nobilimii regatului, aşa cum a evoluat în secolul al XV-lea, a fost codificat în Tripartitul din 1514, realizare a eminentului jurist Ştefan Werboczi, exponent al nobilimii mijlocii. Documentul afirmă încă de la început că nobilii regatului se bucură de prerogativele uneia şi aceleiaşi libertăţi, scutiri şi imunităţi *{una eademque libertatis, exemptionis et immunitatis praeroga-*riva)[43]. Cu toate acestea, actul stabileşte în rândul nobilimii, numită generic cu termenul de *populus,* două categorii distincte. în prima categorie intrau prelaţii *(praelati et ecclesiarum rectores),* adică arhiepiscopii şi episcopii bisericii romano-catolice, împreună cu baronii (marii demnitari) şi magnaţii *{barones et caeteri magnates).* în cea de-a doua, toţi ceilalţi nobili şi fruntaşi *(nobiles et proceres)* din regat. Diferenţa juridică între cele două categorii este exprimată limpede prin homagiul (preţul sângelui) fixat fiecăreia: 100 de mărci pentru prelaţi şi baroni, 50 de mărci pentru ceilalţi nobili[44].

Din rândul baronilor făceau parte, în ordine, palatinul, judele Curţii, banul Dalmaţiei, Croaţiei şi Slavoniei, voievodul Transilvaniei şi comite al secuilor, banul Severinului, marele vistier, marele postelnic, marele paharnic, marele stolnic, marele comis, comiţii de Timiş şi Pojon (Bratislava)[45]. Este interesant de remarcat că instituţia familiarităţii nu apare în Tripartit şi nici în alte legi şi decrete. Spre deosebire de vasalitatea occidentală, reglementată prin contractul vasalic, aceasta nu avea un caracter juridic.

---

39 *Decreta* I, p. 134: „ ...universi veri nobiles intra terminos regni noştri constituti, etiam in tenutis ducalibus sub inclusione terminorum ipsius regni existentes sub una et eadem libertate gratulentur."

40 Fiigedi, *Adelsnation,* p. 152.

41 I. Kiss Rugonfalvi, apud Klein, *Mort nobilium,* p. 112.

42 Vezi, mai nou, pătrunzătoarea analiză a lui Papacostea, *Un nou izvor,* p. 76-96. De asemenea, M. Holban, *Deposedări în Haţeg* şi *Deposedări în Banat.*

43 *Tripartitum,* I, Tit. 2, art. 1, p. 58.

44 *Ibidem,* art. 2, p. 59.

45 *Ibidem,* Tit. 94, p. 220-221.

Nobilii erau socotiți mădulare ale Sfintei Coroane *{membra Sacrae Coronae esse censentur),* erau creați și se subordonau numai regelui încoronat legitim *(principis legitime coronati)**[6], după cum regele era ales numai de către nobili *(neque enim princeps, nisi per nobiles eligitur)*"".* Adevărata nobilitate se dobândește prin îndeletnicirea militară *{exercitia),* prin fapte strălucite *(praeclara facinora)* și alte virtuți și se consacră prin danie regală *(possessionaria donationef**. Regele putea acorda nobilitatea unor oameni de condiție plebee chiar și fără danie de pământ[49], precum existau și alte căi: *praefi-cium,* adopțiune ș.a., tot cu acordul regal. Nobilitatea este, evident, ereditară[50]. Codul prevede, de asemenea, cele patru libertăți speciale sau privilegii nobiliare: 1) să fie condamnați numai pe cale judecătorească; să nu poată fi, altfel, reținuți de nimeni, cu excepția pricinilor criminale; 2) nu sunt supuși nimănui în stat, decât principelui încoronat legitim; 3) sunt scutiți de plata oricărei contribuții în cuprinsul regatului; obligați numai la apărarea militară a țării, și 4) au dreptul legitim de a se opune oricui ar încerca să le încalce privilegiile *(ius resistendi),* după cum statua însăși „Bula de aur"[51].

La fel ca în Polonia, în regatul ungar nu s-au constituit stări social-juridice după modelul clasic vest-european, deși o evoluție către regimul de stări este absolut evidentă în secolul al XV-lea, către sfârșitul domniei regelui Sigismund de Luxemburg. Puterea centrală era nevoită să-și asocieze la guvernare dieta, organul reprezentativ al nobilimii, în cadrul căreia s-au conturat două ordine distincte: magnații (marea nobilime, baronii, clerul înalt) și nobilimea mijlocie (ung: *koznemesseg)*[52].

Dieta și-a consolidat autoritatea în condițiile numeroaselor schimbări, inter-regnuri și minorate dinastice (1437-38, 1440, 1444-45, 1457-58), agravate de conflictele interne și pericolul extern. Guvernarea lui Iancu de Hunedoara (1446-1453) a marcat începutul unei politici de primenire a aparatului de stat cu

---

[46]ftidem,Tit.4,art. l,p. 63. "

Ibidem,TH. 3,art. 7,p. 62.

[48]ftidem,Tit.4,p.62-63.

[49] *Ibidem,Til.* 6, p. 64. Totuși, până la mijlocul secolului al XV-lea statutul nobiliar era condi-ționat de stăpânirea legitimă a unei proprietăți nobiliare *(MTort.* p. 173-174)

[5] *Ibidem,* Tit. 9, art. 1-5, p. 67-70; Timon, *Rechtsgeschichte,* p. 575-589.

[52] Pentru termenul maghiar modern în istoriografia română s-au întrebuințat atât termenul „nobilimea de rând" (Fr. Pali, în AHC, I-II, 1958-1959, p. 385), „nobilimea provincială" (Mureșan, *Iancu,* p.126), cât și cel de „nobilime mijlocie" (Pascu, *Voievodatul* III, p. 65-70). Pre ferăm pe acesta din urmă nu doar fiindcă traduce mai exact literal pe cel maghiar, ci și întrucât exprimă mai precis gruparea nobiliară ale cărei interese le promovează respectivul „ordin", anume, fruntașii nobilimii provinciale. Pentru regimul de stări, a se vedea la capitolul următor 3.3.4. *Instaurarea regimului de stări și centralizarea statală.*

elemente noi, capabile şi ambiţioase, din straturile de jos ale nobilimii, legate direct de persoana celui ce întruchipa autoritatea centrală. Această politică, de mare mobilitate socială în rândurile aristocraţiei[53], s-a accelerat în timpul domniei lui Matia Corvin, venit la tron în 1458, ca urmare a unui triumf al nobilimii mijlocii asupra magnaţilor. Acesta a promovat o politică de centralizare statală, lichidând opoziţia oligarhiei, reducând rolul dietei şi, ceea ce este mai evident, provocând o înnoire masivă a aparatului de stat, inclusiv a baronilor, cu elemente ridicate din straturile inferioare ale nobilimii.

Politica socială a regelui Matia nu a reprezentat şi un triumf real în plan politic al acelor secţiuni ale nobilimii care l-au impus la tron. Noii baroni au realizat destul de rapid sinteza cu vechea aristocraţie şi, împreună, vor domina viaţa politică a statului ungar întreaga perioadă cuprinsă între 1490-1526, cunoscută şi ca epoca domniei baronilor. în această privinţă, chiar dacă „ordinul" nobilimii mijlocii şi-a făcut simţită prezenţa, evoluţia Ungariei diferă simţitor de cea din Polonia, unde şleahta a reuşit să ţină în frâu tendinţele hegemonice ale marii nobilimi.

La fel ca în Polonia, nobilimea din Ungaria *(nobiles regni, nobiles hungari)* s-a constituit ca o naţiune politică, asigurând unitatea unui stat compozit, alcătuit din ţări şi regiuni diverse, cu evoluţie autonomă şi instituţii specifice. Caracterul naţiunii nobiliare era dat de către nobilii aparţinând poporului alcătuitor de stat, care şi-au asigurat prin dominaţie şi asimilare o majoritate evidentă în structura clasei conducătoare a unui stat în care numeric maghiarii se aflau într-o minoritate flagrantă[54]. Limba dominantă a naţiunii nobiliare era cea maghiară, iar religia ei — catolicismul. Tripartitul constata explicit acest particularism, care se reflecta inclusiv în statutul juridic, compoziţia şi modul de manifestare al nobilimii din acele regiuni: „Este bine stabilit că, de multă vreme legile aprobate şi obiceiurile regatelor Dalmaţiei, Croaţiei, Slavoniei şi Transilvaniei diferă în anumiţi termeni şi articole de legile şi obiceiurile patriei noastre, adică ale acestui regat al Ungariei; chiar ale unor comitate, în mod separat şi distinct, de ale altor comitate; ba chiar, de însăşi curtea regală sunt luate în seamă anumite obiceiuri venite din afară în locul legilor"[55].

Formele nobiliare regionale din regatul ungar erau întotdeauna produsul unui particularism de natură politico-administrativă sau etnică, cu rădăcini

---

[53] Fiigedi, *Arisztokrdcia mobilitdsa;* Kubitiyi, *Bărok.*

[54] Pop, *Structura etnică.*

?[5] *Tripartitum,* III, Tit. 2, p. 524: „Quia leges dudum approbatae ac consuetudines praedictorum regnorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae et Transylvaniae certis in terminis et articulis a nostrae patriae, regni scilicet huius Hungariae, legibus et consuetudinibus discrepare; nonnulli etiam comitatus, distinctim ac separatim ab aliis comitatibus; imo etiam ab ipsa curia jegia certas consuetudines, utcunque inductas, loco legum observare videntur...".

străvechi. Ele aparţineau fie slavilor şi românilor autohtoni expuşi cuceririi, fie grupurilor colonizate, încadrate în sistemul privilegiilor (secui, saşi, cumani). Din rândul tuturor acestora s-au desprins în permanenţă elite, mai mult ori mai puţin numeroase, rămase sau nu în cadrul teritorial-etnic respectiv, în funcţie de timp şi loc, care au primit confirmarea regală în cadrul superior al nobilimii regatului. Nu este mai puţin adevărat faptul că impactul instituţiei nobiliare cu elitele acestor popoare au produs şi forme specifice, unele de tranziţie, în peisajul social al epocii. Pe de altă parte, specificul dezvoltării societăţii medievale, în primul rând particularismul local, a permis contingentelor nobiliare în discuţie să-şi menţină multă vreme o fizionomie proprie în pofida mediului dizolvant nobiliar, catolic şi predominant maghiar[56].

2.6. NOBILIMEA CROATĂ

Dintre toate teritoriile ocupate de către regatul ungar, Croaţia, cu provinciile adiacente Slavonia şi Dalmaţia, a fost singura preluată oarecum legitim în primii ani ai secolului XII, prin valorificarea unei pretenţii de succesiune dinastică la tronul croat. Chiar dacă îndelung invocatele „Pacta conventa" din 1102 sunt contestate astăzi de către istoriografie (L. Hauptmann, N. Klaic)[57], rămâne un fapt că acest stat s-a alăturat Ungariei sub forma unei uniuni personale, cu înscrierea sa în titulatura regilor ungari. în fruntea Croaţiei-Slavoniei a fost numit un ban, ca beţiilor regal şi situat între primii patru demnitari"ai regatului; în acelaşi timp, s-au păstrat şi dezvoltat instituţiile proprii, cu respectarea unor prerogative de suveranitate regală: impozitarea, politica externă, dreptul de donaţie de pământ.

Evoluţia particulară a feudalităţii croato-slovene în cadrul regatului ungar, în esenţă recunoaşterea statutului nobiliar şi constituirea unei stări proprii, a fost favorizată şi de predominarea timpurie a catolicismului în aceste regiuni.

După originea sa, nobilimea croată se împarte, în opinia lui Miho Barada, în două categorii: nobilimea gentilică *(dedici),* în care se încadrează şi „nobilimea celor 12 triburi" menţionată în secolul XIV, şi nobilimea feudală *(vlastela),* având titluri de nobilitate donate de suverani. O nobilime specifică ţărilor croato-slavone o formează aşa-numiţii „predialişti regali", nobili condiţionări în serviciul cetăţilor[58]. Ajungând cetăţile regale şi chiar comitate întregi în mâini

---

[56] Vezi, în acest sens, contribuţiile privind nobilimea românească din cuprinsul coroanei ungare şi instituţiile sale în lucrările celor citaţi la capitolul istoriografie. Cea mai cuprinzătoare abordare a acestei problematici realizează Şt. Pascu în *Voievodatul Transilvaniei,* voi. I-IV, însă fără o considerare corespunzătoare a statutului nobiliar al elitei româneşti.

[57] *Sudosteuropa-Bibliographie, Kroatien,* Sudost-InstitutMunchen, 1992, p. 1335-1336.

[58] Bonis, *HUbe'riseg,* p. 331-357.

private (ex.: familia Frangepan, episcopul de Zagreb ş.a.), predialiştii au ajuns şi ei în dependenţa acestora, dar nu ca persoană, ci ca posesor de pământ aflat în dependenţă privată. După o evoluţie sinuoasă, aceşti nobili devin familiarii celor mari. Abia în secolul al XV-lea posesiunile lor încep să primească dreptul nobiliar deplin prin donaţie regală, iar în timpul lui Matia Corvin predialiştii episcopiei din Zagreb au obţinut recunoaşterea nobilităţii depline, după ce stările croato-slovene au certificat că jurământul şi mărturia acelora valorează cât ale adevăraţilor nobili[59].

în aceeaşi perioadă începe a se constitui adunarea stărilor croate *(Sabor),* pe baza scaunelor de judecată ale banului Croaţiei. în principiu, puteau participa toţi nobilii; în realitate, luau parte comitatele, oraşele libere regeşti, comiţii supremi, episcopii, capitlurile şi nobilii înstăriţi. Adunarea stărilor croato-slavone a adoptat şi un „Statut" sancţionat de rege, exprimând regimul autonom al ţării, după cum legislaţia ungară, inclusiv Tripartitul, recunosc de fiecare dată când e cazul aceste particularităţi. Titlul 3 al Părţii a III-a din Tripartit se deschide chiar cu următoarea premisă: „Trebuie ştiut că nobilii ţărilor Slavoniei şi Transilvaniei în multe împrejurări se bucură şi se folosesc de obiceiuri deosebite *(Sciendum itaque est, quod nobiles Sclavoniae et Transylvaniae pluribus in articulis peculiari consuetudine gaudent et utuntur)*[60]

2.7. NOBILIMEA ARDELEANĂ

Spre deosebire de Croaţia-Slavonia, Transilvania a fost cuprinsă în etape în cadrul regatului ungar şi într-o fază în care unitatea voievodatului nu era, pare-se, deplină, nici rangul său nu îndreptăţea preluarea titlului său în intitulaţia regală[61]. Totuşi, instituţia voievodului Transilvaniei a fost preluată, titularul ei a devenit unul dintre marii dregători ai regatului, iar ţara şi-a păstrat integritatea şi particularitatea în cadrul coroanei ungare, fiind desemnată după împrejurări: „părţile transilvane" *(Partes transsilvanae)* sau „ţara Transilvaniei" *(regnum Transylvaniae)*[62]. Acest din urmă termen, rangul voievodului, precum şi autonomia puternică o apropiau mult de statutul „regatului" croato-slavon.

Prezentarea nobilimii ardelene trebuie să pornească de la faptul fundamental al autonomiei voievodatului, de la evoluţia sa constituţională proprie şi componenţa etnică, diferite de restul regatului.

---

59 *Ibidem,* p. 352; Maksay, *op.cit,* p. 18.
60 *Tripartitum,* p. 529.
61 Pentru perioada încadrării Transilvaniei în regat, *Istoria României 1998,* p. 143-163.
62 Lupaş, *Realităţi istorice,* p. 50-78; Pascu, *Voievodatul,* I, p. 167-267 şi IV, p. 420-474.

Originea ei este diversă. în primul rând se situează descendenţii vechilor neamuri de cuceritori din partea de nord a Transilvaniei: Zimbor, Ogmand, Calocsa, Mikola şi Borsa, considerate „trunchiurile centrale ale nobilimii ardelene"[63]. A funcţionat apoi, în permanenţă, o imigraţie nobiliară dinspre Ungaria, în primul rând voievozi numiţi, cu familiile şi familiari ai lor, dintre care mulţi au obţinut posesiuni şi s-au stabilit aici. După marea invazie din 1241 au venit în regatul Ungariei şi familii de origine străină, europeană, dintre care multe au fost căpătuite în părţile de la răsărit de Tisa. Din această categorie se pot cita familiile Akos, Hermann, Csâki, Szal6k-Kendi, Kokenyes-Radnoti, Szobi, Szecheny etc, din care unele au dat naştere altor ramuri în secolele următoare[64]. în secolul al XV-lea şi-au extins domeniile în Transilvania propriu-zisă şi nobili români din Maramureş şi Banat: Dragfi, Măcicaş, Dej de Timişel ş.a. în al treilea rând, greavii saşi, separaţi de comunitatea lor privilegiată şi înnobilaţi, s-au asimilat treptat nobilimii ardelene, mai ales după mijlocul secolului al XIV-lea[65]. Exemplele sunt destul de numeroase: Dragi, Sombori, Kajlai, Gereb etc. în al patrulea rând, fruntaşii înnobilaţi ai secuilor, care au avut aceeaşi evoluţie ca şi greavii saşi în raport cu comunitatea privilegiată, care i-a respins în calitatea lor de nobili, în cele din urmă asimilându-se nobilimii. Familiile Bencenc, Nemeş, Miko, Kalnoki, Apor, Kezdi sunt cele mai cunoscute, în al cincilea rând şi ultimul, ca proces istoric, vin cnezii şi voievozii români, ridicaţi din rândul unor comunităţi neprivilegiate, în împrejurări specifice îndeosebi în veacurile XIV-XV. Asupra lor vom reveni în cuprinsul lucrării.

Nobilii Transilvaniei făceau parte din nobilimea regatului *(nobiles regni),* erau şi ei creaţie regală, în intervalul studiat,, mădulare ale Sfintei Coroane *{membra Sacrae Coronae),* deşi în epoca preangevină,-în perioadele de apogeu al lui *regnum Transylvanense* chiar şi unii voievozi au creat nobili. Privilegiile generale ale nobilimii ungare se răsfrângeau şi asupra nobilimii ardelene: Bula de Aur, privilegiul din 1351, Tripartitul din 1514. în acelaşi timp, ei se conduceau după normele unui drept consuetudinar specific *(huius partis Transylvaniae ritum eî consuetudinem*), căruia i se supun şi pe baza căruia amendează chiar hotărârile dietei ungare[66]. Se remarcă, în primul rând, valoarea mai redusă a homagiului nobililor, element definitoriu al nobilităţii, de 66-fi. în Transilvania, faţă de 100 în Slavonia şi Ungaria, la nobilii de rând, şi 200 în cazul magnaţilor şi prelaţilor, egal în cuprinsul întregului regat. Explicaţia care s-a dat acestei scăderi: pedeapsă pentru participarea la revolta din anul 1467[67],

[63] *Histoire de la Transylvanie,* p. 198-199.

[64] *Ibidem,* p. 199.

[65] Miiller, *Die Grăven;* Klein, *loc.cit.* Recent întreaga problematică, complet şi convingător tratată de Giindisch, *Das Patriziat.*

[66] Fugedi, *Adelsnation,* p. 158.

[67] Mâlyusz, *Nobles of Transilvania,* p. 36-37. V. mai jos 4.2.5.

nu pare suficientă, având în vedere multe alte diferențe în chestiuni de natură juridică şi patrimonială (taxe, gloabe, dote etc). Aceste elemente trimit spre o perioadă mai îndepărtată în timp şi către ideea unei evoluții distincte a nobilimii ardelene, față de cea din Ungaria propriu-zisă. Această constatare este întărită şi de diferența de jurisdicție asupra supuşilor de pe domeniile proprii, ceea ce determină nobilimea ardeleană să solicite privilegii repetate, inclusiv la 1457. Nobilii români utilizau chiar la începutul secolului al XVI-lea elemente ale dreptului cutumiar românesc, la concurență cu dreptul nobiliar[68].

în ansamblul nobilimii din Transilvania, nobilii români se distingeau şi prin religia lor, valoarea militară, apartenența la păturile de jos ale clasei respective şi gruparea teritorială restrânsă (Hunedoara, Cluj). încadrarea acestei clase în structurile regatului a reprezentat un obiectiv prioritar al regalității, de care depindea însăşi stăpânirea acestei provincii. Creşterea numerică sub Sigismund şi Corvineşti, valoarea militară şi participarea ca un corp distinct în compunerea armatei ardelene au impus definitiv în conştiința publică pe *nobiles Valachi partium Transylvanarum*[69]. Fenomenul emergenței acestora în cadrul nobilimii ardelene mai poate fi comparat, prin consecințe, în tot secolul al XV-lea, doar cu marele transfer de proprietate realizat după înăbuşirea revoltei din 1467.

în ce priveşte nobilii saşi şi secui, aceştia s-au putut afirma ca atare numai în afara comunității privilegiate de origine, pe moşiile dobândite prin danie regală în cuprinsul comitatelor. Această situație a facilitat asimilarea lor rapidă în nobilimea regatului[70].

Deşi membri ai Sfintei Coroane, creați de rege şi supuşi lui, nobilii ardeleni, ca şi cei croați, aveau prea puține legături cu autoritatea centrală de la Buda. Mandatarul ei, voievodul, un fel de vicerege, în virtutea autonomiei provinciei, înlocuia autoritatea regală. El aplica aici poruncile regale,"prezida adunările nobiliare şi scaunul de judecată, conducea oştirea, strângea veniturile, numea comiții, castelanii şi alți dregători din jurisdicția sa etc. Spre deosebire de Ungaria, mai evoluată sub acest aspect, unde instituțiile comitatense erau puternice şi comunitatea nobiliară la acest nivel se manifesta ca atare, socotind comitatul drept „patria" sa, în Transilvania organismele autoguvernării nobiliare s-au constituit mai întâi la nivel provincial[71].

Regimul de stări şi adunarea reprezentativă a acestora s-au cristalizat în secolul al XlII-lea, în condițiile lichidării autonomiilor politice şi teritoriale româneşti dintre Carpați şi Tisa, proces desfăşurat în continuarea cuceririi țării

---

68 Herlea, *Justiția penală* ; *Istoria dreptului,* I, p. 203 şi urm.

69 Drăgan, *Românii în lupta antiotomană* ; Idem, *Aspecte* .

70 Giindisch, *op.cit.,* p. 101-232; Jako, *Evoluția societății la secui în secolele XIV-XVJ,* în voi. *Răscoala secuilor din 1595-1596,* Bucureşti, 1978, p. 29-36.

71 Fiigedi, *Adelsnation,p.* 151-157.

de către feudalitatea maghiară. Noile accente ideologice ale cruciadei în răsăritul Europei şi desprinderea libertăţilor româneşti de peste Carpaţi au avut rol catalizator în aceste desfăşurări[72].

Defecţiunea Maramureşului, independenţa Moldovei şi politica unificatoare şi uniformizantă promovată de Angevini au produs noi măsuri restrictive, care au impus un control sever al accesului în starea nobiliară. Decretele de persecuţie din 1366 adresate în primul rând numeroşilor cnezi şi voievozi români pe cale de a dobândi statutul nobiliar au dat lovitura de graţie eforturilor acestei clase de a se constitui ca stare şi a pătrunde în congregaţii şi au salvat preeminenţa politică şi caracterul eminamente maghiar al nobilimii ardelene[73]. De aici încolo stările Transilvaniei se vor afirma atât pe principiul teritorial şi etnic, cât şi pe cel al privilegiilor, la fel ca peste tot în Europa. încercarea insurecţională de la 1437 a ţărănimii neprivilegiate de a se impune ca stare a determinat începerea unei noi etape în istoria adunărilor de stări din Transilvania[74]. Uniunea celor trei naţiuni privilegiate, nobilii, saşii şi secuii, constituită iniţial împotriva pericolului ţărănimii răsculate şi a celui turcesc s-a extins la 1459 *erga omnes*[15] şi se va şi manifesta ca atare la 1467, împotriva regelui însuşi, ce pornise deja pe calea centralizării, manifestând deschis tendinţa de ignorare a adunărilor reprezentative ale ţării[76]. De fapt, adunarea stărilor Transilvaniei, la fel cu cea a regatului, era trecută în planul al doilea, în vremea domniilor autoritare ale lui Iancu de Hunedoara şi Matia Corvin, când voievozi precum Ştefan Bâthori (1479-1493) guvernau autoritar şi adesea abuziv, în dispreţul privilegiilor. Cu atât mai mult s-a consolidat autoritatea ordinelor sub regii slabi din dinastia jagelonă, când „Unio trium nationum" s-a întărit şi s-a structurat ca organism al puterii unor „părţi" ale regatului, din ce în ce mai autonome şi numite nu întâmplător, tot mai frecvent, *regnum* sau *principatus*[11].

---

[72] Un răspuns convingător la întrebarea:„Când şi în ce împrejurări au fost eliminaţi românii din adunările reprezentative ale Transilvaniei?" aduce Ş. Papacostea într-o carte de referinţă: *Românii în sec. XIII,* p. 144-173. Vezi recent şi Pop, *Un privilegiu regal solemn de la 1366.*

[73] Idem, *Un nou izvor,* p. 88. Brătianu *(Les assemble'es,* p. 22-23) presupune o legătură între dispariţia românilor din congregaţii şi înlocuirea de către Angevini a sistemului recrutării pe criteriul etnic cu cel banderial. Cum însă şi în secolul al XV-lea, la fel ca mai înainte, românii *(Valachi, Nobiles Valachi)* formau o componentă distinctivă a armatei ardelene — de altfel el însuşi menţionează mai încolo acest lucru (p. 26) —, o adâncire a cercetării în această privinţă poate aduce precizări interesante.

[74] Brătianu, *Les assemblees,* p. 26-27'.

[75][/b.,VI,nr.3198.

[76]Giindisch,op.rif.,p. 315-319 şi 327-328. [77]

Brătianu, *Les assemble'es,* p. 34

2.8. NOBILIMEA SLOVACĂ

Spre deosebire de Croaţia sau Transilvania, teritoriile din partea nordică regatului ungar n-au constituit o autonomie în sensul politic, deşi particularităţi regiunii au impus existenţa unor instituţii aparte: comitatul perpetuu Bratislavei (Pojon), căpitanatul militar al părţilor de sus ale regatului, autonom oraşelor miniere ş.a. Aceeaşi particularitate s-a manifestat şi prin existenţa a tr categorii nobiliare specifice: „predialiştii" cetăţilor regale din comitatul Trenci „fiii iobagilor" din Turoc şi Lipto şi „nobilii-lăncieri" din Scepusia (Zips)[78].

Prima categorie, *nobiles prediales* din valea râului Vag, similară predii liştilor din Croaţia-Slavonia, consta din nobili aflaţi pe domeniul cetăţilor.] secolele XIII-XIV unii s-au ridicat în rândul nobilimii regatului, cei mi numeroşi rămânând în serviciul cetăţii, chiar şi după ce aceasta a ajuns în mâii private. Această dependenţă a fost generată de apartenenţa la cetate a pământuli deţinut ereditar. Statutul lor era similar cu al nobililor de pe posesiunii episcopale (ex. Bihor), superior cnezilor şi voievozilor români de pe domeniil cetăţilor regale sau episcopale.

„Fiii iobagilor" reprezintă nobilimea specifică a comitatelor Turoc şi Liptc având posesiunea pământului condiţionată de serviciul militar[79]. Ei au reuşit s scape controlului cetăţii, iar de la jumătatea secolului al XlV-lea erau practi asimilaţi juridic nobilimii regatului, constituind un comitat propriu, similar ci Maramureşul nostru.

O situaţie aparte aveau nobilii „de zece lănci" din Zips, de origine probabi cabară, constituiţi într-o comunitate privilegiată, un scaun, şi stăpânind pământu în chip necondiţionat. Erau scutiţi de obligaţii, în afara celei militare, şi îşi ale geau singuri dregătorii *{comes nobilium, judex nobilium de Scepus decemlancea torum)*[80].

Pe teritoriul Slovaciei mai exista categoria specială a sculteţilor *(scultetus Schultheiss),* organizatorii colonizării germane în nordul Ungariei medievale care se bucurau de anumite avantaje faţă de masa coloniştilor, fără a intra în categoria nobililor propriu-zişi. Ei aveau situaţie similară până la un punct cu cnezii români ai satelor de colonizare pe domeniile private, în cadrul marelui fenomen de „colonizare rurală" românească din primele veacuri ale evului mediu, care au atins şi zone din Slovacia, Moravia şi Polonia[81].

La fel cu românii din Transilvania şi Ungaria, nobilii slovaci s-au văzut şi ei excluşi din regimul privilegiilor şi stărilor, păstrându-şi local autonomii şi struc-

---

78 Bonis, *op.cit.,p.* 358-378.
79 *Ibidem,p.* 367-369.
80 *Ibidem,p.* 369-373.
8 Holban, *Cneazul în Polonia;* Mototolescu,y«5 *Valachicum.*

turi specifice ca cele menționate, pe când vârfurile toate s-au asimilat nobilimii ungare, cu care, spre deosebire de români, împărtăşeau aceeaşi confesiune.

2.9. BOIERIMEA ŞI NOBILIMEA ROMÂNEASCĂ

Indiferent de originea, statutul şi structura ei, clasa stăpânitoare a poporului românesc din primele secole ale acestui mileniu pare să fi cunoscut, cu inevitabile nuanțe regionale, o evoluție relativ unitară de o parte şi de alta a Carpaților[82].0 dovedesc noțiunile de cnez, voievod, jupan, jude şi conținutul similar al acestora, ca şi al altor instituții ale acestei clase, un sistem juridic aparte, apartenența la biserica răsăriteană şi aria de cultură slavonă, peste care se suprapun stăpânirile politice succesive ale pecenegilor, cumanilor, taratului bulgar sau regatului maghiar. Această evoluție avea ca finalitate politică constituirea unui singur stat, o „țară românească" , iar organizațiile politice şi acțiunile politice circumcarpatice menite a-1 pune în fapt sunt bine cunoscute.

0 evoluție distinctă a acestei clase având ca graniță Carpații, începe în secolul al XlII-lea, odată cu afirmarea independenței statelor româneşti de la est şi sud de Carpați, în paralel cu un asalt, în acelaşi timp politic şi religios, al regatului feudal ungar împotriva boierimii româneşti dintre Carpați şi Tisa, a libertăților şi instituțiilor sale[83].

La mijlocul secolului al XlV-lea situația celor două ramuri geografice ale boierimii româneşti era decisă. La răsărit şi sud de Carpați clasa dominantă îşi întemeiase statele sale de sine stătătoare, țări româneşti, cu domnie neatârnată, biserică şi instituții proprii, pe când în Transilvania, dimpotrivă, sub o presiune stăruitoare a întregului aparat al statului ungar şi bisericii catolice, evoluția clasei conducătoare româneşti a fost decisiv deturnată de la drumul ei firesc. Pe arii vaste din Câmpia Tisei şi Transilvania acesta a fost cu desăvârşire lichidată. Ceea ce a supraviețuit în forme adaptate ni se prezintă ca un hibrid stratificat, având păturile superioare asimilate nobilimii regatului, iar cele de la bază, covârşitoare numeric, mai apropiate evoluției generale a categoriilor similare de peste Carpați. în acest tablou, boierimea făgărăşeană deține o poziție aparte, fiind cuprinsă în nobilimea regatului, după o evoluție de peste un secol şi jumătate în cuprinsul Țării Româneşti.

Cum asupra nobilimii româneşti din regatul ungar vom stărui mai pe larg în cadrul lucrării, aici ne mărginim la câteva scurte considerații. Mai întâi este de subliniat apropierea tipologică dintre nobilimea română din Ardeal şi boierimea de țară din Principate, până la începutul secolului al XVI-lea, momentul terminus al cercetării noastre. Nu este vorba doar de originea comună, de influența

---

[12] Vezi sinteza problemei, cu toată bibliografia adiacentă, la Toderaşcu, *Unitatea medievală,* I.

[83] Papacostea, *Românii în sec. XIII.,p.* 172.

apuseană maghiaro-polonă, constatată şi peste Carpaţi, de dreptul românesc utilizat încă la 1500 în Banat, de religia ortodoxă şi slavonismul cultural, dar şi de identităţi în privinţa regimului proprietăţii, mentalităţii şi portului, care l-au făcut pe Iorga să se exprime admirativ, la vederea tabloului votiv de la Streisângeorgiu, cu privire la „toată această nemeşime românească de cnezi, nici unguriţi, nici latinizaţi, nici trecuţi la legea stăpânilor, ci înfăţişând în Ardealul lor ce înfăţişau dincoace ai noştri cei vechi"[84]. O cercetare comparativă aprofundată a celor două tipuri regionale de feudalitate românească ar putea aduce şi alte concluzii interesante în acest sens.

Nobilimea română s-a afirmat mai ales în cadrul autonomiilor districtuale în cuprinsul unor comitate, dispunând de instituţii proprii (adunarea nobililor <boierilor> şi cnezilor, scaunul de judecată). Unele districte din Banat şi Haţegul şi-au consolidat autonomia prin privilegii, Făgăraşul a obţinut recunoaşterea prin Statute, iar în Maramureş voievodatul românesc s-a transformat în comitat, cu nobilime integral românească[85].

Un fapt care nu s-a subliniat îndejuns până acum şi care a favorizat slăbiciunea nobilimii româneşti din regatul ungar îl constituie divizarea ei administrativă şi repartizarea inegală în cuprinsul Transilvaniei. în Transilvania ea domina numeric doar în comitatul Hunedoara şi districtul Făgăraşului şi era prezentă vizibil în regiunile muntoase ale comitatelor Cluj şi Turda. în restul Transilvaniei era nesemnificativă numeric sau lipsea cu desăvârşire. Grosul nobilimii româneşti se găsea în comitatele ţinând de Ungaria: Caraş-Severin, Timiş, Maramureş, Arad, Zarand, Bihor, iar dintre unităţile administrative cu majorităţi nobiliare româneşti o contingenţă teritorială exista doar între Banatul Severinului şi Hunedoara-Haţeg, aflate totuşi în „ţări" diferite[86]. Pe de altă parte, se constată o diferenţă marcantă de statut juridic între aceste regiuni, între nobili „adevăraţi" şi nobili condiţionări (în rândul cărora se integrau şi boierii făgărăşeni), nobili grupaţi în districte privilegiate şi nobili răspândiţi în comitate.

Este de remarcat, de asemenea, eflorescenta acestei clase în secolul al XV-lea, sub Sigismund şi Corvineşti, în condiţiile afirmării lor excepţionale în războaiele cu turcii şi ca suport al politicii interne de centralizare statală a regatului ungar[87]. în mod oarecum neaşteptat, nobilimea românească nu are nici un rol în afirmarea autonomiei Transilvaniei în această epocă; dimpotrivă, în temeiul unor raporturi stabilite în vremea Angevinilor şi amplificate sub Corvineştii ridicaţi din rândurile lor, nobilii români au manifestat un ataşament fără

---

84 Iorga, *Cea mai veche ctitorie,* p. 164.

85 Pascu, *Voievodatul,* III, p. 351-572 şi IV, p. 13-68; mai recent, excelenta monografie a lui I.-A.Pop, *Adunările cneziale.*

86 Vezi mai jos subcap. 5.6. *Repartiţia teritorială.*

87 Drăgan, *Aspecte,* p. 905-514.

fisură faţă de puterea centrală.

în fine, juridic, ei erau consideraţi ca făcând parte din naţiunea nobiliară ungară, iar apartenenţa la confesiunea catolică, teoretic, constituia o condiţie legală sine-qua-non. în realitate, ortodoxia şi expresia ei culturală, slavonismul, erau prezente peste tot, iar unirea decretată la Florenţa şi recunoscută şi de regele Vladislav, la 1443, a favorizat, desigur, stăruinţa în legea românească la o parte a acestei categorii, după cum a putut încuraja, de asemenea, translaţia vârfurilor[88].

în Ţara Românească şi Moldova, după realizarea unităţii statale a avut loc ridicarea unei categorii privilegiate de stăpâni de pământ şi dregători purtând numele, ce va deveni generic pentru întreaga clasă, acela de boieri, „nobilime privilegiată de domnie cu carte domnească"[89]. Acest proces este similar şi aproape simultan cu ceea ce se petrece cu cnezii români în vremea Angevinilor, însă evident cu rezultate diferite.

Cnezimea „prestatală" a constituit sursa fundamentală a clasei boiereşti în ţările române extracarpatice, după cum o dovedeşte fără echivoc persistenţa acestei categorii de posesori de pământ şi supuşi alături de boierime, în tot cursul secolului al XV-lea în Ţara Românească. în Moldova categoria dispare până la mijlocul acestui secol[90].

0 altă categorie de boieri provenea din Transilvania, din familiile şi cetele descălecătoare, cum e cea cunoscută, maramureşană, pentru Moldova. Prin acest transfer de feudalitate românească peste Carpaţi s-au transpus şi influenţe feudale dinspre regatul ungar, ca şi terminologie specifică, aşa cum este „nemeşul" în Moldova[91]. De fapt, influenţa feudalismului apusean în ţările române de la sud şi est de Carpaţi este un fapt îndeobşte admis[92], fiind explicabil prin relaţiile complexe dintre aceste ţări şi a boierimii româneşti, în speţă, cu statele.feudale ungar şi polonez.

Influenţa bizantină în definirea trăsăturilor feudalismului românesc, a organizării de stat şi, implicit a clasei boiereşti, direct sau mediat prin statele slave interpuse, este iarăşi de domeniul evidenţei, fiind o componentă de bază a sintezei creatoare medievale, în ce priveşte structura socială şi instituţională a ţărilor române[93].

---

[88] Lupşa, *Biserica ortodoxă,* p. 74; mai nou, kusu, *Preoţi din Haţeg* şi idem, *Un formular,* p. 166. V. mai jos 4.2.7. \

[89] Panaitescu, *Istoria culturii,* p. 180.

[90] Pop, *Adunările cneziale,p.* 38—43.

[91] 0 analiză detaliată, la Gonţa, *Satul în Moldova,* p. 267-275.

[92] Brătianu, *Sfatul domnesc,* p. 61.

[93] Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti,* p. 37-84.

Structura boierimii româneşti în secolele XIV-XVI urmează în linii mari modelul binar european: *barones — milites,* categorii privilegiate în măsură de a se constitui în stări. Astfel sunt boierii — curtenii (vitejii mai devreme, roşii mai târziu), după cum avem în Ungaria magnaţii şi nobilimea mijlocie sau magnaţii şi şleahta în Polonia[94]. Alături de aceste două, formând pătura superioară, boierimea românească cuprindea şi alte categorii de stăpâni de pământ, dregători şi oşteni, cu stare materială şi privilegii mai restrânse.

Clerul românesc participa prin mitropolit la sfatul domnesc şi la adunarea ţării (mitropolitul, episcopii, stareţi), însă fără a se constitui într-o stare, cu atât mai mult cu cât nici în statele catolice vecine, Polonia şi Ungaria, acest fapt nu s-a petrecut, clerul înalt ataşându-se magnaţilor. La fel ca acolo, orăşenimea din ţările române, comparativ mult mai slabă, nu participă la adunările de stări, decât rarisim, în Moldova, la chemarea domnului, cu ocazia discutării unor probleme specifice[95].

Boierimea poartă, în statutul şi manifestările ei, pecetea slabei dezvoltări a feudalismului românesc, caracteristică de altfel unei mai largi arii est- şi sud-est europene. Comparativ cu nobilii unguri şi polonezi până la începutul veacului al XVI-lea, boierii români n-au reuşit să posede domenii puternice şi imunitate deplină, nici să-şi consfinţească privilegiile de stare în acte scrise ori să impună naşterea unui „regim nobiliar" prin intermediul adunărilor de stări. în schimb, ea a izbutit, prin jertfe uriaşe, ceea ce n-au reuşit boierimea rusă apuseană, cele slave din Balcani şi cea bizantină şi chiar mândra nobilime ungară: să salveze statalitatea românească în faţa tăvălugului turcesc, constituind la Dunăre şi Carpaţi o poartă de netrecut a civilizaţiei europene[96].

2.10. CONCLUZII

între mijlocul secolului al XlV-lea şi începutul celui de-al XVI-lea în spaţiul central şi est-european s-au definitivat structurile sociale proprii feudalismului, în varianta sa atenuată în raport cu feudalismul „clasic" din Apus.

Clasa dominantă, nobilimea sau boierimea, şi-a consolidat poziţiile în societate prin privilegii, instituţii şi alianţe, atât în raport cu masa locuitorilor căzuţi în serbie, cât şi cu puterea centrală, pe care reuşeşte să o contrabalanseze ori chiar să o domine.

S-au cristalizat în această perioadă stările sociale şi s-au pus bazele regimului reprezentativ de stări, făurindu-se, cu deosebire în Polonia, premisele regimului nobiliar de mai târziu. Juridic, în ţările pomenite, nobilimea este una

---

94 BrătianH, *Sfatul domnesc,* p. 72.
95 *Ibidem,p.* 175.
96 Papacostea, *Statul românesc XIV-XVI.*

singură, egal creată şi subordonată suveranului ţării, care este şi unicul suzeran. Relaţiile feudo-vasalice de tip apusean sunt aici suplinite de relaţia de tip clientelar sau patronal a familiarităţii sau slujbei.

Dintre statele din zonă doar în Ţara Românească şi Moldova boierimea avea un caracter etnic, aparţinând covârşitor, prin origine, poporului creator de stat. în Ungaria şi Polonia s-au constituit naţiuni nobiliare în sens politic, înglobând într-un singur corp, privilegiat, elitele nobiliare ale tuturor popoarelor cuprinse sub coroanele respective. Obligate să adopte catolicismul oficial şi dominate puternic de către nobilimea popoarelor creatoare de stat, aceste elite se vor asimila treptat, începând de la vârf, naţiunii maghiare, respectiv poloneze. Trebuie disociat în permanenţă între asimilarea în sens juridic, care era deplină, de regulă, încă din momentul actului regal de înnobilare, şi asimilarea în sensul etnic, care presupune un proces îndelungat şi complex şi nu cuprinde în intervalul considerat de noi decât vârfurile. Se disting încă foarte bine în această perioadă sub emblema generală a „naţiunii nobiliare" componentele sale etnice, care se manifestă sub forma unor „solidarităţi" specifice. Şi-a păstrat mai bine identitatea boierimea din ţările ruseşti, cuprinse în statul polono-lituanian, care a obţinut recunoaşterea de principiu a egalităţii juridice cu nobilimea poloneză şi a confesiunii ortodoxe în urma unirii religioase proclamate la Florenţa în 1439; de asemenea, nobilimea croato-slovenă, de religie catolică într-un stat cu largă autonomie, subordonat coroanei maghiare.

CAPITOLUL III

TRANSFORMĂRILE ECONOMICE, POLITICE ŞI CONFESIONALE DIN TRANSILVANIA ŞI UNGARIA ÎN SECOLUL AL XV-LEA ŞI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA ŞI IMPLICAȚIILE LOR SOCIALE

Fenomenul social în cadrul căruia se integrează problematica nobilimii româneşti nu poate fi disociat de ansamblul componentelor vieții social-economice, politice şi religioase din Transilvania şi Ungaria din această perioadă. O dată, datorită influenței directe şi indirecte asupra dinamicii fenomenului social al celorlalți factori componenți ai sistemului, iar în al doilea rând, având în vedere participarea tuturor acestor factori: economic, politic, militar, confesional, cultural la definirea profilului nobilimii româneşti. Alături de factorii interni, precumpănitori, factorul extern a jucat la rândul său un rol deloc de neglijat, variabil ca intensitate, însă constatabil cu evidență în modelarea unor evoluții interne ale regatului ungar, inclusiv din domeniul vieții sociale şi politice. Presiunea Imperiului otoman, deşi nu e singurul factor de acest gen — ar mai putea fi citat Imperiul habsburgic — este singura care a pus în fața regatului ungar primejdia desființării sale, impunând o reacție pe măsură.

3.1. POLITICA EXTERNA A REGATULUI UNGAR

Primele două decenii ale secolului al XV-lea au marcat pentru regatul ungar abandonarea orientării adriatice în urma pierderii Dalmației în favoarea Veneției şi revenirea pericolului otoman, îndepărtat temporar după lupta de la Ankara din 1402[1]. Turcii au restaurat situația de mai înainte, reluând raidurile sistematice de pradă în Bosnia, Croația, Slavonia şi Banat, practic pe tot frontul[2]. Mai mult chiar, prin ocuparea, prin 1417, a Dobrogei, a cetăților Giurgiu

---

[1] *Histoire de la Hongrie,* p.104; *MTort.,* p. 154-158.

[2] Szakály, *Phases,* p. 78-80. Cadrul general al problemei otomane în acest secol din perspectivă românească, în *Istoria României 1998,* p. 186-195.

şi Turnu şi a unor baze de atac în Bosnia, puterea Semilunei anticipa o nouă etapă în asaltul său necontenit asupra Europei creştine. în anul 1420 avea loc prima incursiune turcească în Transilvania sub conducerea sultanului Murad, care a zdrobit oastea ardeleană a voievodului Nicolae Csâki la 24 septembrie sub cetatea Haţegului şi a jefuit ţinutul hunedorean până la Orăştie. In acelaşi an era atacată pentru prima dată Moldova, iar în anul următor Braşovul şi Ţara Bârsei. Sigismund fiind ocupat cu războiul prelungit şi schimbător împotriva husiţilor în centrul Europei, sarcina apărării antiotomane cădea pe seama aliatelor regatului: Ţara Românească, Serbia şi Bosnia, aflate în prima linie.[3] Din partea ungară s-a remarcat îndeosebi armata bănăţeană, sub corniţele de Timiş Filippo Şcolari, formată mai ales din românii din zonă, apoi cea a voievodului Transilvaniei. Nicolae Iorga susţine pe drept cuvânt, punând în valoare un document de epocă, cum că „întreaga apărare era, făţiş, în seama românilor" din regat[4]. Lupta lor, împreună cu rezistenţa eroică a lui Dan al II-lea, a sârbilor şi bosniacilor, a determinat o consolidare relativă şi temporară a poziţiei Ungariei faţă de Imperiul otoman între anii 1422-1427[5]. Un pas mai departe pare să fi făcut Sigismund în acest din urmă an, prin intrarea în vigoare a tratatului cu fostul despot sârb Ştefan Lazarevici, prin care Ungaria urma să preia 17 fortăreţe de pe linia Dunării. Reacţia turcească 1-a obligat însă a se mulţumi în cele din urmă cu Belgradul, provocându-i înfrângerea din 3 iunie 1428 de la Golubaţ, unde, alături de rege, s-a aflat şi domnul muntean Dan al IMea cu oastea sa. în tratatul turco-ungar din anul următor turcii impuneau recunoaşterea restabilirii autorităţii lor asupra Serbiei şi Ţării Româneşti.

în disperare de cauză şi vizând planuri expansioniste către gurile Dunării şi în Balcani, împăratul-rege încercă relansarea cruciatei la Dunăre prin aducerea Cavalerilor teutoni conduşi de Nicolae de Radewitz, numit ban al Severinului şi comite al cămărilor monetei regale din Sibiu în anul 1429. Eşecul acestui proiect anacronic, fu provocat nu atât de către turci, cât de românii bănăţeni, care refuzară a se supune noilor stăpâni, ale căror mijloace prozelite binecunoscute le aduceau în memorie inchiziţiile epocii lui Ludovic „cel Sfânt". Apărarea vadurilor Dunării şi a Ungariei din această parte rămase în continuare în mâna românilor şi a structurilor militare bănăţene şi ardelene.

Marea expediţie turcească din anul 1432 a obligat Ţara Românească să devină vasală şi să participe cu oaste la pustiirea sudului Transilvaniei şi asedierea Sibiului si Braşovului.

---

[3] Cadrul general al problemei otomane în acest secol şi contribuţia românească la războiul antiotoman, mai nou, sintetic, Şerban Papacostea în *Istoria României 1998,* p. 186-195.

[4] Iorga, *Cavalerii,* p. 192.

[5] Szakâly,/oc.dr,p. 80-82.

începând cu anul 1438 echilibrul precar dintre regat şi otomani s-a năruit. Ali-beg, însoţit de Vlad Dracul al Ţării Româneşti, pustia aproape fără împotrivire sudul unei Transilvanii slăbite de marea jacquerie abia potolită. O nouă incursiune avu loc în Secuime în toamna aceluiaşi an. Cetăţile sârbeşti cădeau pe rând, iar odată cu ocuparea Semendriei şi retragerea lui Gheorghe Brancovici în Ungaria în august 1439, se încheie practic existenţa statului sârb. Turcii au asediat din nou Belgradul şi au pustiit zone întinse din Banat şi sudul Ungarei, în aceste împrejurări extrem de grave intră în scenă exponentul luptătorilor români din regat, Iancu de Hunedoara. Deţinând concomitent funcţiile de ban al Severinului, voievod al Transilvaniei şi comite de Timiş, Iancu avea comanda peste provinciile din care se recruta cea mai mare parte a ostaşilor români din regatul ungar, care ţineau eroic de două decenii graniţa dunăreană.

Dispariţia Iui Sigismund, apoi, la scurtă vreme, a urmaşului său Albert, lăsa Ungariei alte două conflicte majore, care îi vor irosi forţele în deceniile următoare: cel cu Casa de Habsburg, care va urmări cu tenacitate drepturile sale succesorale, stimulând mereu o partidă dizidentă în regat, şi cel cu husiţii, stăpâni multă vreme peste regiuni întinse ale Ungariei de Sus, actuala Slovacie.

Iancu de Hunedoara a mobilizat forţele active din interiorul regatului în lupta antiotomană, a alăturat acestora Ţara Românească şi Moldova şi a stimulat relansarea cruciadei în lumea creştină catolică, reuşind pentru aproape un deceniu să preia iniţiativa strategică în faţa turcilor. Campania din Serbia din anul 1441, luptele de pe Ialomiţa din 1442, „campania cea lungă" din Balcani, din 1443-1444, expediţiile cruciate de la Varna (1444), de pe Dunăre (1445) şi de la Câmpia Mierlei (1448), majoritatea şi cu participare general-românească, marchează apogeul acţiunii sale militare şi al ascensiunii Ungariei în faţa Imperiului otoman. Deşi obiectivul strategic al alungării turcilor din Europa n-a fost atins, aceste acţiuni energice, împreună cu succesul apărării Belgradului la 1456, au salvat regatul ungar pentru decenii, şi cu el civilizaţia europeană, de un pericol imens[6].

Pentru tânărul rege Matia de Hunedoara consolidarea domniei în primii săi ani a însemnat, între altele, soluţionarea momentană a celor trei conflicte de ordin extern amintite[7]. Mai întâi a reuşit să rezolve problema husită obligând pe conducătorul răsculaţilor Jan Giskra să predea cetăţile şi întinsul teritoriu din Slovacia pe care le stăpânea în schimbul domeniilor cetăţilor Şoimuş şi Lipova. După mai bine de cinci ani de conflict, la 19 iulie 1463 se încheie pace cu împăratul romano-german Frederic III, mijlocită şi sancţionată de către papă. Ungaria recăpăta coroana regală şi oraşul Şopron pentru 80.000 de florini

---

[6] Mureşan, *Iancu, passim*.

[7] Ele rămân o constantă a politicii externe maghiare pe tot parcursul domniei sale (V. *MTort.,* p. 253-263).

şi obţinea alianţă antiotomană; în schimb, Frederic păstra stăpânirea unor târguri şi posesiuni ungare din zona de frontieră, titlul regal cu moştenirea tronului în cazul morţii lui Matia fără moştenitor legitim[8].

Cât priveşte raporturile cu Imperiul otoman, primii ani de domnie nu păreau a fi de bun augur pentru Ungaria. Turcii reocupau la 1459 şi lichidau pentru secole statul sârb, asediau iarăşi în anul următor Belgradul şi pustiau în mod repetat teritorii ale statului maghiar. Deşi a condus în persoană expediţia din anul 1462, până la Braşov, regele n-a fost în stare să sprijine rezistenţa eroică disperată a Ţării Româneşti conduse de Vlad Ţepeş. O soartă şi mai grea îndură Bosnia, care refuzase de asemenea supunerea sub tribut. în mai-iunie 1463 sultanul ocupa circa 70 de cetăţi bosniace, inclusiv cele mai puternice fortăreţe ale ţării, lichidând practic acest stat, pe când regele Matia Corvin în fruntea armatei regale nu cuteza să intre în acţiune. Ungaria îşi pierduse cu totul centura de protecţie formată de state vasale dinspre turci, rămânând singură în faţa duşmanului. încheierea păcii cu Austria în vara aceluiaşi an şi larga susţinere internaţională îi permiteau lui Matia Corvin să întreprindă în anii 1463 şi 1464 cele mai ample acţiuni ofensive antiotomane din timpul domniei sale, neegalate nici chiar în epoca următoare până la căderea Ungariei, în anul 1526. între octombrie-decembrie 1463 recucerea o parte importantă ar Bosniei cu fortăreţele Jaice, Kliuci şi Banialuka, punându-se bazele banatului Bosniei cu centrul la Jaice. în anul următor armatele ungare rezistau asediului sultanului în principalele centre fortificate şi reuşeau chiar ocuparea cetăţii Srebreniţa, dar renunţau la Zvornik. Ceea ce a urmat pe acest front până la 1520 a fost un război static, de poziţii, de-a lungul unei frontiere relativ stabile[9]. Regatul dispunea de două linii de apărare între Carpaţi şi Adriatica. Prima pornea de la Orşova, prin Belgrad, Şabaţ, banatul de Srebreniţa, Banialuka, Jaice, până la Klis şi Skradin la Adriatica. Cea de a doua, mai spre interior, pornea din Caransebeş, prin Timişoara, Sirmiu (Srjem), Dubica, Krupa, Bihaci, la Segnia (Senj) în Dalmaţia. Deşi conflictele de graniţă au fost foarte frecvente, iniţiativa fiind de partea turcilor, până la 1514 au avut loc doar două rectificări importante ale statu-quo-ului: la 1476 ocuparea Sabatului, ultimul succes ungar în zonă şi pierderea Srebreniţei la 1512. Presiunea asupra Ungariei era întreţinută doar prin intermediul trupelor sangeacurilor de graniţă, care aveau în faţă garnizoanele ungare, plătite tot mai greu din vistierie, presărate pe liniile defensive amintite.

Priorităţile Imperiului otoman în această perioadă nu se situau în zona europeană, ceea ce i-a permis lui Matia Corvin să-şi orienteze politica după

---

[8] *Histoire de la Hongrie,* p.125; *MTKron.,* p. 280.

[9] Szakâly./oc.cif.p. 98-103.

1465 spre centrul Europei. La 1468 el declanşa războiul pentru cucerirea Boemiei şi era proclamat rege în anul următor. în conflict s-au antrenat Polonia şi Austria, care nutreau de asemenea ideea unui imperiu central-european. Prin tratatul de la Olomouc, din 1478, Ungaria păstra Moravia şi Silezia. Printr-o diplomaţie abilă şi mai cu seamă datorită unei armate redutabile, formate din 20.000 de cavaleri, 8000 de pedestraşi, 5000 de care, o artilerie modernă, la care se adăugau banderiile nobililor, Matia Corvin reuşea să triumfe în vara lui 1485 asupra marelui său rival creştin, ocupând Viena şi cea mai mare parte a posesiunilor austriece. La moartea sa, cuceririle europene, obţinute cu preţul renunţării păgubitoare la o politică activă în Balcani, au fost pierdute, iar urmaşii săi au renunţat la ambiţii de politică externă în zona central-europeană, înscriindu-se fa echilibrul restabilit al acesteia.

Aparent, desfăşurările politice externe nu au decât o influenţă mediată asupra factorului social intern, şi cu atât mai puţin asupra unui segment restrâns cum este totuşi cel al nobilimii româneşti din regat. Cu toate acestea, încetarea politicii ofensive faţă de turci, raritatea conflictelor de amploare, care să pretindă ridicarea generală la oaste şi apelul la categoriile inferioare ale nobilimii, la cnezi şi alţi oameni liberi, alături de extinderea sistemului mercenariatului, au limitat şansele românilor de a accede la starea nobiliară. Mutarea direcţiei principale a politicii externe către Europa Centrală a făcut ca să revină în atenţia monarhului şi instituţiilor de stat ţinuturile şi românii din nord, din Maramureş, Bereg şi Ugocea, mai apropiaţi de teatrele de operaţiuni. „Cruciada" din 1514, eşuată într-un crud război social intern, a fost ultima încercare de resuscitare a energiilor populare, singurele care s-au dovedit capabile pe parcursul unui secol, să salveze regatul în faţa valului otoman.

3.2. MUTAŢIILE ECONOMICO-SOCIALE ŞI DEMOGRAFICE

Transilvania cu părţile vestice şi Banatul, în total 18 comitate, aveau la mijlocul secolului al XV-lea, după Ştefan Pascu, 1.200.000 de locuitori, cu o medie de circa 12 locuitori pe km pătrat, iar la sfârşitul secolului al XV-lea 1.8O9.3OO[10], luându-se în calcul graniţele de azi ale României (sic!). Ultima cifră ne apare totuşi exagerată în raport cu estimările din aceeaşi ultimă perioadă ale populaţiei Transilvaniei propriu-zise, la circa 500.000 în 2500 de aşezări şi ale celei din întreg regatul la 4.000.000". într-o perioadă de relativă stabilitate internă şi progres economic cum a fost intervalul studiat asistăm,

[10] *Voievodatul,* II, p. 374,417-418.

" *Erdely tdrtenete,* I, p. 401. O estimare recentă a lui Andrăs Kubinyi dă cifrele, mai realiste, ale populaţiei regatului la sfârşitul secolului al XV-lea de 2,9-3,4 milioane *(MTort.,* p. 279).

cum e şi firesc, la un spor demografic, detectabil mai ales în fenomenul de colonizare rurală, prin roirea satelor, de obicei în cadrul aceluiaşi domeniu sau prin colonizarea de populaţie adusă din altă parte, de obicei de peste graniţă. Concomitent se produce şi un fenomen invers, de dispariţie a unor aşezări fie din motive naturale, ţinând de economia agrară, fie în urma unor violenţe (pustiiri turceşti, conflicte între feudali etc). O dată cu satul se mută uneori şi stăpânul, pe care nu-1 mai regăsim sub vechea particulă nobiliară, după cum găsim nobili „noi", care nu sunt decât membri ai vechilor familii mutaţi în noile aşezări, de pe domeniul acestora. Nobilii români din Maramureş, Ugocea şi Bereg au recurs la colonizarea unor sate cu ruteni, iar în Banat şi-au făcut apariţia coloniştii sârbi, ba chiar membri ai clasei feudale sud-slave, refugiaţi în regatul ungar din calea turcilor. Pe lângă habitatul stabil dominant asistăm în regiunile cu nobilime românească, ca de altfel în întreaga Transilvanie a epocii, şi la o mobilitate socio-demografică specifică Evului Mediu, cu anumite implicaţii şi asupra nobilimii româneşti din această perioadă. Un fenomen demografic evident în epocă îl constituie cel al creşterii populaţiei urbane, în principal pe seama unei migraţii rurale la adăpostul privilegiilor orăşeneşti, prin ridicarea unor aşezări rurale la rangul de târguri. Un conflict de interese constant separă aceste aşezări, încurajate şi protejate de puterea centrală, de nobilimea din jur. Sub aspect structural societatea din regiunile de răsărit ale regatului ungar se înfăţişa mozaicată din punct de vedere etnic şi având clasele sociale specifice feudalismului central-european[12]. Populaţia românească dă nota dominantă a spaţiului imens dintre Tisa şi Carpaţi şi se extinde şi dincolo de acel fluviu într-o linie de colonizare cu intensitate descrescândă în toată zona subcarpatică din Maramureşul nordic şi Bereg până în Lipto şi Arva din Slovacia nordică. în Câmpia Tisei şi pe văile Mureşului şi Someşului îndeosebi, dar şi în alte locuri favorabile, în târguri şi oraşe, dovadă a statutului ei recent şi în parte privilegiat, este prezentă populaţie maghiară. Ea reprezenta peste tot, în ansamblul majorităţii unităţilor administrative de la est de Tisa, o minoritate în masa românească. Doar saşii şi secuii în teritoriile lor privilegiate, organizate în scaune, au putut întruni majorităţi locale, în raport cu românii locuitori peste tot. în unele scaune săseşti ca Orăştia şi Sebeşul, românii aveau chiar majoritatea. în secolul al XV-lea, în urma înaintării turcilor în Balcani, se produce fenomenul colonizării sârbeşti în Banat şi pe Mureşul inferior, iar în Maramureş, Bereg şi Ugocea are loc extinderea aşezărilor rutene. Cu toate acestea, Transilvania împreună cu comitatele vestice, Banatul şi Maramureşul

[12] A se vedea ampla analiză a lui Şt. Pascu, *Voievodatul,* II, p. 325—494: *Populaţia Transilvaniei între mijlocul secolului al XIV lea şi mijlocul secolului al XVI-lea.*

sunt populate în număr covârşitor de români. Proporția lor, după Ştefan Pascu, este între 65 şi 70%[13].

Din punct de vedere economic, regatul ungar se prezenta ca un ansamblu de regiuni cu grade diferite de dezvoltare, în descreştere de la Apus, litoralul dalmat şi oraşele miniere din Slovacia către sud şi răsărit. Se apreciază că Transilvania este cea mai înapoiată din punct de vedere economic şi social dintre provinciile regatului[14]. Această înapoiere are în vedere nu numai o mai slabă dezvoltare a producției de mărfuri, a gradului de urbanizare şi a altor factori economici, ci şi existența unei pături majoritare de mici proprietari, nobili şi alți privilegiați, şi numărul redus de mari domenii. Acest fapt şi-a pus amprenta şi asupra raporturilor sociale din această provincie. Situația din zonele de câmpie din Banat şi din Câmpia Tisei era însă sensibil diferită din acest punct de vedere, marile domenii fiind preponderente şi mica proprietate mai redusă. La începutul anilor '40 ai secolului al XV-lea din totalul satelor, târgurilor şi cetăților aservite, 43% se găseau în posesia nobilimii, 12% aparțineau bisericii şi abia 5% regelui; 60 de mari familii aristocrate dețineau 40% din proprietatea nobiliară din regatul ungar[15].

în perioada cercetată modificările esențiale în repartiția proprietății se petrec mai ales în direcția redistribuirii ei între marile familii. Hunedorenii, mai ales prin Iancu, reuşesc să-şi constituie cel mai întins domeniu din cuprinsul regatului, veniturile şi familiarii din cuprinsul acestuia adăugându-se la resursele proprii ale statului, ceea ce explică atât ascensiunea lor în fruntea statului, cât mai ales stabilitatea îndelungată a domniilor lor.

Societatea era structurată pe temeiul privilegiului în modul specific feudalismului central-european[16]. De o parte sunt privilegiații: nobilimea, clerul, orăşenimea şi diferitele comunități privilegiate. Aici intrau de obicei populațiile şi grupurile colonizate şi urmaşii lor, care şi-au păstrat libertatea secole la rând. Aici se încadrează şi locuitorii satelor săseşti şi secuieşti, care sunt practic singurii din Transilvania care pot fi încadrați în categoria de „țărani liberi", ca grup social. Libertatea satelor româneşti din cuprinsul jurisdicțiilor săseşti a fost în permanență contestată, deşi românii de aici nu s-au confundat niciodată cu iobagii. în districtele româneşti privilegiate raporturile au evoluat mai lent, însă tot înspre simplificare, conform dihotomiei feudale. Fiecare din elementele componente ale grupării privilegiate este departe de a fi omogen şi prezintă, la rândul său, o stratificare adesea atât de profundă, încât este pusă sub semnul îndoielii apartenența la aceeaşi categorie socială. De pildă, între magnații având

[13] *Voievodatul,* II, p. 442.
[14] *Histoire de la Hongrie,* p. 112.
[15] *fbidem,* p. 117.
[16] *Mtort.,* p. 299-323, cap. „Transformări sociale la sfârşitul Evului Mediu"

mii de țărani supuşi şi nobilii de rând cu câțiva iobagi sau chiar fără, de o sesie, de condiție de-a dreptul țărănească. La fel, între prelații bisericii catolice: arhiepiscopi, episcopi, abați şi clerul de rând, ca să nu mai socotim aici clerul bisericii răsăritene, abia tolerat. La fel, între patriciatul orăşenesc şi sărăcimea oraşelor. Această structură dihotomică şi plină de contradicții s-a manifestat în mod specific cu ocazia celor două jacquerii care delimitează epoca cercetată, din 1437 şi 1514, când a funcționat în primul rând unitatea de interese şi nu cea de statut juridic; elementele de jos ale nobilimii, clerului şi târgurilor şi oraşelor, alăturându-se neprivilegiaților răzvrătiți. \

în perioada de care ne ocupăm se poate constata o limpezire a structurii sociale specifice feudalismului, legislația socială se conturează şi se fixează pentru secole în codul Tripartit, evoluții cu punctul de plecare în secolele precedente se desăvârşesc acum. Un exemplu marcant îl constituie însuşi procesul de asimilare a cnezimii, asupra căruia vom reveni cu detalii mai jos. Desigur, structura bipolară *populus* — *plebs* teoretizată de Werboczi este departe de a acoperi perfect o realitate foarte diversă; ea ilustrează însă o etapă a evoluției sociale, confuziile privind apartenența unui grup sau altuia la un statut cert fiind aproape excluse.

3.3. VIAȚA POLITICĂ INTERNĂ

3.3.1. Evoluția dinastică; dinastia românească

Puterea politică în Ungaria acestei perioade a fost împărțită între suveran şi reprezentanții nobilimii, în primul rând ai stării superioare: prelații, baronii şi magnații. Puterea oligarhiei a fost pusă în cumpănă de către exponenții nobilimii mijlocii şi orăşenimii doar în alianță cu exponentul puterii executive, câtă vreme ridicarea lor la arme pentru salvarea țării a fost un fapt inevitabil şi aproape permanent.

Succesiunea la tron a rămas o problemă dificilă pentru regatul ungar şi în acest fragment de timp, schimbarea suveranului fiind precedată şi urmată de războaie civile, minorate şi interregnuri cu urmări importante în plan politic intern şi extern. în cele din urmă situația era decisă de o grupare oligarhică sau alta, care rămânea stăpână pe situație, pe când suveranului i se impuneau limitări ale puterii imposibil de ocolit. Matia Corvin însuşi, care a realizat cel mai mult în domeniul centralizării de stat, n-a putut să-şi impună autoritatea deplină în fața oligarhiei, cel mult să primenească rândurile acesteia cu oameni noi, o vreme mai docili față de suveran.

La moartea regelui Albert, în octombrie 1439, a început o nouă criză dinastică. Magnații s-au situat de partea nou-născutului Ladislau Postumul şi a

mamei sale regina Elisabeta, care a predat împăratului Friedrich III de Habsburg tutela asupra regelui minor şi i-a amanetat şi coroana Ungariei. Partida „națională", a nobilimii mijlocii, interesată a avea un rege autoritar,în frunte cu Iancu de Hunedoara, banul Severinului şi palatinul Laurențiu Hedervări, a impus pe tron pe regele Poloniei Vladislav, încoronat în vara anului 1440 ca regele Vladislav I. Este interesant de constatat cariera lui Iancu de Hunedoara şi Nicolae Ujlaki, banul de Maciova, doi dintre „făcătorii de rege" din 1440. Ambii vor ajunge „viceregi", stăpâni necontestați peste regiuni întinse ale regatului: Iancu, comite de Timiş, voievod al Transilvaniei, căpitan al oştirii de la est de Tisa şi guvernator, iar Ujlaki, de asemenea, voievod al Transilvaniei, ban al Slavoniei şi, în final, „rege" al Bosniei între 1471-1477.

Catastrofa de la Varna a lăsat iarăşi regatul fără suveran. După o locotenentă improvizată condusă de palatinul Hedervări, în perioada de incertitudine privind soarta regelui, dieta din aprilie 1445 a instituit mai mulți căpitani regionali, între care se distinge Iancu de Hunedoara, controlând teritoriul imens de la răsărit de Tisa. în anul următor, la 5 iunie 1446, în aclamațiile dietei dominate de nobilimea provincială Iancu fu ales guvernator al Ungariei, reprezentanții stărilor având grijă să-i circumscrie foarte precis prerogativele.

Instalarea pe tron a lui Ladislau V Postumul în ianuarie 1453 n-a dus la consolidarea puterii centrale; dimpotrivă, acest fapt a dat posibilitatea consolidării partidei ostile lui Iancu şi adâncirii disensiunilor interne. La puține luni după dispariția eroului de la Belgrad, confruntarea celor două tabere capătă o formă violentă, iar după decapitarea lui Ladislau de Hunedoara în martie 1457 a început războiul civil, peste capul unui rege simplă marionetă în mâinile unei grupări interesate. Moartea lui şi victoria militară a partidei hunedorene, condusă de soția Elisabeta şi de cumnatul lui Iancu de Hunedoara, Mihail Szilágyi, raliind nobilimea din jumătatea răsăriteană a regatului şi forțele armate de pe frontul sud-estic antiotoman, au deschis calea pentru alegerea de către dieta din ianuarie 1458, sub presiunea armatei corvineşti, a celui de-al doilea fiu al lui Iancu pe tronul Ungariei.

începuturile domniei lui Matia, până la încoronarea din 1464, au fost marcate de importante dificultăți, create de minoratul regelui, lupta împotriva oligarhilor anarhici, eforturile de a obține coroana de la Habsburgi şi odată cu ea, legitimitatea deplină. Stările, atât în dieta electivă din 1458, cât şi în cea a încoronării din 1464, au impus regelui, ce anticipa încă din primul an o domnie energică, limitări clare ale prerogativelor sale şi recunoaşterea tuturor libertăților nobilimii.

Deşi fiul său natural, ducele Ioan Corvin, avea totuşi ceva mai multă legitimitate la tronul ungar decât avusese el însuşi, regele Matia n-a reuşit să-şi asigure succesiunea, Ungaria căzând din nou în marasmul pernicios al războiului

civil în anul 1490. A învins în cele din urmă, după câteva luni, partida care susținea candidatura regelui Cehiei, Vladislav Jagello, Vladislav al II-lea al Ungariei, care acceptă la 31 iulie, condițiile magnaților, ce îi răpeau orice posibilitate de guvernare efectivă. Regatul ungar căzuse cu totul la discreția oligarhiei.

Se pune aici problema dacă, şi în ce măsură, aceste dese şi frecvente crize dinastice şi de autoritate au influențat în vreun fel structura socială şi, în speță, nobilimea românească. La prima vedere, influențe directe nu par a fi. Aparținând prin excelență păturilor inferioare ale nobilimii, românii nobili au împărtăşit soarta acesteia, de victime ale anarhiei feudale din acele perioade sau de câştigători ai anumitor avantaje în calitate de soldați în tabăra învingătorului: nobilitate deplină, danii, scutiri, privilegii, prăzi de război, funcții. Fruntaşii lor au participat desigur şi la dietele în care nobilimea mijlocie s-a impus în fața magnaților. Un singur fapt este foarte evident în privința implicațiilor asupra nobilimii româneşti, anume instaurarea dinastiei româneşti a Corvineştilor, faptul că din 1440, ba chiar din 1438, şi până la 1458, românii s-au situat mereu de partea forțelor care au cucerit puterea în regatul ungar. în măsura în care Iancu de Hunedoara a fost reprezentantul grupării nobilimii româneşti din Hunedoara şi Banat, în aceeaşi măsură aceasta a şi profitat de pozițiile sale preeminente în statul ungar, iar faptul acesta este mai mult decât evident.

3.3.2. Principalele momente şi fenomene ale vieții politice interne

Viața politică internă a regatului ungar, în decursul celor trei sferturi de veac cercetate, reflectă profundele contradicții care măcinau din interior acest stat şi care îl vor duce la prăbuşire la mai puțin de patru decenii de la epoca sa de apogeu, înregistrată în timpul domniei lui Matia Corvin.

a) răscoala de la Bobâlna. Prima dintre ele, pe care o remarcăm aici este definitorie pentru societatea feudală, cea dintre feudali şi țărănimea dependentă. Perioada pe care o cercetăm este limitată de două puternice răscoale țărăneşti: cea numită „de la Bobâlna" din anii 1437-1438 şi războiul țărănesc din 1514, a căror amploare în răstimp de numai 77 de ani vădeşte o profundă ruptură socială, cu consecințe uşor previzibile pentru statul ungar.

Procesul de feudalizare după modelul apusean realizase progrese importante în Transilvania, mai ales în părțile sale centrale şi nordice, aflate de secole în posesia nobilimii maghiare şi a bisericii catolice, dependența țărănimii față de stăpânul feudal cunoştea forme agravante, provenite atât din introducerea fermă în practică a unor hotărâri dietale mai vechi, ca de pildă generalizarea nonei, cât mai ales şirul nesfârşit al abuzurilor de tot felul. Mai nou, țărănimea era silită să susțină şi efortul militar antiotoman, jafurile oştilor de orice fel,

contribuții sporite, participare la oaste. Nu vom insista asupra detaliilor răscoalei[17], care prefațează doar epoca de care ne ocupăm, ci voim doar a sublinia câteva elemente care privesc direct tema noastră.

Ni se pare semnificativ de subliniat faptul că prin aria sa de cuprindere răscoala lasă la o parte teritorii întinse din Transilvania, unde raporturile dintre țărani şi nobili sunt mai puțin grave, între care se află şi comitatul Hunedoara cu districtul Hațeg. Deşi răscoala nu s-a întins în aceste părți, între semnatarii celei de a doua înțelegeri dintre țărani şi nobili se găsesc şi nobili din Geoagiu, Uroiu şi poate Foit. Lipsesc însă nobilii români. Lipsa acestora trebuie căutată în faptul că districtul hațegan, în care aceştia erau mai numeroşi, se afla abia în curs de integrare, iar nobilii hațegani nu se impuseseră încă la nivelul comitatului Hunedoara. Reprezentarea acestuia în congregațiile ardelene se realiza numai prin reprezentanți ai vechii nobilimi maghiare dinspre Valea Mureşului.

Răscoala a grăbit procesul de organizare corporativă pe criterii de clasă în Transilvania. La realizarea practică a unei asemenea structuri a ajuns chiar şi țărănimea, pe temeiul unor interese fundamentale comune şi a lipsei contradicțiilor din sânul său. Prima înțelegere cu nobilii s-a realizat de către exponenții „obştii locuitorilor unguri şi români" *(universitas regnicolarum Hungarorum et Valachorum huius partis Transylvane),* cea de a doua, într-o vădită pierdere de teren, de cei ai obştii țăranilor *{universitas populorum, communitas rusticorum)* sau chiar ai iobagilor *(universorum populorum iobagionalis conditionis).* Țăranii victorioşi se considerau „locuitori" *(regnicolae),* „oameni de stare liberă" *(libere conditionis homines),* câtă vreme puteau să se mute liber de pe o moşie pe alta, consimțeau să participe la oaste la fel ca nobilii. Ca o încununare a libertăților lor, pe care le reclamă din aşezămintele regelui Ştefan cel Sfânt, îşi propun instituirea unei adunări generale anuale, după modelul congregațiilor nobiliare.

Stările privilegiate, adică nobilii, saşii şi secuii, măcinate de conflicte interne majore, au reuşit să se unească într-o „uniune frățească" numai în fața primejdiei țărăneşti, promițându-şi ajutor „împotriva tuturor acelora care vor ataca această țară". Convenția a fost reînnoită cu ocazia dietei de la Turda din februarie 1438 şi acum se precizează cu claritate acei duşmani: țăranii şi turcii. Mai precis, nobilii se obligă să vină în ajutorul saşilor în cazul atacării lor de către turci, iar aceştia să se alăture nobililor contra duşmanilor lor, mai ales pentru a stârpi răutatea nelegiuiților de țărani, ceea ce se şi întâmplase în lunile precedente[18].

---

17 A se vedea, pentru aceasta, *Istoria României,* II, p. 399-416.

18 *Ub,* V, 2302: „inter cetera tractantibus uti protervia et rebelliones nefandissimorum rusticorum contritione et eradicatione nec non sicuti contra insultus Thurcorum saevissimorum

b) anarhia feudală. Epoca îndelungată a domniei regelui Sigismund a însemnat o consolidare a puterii baronilor, fie din vechile familii, precum Garai şi Cilii, fie noii baroni militari, ridicaţi din rândurile nobilimii, ca Ujlaki, Thalloczi, Rozgonyi, Perenyi, Păloczi, H6dervâri sau Csâki. Regatul a căzut treptat sub controlul marii nobilimi. Marile familii şi clanuri au ajuns să stăpânească atât principalele dregătorii publice şi funcţii ecleziastice, cât şi domenii uriaşe. Practic, provincii întregi se aflau sub controlul lor aproape nelimitat. Astfel, familiile Garai, Cilii, Csăki şi Ujlaki stăpâneau tot sudul regatului din Dalmaţia până în Transilvania[19]. în acelaşi interval numărul de târguri, cetăţi şi sate deţinute de primele 60 de familii de magnaţi a crescut de la 20% la 40% din total, pe când posesiunile regale s-au redus de la 15% la numai 5%[20]. Aflaţi în dispute aproape permanente, constituiţi în ligi potrivnice, care luptau una împotriva alteia, chiar împotriva puterii centrale, adesea aliaţi cu puteri străine, baronii şi magnaţii unguri au întreţinut o stare aproape permanentă de anarhie internă. Ea a durat, cu faze şi intensităţi diferite, de la 1440 şi până către 1472. Iancu de Hunedoara, el însuşi devenit cel mai puternic dintre ei, a avut de înfruntat de la începutul ascensiunii sale şi până la 1456 puternicele ligi şi adversităţi ale familiilor rivale: Garai şi Cilii, ori ale fostului mercenar Jan Giskrade Brandys, aliaţi cu austriecii, cehii sau polonezii. O parte însemnată a eforturilor sale războinice s-a cheltuit în aceste lupte interne, întrerupte de armistiţii şi alianţe efemere, iar iniţiativele sale antiotomane au avut de suferit din cauza lipsei de cooperare a unora dintre magnaţi. Ei au avut în schimb grijă ca să impună în diete limitări ferme autorităţii guvernatorului. Partida ostilă Hunedorenilor, condusă de comiţii Cilii si Garai, s-a grăbit să-1 aducă pe tron în 1453, la majoratul său, pe debilul Ladislau Postumul, sprijinit de imperiali, punând în cumpănă autoritatea lui Iancu de Hunedoara. Li s-a alăturat şi Nicolae Ujlaki, gelos pe succesele hunedoreanului şi chiar colaboratorul său apropiat Ioan Vitez, marele cancelar, adeptul unei regalităţi puternice. Doar pericolul turcesc, căderea Constantinopolului şi pregătirea unui mare asalt contra Ungariei, căruia doar el singur era în stare a-i face faţă, l-au salvat pe fostul guvernator de la o marginalizare tot mai evidentă. Inutil a adăuga faptul că

---

has defensari partes, coram nobis (i.e. Lorand Lepes — vicevoievod) et baronibus uni verşi nobiles et Saxones prefatae sedis inter se ipsos talem fecerant unionem et fraternitatem, quod dum et quando casu contingenti prefati Thurci has invadere conarentur satagentium partes, tune prefati nobiles in suceursu annotatorum Saxonum mutuaeque sincerae unionis fraternitates venire et accelerare deberent et tenerentur, predicti etiam Saxones contra aemulos seu inimicos nobilium, signanter autem ad conterrendum praedictonim nefandissimorum rusticorum protervione venire et accelerare deberent et tenerentur". Traducerea românească la Pascu, *Bobâlna,* p. 182-183. Pentru citarea documentelor din ediţii, vezi precizările de la *Bibliografie.*

" *Histoire de la Hongrie,* p. 118.

²" *Ibidem, p. W.*

rivalii săi s-au sustras obligației legale de a participa la luptele dramatice pentru apărarea Belgradului din vara anului 1456. Moartea sa a aruncat iarăşi regatul ungar în marasmul războiului civil.

Şi Matia Corvin a avut de înfruntat mai multe ligi şi conspirații ale baronilor regatului. Mai întâi pe cea a baronilor sprijiniți de Austria, care s-au opus alegerii sale şi chiar au oferit coroana Ungariei lui Frederic III. La un moment dat, însuşi unchiul său Mihail Szilâgyi s-a alăturat unei asemenea ligi, împreună cu duşmanul principal al Corvineştilor Ladislau Garai şi cu prepotentul Nicolae Ujlaki. Cu ajutorul lui Ioan Vitez şi altor baroni, regele, deşi lipsit de experiență, a reuşit să-i anihileze pe opozanți. Pe unchiul său, după ce 1-a deposedat de regență, oferindu-i comitatul perpetuu al Bistriței, a pus chiar să-1 aresteze, apoi 1-a eliberat spre a merge la luptă cu turcii, unde a fost luat prizonier în noiembrie 1460 şi ucis. Pe Nicolae Ujlaki, fost colaborator al lui Iancu, a reuşit să-1 depărteze de Transilvania, deşi formal păstra încă funcția de voievod până la 1465, oferindu-i banatul Slavoniei, pe lângă cel de Maciova deținut încontinuu din 1438. Spre a-i măguli orgoliul, înființează pentru el chiar titlul, mai degrabă onorific, de rege al Bosniei la 1471, deținut până la moartea sa în 1477. Pe nepotolitul Jan Giskra de Brandys, fost căpitan de mercenari sub Iancu, reuşeşte, după mai multe campanii, să-1 disloce din părțile Slovaciei, peste care se înstăpânise, oferindu-i cetățile Şoimuş şi Lipova şi alte avantaje în schimbul fidelității. Abia după restabilirea păcii interne şi cu intermedierea papalității, care proclamase o nouă cruciadă în vara anului 1463, regele a reuşit să redobândească coroana regală de la împăratul Frederic.

Cu toate aceste succese, revoltele şi comploturile aristocraților contra regelui, ce încerca o politică de autoritate, nu s-au stins. La 1467 comiții Ioan şi Sigismund de Sankt Georg şi Bozin, foşti în partida imperială, numiți nu de mult voievozi ai Transilvaniei, s-au pus în fruntea stărilor ardelene răsculate. Alături de magnații acestei provincii, răscoala a fost sprijinită şi de către alții, între care familia Zapolya, ridicată între baroni chiar de către regele Matia. Combinând loviturile rapide cu generozitatea, izvorâtă desigur din calcul politic, Matia i-a transformat pe unii din magnații infideli în sprijinitori ai regelui. Ultima conspirație a baronilor, care a încercat să aducă pe tronul ungar un Jagellon şi în care a fost atras chiar venerabilul colaborator al Corvineştilor, acum primat de Strigoniu, Ioan Vitez, a fost reprimată în anul 1471[21].

A doua parte a domniei este marcată de o anumită linişte internă, datorată atât faptului că corpul baronilor fusese considerabil împrospătat, cu oameni noi, fideli regelui, cât şi concesiilor, pe care regele ştia să le acorde unor

[21] Kubinyi, *M. tortenete,* p. 26-30.

prepotenți, precum temutul voievod ardelean Ştefan Bâthori sau cornițele de Timiş Pa vel Chinezul.

După moartea regelui Matia Corvin, domnia baronilor s-a instaurat aproape fără limite. După câteva ciocniri între partida Corvineştilor şi gruparea opusă, s-a restaurat pacea şi echilibrul intern sub conducerea lui Vladislav II Jagello, adus doar ca să domnească, nu să guverneze.

Puterea oligarhiei şi starea ei de anarhie aproape neîntreruptă reprezintă o constantă a vieții politice a statului ungar în această perioadă, chiar dacă fenomenul a fost pus în surdină temporar de războaiele mari cu turcii ori politica autoritară de la un moment încolo a regelui Matia Corvin. Ele aveau la bază nu numai averile imense acumulate de unii şi influențele externe, ci şi caracterul compozit al regatului Sf. Ştefan. Existența unor provincii autonome, cu potențial important economic şi militar şi cu organizare şi obiceiuri aparte, aflate într-un proces constant de îndepărtare de centru, oferea unor înalți dregători ambițioşi ocazie favorabilă şi şanse reale pentru frondă sau chiar secesiune. Puterea precumpănitoare a baronilor si magnaților, adevărați suverani regionali, în cazul în care îndeplineau funcții în teritoriu, în raport cu cea regală, a fost unul din factorii care a contribuit la conturarea instituției familiarității, substitutul ungar al raportului suzerano-vasalic. Calitatea de familiar al regelui sau al unui baron sau magnat a reprezentat condiția sine-qua-non, nu doar a ascensiunii sociale a nobililor de pe treptele inferioare, dar chiar, mai ales după 1490, a siguranței lor. Calea cea mai sigură de ascensiune pare să fi fost, pe lângă meritele excepționale răsplătite de munificența regală şi intrarea în familia „măriților" prin căsătorie.

c) guvernoraîul lui Iancu de Hunedoara. Iancu de Hunedoara a jucat un rol decisiv în viața politică din regatul Ungariei în perioada 1440-1456, a fost suveranul ei neîncoronat[22]. Având calitatea de ban de Severin el s-a impus cu ocazia dietei din ianuarie 1440 care 1-a ales pe regele Vladislav al Poloniei pe tronul ungar şi în cursul războiului civil care a urmat contra partidei adverse. în paralel s-a ocupat şi cu apărarea Belgradului asediat de turci. Aceste evenimente l-au propulsat între baronii regatului, primind una din cele mai înalte dregătorii în stat: voievodatul Transilvaniei, la care se adaugă funcțiile de comite al secuilor, al Timişului şi al mai multor comitate, de ban (căpitan) al Belgradului. Asocierea la aceste dregătorii a influentului ban de Maciova, Nicolae Ujlaki, dintr-o familie aristocratică, a fost mai degrabă formală, decât efectivă; acesta a apărut destul de rar în afacerile acestor ținuturi.

în plan politic intern, Iancu de Hunedoara, deşi baron şi acumulând o avere uriaşă — circa 500.000 de iugăre în preajma numirii ca voievod — s-a

---

[22] A se vedea cele mai noi sinteze asupra epocii sale: Rusu, *Ioan de Hunedoara* şi *MTort.*, p. 193-212.

manifestat ca exponent al păturilor mijlocii ale nobilimii, interesate de o putere centrală efectivă, capabilă să impună ordinea internă, să curme abuzurile magnaților şi să apere țara de primejdiile dinafară. Originea sa, din afara aristocrației de sânge şi legăturile cimentate pe câmpul de luptă cu oştenii proveniți din rândul nobilimii „de rând", al cnezilor şi altor categorii libere, l-au impus ca exponentul unui „partid popular" şi patriotic, opus magnaților, la care a aderat şi o parte importantă a episcopatului maghiar şi a intelectualității de la curte. După numirea sa ca guvernator al Ungariei, în aclamațiile dietei dominate de categoriile sociale sus-numite, Iancu a reuşit să instituie un regim nobiliar de ordine şi autoritate, în condițiile unui echilibru între factorii puterii politice din regat[23]. Măsurile de ordin economico-social, politic şi religios luate sau inspirate de el au fost mai puțin rezultatele unei concepții politice clare şi coerente, cât elementele necesare atingerii obiectivelor luptei sale antiotomane, pe care le întâlnim *mutatis mutandis* şi la alți suverani ai epocii cu acelaşi scop major, ca, de exemplu, Ştefan cel Mare sau chiar la urmaşul său, regele Matia: lichidarea anarhiei interne, stimularea dezvoltării oraşelor şi a comerțului, sprijinirea pe categoriile mijlocii şi mici ale boierimii, limitarea abuzurilor, împrospătarea elitei sociale cu elemente de jos din rândul oştenilor.

Alegerea lui Iancu ca guvernator al Ungariei, la 6 iunie 1446, s-a datorat situației disperate în care se afla Ungaria după dezastrul de la Varna, autorității lui necontestate în regiunile de la est de Tisa şi desigur prestigiului său militar. Dieta, sub influența magnaților, i-a prescris totuşi o serie de limitări ale puterii: nu poate face danii veşnice decât în anumite condiții, daniile din pământurile coroanei nu pot depăşi 32 de sesii şi pot fi acordate o singură dată unei persoane, cazurile de trădare, funcțiile ecleziastice şi veniturile regale le poate decide doar cu acordul dietei sau al prelaților şi baronilor (consiliul) etc. Din anul următor dieta va fi convocată anual, cu obligativitatea participării tuturor nobililor cu cel puțin 20 de sesii, ceea ce asigura un sprijin al nobilimii mijlocii pentru guvernator, dar şi un mijloc de control permanent al actelor sale. Cu înfrângerea din 1448 de la Câmpia Mierlei (Kosovopolje) a încetat politica ofensivă a regatului ungar, iar pe plan intern a pălit şi prestigiul şi autoritatea până atunci necontestate ale guvernatorului. El nu a reuşit să facă față maşinațiunilor rivalilor săi, credincios fiind angajamentelor sale „constituționale", astfel că şi-a depus mandatul la începutul lui ianuarie 1453 în mâinile proaspăt instalatului rege Ladislau V Postumul, mai precis ale partidei filo-habsburgice, din care făceau parte şi duşmanii săi conții de Cilii şi de Gara. Compensațiile acordate: donația oraşului şi districtului Bistrița cu titlul creat ad-hoc de comite

[23] Mureşan, *Iancu,* p. 133-134. împărtăşim rezervele autorului în legătură cu caracterizarea guvernoratului său, în special anii 1446-1448, de către unii istorici maghiari, drept o etapă de centralizare a statului.

perpetuu, un nou blazon care alătura un leu lângă corbul părintesc, funcția de ban a! Croației şi Dalmației pentru fiul său Ladislau, n-au reuşit să atenueze impresia de cădere şi marginalizare a celui mai bogat şi puternic om din regat. El păstra totuşi funcția de căpitan general al oştilor regatului, iar noul val otoman contra Europei 1-a repus în fruntea evenimentelor.

Iancu a prețuit şi răsplătit fără reținere virtuțile militare ale ostaşilor săi. Pe mulți cnezi şi chiar oameni de rând de pe moşiile sale sau ale coroanei i-a înnobilat pentru vitejie. Mici nobili, familiari ai săi, au fost numiți căpitani, castelani, comiți, consilieri şi au primit importante donații, privilegii şi diferite surse de venit. Alături de rudele sale din familiile Szilâgyi de Horogszeg, Pongrâcz de Dindeşti şi Gereb de Vingard, s-au ridicat familiile de luptători români din Râu de Mori, Peşteana, Nădăştia, Cerna, Bizerea, Mâtnic ş.a.

Pe plan economic, ies în evidență îndeosebi măsurile destinate a spori veniturile statului şi ale domeniilor sale în vederea susținerii programului său militar. A sprijinit oraşele din Transilvania: Braşovul, Sibiul, Sighişoara, Clujul şi cele din Slovacia, prin comenzi repetate, tratate comerciale cu vecinii Ungariei, măsuri de siguranță a comerțului. A acordat unor localități mai mici dreptul de târg, similar oraşelor libere regale. A reorganizat ocnele şi cămările de sare, precum şi monetăriile, aducând specialişti italieni. Dieta din 1447 i-a acordat dreptul de a dispune de toate veniturile regale, care se ridicau anual la circa250.000 de florini.

Față de biserică a avut o atitudine protectoare, căutând să şi-o asocieze politicii sale. A apărat-o de amenințările unor magnați la adresa bunurilor sale şi a încercat să limiteze imixtiunea curiei papale în problema numirii prelaților, a veniturilor şi jurisdicției bisericii din Ungaria. A sprijinit totodată curentul unirii florentine, profitabil ierarhiei catolice şi unității spirituale a regatului. în schimb, biserica a fost solicitată să contribuie la susținerea efortului militar al țării, susținând puterea centrală.[24]

d) centralizarea şi „absolutismul" lui Matia Corvin[25]. Matia Corvin a dat un impuls deosebit tendințelor de centralizare statală existente în perioada anterioară, realizând un maximum în acest domeniu. Aceasta a însemnat, în primul rând, anihilarea atotputerniciei baronilor şi a tendințelor lor anarhice şi instaurarea controlului necontestat al puterii regale asupra întregului teritoriu al regatului şi a tuturor instituțiilor statului. în această privință, a fost inspirat de concepțiile fostului său preceptor, Ioan Vitez de Zredna, devenit episcop şi principal colaborator, şi s-a sprijinit pe nobilimea provincială, pe orăşeni, pe o

---

Ibidem, p. 134.

"Pentru epoca sa, vezi contribuția esențială a lui Andrâs Kubinyi în *MTort.,* p. 214-267. Autorul consideră că avem de-a face totuşi cu o monarhie de stări, care însă n-a funcționat în toate cazurile (p. 264).

parte a prelaților şi pe funcționarii de stat. Pe baronii rebeli şi organizați în ligi i-a combătut cu hotărâre până la nimicire. Astfel, au fost eliminați sau făcuți inofensivi: Mihail Szilâgyi, unchiul său, arestat de rege, eliberat, apoi capturat de turci şi mort în detenție, şi cei doi conjurați ai săi Garai şi Ujlaki, precum şi răzvrătitul din Slovacia Giskra de Brandys, obligat să se supună. Autoritatea tânărului rege s-a consolidat şi pe fondul luptelor cu turcii, care i-au dat posibilitatea să proclame insurecția generală a nobilimii şi să introducă darea excepțională de un florin, pe care apoi a permanentizat-o. Cu sprijinul Papalității, promotoare a Cruciadei, a reuşit să obțină de la împăratul Frederic coroana regală, cu care s-a încoronat la 29 martie 1464, ceea ce i-a consolidat autoritatea. Intervenția armată din 1467 în Transilvania a pus capăt secesiunii şi dezvoltării tendințelor centrifuge ale stărilor privilegiate de aici, însă soluția unor voievozi autoritari exercitându-şi funcția vreme îndelungată cum a fost Ştefan Bâthori, deşi nu a creat probleme regelui, ducea în cele din urmă la consolidarea aceloraşi tendințe. A căutat să slăbească autoritatea baronilor şi magnaților, trecând la comitat jurisdicția asupra familiarilor lor şi le-a interzis recrutarea de armate personale, consolidând în acelaşi timp armata de mercenari, legată de persoana regelui. A reorganizat justiția subordonând tribunalele palatinului şi judelui Curiei tribunalului personal al regelui, a cărui conducere a fost încredințată unor magistrați profesionişti. A fost reorganizat şi sistemul fiscal, fiind eliminată posibilitatea baronilor de a deturna în vreun fel veniturile țării. Matia Corvin a promovat în funcții, inclusiv în rangul baronilor, membri din familiile înrudite: Szilâgyi, Gereb, Pongrăcz, Rozgonyi, numeroşi „oameni noi", ridicați din păturile inferioare ale nobilimii, familiari şi viteji, ataşați de familia şi de persoana sa. Guvernarea lui s-a realizat cu ajutorul şi în acelaşi timp sub cenzura organelor reprezentative ale nobilimii: Dieta şi Consiliul regal, clasă dominantă ale cărei interese le exprima în fond domnia Corvinului. Guvernarea sa a purtat amprenta concepției umaniste a timpului, promovată de o pleiadă de prelați, jurişti şi înalți funcționari, instruiți în universitățile italiene, la Viena sau Cracovia, care au întreținut-o şi răspândit-o prin cercurile savante din jurul unor capitluri, de la curtea regală, prin şcolile care pregăteau intelectuali şi funcționari pentru nivelele inferioare ale ierarhiei. Spre deosebire de elita „laică", cea bisericească avea în componență şi persoane provenite din păturile de jos ale nobilimii, chiar dintre nenobili, orăşeni şi chiar iobagi. Acestei concepții dominante, pe care o împărtăşea pe deplin, precum şi rațiunii de stat, îi datora regele Matia câteva aspecte definitorii ale domniei sale, legate în mod nemijlocit de problematica nobilimii româneşti: centralizarea şi tendințele spre autoritarism, prețuirea virtuților individuale şi chiar justiția sa, intrată ulterior în legendă („Matia cel drept"). Aici se cuvine să adăugăm faptul că suveranul s-a manifestat în multe privințe ca un adevărat principe al Re-

naşterii, nu numai ca un mecenat promotor al umanismului, ci şi ca un monarh autoritar, avid de glorie, pe care o cultiva atât prin faptele sale, cât şi prin recursul la ascendenţa romană, datorată originii sale româneşti[26].

e) „mobilitatea socială". Politica internă a regelui Matia a provocat o importantă mobilitate socială în rândurile nobilimii din regatul ungar. în modul cel mai vizibil fenomenul s-a manifestat la eşalonul superior, al funcţionarilor de stat şi al baronilor, ale căror rânduri au fost împrospătate considerabil cu oameni noi, ridicaţi prin merite deosebite şi fidelitate. Din 93 de persoane care au ocupat principalele dregătorii ale ţării în intervalul 1458-1490,52 erau nou-veniţi, faţă de 41 aparţinând vechilor familii[27]. Ei nu dispuneau însă nici de averea şi influenţa vechilor baroni şi nici de prerogativele lor largi, limitate întrucâtva acum de rege prin alte organe ale administraţiei de stat. In pofida tensiunilor inerente, între cele două pături ale aristocraţiei s-a produs destul de repede o osmoză prin căsătorii şi aranjamente patrimoniale, care a dus la apariţia unei aristocraţii înnoite şi omogene, cu aceleaşi tendinţe dintotdeauna, de limitare şi subordonare a autorităţii regale. A doua zi după moartea regelui, uitând jurământul prestat, mulţi baroni şi magnaţi au abandonat programul său de guvernare şi pe succesorul desemnat, alegându-şi un suveran dispus să accepte domnia baronilor.

Mobilitatea la vârf a provocat pe cale de consecinţă un fenomen similar la nivelele inferioare ale nobilimii. Ridicarea noilor dregători a determinat modificări importante în sistemul relaţiilor de familiaritate, fie prin migraţia familiarilor către noii deţinători ai puterii,"fie prin apariţia unora noi, de obicei dintre rude şi comprovinciali. Situaţia nobilimii române ilustrează deosebit de elocvent acest fenomen definitoriu al epocii lui Matia Corvin. Majoritatea covârşitoare a celor ridicaţi în ierarhia socială aparţine familiarilor Corvineştilor ajunşi în formaţiunile Curţii sau aflaţi în serviciul cetăţilor şi domeniilor familiei, în multe cazuri urmaşi ai familiarilor şi luptătorilor lui Iancu de Hunedoara.

g) urmările răscoalei ardelene din 1467. Răscoala a reprezentat în esenţă reacţia stărilor ardelene, a particularismului şi intereselor locale în faţa măsurilor centralizatoare ale noii puteri de la Buda[28]. Alianţa nobilimii, saşilor şi secuilor, *unio trium nationum* de mai târziu, îşi afirmase chiar la începuturile

---

[26] Nu s-a subliniat îndeajuns de către istoricii noştri faptul că regele Ungariei îşi cultiva ascendenţa romană (ginta Corvina!), în opoziţie cu nobilimea maghiară care recurgea la ascendenţa hunică.

[27] Fugedi, *Arisztokrdcia mobilitâsa,* p. 205.

[28] Pascu, *Voievodatul,* IV, p. 467—468; K. Giindisch, *Participarea saşilor la răzvrătirea din mul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvin,* în SUBB, Historia, 1972, fasc. 1, p.21-30; Kubinyi, *M.tortenete,* p. 26-28.

domniei regelui Matia Corvin decizia de a acţiona *erga omnes,* iar actul c justificare a rebeliunii din 18 august 1467 constata „cea din urmă pustiire" ţării, „opresiunile, neplăcerile şi chinurile" provocate de distrugerea şi abolire privilegiilor acordate de regii anteriori şi chiar de însuşi regele Matia[2] Acţiunea, ilustrând tendinţa străveche a Transilvaniei către autonomie şi sece siune, se întemeia în mod legitim pe *ius resistendi* din Bula de Aur, confirmat şi de către Matia la urcarea pe tron, fiind o reacţie la violenţele inerente al unui regim în curs de consolidare. Ea poate fi socotită şi ca o manifestare anarhiei feudale în care erau implicaţi baronii de Sankt Georg şi Bozii voievozi ai Transilvaniei, şi de Zapolya, sprijiniţi din exterior de către Ştefa cel Mare, regele Cehiei şi alţii. Transilvania a fost doar centrul unei revolte d mai mare amploare, la care erau pregătiţi să adere şi alţi magnaţi nemulţumii de noul regim, răsculaţii făcându-se în mod vizibil exponenţi ai tuturo nemulţumiţilor din întregul regat. Numai reacţia extrem de rapidă a regelui îi fruntea armatei sale, la care s-a alăturat o parte a nobilimii comitatense, precun cea din Maramureş şi probabil Hunedoara, şi lichidarea focarului din Transil vania au făcut ca revolta să nu se extindă. Măsurile regale de pedepsire, deşi ai fost însoţite şi de o clemenţă calculată, au provocat dislocări importante îi rândul nobilimii ardelene, prin decapitări, confiscări de avere şi exil, întn victime fiind membri ai unor familii de frunte, precum Benedict Veres de Sfăraş *(Weres de Farnas),* Mihail de Jucu *(Swk),* Ştefan Erdely de Şintereaj *(Somkerek),* alţi nobili din Iclod, Aluniş *(Kecset),* Dragu, Trascău, Bogata, Dăbâca, Ilia, Foit ş.a. Ladislau *Desewfi* de Lossoncz, singurul magnat din Transilvania la acea dată, şi-a pierdut cea mai mare parte a averii[30]. Cu acest prilej s-a produs un mare transfer de avere de la familiile menţionate către credincioşii regelui, între beneficiarii mai importanţi numărându-se palatinul Mihail Orszag de Gut, noul voievod Nicolae Csupor, Ioan Pongrăcz de Dindeşti şi familia Gereb, rude ale Corvineştilor, Ioan Ungur de Nădăştia, Petru Dej de Timişel ş.a. Reprezentanţii nobilimii româneşti, cum era de aşteptat, au fost cu totul absenţi din tabăra insurgenţilor, dacă îl exceptăm pe judele regesc al Orăştiei, Ladislau Olah, iar unii chiar au profitat de eveniment. Ioan Ungur de Nădăştia, de pildă, a obţinut posesiunile lui Ladislau de Lossoncz, devenind unul din cei mai bogaţi nobili din Transilvania, iar Petru Dej de Timişel şi fratele său Ioan s-au stabilit la Iclod, la reşedinţa şi pe moşia unui rebel. în urma răscoalei, pe locurile următoare după biserica catolică şi familia Hunedorenilor în ierarhia celor mai bogaţi feudali din Transilvania, s-au instalat rudele acestora Pongrâcz şi Gereb, urmate de aderenţii apropiaţi. Provincia a fost

[29] *Ub,* VI, 3544.
[30] *Erdely tortenete,* I, p. 359-360.

1

condusă cu autoritate de voievozi capabili, credincioşi apropiaţi ai regelui, precum Ioan Pongrâcz (1468-1472,1476), Blasiu Magyar (1473-1475) şi mai ales Ştefan Bâthori (1479-1493), ultimul având şi funcţia de jude al Curiei regale. 0 defecţiune a Transilvaniei de acum încolo era cu desăvârşire exclusă. Alianţa celor „trei naţiuni" n-a mai fost în stare să renască până la 1490, deşi tendinţele autonomiste n-au putut fi anihilate.

g) noul regim nobiliar după 1490?[1] Situaţia internă a regatului feudal ungar s-a deteriorat extrem de repede după moartea regelui Matia. Baronii s-au coalizat împotriva ducelui Ioan Corvin, succesorul desemnat, în intenţia evidentă de a pune capăt „opresiunii" unui suveran autoritar. Alegerea lui Vladislav al II-lea Jagello, care a acceptat toate condiţiile impuse, a fost urmată de măsuri pentru eliminarea realizărilor corvineşti care asiguraseră preeminenţa regală: veniturile statului au revenit în mâinile magnaţilor şi prelaţilor, armata regală de mercenari, celebra „oaste neagră", a fost lichidată, întărindu-se banderiile personale ale baronilor şi magnaţilor şi garnizoanele cetăţilor sudice, plătite acum din vistierie. întreaga ţară ajunsese la discreţia aristocraţiei mânate de interesul îngust al puterii şi îmbogăţirii, pentru realizarea căruia nu era ocolit niciun abuz, victimele fiind categoriile nobilimii mijlocii şi mici, ţărănimea, orăşenii. Chiar tabăra magnaţilor se scindase în două partide rivale: unul „regal", al majorităţii baronilor, condus de Toma Bakocz, mare cancelar, ajuns arhiepiscop de Strigoniu, altul „al nobilimii" în frunte cu familia Zapolya, care viza deschis ocuparea tronului, încercând să folosească în acest scop şi influenţa nobilimii mijlocii, provinciale, al cărei purtător de cuvânt era Ştefan Werboczi. La Dieta din anul 1505 s-a şi încercat chiar înlocuirea regelui cu un membru al familiei Zapolya şi numai ameninţarea cu război din partea împăratului Maximilian a împiedicat tentativa, iar naşterea unui moştenitor în anul următor a amânat-o pentru un termen nedefinit. Cu toate acestea, Ioan Zapolya obţinea în noiembrie 1510 funcţia de voievod al Transilvaniei şi cu aceasta devenea cel mai important factor de decizie din regatul ungar.

în valul restauraţiei de după 1490 se înscriu şi numeroasele procese şi încălcări „justiţiare", cărora le-au căzut victime beneficiarii daniilor regelui Matia. între aceştia însuşi moştenitorul averii corvineşti şi unii dintre nobilii români. Pierderea luptei pentru tron a destrămat partida hunedoreană, care a încetat a mai deţine un rol politic major, deşi ducele Ioan Corvin a rămas până la moartea sa în anul 1504 între baroni şi cel mai bogat feudal al regatului.

h) războiul ţărănesc din 1514. Contradicţiile interne ale regatului ungar au izbucnit cu violenţă în primăvara anului 1514, având ca prilej proclamarea unei cruciade antiotomane la insistenţa papalităţii şi a legatului papal pentru Europa

[31] *MTort.*, p. 342-360.

Centrală, arhiepiscopul de Strigoniu Toma Bakocz. Amenințarea regatului de către un nou asalt turcesc era o realitate incontestabilă, însă inițiatorii acțiunii şi-au dat seama prea târziu de riscul chemării sub arme a unei mulțimi greu de controlat şi de promisiunea incendiară a eliberării din servitute a iobagilor înrolați. Armata cruciată s-a transformat cu uimitoare uşurință într-una revoluționară, cetele înarmate desprinse din corpul principal ducând focul revoltei spre regiunile de origine. La tabăra răsculaților au aderat pe lângă țăranii dependenți, sărăcimea din târguri şi oraşe, lucrători din mine şi ocne, mici meşteşugari şi categorii inferioare ale nobilimii, preoți de sat, slujitori de condiție semiliberă etc, cu toții uniți împotriva opresiunii şi abuzurilor marilor feudali. în tabăra cealaltă s-au regăsit spontan, trecând peste conflictele mari de interese şi „partidele" duşmane din care făceau parte, regele, prelații bisericii catolice, baronii şi magnații, fruntaşii nobilimii din comitate, cărora în Transilvania li s-au alăturat, conform convențiilor anterioare ale „uniunii frățeşti", fruntaşii saşilor şi secuilor. Răscoala a atins maxima ei intensitate în comitatele de câmpie dintre Tisa şi granița Transilvaniei: Timiş, Arad, Cenad, Zarand, Bichiş, Bihor, Satu-Mare, Sabolciu, Ugocea, Bereg şi Maramureş, în care raporturile feudale erau mai evoluate şi tensiunile sociale acutizate. în comitatele nordice numite țăranilor li s-au alăturat numeroşi reprezentanți ai micii nobilimi, care suferise în ultimele decenii un proces constant de sărăcire şi numeroase abuzuri din partea unor potentați precum Perenyi, Dragfi sau Pogány de Cseb[32]. în Maramureş evenimentele din 1514 au fost prefațate de o răscoală a nobilimii împotriva autorităților comitatului, desfăşurată în anul 1492[33]. Revolta s-a extins şi în Transilvania, însă nu a avut aceeaşi amploare şi intensitate, ceea ce a permis ca aici să se organizeze principala forță de represiune, sub comande voievodului Ioan Zapolya şi a lui Ştefan Werboczi, care a nimicit la mijlocui lunii iulie principala forță a răsculaților, condusă de Gheorghe Doja, care asedia Timişoara.

Spre deosebire de Maramureş, unde mica nobilime românească s-a alăturai insurgenților, în Banatul Severinului şi în Haţeg, nu sunt semnalate participări notabile nici din partea țăranilor, nici a nobililor români. Mai mult, aceştia din urmă, s-au aflat cu siguranță în cadrul oştilor mobilizate să înăbuşe răscoala[34] Au fost implicați țăranii din pertinențele exterioare ale domeniului Hunedoara formate din districtele româneşti neprivilegiate ale comitatului Timiş[35].

[32] Szekely, *Les revoltes,* p. 141-142.

[33] Diaconescu, *Răscoala din 1492.* Autorul socoteşte evenimentul ca „un moment <k cotitură în istoria nobilimii româneşti din Maramureş" (p. 186).

[34] Pataki, *Domeniul Hunedoara,* p. XXIV, cu referire la nobilii din comitatul Hunedoara inclusiv Haţegul.

[35] *Ibidem.*

Răscoala a restabilit pentru moment unitatea marii nobilimi. Bâthori, şeful partidei magnaţilor, asediat de răsculaţi în cetatea Timişoara, a fost salvat de Ioan Zapolya, liderul partidei nobilimii provinciale. Ambele tabere s-au reunit apoi în represiunea feroce, prin sabie, ştreang şi articole dietale, contra ţărănimii şi în general contra tuturor răzvrătiţilor[36]. Hotărârile Dietei şi Codul Tripartit elaborat în perioada următoare au consacrat falia imensă care se crease între cele două clase principale ale societăţii: nobilimea şi ţărănimea aservită. S-au adâncit, de asemenea, diferenţele între aristocraţia rămasă atotstăpânitoare şi păturile inferioare ale nobilimii, expuse tuturor abuzurilor, în pofida principiului *una eademque nobilitas,* pe care Tripartitul îl reafirma în principiu, deşi în realitatea lui nu mai credea de multă vreme nimeni. Pe plan politic, răscoala a dat prilejul consolidării tendinţelor autonomiste ale voievodatului ardelean, care este tot mai mult perceput la nivelul clasei dominante ca un *regnum,* similar regatului Slavoniei. Evenimentele anului 1514 au marcat caracterul ireversibil al cursului istoriei regatului ungar inaugurat după moartea regelui Matia, care pregătea marile destrămări din deceniile următoare. Noi am văzut în ele şi un posibil hotar în evoluţia nobilimii româneşti, care a marcat cu evidenţă încetarea evoluţiei sale ascendente şi spectaculoase, care a caracterizat perioada anterioară.

3.3.3. Autonomia Transilvaniei[37]

Unul din efectele slăbirii periodice a centrului statului ungar a fost consolidarea relativă dar constantă a periferiei, a regatelor, banatelor şi „părţilor" sale componente, atât prin acţiunea unor potentaţi şi dinastii locale, cât şi prin efortul de autoapărare în faţa duşmanului extern, în timpuri de debilitate a puterii centrale, sau chiar împotriva exceselor acesteia, cu încălcarea libertăţilor şi privilegiilor locale, a autonomiei acestor provincii[38]. Autonomia Transilvaniei este un proces ascendent în perioada pe care o studiem, dezvoltându-se pe temelia unei realităţi străvechi şi fiind consacrată în dreptul constituţional al Ungariei medievale. Situaţia ei juridică este practic similară celei a Slavoniei, deşi, spre deosebire de aceasta, Transilvania nu era o ţară „de coroană", un *regnum,* terminologia oficială utilizând expresia „partes Transsiluane" sau „partes Transsyluanie".

---

36 Vezi pe larg conţinutul hotărârilor dietei din 1514 la Prodan, *Iobăgia,* I, p. 161-170.

37 Problema este tratată pe larg în toate istoriile româneşti ale Transilvaniei. A se vedea cu deosebire: Lupaş, *Realităţi istorice;* Moga, *Voievodatul Transilvaniei,* în care demonstrează tendinţa naturală către autonomie şi suveranitate a acestei instituţii româneşti originare; Pascu, *Voievodatul,* IV, p. 465-475; Toderaşcu, *Unitatea medievală,* I, p. 90-92; şi, mai nou, Pop, *Românii şi maghiarii,* p. 186-191. O opinie maghiară corectă în recenta *Mto'rt.,* p. 353-354.

38 *Histoire de la Hongrie,* p. 117-118.

Epoca lui Iancu de Hunedoara a marcat trecerea Transilvaniei pe primii plan al vieții politice a regatului ungar, ca urmare a rolului său decisiv în nou: etapă de confruntare cu Imperiul otoman. Voievodul Transilvaniei şi-a conso lidat poziția, cumulând şi comitatul secuilor, care va fi de acum încolo asocia în permanență cu titlul voievodal, comitatul Timişului şi banatul Severinului dispunând astfel de o putere militară remarcabilă. în cazul insurecției generale conform decretelor regelui Sigismund, luptau sub autoritatea sa banderiile ş din alte comitate din regiunea Crişurilor şi Tisei inferioare. Autoritatea reală i lui Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei, s-a dovedit cu ocazia diete din 1445, după Varna, când i s-a încredințat temporar căpitanatul părții d(răsărit a regatului dintre Tisa, Dunăre şi Carpați, mai mult de o treime din țară în anul următor el a devenit, în mod firesc, guvernatorul Ungariei, cu prero gative de suveran până la majoratul regelui. Acest ascendent al Transilvanie s-a menținut şi în această perioadă, deşi Iancu a controlat în mod incontestabi această provincie, unde îşi avea majoritatea domeniilor. Ea a rămas sub con trolul partidei corvineşti şi în timpul războiului civil, declanşat de uciderea Iu Ladislau de Hunedoara în martie 1457. Regele Ladislau V şi baronii din juru său au făcut eforturi vizibile de a atrage de partea lor nobilimea ardeleană şi p< nobilii români din Banat, Maramureş şi Hațeg. Faptul este lesne de constatații numărul mare de danii pe adresa lor, culminând cu privilegiul bănățean dii august 1457. Cu acest prilej, regele scotea districtul Comiat din proprietate; Corvinestilor, redându-i libertatea şi reintegrându-1 celor privilegiate, ceea ce după cunoştința noastră, constituie o excepție absolută până la acea dată, îi aceste părți.

Nici un rege promotor al centralizării precum Matia Corvin nu a putut mi nimaliza realitatea autonomiei ardelene. Articolul XIII al decretului încoronări din 1464 suna astfel: „Regatul nostru al Slavoniei şi Părțile transilvane sun păstrate în toate vechile şi bunele lor libertăți, obiceiuri şi drepturi"[39]. Aceast; nu 1-a împiedicat să ia o serie de măsuri care au provocat reacția stărilor privi legiate în tentativa de secesiune din anul 1467. Către sfârşitul veacului a XV-lea se utiliza din ce în ce mai mult în acte oficiale termenul de *regnum,* iai Tripartitul îl consacra ca atare, punând Transilvania alături de celelalte țări d« coroană: Dalmația, Croația şi Slavonia[40]. Termenul juridic acoperea fără îndoială o stare de fapt la începutul secolului al XVI-lea, asupra căreia nu este necesar să insistăm.

---

[39] *Decreta,* II, p. 145: „Regnum nostrum Sclavonie et partes Transsilvane in omnibus antiquii bonis libertatibus, consuetudinibus et iuribus suiş conserventur."

[40] *Tripartitum,* Pars III, tit. 1: „Et consequenter, regnorum Dalmatie, Croație et Sclavonie atque Transylvanie, sacre videlicet Corone regni huius Hungarie dudum subiectorum et incorporatorum..."; tit. 3: „De consuetudinario jure regnorum Sclavonie et Transylvanie peculiari."

în perioada cercetată, autonomia Transilvaniei s-a consolidat şi prin constituirea sistemului celor „trei naţiuni" privilegiate, prin lungile domnii voievodale ale lui Iancu de Hunedoara (1441-1446), Nicolae Ujlaki (1441-1465), Ştefan Bâthori (1479-1493), Bartolomeu Dragfi (1493-1499), Petru de Sankt Georg şi Bozin (1499-1510) şi Ioan Zapolya (1510-1526) şi prin numeroasele momente critice în care a suportat singură primejdiile externe.

Particularitatea Transilvaniei în cadrul regatului feudal ungar s-a accentuat în mod aparte şi prin amplificarea elementelor care o apropiau de statele româneşti de peste Carpaţi. Dezvoltarea germenilor unei pieţe economice complementare, anexarea ţării Făgăraşului, stăpânirea Ciceului şi Cetăţii de Baltă de către Moldova, a Geoagiului şi Vurpărului de către domnii munteni, emigraţia politică a boierilor şi pretendenţilor români, lupta antiotomană comună sub Iancu de Hunedoara şi Ştefan cel Mare sunt factori majori care au consolidat particularitatea Ardealului în raport cu celelalte provincii ale regatului ungar. O înclinare a acestei provincii spre ţările româneşti de peste Carpaţi este lesne constatabilă, însă acest fapt nu a pus nicidecum în cumpănă statutul ei de provincie a regatului ungar, cu autonomie pronunţată[41]. Eflorescenta nobilimii româneşti în spaţiul dintre Tisa şi Carpaţi în epoca Hunedorenilor, adică afirmarea unei componente româneşti semnificative în cadrul nobilimii din aceste teritorii, a sporit şi mai mult acest specific şi diferenţa faţă de celelalte regiuni ale regatului[42].

3.3.4. Instaurarea **regimului de stări şi centralizarea statală**

Secolul al XV-lea a marcat finalul unui proces de definire şi restructurare în sânul clasei dominante în direcţia instaurării regimului de stări, fenomen politic cunoscut în toată Europa feudală[43]. Esenţa fenomenului constă în conturarea unor grupări distincte în sânul clasei feudale şi burgheziei orăşeneşti, cu interese şi programe circumscrise, şi participarea lor, prin intermediul unor

---

[4] Afirmaţia lui Lupaş din titlul unui subcapitol „înclinarea voievodatului transilvan mai mult spre Ştefan cel Mare decât spre Matia Corvinul" *(Realităţi istorice,* p. 72), reluată şi îngroşată de Ştefan Pascu („Confederarea ţărilor române sub autoritatea lui Ştefan cel Mare" — *Voievodatul,* IV, p. 465), precum şi altele de acest fel care supraliciteaza influenţa domnului român asupra Transilvaniei, sunt de considerat neapărat în contextului raporturilor româno-ungare ale timpului în care au fost scrise. Nu vom micşora cu nimic meritul istoric al marelui voievod dacă vom constata, mai aproape de adevăr, că Moldova ştefaniană nu putea pune în cumpănă din punct de vedere politic sau militar, economic autoritatea Ungariei, aflată ea însăşi la apogeu, în Transilvania. în faţa unui regat puternic, ea a făcut eforturi continue pe plan internaţional şi a reuşit să elimine la 1467 şi să evite până la sfârşit hegemonia ungară.

[42] Cf. Toderaşcu, *Unitatea medievală,* I, p. 91.

[43] A se vedea contribuţiile fundamentale ale lui Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc* şi *Adunările de stări şiBoms, Hiiberiseg.*

organe reprezentative (dieta, sfatul domnesc) la ecuația puterii, alături de suveran, în cazul regatului feudal al Ungariei sunt de luat în considerare, desigur, particularitățile dezvoltării sale în secolul al XV-lea. în primul rând, existența unor entități politice autonome, precum Transilvania şi regatul Slavoniei, Croației şi Dalmației, care cunosc propria lor evoluție corporativă. Participarea nobilimii din aceste țări la dieta ungară şi consiliul regal se realiza doar prin intermediul „viceregilor" de aici, voievodul şi banii (episodic, sub Matia, chiar *regele* Bosniei), funcții superioare în aparatul de stat[44]. Comitatele cu prezența nobiliară românească dinspre apus, cuprinse în Ungaria propriu-zisă, erau reprezentate în dieta acesteia, principala adunare reprezentativă a statului. In al doilea rând, asupra formelor de manifestare a regimului de stări şi-au pus amprenta factori specifici ai dezvoltării societății în această parte a Europei: lipsa raporturilor feudalo-vasalice clasice, nivelul scăzut al dezvoltării burgheziei, pericolul extern, o anumită tradiție „constituțională" începând cu Bula de Aur.

în cursul lungii domnii a regelui Sigismund în întreg regatul ungar procesul de feudalizare a societății după modelul apusean a făcut progrese considerabile, apropiindu-se de finalul său. A sporit astfel numărul nobilimii şi rolul său în societate. Totodată, s-a adâncit diferențierea în sânul acestei clase, cr polarizare, între pătura superioară: baronii şi magnații, la care se alătură şi prelații regatului (clerul superior: arhiepiscopii, episcopii, abații) şi restul nobilimii. Se adaugă un patriciat urban cu interese distincte. în sânul restului nobilimii exista de asemenea o diferențiere considerabilă, de la nobilul de o sesie fără iobagi până la cel cu câteva zeci de iobagi, stăpânind în mai multe sate. Relațiile dintre componentele clasei feudale din Ungaria erau complicate şi datorită sistemului specific al familiarității, ce ținea locul raporturilor suzerano-vasalice. La fel ca în Polonia, în regatul ungar nu s-au constituit stări social-juridice după modelul clasic vest-european, deşi o evoluție către regimul de stări este absolut evidentă în secolul al XV-lea, către sfârşitul domniei regelui Sigismund de Luxemburg.

Instalarea propriu-zisă a noului regim s-a realizat în perioada imediat următoare, 1438-1440, de criză sau vacanță a puterii, pe fondul unor amenințări interne şi externe grave. Puterea centrală a fost nevoită să-şi asocieze la guvernare dieta, organul reprezentativ al nobilimii, în cadrul căreia se conturează două ordine distincte, cu rol decisiv: magnații (marea nobilime, baronii, clerul înalt) şi nobilimea mijlocie (ung: *kdznemesse'g)*[45]. Cu totul sporadic, în împreju-

---

[44] Fiigedi, *Arisztokrdcia mobilitdsa,* p.196: „Some districts of the kingdom were governedby viceroys" şi enumera voievodul Transilvaniei şi banii Slavoniei, Croației şi Dalmației, al Maciovei şi Severinului. Bosnia n-a fost niciodată stăpânită de Ungaria decât parțial, deşi conducătorii ei s-au numit de asemenea bani şi chiar regi: Nicolae Ujlaki, „rege al Bosniei" între 1471-1477 sau Ladislau Ficior de Ciula, „ban al regatului Bosniei" între 1483-1490.

[45] V. cap. 2, nota 52.

rări excepționale, la dietă au participat și reprezentanți ai stării orășenești, însă rolul lor a fost nesemnificativ, cu toate că în a doua jumătate a secolului al XV-lea asistăm la o dezvoltare puternică a comerțului și orașelor. La fel ca în celelalte state din regiune, „starea a III-a" nu intra în componența adunărilor de stări.

Principalele atribuții ale organului reprezentativ al stării nobiliare constau în alegerea și încoronarea regelui, legiferarea, împreună cu suveranul, alegerea palatinului, a păstrătorului coroanei, a membrilor scaunului suprem de judecată și a membrilor consiliului regal; din 1495 se pronunță și în cazurile de infidelitate[46]. Participarea la Dietă era obligatorie; din rațiuni practice s-a recurs însă de timpuriu la delegați ai comitatelor *(nobiles electi, nuntii)*[41]. Viața politică a Ungariei în secolul al XV-lea și la începutul celui următor a fost marcată de dinamica raporturilor, pe de o parte, dintre dietă și puterea centrală, iar pe de altă parte, dintre cele două ordine componente ale dietei. Asaltul otoman asupra regatului ungar a impus o serie de modificări în politica internă a acestei țări: creșterea rolului dietei, chemată să decidă impozitele extraordinare, tendința suveranilor de centralizare statală, creșterea rolului nobilimii mijlocii[48]. Concluzia specialiștilor maghiari confirmă faptul că Ungaria a fost formal o monarhie de stări, însă acest sistem nu a funcționat în toate cazurile[49].

Guvernarea lui Iancu de Hunedoara (1446-1453) a marcat începutul unei politici de primenire a aparatului de stat cu elemente noi, capabile și ambițioase, din straturile de jos ale nobilimii, legate direct de persoana celui ce întruchipa autoritatea centrală. Această politică, de mare mobilitate socială în rândurile aristocrației[50], s-a accelerat în timpul domniei lui Matia Corvin, venit la tron în 1458, ca urmare a unui triumf al nobilimii mijlocii asupra magnaților. Acesta a promovat o politică de centralizare statală, lichidând opoziția oligarhiei, reducând rolul dietei, întărind Consiliul regal și, ceea ce este mai evident, provocând o înnoire masivă a aparatului de stat, inclusiv a baronilor, cu elemente ridicate din straturile inferioare ale nobilimii. Conform unei statistici, din 93 de baroni menționați în perioada 1458-1490, nu mai puțin de 52, adică 55%, provenind din 37 de familii, erau „oameni noi"[51]. Cu toate acestea, regele a fost nevoit să apeleze la organul reprezentativ al nobilimii, care i-a reamintit de fiecare dată obligațiile „constituționale", temperându-i tendințele „absolutiste".

**Timon,Rechtsgeschichte,* p. 607-616

"Ibidem,p. 616.

[48] Conze, *op.cit.,* p. 133-135; *Die Geschichte Ungarns,* p. 104-119; Elekes, *Essai de centralisotion.*

[49] Kubinyi, *M.Tortenete,* p. 62.

[50]Fiigedi, *Arisztokrdcia mobilitdsa;* Kubinyi, *Bdrok.* [51]

Ibidem, p. 205.

Politica socială a regelui Matia nu a reprezentat şi un triumf real în pla politic al acelor secțiuni ale nobilimii care l-au impus la tron. între noua aristc crație şi cea veche a avut loc o amalgamare destul de rapidă, însă voința regek n-a fost totuşi contestată până la moartea sa. Cu toate că nobilimea mijlocie continuat să fie activă, aristocrații sunt cei care vor domina viața politică statului ungar întreaga perioadă cuprinsă între 1490-1526, cunoscută şi ca epc ca domniei baronilor. în această privință, evoluția diferă simțitor de cea di Polonia, unde şleahta a reuşit să țină în frâu tendințele hegemonice ale mar nobilimi. Instrumentul de guvernare al noului regim, nobiliar, a fost Dieti devenită atotputernică, în cadrul căreia se confruntau două partide, cel al maţ naților şi cel al nobilimii mijlocii. Acesta din urmă, condus în fond tot d magnați, din familia Zapolya, exprima interesele nobilimii de frunte din corn tate şi a reuşit să-şi impună reprezentanți ai săi în tribunalul suprem (asesori): alți funcționari permanenți, prin care contrabalansa într-o anumită măsui atotputernicia baronilor şi magnaților.

în Transilvania stările s-au constituit într-o măsură importantă pe aii criterii decât în Ungaria şi aveau alte rosturi şi moduri de manifestare. Dacăi Ungaria stările erau clerul şi nobilimea, ultima divizată între magnați nobilimea mijlocie, la care se adăuga cu totul nesemnificativ orăşenimea, î Transilvania stările erau entitățile sociale privilegiate, „națiunile" constituite j criteriul social în cazul nobilimii şi etnic-privilegial în cazul saşilor şi secuilo Aici, spre deosebire de Ungaria, nobilimea era unitară ca stare, clerul lipsea,ii în „națiunea săsească" rolul preponderent îl avea patriciatul urban, care acol juca un rol constituțional nesemnificativ. în privința atribuțiilor, dieta ardeleai era expresia promovării particularismului şi autonomiei provinciale, în rapo cu deciziile fundamentale ale vieții de stat care se elaborau totuşi de căt instituțiile centrale. în anumite cazuri, cum s-a întâmplat în anul 1463, i chestiuni de apărare, ea putea amenda hotărârile dietei regatului. Cu precădei rezolva chestiuni de judecată, prin intermediul scaunului prezidat de voievc sau vicevoievod, în care nobilimea îşi alegea judecători proprii sau aseso jurați. După acțiunea secesionistă din anul 1467, dieta ardeleană nu s-a rai întrunit. Stările au revenit în forță după moartea regelui Matia, când au reuşi în ianuarie 1493, să-1 depună pe voievodul Ştefan Bâthori, acuzându-1 în fal regelui de un lung şir de ilegalități[52]. La începutul secolului următor *Unio triui nationum,* şi-a reafirmat obiectivele de apărare a țării Transilvaniei de prime dia din afară şi a ordinii interne în respectul fidelității față de coroana rai ghiară, cu ocazia adunării de la Sighişoara din februarie 1506[53]. Cu acest prili

[52] S-a păstrat plângerea secuilor, cu accente dramatice, din 1492, în *Szekely okl,* 209.
[53] *Ibidem,* 225.

s-a constituit un organism juridic alcătuit din câte 14 reprezentanți ai fiecărei națiuni,în vederea soluționării conflictelor apărute între ele, care diminua mult importanța scaunului voievodal de judecată.

La nivel comitatens funcționau de asemenea congregațiile nobilimii, care se întruneau periodic sub președinția comitelui sau vicecomitelui, pentru rezolvarea unor probleme administrative, fiscale sau militare. Mai frecvent se întrunea scaunul de judecată, care a devenit un organism quasi-permanent. Adunarea alegea anual juzii nobiliari, câte patru în comitatele ungurești și doi în Transilvania, și jurații *(jurați, assessores).* Autoritatea comunității nobiliare și organizarea comitateansă erau mai evoluate în Ungaria propriu-zisă, unde s-au adoptat chiar statute și reglementări proprii încă din această perioadă, similare hotărârilor dietale ardelene.

Dacă încercăm o apreciere de ansamblu asupra raporturilor dintre stări și autoritatea centrală în regatul ungar în perioada 1440-1514, putem afirma că viața politică a fost dominată de stări, hegemonia în stat fiind disputată între grupări oligarhice ale marii nobilimi. Chiar și a doua parte a domniei lui Matia Corvin, de autoritate incontestabilă, a fost marcată de consultări ale reprezentanților nobilimii și în orice caz de respectarea destul de consecventă a hotărârilor elaborate în comun cu aceștia. Avem de-a face cu o guvernare mai degrabă „constituțională" decât „absolutistă", iar centralizarea s-a manifestat mai ales prin funcționarea aparatului de stat și fidelitatea dregătorilor și funcționarilor, a căror componență a fost masiv împrospătată. Ceea ce n-a împiedicat afirmarea și chiar consolidarea particularismului și autonomiilor locale.

3.4. POLITICA RELIGIOASĂ A REGATULUI UNGAR; UNIREA RELIGIOASĂ

Regat apostolic, investit de către Papalitate cu misiune de convertire la catolicism a popoarelor din sud-estul Europei, Ungaria medievală și-a manifestat și în secolul al XV-lea acest caracter. Din punctul de vedere al subiectului nostru acest aspect este de importanță maximă, întrucât presiunea ideologică a bisericii catolice și interesul unității regatului au impus încă din veacurile precedente apartenența la catolicism ca o condiție a stăpânirii pământului și,prin urmare, a statutului nobiliar[54].

Periodic, papii le reaminteau regilor unguri obligația de a relua asalturile cruciate și prozelite contra necredincioșilor și a „schismaticilor" dinlăuntrul regatului, adică în primul rând a ortodocșilor, concretizate uneori prin ordine regale în consecință și chiar asocierea „brațului secular" la campanii de conver-

---

[M] Papacostea, *Românii în sec. XIII* și *Geneza statului.*

r

tire forțată. Interesele bisericii catolice nu se identificau însă totdeauna cu raț nea de stat, cu evoluțiile raporturilor de forțe din regat, ceea ce a determinat în secolul al XV-lea politica de catolicizare şi efectele ei să-şi fi pierdut cu m din caracterul acut cunoscut în veacul precedent. în esență, două evenimei majore au pus conflictul religios în plan secund: pericolul otoman şi unii religioasă. Afirmând acest lucru nu trebuie să scăpăm din vedere că biseri catolică şi, la instigările ei, puterea de stat s-au menținut în permanei ofensivă, chiar şi atunci când decisivă era apărarea țării. Biserica ortodoxă, n chiar în perioadele de afirmare maximă a spiritului unirii florentine, t dobândit nici un moment - nici nu putea să dobândească — un statut leg consacrat prin legi. în schimb, campaniile contra „schismaticilor" revene periodic, uneori chiar cu violență.

Astfel, prin actul din 5 decembrie 1428 regele reitera o măsură din vrem lui Ludovic I interzicând deținerea pământului cu vreun titlu oarecare de căi necatolici şi tolerarea preoților ortodocşi pe moşiile nobililor şi cnezilor si pedeapsa confiscării, deci ignobilitării[55]. Măsura „de cruciadă internă" este i pus în legătură cu propunerea lui Sigismund către teutoni în lunile preceden de a prelua Banatul spre apărare şi era menită în intenția autorilor de a pregi terenul pentru un avanpost al cruciadei târzii, ce urma a deveni Banatul si cavalerii teutoni. Se prea poate ca tocmai măsurile antiortodoxe, în prim rând, să fi provocat ostilitatea fățişă a nobililor şi cnezilor bănățeni față < Ordin, ceea ce a dus la înfrângeri militare în fața turcilor şi a muntenilor şi cele din urmă la retragerea lui de pe linia Dunării[56]. Misiunea apărării vadurili rămânea pe mai departe oamenilor locului şi organizațiilor lor militare, care: impun regalității maghiare ca soluție unică pentru un succes durabil în fa duşmanilor creştinătății.

Unirea religioasă proclamată de conciliul de la Ferrara-Florența din an 1438-1439 a avut în Ungaria unul din terenurile cele mai interesante c manifestare, în condițiile în care românii, sârbii şi rutenii ortodocşi constituia o mare parte a locuitorilor regatului. Este în afară de orice îndoială faptul c unirea religioasă a funcționat în regatul ungar, atât la nivelul celor dou biserici, cât şi la cel al autorității de stat[57].

în pofida primejdiei otomane şi a hotărârilor conciliului florentin, cercuril bisericii catolice n-au încetat o clipă ofensiva menită a-i întoarce pe ortodocş

[55] *HD,* 1/2, p. 551. V. pe larg Pop, *Națiunea română medievală,* p. 91-93.

[56] Pascu, *Voievodatul,* IV, p. 441-443. Mai nou E. Gliick exprimă rezerve la supoziți privind sabotarea cavalerilor de către români în luptele cu turcii *(Date noi,* p. 783-792).

[57] V. foarte recent demonstrația lui A.A. Rusu în capitolul *Opțiunile religioase: Sinoduld la Florența si urmările lui în regatul Ungariei si în Transilvania,* din cadrul monografiei *han d Hunedoara,* p. 77-127'. De asemenea, M. Diaconescu, *Les implications.*

„la calea dreaptă" a religiei catolice, având uneori şi sprijinul braţului secular. Doar războaiele antiotomane şi, probabil, rezistenţa autorităţilor laice în frunte cu Iancu de Hunedoara, care nu puteau îngădui vexarea celor ce se aflau în prima linie şi dădeau cei mai mulţi soldaţi, au ţinut biserica catolică din regat într-o atitudine de relativă toleranţă faţă de ortodocşi. Totuşi, în anii 1455-56 campania în favoarea cruciatei antiotomane condusă de Ioan de Capistrano a luat înfăţişarea uneia de convertire a ortodocşilor din părţile Banatului şi Hunedoarei. Acţiunea lui era de un radicalism extrem, vizând catolicizarea forţată, cu încălcarea vădită a hotărârilor de la Florenţa[58]. în predicile sale el a chemat pe episcopii de Alba Iulia şi Oradea; pe nobili şi pe dregători să ardă bisericile româneşti şi să-i alunge pe preoţii care nu acceptau botezul catolic, deşi conciliul recunoscuse caracterul canonic al botezului ortodox. Pe Iancu de Hunedoara 1-a determinat, nu fără rezistenţă din partea lui, să emită un ordin prin care ordona dregătorilor săi de pe domeniile Şoimuş, Hunedoara şi Deva *i* alunge pe preoţii hirotoniţi de către vlădica Ioan de Caffa, care refuzau să se zinte înaintea franciscanilor pentru convertire.[59] Aceste măsuri, culminând 1 îndepărtarea episcopului Ioan de Caffa cu ajutorul autorităţilor laice, indică i acutizare a conflictului religios în urma acestei campanii chiar în ajunul bilizării pentru apărarea Belgradului. în faţa mulţimilor venite să apere itionul Creştinătăţii, în număr mare necatolice, discursul legatului papal evenea mai conciliant: „oricare dintre cei care vor să stea alături de noi contra cilor, sunt prietenii noştri" şi îi cita pe „sârbii schismatici, românii, iudeii stici şi orice fel de necredincioşi"[60]. Ca să nu fie niciun dubiu asupra acestei sii, franciscanul care îi reproducea discursurile la 1460 adăuga că (numai) ei ce vor apuca armele contra turcilor nu vor fi tulburaţi cu nici o supărare"[61], i alte cuvinte, ceilalţi se puteau aştepta la un tratament contrar, conform cu nia obişnuită de conduită a Papalităţii şi a Regatului apostolic ungar. Atitudinea bisericii catolice reiese limpede şi din repetatele intervenţii ale ei, precum cea din 1457 în care cere preoţilor bisericilor „greceşti" să enească numele pontifului roman, să se roage pentru bunăstarea bisericii olice şi să respecte simbolul credinţei cu *filioque*[62]'. Pe de altă parte, în zelul

[a] Cf. Diaconescu, *Les implications,* p. 45.

^*Ibidem,* p. 44; Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe,* p. 294—295.

[60]„quicumque etiam nobiscum assistere contra Turcos volunt, amici noştri sunt... Rassiani schismatici, Valachi, Iudaei haeretici et quicumque infideles". A.A. Rusu, în *Ioan de Hunedoara,* de unde am preluat citatul, crede totuşi că realitatea i-ar fi modificat lui Capistrano radicalismul iniţial.

[6] „Eos tamen qui contra Turcos arma sumebant nolebat tune aliqua molestia conturbari" (Relatarea lui Ioan de Tagliacotio, apud Rusu, *Ioan de Hunedoara).*

[62] *HD,* 11/2,71.

lor, minoriţii şi reprezentanţii clerului local ignorau deliberat recunoaştere. egalităţii celor două biserici, a botezului, împărtăşaniei şi sacramentelor dupi ritul răsăritean, vexându-i în felurite chipuri pe ortodocşi şi pe preoţii lor.

Sub Matia, continuatorul politicii inaugurate de tatăl său, biserica catolici şi-a reluat tendinţele prozelite şi de persecuţie. La presiunea minoriţilor, e confirma în 1478 actul de persecuţie din 1428 privitor la Banat[63], marcam astfel continuitatea unui program politic şi confesional ale cărui începuturi sun detectate încă în prima jumătate a secolului al XIII-lea. Papalitatea şi-a con tinuat tonul şi măsurile vehemente de persecuţie şi convertire forţată. La 1483 de pildă, inchizitorul Nicolae de Casovia era trimis în Ungaria cu puteri deplini de a predica şi lua măsuri inchizitoriale „contra ereticilor, schismaticilor \ turcilor perfizi *(contra hereticos, scismaticos et perfidos Turchos),* având îi vedere răspândirea şi extinderea ereziei şi schismei din ţară[64]. Cu alte cuvinte biserica romană, din poziţia ei dominantă şi ofensivă, forţa unirea în intenţi catolicizării depline, un factor care a atras reacţii antiunioniste şi până la urm eşecul tentativei în pragul ultimului deceniu al secolului al XV-lea.

în atitudinea regalităţii maghiare, deşi acţiunile lor sunt corelate, n constatăm totuşi exgerările ecleziasticilor bisericii romane, ci mai degrabă u echilibru în acţiunile sale în conformitate cu raţiunea de stat. Primele măsui practice de unire au intervenit sub domnia lui Vladislav I (1440-1444), cai avea avantajul de a fi în acelaşi timp şi suveranul Poloniei, un regat cu o con ponentă ortodoxă puternică şi având ierarhie proprie. Buda, capitala Ungarie a devenit astfel centrul eforturilor pentru impunerea unirii religioase în Europ centrală şi de răsărit.

La 22 martie 1443 Vladislav I, în calitate de rege al Ungariei, Poloniei etc emitea diploma de legalizare a statutului juridic al bisericii ortodoxe din cel două regate[65]. Actul solemn acorda pe veci „tuturor bisericilor şi episcopilc sau vlădicilor lor, prelaţilor, clerului şi celorlalţi ecleziastici ai ritului grec sa al rutenilor toate drepturile şi libertăţile, rânduielile, obiceiurile şi toate imuni tăţile de care se bucură şi se folosesc după obiceiul bisericii romane toate bise ricile ţărilor noastre Polonia şi Ungaria etc, şi arhiepiscopii, episcopii, prelat şi ceilalţi ecleziastici"[66]. Mai departe, era confirmată jurisdicţia episcopila

---

63 Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe,* I, p. 278. Cf. Pop, *Naţiunea română medievală,* p.9,

64 HA 11/2,248.

65 M. Harasiewicz, *Annales Ecclesiae Ruthenae,* Leopoli, 1862, p. 78-81. Pentru procurare ei mulţumesc şi pe această cale colegului M. Diaconescu.

66 „Universis ecclesiis earumque episcopis seu vladicis, prelatis, clero, et ceteris person ecclesiasticis eiusdemque ritus Graeci et Ruthenorum haec omnia iura et libertates, modo consuetudines et immunitates universas duximus in perpetuum concedendas et praesenibi concedimus, quibus omnes ecclesiae regnorum nostrorum Poloniae et Hungariae etc. earumqu

k

vlădicilor şi prelaţilor din regatul Poloniei asupra preoţilor lor, inclusiv în cauze de căsătorie şi divorţ şi erau restituite tuturor bisericilor din cuprinsul autorităţii sale toate satele şi moşiile, pe care le-au avut din vechime[67]. Actul acesta era de importanţă excepţională pentru biserica şi elita românească din regatul Ungariei. Spre deosebire însă de ţările ruseşti din cuprinsul regatului polon, în regatul ungar n-a avut aceeaşi greutate. O ierarhie superioară românească şi o elită ortodoxă care să-1 fructifice eficient n-au existat, aşa încât efectele şi amintirea lui se vor şterge, fără să producă efecte în sistemul politico-juridic în deceniile şi secolele următoare.

Unirea religioasă a asigurat baza ideologică a coagulării frontului intern al regatului în vederea susţinerii războiului antiotoman sub Iancu de Hunedoara şi !n timpul domniei regelui Matia. Pe acest eşafodaj, cei doi suverani au putut dezvolta o „politică românească realistă şi eficace"[68], de punere în valoare a potenţialului feudalităţii româneşti în avantajul reciproc. A.A. Rusu nu ezită să afirme chiar că unirea religioasă a fost „cheia de boltă a întregii politici interne româneşti practicate de către Ioan de Hunedoara"[69], deschizând astfel o pistă care poate schimba cu totul reprezentarea de până acum a epocii corvineşti. Premisa funcţionării unirii florentine în regatul ungar reprezintă cheia pentru descifrarea principalelor evenimente şi fenomene înregistrate de români în secolul al XV-lea.

începuturile episcopatului, evident orientat în spiritul unirii religioase, construirea de biserici de zid, înflorirea picturii religioase şi simbolistica ei sunt elemente care vorbesc de la sine. Ladislau de Hunedoara a acordat locuitorilor târgului Hunedoara dreptul de a-şi reconstrui biserica distrusă de violenţele campaniei lui Capistrano. La intervenţia regelui Matia în ianuarie 1476, în ajunul campaniei pentru Şabaţ, papa dispunea clerului catolic din Ungaria să recunoască botezul creştinilor de rit grec *(christiani ritu Greco baptizati)* din părţile dinspre Serbia, să nu-i mai vexeze în predicile lor şi să le acorde îngrijire pastorală[70]. Vladislav II, la rândul său, confirma în anul 1494 mănăstirii

---

archiepiscopi, episcopi, praelati et caeterae personae ecclesiasticae consuetudinis Romanae ecclesiae uti fruuntur atque gaudent" *(Ibidem,* p. 79-80). Contra lui Diaconescu *(Les implications,* p. 37), care crede că actul se referă expres la rutenii din Polonia şi Ungaria, opinăm că această parte a lui se referă la toţi cei de „rit grec sau al rutenilor", deci la ortodocşii de orice fel.

[67] „Omnes villas et possessiones quaslibet, quibuscunque nominibus censeantur, quae ab antiquu ad ipsas ecclesias pertinere videbantur, et per quascunque personas et in quibuscunque terris et districtibus nostris in praesens habitas, cum omnibus eorum iuribus pia mansuetudine duximusrestituendas,et restituimus per praesentes temporibus in aevum succesuris..." *(Ibidem,* p.80)

[61] Drăgan, Aspecte, p. 915. Aceeaşi constatare la Rusu, *Ioan de Hunedoara.*

[69] *Ioan de Hunedoara.*

[70] *HD,* 11/2,219

Peri, centru al unirii în nordul Transilvaniei, cunoscutul act al patriarhiei d Constantinopol din secolul precedent, obținut de voievozii Bale şi Drag, pi care o ridica la rangul de stavropighie[71].

Dintre toate avantajele pe care românii le-au putut păstra din cele câte decenii de relativă şi oscilantă toleranță determinată de unirea religioasă, doi ni se par a fi cu bătaie lungă: renaşterea bisericească, în primul rând, impunen definitivă a ideii episcopatului român[72] şi eflorescenta nobilimii româneşti.

începutul făcut de către Ioan de Caffa, aflat sub jurisdicția lui Iancu i Hunedoara şi înlăturat de zelul intolerant al lui Capistrano, a fost continuați Macarie, episcop „de Halici", care a păstorit canonic între 1456/8—circa 147 cu sediul după toate aparențele la Feleacu, lângă Cluj, sprijinit de toa autoritățile publice[73]. El a funcționat efectiv ca episcop al românilor uniți (ii *qui secundum ritum graecorum vivant... iuxta decretum concilii ycumeni florentini)* din întreg regatul, cu excepția semnificativă a Banatului (dioce; Cenadului/Aradului)[74].

Chiar dacă unirea, promovată cu destulă inconsecvență, a eşuat până urmă şi în regatul ungar, ea a influențat totuşi în mod evident dezvoltarea nob limii româneşti din perioada cercetată. Ea a reprezentat pentru cnezii şi nobil români un suport ideologic extraordinar, legitimându-le fără echivoc stare socială, din punctul lor de vedere. Pentru puterea centrală a însemnat un **prii*** binevenit de a mobiliza acest important segment social în interesul statului.

;

3.5. CONSECINȚELE SOCIALE ALE TRANSFORMĂRILOR DIN PERIOADA 1440-1514

Segmentul temporal pe care îl studiem face parte din epoca de apogeu feudalismului în regatul Ungariei, ceea ce în plan social s-a tradus printr-i limpezire a structurii sociale, a locului şi rolului fiecărei clase şi ale fiecăru grup social distinct.[75] Procese evolutive începute de secole în sensul uniformi zării, clarificării şi simplificării structurii sociale îşi au finalitatea în aces interval. Chintesență a acestor transformări, codul Tripartit, exprimă în limba juridic ceea ce era mai mult sau mai puțin o realitate incontestabilă, iar prevederile sale au devenit normă de drept pentru secolele următoare. în concepțk medievală werboeziană, locuitorii erau în esență de două categorii: *populusi*

---

[71] *Ibidem,* 313.

[72] Rusu, *Ioan de Hunedoara,* p. 109.

[73] *Ibidem;* Diaconescu, *Les implications,* p. 46-51.

[74] Diaconescu, *Les implications,* p. 50. A.A. Rusu crede că a funcționat efectiv doar în dioceza Transilvaniei.

[75] Vezi excelenta sinteză a lui Andrăs Kubinyi, din *MTort.,* p. 299-323.

plebs, aceştia din urmă fiind condamnaţi la servitute veşnică, lipsiţi de orice drepturi publice. între ambiţiile ţărăneşti de la 1437, de a se constitui ca „universitate", ca element regnicolar partener al nobilimii şi celorlalte entităţi bere, de a dobândi vechile libertăţi uzurpate şi realitatea de după 1514 există o prăpastie uriaşă, adâncită în esenţă tocmai în acest interval. Practic, nu mai rămânea loc pentru o ţărănime liberă decât la adăpostul privilegiilor de grup totstăpânitoare, precum la saşi, secui şi la românii din districtele privilegiate.

In sânul clasei feudale a avut loc, de asemenea, un proces de omogenizare juridică înspre nivelele inferioare, pe de o parte, iar pe de alta, de diferenţiere în planul real, între aristocraţia, formată din magnaţi, prelaţi şi baroni, şi restul nobilimii. S-a instaurat şi consolidat regimul de stări, consacrând participarea nobilimii alături de rege la guvernare. în perioadele de interregn, minorat regal ii în timpul dinastiei iagiellone stările au avut chiar rolul conducător în stat. La mijlocul secolului al XV-lea structurile sociale şi politico-administrative s-au conturat pe deplin. Ele n-au mai cunoscut şi n-au permis mari inovaţii, ci cel mult perfecţionări, ajustări de detalii. Ajunsă abia la mijlocul secolului al XV-lea la apogeul dezvoltării sale, nobilimea românească, redusă numeric şi puţin influentă în ansamblu, atât în Transilvania, cât şi în regatul ungar, nu mai putea spera mare lucru.

Consolidarea clasei nobiliare, evoluţiile economico-sociale şi politica socială deliberată a Corvineştilor au favorizat un proces intens de omogenizare şi de asimilare a elitelor de provenienţă etnică diversă, interesul de clasă şi de clan (familie) fiind decisiv. Ascensiunea românilor în rândurile nobilimii şi a fruntaşilor nobilimii româneşti spre vârfurile ierarhiei s-au datorat în mod evident şi poziţiei eminente a familiei feudalilor români din Hunedoara. în a doua parte a domniei lui Matia Corvin şi mai cu seamă după 1490 datele problemei sociale au suferit modificări importante. Progresele nobilimii româneşti numai sunt atât de spectaculare, mai ales sub aspect numeric. Mai mult chiar, aparţinând majoritar micii nobilimi, domnia baronilor le-a creat multora mari dificultăţi, aducându-i, ca pe cei din Maramureş, în pragul revoltei.

în fine, ar mai fi de adăugat ridicarea, în această epocă de progres economic şi social, a unei pături de orăşeni români, îndeosebi în regiunile sudice, acolo unde găsim şi o nobilime românească mai numeroasă.

CAPITOLUL IV

STATUTUL JURIDIC AL NOBILIMII ROMÂNEŞTI DIN REGATUL UNGARIEI

Existenţa unei nobilimi româneşti a constituit o realitate incontestabilă vieţii sociale din Transilvania în epoca feudală, iar perioada sa de afirma maximă se situează tocmai în intervalul cercetat. Conturarea identităţii sal cum s-a constatat din cercetarea istoriografiei, nu este un lucru facil, atâtd privinţa unor ambiguităţi reale ale existenţei sale în epocă, cât şi, mai cu seara datorită opticii alterate a istoricilor. Noi pornim de la faptul evident al existe ţei acestui fragment social, a cărui individualitate a fost recunoscută de oficial tate prin noţiunea de „nobili români" *(nobiles Valachi).* Ea impune, în acela timp, o modificare importantă de unghi de abordare. în obiectivul nostru nu află instituţia autohtonă străveche a cnezatului (cneziei), cum a procedat apro pe întreaga istoriografie românească de până acum, ci cea impusă de stat ungar, a nobilitătii de factură apuseană, mai exact, rezultanta aşa de originală impactului celor două. Ne propunem, aşadar, să dăm contur acest individualităţi.

4.1. PROBLEME GENERALE

4.1.1. Inexistenţa juridică a nobilimii române

Principala obiecţie care poate fi adusă cercetării noastre este aceea că, di punct de vedere riguros juridic, al dreptului ungar medieval, obiectul săi nobilimea română, nu există. Că, prin urmare, noţiunea-cheie utilizată de ni este doar o creaţie a noastră arbitrară, menită a crea mai degrabă confuzi decât a lămuri situaţia socială. Şi, într-adevăr, cine parcurge textele original ale dreptului medieval maghiar, decretele regale şi sinteza lor şi a dreptuli consuetudinar: codul Tripartit, va constata cu uşurinţă faptul că nu doar clas

suprapusă a poporului român este ignorată cu desăvârşire, ci românii înşişi ca popor nu sunt pomeniţi decât rarisim, de regulă la capitolul obligaţii, şi cam în aceeaşi măsură cu unele grupuscule târziu imigrate, precum cumanii. Este semnificativ faptul că slavii din cuprinsul regatului Sf. Ştefan, şi ei băştinaşi la lata venirii ungurilor în Panonia, se bucură aproximativ de acelaşi tratament. Concepţia politică şi juridică ce prezidează sistemul constituţional medieval îaghiar are la bază principiul unificator al „sfintei coroane" şi al unei nobilimi unice,alcătuitoare de stat, care, teoretic, nu mai lasă nici o şansă afirmării altor realităţi şi tradiţii juridice.

Faptul absenţei elitei românilor din actele juridice ungare medievale nu pate fi socotit o omisiune deliberată sau un accident şi, cu atât mai puţin, reflectarea unei realităţi. Este reflectarea unei concepţii a acelui timp, a unei *upiraţii,* care acoperă realitatea doar în parte şi se cere, tocmai de aceea, cercetată şi explicitată în toate determinările ei. Domnind peste ţări şi popoare diverse, nobilimea maghiară şi exponentul său regalitatea, au promovat totuşi o ;oncepţie de stat şi socială unică şi unificatoare, consacrată în principiile sfintei oroane, al unităţii nobilimii şi al catolicismului, ca fundament ideologic. Distincţia care se face îndeobşte între „pluralismul" politico-lingvistic al statului ungar sub dinastia arpadiană şi noul curs, centralist şi nivelator, introdus de Angevini se cere considerată cu multă circumspecţie. A se vedea numai noul asalt politic şi religios asupra românilor din Transilvania, declanşat după 1204, în plină epocă arpadiană, demonstrat recent în contextul unor conflicte de amploare continentală[1]. Această politică a fost numai accentuată sub regii din dinastia de Anjou în secolul următor, prin introducerea unor elemente din agajul instituţional al feudalismului apusean, care au conferit politicii de mificare statală, prin consolidarea şi omogenizarea nobilimii şi prin catolicizarea forţată o amploare fără precedent. Numeroasele decrete regale, hotărâri iietale şi acte ale bisericii catolice oficiale din toată perioada premohaciană nu ic decât să exprime necontenit decizia deliberată de a uniformiza cu orice preţ un stat prin excelenţă compozit încă de la originile sale.

Exprimând, aşadar, proiecţia unui model ideal, legislaţia feudală maghiară inde să falsifice într-un anume sens realitatea, lăsând în planul secund sau ignorând cu totul realităţi străvechi şi stăruitoare, pe care se străduieşte să le nihileze. Printr-o translaţie perfectă, această escamotare juridică a realităţii istorice stă la temelia concepţiei istoriografice oficiale maghiare din ultimele secole, care încearcă astfel să deposedeze de propria istorie popoarele moderne, foste în vechea Ungarie. Falsificarea şi uzurparea sunt de proporţii cu atât mai mari, cu cât în cauză, în postură de victime, se află toate popoarele nema-

' Papacostea, *Românii în sec. XIII.*

ghiare — exceptându-le pe cele asimilate integral: cumanii şi secuii — prac cea mai mare parte a populaţiei şi teritoriului Ungariei medievale de s coroana Sf. Ştefan.

în teritoriile locuite de aceste popoare continua să subziste o realitate st veche, întemeiată pe norme de drept cutumiar, care se opunea cu tărie penet ţiei dreptului feudal maghiar de import apusean. Această realitate transpare tot pasul, fie sublimată, sub forma autonomiei politico-administrative Transilvaniei — situaţie aparent paradoxală, având în vedere domina nobilimii maghiare aici! — fie, ceva mai explicită, în Tripartitul care se reft la obiceiurile juridice aparte ale locuitorilor liberi, nobili, din Ţara Ardealul şi Slavonia. însă cel mai frecvent întâlnim această realitate, românească şi celorlalte popoare defavorizate, în actele cu caracter juridic de orice fel, cuprinsul cărora este obligatoriu ca aspiraţia de care vorbeam, adică drept regatului, dreptul oficial, să găsească un limbaj comun cu realitatea specifn locului şi adesea foarte diferită.

Revenind la realitatea nobilimii româneşti, ea nu este de căutat, pr urmare, în textele dreptului oficial al regatului ungar, ci în acte cu conţini concret, juridic, patrimonial, privilegial, fiscal sau militar, în care ea, realitate; nu mai putea fi escamotată sub ficţiuni noţionale. Inexistentă ca atare i legislaţia statului stăpânitor, elita socială a poporului român se lasă descoperit fără mare dificultate în celelalte categorii de izvoare istorice ale epocii, ca dovadă irefutabilă a amplitudinii şi vigorii fiinţării poporului român **dintr** Carpaţi şi Tisa, la câteva secole după căderea sa sub jug străin.

Nu este mai puţin adevărat faptul că, în concepţia medievală europeană locul unui individ este determinat în esenţă din punct de vedere social, politii şi religios şi abia după aceea etnic şi după alte criterii. De aceea, noţiunii consacrate, corespunzătoare determinărilor menţionate, anume *nobil, ungur catolic (creştin),* includ, după caz, persoane de apartenenţă etnica diversă Aceste realităţi generalizante nu trebuie totuşi absolutizate, deoarece, în funcţie de interese, nu o dată s-au manifestat solidarizări şi conflicte pe criteriul etnic, al entităţii administrative, al nivelului social chiar în cadrul aceleiaşi structuri juridice, de pildă al nobilimii[2]. O cercetare aprofundată a realităţii medievale din spaţiul răsăritean al vechiului regat al Ungariei, etnic majoritar românesc, presupune cu necesitate depăşirea, prin mijlocirea celorlalte izvoare istorice,a sistemului juridic şi noţional medieval, care se cere descifrat, concretizat şi tradus adecvat în limbajul istoriografiei contemporane.

Maghiarii datorează ei înşişi multe din elementele de civilizaţie popoarelor de la care şi-au cucerit patria panonică: slavii şi românii şi asupra cărora şi-au

---

[2] V. pe larg I.-A. Pop, *Geneza medievală a naţiunilor moderne,* Bucureşti, Edit. Fundaţiei Culturale Române, 1998.

extins dominația, încercând ulterior să le asimileze. Așa au preluat de exemplu instituțiile voievodatului, banatului, comitatului sau noțiunile de bază ale creștinismului popular. La nivelul elitei, nobilimea maghiară, fără a-și periclita vreodată pozițiile, a reușit să anihileze cu meșteșug rezistența elitei popoarelor cucerite, împletind măsurile brutale cu atragerea unei minorități privilegiate, ale cărei vârfuri sfârșeau totdeauna prin asimilare deplină. S-a realizat astfel o dublă lovitură: pe de o parte, consolidarea nobilimii ungurești și perpetuarea alcătuirii sale politice și, pe de altă parte, anihilarea constantă a popoarelor subjugate, paralizate politic prin asimilarea continuă a elitelor lor.

4.1.2. Realitatea nobilimii românești

Cu cât trecem dincolo de statutul oficial înscris în acte normative și coborâm în realitatea statutului real al nobilimii de dincoace de Tisa, cu atât vom găsi mai multe elemente distinctive ale unei feudalități românești aparte, care o leagă atât de începuturile sale din secolele precedente, cât și de un anume tip de nobilime de țară, de categoriile similare de dincolo de Carpați. Lăsând la o parte mențiunile indirecte, dar nu mai puțin elocvente, ale momentelor politice și militare cu participare românească — ceea ce se traduce mai exact: cu participarea elitei românești — și vom consemna doar referirile exprese la nobilii români din cursul secolelor XIV-XV, făcând totuși o selecție, mai ales asupra cazurilor individuale. Indirect, chiar primele acte de anie din prima jumătate a secolului al XlV-lea exprimă fără echivoc noul statut juridic al cnezilor și voievozilor beneficiari. La 1326, cnezul Stanislav de Strâmtura era dator cu darea după moșia conferită, „percepută după obiceiul și egea nobililor" *(more et lege nobilium regni percipiendam),* iar într-o confirnare ulterioară pentru fiii săi se prevedea mai exact egalitatea lor cu nobilii în fața justiției *(ad instar aliorum nobilium regni noștri)*[7]".

0 primă mențiune colectivă avem încă din anul 1342 pentru zona Bihorului, unde la o hotărnicire între doi nobili importanți au participat „nobili și nenobili unguri, cumani și români *{Olachi)* aproape trei mii din care peste trei sute de nobili"[4]. O informație mai precisă vine trei ani mai târziu chiar din lartea papei Clement VI și exprimă imaginea misiunilor catolice din Ungaria, în primul rând a franciscanilor foarte activi în Banat, asupra realității din ce în e mai evidente a nobilimii române. în cunoscuta scrisoare din 17 octombrie 1345 către regele Ludovic papa îl înștiințează că în vederea impulsionării convertirii la catolicism a găsit de cuviință a se adresa și „nobililor Alexandru Basarab și altor români, atât nobili, cât și oameni de rând" *(nobilibus viris*

[3]*Mihalyi,* 3, respectiv 10.

[4] „Nobiles vero et ignobiles videlicet Hungari, Comani et Olachi fere tria milia ex quibus tamen plus quam trecenti nobiles *(HD,* 1/1, p. 675).

Alexandro Basarati et aliis tam nobilibus quam popularibus Olachis Romanîf i şi numeşte pe „principele" Nicolae de Remetea şi pe câţiva voievozi tot din **părţile** Banatului. Nu este nevoie însă de investigaţii şi reconstituiri savante, deoarece şi actele derivate de la cele mai diverse autorităţi ale regatului ungar vorbesc adesea de la sine. în conştiinţa şi în actele emanate de către aceiaşi factori care participau şi la activitatea de legiferare, în cadrul căreia după 1351] principiul uneia şi aceleiaşi nobilităţi este aproape o dogmă, apare fără nici un dubiu menţionată realitatea nobilimii româneşti.

Determinativul etnic este utilizat de către forurile emitente din regat mai întâi pentru persoane individuale, apoi, către finele veacului al XlV-lea, pe măsura creşterii numerice, tot mai mult pentru a desemna comunităţi de nobili români. Prima menţiune colectivă explicită internă a nobilimii române pe care o cunoaştem este din anul 1376 şi se referă la „nobilii români" *{nobiles Olachi)* din districtul Caransebeş[6]. Voievodul Ştibor se adresa la 1399 „tuturora şi fiecăruia dintre nobili, atât unguri, cât şi români" castelanilor şi vicecastelanilor din Haţeg şi Hunedoara *(universis et singulis nobilibus tam Ungaris quam Olachis, castellanis, vicecastellanis et presertim castellanis in Haczak et in \ Huniad constitutis)*[1]. La 1412 regele Sigismund într-o scrisoare către papă îi menţiona pe nobilii unguri, saşi, secui şi români din Transilvania[8]. Chiar dacii aici nu se menţionează expres nobilii români, din context se deduce totuşi faptul că referinţa este la românii privilegiaţi. în propunerile regale de mobilizare a armatei pe frontul antiotoman din 1432-1433 sunt menţionaţi expres ca parte componentă a armatei ardelene „nobilii români din părţile Transilvaniei — cu toată puterea" *{nobiles Walachi partium Transsilvanarum — cum tota potentidf.* într-o danie din 1439 pentru nobilii bănăţeni din Cerna erau amintiţi „credincioşii nobili români din acele părţi" *(fideles Wolahii nobiles partium illarum)*[m]. La 1444-45 sunt pomeniţi nobilii unguri şi români de pe domeniul cetăţii Siria, din comitatul Zarand *(nobilibus Ungaris et Walachis castrensibus)*[11], din categoria condiţionărilor, aflaţi pe un domeniu privat.

---

[5] *HD,* I/l,p.697.

[6] Actul de danie al regelui Ludovic I din 19 iunie, Vişegrad, pentru românii Şurian, Bogdan, j Dumitru, Toma şi Vasile fiii lui Baicu în moşia Valea Bolvaşniţa confiscată de la un alt român, infidel, şi dăruită „cu acea libertate şi obicei ... cu care sunt obişnuiţi să-şi ţină posesiunile ceilalţi nobili români din acel district" *(ea libertate etconsuetudine... quo ceteri nobiles Olachi districtu in eodem suas possessiones conservare sunt consueti),* la Feneşan, *Districtul Mehadia,* p. 271-272.

[7] *Csănki,* V, p. 45; *Feje'r,* X, 2. 719; *Ub,* III, 229.

[8] HD,I/2,p.491.

[9] *Decreta,* I, p. 420.

[0] Dania regelui Albert din 7 februarie 1439, Buda, în *HD,* II/l, 551.

"Actul din 3 iulie 1444 de danie pentru Iancu de Hunedoara şi fiii săi, în *DRH.D,\, '* p. 379-383 şi cel din 12 aprilie 1445 de punere în stăpânire, în *Teleki,* X, 73.

[ancude Hunedoara se adresa la 8 iunie 1451 „nobililor şi juzilor nobililor din le şapte scaune româneşti" *(nobilibus viris, judicibus nobilium septem sedium wolachaliwn),* convocând în congregaţie generală pe „nobilii compro-'inciali ai numitelor şapte scaune româneşti" *(nobilibus comprovincialibus prescriptarum septem sedium wolachalium)*[12]. în anul următor se întrunea iarăşi la Caransebeş „scaunul de judecată principal al celor şapte scaune ale bililor români" *(sedem scilicet judiciariam principalem septem sedium nobilium Walachicalium)*[13]. Privilegiul celebru de la 1457 era acordat „nobili->r români, cnezilor şi celorlalţi români" *(nobilibus Valachis et keneziis ceterisque Valachorum)* din cele şapte districte bănăţene, nobilii fiind subliniaţi i repetate rânduri în cuprinsul actului[14]. La 1494 registrul veniturilor regale «neneşte de bunurile nobililor de o sesie şi ale celor români, rămase neimpuse *(nobilium tam unius sessionis quam Walachorum)*[15].

La aceştia se adaugă numeroasele menţiuni individuale. Ladislau fiul lui Ladul Românul de Bizere *(filius Lado Walahii de Byzere)* la 1438 şi 1447[16], Mihai fiul lui Mihai şi Vasile fiul lui Stoian de Cerna „românii noştri", ai sgelui *(Walahorum nostrorum),* la acea dată bani de Severin[17], Coposu, fiul lui an românul nobil de Vad *(KopazfiUus Dan Walahus noster ut dicitur nobilis de Wad)*[1]*. La 1453 Ioan Românul fiul lui Sărăcin de Sălaşu, cu fraţii şi rudele e[19], Ştefan şi Simion de Săcel „credincioşii noştri români" *(fidelium nostrorum Valachorum)*[20], Petru Gherheş Românul *(Volachus)* de Sarasău în 1460, la o dată la care se situa între fruntaşii Maramureşului[21]. Tot acolo „nobi-I român numit Ostaş" *(quendam nobilem Valahum Ozthas vocatum)* ucis de propriul său frate copărtaş Ambrozie de Doina[22]. Popa Laurenţiu de Talabor şi [ii săi români Petru, Briciu şi Luca *(fratrum suorum Valachorum),* erau puşi Q posesia unui cnezat la 1485[23] iar credincioşii români *(fidelium nostrorum Volachorum)* Gostoia, Şuşcă şi Mihai de Săcel (Maramureş) puşi în stăpânirea

---

[12]Pesty, *Szoreny, 111,66.*

[u]*Ibidem,61.*

[14]Pesty, *Olăh ker.,* p. 73 şi urm.

"*Engel, Geschichten,* p. 39.

[16]Pesty, *Szoreny,* III, 45, 50, 59.

" *Izvoare Haţeg,* 1,86.

"Mandatul regelui Ladislau din 13 noiembrie 1453, în AMN, 20, 1983, p. 167-168.

[K] *Izvoare Haţeg,* 1,174.

[11] *Mihalyi, 251.*

®*Ibidem,* 286, actul Elisabetei, mama regelui din 16 februarie 1469.

moşiei părinteşti cu drept ereditar la 1486[24]. Tot atunci sunt calificaţi identi Ioan Vlad, Ioan Iuga şi Vasile de Săliştea Maramureş[25] şi lista ar pute continua.

Aceste menţiuni sugerează atât existenţa unui fenomen de amploare, cut vom vedea mai încolo, cât şi a unor trăsături distinctive ale acestei categor specifice din cadrul nobilimii regatului. In a doua parte a intervalului de caren ocupăm menţionarea expresă a romanităţii cutărui nobil sau comunitat nobiliară se răreşte treptat, fapt datorat şi reducerii numărului de acte de dani şi privilegii, cu destinaţie românească, obişnuinţei forurilor emitente c realitatea acestei categorii a nobilimii, dar şi a reducerii diferenţei specific care o separa de tipul comun al nobilimii regatului. Asupra acestor fenomene! a acestei etape din dezvoltarea nobilimii româneşti vom reveni însă în paginii următoare.

4.1.3. Critica „formelor particulare ale nobilimii maghiare"[26]

Pornind de la imaginea deformantă a legislaţiei medievale, promotoare concepţiei unei nobilimi unitare, ca şi de la direcţia evidentă imprimată *i* aceasta, de asimilare rapidă a vârfurilor şi acomodare treptată a nobilimilord origine străină cu nobilimea regatului, istoriografia maghiară s-a remarc printr-o optică globalizantă şi generalizatoare, de minimalizare particularităţilor acestor nobilimi. Mai mult decât atât, s-a afirmat şi se susţii în continuare teza „formelor particulare ale nobilimii maghiare", care pract deposedează elita popoarelor supuse de unguri de orice individualital exceptând recunoaşterea originii lor nemaghiare. A devenit aproape un clise expresia „de origine ..." (ung: ... *eredetii),* însoţită întotdeauna, explicit sa subînţeles de prima ei parte, esenţială: „nobil maghiar de origine ..." şi c „nobil român", „nobil secui" , croat, slovac etc. Această teză, cu bagajul i lexical adiacent, subliniază statutul lor de creaţie a regalităţii ungare elementele de identitate cu tipul comun al nobilimii din regat, ignorând sa deformând statutul lor prenobiliar, de esenţă feudală incontestabilă. Astfe cnezii, voievozii şi boierii români din Transilvania şi Ungaria sunt prezentaţii forme specifice ale nobilimii ungureşti, a căror unică raţiune de a fi pare acee de a se contopi în marele corp al nobilimii regatului *una et eadem.* Aceasl optică, de o finalitate neechivocă, vizează în chip nemărturisit şi negare unităţii originare şi esenţiale a elitei românilor din Transilvania, dincolo *i*

---

[24] *Ibidem,* 333, mandatul regal din 4 martie 1486.
[25] *Ibidem,* 334.
[26] Bonis, *Hiiberiseg,* cap. V: „Formele locale ale feudalismului maghiar. Nobilimea localii unde include şi cnezii, voievozii şi boierii români; Makkai, în *Romănok tortenete,* p. 411.

)rma în care se poate manifesta, cu cea a românilor de peste Carpaţi şi evoluţia ambelor în tipare similare, chiar şi după separarea politică.

Cu mai multă îndreptăţire, însă cu aceeaşi finalitate, de anulare a oricăror particularităţi pentru feudalitatea de altă origine, este absolutizată teza rimatului identităţii de statut juridic în definirea grupurilor sociale ale epocii nedievale, oferindu-se ca exemplu, între altele, obştea ţăranilor şi maghiari şi omâni la 1437 şi, în tabăra opusă, nobilimea nediferenţiată. Funcţionarea societăţii feudale pe baza sistemului privilegiilor este un fapt incontestabil şi acest lucru era cu atât mai vizibil în momentele de criză socială, în care clasele de jos atacau edificiul privilegiaţilor. Dar nici cu asemenea ocazii sistemul nu a funcţionat fără fisură, atât la 1437, cât mai ales la 1514, când regăsim grupuri întregi din rândul micii nobilimi alături de ţărănimea răsculată. O observare mai atentă a vieţii sociale din secolele XV-XVI relevă existenţa indubitabilă a unor sensibilităţi etnice şi confesionale în interiorul celor două grupări pomenite, care determinau solidarităţi de interese şi individualizau nobilii români de :ei de altă origine, pe ţăranii români de ceilalţi şi chiar pe români în ansamblul lor de celelalte popoare din regatul ungar[27].

4.1.4. Critica teoriei „înfloririi" cnezimii

Majoritatea istoricilor români au văzut în perioada de care ne ocupăm o fază de decădere, chiar de disoluţie finală a instituţiei cneziale[28]. Această fază ar fi marcată chiar de primele menţiuni documentare, care consacră tocmai impactul şi contaminarea din partea instituţiei similare impusă de regatul feudal cuceritor. în măsura în care se acceptă şi definirea cnezimii de clasă socială *prestatală,* o asemenea apreciere nu poate fi decât firească.

Cu toate acestea, Ştefan Pascu combate această teorie arătând că „în sec. XIV-XV1 documentele menţionează o lume impresionantă de cnezi şi voievozi, prezentă în toată Transilvania" şi contestând faptul că un decret regal ar fi putut schimba situaţii înrădăcinate de secole[29]. Autorul numără de-a valma, fără a ţine seama de statutul lor juridic, până la 1541, nu mai puţin de 1200 de cnezi şi 400 de voievozi în Transilvania actuală[30] şi opinează, riscant, că „unii - cei mai mulţi — îşi păstrează rosturile şi atribuţiile mai vechi, juridice, administrative, fiscale şi militare în calitate de conducători ai obştilor săteşti sau ai obştilor teritoriale sau de uniuni de obşti...", alţii, puţini, intră în rândurile nobilimii, iar alţii, „numeroşi şi aceştia" coboară în rândurile

---

[27] în această privinţă, I.-A. Pop a adus contribuţii importante: *Adunările cneziale; Solidarităţi româneşti; Sensibilităţi etnice* şi foarte recent sinteza *Naţiunea română medievală.*

[21] începând cu Bogdan, *Cnejii,* p. 181. [fl]

Voievodatul, III, p. 376-377. [x]*lbidem,p.*
396-397.

țărănimii[31]. Desigur, istoricul are dreptate atunci când constată amploarei instituțiilor românești în cauză, cu totul firească pe teritoriul național, dăinuirea lor în forme diferite, în pofida unor împrejurări potrivnice. Are dreptate și în **a** privește cele trei direcții de evoluție a lor, însă ocolește faptul că această evoto ție s-a datorat loviturilor decisive de la mijlocul secolului al XlV-lea, care at deturnat dezvoltarea normală a feudalității românești și au împiedicat constitui' rea unei stări românești (cneziale sau nobiliare) în Transilvania. Partea dii cnezime „care își păstrează rosturile", calitatea de clasă feudală, e meniți inexorabil să se atașeze uneia din celelalte două și să dispară în următorii secol. Supraviețuiește ca feudalitate doar acea parte care e recunoscută oficial și se adaptează „formei străine" a nobilității ungare. Ceea ce nu reprezinți nicidecum o înflorire a instituției românești.

4.1.5. Statutul juridic al nobilimii din regatul ungar

înainte de a trece la analizarea statutului juridic al nobilimii române dii Transilvania și Ungaria se impune o reluare și detaliere a regimului juridic a nobilimii regatului[32], pentru ca, pornind de aici, să putem evidenția ma limpede identitățile și diferențele specifice dintre feudalitatea românească ș: tipul consacrat al feudalității maghiare.

Din punctul de vedere al dreptului public, definirea statutului nobil și £ nobilimii era definitivată în epoca cercetată și ea este cuprinsă cu claritate îi Tripartitul lui Werboczi de la începutul secolului al XVI-lea. Confora acestuia, „toate înnobilările urmate de dăruirea de moșie, ce fac podoabs nobililor și îi deosebesc de oamenii de rând, au fost lăsate la voința și îl puterea deplină de a hotărî a Sfintei coroane a acestui regat, adică a principelui sau a regelui nostru"[33]. Așa după cum regele nu poate fi ales decât de către nobili, nobilii nu pot fi creați decât de către regele legitim încoronat. Ei suni socotiți membri ai Sfintei Coroane *(membra sacrae Corone esse censentwf**. Nobilii, teoretic, sunt egali între ei, conform principiului *una et eadem libertas;* diferența în ce privește homagiul se explică nu pe temeiul libertății, ci al demnității și al funcțiilor *(praetextu dignitatis et officiis),* al slujbelor cu care au fost însărcinați unii (baronii și prelații) de către rege[35]. Nobilii regatului, în totalitatea lor, în care se includ și prelații, se bucurau de patru libertăți principale[36], și anume:

---

il *Ibidem, lll,p.$.*

32 A se vedea mai sus cap. 2.5.

33 P. I, Tit. 3.6. Trad. Herlea, *Studii,* III, p. 208.

34 P.I,Tit.4.

35 P.I,Tit.2.2.

36 P. I, Tit. 9, Trad. Herlea, *Studii,* III, p. 211: „Despre cele patru libertăți privilegiate și principale ale nobililor".

1- nu pot fi arestați de către nimeni şi nicăieri, fără a fi mai înainte citați sau condamnați prin judecată în persoana lor; excepție făcând crimele majore: uciderea voită, aprinderea satelor, hoția, jaful, tâlhăria şi siluirea făcută cu violență, prin care „oricine îşi pierde onoarea, rangul şi libertatea nobiliară"[37].

2— nu sunt supuşi nimănui, decât principelui legal încoronat *(nobiles totius regni nullis praeterquam principis legitime coronati subsint potestati).* Din acest principiu a decurs specificul raporturilor din sânul clasei feudale din Ungaria, bazate pe relația de familiaritate, diferite sensibil de relațiile suzerano-vasalice din țările apusene.

3- pot să-şi folosească liber toate drepturile legale şi toate foloasele dobândite; să fie „imuni şi scutiți pentru totdeauna de orice servitute condiționată, de dări, de cens, de daturi, plăți, vamă şi tricesimă; sunt obligați numai să lupte pentru apărarea țării"[38].

4- *ius resistendi,* adică libertatea de a-1 înfrunta pe regele care le încalcă în mod vădit libertățile înscrise în Bula de Aur, fără a cădea în vina infidelității.

Căile şi condițiile prin care cineva putea să devină nobil contribuie de asenenea la configurarea acestui statut. „Adevărata nobilitate se dobândeşte prin purtare şi bună disciplină ostăşească şi prin alte înzestrări ale sufletului sau ale trapului"[39], prin „fapte strălucite şi servicii" *(praeclara facinora ac servitiă).* Acestea se cer însă consacrate printr-o danie regală a unui anumit drept de stăpânire (cetate, târg, sat, moşie etc). Astfel beneficiarul, „prin asemenea inie a regelui (urmată de punerea legiuită în stăpânire) devine nobil adevărat şi este scos de sub jugul țărăniei"[40]. în afară de nobilimea donatară, regele poate face nobili adevărați şi fără confirmarea unui drept de stăpânire, din rân-iul oamenilor de condiție plebee. Urmaşul unui nobil devenea şi el nobil, chiar dacă mama era nenobilă. Nu şi în cazul urmaşilor unei femei nobile şi ai unui nenobil; în acest caz nobilitatea urmaşilor şi dreptul la moştenire se recunoştea numai în cazul obținerii încuviințării regale de „prefacere în urmaş masculin" *(praefectio in heredem masculinum)*[41]. O altă cale era înfierea, care necesita la

---

[37] *Ibidem.*

[38] *Ibidem,* Tit. 9.5: „ab omnique conditionaria servitute ac datiarum et collectarum, tributorum, vectigalium, tricesimatorumque solutione, per omnia immunes et exempti habentur; militare dumtaxat pro regni defensione tenentur".

[39] *Ibidem,* Tit. 4: „Proinde vera nobilitas usu, disciplinaque militari ac caeteris animi corporisque dotibus et virtutibus acquiritur".

[40] *Ibidem:* „mox iile per huiusmodi donationem principis (statutione legitima subsequente) in venim nobilem creatur et ab omni rusticitatis jugo eripitur".

[4] *Ibidem,* Tit. 7; Herlea, *Studii,* III, p. 210.

fel ca şi prefacerea, sancţiunea regală [42]. Aceasta decurgea din calitatea rege de moştenitor adevărat şi legitim al tuturor baronilor şi nobililor, în împre rărea că aceştia ar muri fără urmaşi şi moştenitori[43].

Femeia nobilă avea un statut inferior faţă de bărbatul de aceeaşi stare, a ce se reflecta într-o serie de manifestări concrete legate de exercitarea ui drepturi şi privilegii. între altele, ea nu se bucura de drept de moştenire egal fraţii săi. Ea primea numai a patra parte din drepturile de stăpânire ale tată câştigate prin merite publice *{acquisiticia)*, iar din cele cumpărate *(emptici* doar o compensaţie în avere mişcătoare[44].

Ne vom limita aici la aceste elemente referitoare la statutul persoanei întrucât vom reveni cu detalii privind celelalte determinaţii ale acestui stal mai jos, când vom analiza diferitele ipostaze de manifestare ale nobilul român. Mai adăugăm doar faptul că, aşa cum am arătat şi mai sus, în regal ungar existau concomitent mai multe tipuri de nobili: un tip general, am zi standard, corespunzător în linii mari statutului oficial exprimat în legi şi tradij şi mai multe tipuri locale, cu particularităţi bine precizate. Acestea erau fie m; ghiare evoluând în cadre politico-administrative autonome, precum nobilimi maghiară din Transilvania, fie cel mai frecvent elite feudale de origii nemaghiară, aflate în diferite forme şi etape ale unui proces de integrare absorbţie. Toate aceste nobilimi regionale gravitau prin elitele lor către mod< Iul sau tipul general, determinate concomitent de presiunea şi de atracţi acestuia. Nobilimea ridicată dintre secui şi saşi, neavând o bază în societate egalitară din care provenea, s-a asimilat relativ uşor, cea cumană din pustă, d asemenea, odată cu enclava etnică din care făcea parte. Şi fruntaşii nobilimi croato-slovene şi ai celei române au suferit un proces similar, cu deosebire importantă a faptului că masa nobilimii de această origine s-a păstrat, ci elementele sale specifice, la adăpostul unor privilegii de grup sau individuale într-o societate care copia structura generală a societăţii din regatul ungar, însi cu pondere diferită a diferitelor clase sociale.

Nobilitatea nu e un statut imuabil, mai ales la nivelul său inferior, unde unele categorii erau considerate sau nu în această categorie în cazul ridicării la oaste, al impozitelor ş.a. Decretul din 1 aprilie 1467, la capitolul fiscalitate, defineşte nobilimea astfel: „Iar prin nobilii ţării se înţeleg, cei ce au nobilitatea întreagă de la regi sau privilegiul unei astfel de nobilităţi sau trăiesc astfel sub

---

42 *Ibidem,* Tit. 8.

43 *Ibidem,* Tit. 10: „Princeps ipse noster universorum dominorum, baronum et magnatum, ac aliorum regni nobilium possessionatorumque hominum, in casu quo quis eorum sine heredibus et posteris decesserit, verus et legitimus successor sit".

44 *Ibidem,* Tit. 6.3.4.

45 V. şi *Istoria dreptului,* I, p. 479-480.

nume regesc, sub al bisericilor sau sub orice fel de jurisdicție. Ceilalți toți plătesc, fie că sunt nobili ai cetății sau prediali ai bisericilor, care nu au privilegiul nobilității de la regi.. ,"[46].

Societatea românească din Transilvania, contrar unor clișee și schematizări forțate mai vechi, ni se înfățișează la fel cu cea din tot cuprinsul regatului: nobilime, cler, orășeni și târgoveți, alături de masa covârșitoare a țărănimii iependente, cu deosebirea unui procent extrem de redus al primelor categorii, în raport cu ungurii și sașii de pildă. Și nobilimea română cunoaște o stratificare similară cu nobilimea regatului în general: nobili de rând, fruntași, aleși, baroni și magnați, „literați" sau „nobilime de robă", nobili orășeni, apoi nobilii condiționări, ca atare sau asimilați: cnezi, voievozi, boieri făgărășeni.

4.2. CONDIȚIILE JURIDICE ALE NOBILITĂȚII ROMÂNEȘTI

Pentru stabilirea statutului juridic propriu-zis al nobilului român sunt de luat în considerație următoarele elemente fundamentale: regimul proprietății fi,secundar, mărimea ei), regimul obligațiilor față de stat, prețul sângelui sau îomagiul, justiția și jurisdicția nobilului și, în fine, religia lui. Dar, mai înainte, im socotit potrivit să stăruim asupra modului specific de „înnobilare", a originii nobilimii române și a căilor de acces la acest statut.

4.2.1. înnobilare sau recunoașterea **nobilității?**

Istoriografia română și străină numește în mod obișnuit faptul trecerii cnezilor și voievozilor în rândul nobilimii: *înnobilare,* iar actele care consacră acest statut: acte sau diplome de înnobilare ș.a.m.d. La prima vedere, termenul pare corect și justificat. Poate fi înnobilată o persoană din orice altă categorie care nu are până la momentul respectiv acel statut, nu are atributele nobilității. îndeobște, avem în vedere pe țăranii iobagi, târgoveții, libertinii, soldații, clericii etc. în cazul cnezilor și voievozilor români situația ne apare însă ceva îai complexă, determinată de statutul juridic real al acestei clase sociale în secoleleXIV-XV, când este atins apogeul „înnobilărilor" la români.

Mai întâi, este de observat faptul că, cel puțin pentru perioada 1440-1514, nu întâlnim nici un act regal de înnobilare propriu-zisă a unui român de condiție plebee, nenobil și fără pământ, iobag sau orășan, așa cum, e drept, destul de ar.se mai întâmpla. La români s-a petrecut exclusiv procesul de „înnobilare"

[46] *Decreta,* II, p. 165-166: „Nobiles autem regni intelligantur, qui habent meram nobilitatem aregibus seu privilegium nobilitatis huiusmodi, sive tales sub nomine regio, sive sub ecclesiis, sive subquacunque alia iurisdictione degant. Alii autem omnes solvant, sive sint nobiles castrenses sive predialesecclesiarum qui non habent privilegium nobilitatis a regibus...".

Hi

a cnezilor, voievozilor şi crainicilor, adică a păturii lor suprapuse, din aceH teritorii în care mai fiinţa până la data transformării o viaţă autonomi românească.

Mulţi istorici, definind cnezimea ca o feudalitate prestatală, prin analogie oarecum cu fenomenul de naştere a clasei boiereşti după întemeierile din veacul XIV, apreciază că în Transilvania un pas similar s-a realizat prii „înnobilarea" de care vorbim. Se trece astfel nepermis de uşor peste faptul că li mijlocul secolului pomenit, când începe valul „înnobilărilor", cnezimea dintre Carpaţi şi Tisa număra mai mult de un secol şi jumătate de viaţă în cadrel» statului ungar, deci nu mai era „prestatală", chiar dacă în regiunile mărginaşe influenţa regatului s-a redus multă vreme la o suzeranitate ce nu afecta nicide» cum structura socială locală. Cnezimea există aşadar, multă vreme netulburati] şi chiar evoluează în cadrele autonomiilor româneşti din cuprinsul regatulin maghiar şi, tacit, până la un punct, nu i se contestă existenţa şi statutul de clasă stăpânitoare. Mai mult chiar, în Transilvania ea participă iniţial la congregaţii ca factor alcătuitor de stat.

Trecând acum la conţinutul „înnobilării" pe baza însăşi a actelor în cauza, observăm mai întâi că ele au fost emanate aproape fără excepţie ca o răsplată pentru servicii *(auxilium et consilium)*, cu deosebire militare, prestate suveranului, direct sau mediat, prin dregătorii săi. Or, în această situaţie nu puteau ajunge decât persoane care se bucurau de un anume statut social şi care, în virtutea acestuia, aveau şi obligaţia prestării acestor servicii. Pe de altă parte, obiectul daniei, al munificenţei regale, era de cele mai multe ori însuşi pământul beneficiarului, cnezatul său, stăpânit de regulă din vechime *(ab anliquo),* asupra căruia avea un drept anume. Actul regal, în aceste cazuri confirma doar posesiunea donatarului, i-o întărea sub diferite titluri şi condiţii sau cu drept veşnic, însă nu acestea ne interesează aici, ci faptul stăpânirii efective a pământului înainte de actul „înnobilării". Aşadar, beneficiarii români ai actului de „înnobilare", în speţă cnezii, îndeplineau la data respectivă cele două condiţii fundamentale ale nobilităţii: proprietatea asupra pământului, subordonată desigur celei eminente a regelui, şi libertatea juridică, ce le permitea să presteze acestuia slujbă directă. Cnezii şi voievozii români deţineau, cu alte cuvinte, la data accesului lor cu acte în regulă în rândurile nobilimii din regat, atributele esenţiale ale nobilităţii medievale. De altfel, niciun act de danie nu vorbeşte explicit de prefacerea unui cnez în nobil, ci doar de anumite atribute, de obicei nu toate deodată, care se conferă sau se precizează „la fel ca şi ceilalţi nobili", fie stăpânirea pământului (cnezatului), fie scutirea de obligaţii, fie justiţia lui şi a supuşilor.

în consecinţă, în cazul nobilimii române, termenul de înnobilare ni se pare; inadecvat. Nu se conferă nobilitatea unor persoane lipsite de acest atribut, ci si

recunoaşte egalitatea feudalităţii româneşti cu ceilalţi nobili adevăraţi *(veri nobiles) ai* regatului. Sunt anulate condiţionările şi limitările libertăţii nobilimii româneşti, impuse odinioară, recunoscându-i-se nobilitatea deplină. Regele nu conferă posesiune şi libertate unor locuitori lipsiţi de aceste atribute de bază ale iobilităţii, ci unora care le posedă, în anumite condiţii, cu totul altele decât cele ale servitutii. De aceea, avem de-a face cu asimilarea juridică a feudalităţii autohtone, cu oficializarea nobilimii româneşti, transformarea unei stări *de focto* în una de drept, după rigorile dreptului feudal maghiar, proces îndelungat, având finalul său în epoca studiată, sau, cu o expresie pe care am propus-o şi altădată: recunoaşterea **nobilităţii**[47]**.** Cum se va vedea mai jos, dubla natură a cnezatului, de stăpânire *(dominium)* şi funcţie *(honor)* totodată, se regăseşte integral în esenţa nobilităţii româneşti oficializate, ale cărei trăsături, deşi contaminate inevitabil de cele ale tipului general din regat, se vor distinge timp îndelungat prin notele fundamentale distinctive ale feudalităţii româneşti străvechi.

Fără să conteste termenul de înnobilare, numeroşi istorici români au remarcat caracterul esenţialmente nobiliar al cnezimii. Dimitre Onciul considera că cnezii haţegani erau „în parte *recunoscuţi* (s.n. — I.D.) ca nobili" sau, în altă parte, că ei erau „în câtva asimilaţi nobililor"[48]; chiar şi promotorul pancnezismului, Ştefan Pascu, constata „feudalizarea pe cale proprie a societăţii omâneşti" şi remarca anumite trăsături ale feudalităţii cnezilor: stăpânirea cu titlu personal a pământului, existenţa iobagilor în dependenţa lor ş.a.[49] Radu Popa evită „înnobilarea" prin expresia „asimilarea cneazului întărit prin diplonă cu nobilul"[50], iar I.-A. Pop la fel vorbeşte de „recunoaşterea cnezului ca stăpân în cnezatul său"[51].

4.2.2. Originea şi căile dobândirii **statutului nobil**

Conform legislaţiei feudale, nobil prin naştere era cel născut, legitim sau nelegitim, de ambele sexe, din tată nobil. Ridicarea unor nobili din persoane lenobile: orăşeni, cnezi, libertini, iobagi etc. reprezenta prerogativa exclusivă a suveranului. Acesta răsplătea astfel fie slujbele prestate direct lui, fie propulerile unor înalţi dregători ai săi în favoarea unor oameni ai lor, fie iniţiative particulare ale unor nobili: adopţii, căsătorii ş.a.

Nobilul român îşi are originea întotdeauna în clasa feudală a poporului român: voievozi, cnezi, crainici. Posesor de pământ, de cnezat, cnezul îndepli-

---

[47] Drăgan, *Originile individualităţii Haţegului,* nota 65, p. 36.
fOnciul,Scrieri,II,p.76,347.
"Pascu, *Voievodatul,* III, p. 403.
[50] Popa, *Ţara Maramureşului,* p. 166.
[5] Pop, *Adunările cneziale,* p. 49; idem, *Românii şi maghiarii,* p.171.

nea una din condițiile esențiale ale statutului nobiliar. Cea de a doua cond era slujba regală urmată de actul de danie, adică de recunoaştere a stăpâniri implicit a statutului nobil. De fapt, actul „înnobilării" nu priveşte în prir rând statutul persoanei, ci statutul proprietății funciare. „Legalizarea" unei s pâniri prin act regal, indiferent cu ce titlu, îl trecea automat pe beneficiat rândul nobilimii, evident cu limitările de care va fi vorba mai jos. Primul conta cu adevărat pentru statutul lui, chiar dacă acesta nu cuprindea toate po siunile cneziale ale beneficiarului.

Cnezii sunt sursa fundamentală a nobilimii româneşti. Sunt însăşi nob mea românească dinainte de segregația religioasă şi juridică impusă de sta feudal maghiar. Fiind o stăpânire a pământului *(dominium)* cnezatul îndeplit condiția primă a nobilității medievale. Voievozii şi crainicii sunt şi ei cnezi această privință, adică posesori de pământ; diferă de cnezi prin atribuțiile **specifice** de ordin administrativ, juridic, militar şi prin aria lor de cuprinde Cu prea puține excepții nobilii români provin din cuprinsul domeniilor cetăți] regale şi amploarea fenomenului apariției şi răspândirii lor se află în relație evoluția apartenenței acestor domenii. Sub Sigismund, după cum s-a sublini a avut loc o diminuare considerabilă a domeniului regal în favoarea nobilii) laice cu deosebire, ceea ce a redus în aceeaşi măsură şansele recunoaşte cnezilor ca nobili[52]. Un caz aparte l-au constituit posesiunile lui Iancu de Hun doară, ajuns totodată şi guvernator al Ungariei, având drept de danie veşnic care a ridicat la statutul de nobil pe mulți din cnezii domeniilor sale, ceea cei s-a întâmplat decât rarisim în cazul cnezilor altor cetăți ajunse pe mâini privat Nu e mai puțin adevărat faptul, pe care istoricii români l-au subliniat mai puți că Iancu însuşi a beneficiat de danii întinse de districte şi posesiuni româneşl direct din domeniul regal sau confiscate de la inamici, ale căror cnezi voievozi n-au mai găsit calea libertății în rândul nobilimii decât cu ton selectiv şi întâmplător.

Voievozii constituiau categoria cea mai înaltă în ierarhia feudalităț româneşti, voievodatul fiind o funcție *(ojficium),* superioară celei a cnezatului Ca proprietari de pământ, erau şi ei deținători fie cu drept cnezial, fie cu drep nobiliar, fie ambele. Unii dintre ei, cei din districtele româneşti şi cei dep marile domenii feudale — ale cetăților regale, ale bisericii sau ale unor magnat —, care păstrează o bună parte a atribuțiilor lor administrative şi juridice îi serviciul noului stăpân, reuşesc să obțină statutul nobiliar, fie o nobilitaS deplină, fie una condiționară. Acest fapt presupunea, în primul rând, obținetwj unei posesiuni cu drept nobiliar sau asimilat acestuia, din partea regelui pentri prima categorie, din partea stăpânului domeniului pentru cea de a doua. Fiindo

[52] O cercetare aprofundată a evoluției domeniului cetăților regale în legătură cu evoluția cnezimii ar fi de mare interes.

funcţie importantă, aducătoare de venit, confirmarea în funcţie de către domnul de pământ începe a se face şi prin act scris, care nu trebuie confundat cu dania propriu-zisă a unei moşii, singura care conferă şi nobilitatea. Pentru mulţi lenumirea funcţiei se transformă în nume de familie: *Voievod, Vodă* sau mai frecvent varianta oficială *Vaida*[53]. Se remarcă îndeosebi voievozii din depresi-unile Munţilor Apuseni din comitatele Cluj, Bihor şi Zarand, care au obţinut deplina nobilitate, voievozii Moga de Hălmagiu intrând chiar în elita nobilimii :omitatense. Pe marile domenii, din rândurile lor s-a constituit cu precădere nobilimea condiţionară şi predialii bisericii. Mulţi alţii au ajuns în condiţia de dependenţi, fruntaşi ai obştii aservite. Au jucat un rol major în răscoala din anul 1514, ceea ce a determinat dieta să oblige pe nobili să renunţe la serviciile voievozilor din părţile sudice.

în anumite împrejurări nobilii pot fi ridicaţi şi dintre *iobagi.* Conform dreptului ungar, consacrat în Tripartit, regele se bucura de prerogativa de a crea nobili din rândul categoriilor sociale inferioare. Cazurile în epocă sunt destul Ierare, chiar excepţionale[54]. Dintre români *ignobiles* nu cunoaştem nici un isemenea caz în perioada la care ne referim. Erau însă şi alte posibilităţi, în irimul rând: căsătoria. Dobra de Măţeşti, femeie de condiţie nobilă, s-a :ăsătorit cu Nistor din Ohaba, iobagul lui Cândreş de Sălaşu. Cum acesta s-a ipus ca ea să-şi răscumpere soţul cu 1 florin de aur „potrivit vechiului obicei al comitatului Hunedoara", pricina a ajuns la instanţa supremă, statutul nobiliar fiind un atribut al suveranului[55]. O situaţie similară mai întâlnim în comitatul Turda. Elisabeta, fiica nobilului Benedict de Alecuş, care s-a căsătorit cu lenobilul *(homo ignobilis)* Valentin Moga, primeşte din partea mamei sale văduve curtea nobiliară din Alecuş, prin act de donaţie în faţa conventului din Cluj Mănăştur[56]. Pe aceeaşi cale a căsătoriei s-a înnobilat iobagul regelui Ştefan din Băieşti căsătorit cu nobila Neaga, fiica lui Balosin de Râu Alb. Fraţii ei îl primesc în pătrimea legală cuvenită fiicei, făcându-i părtaşi proporţional *(participes et proportionaîos)* la moştenirea părintească, prin act oficial, ema-nat de autoritatea comitatensă şi întărit de capitlu[57]. Tot în Haţeg întâlnim cazul

---

[i3] în documente, aceştia apar în forma *Wayda, Wayuoda, fdius Wayuoda* (şi ung. *Waydajfy),* putând fi confundaţi uneori cu voievozi sau descendenţi ai voievozilor Transilvaniei, din marea nobilime maghiară.

[54] Amintim aici înnobilarea de către Iancu la 25 februarie 1450 a alesului Odoardus Italicus din Florenţa *capitaneus et comes noster Maramorosiensis* cu fraţii săi Papa şi Angelo, care au **JStridicaţi** în rândul nobilimii din starea nenobilă şi ţărănească *(Hazai okm.,* VII, 415)

[55] Arh. Nat., Târgu Mureş, Fond fam. Nalaczi, nr . 2: porunca de chemare la judecată a lui Paul de Magh vicejudele Curiei, din 24 februarie 1482 către nobilul Cândreş de Sălaşu.

[56] Jako, *Kmjk,* 1,2473. Ulterior, Moga apare ca posesor al curţii şi stăpân de iobagi români (foi<fcm,2623).

[57] Dl. 26.442. Fotocopie la BA Cluj-Napoca.

unui român *(Valachus homo)* pe nume Arca, „străin şi fără proprietate" *{ai na et impossessionatus),* venit, se pare, din părțile Olteniei, care ia în căsăt pe Neacşa din cunoscuta familie Muşina de Densuş. Documentele nu men nează starea lui socială, însă căsătoria cu o Muşina ne face să credem că totuşi de viță boierească, dintr-una din familiile cu acest nume atestate în C din secolul al XV-lea. Urmaşii săi se vor ridica între cele mai influente fan hațegane de la sfârşitul acestui secol[58].

Un caz unic de înnobilare, prin răscumpărare şi cumpărare de pământ către un iobag, găsim în Maramureş la 1486. Nobilii din Sălişte, Ioan Via Ioan Iuga au vândut lui Ioan Hathal şi fraților săi Ivaşcu, Nichita şi Gheorg iobagii lor, trei sesii iobăgeşti şi anume: una în Sălişte a lui Ioan Vlad.pec stă chiar Ioan Hathal cu frații, deci o sesie iobăgească, alta tot acolo pe care Nicolae şi una în Moisei, cu casă dar deşartă, toate „cu drept nobiliar depl *(omni iure nobilitari).* Vânzarea este condiționată de prestarea în continuar unor obligații *ad instar ceterorum iobbagionum,* anume, de Paşti şi de Crăci colaci ca dar *(tortas in signum muneris),* iar de Sf. Nicolae să-i invite în ci lor şi să-i ospăteze *(in uno prandio honorifice tractare et hospitare)*[59]. în pofi expresiei din act citate, nu avem totuşi de a face în acest caz cu o înnobili propriu-zisă, ci cu o răscumpărare însoțită de cumpărarea altor sesii de lafoş stăpâni şi transformarea fostului iobag în libertin, fără a se rupe ta dependența materială, fie ea chiar „onorifică", aproape simbolică. O astfel „înnobilare", pentru a fi reală, conform legii, avea nevoie de sancțiunea regal ceea ce Ioan Hathal şi obținea la 16 martie 1487: un mandat regal către conve tul din Leles de a-i pune în stăpânire cu titlul de cumpărătură veşnică *(perpeti emtionis titulo)*[60].

Nobilitatea nu era neapărat ireversibilă. Prin pierderea pământului se puft pierde şi calitatea de nobil, cel puțin pentru categoriile inferioare ale nobilimi pentru care proprietatea funciară reprezenta singura sursă de existență şi c legitimare a statutului social. Deşi nu cunoaştem cazuri limpezi de acest ga textul unor acte confirmă fără echivoc această posibilitate. Petru Viteaz j alesul Nicolae de Bizere cedau la 1447 unei rude a lor 3 posesiuni „nevrân să-1 denobileze cu totul pe Ladislau fiul lui Ladu"[61]. La 1487 Matia Corvj punea capăt unei dispute seculare dintre nobilii din Lupşa şi orăşenii mineri di Baia de Arieş pentru cele două localități numite Lupşa. Cnezii lupşeni prind seră act de recunoaştere a nobilității încă la 1366 de la Ludovic de Anjou.îd

---

58 Rusu-Pop, *Familia Arca.*

59 *Mihalyi,* 336. A se vedea şi comentariu] lui Radu Popa *{Țara Maramureşului,* p. 135) asupra acestui caz interesant privind raporturile sociale în satul românesc.

60 *Ibidem,* 338.

61 Pesty, *Szore'ny,* III, 61: „nolentes ipsum Ladislaum filium Lado penitus ignobilitari".

băieşii posedau privilegiu din 1324, prin care Carol Robert le conferea un teritoriu de o milă şi jumătate în jurul oraşului, în perimetrul căreia se situau şi cele două aşezări disputate. Pe acest temei juridic regele Matia a anulat actul predecesorului său de la 1366, deposedând pe nobilii din Lupşa de stăpânirea propriu-zisă a celor două posesiuni şi lăsându-le nobililor Nicolae, Ştefan şi Matia „numai funcţia cnezială" *(solummodo keneziatus honore)*[62], „cu acel drept cu care se recunoaşte că ţine de ei" *(eo iure quo ad ipsos pertinere inoscitur)*[63]. Nu este vorba în acest caz de o retragere integrală a titlului nobiliar, ci de o disjungere între cele două componente ale nobilităţii şi cnezatului stăpânirea *(dominium)* pământului şi supuşilor şi funcţia cnezatului *(honor),* cu componentele ei juridice şi administrative cunoscute. Cu alte cuvinte, nobilii de Lupşa exercitau de aici înainte în satele lor de origine doar atribuţiile cnezului sau judelui sătesc din oricare sat dependent. Cu siguranţă ei ar fi decăzut până la urmă din tagma nobiliară dacă n-ar fi reuşit, prin bogăţie, slujbe regale şi căsătorii avantajoase să-şi revină din această lovitură.

4.2.3. Regimul **proprietăţii nobiliare româneşti; mărimea ei**

Fiind un element esenţial al statutului nobiliar în Evul Mediu, proprietatea asupra pământului ne interesează aici în cel mai înalt grad. Ne interesează mai :u seamă specificul proprietăţii nobiliare româneşti asupra pământului, în măsura în care acesta a existat şi s-a manifestat. în fine, o estimare a mărimii şi structurii proprietăţii nobilimii româneşti, a surselor sale de venit, altfel spus a tării sale economice poate pune într-o lumină mai clară celelalte forme ale manifestării sale.

în secvenţa istorică de care ne ocupăm coexistă la nobilii români două ti-uride stăpânire a pământului, ambele nobiliare. Una este cea nobiliară tipică, existentă în tot cuprinsul regatului, cealaltă este cea românească, continuatoare acelei cneziale. Nobilii români stăpâneau ambele tipuri de posesiuni concomitent sau, după caz, numai un singur tip. Ceea ce le uneşte este caracterul enţialmente nobiliar al amândurora, de unde derivă cvasiidentitatea nobilului şi cnezului nobil, ambiguitatea multor acte de proprietate şi, decurgând de aici, dificultăţile cercetării.

Nobilii români stăpânesc cu ***drept nobiliar deplin,*** atât unele din fostele cnezate primite cu acest drept, cât şi toate celelalte posesiuni, obţinute prin

---

[8] *Mima,* p. 38-40, sentinţa regală din 10 aprilie 1487. Ea cuprinde, în transumpt sau în tgest, nu mai puţin de 30 de acte anterioare ale ambelor părţi. Este publicat integral de I. Minea după colecţia Iosif Kemeny.

[i] *lbidem,* p. 41-42, actul conventului din Cluj-Mănăştur din 26 mai 1487 privind punerea locuitorilor din Baia de Arieş în stăpânirea celor două Lupşa lăsând lui Nicolae, Ştefan şi Matia funcţia cnezatului.

danii mai cu seamă în afara districtelor, în cuprinsul regatului. Acestea erai desemnate cu termenii conscraţi: *possessio, villa* etc. Aceste danii se făceau cJI drept regal deplin *(totum et omne ius),* trecându-se dreptul regal de până atunci asupra noului proprietar, cu toate cele ce ţineau de proprietatea moşiei, mişdj toare şi nemişcătoare, inclusiv iobagi, menţionaţi doar când e necesară precizarea acestui fapt. Moşia are un regim al obligaţiilor fiscale şi militare faţă di rege, de care răspunde proprietarul, dar pe care le prestau supuşii. Dania s<ş privilegii ulterioare puteau modifica obligaţiile materiale până la anularej trecându-le proprietarului (imunitate fiscală). De oaste nu era scutit nimenij nobilul participa în persoană, slugile şi iobagii după regulament. Dania con* ferea nobilului şi drept de judecată asupra supuşilor. Pe baza ei el devenea membru al comunităţii nobiliare a comitatului respectiv şi se bucura de toate drepturile şi obligaţiile nobiliare.

Stăpânirile lui Ioan Cândreş din Sătmar, Ugocea, Bereg şi Sabolciu, alelui Ioan Ungur, pe care le-a obţinut din domeniul nobililor de Lossoncz căzuţi ij necredinţă, ale bănăţenilor Petru Dej de Timişel şi Petru Vistier de Măcicaşuăi Transilvania sau chiar ale domnilor şi boierilor români aici nu se deosebeau 0| nimic din punct de vedere juridic de alte stăpâniri nobiliare din cuprinsul regatului. Treptat, încă din secolul precedent, unii cnezi au fost întăriţi în cnezateM lor cu drept nobiliar deplin. în situaţia cu totul aparte a Maramureşului dl secolul al XlV-lea, Radu Popa a ajuns la concluzia că până pe la 1400 aici 1 avut loc „transformarea feudalilor români privilegiaţi într-o clasă de nobil dispunând de drepturi depline, echivalată juridic cu nobilimea regatului, ai din punct de vedere al drepturilor personale, cât şi al celor reale"[64]. Formulefcj actelor de epocă sunt, într-adevăr, neechivoce: „să se folosească şi să se bucuri în veci pe zisa lor moşie de acea însuşire de nobil adevărat, de care se bucua îndeosebi şi se folosesc şi ceilalţi nobili adevăraţi şi fireşti ai ţării noastre, cai] slujesc la oaste sub steagul nostru regesc"[65]. Este evident faptul că s-a produ aici o echivalare şi o asimilare a dreptului cnezial cu cel nobiliar, a cnezilor „« vale" şi a voievozilor cu nobilii regatului, constituindu-se şi comitatul Mar» mureşului prin transformarea vechii ţări. Nu putem însă accepta sugestia auto)

---

[64] Popa, *Ţara Maramureşului,* p. 169.

[65] „In dicta eorum possessione omni eo mere nobilitatis titulo perpetuis temporibus utantur et pociantur, quo ceteri regni noştri veri et naturales nobiles, sub vexillo regio militantes.gaudal potissime et fruuntur" (Actul lui Ludovic I din 14 mai 1360 pentru Vanciuc Românul fiul lui Farkstan, text şi traducere în *DRH.C,* XII, 476). Actul face parte dintr-o serie, în care intră^ Dragoş din Giuleşti şi alţi fideli ai regelui din timpul defecţiunii lui Bogdan şi se înscrie limpedj în litera şi spiritul Decretului din 1351, prin care categoria slujitorilor regali *(servientes regiia* din rândul cărora făceau parte şi maramureşenii din armata regală, urma să se bucure J nobilitate deplină.

rului despre o „revenire" şi „o diminuare generală a drepturilor recunoscute ale feudalităţii româneşti din Maramureş"[66] în prima jumătate a secolului al XV-lea, ajungând aceasta în perioada cercetată, aproximativ la acelaşi statut cu bănăţenii şi haţeganii. Credem că, mai degrabă, e vorba numai de „precizarea mult mai clară a condiţiilor de stăpânire cnezială", pe care le-au avut şi înainte lobilii „deplini" ai Maramureşului, în pofida unor formule de cancelarie, care acopereau realitatea românească cu foarte multă aproximaţie. De fapt, chiar autorul citat a constatat în mod corect un fapt pe care îl putem lesne generaliza la toţi nobilii de obârşie cnezială, anume că vreme îndelungată asimilarea cu nobilimea nu s-a repercutat şi asupra condiţiilor de stăpânire a satului lor[67] şi celorlalte de drept cnezial. Pentru înţelegerea statutului specific al nobililor omâni trebuie să subliniem şi faptul că ei puteau deţine *în acelaşi timp* unele moşii cu drept nobiliar şi altele cu drept cnezial[68].

W^M

Proprietatea nobiliară românească derivă direct din ***proprietatea cnezială,*** iu,mai simplu, din cnezat. Ea poartă chiar acest nume, de „cnezat" *(keneza-*to) sau „posesiune românească" *(possessio wolachicalis)* multă vreme după ce isesorul ei nu mai era cnez, ci nobil, iar faptul nu este nicidecum întâmplător.

In epoca studiată cnezatul era din ce în ce mai mult asimilat cu proprietatea nobiliară propriu-zisă. El se conferă întru-totul asemenea posesiunilor nobiliare[69], pentru servicii credincioase, cu drept de veci şi nestrămutat, darea ii punerea în posesiune se face de către omul regesc, nobil din zonă sau jude obiliar, asistat de omul de mărturie al capitlului şi în prezenţa vecinilor şi legieşilor, eventual a altor proprietari comprpvinciali, actele de proprietate sunt identice: cel regal de danie, cel capitular de punere şi dare în stăpânire, eventual privilegiul regal cuprinzându-le pe amândouă. Proprietarii beneficiari sunt numiţi fie nobili, fie cnezi, din ce în ce mai rar, fie nu li se precizează spres statutul social. Această stăpânire specific românească, recunoscută în dreptul patrimonial al regatului ungar, era destul de răspândită în acele regiuni în care s-au păstrat domeniile cetăţilor regale compuse din sate româneşti, cu structura socială şi obligaţiile lor specifice. Atât de răspândită, încât autoritatea le stat din timpul lui Iancu de Hunedoara a găsit necesar, pentru evitarea unor onfuzii, să elaboreze un formular de cancelarie adecvat acestor realităţi[70].

---

[66] Popa, fora *Maramureşului,* p. 169.

"Ibidem.p. 166.

[61] Cf.Pop, *Adunările cneziale,* p. 212.

^*Mihalyi,* p. 414, nota 2. Vezi, spre exemplu, donarea cnezatului Moisei către Mihai, fiii iGradşi alţii, actul lui Iancu din 29 iunie 1453, Cluj, la *Mihalyi,* 217. [70] Prima analiză din istoriografia românească, Rusu, *Un formular.*

^^^^■1

Să analizăm câteva exemple. La 7 februarie 1439 regele Albert dărui românilor săi *(Walahorum nostrorum)* Mihai şi Vasile de Cerna în stăpânire posesiunii Cerna şi a altora din districtul Mehadia „sub acele rânduieli, dar forme, învoieli şi condiţii, în care numiţii strămoşi ai lui Mihai şi Vasile,darf ei înşişi le-au ţinut şi stăpânit până acum şi sub care au obişnuit să-şi ţină şi sJ şi stăpânească moşiile şi bunurile lor ceilalţi nobili români fideli ai acele părţi"[71]. Moşiile erau dăruite din nou, confirmate aşadar *(de novo et ex novo)*[1] cu drept de veci *(inperpetuum),* cu titlu de danie nouă *(nove nostre donatiom titulo).* Un act foarte asemănător obţinea haţeganul Coposu cu rudele sale una mai târziu de la regele Vladislav, cu deosebirea că pe lângă obligaţiile c grevau posesiunile donate se mai adăugau „slujbele" *(serviciis, servituti» officiis).* Aici lipseşte referirea la nobilii din acele părţi, în schimb, benefician însuşi este calificat astfel „românul nostru, cum se spune, nobil de Vad *(Walahus noster ut dicitur nobilis de Wad)*[1]*. în Maramureş, Ioan de Uglea.c fraţii şi rudele sale, primea în 1439 moşia strămoşească ca danie veşnică (pa *petuo et irrevocabiliter)* şi „după obiceiul şi la fel ca ceilalţi români poseso din comitatul Maramureş"[74]. Trei ani mai târziu, în 1442, Ştefan şi Mini Pancu de Crăciuneşti, împreună cu alte rude, era confirmat în posesiunile li româneşti *(volachicales)* Crăciuneşti, Bocicoiu şi Lunca „sub acele condiţii! care sunt ţinute celelalte moşii româneşti în comitatul Maramureş"[75]. Acej nobili români stăpâneau, aşadar, ereditar şi pe vecie, moşii grevate de anumi rânduieli, învoieli şi condiţii, de dări şi slujbe, ceea ce apare a fi un fenom) răspândit în părţile Banatului şi obişnuit la stăpânirile româneşti d: Maramureş.

Dar nu numai posesiunile strămoşeşti puteau fi dăruite condiţionat, ci. alte posesiuni româneşti de acelaşi tip. De pildă, posesiunea româneaa Sântămăria şi cele două predii Călan, dăruite în 1444 alesului Andrei (

71 „Sub illis modis, censibus, formis, pactis et conditionibus quibus eas prefati progenitoț ipsorum Michaelis et Blasii sed et iidem hucusque tenuissent et possedissent, sub quibusque cet| fideles Wolahii nobiles partium illarum possessiones suas atque bona tenere et possidt consuevenint" (Pesty, *Szore'ny,* III, 48).

72 în anul 1436 beneficiarii fuseseră puşi în stăpânire *omnis iuris titulo* la porunca 1 Sigismund *(Ibidem,* III, 44).

73 *Izvoare Haţeg,* 1,86, dania regală din 14 august 1440, Buda, reînnoirea unor acte pierdl în recenta incursiune turcească.

74 „More et ad instar ceterorum Valachorum in dicto comitatu Maramorosiensi possessim habentium" *(Mihalyi,* 181).

75 „Sub illis conditionibus quibus alie possessiones Volachicales in ipso comis Maramorosiensi tenentur" *(Mihalyi,* 184).

Peşteana[76] sau cele cinci posesiuni bănăţene obţinute de un alt *egregius,* NicolaedeBizere[77].

în luna noiembrie 1453, la Praga, cancelaria regală folosea un formular perfecţionat pentru o serie amplă de danii româneşti. Beneficiarii susţineau cu toţii „că s-au aflat dintotdeauna în stăpânirea netulburată a acelor (posesiuni) ca şi ceilalţi nobili adevăraţi şi că se află şi acum". Dania era condiţionată de stăpânirea anterioară, ereditară *(premissis sic stantibus)* şi „în măsura în care posesiunile în cauză nu ţin de vreo cetate regală sau de vreo dregătorie din acele părţi ardelene". Ea era acordată „sub aceleaşi condiţii, slujbe şi obiceiuri, sub care înaintaşii noştri regi ai Ungariei obişnuiau să doneze moşii şi sate în districtele româneşti"[78]. în cazul daniilor pentru maramureşeni, formularul suferea adaptările necesare, înlocuindu-se districtele cu „acele părţi" sau chiar „comitatul Maramureş".

Formularul de la 1453, ca şi celelalte citate, nu sunt decât variante mai perfecţionate ale încercărilor cancelariei regale de a acoperi realitatea specificului românesc de stăpânire. Aceste eforturi au început circa un secol înainte, atunci când se constată debutul politicii de asimilare juridică a nobilimii româneşti, după cum ilustrează un act din anul 1361. în acel an Ludovic dăruia pe veci *(perpetuo et irrevocabiliter)* fidelilor săi, fiii lui Locovoi, jumătatea unui cnezat de pe Valea Cosăului „sub aceleaşi libertăţi, folosinţe, slujbe şi ondiţii, sub care se ştie că a ţinut-o şi păstrat-o numitul Stan (Feier/Albu, ostul posesor — n.n.)[79]. în diferite variante: *iure keneziatus, more keneziatus, sub servitute keneziatus, modo Olachorum* ş.a. se exprimă în fapt aceeaşi alitate: modul românesc de stăpânire a pământului, care era preluat pe de-a-regul în zestrea noilor nobili ai regatului. Actul de danie, cu sau fără acest

---

[76] „Sub **illis** modis, serviciis et conditionibus quibus alie possessiones wolachicales per lliosquereges Hungarie ... consueverunt solite fuere" *(Izvoare Haţeg,* I, 96).

[77] „Sub illis conditionibus et serviciis quibus alie possessiones wolachicales per predecessores nostros reges conferre solite fuere" (Dania regală din 11 iunie 1444, Buda, Mff.D,I,p. 375-377).

"Ilustrăm cu actul din 15 noiembrie 1453 pentru Dusa de Densuş şi alţii', dăruiţi cu mai multe posesiuni ereditare la Densuş, Ciula ş.a.: „... in quarum pacifico dominio iidem... ad instar ceterorum verorum nobilium se a dudum perstitisse et persistere asserunt etiam de msenti, simulcum omnibus earundem utilitatibus et pertinentiis, terris scilicet arabilibus... premissis sic stantibus et dummodo diete possessiones ac medietates possessionum prescriptarum ad aliquod castrum nostrum regale vel ad aliquem officiolatum illarum partium Transsilvanarum non pertineant, sub eisdem conditionibus, servitutibus et consuetudinibus jlibus predecessores noştri reges Hungarie in districtibus Volachorum possessiones et viile donări consueverunt..." *(Izvoare Haţeg,* 1,169).

^*DRH.C,* XII, 37: „ sub eisdem libertatibus, utilitatibus, servitiis et conditionibus, quibus dictus Stan eundem conservasset et tenuisse censetur". Autorii, spre a risipi probabil orice ambiguităţi, traduc *conditiones* prin „îndatoriri". Vezi comentariile noastre mai jos.

formular, consacra statutul nobiliar al posesiunii şi al beneficiarului. Forai larul în discuție sintetiza în mod explicit esența proprietății funciare româneț a cnezatului, atât din perioada anterioară, cât şi de aici înainte, echivalat proprietatea nobiliară, dar având anumite particularități. Elementele definito ale stăpânirii cneziale şi nobiliare româneşti, aşa cum rezultă din conținui acestui formular şi din documentele mai sus citate, sunt următoarele:

1 — caracterul ereditar. Posesiunea nobiliară era donată pe veci *(perpett imperpetuum, perpetuo et irrevocabiliter),* fie că originar e nobiliară, fie că era cnezială, ea urmând a fi transmisă descendenții legitimi pe linie masculină *(hereditas)* sau feminină *(posteritas).l* cel mai mare interes este însă faptul că primul act regal (j înnobilare") menționează de obicei faptul că beneficiarul şi înainta) săi, după cum el însuşi declara, s-au aflat în stăpânirea moşieid vechime *(ab antiquo)* de multă vreme *(a dudum),* din moşi-strămo *(ab avo et protavo).* In măsură covârşitoare, dacă nu chiar în ia exclusiv, românul a devenit nobil pe moşia sa şi a străbunilor săi. ;

2 — caracterul nobiliar. Formularul de la 1453 exprimă limpede ace caracter: posessiunea fusese stăpânită din vechime, adică de pe câi era cnezat *ad instar ceterorum verorum nobilium* şi acest fapt estet atât mai valabil de aici înainte. Nu vom întâlni de acum încolo dai cu drept cnezial, ci eventual posesiuni eliberate de *more keneziat»* tip de stăpânire şi drept care se exercitau numai în dependența juridi) a unui domeniu feudal, obişnuit a cetății regale. In virtutea aceşti statut juridic moşia nobiliară românească putea fi vândută şi cumpj rată, zălogită sau lăsată moştenire, împărțită etc. Asupra ei regele! exercita dreptul de retract şi de danie, de privilegii şi scutiri. I virtutea acestui caracter al posesiunii sale, cnezul participa alăturic nobilul la adunările obşteşti şi scaunele de judecată, îşi exerci dreptul şi obligația de a participa la oaste.

3 — stăpânirea cu şi fără acte de proprietate. Cel puțin o parte dintre nobil români obțineau abia în intervalul cercetat primele lor acte asura moşiilor, inclusiv din categoria celor cu formular. Până la această da cnezii români şi-au putut exercita stăpânirea de esență nobilă, chiar j fără confirmarea regală, în pofida măsurilor lui Ludovic I de la 13fl ce prefigurau dispariția rapidă a acestei categorii. In această perspei tivă, cnezii nobili ai perioadei anterioare ne apar constituiți din doi categorii: cei cu acte şi cei fără acte. Existența acestor posesiuni \ sau fără întărire regală" este constatată şi pentru Maramureş, cel i până pe la anul 1400[80]. Acest lucru a fost posibil la adăpostul au

---

[1] Popa, *Țara Maramureşului,* p. 166.

miilor româneşti, al Ţării Maramureşului, devenite comitat aproape exclusiv românesc, al districtelor privilegiate din Banat şi Haţeg, aproape impenetrabile alogenilor până spre sfârşitul secolului al XV-lea. La 1453 şi chiar mai târziu, pentru obţinerea actului de proprietate de către cnezul român era suficientă „slujba credincioasă" care să îl aducă în atenţia suveranului şi simpla sa declaraţie de stăpânire ereditară, „din vechime şi netulburată". Mai rămânea de trecut proba punerii în stăpânire, în faţa rudelor, copărtaşilor şi vecinilor, care puteau emite pretenţii, rezolvate, de obicei, prin judecată. Nu se putea trece însă peste o stăpânire legitimă (danie+punere în posesie) anterioară, chiar neefectivă până în acel moment, ceea ce presupune faptul că lipsa referirii la un act anterior însemna că el nu există, cu alte cuvinte, că până în acel moment stăpânirea, cnezială, s-a exercitat fără acte.

4 — grevată de obligaţii specifice, pe care le putem grupa în trei categorii: dări, slujbe şi o a treia, mai puţin definită, cuprinzând rânduieli, învoieli, condiţii, care pot ascunde de fapt tot primele două. în mod logic, urmează să stabilim în continuare, în măsura informaţiei existente, conţinutul mai exact al acestor obligaţii, să arătăm cui erau prestate şi să stabilim dacă avem de-a face cu o stăpânire condiţionară sau nu. f. Derivată din cea cnezială, proprietatea nobiliară românească nu putea fi grevată de obligaţii decât de aceeaşi sorginte. Ne aflăm, în esenţă, în domeniul raporturilor dintre feudalitatea românească şi puterea centrală, stabilite în secolele precedente şi care nu par să fi evoluat prea mult în privinţa sarcinilor cnezatului. După cum arată documentele, obligaţiile cneziale nu s-au modificat prin simpla danie cu drept nobiliar. în principal erau slujbele *(servieta),* în primul loc obligaţiile militare şi slujba la cetate, censul regal *(census regie maiestatis),* cincizecimea *{quinquagesima)*, darea specifică românilor de peste tot, şi daturile *(munerăf*[1]. în actul de danie ele sunt escamotate sub o formulă generală în cazul în care erau păstrate după obicei. Doar în cazul modificării cuantumului, al scutirilor sau al imunităţii se face menţiune concretă.

„Condiţiile" în care erau stăpânite posesiunile româneşti fac parte din ansamblul obligaţiilor specifice ale acestora faţă de cetatea regală de care s-au desprins şi a modului lor de prestare. Ansamblul acestor obligaţii nu poate fi nicidecum considerat ca o condiţionare a nobilităţii posesiunii şi a beneficiarului. „Condiţionări" erau nobilii şi cnezii posesori din cuprinsul domeniului

---

[sl] Vezi mai jos subcap. 4.2.4. *Regimul obligaţiilor faţă de stat.*

feudal, care aveau într-adevăr un statut nobiliar limitat şi condiţionat de aparte-] nenţa la un domeniu. Proprietatea cnezială liberă n-a avut însă nicicând carao-2 terul de beneficiu, conferit unui beneficiar de aiurea, condiţionat şi retractabăj la bunul plac al suveranului, aşa cum s-a încercat în van a se acredita de către a anumită istoriografie maghiară. Dimpotrivă, ea avea, cum s-a sublim atributele esenţiale ale unei proprietăţi de tip feudal, creată nu de rege, generată „ab antiquo" de evoluţia seculară anterioară a societăţii româneşti. altfel, toate posesiunile nobiliare, exceptând cele având privilegiu de imuni aveau obligaţii specifice faţă de stat, fără ca prin aceasta să fie într-un condiţionate. Compoziţia obligaţiilor româneşti, cuantumul lor şi faptul unele erau prestate cetăţii regale şi nu fiscului reprezintă diferenţa specifică faj de celelalte posesiuni nobiliare.

5 — nu aparţine de domeniul unei cetăţi regale sau de cel al vreunei oficiale *(honor),* cum ar fi voievodatul, banatul etc. Deşi oblig menţionate mai sus, prestate, cum am văzut, cetăţii regale de care desprins, ar putea sugera o dependenţă juridică faţă de aceasta, formularul nu lasă loc niciunui echivoc în acest sens. Proprietatea cnezială sau nobiliară în discuţie este liberă, separată de alte dreptuij de stăpânire şi necondiţionată. De fapt, dania unui cnezat care parte din domeniul cetăţii regale, mai rar întâlnită, era subliniată atare în act. La 30 septembrie 1462 regele Matia poruncea capitli din Alba Iulia să pună pe nobilul Dionisie de Fărcădinul de Jos fraţii săi în stăpânirea posesiunilor Fărcădinul de Jos şi Crăguiş care înaintaşii săi le-au ţinut şi stăpânit până în acest moment di obiceiul cnezatului (ţinând de) cetatea noastră Hunedoara". Suveranul „separându-le de numita noastră cetate", prin actul de danie lei hărăzit pe veci donatarilor şi succesorilor şi urmaşilor lor împreună cu întregul drept regal[82]. O situaţie similară întâlnim în cazul cnezatul! Coroieşti tot din cuprinsul domeniului Hunedoara, dăruit de rege unor nobili din Sălaşu în anul următor[83]. Cu un deceniu mai devreme,Iancu

[82] *Izvoare Haţeg,* I, 224: „Que hactenus progenitores eiusdem Dyonisii ad castrum nostrom Hwnyad more kenesiatus tente fuissent et possesse simulcum omni iure nostro regio si quodiw eisdem possessionibus ... qualitercumque haberemus aut nostram ex quibus causis, viis, modisJ rationibus concemerent maiestatem ac cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis quibuslitfcj memorato Dyonisio ... ipsorumque heredibus et posteritatibus universis a prefato castro nostraj Hwnyad seqquestrantes de manibus nostris regiis vigore aliarum litterarum nostromi donationalium exinde confectarum in perpetuum contulerimus..."

[83] Actul de danie din 27 martie 1463, Tolna, pentru Petru, Ladislau, Ştefan şi Sărăcinde Sălaşu, în *Izvoare Haţeg,* I, 229: „possessionem nostram Korulesd vocatam in comitatul! Hwnyad et districtu de Hachak partium nostrarum Transsilvanarum existentem et ad castrai nostrum Hwnyad vocatum pertinentem, quam idem P. ac L. ...progenitoresque eorum pro CM parte aliis more keneziatus tenuisse perhibentur simulcum cunctis suiş utilitatibus et pertinenţi

de Hunedoara scotea din compunerea domeniului cetății Muncaciu (Bereg) două posesiuni rutene, Cuşnița şi Rotunda, pe care le dăruia nobililor maramureşeni Ambrozie şi Mihai de Dolha „după obiceiul şi în maniera cnezilor români" *(more et ad instar keneziorum valachicalium),* poruncind comitelui Ioan Cândreş ca „numitele posesiuni cu toate foloasele şi pertinențele lor trebuie să le predați numiților Ambrozie şi Mihai şi să renunțați la ele şi să le scoateți cu totul de sub jurisdicția zisei cetăți şi să luați cu totul de pe ele mâinile voastre şi alor voştri"[84]. Aici nu avem de-a face, evident, cu nişte cnezi propriu-zişi, ci cu stăpânirea de tip cnezial românesc a unor nobili, de asemenea români, deşi locuitorii posesiunilor erau deja ruteni. Situația se explică prin statutul cnezial al posesiunilor în cauză anterior colonizării lor cu ruteni. Actul este elocvent în privința penetrației instituției româneşti la populațiile alogene din spațiul românesc. Nerespectarea clauzei de neapartenență la cetate sau dregătorie atrăgea după sine anularea actului de danie, aşa cum s-a întâmplat în cazul lui Simion plebanul din Hust cu frații săi donați cu posesiunea Poiana Uliului. Nobilii din Bilca au demonstrat cu acte că satul donat se afla parțial în hotarele altei posesiuni ținând de cetatea Hust, numită Iza, ceea ce a atras anularea actului[85].

Daniile de posesiuni cu drept nobiliar au continuat intens în toată perioada Corvineştilor, cu deosebire până către 1465. Atunci când se folosea termenul de cnezat, fără echivoc se avea în vedere nobilitatea românească grevată de îligațiile specifice arătate mai sus. La 1447 Iancu dăruia lui Simion de Cuhea cnezatul Cuhea, fost al fratelui său Gheorghe Mariş, mort în război, „împreună cu toate drepturile şi veniturile, cu care ceilalți cnezi obişnuiau să-şi țină de drept cnezatul" *(cum omnibus iuribus et proventibus, quibus alii kenezii keneiktumde iure tenere consueveruntf*[6]. Dania avea caracter de veci *(perpetuo et irrevocabiliter)* şi în acest caz cnezatul era o stăpânire de pământ specifică care se acorda unui nobil, care stăpânea deja cu drept nobiliar la Bocicoiel. Hațega-

---

quibuslibet terris scilicet arabilibus... memoratis P.L... ipsorumque heredibus et posteritatibus universis.a dicto castro nostro sequestrando de manibus nostris regiis libere dedimus, donavimus «contulimus, ymo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenendas et possidendas pariter et habendas iuribus alienis semper sal vis ..."

"Actul lui Iancu de Hunedoara din 18 iunie 1451, Seghedin, *Mihalyi,* 212: „prescriptas possessiones cum omnibus earundem utitlitatibus et pertinentiis prefato Ambrosio et Michaeli remittere et resignare ac a iursdictioni dicti castri penitus sequestrare, manusque vestras et vestrorum de eisdem in toto excipere debeatis".

[Si]*Mihalyi,* 234, sentința regală din 2 martie 1457.

"'*Ibidem,* 194: „more et ad instar ceterorum Valachorum in dicto comitatu Maramorosiensi possessiones habentium".

nul Nicula fiul lui Ungur din Băieşti primea confirmarea cnezatului posesiui româneşti Băieşti pentru meritele sale şi mai ales ale tatălui său, mort eroic campania cea lungă din Balcani[87]. Iancu, în calitate de comite perpetuu Bistriţei şi căpitan suprem, dăruia la 31 mai 1451 în numele regelui Ladislau nobililor Dan, Şuşcă şi Gostolan de Săcel (Maramureş) cnezatul Săcel *(K Zachal* sic!) cu titlul de danie nouă, în condiţiile oricărei danii cu drc nobiliar[88].

La fel ca şi în alte danii de acest tip, menţionarea cnezatului implica,fii nici o îndoială, şi în acest caz, obligaţiile specifice care grevau această propri tate. Nobilii bănăţeni Iacob, Şerban, Ladislau şi Ianciul obţineau scutire i „toate veniturile cneziale" *(universos proventus keneziales)* datorate banii pentru moşiile lor Măcicaşul de Jos şi *Also Towish.*[89] Cnezii din Băieşti efl întăriţi la 1458 în cnezatul moşiilor Băieşti, Ohaba şi a părţii de cnezat ca începe de la Râul Alb „sub acele condiţii, sarcini şi slujbe, în care ceilalţi cne şi nobili din districtul Haţeg obişnuiau să-şi ţină cnezatele" *(sub illis tam conditionibus, oneribus et servitutibus quibus ceteri kenezii nobilesqi districtus de Haczak suos keneziatus tenere consueverunt*[90]. Rezultă iarăşi, dată în plus, că nu exista nici o incompatibilitate între statutul de nobil şi stăpânire cu drept cnezial, că atât nobilii, cât şi cnezii stăpâneau cnezategn vate de obligaţii specifice, în genere aceleaşi.

în a doua jumătate a perioadei cercetate înregistrăm o reducere a diferenji lor, de altfel neesenţiale, dintre cele două tipuri de proprietate nobiliară romi nească. Fapt semnificativ este tocmai reducerea până la dispariţie a menţionăr proprietăţii nobiliare cu termenul de „cnezat", deşi, cum am subliniat, între ce! două n-a intervenit o schimbare. Una dintre ultimele menţiuni de acest feti înregistrăm la 24 iulie 1485, când regele Matia poruncea din Viena conventuh din Leles, să pună pe preotul Laurenţiu cu fraţii Petru, Briciu şi Toma precuj şi pe Vasile, Ioan şi Teodor (cu toţii) fiii lui Gheorghe Iuga de Talabor i stăpânirea cnezatului posesiunilor Talabor şi Duleşti *(Dulfalu)* cu drept deplin la cererea lor[91]. Tendinţele de trecere a obligaţiilor către stat (cetate regală) î folosul nobililor, de transformare a lor în bani, inovaţiile fiscale ale puteri centrale au redus diferenţele dintre ele. Noţiunile de cnez şi cnezat şi-ai

-----------1

[87] Actul lui din *HD,* 1/2, p. 761-762.

[88] *Mihalyi,* 215.

[89] Actul lui Iancu din 29 mai 1453, Caransebeş, la Pesty, *Krasso,* III, 302.

[90] Sacerdoţeanu, *Două acte haţegane,* p. 219-220.

[91] *Mihalyi,* 329. înrudirea lor nu este clară. Petru, Briciu şi Luca sunt desemnaţi ca „fraţii români" ai popii Laurenţiu, iar în continuare Vasile, Ioan şi Teodor ca fii ai lui Gheorghe Iug£ într-un alt mandat din 21 septembrie 1485, Buda, popa Laurenţiu apare explicit ca fii defunctului Gheorghe Iuga de Talabor, alături de fraţii săi Petru, Briciu şi Vasile *(Ibidem,* 330a

îstrâns şi modificat treptat accepţiunea publică, ajungând să desemneze doar posesiunile şi cnezii de pe domeniile feudale.

Dintre elementele componente ale formularelor actelor de danie cu destina-ie românească cea mai mare bătaie de cap a provocat istoricilor noştri „titlul de lanie nouă" *(novae donationis titulo).* Tripartitul îi dedică un comentariu destul de amplu (Partea I, Tit. 36 şi 37) din care rezultă că, acest titlu asociat cu clausula *In cuius pacifico dominio progenitores suos perstitisse seque persis-tere asserit de presenti...*, presupune întotdeauna o donaţie anterioară „sau o fel de dobândire a acelor bunuri" *(semper praesupponit prior em donationem telaliam bonorum ipsorum acquisitionem),* cel de-al doilea fiind cazul prin ucelenţă al nobililor români în posesiunile părinteşti. Esenţa titlului este însă iceasta: „ că drepturile de stăpânire astfel dobândite prin danie nouă, cu clau-zula amintită *in quarum pacifico dominio...* nu privesc dreptul feminin"[92]. !eea ce înseamnează că respectiva moşie priveşte numai fiii moştenitori legi-uni, cu excluderea fetelor. în această categorie intrau cu precădere moşiile obândite prin slujbă *(servitiis acquisita),* de obicei, militară, care priveau umai dreptul masculin[93]. Aceste acte trebuiau prezentate în original la toate ranzacţiile, iar în caz de pierdere puteau fi reconstituite numai cu mărturia a cincizeci de nobili având nobilitate deplină. Titlul a fost conturat la începutul iomniei lui Ludovic I, care a procedat la o amplă reformă a dreptului de loştenire a proprietăţii funciare[94]. în esenţă aceasta consta în faptul că numai persoanele cuprinse în actul regal şi cele admise de beneficiar în timpul dării şi merii în stăpânire şi urmaşii lor, cu excluderea celorlalţi, deveneau proprietari gitimi. Dacă nu erau expres numiţi în danie, colateralii, de pildă copărtaşii, erau îndepărtaţi de la moştenire; în cazul desherenţei liniei directe masculine, loşiaurma să revină Coroanei. Deşi cel mai recent cercetător al reformei ezită in a se pronunţa tranşant în privinţa conţinutului precis al formulei *novae ionationis titulo,* este în afară de orice îndoială faptul că ea a funcţionat începând cu anul 1345 şi până în perioada cercetată[95]. în vremea lui Werboczi, cum rezultă din Tripartit, sensul ei nu mai era foarte clar.

Formula juridică a funcţionat în tot acest interval şi în cazul daniilor cu destinaţie românească. Informaţiile multora dintre ele vorbesc destul de clar

---

[92] **„Quod** iura **eiuscemodi possessionaria nova donatione, cum clausula prenotata:** ***in quorum*** *pacificodomininio* etc. impetrata ius foemineum non concemant" (P. I, **Tit. 37**.§ 12).

"*Tripartitum,* P. I,Tit.l8.

[94] P. Engel, *Nagy Lajos* ***ismeretlen adomdnyreformja*** **(O reformă necunoscută a donaţiei** regale a lui Ludovic cel **Mare), în TSz, XXXIX, 1997, p. 137-157. Un comentariu la I.-A. Pop,** *Adunarea generală a stărilor Transilvaniei din mai* ***1355*****, în „Mediaevalia Transilvanica", II,** 1998, nr.l.p. 65-66.

"*Ibidem,p.* 157.

despre conținutul acesteia: împotrivirile frecvente ale rudelor şi copărtaşilorl darea şi punerea în stăpânire, rectificările şi completările ulterioare cu numelj celor îndreptățiți „cu drept condivizional", „din iubire frăţească" etc, depos«| darea ulterioară a unor copărtaşi pe motivul necuprinderii în actul de dan» Spre exemplu, nobilii din Unciuc, Dionisie, Buda, Onciuc şi Ştefan, au obținlj în anul 1447 act de danie de la Iancu de Hunedoara pentru posesiunile la cneziale din Unciuc, Sanpetru şi Reea. întrucât actul de danie şi mandatul căq capitlu nu-i consemnează şi pe copărtaşi, titularii îi înscriu totuşi cu ocazi punerii în stăpânire şi pe Fărcaş şi Dionisie de Sanpetru „din dragoste frăţeasd şi cu drept condivizional"[96]. La fel proceda Petru de Fărcădinul de Jos cu frați săi copărtaşi omişi din actul de danie a cnezatului lor din Fărcădinul de Jos j Crăguiş, din acelaşi an[97]. în cazul ignorării acestui aspect juridic formal, *a* necuprinşi în act sau urmaşii lor se puteau trezi deposedați, chiar denobilați. Q pildă, Ioan Feneş de Feneşul de Sus pierdea la 1508 unele moşii părinteşti di cauză că înaintaşii săi nu avuseseră prevederea să fie înscrişi în ultimul ac valid, din urmă cu 80 de ani[98].

Stăpânirea românească este *devălmaşă.* Ea se păstrează ca atare şi dup confirmarea regală, cu drept cnezial sau cu drept nobiliar. Actele fac destul dl rar precizări asupra unei realități clare, dar pe care n-o putem reconstitui deci în parte. Frecvent se menționează numai numele moşiei, partea deținută dl întreg şi numele posesorilor. Raportul numeric între copărtaşi este menționj mai rar, uneori în formula generală „fiecăruia după partea sa" *(cuilibet scilia eorum iuxta portionem suam).* Membrii devălmăşiei sunt numiți în acte „fri devălmaşi" *(fratres condivisionales),* uneori simplu „frați", ceea ce poate dud la confuzii.

De regulă, dania cu drept nobiliar nu privea doar pe beneficiarul aflat] serviciul regal sau al unui înalt dregător, ci pe toți membrii devălmăşiei, posi sori ai pământului asupra căruia dobândeşte titlul: rude de sânge şi copărtd toți aceştia obținând statutul de nobil. Astfel, aleşii Dej şi Ladislau deTimişa obțin la 26 martie 1447 de la Iancu confirmarea cu titlul de danie nouă atâtj posesiunilor stăpânite integral, cât şi a unora deținute în parte cu 11 famiS din zonă[99].

---

[96] *Izvoare Hațeg,* 1,128: „tune ipsi eosdem ob fraternalem affectionis iure condivisionali j 3am partem tertie partis possessionis in eadem Zenthpeter habite penes se recepissent et recepeM coram nobis". Avem aici una din foarte rarele mențiuni exprese ale „dreptului condivizional",! toate că stăpânirea indiviză este încă extrem de răspândită în epocă, cel puțin la români.

[97] *Ibidem,* 127.

[98] V. mai jos 4.2.6. nota 268.

[99] Pesty, *Olăh ker.* p. 71-72. Ar fi interesant de cercetat împrejurările în care nobilii Timişel au ajuns copărtaşi cu cei 11, aflați într-o condiție evidentă de inferioritate: colonizării

Copărtaşii aveau drept de preempţiune ori de răscumpărare asupra posesiunilor indivize, pe care legiuirile regatului n-au reuşit să-1 clintească. Aceasta explică impenetrabilitatea districtelor româneşti privilegiate, care a slăbit numai atunci când nobilii români s-au amestecat cu alogenii. La 9 iulie 1478 în faţa banilor de Severin nobilul Iacob de Măcicaşu răscumpăra părţile din posesiunile Măcicaşu, Ciuta, *Tdvis,* Tincova şi *Perlo* ale unui copărtaş decedat zălogite mai demult alesului Mihai de Mâtnic, „pentru ca numitele părţi de noşie să nu fie deţinute de mâini străine"[100]. încălcarea acestui drept deschidea proces în justiţie, aşa cum se întâmplă în cazul vânzării unor părţi din Fărcădinul de Jos şi Crăguiş către potentatul locului Mihai Cândea de Râu de Mori. Voievodul dă curs plângerii rudelor vânzătorului, cum că ar fi fost păgubiţi în urma unei tranzacţii la suprapreţ şi cu încălcarea dreptului lor de reempţiune, în temeiul „apropierii prin înrudire şi vecinătăţii nemijlocite" *{propter affinitatis propinquitatem tumque propter contiguam vicinitatem),* emând părţile la proces[101]. Copărtaşii puteau anula chiar dania regală cu titlu ! zălog, aşa cum procedează Gheorghe Gaman de B'izere „frate (copărtaş) şi onsângen" al răposatului Nicolae de Bizere, care plăteşte zălogul de 32 de arini şi alţi 8 cheltuieli lui Ambrozie Diacul de *Merenye,* care îi restituia scrisoarea de zălogire, anulând astfel actul regal de punere în stăpânire[102]. Acelaşi Gheorghe Gaman, câteva luni mai târziu, ridica oprelişte la scaunul Caransebeşului contra intenţiilor de înstrăinare veşnică a unor moşii de către ruda sa Ioan, fiul răposatului Ladislau de Bizere, care în caz de deficienţă i-ar reveni lui, lucru valabil şi viceversa. Se oferea chiar să-i dea bani în caz că are nevoie,până la valoarea acelor părţi de moşie[103]. Gheorghe Gaman şi Ioan fiul ui Ladislau de Bizere se legau la 1 aprilie 1495, la intervenţia unor arbitri, înaintea capitlului din Arad să pună capăt proceselor şi disputelor anterioare şi îă-şi împartă pe din două moşiile moştenite „din moşi-strămoşi" *(ab auis et proîauis)* şi să se facă reciproc părtaşi în caz de desherenţă[104]. Această înfrăţire" între rude apropiate nu făcea decât să consolideze ceea ce dreptul omânesc impunea mai totdeauna: prioritatea absolută a rudelor şi copărtaşilor imoştenire, mergând până la anularea prerogativei regale în domeniu.

Devălmăşia venea în conflict cu dreptul regal de danie şi atunci când acesta favoriza pe anumiţi membri ai devălmăşiei sau încerca să o spargă prin

---

cuprinsul cnezatului lor, cumpărare etc. Nu putem exclude nici ipoteza cedării unei părţi de posesiune către cei puternici în schimbul obţinerii dreptului nobiliar.

[100]Pesty,*Krasso,* III, 334: „...quod predicte portiones possessionarie per exteras manus de ceterononteneantur".

[101] Dl. 29.862, mandatul către capitlul din Alba Iulia din 11 martie 1484, cetatea Gurghiu.

[102] Pesty, *Szoreny,* III, 101, actul din 8 iunie 1491, Buda.

[103] *Ibidem,* 106, actul din 26 ianuarie 1492, Caransebeş.

[104] *Ibidem,* 114.

impunerea unor alogeni. Nu sunt rare cazurile în care dania a fost retra s-au găsit soluții de compromis. O astfel de contradicție a apărut în] dintre Cândeştii din Râu de Mori şi nobilii din Râu Bărbat desfăşura! 12 decembrie 1479 în fața judelui Curiei, Ştefan Băthori, în joc fiind moştei rea lui Dumitru de Râu Bărbat. Avocatul Cândeştilor a prezentat actele! danie şi privilegiile obținute de la guvernatorul Mihai Szilâgyi şi regele Mai care consacrau de drept, grație influenței de care aceştia se bucurau, o uzurpa de fapt. Bărbătenii şi-au susținut cauza prin unul dintre ei, secretarul re| Ladislau Olah, care a adus două argumente majore, şi anume: 1) faptul*i* „acel Dumitru este frate copărtaş cu pârâşii şi ei sunt născuți cu el dintr-ț singur"strămoş, aşa încât drepturile sale de stăpânire se cuvine să le revină» pârâşilor"[105] şi 2) viciul de drept al faptului că guvernatorul Szilâgyi nufl îndreptățit să acorde donații veşnice. Pentru a da o şansă instanței aflatei dificultate, Ladislau Olah se arată dispus să accepte, împreună cu frații săi varianta duelului judiciar cu pumnii *(signum duelli de pugile).* Tribunalul optat în cele din urmă pentru o soluție de compromis, prin împărțirea moş nirii în litigiu.

Ieşirea din indiviziune, în raport cu frații de sânge sau cu cei copărtaşi realiza de obicei prin înțelegere în fața locului de adeverire. în caz contrar, apela la forurile de judecată. De pildă, Ioan fiul lui Radoslav, fiul lui Stane de Vad solicită voievodului Transilvaniei Petru de Sankt Georg separarea dra turilor sale după strămoşul său Florea *(Flora proavo)* în satele Vad, Nălaj Bărăşti şi Balomir de ale celorlalți copărtaşi Dumitru Copos şi Dionisie Tun Aceştia s-au împotrivit pretențiilor lui Ioan în fața omului voievodal şi celui capitlului, fiind, ca urmare, chemați la judecată[106]. Numeroasele acte de hoa nicire se referă de multe ori tot la asemenea situații de ieşire din indiviziunej acțiunea continua nu de puține ori în fața instanțelor de judecată.

Dreptul feudal nu garanta totuşi proprietatea familiei, ci a individul Pentru salvarea sau sporirea domeniului nobilii români recurgeau şi ei la prag dura *înfrățirii de moşie (fraternalis adoptio, fraternale ius),* utilizată în rea cu acordul obligatoriu al suveranului[107]. Astfel procedau frații Giula şi Ioanj Şugatag cu influentul Petru Gherheş de Sarasău în posesiunile Slatina, Brea Copăceni, Deseşti, Hărniceşti şi Şugatag[108]. La fel bănățenii Nicolae de Bizea care aduce 10 posesiuni şi Iacob de Racovița cu 9 posesiuni la 1458[1(W]. Ladol

---

[105] Dl. 45.819: „idem Demetrius ipsorum scilicet actorum frater condivisionalis et cumani ab uno avo propagate extitissent et sic iura eiusdem possessionaria in ipsos actores condesca debuissent".

[106] Dl. 29585.

[107] *Tripartitum,* P. I, Tit. 66.

[108] *Mihalyi,* 193: actul judelui Curiei din 27 mai 1446.

[109] Feneşan, *Documente bănățene,* 6.

irmeniş şi Ladislau Zayk de Mâtnic şi-au pus în comun la 1467, primul 6 îşii, celălalt 8 şi o fortificaţie în districtul Caransebeş[110]. Ioan Ungur de ^ădăştia s-a înfrăţit la 1473 cu un Mihail de Zob, dintr-o familie de asemenea *i*ascensiune recentă, partea sa ridicându-se deja la 75 de posesiuni, inclusiv taţi,răspândite în şase comitate[111]. Fiii săi, mărîţii Ioan şi Nicolae Ungur, au înnoit înţelegerea, obţinând confirmarea regelui la 13 decembrie 1502, când averea lor număra 96 de posesiuni, inclusiv trei cetăţi[112]. Fraţii Gheorghe More, Filip More şi Ioan More de Ciula recurgeau şi ei la procedeul înfrăţirii pentru a păstra la un loc averea adunată cu destulă dificultate[113].

Dreptul românesc a guvernat raporturile de proprietate multă vreme chiar upă obţinerea statutului nobil. El s-a manifestat cu evidenţă în cazul *moşteniriifetelor,* care aveau drepturi egale la moştenirea părintească cu fraţii, pe când dreptul nobiliar maghiar recunoştea doar „sfertul de fiică" *(quartalitium, quarta puellaris)*[114].

Proprietatea nobiliară revenea regelui în cazul stingerii neamului pe linie masculină *{defectam seminis)* ori în urma confiscării datorate crimei de trădare *{notainfidelitatis)*. Dreptul de danie al suveranului asupra acestor posesiuni, izvorât din *dominium eminens* a suferit însă în districtele româneşti o limitare serioasă din partea feluritelor drepturi şi cutume specifice, care favorizau rudele, copărtaşii sau chiar comunitatea locuitorilor din district. Aceasta din urmă mobiliza ori de câte ori echilibrul zonei tindea să fie zdruncinat, prin imixtiunea unui străin sau prin uzurpările unor fruntaşi locali. Comunitatea nobililor şi cnezilor haţegani s-a opus cu succes penetrării alogene, chiar dacă în cauză s-a aflat însuşi episcopul Transilvaniei"[5]. La 1506 aceiaşi haţegani au reuşit să luleze o diplomă regală, prin care potentaţii locului, nobilii din Râu de Mori, reuşiseră să obţină în mod fraudulos păşunile şi pădurile comune din Valea liului"[6]. La fel, maramureşenii au izbutit să anuleze încercarea familiei Dragfi jeasereînstăpâni asupra moşiilor de odinioară, printr-un val de împotriviri, irmate de procese, care au suspendat punerea în stăpânire ani de-a rândul[117].

De multe ori dreptul regal de retract funcţiona în cazul deficienţei, dar în favoarea unor nobili locali îndreptăţiţi. Moşiile lui Ştefan Pancu de Crăciuneşti

---

[11(] *?esty, Szoreny,* 111,81.

[1] Jako, *Kmjk,* 1,2108, actul încheiat la 30 august 1473 în faţa capitlului din Buda. Regele confirmă înţelegerea în acelaşi an *(Csdnki,* V, p. 794).

[2] *]M,Kmjk.,* 11,3264.'

[3] Actul palatinului din 5 august 1504, în *Jaicza,* p. 194-196.

"'Pentru statutul femeii nobile, vezi mai jos, subcapitolul următor.

[5] Pop, *încercări de imixtiune.*

[6] Dl. 74.664, actul regelui Vladislav II din 7 iulie 1506 pentru obştea nobililor din districtul Haţeg.

fUihalyi, 300, 319, 321, 340. V. şi subcap. 4.3.4, sub *Dragfi.*

au fost donate de către Iancu de Hunedoara alesului Mihai Tatul de lata fruntaş maramuresan[118]. Acelaşi, împreună cu Simion Gherheş de SarasI beneficia la 1457 de moşia Iapa şi 1/3 din Sarasău, foste ale defunctului Dani *Albu (Feyer)*[119].

Proprietatea nobiliară românească, în cazul în care depăşea posibilitSj unei familii, căpăta înfăţişarea tipic feudală, constituindu-se pe de o pa pământul alodial (în acte: *sesia nobiliară),* iar pe de altă parte, sesiile *iobagi* şi desigur sistemul obligaţiilor generate de aceste raporturi. Avem de-a fa fără nici un dubiu, cu ceea ce s-a numit insidios de către istorici maghiari n vechi „iobăgirea românilor prin ei înşişi", adică ceea ce s-a petrecut şi în |i Românească şi Moldova. Actorii au fost fără tăgadă români, şi nobilii iobagii, instituţia iobăgiei este însă proprie regatului ungar. La fel ca sica nobilităţii şi instituţia iobăgiei a avut în districtele româneşti, forme particuli de dezvoltare, o întârziere cronologică incontestabilă faţă de cea „clasică"(regatul ungar, către modelul căreia totuşi tindea. Pentru înţelegerea corecţi lucrurilor, reamintim faptul că dependenţa de tip feudal se întâlneşte încă < faza cnezială, iar constatarea lui Radu Popa pentru Maramureş, după care ac regal de recunoaştere a cnezului ca nobil n-a schimbat cu nimic pentru momi în relaţiile dintre fostul cnez şi supuşii săi, a avut valabilitate generală. Făli intra aici în analiza acestor raporturi — de altfel, destul de greu sesizab documentar — constatăm totuşi o dezvoltare slabă a raporturilor feudale regiunile de concentrare a feudalităţii româneşti şi, în consecinţă, conflict) dintre nobili şi iobagi sunt abia perceptibile. Răscoala de la 1437 nici nu atinge, iar la 1514 doar în regiunile de câmpie ale Banatului pot fi sesizate ce flicte sociale majore între nobilii români şi iobagii lor. In şirul acestor pârtie larităţi este de aşezat şi constatarea privind specificul maramuresan, de aserv prin intermediul obştii şi prezenţa cu totul excepţională a iobagilor în aceai regiune în veacul al XlV-lea, pe direcţia şi în legătură cu pătrunderea feudal mului maghiar[120].

în perioada cercetării noastre prezenţa iobagilor în documente este tot tt frecventă. Ei sunt prezenţi peste tot, în felurite ipostaze: de la cea de obiecti tranzacţie, ca inventar viu al sesiei pe care locuiesc, la cea de reprezentant stăpânului în anumite împrejurări sau de combatant în confruntările dini nobili. Mai frecvent apar în Maramureş, unde relaţiile feudale sunt mai evolii te, comparativ cu Haţegul şi Banatul. La Ieud erau pomenite la 1459 şapte se iobăgeşti[121] şi tot în acelaşi an amintiţi iobagii Dolhenilor din Strâmtura

[118] *Ibidem,* 196.
[119] *Ibidem,* 232.
[120] Popa, *Ţara Maramureşului,* p. 136.
[121] *Mihalyi,* 246.

lârsana[122]. Anca Rednic, văduva lui Ivanca de Giuleşti, cu fiul Gheorghe dnic, zălogea unei rude la 1475 16 sesii cu 30 de iobagi din satele Şugatag, iîrniceşti şi Crăceşti[123]. La 1488 nobila Stana văduva lui Mihai Urdea de eordina zălogea fiicelor sale partea ei din moştenire, respectiv trei părţi din sia nobiliară, trei sesii iobăgeşti şi trei părţi din moara din localitate[124]. Sesii iobăgeşti sunt amintite la Budeşti[125], două sesii „unde stau temporar Filip şi •etru" erau zălogite la Leordina[126]. Toma zis Vatamanu iobagul lui Simion Lişcu *(Risko)* îl reprezenta pe acesta, pe Petru şi Ştefan Rişcu de Drăgueşti la o otărnicire[127]. într-un conflict amplu din anul 1442 iobagii au participat alături (stăpânii lor, fiind identificaţi Ţigan Crăciun, iobagul lui Gheorghe de iuleşti,Ioan Bercheş şi Danciu Şipoş, ai lui Popa Nan, Ioan fiul lui Hencz din 3rebu,Iuga din Călineşti ş.a.[128]. Pentru uciderea unui iobag din Sarasău judele aspeţilordin Câmpulung a plătit 25 de florini homagiu[129].

Şi în Haţeg iobagii sunt prezenţi de timpuriu şi peste tot[130]. La un conflict intre iobagii lui Mihai Kendefy de Râu de Mori şi cei ai unor nobili din iânpetru erau pomeniţi nu mai puţin de 300 de iobagi care au atacat curtea «storadin urmă, într-un act de răzbunare, un număr totuşi exagerat pentru alitatea demografică şi socială haţegană[131]. Dominic de Ostrov zălogea două siiiobăgeşti unui nobil din localitate[132]. în Livada două sesii iobăgeşti date în ontul unui homagiu au fost reluate abuziv de către foştii posesori[133], la lubcetate *agilis* Mihai, iobagul şi familiarul (sic! — probabil cnez) lui Petru indreş de Râu de Mori ridică oprelişte în numele celor două ramuri ale imiliei din Râu de Mori[134]. Iobagii lui Mihai Kendefy din Sântămăria Orlea imeon.Oană, Dumitru, Simul şi Petru Ligos au fost atacaţi şi răniţi în pădurea

---

[122] /tefem,248.

[123] *Ibidem,* 306.

[124] *Ibidem,* 341.

[125] *Ibidem,* 350.

[126] *Ibidem,* 358.

[127] **Arh. Nat. Baia Mare, Fond Familii nobile maramureşene, nr. 65, f. 2,65-66,83.**

[128] *Mihalyi,* 186.

[129] *Ibidem,* **236.**

[130] **Prezenţa unor iobagi în componenţa scaunului de judecată haţegan la 1360 trebuie** interpretată, aşa cum făcea Măria **Holban *(Din cronica relaţiilor româno-ungare,* p. 239), ca „un îortde subordonare sau dependenţă greu de încadrat în tiparele existente", mai apropiat de** :nsul originar de om liber **pe pământul cuiva (cf. *iobagiones castri),* decât de ţăranul dependent** de mai târziu.

[131] *Solyom* ***Fekete,*** **I, f. 97-98. Cu siguranţă o transcriere greşită: în loc de *trecentis* — 300,** mai degrabă *trigintis* — 30.

[132] *Izvoare Haţeg,* **1,151.**

[133] Dl. 29855.

[134] *Solyom Fekete,* I,f. 106-107.

Balomir de către nobili rivali[135]. Cei din Toteşti primesc chemarea la jude pentru stăpânii lor[136]. La 1511 sunt amintiţi cnezul Bara şi iobagul Serba: Cândea de Unciuc în posesiunea Reea[137].

în perioada cercetată de noi, prezenţa iobagilor în documentele bănăj este mult mai rară, reflectând probabil o evoluţie mai aparte, întârzia raporturilor feudale în zonă, dar şi o carenţă documentară în raport cu Haţ< şi Maramureşul. E sigur însă faptul că ei apar şi aici încă din a doua jumăta secolului al XIV-lea[138].

Cazul iobagului Negrilă al lui Gheorghe de Racoviţa, care el însuşi ş stăpânul său, cum ne-am fi aşteptat, se judeca în scaunul din Caransebei nobilii din Măcicaşu pentru stăpânirea unui munte[139], trimite la un spe(local al raporturilor nobil-iobag, pe care deocamdată îl putem doar bă Absenţa unor conflicte acute, de felul celor din 1514 în Maramureş est< asemenea un indiciu.

în comitatul Cluj, la Mărgău Mare erau pomenite şase sesii iobăgeşl care locuiesc Stoica, Mene Simion, Cârlig Ioan, Gergel Ioan, *Vasas* (Fiera Ioan şi Mihai Corcea *(Korchay),* transferate între nobilii români localitate[140].

La acelaşi capitol, al proprietăţii, ne oprim în continuare asupra mărim structurii proprietăţii nobilului român, în măsura în care acestea sunt relevi în privinţa statutului său. Poziţia socială a nobilului era determinată în pri rând de mărimea averii sale şi apoi de funcţia pe care o îndeplinea. Cele d determinante se completau reciproc, asigurând poziţia, rangul social. In maţia documentară ne permite să realizăm o radiografie sumară a socie nobiliare româneşti în funcţie de avere, precedată de o prezentări principalelor surse de venit, deşi lipsesc totuşi cercetările speciale româneşt acest subiect.

Cea dintâi avere a nobilului a fost moşia părintească, cea moştenită, cm tul, care în secolul XV avea dimensiuni variabile, de la o parte redusă dinţi sat, frecvent lucrată de cnezul sau nobilul-ţăran cu familia sa şi până lai domenii întinse pe mai multe sate. în folosinţa directă a familiei nobiliari aflau curtea *{curia),* care, cel mai adesea desemna implicit şi casa *{dom*

135 Dl. 46331.

136 Arh. Nat. Slovacă, Kendeffy. ANIC, Microfilme, rola 25/RSC, c. 44^5, transum| actul din 6 august 1496.

137 *Csdnki, V,p.* 131.

138 Ţeicu, *Banatul montan,* p. 473-474.

139 *?csty, Szoreny,* 111,63.

140 Jako, *Kmjk,* 3073. Alte două tot acolo, 3373.

frecvent numite împreună *(domus et curia nobilitaris).* Cu partea din câmp (arător, păşune, pădure) formau ceea ce se numeşte în documente sesia nobiliară *(sessio nobilitaris).* Cu un termen consacrat aceasta ar fi sinonimă cu odiul, partea din domeniu utilizată pentru folosința exclusivă a nobilului şi 'amiliei sale şi, eventual, lucrată cu brațele țăranilor dependenți. Frecvent, cei loi termeni, sesie şi curte, apar împreună *sessio sew curia,* ceea ce indică sinonimia lor. Reşedința familiei de nobili este casa şi curtea nobiliară. în documente apar fie împreună, fie separat, în cazul din urmă subînțelegându-se uneori ambele. Casa şi curtea, la fel ca şi pământul, făceau obiectul partajului ntre moştenitori, deşi este evident că doar 1-2 familii puteau rezida efectiv acolo, cei care plecau fiind compensați în bani sau alte bunuri[141]. La Ieud sunt enționate două curți nobiliare moştenite împreună cu şapte sesii iobăgeşti de nobilii Grigore Gurzo şi Ioan[142]. Caterina de Cârneşti a primit la căsătorie ca estre „un loc drept ca sesie sau curte nobiliară" *(pro sessione sew curia nobilitare)* în Pâclişa, la căsătoria cu Ioan More de Zeicani[143]. Maruşca, soția luiToma de Leordina, zălogea la 1498 unor nepoți de soră sesia ei nobiliară şi alte două iobăgeşti din localitate, reprezentând partea sa din dota mamei sale şi lătrimea de fiică din bunurile tatălui său[144]. La Mărgău sunt menționate cu ocazia unei înțelegeri între rude „pământurile, casa şi curtea nobiliară" *(terre, domus et curia nobilitaris)* ale decedatului Ioan Botoş, precum şi moara şi curtea răposatului Petru Botoş[145].

în cazul nobililor români mărimea rezervei feudale sau alodiului era cu siguranță foarte redusă, având în vedere situația fenomenului la nivelul Transilaniei şi particularitățile ținuturilor dominate de aceştia. Aceasta presupune că sursa principală de venit şi bogăție oferită de pământ, exceptându-i pe cei săraci, de o sesie, o constituiau prestațiile țăranilor dependenți şi cele din păstorit, Renta feudală, având originea în obligațiile reduse ale țăranilor dependenți față de cnezul lor, nu pare a fi nici ea foarte dezvoltată şi aducătoare de mari venituri. Valoarea sesiei iobăgeşti se ridica la circa 20 de florini, nu departe de omagiul iobagului, de 25 de florini[146]. îmbogățirea pe seama exploatării

---

M Precum în cazul unor nobili din Apşa de Mijloc, posesori în proporție de 1/9 ai moşiei Uglea şi ai curții nobiliare de acolo, la *Mihalyi,* 245, actul regelui Matia din 8 septembrie 1458, Belgrad,i 142 *Mihalyi,* 246.

143 Dl. 29.865, actul capitlului din Alba Iulia din 24 iulie 1489.

144 *Mihalyi,* 358, actul conventului din Leles din 26 iunie 1498.

145 Jako,*Kmjk,* II, 3073, actul din 14 februarie 1499.

146 în Maramureş, la Şieu 2 sesii se zălogesc cu 27 florini *(Mihalyi,* 336) iar o sesie nobiliară şi două iobăgeşti din Leordina erau estimate la 50 de florini *(Ibidem,* 338), în Banat se vând două cu 40 de florini (Arh. Nat. Cluj, Colecția de documente Blaj nr. 18), la Mărgău se vinde o sesie cu20de florini (Jako, *Kmjk,* II, 3373). Tripartitul, la finele intervalului cercetat şi bazat mai ales

muncii servile este legată mai cu seamă de transformarea obligațiilor față di stat, prin privilegii de scutire, în venituri directe ale feudalului şi, desigur.pii creşterea domeniului stăpânit.

Starea materială a majorității nobililor români era destul de scăzul similară cu categoriile răzeşilor şi moşnenilor de peste Carpați. Ei erau asocigj adesea cu nobilii de o sesie şi beneficiau de scutire de cens pe motiv 4 paupertate[147]. în satele cu nobili numeroşi, unde abia mai pot încăpea iobagi cum era de pildă Livadia din Haţeg, ei nu pot fi altceva decât nişte ţărani libefl lucrându-şi pământul cu braţele. Documentele vorbesc frecvent de sărăcia!» Bănăţeanul Gheorghe de *Wycza* neputând asigura fiicei sale Margareta o doti corespunzătoare cu statutul său *(juxta decentiam sui generis nobilitate prou debuisset providere non valuissei)* la căsătoria cu Nicolae Himfi de Remetel recurgea la adopţia juridică a ginerelui, făcându-1 moştenitor pe 1/4 din bunmj alături de ceilalţi trei fii ai săi[148].

Un proces îndelungat sau căderea în captivitate a unui membru al familii reprezentau uneori adevărate calamităţi. Voievodul nobil Mihai de Călata en obligat să zălogească moşia Ciuleni pentru 115 florini ca să-şi răscumpere tad Ilie, probabil prins în Moldova[149]. Nobilul Zahane, copărtaş al măcicăşeniln îşi zălogea părţile din mai multe moşii pentru 20 de florini necesari răscumpi rării fiicei sale din Turcia[150]. Nobilul Ita de Băieşti a zălogit unui consăteanj probabil rudă părţile sale din Băieşti şi Ohaba pentru 60 de florini necesaj răscumpărării soţiei şi a doi copii din Turcia[151]. Deşi familia se afla într-o situa ţie materială mult mai bună, văduva lui Iacob de Racoviţa a fost nevoita si zălogească mai multe posesiuni pentru răscumpărarea fiului său Ladisla captiv la turci, pe care acesta se străduia ulterior să le răscumpere[152].

Vârfurile nobilimii româneşti au acumulat pe diferite căi domenii impo^ tante, a căror greutate cădea de multe ori în afara ţinutului de origine. în Haţej şi Banat unele erau constituite pe structura unor vechi cnezate, la care s-ai adăugat alte achiziţii patrimoniale în zonă. Mărimea acestor domenii, cu câtevl

---

pe realităţile Ungriei propriu-zise, apreciază estimaţia sesiei iobăgeşti la 40 florini (Proda *Iobăgia,* I,p. 175).

[147] Engel, *Geschichten,* p. 39: „In bonis universorum nobilium tam unius sessionis qi» Walachorum remanserunt inexacţi 962 1/2 <fl>".

[148] *Pesty, Szoreny,* 111,80.

[149] Jako, *Kmjk,* I, 1887, actul din 22 mai 1469, încheiat în faţa conventului din Cluj Mănăştur.

[150] Pesty, *Krasso,* III, 334, actul din 9 iulie 1478.

[151] Sacerdoţeanu, *Două acte haţegane,* p. 220-221, actul comiţilor Hunedoarei din 8 mai 1492,Bârcea.

[152] Actul banilor de Severin din 18 iulie 1504, Caransebeş, în TT, I. p. 177. Regest la Pesty, *Krasso,* III, p. 356.

excepții, era în jur de 20-30 de sate și părți de sate. De departe cea mai înstărită rafamilia Hunedorenilor, cea mai bogată din întreg regatul, stăpânind la 1456, după o estimare circa 1000 de sate, 57 de târguri și 28 de cetăți în tot cuprinsul regatului[153], majoritatea — după socoteala lui Ștefan Pascu, 702 sate, 28 de târguri și 13 cetăți — fiind în Transilvania[154].

Averea familiei Dragfi, apreciată de Radu Popa cu oarecare larghețe la 300 de sate pe la 1400, nu se ridică după un secol decât cel mult la jumătate din această estimare, fără să putem da totuși o apreciere exactă.

Ștefan cel Mare stăpânea domeniile Ciceului cu 60 de sate sau părți de sate [Cetății de Baltă cu circa 40, pe care le-a amplificat prin cumpărări, cel puțin părțile someșene. El era unul din marii feudali ai Transilvaniei, fiind obligat fiscului regal la 1494 cu circa 1700 de florini cens, adică tot atâta cât întregul imitat al Maramureșului[155]. Reprezentantul său din Cetatea de Baltă reclama m moment dat uzurparea unor pământuri și vii de către locuitorii din Velț și) pagubă de 10.000 florini[156]. Chiar dacă pretenția era binișor exagerată, ea sugerează totuși veniturile considerabile ale domeniului.

Ioan Ungur de Nădăștia a fost cel mai înzestrat cu moșii dintre familiarii ■oraâni ai Corvineștilor. De la moșia sa cnezială din Nădăștia Hunedoarei, o itede sat, el a ajuns la sfârșitul vieții, în prima jumătate a anului 1482, după socoteala lui Pușcariu[157], la 111 moșii, cetăți și târguri, în 11 comitate din tot :uprinsui regatului. La 30 august 1473, Ioan Ungur de Nădăștia poseda cetatea *Dywencu* domeniul său în comitatul Nograd, 44 moșii în comitatele Dăbâca, ij și Turda, între care cetatea Brâncovenești *(Vecs),* 21 moșii în Timiș și 9 în lunedoara[158]. Fiii săi, măriții Ioan și Nicolae Ungur dețineau, la 1502, 3 cetăți, 1 târg și 96 de posesiuni în 6 comitate[159].

Dintre bănățeni cea mai înstărită pare a fi familia lui Dan de Duboz, care avea la 1462 44 de sate[160]. Familia Dej de Timișel deținea la 1447 moșia mișel și alte șaisprezece din districtele Mehadia și Lugoj[161], unele dintre icestea (Luncavița, *Toplichaan,* Bartești, *Gedefalva* și Cuiești) în devălmășie :unobili locali. Petru Dej primea de la Matia Corvin în mai 1464, împreună cu

---

[m]*Homan-Szekfii,* II, p. 432

[154] Pascu, *Rolul cnezilor,* p. 43. Autorul se referă probabil la Transilvania actuală.

[155] Engel, *Geschichten,* p. 38 și urm. Censul rămânea în posesia voievodului moldovean, ie mai primea în plus subsidii anuale de 1000 de florini *(Ibidem,* p. 46).

[lx]*idk6,Kmjk,* 11,3010. [157]Pușcariu, *Familiile nobile,* II, p. 390. [m]*JM,Kmjk,* I.nr. 2108. [m] *Ibidem,* II, 3264. [160] *Csănki,* II, p. 33-34.

"' Pesty, *Olăh ker.,* p. 70-72, actul de danie cu titlu de nouă donație din 26 martie 1447, Buda

un alt „ales", Nicolae de Balota, posesiunea Fârdea, din comitatul Timiş,(j pertinenţele sale, în fapt, districtul omonim cu 16 sate, pe care îl stăpâneau! un timp neprecizat[162]. împreună cu fratele său Ioan, a dobândit pe la 141 posesiunea Iclod şi altele din comitatele Dabâca şi Cluj, foste ale infidelul Martin de Iclod[163]. Prin danii, cumpărături şi zălogiri, familia Dej de Timişell strâns un domeniu destul de întins, răspândit în comitatele Timiş, Dăbâca,Cli Turda, Borsod şi Abauj, pe care au încercat să-1 concentreze prin schimburicj posesiunile depărtate de reşedinţa din Iclod. Familia nobililor din Măcicd deşi înstărită în Banat, avea puterea economică diminuată de numărul marej ramurilor şi membrilor săi. Se disting, totuşi, fraţii Iacob de Măcicaşu şiPett Vistier banul, fiii lui Ladislau de Măcicaşu. Primul, probabil mai vârstnk rămânând în Banat, a avut grija moştenirii părinteşti, în cadrul căreia am pua număra 28 de sate şi părţi de sate[164]. Cel de-al doilea şi-a creat un domeniul comitatul Hunedoara, prin danii, moşteniri şi diferite tranzacţii, adunând vii 18 posesiuni. în comitatul Timiş poseda, de asemenea, o jumătate din cetatea: târgul *Czikowasarhel* (sau Patcovăţ, probabil Târgovişte lângă Lugoj)[165].

Domeniul familial al mâtnicenilor este dificil de conturat, întrucât diferitei ramuri ale familiei au ieşit pe rând din indi viziune, sporind partea moştenită! posesiuni dobândite pe diverse căi. De pildă, banul Ştefan cu fraţii săi deţin» nouă posesiuni în districtul Caransebeş în frunte cu Mâtnicul, pe care le pum într-o înfrăţire de moşie cu Ladu de Armeniş[166]. Cu acest prilej este menţiofl turnul de piatră *(turris lapideus)* din satul Mărul, care subliniază poziţia socia preeminentă a familiei.

în familia Bizerenilor, cu ocazia unui partaj şi înfrăţiri între Gheorgj Gaman şi vărul său Ioan fiul lui Ladislau erau înregistrate numai din moştei rea comună a celor doi un număr de 25 de posesiuni în districtele Caransebeş Bârzava[167]. Cam la aceeaşi dimensiune se găsea averea fraţilor Ladislau Ludovic Fiat de Armeniş, care, în anul 1501, deţineau în comun 26 de pos siuni în „districtul Caransebeş, comitatul Severin şi Mehadia Mare"[168].1 acestea s-au mai adăugat în perioada următoare încă cinci în aceeaşi zona târgul Geoagiu, ca posesiune legată de o funcţie. La 1493 Ladislau Fiat cui para un loc de casă în Caransebeş.

---

[162] Pesty,Â>aMo,III,317.

[163] *HD,* 11/2,184.

[164] Vezi mai jos, cap. 5.3.3., fişa *Măcicăşenii.*

[165] *Csdnki, ll,p. 12.*

[166] Pesty, *Szore'ny,* III, 81.

[167] Vezi, mai jos, cap. 5.3.3., fişa 14 *Bizerenii.*

[168] Vezi, mai jos, cap. 5.3.3., fişa 19 *Fiat de Armeniş.* 40 de moşii găseşte Ligia Boldeap perioadă mai extinsă *{Probleme,* p. 34).

Domeniul familiei din Gârlişte nu pare să fi fost prea întins. La 25 februarie 1484 regele îl întărea pe „alesul" Iacob Gârlişteanu în stăpânirea celor opt «sesiuni familiale, în frunte cu Gârlişte (azi Rudăria)[169]. Mai stăpânea Rapolt, *Plessiva* şi Vălişoara din daniei regală[170], Radoteşti (disp.) şi probabil şi altele dobândite în virtutea funcţiei de ban. La Caransebeş deţinea o casă.

In Haţeg cea mai înstărită era familia nobililor din Râu de Mori. La 1496 sie două ramuri, Kendefi şi Kenderesi posedau în comun în Haţeg 8 sate în-egi, 7 jumătăţi de sate şi 3 părţi de sate[171], obţinute în perioada precedentă, când familia nu se divizase încă. Fiecare ramură posedă însă moşii achiziţio-»te aparte, ramura lui Cândreş având un întreg domeniu destul de întins, în prinsul comitatelor Satu Mare, Sabolciu, Ugocea, Bereg şi Zemplin, cu reşe-linţaîn localitatea Varsan din comitatul Satu Mare.

Deşi au avut cea mai vertiginoasă ascensiune socială şi au deţinut funcţii importante şi aducătoare de venit, cei şapte fraţi din Ciula, fiii lui Vladul, n-au iuşit să adune la moşia părintească până la 1504 decât 19 posesiuni răspândite în cinci comitate. Mai bine erau situaţi vecinii lor din familia Muşina de lensuş, care aveau 19 posesiuni numai în Haţeg, plus încă vreo câteva în ianat, între care Recaş şi *Zegehaza.* înrudită cu ei şi cu Ungur de Nădăştia pe linie feminină, familia Arca de Densuş, prin Ladislau Arca, şi-a creat un lomeniu destul de însemnat în comitatul Hunedoara, format din circa 23 de posesiuni, din care 13 formând moştenirea mamei sale din averea Muşineştilor.

Ambrozie de Doina, cel mai înstărit nobil localnic din Maramureş stăpânea vreo 28 de moşii în Maramureş, Bereg şi Ugocea, acumulate de familie, în cei 00 de ani de la stabilirea sa la Dolha (1370)[172]. Ştefan Bejan de Belinţ, din imitatul Timiş, stăpânea peste 130 de sesii iobăgeşti în cel puţin 10 sate bănăţene[173].

Deşi numeroase relativ, posesiunile de mai sus sunt în majoritate părţi de lărime variabilă, „subţiate" în mod repetat prin legile moştenirii. La fel erau şi .satele" celorlalţi nobili, mai puţin înstăriţi, încât acea majoritate covârşitoare le la temelia acestei clase trebuie văzută în condiţia ei cvasi-ţărănească, lucrându-şi pământul cu familia, eventual cu ajutorul câtorva familii iobăgeşti.

'" Feneşan, *Documente bănăţene, 9.* \

'"*HD,* 11/2,245.

I *Ibidem,* 334.

172 Dolha, Zadnia, Bronca şi Polonia, Cuşniţa şi Rotunda, Rozavlea, Lunca, Strâmtura şi sienile Şieului, Cuhea, Moisei, Ruscova, Vişeu de Jos, Leordina, Şieu, Slatina, Botiza, iineag, Ujbard. Bocicoi, Petrova în Maramureş. A cumpărat în Bereg Boureni *(Ekermezew),* Călăceni, Ripinea şi între Ape *(Vizkewz)* şi alte două în Ugocea *(Mihalyi,* passim; Petrovay, *Dolhaiak,* passim).

173 în anul 1482 fiica sa Fides, deja văduvă, căpăta pătrimea legiuită, însumând 33 de sesii iobăgeşti din 10 sate (Pesty, *Krasso,* III, 341).

La veniturile agricole se adăugau întotdeauna şi altele, chiar pentru ca ultima categorie.

Unii nobili români erau proprietari de **păduri şi munţi,** care aduceai lângă produsul specific, lemnul, şi alte importante venituri, în primul i creşterea animalelor, exploatarea aurului, a fierului, bocşeritul ş.a. Oh nobililor maramureşeni solicita regelui la 15 octombrie 1499 să refacă ac nobililor din Vad, Săpânţa şi Sarasău pentru munţii de păşunat din zonă,pe care aveau „acte scrise sau privilegii", dar le-au fost distruse în ultima inci une moldovenească. Acolo ei posedau „stâni de vară pentru turme şi adăpos numite sălaşe" *(allodia sive stationes estivales pecorum vel hospitia vu zallas),* adică ceea ce presupune păstoritul montan românesc până în zi noastre[174]. La rândul lor, nobilii haţegani posedau în devălmăşie munţii c închideau depresiunea Jiurilor. în jurul vechilor sălaşuri de păşunat grupate satele de origine s-au constituit treptat aşezările actuale Petroşeni, a celor Petros, Paroşeni — Paroş, Lupeni — Valea Lupului, Livezeni — Livac Uricani — Uric (Hobiţa), Bărbăteni — Râu Bărbat[175]. Acelaşi lucru sepo constata în cazul voievozilor şi cnezilor nobili din depresiunile şi *vi* Munţilor Apuseni.

Una din sursele bogăţiei unor nobili români o reprezenta exploatai **aurului,** cules prin spălare din râuri sau extras în mine. După cum se şi Transilvania era vestită în evul mediu pentru râurile sale aurifere şi exploatar de metal nobil şi de ele au beneficiat într-o măsură şi nobilii români proprieC din Hunedoara, Banat şi Munţii Apuseni. Nobilii haţegani obţineau d? Vladislav II în anul 1506 confirmarea Văii Jiului împreună cu dreptul de spăla aurul, pe care le foloseau din vechime[176]. Aceiaşi au obţinut la 15] dreptul de a lua urbura, adică a zecea parte din aurul cules din apele de | moşiile lor, cu obligaţia de a respecta privilegiul de preschimbare al stăpânuli Hunedoarei, margraful Gheorghe de Brandenburg[177]. Dintr-un act anterior.pri care regele confirma dreptul de preschimbare al margrafului, adresat „tutun nobililor şi proprietarilor de oricare altă stare şi condiţie locuitori în districtel cetăţilor Hunedoara, Caransebeş, Haţeg, Fârdea, Icuş, Marginea, Mănăşta Orăştie şi munţii şi râurile acelora în care se spală aur şi în apele Jiu şi Timiş j

---

174 *Mihalyi,* 362.

175 Detalii la Răduţiu, *Valea Jiului la 1484.*

176 Actul din 13 iulie 1506, Buda, Dl. 74664.

177 Actul din 20 noiembrie 1513 emis de Andrei Murşina de Răchitova. Ladislau Kendefide Râu de Mori, Ioan Sărăcin de Sălaşu. Francisc Murşina de Răchitova, Ştefan More de Fărcădii Stanciul de Măţeşti şi Petru de Cinciş, nobili din districtul Haţeg, în numele tuturor nobililor dl district (Pataki, *Domeniul Hunedoara,p.* 167-168). Despre exploatarea aurului pe domenii! Hunedoara, *ibidem,* p. XCIV-XCIX.

ipertinențele acelor cetăți, castele și târguri", aflăm nu numai aria de cuprinsa privilegiului, ci și pe cei care beneficiau într-o măsură de spălarea aurului aluvionar[178]. De exploatarea nisipului aurifer se leagă, după toate probabilitățile, și aducerea de către Mihai Kendeffy de Râu de Mori a 12 corturi de țigani *(pharaones sive cinganos cum duodecim tentoriis seu solitis eorum habitationibus),* probabil zlătari, pentru care obținea îngăduința regelui, cu dreptul de a-i ține ca iobagi[179]. Ascensiunea și bogăția nobililor din Lupșa[180], a oievozilor Moga din Hălmagiu se leagă măcar în parte de exploatarea și valorificarea aurului din zonă[181]. Nobilul hunedorean Gașpar Turcu, cu frații Nicolae și Nan, a arendat la

09 fierăria părăsită *Thwlya* din hotarul satului *Byrtz[182],* dar cazul nu e cu siranță singular. Nobilul Clemente de Nădrap căpăta de la Iancu de Hunedoara îece ani de grație pentru iobagii care doreau să se așeze în cnezatul său Găvojdia, probabil tot legat de exploatarea fierului[183].

Unii nobili români erau răsplătiți cu **vămi,** importante aducătoare de venit. Pentru merite în luptele cu turcii Ștefan, fiul lui Ioan de Fărcădin, a primit de la Iancu jumătate din vama Hațegului la 1446[184]. Cândeștii din Râu de Mori stălâneau încă din timpul regelui Sigismund podul de la Poarta de Fier a Transilaniei pe drumul principal înspre Banat și Dunăre[185]. La 1462 Ioan Cândreș și ■ațele său Ladislau Cândea primeau vama târgului Hațeg *(cum tributo in oppido nostro Haczag exigi solito)[m]*. Cândeștii rămâneau în posesia vămii iațegului, prelevată, se pare, la Sântămăria Orlea din apropiere, și atunci când ucele Ioan Corvin reușea să redevină stăpânul cetății, încercând în van să strângă și vama[187]. Familia Dragfi deținea, de asemenea, dreptul de vamă în

---

[m]*lbidem,* p. 156, actul regelui Vladislav II din 1 mai 1512, Vișegrad. [179]
HD, 11/2,428.

[0] Andrei Lupșanu de Lupșa își zălogea la 18 ianuarie 1518 părțile din posesiunile Lupșa le Sus și de Jos, Ocolișu Mare, Făgetul Ierii, Iară de Sus și Băișoara pentru 200 de florini ttiprumutați „la schimbatul aurului" *(ad concambiendum aurum);* Jako, *Kmjk,* II, 3656.

[1] Moga de Hălmagiu era în conflict cu monetarul Simion din Sibiu în legătură cu spălarea aurului din Zarand *(Ub,* V, 2548).

[IK] Pataki, *Domeniul Hunedoara,* p. XCI.

[183] Arh. Nat Cluj, Colecția Urbarii și conscripții, Hunedoara, f. 271-272; Cf. Prodan, *Studii,* p. 65 și urm.

[M] *Izvoare Hațeg,* 1,107.

"[s] Confirmat de Iancu și apoi de Ladislau V, la 22 noiembrie 1453, Praga, la *HD,* II/2, p. 21-22.

[m]*HD,* II/2,118, actul din 18 decembrie 1462, Baia de Criș, ca recompensă pentru meritele lor și ale întregii familii.

[117] într-o pricină având ca obiect vămuirea dublă a unor iobagi din Lugoj de funcționarii xlor doi concurenți, Iosa de Som, comite de Timiș și căpitan general al părților de jos decidea la !6mai 1497 că vama aparține de drept lui Ladislau Kendefy (Pesty, *Krasso,* III, p. 352).

mai multe locuri pe valea Someşului, pe unul din drumurile principalei Ungaria[188]. Gheorghe Ladu de Streisângeorgiu deţinea jumătate din posesia *Sarwar* (a.d. la est de Timişoara) împreună cu vama de acolo, evaluate lac 600 florini[189].

O altă sursă de bogăţie o constituiau *târgurile,* într-o epocă de eferve economică şi comercială, cum a fost cea cercetată. Familia Cândea de Râud Mori a fost dăruită de Iancu de Hunedoara, pentru serviciile militare] cu târgul regal de la Sântămăria Orlea din Haţeg, cea de a doua localitatei| importanţă în district[190]. Peste câţiva ani, la 1451, Ioan Cândreş obţinea j aceeaşi localitate dreptul de târg săptămânal[191]. Dragfieştii aveau drept de t anual şi săptămânal în localitatea lor de reşedinţă din Beltiug, comitatul Sal Mare[192]. Ioan Ungur poseda vreo 15 târguri, din care 10 în comitatul Arad,câl două în Timiş şi Caras[193]. Petru Dej a căpătat de la Matia Corvin targa Mănăştur cu pertinenţele, pe care apoi i le-a retras[194]. Petru Vistier de Măcicajj obţinea la 1480, în calitate de curtean regal, târgul şi castelul *CzykoY/asmtik* din comitatul Timiş[195].

Starea materială a nobilimii române este relevată şi de sumele de *ba* lichizi pe care le utiliza cu diferite prilejuri. Marii dregători foloseau sum importante din veniturile vistieriei pentru exercitarea funcţiilor respective. i| 1494-95, de pildă, banul Croaţiei (Ioan Corvin) primea 10.000 de floria voievodul Transilvaniei (Bartolomeu Dragfi) — 9.000, cornițele de Timiş-7.000, banii de Belgrad (Gheorghe More şi colegul) — circa 6.000, banii i Severin (Petru Vistier şi Iacob Gârlişteanu) — 4.000, banii de Şabaţ (Nicoi Cândea şi colegul) — 2000. La aceste sume în bani se adăugau altele maunjj în bolovani de sare sau o parte a lor era echivalată în această „monedă"[196].! se utilizau în cea mai mare parte pentru întreţinerea garnizoanelor prevăzii prin hotărârile dietale, întreţinerea cetăţilor etc, pe când „salariile" propriu-zij erau relativ reduse. Banul Belgradului primea, de pildă, 400 de florini pe al adică preţul a 16 călăreţi angajaţi pe aceeaşi perioadă (1 călăreţ uşor înarmat j

---

188 Nicolae Dragfi se găsea la 1478 între nobilii cărora regele le cerea să-şi dovedească dn tul de vamă, pare-se, la reclamaţia saşilor *(Ub,* VII,4268).

189 Actele capitlului din Alba Iulia din 8 ianuarie 1472 şi al vicevoievodului Transilvani din 26 ianuarie 1479, Turda (Dl. 29.842).

190 *Izvoare Haţeg,* I, 108, 114.

191 *Ibidem,* 152.

192 *Csăky okl.* I, p. 408^14.

193 Drăgan, *Ungur.*

194 Schonherr Gyula, *Korvin Jdnos,* p. 206; Pataki, *Domeniul Hunedoara,* p. 20.

195 împreună cu alt curtean tot de ascensiune recentă din părţile Slovaciei, Emericij Trencin *(Derencheny)* , *Csdnki,* II, p. 12.

196 Engel. *Geschichten,* p. 127-129.

2fi. pe lună)[197]. Cu toate acestea, cei aflați în diferite funcții, „aleşii" sau „măriții", dispuneau de sume apreciabile, din diferite surse aducătoare de venit, legate totuşi, în multe cazuri, mai mult de acele funcții şi de război, decât de miturile unor domenii relativ modeste, permițându-şi chiar să-1 împrumute pe îge.De obicei, „împrumutul" consta în utilizarea averii proprii pentru exerci-areafuncției respective (plata banderiei sau garnizoanei, repararea cetății etc).

HH

Familiarii lui Iancu de Hunedoara, Mihai şi Vasile de Cerna, Muşina şi iandrin de Densuş şi Nicolae de Bizere au folosit împreună 5000 de florini din averea personală pentru întreținerea cetăților de la Dunăre şi din banatul de Severin înainte de 1443'[98]. Ioan Ungur de Nădăştia a cheltuit pentru banderia ecare o conducea 12.000 de florini, în schimbul cărora regele îi dăruia la 7912 posesiuni hunedorene[199]. Alesul Ladislau Ficior de Ciula, împreună cu Bric de Trencin *(Derenchen),* bani de Jaice, cheltuiseră din veniturile proprii ;e 20.000 de florini, cu care ducele Ioan Corvin li se recunoştea dator la moartea tatălui său[200]. La moartea regelui Matia, ducele Ioan Corvin îi rămânea latorlui Petru Vistier de Măcicaşu, castelan de Segnia cu suma de 1500 de florini[201].

Nu toți cei aflați în dregătorii se şi îmbogățeau; unii erau nevoiți să apeleze irezervele familiei. Astfel, Gheorghe Ladu de Streisângeorgiu a fost nevoit să-şi zălogească o parte din posesiunile din Hunedoara şi Timiş pentru 1600 de orini, pentru a face față cheltuielilor necesitate de conservarea cetăților de aniță, unde îndeplinea o anume funcție înainte de 1472, şi de răscumpărarea saşi a fratelui său din robia turcească[202].

„Aleşii" bănățeni şi hațegani îmbogățiți pe frontul sudic sau în diferite funcții ajung adesea să îşi rotunjească domeniile, aflate uneori în afara ținutului ie origine, prin cumpărări masive şi zălogiri de la nobilii scăpătați din jur. Este cazul lui Ioan Candreş de Râu de Mori în Satu Mare şi Ugocea, Petru Dej de mişel aşezat la Iclod în Dăbâca, Petru Vistier de Măcicaşu, care achiziționează moşii hunedorene. Bogăția familiei din Râu de Mori este remarcabilă şi sesizabilă în documente. Ioan Candreş împrumuta la 1466 cu 1050 de florini pe Nicolae Perenyi primind ca zălog moşia Seleuş din Ugocea[203], iar anul următor

---

197 /tefem,p. 128

m *HD,* 1/2, p. 685-687.

199 *HD,* 11/2,231.

200 Dl. 19.664; *Jaicza,p.* 65-66.

201 *Jaicza,p.* 80-81.

202 împrumutul 1-a obținut de la Margareta, văduva lui Mihail Doczi şi fiica lui Emeric ffimfî de Remetea, care i-a devenit între timp soție. După decesul lui Gheorghe Ladu ajunge în proces cu rudele din Streisângeorgiu, care încearcă să obțină reîntregirea patrimoniului 31.29.842: sentința vicevoievodului Transilvaniei din 26 ianuarie 1479 şi, în transumpt, actul dezălogire din 8 ianuarie 1472).

203 *Izvoare Hațeg,* 1,266.

pe acelaşi cu alţi 400 de florini contra posesiunii *Zazfalw*[204]. Ruda sa Mi Kendefi era jefuit la 1493 în cetatea Colţ de 3000 de florini, plus pietre scun în valoare de alţi 400 florini[205].

Ambrozie de Dolha, la puţin timp după deposedarea lui pentru omucidf cumpăra patru jumătăţi de posesiune în Maramureş cu 400 florini aur[206]/ acolo, Ioan Miclea de Şugatag cumpăra cu acelaşi preţ trei moşii de la giul teni[207]. Iacob de Măcicaşu, castelanul de Jdioara, i-a zălogit mai multe poss uni şi părţi de moşie lui Emeric de Măcicaşu la 1470 pentru 300 florini aur La 1505 nobilul Giula Miclea de Copalnic (Chioar) zălogea trei părţi de mo cu 200 de florini lui Gheorghe Pop de Copalnic-Mănăştur[209], iar Gabrea Călugăreni (Comiat) zălogea lui Gheorghe Gaman cu 300 de florini jumăta a trei posesiuni şi pătrimea alteia[210]. Matia şi Petru de Mâtnic şi-au lichi contra sumei de 2000 de florini părţile lor din posesiunile arădene Zădk Iteu, *Dezk,* Seleuş şi *Sf. Măria*[2"].

Informaţia documentară permite o anumită ierarhizare o nobilimii romi după avere: individual în cadrul stratului social sau în cadrul unităţii teritorii sau global între unităţile teritoriale dominate de nobili români. Spre exemp veniturile cămării regale pot şi ele să sugereze într-o măsură nivelul venituri dintr-o anumită zonă. Censul regal, de pildă, prestat în esenţă de unita agricolă productivă a iobagului de pe moşiile nobilare sau ţăranului liberi târgurile privilegiate, aducea în anul 1494 din comitatul Maramureş abia 17 florini, faţă de 5604 Hunedoara sau chiar Solnocul Interior, cel mai slabi Transilvania, cu 2756[212]. La un comitat cu un număr relativ mare de nobili p cum Maramureşul, aceasta sugerează o stare materială precară a celor n mulţi dintre ei, cu certitudine mai slabă comparativ ca medie decât aed haţegani şi bănăţeni. Dată fiind mărimea modestă a domeniilor şi a venituri din exploatările agricole, cum s-a văzut, nobilul român cu anumite pretenţii ambiţii trebuia să adauge neapărat şi alte surse: prăzi de război, târguri, vi minerit, slujbe ş.a.

Rezumând, proprietatea nobiliară constituie un element fundamental particularităţii acestui fragment social. Deşi de esenţă feudală, donat în forau

---

204 *Ibidem,* 270. 205 *Csdnki,* V,p. 52,193.

206 *Mihalyi,* 278, actul din 17 august 1467, Leles. Posesiunile Boureni, Ripina, Călăcerf între Ape, cumpărate de la fiii lui Petru Bolond de Bilca.

207 *Ibidem,* 306.

208 Pesty, *Krasso,* III, 320.

209 Jako, *Kmjk,* II, 3339.

210 Pesty, ATra^d, III, p. 358.

211 Mărki, *Arad,* I, p. 323.

212 Engel, *Geschichten,* I, p. 138,149.

(mănătoare uneori cu celelalte posesiuni nobiliare, cnezatul n-a suferit modi-Sri sesizabile prin confirmarea lui în actul de nobilitate şi nici chiar multe îcenii după aceea. în perioada cercetată el a conferit raporturilor sociale din listrictele româneşti o dinamică specifică, conservatoare şi a impus chiar îcialităţii recunoaşterea caracterului său distinctiv, în raport cu alte forme de proprietate din regat, în formulare cu destinaţie exclusiv românească.

4.2.4, Regimul **obligaţiilor faţă de stat**

în virtutea obiceiurilor feudale, nobilul era dator suveranului său, regele, adică statului, cu ajutor şi sfat. Principala îndatorire a sa faţă de stat era slujba Uitară, la care era obligat să se prezinte în persoană. Aceasta constituia, de fapt, şi o distincţie dintre nobil şi celelalte categorii sociale. Prin statutul lor, nobilii erau „scutiţi întrutotul de orice slujbă condiţionară şi de plata daturilor şi dărilor, vămilor, taxelor şi tricesimelor; sunt ţinuţi numai să lupte pentru apărarea ţării"[2,3]. Scutirea de slujbe şi prestaţii se referea doar la persoana)bilului,nu însă şi la moşiile şi supuşii săi. în realitate, posesiunile nobilimii n regat nu erau scutite de obligaţii; diferea doar forma şi cuantumul lor, molul specific de prestare, de cele cneziale. De câte ori se vorbeşte totuşi de obli-jjiile materiale ale nobilului, trebuie subînţelese în fapt obligaţiile iobagilor ii,exceptând categoriile seminobile, posesorii de pământ fără supuşi, care erau impuşi uneori la fel cu ţăranii. Din numărul redus al nobilimii române, aceştia din urmă reprezentau totuşi un procentaj important. Cnezii proprietari, adică cei fără acte regale, nu erau scutiţi de obligaţiile enumerate mai sus nici în persoana lor; tocmai aceasta reprezenta unul din elementele diferenţei de statut juridic dintre ei şi nobili.

Ca un specific, obligaţiile nobilului român faţă de suveran şi reprezentanţii ăi teritoriali erau o continuare a celor cneziale şi decurgeau din statutul moşiei ale. Ele erau datorate regelui, dar se prestau autorităţii regale din teritoriu, voievod,ban sau castelan, sau altor autorităţi laice şi ecleziastice cărora le-au fost concesionate şi difereau în funcţie de regiune, obicei sau intervenţia unor scutiri acordate de rege. Nobilii maramureşeni, de pildă, aveau anumite obligaţii faţă de cămara de sare, proprietatea reginelor Ungariei[214]. Obligaţiile nu s-au modificat prin simpla danie cu drept nobiliar; trebuiau să intervină alte acte, privilegiale, de reducere sau anulare a acestora. Puţine acte de danie onţin şi prevederi concrete ale obligaţiilor beneficiarului, ceea ce însemnează :S acestea nu au fost modificate. Esenţiale erau slujbele *(servicia),* în primul

---

[!"] *Tripartitum,* P. I, Tit. 9, p. 69: „ab omnique conditionaria servitute, ac datiarum et collectarum, tributorum, vectigalium. tricesimarumque solutione per omnia immunes et exempti habemiir; militare dumtaxat pro regni defensione tenentur".

[:i4]Diaconescu, *Răscoala din 1492,* p. 187.

rând obligațiile militare şi slujba la cetate, censul regal *(census regie maies tis),* cincizecimea *(quinquagesima),* darea specifică românilor de peste tot daturile *(munera).* Foarte clar este expus conținutul obligațiilor economi cneziale al Muşineştilor din Densuş la 1404, pentru cnezatul moşiei Răchite şi al părții din Densuş. La 18 ianuarie voievozii Transilvaniei îi scuteau frații Muşina şi Ioan, fiii lui Stoian de „censul cnezatului lor, pe care a datori să-1 plătească şi să-1 dea cetății Haţeg din moşia Răchitova şi din part de moşie din Densuş, după rânduiala celorlalți cnezi şi de darea în bani cincizecime <datorate> regelui sau nouă ...". Scutirea avea caracter tempoi *(usque nostram beneplacitam voluntatem*[215]*)* fiindcă venea din partea un dregători. La 25 august regele confirma actul voievozilor săi, acordând scutir cu drept de veci *(iure perpetuo)*[216].

Obligațiile materiale şi slujbele prestate de nobilii români difereau nu dj după cuantumul şi categoria proprietății, dar şi după specificul unității adraii strative în care rezidau ei şi bunurile lor: comitate, districte privilegiate,ora sau domenii private. Nobilii din oraşe, de pildă din Caransebeş, îşi plate contribuțiile ca oricare orăşean, se găseau sub jurisdicția scaunului de judec? local şi, probabil, în oastea oraşului în timp de război. Cuantumul şi foni acestor prestații erau, de regulă, binecunoscute contemporanilor, fiind stabili prin decrete sau încetățenite prin uz, prin obicei. Documentele înregistrez aproape totdeauna doar o modificare a prestației obişnuite: reducere, scutj etc, care nu se poate generaliza decât în cazul privilegiilor colective. în eoni nuare, vom concretiza categoriile de obligații enumerate mai sus, cu exerap inclusiv din perioada anterioară anului 1440.

Participarea la oaste constituia principala obligație a nobilului față <i suveran[217]. îndeplinirea ei putea conferi nobilitatea unui nenobil, după ci neglijarea ei ducea la pierderea moşiei şi chiar a capului. Această obligație! raporta atât la statutul său, cât şi la moşia sa, mai exact la inventarul umani acesteia. Toate regulamentele militare prevedeau participarea nobilului înp«j soană la oaste, după statutul său, în oastea comitatului, în banderia regală sau! stăpânului său, în cazul familiarilor şi condiționărilor. Nobilii săraci, fi iobagi, mai mulți împreună trimiteau un soldat bine echipat; uneori, mai aleşi Transilvania, erau chemați chiar individual. Nobilul avea obligația să se înri jească şi de participarea iobagilor săi la oaste, după regulament[218], indifern

[215] *Izvoare Haţeg I,* 5: „censum kenezyatus ipsorum que de possessione Rekethye et portiej possessionaria in possessione Domsus habita, more ceterorum kenezyorum ad castrum Hatla neenon datium argenti et quinquagesimam regie maiestăți aut nobis sol vere et assignare debent..]

[216] *Ibidem,* 10.

[217] Vezi cap. 7.

[218] Lat. *connumeratio* = numărul de porți iobăgeşti care aveau obligația de a echipai trimite un soldat la oaste. Era variabil (1 la 33, la 25, la 10 sau, în caz de mare primejdie,! capete) şi se stabilea prin hotărâre dietală sau decret regal.

de i se aflau moşiile. Unele decrete prevăd posibilitatea răscumpărării obli-ţaţiei militare pe seama iobagilor, în bani, la valoarea unui lefegiu. Chiar în caz iezălogire a moşiei, uzanţa era ca obligaţiile militare să fie susţinute de către posesorul vremelnic, de vreme ce excepţiile erau consemnate în actele de zâiogire[2'9]. Nobilul avea obligaţia să participe la oaste, conform stării sale lateriale, bine înarmat, ca pedestru sau călăreţ, singur sau însoţit de slujitori, irmaţi şi ei. într-un act de danie din 1390, lui Petru Dej, „cnez nobil" din iimişel i se fixează expres obligaţia de a participa la oaste cu o lance[220]. omânii nobili sau cnezi din Hunedoara şi Banat s-au remarcat prin unităţile lor de cavalerie uşoară, foarte eficiente în confruntările cu otomanii.

Nobilii condiţionări, cnezii şi voievozii cetăţilor şi domeniilor regale, ipiscopale sau private participau la campanii sub comanda castelanilor regali, episcopilor şi domnilor de pământ sau a căpitanilor acestora. Decretul din 1459, de pildă, prevedea că nobilii de pe domeniile bisericii sunt ţinuţi să se ridice după obiceiul vechi, adică individual, şi nu după regulament[221]. Spre leosebire de ceilalţi nobili, ei aveau obligaţii militare — de menţinere a ordinii, e înăbuşire a revoltelor, în conflictele cu alţi feudali — şi în afara celor legate de apărarea ţării.

Abuzurile şi devastările soldaţilor aflaţi în campanie sunt un laitmotiv al hotărârilor dietale din perioada studiată, iar nobilii români şi oamenii lor nu 'ăceau desigur excepţie, atât în calitate de făptuitori, cât şi ca păgubiţi. De pildă, Cândea de Râu de Mori castelan de Muncaciu şi Ioan Cândreş castelan le Hust erau chemaţi în judecată pentru încălcările săvârşite de ostaşii lor în sptembrie 1446, în timpul războiului cu Austria[222], pe când bănăţeanul ilesul" Petru Dej din Timişel, având moşia chiar în calea armatelor care treceau foarte des către Dunăre, solicita şi obţinea de la Iancu de Hunedoara, în timpul unui popas la reşedinţa sa, un privilegiu prin care poruncea tuturor armatelor să protejeze posesiunea familiarului său „ales", să nu incartiruiască şi si nu păgubească locuitorii[223].

Şi obligaţiile economice ale nobilului faţă de stat nu erau altceva decât o continuare a celor cneziale de mai înainte: cincizecimea, censul şi daturile

---

[219] Am găsit o singură referire la această problemă, care nu priveşte însă nobili români, în *M,Kmjk,* 11,2548: Petru de Zimbor zălogeşte posesiunea Racâş *{Olah Rakos* — com. Dăbâca) inui alt nobil cu condiţia ca „dacă s-ar întâmpla o mobilizare generală sau particulară în Transil**nia** sau în afara ei, atunci numitul Petru de Zimbor este ţinut să oştească din acea posesiune Racâş pe cheltuială proprie".

[220]Pesty, *Szdre'ny,* III, p. 11. Unitatea era formată sin 4-10 luptători.

[221] *Decreta,* II, p. 110, decretul din 5 ianuarie 1459, Seghedin, art II: „nobiles vero ecclesi-imexercituare teneantur more antiquitus consueto, et non secundum connumerationem".

[222]*Zkhy,* IX,p. 161-162.

[223]/ta» ofon., VII, 412.

(munera), la care s-au mai adăugat dări extraordinare, unele permanentizat precum cea legată de războaiele cu turcii. Ele erau impuse moşiei şi produdB rului dependent, adică iobagilor[224], nobilul fiind doar responsabil ca propriei de prestarea lor. Privilegiul scutirii, totale sau parțiale de o dare, însena cedarea ei de către rege sau voievod în favoarea proprietarului. Nobilii sărai de o sesie sau fără iobagi, pendulau între situația iobagilor plătitori şi a scuti lor pe motiv de sărăcie. Nobilii care posedau anumite moşii în regim de *cm* erau obligați la prestațiile specifice către cetatea regală.

Cincizecimea sau *datul oilor* era, cum se cunoaşte, darea specifică a roa nilor din Transilvania față de regele Ungariei. îndeajuns cercetată pe ba izvoarelor existente[225], nu vom insista asupra ei decât strict cu referire la da mentele privind perioada 1440-1514. Deşi apare ca o dare specificați transilvane chiar în acte dietale, similară mardurinei din Slavonia şi cu *lucn camerae* din Ungaria, ea se plătea şi de către românii din afara Transilvani din Maramureş, Bereg şi Banat[226]. Cei din Bihor, supuşi capitlului din Orad plăteau datul oilor într-o formă agravată: una din zece[227]. Ca orice venit rej ea a fost adesea donată prin privilegii proprietarilor, arendată unor mari feuc şi tot mai mult convertită în bani. Ea continua a fi prestată şi de către ou deveniți nobili, dacă nu intervenea un privilegiu de scutire. O danie, din 13 a unor sate maramureşene, cu drept nobiliar pentru Dragoş din Giuleşti, răs] tind merite acumulate în luptele pentru restaurarea țării moldoveneşti, lăsa seama beneficiarului veniturile regale ale cincizecimii *(proventibus no& quinquagesimalibus collectis debitis)*[22*]. în epoca lui Iancu de Hunede aceste privilegii au fost destul de frecvente, ca răsplată pentru meritele dove pe câmpul de luptă. Astfel, Barbu fiul lui Lelu de Râu Bărbat a fost scutii cincizecime la 1447[229]. Nobilii *(egregii)* din Râu de Mori căpătau scutire cincizecimea datorată regelui, voievodului şi arhiepiscopiei de Strigonii 1451 pentru moşia părintească şi satele vecine[230] şi tot de la Iancu un privile similar extins la toate posesiunile şi iobagii lor. Ambele acte erau confirn mai târziu şi de către regele Matia Corvin[231]. Tot el scutea la 1466 pe noi din Cinciş, Izvoarele şi Silvaş de cincizecimea datorată de pe moşiile Cin

---

224 A se vedea, pe larg, Prodan, *Iobăgia,* I, p. 12-80: „Sarcinile feudale".
225 Doboşi, *Datul oilor;* Prodan, *Iobăgia,* I, p. 70-74; Pascu, *Voievodatul,* III, p. 123- Pop, *Datul oilor.*
226 Prodan, *Iobăgia,* I, p. 71.
221 Ibidem, II, p. 838.
228 *Ibidem,* 19; *DRH.C,* XI, 465.
229 *Izvoare Haţeg,* 1,112.
230 *HD,* 0/2, p. 8-9.
231 La 13 iulie 1459, Buda (Regest în *Izvoare Haţeg,* 1,211) şi 24 iunie 1464 *{Ibidem*

Silvaşu de Sus şi părţi din Izvoarele[232]. Cunoscutul privilegiu din 1494 pentru obilii şi românii din districtul Haţeg îi scutea de plata celor 200 de oi în contul cincizecimii[233], de unde pare să rezulte că darea se percepea global, în cantitate fixă,conform unui aranjament străvechi. Simion de Cuhea avea obligaţia de a la anual cetăţii Hust 25 de berbeci după cnezatul Cuhea, pe care 1-a căpătat de irege cu titlu de nouă donaţie[234]. Darea pare a fi în acest caz o sumă, probabil redusă, cu titlul de recompensă, a obligaţiilor materiale ale cnezatului faţă de cetatea regală.

Censul constituia darea pământului, o obligaţie în bani, de mărime variabi- în funcţie de mărimea moşiei şi de alte prestaţii, plătibil obişnuit în rate la ingeorz, Sânmihai sau Sânmartin[235]. într-un privilegiu din 1355, confirmând oii anterioare pentru Dragoş din Giuleşti, se precizează totuşi obligaţia de a îti dările datorate *(censos debitos)* după obiceiul românilor *(more Olacho-*)[236]. Cnezii din Timişel plăteau la 1387 castelanilor cetăţii Mehadia pentru fiecare sesie din satul Râu Hidegu *(Pathak)* câte 3 groşi la Sf. Mihail, iar la Sf. îheorghe cincizecimea[237]. Pentru cnezatul Râu de Mori familia Cândea a imit scutire de cens sau dare *(census seu collectam)* la 1406[238]. Nobilii din îilca plăteau cetăţii Hust censul pentru două cnezate ale lor, Lipceni şi Herin- cea, atât la 1420, cât şi la 1457[239]. Nobilul era scutit de cens şi alte taxe în per- oanasaşi pentru bunurile alodiale, la fel şi biserica. Datorau în schimb cens şi eredevenţe faţă de stat după averea aflată în folosinţa iobagilor, pe care, rident, le plăteau aceştia. Nobilii puteau obţine imunitate fiscală, beneficiind înşişi de obligaţii cuvenite regelui. Regele Matia avertiza pe strângătorii de hi la 3 martie 1472 că a scutit pe Ambrozie de Dolha de orice contribuţie cuvenită lui după bunurile şi moşiile sale, precum şi pe locuitorii şi iobagii de ,240 Privilegiul dolheanului era unul total şi destul de rar, care îi permitea ^$i însuşească integral veniturile moşiilor sale. Locuitorii din cele două sate pani din districtul omonim erau scutiţi de cens *(dica)* de către Iancu de [onedoara, la care susţin ei, n-au fost obligaţi niciodată[241]. Iacob Gârlişteanu sra scutit la 1487 de plata censului *(censuum collectarum)* şi de celelalte slujbe

[232] **Actul din 23 iunie 1466, Buda, cu menţiunea „Manus propria domini regis", în *HD,* II/2, p.170.**

[233] *Ibidem,* 316.

[234] *Mihalyi,* 242,243.

[235] Prodan,/oidgia, **I,p. 12-16.**

[236] *Mihalyi,* 17. **Mihalyi crede, greşit, că este vorba numai de cincizecime (nota 2).**

[237] *HD,* 1/2, p. 300.

[238] *Ibidem,* p. 30.

[239] *Mihalyi, 234,105.*

[240] *Ibidem,* 298.

[241] *?esty,Krass6,* 111,298.

datorate regelui după casa sa din Caransebeş[242]. Locuitorii de orice stare l acestui district beneficiau încă de la regele Sigismund de o scutire de orice d^ şi de vamă, pentru participarea la luptele cu turcii şi marile distrugeri suferii din partea lor, pe care o confirmă mai târziu şi Vladislav II[243].

Regele Albert impunea la 1439 o taxă specială pentru războiul cu i mai târziu generalizată, la care au fost impuşi alături de locuitorii liberi iobagi şi nobilii condiționări şi cei fără iobagi care aveau case proprii[244].

Dijma (decimă) din animale mici (porci, miei, albine) era la origine, (cât se pare, o prestație a locuitorilor de pe domeniul cetății regale, a cnezii Nobilii din secolul al XV-lea o prestează după acele posesiuni ale lor,pec-ie dețin cu drept cnezial, deci obligate în continuare la prestații față de cet Recunoscând privilegiile lui Ambrozie de Dolha, cornițele de Maramu dispunea la 1479 oamenilor săi să nu-i ia dijma din porci şi miei de pe pos nile ținând de cetatea Hust[245]. Cândeştii erau îndatorați pentru Nucşoara! cu un bou pentru castelanul Hațegului[246].

Slujbele (servitiă) la cetate erau rareori precizate; nici cuantumul lori cunoaşte. Ele difereau după condiția socială a prestatorului şi obiceiul loc Cnezii cetății îndeplineau îndeosebi slujbă militară, străjerie, curieri; ceil locuitori erau folosiți la cărăuşii, reparații, poduri şi fortificații, mai pe scurt,! toate celelalte munci necesare domeniului şi cetății propriu-zise. Fiecare mor dependentă avea însă obligații precise, pe care le putea converti şi în banis produse[247]. Nobilii din Bilca, de pildă, erau îndatorați la 1420 cetății Hi pentru două posesiuni cneziale cu anumite slujbe *(sub certis serviciis),mf* cizate, pe care le prestau şi la 1457[248]. Cnezii de pe domeniul cetății Hunedo erau scutiți din vechime de plata oricăror contribuții cu excepția slujbei cetate *(servicium adprefatum castrum nostrum Hwnyad)*[249]. Dacă ei o presf" personal, nobilii din Bilca, datori şi ei cetății Hust cu slujbă pentru* posesiuni aflate în stăpânirea lor, îşi îndeplineau aceste obligații, nepreciz cu siguranță prin supuşii lor de acolo.

---

242 Pesty, *Szoreny,* III, 95, actul regal din 8 mai 1487, Şopron.

24i *Ibidem,* 113.

244 Decretul din 17 septembrie 1439, la *Teleki,* X, 30: „quilibet hominum et iobagi' etiam conditionariorum atque nobilium nullum iobagionem habentium, propnos possidentium".

245 Actul din 8 septembrie 1479, la *Mihalyi,* 316. Dijma porcilor şi albinelor era cu şi pe domeniul cetății Hunedoara (Pataki, *Domeniul Hunedoara,* p. XLVIII-LVII)

246 HTRTE,II,"p.21.

247 Pataki, *Domeniul Hunedoara,* p. LX-LXI.

248 *Mihalyi,* 234,105.

249 Confirmarea „vechilor libertăți" amenințate de strângătorii de dări, de către regele la 12 aprilie 1482, la Pataki, *op.cit.* p. 128.

4.2.5. Homagiul

Un element important care definea cu suficientă certitudine statutul juridic nEvul Mediu îl reprezenta prețul sângelui sau homagiul *(homagium),* adică ircțul răscumpărării capului *{redemptio capitis)* în cazul vinii capitale. Conmi vechiului obicei al țării, în Ungaria homagiul prelaților şi baronilor era de 00 de mărci (= 400 florini), iar al celorlalți nobili de 50 de mărci (= 200 irini)[250]. în Transilvania, în virtutea particularității ei, homagiul unui nobil ide numai 66 de florini[251], față de 100 de florini în Slavonia. Prețul unui orăşean era egal cu al unui nobil, adică 66 florini, pe când un țăran şi un secui de nd aveau homagiul de 25 florini. Acest preț creşte către finele secolului al XV-lea, sub influența decretului din 1495 la 40 florini. Statutul Făgăraşului din 18 fixa homagiul boierilor *(humagium hominis)* la 33 de florini, adică jumădin cel al unui nobil ardelean, ceea ce reflectă maniera în care nobilimea ițelegea să considere pe boierii de factură transalpină, încorporați recent gatului. David Prodan constata cu interes homagiul foarte ridicat, de 60 de rini, apropiat de cel al nobililor, practicat în secolul al XVI-lea la românii de ie domeniile Baia Mare şi Ardud, ceea ce mărturiseşte, în opinia sa, „libertatea dinainte şi legea proprie a românilor de aici"[252].

Răscumpărarea capului se realiza printr-o înțelegere *(compositio)* cu urmai şi rudele celui ucis, însă în acelaşi timp se cerea potolită şi „urgia" regelui, drept de a confisca averea criminalului. Unui *egregius,* Ambrozie de Dolha, seconfiscau moşiile pentru uciderea unui copărtaş nobil, iar fiii săi se găseau în aceeaşi primejdie, fiind cercetați pentru participare la uciderea unui nobil din *P.* Andrei de Bilca era nevoit să cedeze fraților Sandrin şi Paul Texe de srezeni două sesii iobăgeşti şi un loc de moară în contul homagiului unui pil, în valoare de 50 de mărci (=200 florini), primind diferența de preț de

---

[m] *Tripartitum,* P. I, tit. 2.2, p. 59. Cercetătorii problemei n-au ajuns la un consens privind mie sau împrejurările acestei diferențe față de nobilii unguri, care încalcă flagrant principiul lilității unice. Au fost invocate mai des emanciparea târzie, în prima jumătate a secolului XIV, bilimii ardelene de sub autoritatea voievozilor şi pedeapsa, nedovedită, pentru alăturarea la)Itaantiregală din anul 1467. Recent, totuşi, Mâlyusz susține ultima ipoteză *{Nobles ofTransylmia,* p. 36-37), Ia fel Kubinyi *(M. Tort,* p. 353-354). în ce ne priveşte, înclinăm către ipoteza ii diferențieri timpurii în privința homagiului între nobilimea ardeleană şi cea din Ungaria. ferențaeste de pus în legătură şi cu statutul juridic al țării Transilvaniei în cadrul regatului şi, Itsigur, cu particularitățile formării nobilimii ardelene. Avem şi aici de-a face incontestabil cu li din obiceiurile juridice aparte din Transilvania, constatate de Werboczi însuşi, neunitare chiar «mai în cuprinsul ei. O măsură punitivă de asemenea gravitate ar fi cu totul excepțională şi ar C lisat cu siguranță urme documentare, ceea ce nu este cazul.

[81] ftttfem,, P. III, Tit. 3.1, p. 529.

[li2] *?rodin, Iobăgia,* I,p. 374.

*>*Mihalyi,* 273,respectiv Petrovay, în TT, 1909, p. 377-378.

44 florini[254]. Călina, mama lui Gheorghe Oancea de Onceşti, ucigaşul nob Dan din aceeaşi localitate, a fost obligată să adauge la valoarea homagiu două sesii iobăgeşti din Năneşti în valoare de 20 de florini, cu dre] răscumpărare[255]. Pentru uciderea nobilului Petru Cain *(Kain)* Ludovic Fi Armeniş a căzut în mânia regelui *(incidisset in iram regis),* fiind oblig „pentru apărarea şi păstrarea vieţii şi pentru răscumpărarea capului" *(prod sione, conservationeque vitae et redemptione capitis)* să-şi înstrăineze mo parte fraţilor şi cumnaţilor celui ucis, parte mijlocitorilor *(intercessor* trimişi la curtea regală şi la duşmanii săi[256]. Calitatea de „aleşi" şi trecen care o aveau la Curte nu i-a scutit pe fraţii Fiat de plata întreagă pentru o aşa de gravă.

Nu orice vini capitale puteau fi răscumpărate prin homagiu. Deşi n Matia a stabilit că răscumpărarea era îngăduită în toate vinile capitali excepţia feloniei, capul se putea pierde însă, în funcţie de circumstanţe, în i aceste vini. Nobilul Dumitru de Dragomireşti, spre exemplu, „lăsând lao] teama de Dumnezeu şi de oameni, s-a dedat la jafuri, prădăciuni şi altei rele dovedite, pentru care mai de mult fiind arestat ca hoţ dovedit, se spin a fost spânzurat în temeiul legii", iar averea confiscată[257].

4.2.6. Nobilul român în justiţie; jurisdicţia lui

1. Dreptul nobiliar versusjus valachicum. Locul unei persoane sau al i grup social în sistemul juridic constituie o componentă definitorie a statul său social. Justiţia medievală a fost în primul rând o justiţie nobiliară, a ci feudale, a nobilului ca legiuitor, judecător şi beneficiar al actului juridic, *h* nobilului în sistemul juridic era dat de statutul proprietăţii şi mărimea^ poziţia socială şi privilegiile deţinute. El aplică justiţia tuturor celor aflaţi el ca stare socială; poate fi judecat, însă, numai de egalii săi. într-un contex cel al cercetării noastre nu ne putem propune mai mult decât să conturăm Ic nobilului român în sistemul juridic al vremii sale, în vederea definirii statua său social, aşa cum rezultă legi şi acte cu caracter juridic, precum şi din do mente emise de către diferite instanţe de judecată.

---

[254] *Ibidem,* 304: actul conventului din Leles din 31 ianuarie 1475.

[255] *Ibidem,* 347, actul scaunului comitatens din 9 februarie 1490.

[256] Pesty, *Szoreny,* III, 124, actul banului de Severin din 22 iulie 1501, Orşova. **Fratelel** gasului Ladislau a reuşit să le răscumpere „cu un efort uriaş şi pe banii săi" *(maximo lâ propriisque pecuniis),* şi i le restituie, dar cu condiţia să-i facă părtaşi la moştenire şi pecq săi, nepoţii lui Ludovic.

[257] *Mihalyi,* 361, actul regal de danie a averii lui către alţii, din 28 ianuarie 1499: J quondam Demetrius dei et hominum timore postposito manifestis spoliis. rapinis etaliism) actibus se exposuisse et pro eisdem iam pridem ut manifestus predator detentus et iure medial palo suffixus esse dicitur".

De la bun început este de remarcat faptul că, prin originea sa cnezială românească, nobilul român aparține unui sistem juridic specific, complet şi în facțiune, constituit din legea nescrisă *(lex Olachorum, ius valachicum)* şi instituții proprii de aplicare a ei[258]. în urma actului de recunoaştere a nobilității el accede la sistemul juridic feudal ungar, bazat pe legi scrise — decrete regale *)[* hotărâri dietale — şi o altă ierarhie a instanțelor de judecată. In teritoriile româneşti supuse coroanei ungare, conform unui jurist eminent, „a existat o juxtapunere şi adeseori o coexistență teritorială între dreptul decretelor şi vechile obiceiuri juridice româneşti"[259]. Deşi în secolul al XV-lea constatăm o (tindere a ariei de aplicare a dreptului oficial, sub ocrotirea instituțiilor statu-ui,normele dreptului românesc sunt încă viguroase, fiind aplicate ca atare sau chiar preluate în anumite acte normative şi în practica juridică din regat, aflate în proces de reaşezare şi adaptare impus de mobilitatea socială. *Tripartitul* însuşi constată preluarea unor obiceiuri ale ardelenilor şi altor provinciali chiar în practicile de la curtea regală[260]. Vechiul drept românesc a format o bază uridică de largă aplicare în dreptul transilvan, cu influențe vizibile şi asupra populațiilor conlocuitoare, aria sa de cuprindere „fiind în strictă legătură cu lumărul populației majoritare a provinciei"[261]. Istoricii dreptului explică eastă viață juridică proprie şi ca o reacție compensatorie la eliminarea românilor ca grup etno-social din viața politică a Transilvaniei şi Ungariei[262].

Aflat între două lumi, nobilul român avea posibilitatea în anumite cazuri să ipteze între prescripțiile dreptului nobiliar şi obiceiul juridic românesc, însă iporturile dintre ele sunt departe de a fi fost deslușite mulțumitor. Din xaminarea multitudinii de acte cu caracter juridic se pot deduce, totuşi, două reguli. Prima: a obligativității legii regatului în toate cauzele de interes al statului şi din sfera prerogativelor suveranului şi a doua:.a utilizării dreptului onsuetudinar românesc, mai cu seamă în cauze în care nu se puteau administra probe scrise, cum erau de fapt majoritatea celor cu caracter civil. în această din urmă situație exemplele cele mai numeroase şi explicite vin, cum este şi firesc, le la instanțele de judecată ale districtelor româneşti, dar utilizarea obiceiului românesc se poate distinge, la o examinare de specialitate, şi în multe alte cazuri care nu fac referire expresă la el[263] şi chiar de instanțe ale populațiilor conlocuitoare.

[M] Vezi,pe larg, cu întreaga bibliografie aferentă, *Istoria dreptului,* p. 172-189, *DIF,* p. 176, **ptul** românesc *(ius Valachicum) s.v.* şi Hanga, *Les institutions du droit coutumier.*

[m] *Hvka, Studii,* I, p. 112.

[26(1] *Ibidem,* p. 113; *Tripartitum,* P. III, tit. 2.

[m] *Ibidem, p.* 186. ■ .. ,.. . .

[262] *Ibidem,* p. 131. Aceeaşi idee la Pop, *Adunările cneziale,* p. 100.

[263] Cf. Pop, *Adunările cneziale,* p. 216.

La 1 octombrie 1500, scaunul de judecată al Banatului Severinului,] dat de banii Iacob Gârlişteanu şi Petru Vistier de Măcicaş a recurs la drep Ţării Româneşti *(jure Volachie requirente),* anume, procedura jurământi constatând că nici una din părţi nu dispune de un document mai cuprinz favoarea sa *(quod nullo ampliori documento eedem partes sua allegata). i* zaţul, Gheorghe Gaman, învinuit de urmaşi că şi-ar fi însuşit nişte puştii răposatul Nicolae de Bizere, ajurat şi a fost absolvit[264]. Acuzatoarea din < de mai sus, Cristina, fiica lui Nicoale de Bizere, obţinea tot atunci şi tot pe t dreptului românesc *(jure Volachie requirente),* prin arbitri conveniţi dec acord, de la rudele sale, dota şi darurile de nuntă, echivalate la 60 de florin La fel, Doroteea soţia lui Gheorghe Gaman de Bizere şi fiica lui Filipl Zorlenţul Mare, primea de la rudele sale de acolo „toată zestrea şi daruri nuntă... după dreptul Ţării Româneşti" *(omnes dotes et honores nuptia iuxta ritum Volachie),* stabilite prin doi arbitri nobili[266]. La 11 iunie 1478 i nul din Caransebeş prezidat de nobilii români Iacob de Marga şi Rayn Vo vod, vicebani de Severin, judeca plângerea haţeganului Copos de Vad eoni lui Gheorghe Gaman de Bizere pentru atacarea *more Turcorum* şi incendieri unei mori. Cum pârâtul a negat faptele, instanţa a decis să se disculpe piŞ jurământ, împreună cu 12 oameni „conform legii vechi şi aprobate a tutui districtelor româneşti" *(juxta antiquam et approbatam legeni districtuum* 1 *chalium universorum).* La intervenţia mai multor nobili, păgubitul a acceptat^ Gaman să jure numai cu un singur nobil, pe care el să-1 aleagă. Fiind al Nicolae de Bizere, cei doi jură şi procesul se încheie[267]. într-un caz de ameni» ţâre armată şi ultraj dintre doi orăşeni din Caran şi nobilul Nicolae de Măcici instanţa, prezidată de banul Iacob Gârlişteanu, le-a recomandat împricinaţii „să aleagă arbitri după obiceiul Ţării Româneşti" *(probi vin iuxta ritm Volachie eligant)* pentru aflarea adevărului, ceea ce s-a şi făcut[26X]. Dupăobica iul românesc, prin pronunţarea în trei scaune de judecată succesive, se reali^ în Banat şi acţiunea întâmpinării sau opreliştii la intenţia de înstrăinare a un bun, asupra căruia protestatarul are un drept, pe când practica oficială era<

---

[264] Pesty, *Szdre'ny,* III, 122. Expresia *ritum Volachie* din document şi din cele citate î tinuare, în traducere „obiceiul Ţării Româneşti", trimite, după Pop *(Adunările cneziale,* p. 2)1 la ţara de peste munţi, din care făcuse odinioară parte şi ţara Severinului, fie la o realitate { cuprinzând teritoriul întreg locuit de români.

[265] *Ibidem,* 123.

[266] Pesty, *Krasso,* III, p. 353, actul banilor de Severin din 8 august 1499, prin caret Doroteii, neputând să răscumpere pământul cuvenit ei ca zestre i-1 zălogesc ei şi i Gaman. Observăm, în subsidiar, că *honores* traduce aici exact termenul regional pentru „c de nuntă", anume *cinste, cinstiri.*

[267] Idem, *Olăh ker.,* p. 82-83.

[268] Pesty, *Szdre'ny,* III, 127, actul din 19 mai 1503, Caransebeş.

întâmpinării la locul de adeverire sau la o instanță de judecată, în scris, o singu-Idată[269]. In urma unui conflict cu românii *(Walachi omnes)* din satul Pricaz, scaunul Orăştie, nobilul Albert de Peştiş, provizor al lui Petru Vistier *(Tarnok)* leMăcicaşu, s-a înecat în Mureş. Rudele sale au cerut aplicarea dreptului nobiliar, ceea ce ar fi dus la condamnarea sătenilor nenobili şi plata homagiului. Scaunul de judecată din Orăştie a oferit însă obiceiul românesc al jurământului de nevinovăție, ceea ce i-a nemulțumit pe reclamanți, care au apelat la instanța superioară de la Sibiu[270].

fncrezându-se în puterea sistemului probațional al dreptului românesc, unii români pierdeau judecata, mai ales în cauzele de proprietate. Este cazul lobilului Ioan Feneş de Feneşul de Sus care s-a judecat la 1508 în fața banilor deSeverin cu Nicolae Noucea de Slatina şi Ladislau Fiat de Armeniş, care i-au ocupat nişte posesiuni la moartea tatălui său. Pârâții au scos în apărare acte de lanie şi punere în stăpânire din 1428 de la Sigismund şi de hotărnicire, pe când reclamantul „n-a putut aduce nici un document solid şi doveditor pentru a-şi ipăra cauza" *(nullum firtnum et probabile documentum pro tuenda sua causa tdducere posset)*[21]]. De un secol şi jumătate încoace în fața dreptului conferit le actul scris orice alt argument şi drept era sortit să se încline.

2. Instanțele de judecată. In perioada cercetată nobilimea românească se subordona următoarelor nivele de jurisdicție: justiția districtuală, justiția comiensă, justiția voievodală (în Transilvania) şi justiția regală, ca instanță supremi Scaunele de judecată erau prezidate frecvent de locțiitorii titularilor funcțiilor respective: vicecomiți, vicevoievozi, palatinul sau judele Curiei. **IDtru** comitatele bănățene exercita rolul de instanță de apel scaunul de judeca-1 al comitelui de Timiş şi căpitanul suprem al părților de jos ale regatului, iar intru Maramureş tezaurarul şi căpitanul suprem al părților de sus, care avea în bordine şi oraşele miniere şi salinele. Categoriile seminobile, cu sau fără sşie, se aflau de regulă sub jurisdicția stăpânului domeniului: regele, biserica iau un magnat, care o exercita personal sau, în mod obişnuit, prin oficiali ai săi.

---

[269] Pesty, *Krassd,* III, p. 354, actul banilor de Severin din 23 noiembrie 1503, pentru nobilul Gabreade Călugăreni contra vecinilor şi megieşilor săi.

[m] *HD,* 11/2,418, actul de înaintare la magistratul sibian din 26 august 1504, Orăştie. [271] Pesty, *Szoreny,* III, 132. Cauza merită o analiză mai aprofundată, întrucât credem că dezvăluie una din căile, frauduloase, ale diferențierii sociale în societatea românească, sub impactul feudalismului maghiar. E oare posibil, ne întrebăm, ca un act de proprietate să nu fie moscut timp de 80 de ani de către prezumtivul păgubit? Nu se poate contesta afirmația recla-**Ittului** că tatăl său s-a aflat în stăpânirea moşiilor în litigiu până la moartea sa. Cu siguranță, el (eadrepturi asupra lor, chiar nescrise, care n-au putut fi contestate. în schimb, preopinenții l-au iposedatpe urmaş de moştenire, profitând de carența actului în care nu era menționat şi tatăl I. In principiu, un act, inclusiv unul regal, era atacabil pe motiv de anumite vicii juridice. După 80de ani, orice tentativă ar fi fost sortită eşecului.

r

Nivelul districtual[272]. Pe măsura dobândirii nobilității depline foştii <
tindeau a se apropia şi integra în comunitățile nobiliare din comitatul în (
trăiau. Vechile adunări cneziale şi scaune de judecată districtuale, care av
tocmai rostul apărării şi conservării unui statut social-juridic specific şi-au p
dut treptat din importanță, sub presiunea instituțiilor oficiale, fără însă adis]
rea cu totul. Excepție făceau doar districtele privilegiate grupate în Ba
Severinului, Țara devenită comitatul Maramureşului şi Țara Făgă
fiecare cu evoluție total diferită de cealaltă. într-un alt regim, sub jurisdicj
stăpânului feudal (rege, magnat, episcop, comunitate săsească, oraş privilegii
şi pentru oameni dependenți, funcționau după străvechile cutume, nume
scaune de districte româneşti neprivilegiate, conduse de voievozi, cnezi)
crainici. Aici se judecau în continuare şi acei români care au căpătat nobilitî
condiționată.

Cazul tipic de decădere a instanței districtuale este cel al districtului!
care a evoluat treptat, după 1420, spre integrare în comitatul nobiliar al 1
doarei[273]. După această dată scaunul districtului încetează a mai emite i
proprii şi se limitează la rezolvarea unor probleme patrimoniale: mărturii,f
neri în stăpânire, moşteniri, partaje etc. La 1448 funcționa sub preşedifl
castelanului de Hațeg, Ioan Cândea de Râu de Mori[274]. în a doua juma
secolului al XV-lea, deşi adunările nobiliare ale districtului continuă şi] şi
activitatea scaunului de judecată, hațeganii sunt prezenți tot mai acțiuni
comune cu nobilii comitatului Hunedoara (la ascultări de ma oameni
regeşti de mărturie ş.a.), inclusiv în fața scaunului comitatensi Bârcea.
Până la 1514 hațeganii nu au însă un jude nobiliar la comitat,! număr şi
putere îi egalau uşor pe ceilalți nobili hunedoreni, ceea ce aratăl că
contopirea celor două instituții juridice nu s-a realizat pe deplin.

în Banat[275] prima instanță era cea a nobililor şi cnezilor din fiecare c
districtele privilegiate. Scaunul districtului Caransebeş, prezidat de baniis
vicebanii de Severin, reprezenta instanța următoare, echivalentul scaunul
comitatens. în fine, în zonă funcționa şi o a treia instanță, de apel, înainte!
scaunul regal, a marelui dregător care era cornițele de Timiş, investit cu funca
de căpitan general al părților de jos (bănățene) ale regatului. Scaunul!
Caransebeş, ale cărui acte s-au păstrat mai bine, emitea sentințele în numa

272 *Istoria dreptului,* I, p. 386-390. Vezi, de asemenea, ampla tratare a lui Ştefan Pascal *Voievodatul,* IV,cap. IV: „Organizarea judecătorească şi procedura". Autorul unifică în mod aia cial instanțe româneşti aflate sub regimuri juridice diferite (p. 181-197: *Scaunul de judecații» zial şi voievodal).*

273 Drăgan, *Originile individualității Hațegului,* p. 28-29 şi Pop, *Adunările cneziale,*p.l

274 Porunca de amânare a judecății de partaj dintre nobilii din Râu Alb şi cei din Băieşij 3 martie 1448, Timişoara *{Izvoare Hațeg,* 1,135).

275 Vezi îndeosebi Pop, *Adunările cneziale,* p. 67-76 şi 120-163.

omunităţii nobililor *{universi nobili de districtu Sebeş)*, îşi ţinea lucrările în limba română şi utiliza cu precădere dreptul românesc. Se întrunea, de regulă, joia,în zi de târg la Caransebeş. Competenţele sale, similare cu ale unui scaun de comitat, erau destul de largi, atât în materie de drept civil, cât şi penal. ilecţia timpului ne-a păstrat mai ales sentinţe cu privire la proprietate, de Itfel foarte importante pentru condiţia de nobil. Stabilirea dreptului de proprietate se făcea la porunca regelui în urma ascultării martorilor posesionaţi, vecini şi comprovinciali, în faţa tribunalului întrunit în adunarea generală a strictelor bănăţene, respectiv a comitatului. La 13 ianuarie 1452 (octavele ibotezei! ca şi alte instanţe din regat) s-a convocat adunarea generală *(per modum proclamate congregationis generalis)* a nobililor din cele şapte scaune imâneşti la Caransebeş în scaunul principal de judecată *(in sedem scilicet idiciariam principalem)* pentru a atesta drepturile de proprietate ale banului Mhai de Cerna şi ale altora asupra cetăţii Drencova de pe Dunăre, ale cărei cte au fost pierdute. Procedura de reconstituire a dreptului de proprietate prin mărturia proprietarilor din unitatea administrativă respectivă este cea generală. Porunca de cercetare vine de la suveran, în acest caz de la guvernator, şi se iresaîn acelaşi timp capitlului din Arad şi juzilor nobiliari din cele şapte di-jcte (scaune). Adunarea generală era convocată de către crainicul districtual. iprezenţa vecinilor şi megieşilor şi a adunării, dinaintea omului regesc şi lui capitular împricinaţii depuneau jurământ pe cruce privind drepturile lor, lupă care, tot sub jurământ, se audiau martorii, consemnându-se declaraţiile[276]. 8 februarie 1485 regele Matia poruncea lui Pavel Chinezul, corniţele de imiş şi căpitanul părţilor de jos, şi banilor de Severin să reconstituie în acelaşi od drepturile de proprietate ale lui Ladislau de Racoviţa, fost rob la turci. Procedura a fost în general aceeaşi, cu deosebirea că, în conformitate cu mandatul regal, la judecată participă şi reprezentantul comitelui de Timiş iar repunerea în posesie s-a făcut imediat[277].

Făgăraşul reprezintă un caz special din multe puncte de vedere, ca teritoriu IŢării Româneşti anexat definitiv abia în timpul domniei lui Matia Corvin. rident că justiţia funcţionează în totalitate după obiceiul românesc. La 1508 iu fost codificate normele dreptului cutumiar în primul act de acest fel la roânii din Transilvania: *Statutele Ţării Făgăraşului.* Scaunul de judecată al Făgăraşului era format din 12 boieri juraţi şi prezidat de stăpânul feudal al districtului sau de reprezentantul său. Ulterior, s-a constituit un scaun superior

---

[m] *ftsty, Szoreny,* 01,67.

[w] *lbidem,* 94. în lipsa poruncii exprese în acest sens, actul ascultării de martori şi eliberării tribunalului era trimis regelui, care emitea mandatul de punere şi dare în stăpânire, care urma apoi procedura obişnuită.

ca for de apel, prezidat de căpitanul cetății Făgăraş. Funcționau, de asemei cinci scaune inferioare[278].

Scaune de judecată româneşti funcționau şi la nivelul districtelor neprivi giate, răspândite în tot cuprinsul Transilvaniei[279] şi aflate în dependența ui mari feudali, a voievodului sau a bisericii catolice. Cele care au lăsat urmess se confirmă în genere unitatea sistemului juridic românesc, atât în ce prive aspectele instituționale şi de procedură, cât şi normele dreptului consuetudic Diferă aria de competență, teritorială şi, mai ales juridică, aceasta din ur influențată de raporturile, diferite, cu autoritatea feudală. în districtul Beiu: lui, de pildă, supus episcopiei de Oradea, organizarea şi funcționarea scaunu cnezial au fost confirmate prin act scris în anul 1442[280]. Instanța de apel acest caz era cea a curții episcopale.

în cazul districtelor neprivilegiate, se pune problema în ce măsură au, de-a face cu nobilii români. îi întâlnim adesea alături de cnezi în compune scaunului de judecată, uneori prezidându-1 ca reprezentanți ai stăpânului, fie sunt nobili condiționări sau nobili prediali ai bisericii sau aşa-zişii slujit nobili, familiari având nobilitate deplină. De regulă, pe marile domenii: Şii Chioar etc, s-a păstrat vechea organizare românească şi în domeniul jurisd ției cu două nivele: cel sătesc (cnezial) şi cel districtual (voievodal), instai superioară fiind cea a stăpânului feudal. Fruntaşii români de aici, de obi voievozii, au fost adesea recunoscuți ca nobili, condiționări sau chiar prin da regale, dar au continuat să-şi exercite vechile atribuții, între care cele juridi Este cazul voievozilor nobili de pe domeniul Siria ai banului Ladislay Maroth din comitatul Zarand: Moga de Hălmagiu, Ladislau Bolya de Crişci Ştefan de Birtin, Ioan de Brad, Şerban şi Ioan de Ribița primesc însărcinări a judeca o pricină dintre iobagii din Baia de Criş ai aceluiaşi stăpân şi orăşan din Sibiu[281]. în aceeaşi problemă Iancu de Hunedoara, proaspăt nui guvernator, i se adresa direct „nobilului Moga voievodul" şi unui oficiali Baia de Criş al nobilului sus-numit[282].

Nivelul comitatens. Ca membri ai comunității nobiliare *(universitas im lium)* din comitat, nobilii se supuneau justiției egalilor lor exercitate de scaur de judecată comitatens[283]. în compunerea sa intrau juzii nobililor (4 în comii tele ținând de Ungaria, 2 în Transilvania), jurații, în număr de 8-12, notar

---

278 Pascu, *Voievodatul,* IV, p. 195-196.

279 *Ibidem,* p. 13-68.

2m Cea mai recentă prezentare a documentului cu bibliografia anterioară, la Pop, *Aduna cneziale.p.* 170-171.

281 Scrisoarea lui Ladislau de Maroth, fost ban de Maciova, din 21 august 1445, Giula; *Ub,* V,2520.

282 Porunca lui Iancu, din 31 iulie 1446, Apold, *ibidem,* 2548.

283 Timon, *Rechtsgeschichte,* p. 695-698; Herlea, *Studii,* p. 179-180.

Prezidau comiţii sau vicecomiţii, uneori dregători mai înalţi trimişi special de ge sau voievod. Scaunul de comitat judeca şi persoanele nenobile. Dintre junele comitatense prezintă interes deosebit cele din Maramureş şi Hune-ara, dată fiind preponderenţa nobilimii româneşti în aceste comitate.

Scaunul de judecată al Maramureşului[284] era prezidat de către comite sau icecomiţi. El constituie exemplul clasic al transformării unei instituţii romă-eşti, scaunul de judecată al Ţării Maramureşului, prezidat de către voievod, în scaun de comitat maghiar în cea mai pură formă. Diferenţa faţă de celelalte imitate consta tocmai în faptul că cvasitotalitatea nobilimii şi a organelor eprezentative o formau românii şi că judecata se făcea în româneşte şi cu olosireadreptului consuetudinar românesc, în varianta sa maramureşană. „Ne-n orânduit în scaunul nostru de judecată în târgul Sighet împreună cu nobilii rii Maramureşului pentru judecarea împricinaţilor"[285] se preciza în preambulul sentinţelor. în compunerea sa mai intrau cei patru juzi ai nobililor, asesori juraţi, notarul. Sentinţele se dădeau în numele comitelui, juzilor şi obştii ibiliare a comitatului[286]. Apelul se înainta la Curte şi era rezolvat în tribunalul prezidat de suveran sau de un înalt dregător cu atribuţii judiciare. La fel ca în lanat, pricinile importante erau judecate în adunarea generală a nobililor mutatului, la porunca suveranului. Astfel, la 6 octombrie 1462, după o jude-ită nedecisă între un nobil din Giuleşti şi un orăşean din Sighet, care susţinea ■ieste frate de sânge şi în virtutea acestui fapt îşi însuşise anumite bunuri, îgele Matia dispunea să se facă „luare de mărturie veridică a vecinilor şi egieşilor numitei posesiuni Giuleşti şi a nobililor şi comprovincialilor comi-atului Maramureş în forma cercetării obişnuite" *(ad veridicam attestationem dnorum et commetaneorum diete possessionis Gyulafalve nobiliumque mprovincialium iam dicti comitatus Maramarusiensis per formam communis inquisitionis)*[2*].

Scaunul de judecată al comitatului Hunedoara s-a constituit în cadrul omunităţii nobiliare din valea Mureşului şi Streiului inferior, sub autoritatea astelanilor din Deva, comiţi ai comitatului. Iancu de Hunedoara a primit .ca nie cetatea Devei şi titlul de comite a fost preluat de familia sa şi legat de aici

---

[m] Pop, *Adunările cneziale,* p. 179-195.

[ai] *Mihalyi,* **236:** „in **oppido Zygeth in sede nostra iudiciaria pro faciendis causancium** iudicio unacum nobilibus **terre Maramorosiensis fuissemus constituti". Actul, emis de comiţii** jdislaude Wpor şi Mihai de Peşteana **la** 9 **noiembrie 1457, a fost prevăzut cu cinci sigilii.**

* *Mihalyi,* 213: **„Nos Michel de Pesthyeny comes comitatus et camararius salium** Maramorosiensium ac **Michael de Wglia, Petrus Gerhes de Zarwazzo, Johannes Nemeş de** fachysfalwa, Sandrinusque Balyafia de Iod judices **nobilium et universi nobiles comitatus eiusdem**Maramorosiensis memorie commendamus ...".

[87] ftidem, 261.

încolo de stăpânirea cetăţii Hunedoara. Congregaţiile comitatense şi scau de judecată s-au statornicit a se ţine în localitatea Bârcea din apropierea H doarei. Epoca Hunedorenilor este cea în care se petrece începutul osmozeii tre comitat şi comunitatea nobiliară haţegană[288]. Cele două entităţi şi-au pj personalitatea distinctă, fiind menţionate împreună până la mijlocul secol următor, chiar dacă în a doua jumătate a secolului al XV-lea în anumite a se întruneau în comun. Un mandat al voievodului Ştefan Băthori către CM comitatului Hunedoara şi „obştea nobililor acelui comitat şi districtului rfaj *(universităţi nobilium eiusdem comitatus et districtus Haczak)* face referii „scrisoarea de mărturie a nobililor comprovinciali din comitatul şi distri sus-numite" *(literis attestationalibus nobilium comprovincialium comitati districtus predictorum),* alcătuită cu siguranţă în scaunul de judecat! adunarea generală[289]. într-o adunare similară comună din anul 1480 nd haţegani şi hunedoreni reconstituiau drepturile de proprietate ale unor nt din Fărcădin[290].

în celelalte comitate nobilii români, fie că sunt de acolo, fie imigraţi bucurau de toate prerogativele statutului lor. în comitatul Turda, de pili porunca regelui Matia, nobilii au depus mărturie înaintea scaunului de **judeţ** în adunarea obştească, conform căreia nobilii din Lupşa: Nicolae, Malj Ştefan au fost atacaţi de locuitorii din Baia de Arieş şi că ei sunt posesori drept ai celor două sate Lupşa[291].

Nivelul voievodal. Nobilii români din Transilvania apelau la scaunul judecată voievodal[292], care se ţinea la Turda, odată cu congregaţiile nobilii fiind prezidate de voievod şi vicevoievod. Ca unul din cei mai mari dregăţ^ judecători ai regatului, voievodul se bucura de largi prerogative în cauzei

---

[288] *Csdnki,* V, p. 248-249. Aceasta din urmă era atât de puternică, încât adesea Haţeg numit comitat, iar în prima jumătate a secolului al XV-lea avea un ascendent indiscutabil as Hunedoarei. Prima prezenţă haţegană în faţa scaunului de judecată hunedorean o întâlnimn 1431, în persoana Anei Cândea de Râu de Mori, dar ea este legată de un proces cu un nobil valea Mureşului. Acest fapt nu exprimă mai mult, decât o prioritate a scaunului comitatens.dj faţă de cel haţegan, românesc; apropierea şi integrarea haţeganilor în comitat se va realiza mult târziu.

[289] Feneşan, *Ohaba si Ponor,* p. 187-188.

[290] La 25 aprilie 1480 nobilii comitatului Hunedoara şi din Haţeg depuneau mărturie prii drepturile de stăpânire ale nobililor Nicolae, Emeric, Francisc şi Andrei de Fărcădin, aled acte dispăruseră în ultima incursiune turcească (Mandatul voievodului Ştefan Báthorii obştea nobililor hunedoreni şi haţegani din 19 martie 1480, f.l. şi conceptul raportului capitli din Alba Iulia cu data de 2 mai acelaşi an, pe verso, Dl. 29.849).

[291] *Minea.p.* 19-21.

[292] Herlea, *Studii,* p. 175-178; *Istoria dreptului,* I, p. 383; Pascu, *Voievodatul,'* p. 212-213.

orice fel, inclusiv penale şi de proprietate, ca primă instanţă. Scaunul voievodal mcţiona ca instanţă de apel pentru cauzele nerezolvate la comitat. Mai mult, oievodul Ştefan Băthori a cumulat mulţi ani şi funcţia de jude al Curiei. Adunările nobiliare şi scaunele de judecată se ţineau în mod obişnuit la Turda, ■şi în alte locuri, mai cu seamă reşedinţe ale voievozilor şi vicevoievozilor, docul taberei militare ş.a. Nobilii români din Haţeg au fost prezenţi la instanţa voievodală încă din timpul lui Iancu de Hunedoara, mai ales pe motivul împotrivirii Ia punerile în stăpânire de pe urma daniilor, apoi din ce în ce mai irecvent în procese legate de pământ, moşteniri, silnicii etc. în ultimele două **ecenii** ale secolului al XV-lea şi la începutul celui următor.

Nivelul suprem[293]. La judecata regelui sau a marilor dregători ajungeau în pel cauzele înaintate de scaunul voievodal, de cel al comitelui de Timiş sau de ele ale comitatelor ţinând de Ungaria. în primă instanţă erau judecaţi nobilii irese bucurau de privilegiul acesta şi dregătorii importanţi. Totuşi, este de re-nutfaptul că în litigii de proprietate şi aceştia se judecau în jurisdicţiile în care saflau moşiile în litigiu, respectând ierarhiile justiţiei. Judecăţile se ţineau de egulă la Buda la date fixe cunoscute, însă uneori scaunul de judecată urma iti-îrariul suveranului sau al marilor judecători, inclusiv în părţile Transilvaniei. regulă, prezida judele Curţii *(judex Curie)* sau alt înalt dregător: palatinul, cancelarul sau vistierul, toţi reprezentând în acest caz persoana regelui. Ei for-iu curtea împreună cu locţiitorii lor, cu protonotarul şi cu asesori: baroni, lobili,prelaţi. Sub Vladislav II nobilimea comitatensă şi-a impus reprezentanţi ermanenţi în forul suprem al justiţiei. Voievodul Transilvaniei şi alţi baroni iritoriali luau de asemenea parte la procese, în cazul în care erau de faţă.

Dificultăţile şi costurile unui proces la Curte îl făceau să devină o întreprin-rcriscantă pentru nobilii săraci. Mai frecvent erau prezenţi nobilii „aleşi", cu ie şi funcţii, sau cei care se bucurau de protecţia sau rudenia unor funcţionari lîCurţii (d. ex. nobilii din Râu Bărbat şi Sălaşu, care aveau membri de familie la cancelaria regală).

5. *Instituţii.* Pe măsură ce intrau mai profund în contact cu mecanismul tiţiei oficiale nobilii români apelau la instituţia avocatului *(procurator)*. La iceput erau maghiari, apoi chiar ridicaţi din rândurile lor. Aceştia erau con-sumaţi într-un act în urma declaraţiei formale în faţa locului de adeverire, pe ta căruia erau împuterniciţi să-i reprezinte în faţa instanţelor şi locurilor de adevirire. în funcţie de avere şi de dificultatea pricinilor diferea şi numărul şi alitatea avocaţilor angajaţi. Ambrozie de Dolha, de pildă, într-o pricină cu alţi «mureşeni la Curte îşi angaja ca avocat pe magistrul Benedict de *Peczel,* care mai înainte fusese avocatul mamei regelui cu ocazia confiscării moşiilor

---

[m] *Timn,Recksgeschichte,* p. 649-682.

■h

sale pe motiv de fratricid[294]. La rândul său, voievodul Mihai de *(wayuoda wolachalis)* îşi angaja ca avocaţi mai mulţi nobili şi ele înaintea conventului din Cluj-Mănăştur. Dintre avocaţii români menţionămf magistrul Petru de Bârsău, angajat chiar de conventul din Cluj-Mănăştur,pec^ din Măргău: Vasile Vaida, Badan Vaida şi fiul său Gheorghe, pe Zahariai Ladislau Olah de Peştiş, Ioan Vitez de Galaţi, Mihai Pop de Peşteana.LadisW de Băieşti, Nistor de Paroş, Ladislau Olah de Râu Bărbat, Gheorghei Ruscova, Ioan Diacul de Mihălinţi.

Conflictele dintre nobili nu ajungeau întotdeauna în faza finală, a ju în faţa instanţelor de judecată. Părţile ajungeau uneori la înţelegere *(coi sitio),* fie din proprie iniţiativă, fie la mijlocirea unor vecini, rude sau lainttj venţia unui mare degător etc. Condiţiile înţelegerii prin arbitri erau stabilite) faţa instanţei sau a locului de adeverire, hotărârea acestora era inatacabilă şii consemna de către forul de judecată ca sentinţă finală[296]. Uneori Iancuînsiţ intervenea spre a-şi obliga familiarii în conflict să pună pace. La 2 martie \4\ nobilii Ladislau şi alesul Nicolae de Bizere pun capăt în faţa capitlului dl Arad unui îndelungat conflict patrimonial „prin împăciuirea mai multor nobi cinstiţi şi îndeosebi a măritului şi puternicului domn Iancu de Hunedoarag vernatorul regatului Ungariei"[297]. Scaunul bănăţean uza frecvent de proceda arbitrilor *(viri probi)* pentru litigiile patrimoniale[298], de regulă opt, aleşi| jumătate de fiecare parte. în Maramureş apar şi 12 arbitri „bărbaţi cinstiţi pricepuţi" *(duodecim viri probi et conscientiosi)*[299], alteori numai 6 „noi cinstiţi (aleşi) cu voia ambelor părţi" *(probos nobiles ex ambarum parai voluntate)*[ia)], dar şi 8 „bărbaţi nobili şi cinstiţi aleşi în mod egal de părţi"^ *probi et nobiles viri per ipsas partes equaliîer electi)*^l sau numai patru[302].

De multe ori învoiala era preferabilă ambelor părţi dificultăţilor susţinu unui proces la Curte. Unele documente mărturisesc chiar o asemenea mo vaţie, precum cel din 6 februarie 1471, cuprinzând înţelegerea privind 1

---

[294] *Mihalyi,* 285.
[295] Jako, *Kmjk,* 1,2131, actul din 19 ianuarie 1474.
[296] *Istoria dreptului,* I, p. 419-420.
[297] Pesty, *Szdre'ny,* III, 62: „de compositione multorum proborum virorum et specia magnifici et potentis Johannis de Hwnyad regni Hungarie gubernator".
[298] *lbidem,* III, 63, actul din 14 august 1448, Caransebeş. în lipsa sigiliului propriualdisl tului, actul a fost întărit cu sigiliile a patru nobili asesori: Bogdan de Mâtnic, Mihai Bobd Măcicaş, Nicolae de Nacza şi Valentin de Măgura.
[299] *Mihalyi,* 218.
[300] *lbidem,* 303, actul din 27 septembrie 1474 al scaunului de judecată al co: Maramureş.
[301] *lbidem,* 310, actul conventului din Leles din 22 noiembrie 1476.
[302] Pesty, *Szdre'ny,* 111,93.

BreCuhea şi Bocicoiel. Una din părţi renunţă la oprelişte „voind să cruţe iboselile şi cheltuielile părţilor" *(ipsi parcere volentes parcium fatigiis et expensis)*[m].

4. Privilegii şi imunităţi. Pentru merite deosebite, unii nobili români au ţinut *protecţie regală,* ceea ce obliga autorităţile locale să intervină în apăra- \persoanei, drepturilor şi averilor lor legiuite, împotriva oricăror atentatori. iislau V porunceşte autorităţilor comitatului Maramureş să-i apere pe nobilii in Bilca în şapte din posesiunile lor contra nobilului Ioan de Domneşti Fiindcă pe reclamanţi, împreună cu posesiunile lor pomenite, cu drepturile de îtăpânire şi cu lucrurile şi bunurile de orice fel drepte şi legiuite le-am primit ibsub apărarea şi tutela noastră specială"[304]. Omniprezentul Ambrozie de iha, aflat alături de rege în campania din 1467, obţinea aceeaşi favoare[305]. rotecţia suveranului nu presupunea eludarea legii, dar obliga autorităţile să fie ibăgare de seamă la drepturile celui în cauză. Atât actul comitatului, cât şi aţia capitlului din Oradea despre o ascultare de martori privindu-1 pe dolhean snţionau expres faptul că el beneficiază de protecţia regală[306]. O relaţie mai fin desluşită cu familia Gereb o avea preotul nobil Stoica de Valea Dâljii, pe «Petru Gereb de Vingard îl încredinţa autorităţii mamei sale, Sofia, mătuşa gelui, spre a-1 apăra de orice uzurpatori, mai cu seamă de fraţii Cândea de li de Mori. Potentatul de la Curte îi comunica mamei sale faptul că popa îtoica şi fratele său Cândreş au fost luaţi împreună cu fiii şi fiicele lor şi ceilalţi Iţicopărtaşi, cu toate posesiunile, bunurile şi drepturile lor sub protecţia şi **lela** specială a regelui, care a însărcinat în acest sens şi pe comiţii şi castelanii medoarei. Protecţia regală nu pare să-i fi impresionat prea mult pe Cândeşti, tfel-au încarcerat pe popă în cetatea Haţegului, devenită practic proprietatea lor,unde l-au şi omorât, provocând familiei şi daune materiale[307].

Chiar dacă nu se invocă „tutela specială", Iancu şi Matia interveneau idesea la autorităţile locale în favoarea unor nobili români, spre a li se face

---

[K] *Mihalyi, 294.*

[m]*lbidem,* 235: „quia nos ipsos exponentes simul cum pretactis ipsorum possessionibus et iuribus possessionariis rebusque et bonis quibusvis iustis utputa et legitimis in nostram regiam recepimus patrocinium et tutelam specialem..."; actul din 29 august 1457, Viena, în aceeaşi zi cu privilegiile pentru districtele bănăţene.

[305] Actul din 2 noiembrie, 1467, Sighişoara *(Mihalyi,* 279) către autorităţile comitatense este iatdeunul similar din 31 decembrie 1467, Braşov, către cornitele Maramureşului Pavel *mm\(lbidem,2iO).*

, [M] Vezi actul comitatului din 23 februarie 1468, Sighet *(Mihalyi,* 282) şi al capitlului din Oradea,din 12 martie 1468 *(Ibidem,* 283).

[m] *Izvoare Haţeg,* 1,288, scrisoarea lui Petru Gereb din 10 iunie 1472. La începutul anului 179 fiii popii reclamau crima şi jaful, petrecute cu ceva timp în urmă, la vicevoievod, care dona anchetă. Capitlul din Alba Iulia constata că faptele fuseseră săvârşite de Mihai Cândea, la «tigareatatălui său, Ladislau Cândea de Râu de Mori (Dl. 32.391).

dreptate sau a fi protejați de autoritatea publică în fața unor potrivnici na puternici. Acesta e cazul lui Ladislau de Râu Bărbat cu rudele sale la 1459[3Qt]j| lui Petru Gherheş de Sarasău la 1460, în cazul căruia sunt amintite „eforturi! cheltuielile şi oboselile multor războaie" la care a participat[309]. Bărbătenii obți la 1476 intervenția regală la voievod pentru urgentarea judecății cu duşma^ lor tradiționali, Cândeştii de Râu de Mori, care dețineau cu puterea mai mul posesiuni ale lor[310]. Autorii acestei înalte protecții sunt desigur Ladislau Olahi Ştefan Olah notari la Curte, ambii din Râu Bărbat. Nobilii Sărăciri şi Ioani Sălaşu obțineau la 1473 iertarea regală *(gratia),* pare-se, pentru un omorinvi luntar[311], având de asemenea un om la Curte.

Pentru merite excepționale, regele acorda nobilului *imunitatea juriM* care consta fie în dreptul imunitarului de a dispune liber de jurisdicția asupj supuşilor de pe domeniul său[312], fie în sustragerea sa de sub jurisdicț instanțelor teritoriale şi subordonarea directă judecății regale[313]. Datori bravurii arătate în lupta de la Baia, nobilul Coroi de Onceşti, cu fiul său Ioan alți nouă maramureşeni, împreună cu moşiile şi bunurile lor, sunt scoşi „pe va de sub judecata şi orice putere şi jurisdicție a comiților, vicecomitilor şi juzil nobililor comitatului Maramureş"[314]. Tot pentru merite deosebite „din grai specială şi din plinătatea puterii regeşti", nobilul Iacob Gârlişteanu, vicebaij de Jajce, locuitor în Caransebeş, a fost trecut de sub jurisdicția autorității oraş neşti sub aceea, următoare ierarhic, a banilor de Severin[315].

5. *Statutul persoanelor nobile injustiție.* Poziția persoanei în justiția femj lă era determinată în chip decisiv de apartenența sa la clasa feudală[316]. Conj rărea acestui statut reprezintă tocmai obiectul întregului capitol de față şi < aceea nu vom stărui asupra lui, ci doar asupra capacității de exercitare a drept rilor juridice în funcție de vârstă şi sex. Conform dreptului nobiliar, barba)

---

308 *Ibidem,* 1,208.

309 *Mihalyi, 251.*

310 *Csdnki,* V,p. 156.

311 *Izvoare Hațeg,* 1,293, actul din 5 septembrie 1473, cu multe lacune.

312 V. mai jos 4.2.6.7. *Nobilul român ca judecător.*

313 *Istoria dreptului,* I, p. 244.

314 *Mihalyi,* 289. Imunitarii sunt Ioan fiul lui Coroi, Minai de Petrova, Mihai Nan de Slatq Petru Leucă de Vad, Ioan Miclea de Şugatag, Petru de Berbeşti, Simion Pop de Uglea, Lupşai Berbeşti, Ştețcu de Fereşti şi Gheorghe Oancea de Onceşti. Actul îi numeşte „frați" ai lui Con dar termenul nu se referă la copărtaşi, ci probabil la o formațiune militară din care făcuseră pa cei 10 în lupta de la Baia.

315 Pesty, *Szoreny,* III, 95, privilegiul regelui Matia Corvin din 8 mai 1487, Şopron: j *gratia nostra speciali et regie potestatis plenitudine".*

316 „Inegalitatea subiecților de drept după apartenența de clasă a fost o trăsătură esențial dreptului feudal" *(Istoria dreptului,* I, p. 475)

lăla vârsta de 24 de ani şi femeile până la 16 se aflau în etate imperfectă letoî *imperfecta)* de exercitare a drepturilor în justiţie. începând cu vârsta de li (12 după Tripartit) băieţii şi 12 ani fetele se intra, din acest punct de fere în aşa numita „vârstă legitimă" *(legitima aetas), în* care subiectul căpăta Sptat, cu vârsta, diferite capacităţi de exerciţiu în justiţie. De pildă, băieţii, iîntâi puteau porni procese şi angaja avocaţi, la 16 ani puteau încheia conte cu privire la datorii şi zălogiri, la 18 contracte privind aurul, argintul şi ebunuri mobiliare, la 21 capacitate totală de a vinde, schimba şi înstrăina orice bunuri[317].

Legile feudale consacrau în mod unanim inferioritatea juridică a femeii bile, întemeindu-se pe conceptele religiei creştine şi pe constatarea unei iţii naturale de slăbiciune şi uşurinţă de cuget *(animi levitas).* Aşa se face fetele necăsătorite, chiar majore fiind, nu-şi puteau exercita în toate cazurile epturile legitime, atâtea câte erau. De pildă, ele nu aveau capacitatea de a tcheiacontracte, prin care ele, moştenitorii sau fraţii lor ar fi fost păgubiţi şi, xceptându-le pe văduve, de regulă nu prea apar în justiţie în persoană, ci prin tutorii sau soţii lor.

6.1nfracţiuni şi pedepse. Pentru vini grave ca necredinţa, apostazia, omuci-Bea,mutilarea gravă, nobilul îşi putea pierde averea şi chiar capul. Aşa s-a âmplat cu puternicii nobili din Bilca (Bereg), care îşi pierdeau moşiile din sg şi Maramureş în urma unui proces capital cu nobilii din Ujhely, ţinut la a în ianuarie 1462[318]. Ei nu şi-au pierdut însă şi nobilitatea, deoarece apar acte şi în anii următori. La fel s-a întâmplat cu alesul Ambrozie de Dolha, sit ucigaş al fratelui său copărtaş Ostaş de Sarasău. Moşiile sale au fost bnatede rege mamei sale Elisabeta[319], în virtutea vechii rânduieli, conform Sreia Maramureşul, Beregul şi alte ţinuturi din zonă constituiau apanajul jinelor Ungariei. Patru ani mai târziu, în februarie 1469, după ce revenise în îţiaregelui, Elisabeta îi restituie acele moşii prin donaţie[320]. La fel a păţit, tot intru uciderea unui nobil, mai sus-pomenitul Ludovic Fiat de Armeniş, şi el forit al Curţii. Pentru mutilare gravă, fiindcă i-a obligat să-şi scoată ochii iul celuilalt pe doi ţigani *(duos Egiptiacos sive pharaones quos wlgari sermone czyganos vocant)* prinşi pentru furt, Ioan Arca de Densuş şi-a pierdut

---

I *Ibidem,* p. 490; *Tripartitum,* P. I, Tit. 111.

n'*Ibidem,* 257, actul regelui Matia din 25 ianuarie 1462, Buda, prin care dăruieşte mamei ile Elisabeta cele două părţi din posesiunile condamnaţilor, care i-au revenit în calitate de judecător.

m*Ibidem,m.*

520 *Ibidem,* 286, actul din 16 februarie 1469, Buda, cu menţiunea *Commissio propria ţmitricis domini regis.*

toate moşiile din comitatul Hunedoara şi din Transilvania, donate de reg Barnaba Belai, banul Severinului[321].

Pentru aceste vini, nobilul, dacă se socotea nevinovat, putea să se dezi văţească prin jurământ împreună cu 50 de nobili. Astfel proceda în faţa sen lui de judecată al Maramureşului Gheorghe şi Mihai de Onceşti, fiind a^ de uciderea unui locuitor din Rodna[322]. Dacă era dovedit de omucidere îşi tea răscumpăra capul plătind homagiul celui ucis urmaşilor sau rudelor sal

7. *Nobilul român ca judecător.* După normele medievale, nobilul pos exercita în acelaşi timp şi jurisdicţia asupra iobagilor, slujitorilor fără pămâ nobililor condiţionări aflaţi în cuprinsul posesiunii sale[323]. Nobilii pu judeca orice fel de pricini cu excepţia furtului, tâlhăriei şi faptelor de siln care reveneau instanţelor publice, comitatului ca primă instanţă. Obştean Iilor ardeleni obţinea de la voievod încă la 8 mai 1342 o confirmare a drepl de judecată asupra „iobagilor şi slugilor lor fără pământ vieţuind pe mo lor" *(jobagiones et famulos ipsorum impossessionatos)*[324] în toate caii exceptând cele trei delicte majore, reînnoit la 6 noiembrie 1365[325]. Stăpâni judeca angajaţii plătiţi, castelanii, dregătorii, familiarii chiar fiind de con nobilă, desigur, după norme privind această categorie. Decretele regalţ perioada următoare confirmă periodic dreptul său de judecată, ceea cefaj nează că acesta reprezenta o prerogativă general admisă în întreg regatul^ mult, începând tot din secolul al XlV-lea, apar privilegiile de „dreptul p şului" *(ius gladii),* care acordă dreptul de judecată şi în delictele majorei nobili şi comunităţi libere. Prin acordarea acestui privilegiu, altfel sa imunităţii juridice, justiţia nobiliară depăşea excepţiile menţionate mar'si putea aplica pedeapsa capitală. De acest drept au beneficiat Ioan Cândfl Ladislau Cândea de Râu de Mori începând cu anul 1462, pentru moşiile la Transilvania şi Ungaria[326], probabil şi alţi fruntaşi ai nobilimii române. I

Nobilul român aparţinea, din acest punct de vedere, altei tradiţii, ani celei cneziale. El putea să aibă toate drepturile de judecată în satele obţa aiurea prin donaţie, dar nu în cele stăpânite după dreptul cnezial, fie aia proprii confirmate, fie donate şi ele. Rezolvarea problemei suprapunerii a

---

[321] Pesty, *Krasso,* III, p. 355, actul regal din 1 iulie 1504. La punerea în stăpânire s-am cel deposedat cu membrii ai familiei, rudele sale, potentaţii Ungur de Nădăştia şi Muşinea Densuş.

[322] *Mihalyi,* 342.

[323] Cea mai amplă prezentare, la Prodan, *Iobăgia,* I, p. 104-129, cap. IV. Judec iobagului — Moştenirea lui; *Istoria dreptului,* I, p. 382; Herlea, *Studii,* I, p. 182-185. {

[324] *DIR. C,* veac XIV, IV, p. 85,601.

[325] *DRH. C,* XII, 438.

[326] *Izvoare Haţeg,* 1,218.

tului de judecată al stăpânului, indiferent de proveniența lui, peste cel al obştii aservite este, ca şi cea a justiției cnezilor în acelaşi domeniu, practic imposibil e reconstituit în detaliile sale. Ceea ce rezultă cu destulă claritate din exami-larea documentelor este faptul că nobilii români administrează în continuare justiția iobagilor lor români după vechile cutume cneziale. Ei nu dispun în cest domeniu, la modul practic, de toate prerogativele pe care le acordă gislația şi practica celorlalți nobili din regat. Situația era şi mai complicată în privința slujitorilor lor de condiție liberă, familiari nobili chiar, în care sunt nevoiți a recurge la autoritatea regală. Aşa, spre exemplu, nobili din 18 sate naramureşene, reprezentați de Mihai Tatul de Ialova, obțineau de la regele /ladislav I la 30 martie 1444 jurisdicția deplină asupra supuşilor şi familiarilor lorposesionați din tot cuprinsul regatului[327]. Data târzie a acestui privilegiu, în raport cu reglementările citate mai sus, exprimă, în opinia noastră, destul de limpede faptul existenței unei diferențe specifice între nobilii români şi ibilimea regatului şi în acest domeniu. Raporturile reziduale de tip cnezial, azate pe cutumă, provocau nobililor români dificultăți în raport cu supuşii şi subalternii lor, care în unele cazuri, ca al Maramureşului de pildă, necesitau recurgerea la autoritatea privilegiului regal, pentru a li se întări prerogative de mult încetățenite în statutul nobililor „adevărați".

Acest drept de judecată, în cazul nobililor români reprezintă la început o translație a prerogativelor jurisdicționale ale cnezului, care inițial au fost legate ie posesiunea pământului. Prin pierderea stăpânirii libere a pământului *(dominium),* cnezul rămânea doar cu funcția *(honor),* care presupunea şi atribuții iidecatoreşti. Faptul că multă vreme nobilii şi cnezii au stat alături în scaunele le judecată confirmă încă o dată acest lucru. Translația n-a fost tocmai liniară, tfe justiția cnezială şi cea nobiliară nu există o identitate perfectă. Foştii cnezi idevenit nobili atât în satul lor, cât şi în sate care n-au fost vreodată posesiuni cneziale. Atunci intervine actul regal care reglementează situația în acord cu practica dominantă existentă în regat.

Ca judecător, nobilul român intra în componența instanțelor oficiale pre-îentate mai sus, ca jude *(iudex nobilium, kraynik),* ca jurat sau asesor, notar sau **hiar** preşedinte al completului respectiv. Banii, comiții şi locțiitorii lor, castelanii, voievozii nobili ca oficiali ai stăpânilor de mari domenii prezidau, în virtutea funcției şi scaunele de judecată de la nivelele respective (a se vedea inexa II. Lista dregătorilor). Juzii nobililor erau aleşi de către comunitatea

---

[527] Dl. 62.826. Oferit cu generozitate de colegul M. Diaconescu, căruia îi mulțumim şi pe această cale. Sunt menționați nobilii din Dolha, Bedeu, Domneşti, Săpânța, Uglea, Drăgoieşti, Lipceni,Apşa,Sarasău, Iapa, Slatina, Biserica Albă, Vad *(Farkasrew),* Fereşti, Gileşti, Vad *(Rew),* fârnova şi Ialova. O cercetare aprofundată ar putea lămuri de ce numai aceşti nobili din mulțimea maramureşenilor au căpătat privilegiul şi ce antecedente l-au generat.

nobilă, pe durata de un an şi aveau cele mai importante atribuţii în justi locală. în Maramureş, în număr de patru, sunt cu toţii români în interj 1440-1514, la fel cu cei din Banat. Aici fiecare district privilegiat avea un ji sau cu numele vechi: crainic, cel din Caransebeş având rol preeminent. Crai se numeau şi subalternii voievozilor împărţitori de dreptate din zona munţi Apuseni. în comitatul Hunedoara juzii erau în număr de doi, dar nobilii roa au ajuns târziu la această funcţie, datorită integrării lente a districtului hatel Despre juraţii scaunelor comitatense nu se cunosc detalii şi chiar despre cei la scaunul voievodal se ştie puţin. La 2 aprilie 1497 la scaunul voievodali^ nit la Turda, participau între alţii ca judecători voievodul Bartolomeu Dnj alesul Petru *Tarnok* de Măcicaşu, ban de Severin, proprietar în comitj Hunedoara, alesul Petru *Desy* de Iclod[328]. în aceeaşi calitate tot pe atoni amintit şi Mihai Kendefi[329].

în procesul justiţiei nobilul mai participa activ şi în alte calităţi: de mari arbitru şi om regesc. Cauzele dezbătute în scaunele de judecată de la toate nil lele utilizau desigur şi probaţiunea cu martori, nobili sau nenobili, cele do categorii având, cum se ştie, greutate diferită în instanţă. în subsidiar, aminti aici faptul că actul de la 1366 introduce discriminarea în rândul cnezimiitc mai în privinţa calităţii de martor în justiţie, echivalând numai pe cnezii conf maţi în posesiune cu nobilii. De regulă, martorii sunt anonimi, rar menţionaţi acte. în schimb, ascultările de martori poruncite de o instanţă superioară„ adunarea obştească" *(per modum proclamate congregationis)* aveau un caia ter solemn şi o putere probatorie aproape de neclintit, fiind consemnate detaii în actele întocmite. în principiu, fiecare membru al adunării depunea martori în realitate actele nu consemnează decât o parte, fie şi preponderentă a pârtii panţilor. Ca intervenienţi sau arbitri aleşi *(probi nobiles viri)* ei contribui adesea la împăcarea părţilor sau chiar luau o decizie în litigiu, la carepM conveneau dinainte să se supună. La aplicarea sentinţelor instanţa desemi factor executor, omul regesc sau, după caz, voievodal, *(homo regius,* - *wayn dalis),* care săvârşea porunca la faţa locului (punerea în stăpânire, partaj chemare la judecată etc.) în prezenţa omului de mărturie al locului de adeverii (în Maramureş, conform obiceiului specific al comitatului în locul capitulam! participa un membru al scaunului de judecată, de regulă un jude). Aici era convocaţi vecinii şi megieşii, toţi cei interesaţi, precum şi alţi comprovincial oficiali, trecuţi cu numele în actul relatoriu pentru a-i da şi mai multă greutaj ca act public.

---

328 WD, II/IV, p. 16-18.

329 J. Kemeny, *Diplomatarii Transylvanici Supplementum,* V, f. 219a-253 (Mss. 1 Cluj-Napoca).

Elementele nobiliare implicate în actul de justiție de la nivelele superioare forului dominai trebuiau să îndeplinească anumite calități social-morale şi inte-rtuale strict obligatorii: prestanță, avere, experiență de viață publică, :unoaşterea legii, dar şi a dreptului consuetudinar românesc, cunoaşterea limbii naghiare, a celei latine, etc. Dacă urmărim pe juzii nobililor din Maramureş aupe/iomo *regius* din Haţeg, vom constata că ei erau aleşi şi numiţi, de regulă,dintre familiile fruntaşe ale celor două provincii.

4.2.7. Problema confesională; **patronatul bisericilor**

Confesiunea a constituit un factor definitoriu al omului medieval în gene-il,al statutului său social. De aceea, conturarea profilului religios al nobilimii româneşti reprezintă o etapă majoră a cercetării noastre, însă deloc uşoară. mersurile istoriografice s-au lovit până acum nu doar de dificultăţi de ordin ibiectiv, ci şi documentar. Izvoarele, aproape în totalitate de proveniență ofi-:ialăşi catolică, nu sunt destul de explicite într-o problemă atât de delicată din mnctde vedere oficial şi personal. Studiem, apoi, cazul elitei unui popor orto-**n** subjugat, care încerca a se salva ca stare socială în cadrul unui stat străin Bolic, investit cu misiune prozelită şi de cruciadă în zona carpato-balcanică. ttpă cum a demonstrat recent Şerban Papacostea, ofensiva catolicismului imită la începutul secolului al XIH-lea a jucat un rol decisiv în procesul de hilare a clasei feudale a românilor din cuprinsul regatului ungar şi a institu-orsale. Asimilați uneori cu păgânii, decretați *iniustipossessores,* „schisma-i" români au ajuns astfel în loc nu numai locuitori de rang inferior ai gatului, dar chiar proscrişi, la discreția poftelor feudalilor maghiari. în mod se,în asemenea împrejurări, elitele dispar violent ori prin asimilare rapidă, ta ce s-a şi întâmplat în regiuni vaste dintre Carpaţi şi Tisa în secolele Q-XIV,îndeosebi în Câmpia Tisei, Câmpia Transilvaniei şi văile Someşului şiMureşului. Desigur, la mijlocul secolului al XV-lea ne aflăm într-o altă fază a acestui proces. Starea de anarhie a regatului ungar după dispariția lui Ludovic de njou şi mai cu seamă pericolul extern reprezentat de Imperiul Otoman au edificat considerabil elementele ecuației interne a acestui stat, obligat să Mizeze toate forțele sale active pentru supravieţuire. împrejurările au impus fel o relaxare a conflictului religios intern, la care s-au adăugat efectele deci-*i*Conciliului de la Florența, care conferea legitimitate confesiunii răsăritene. itfel că putem constata în cadrul nobilimii româneşti chiar o diversitate con-sională, în funcție de regiune şi de nivelul social, în condițiile unui statu-quo, pe care periodicele răbufniri prozelite n-au reuşit să-1 modifice în mod esențial.

Pentru epoca studiată izvoarele ne confirmă existența unei nobilimi romă-şti colorate din punct de vedere confesional: ortodoxă, catolică şi oscilând

între cele două, pe linia unirii florentine. Referirile explicite la ritul pomeniți sunt rarisime, de cele mai multe ori aspectul confesional fiind disj) lat sub expresii generale. Să comparăm, spre exemplu, două referiri la căsâi din Hațeg, relativ contemporane. Ioan More de Pâclişa, provizorul moşi hațegane ale Cândreştilor, s-a căsătorit cu Caterina de Cârneşti *ritu son Romane ecclesie* [330], pe când în cazul căsătoriei Neagăi de Râu Alb cu iobaj Ştefan de Băieşti se menționează *iuxîa ritum sancte matris ecclesie,* o fora perifrastică menită să acopere evident confesiunea răsăriteană a soților.! astfel se ocoleşte cu grijă vreo referire explicită la rit în cazul mărturii judiciare depuse sub jurământ pe cruce de nobilii comitatului sau districtul între care se găsesc uneori chiar preoți ortodocşi nobili, deşi este de laşi înțeles că preotul oficiant este catolic. Nobilii bănățeni depuneau jurămân chiar în biserica minoriților din Caransebeş, unde se pare, se desfăşurau eh unele dintre adunările lor.

împărtăşirea confesiunii *catolice* constituia o condiție fundamentală a apj tenenței la starea nobiliară. Decretele regale nu se mai ocupă de acest aspe tocmai fiindcă este în afara oricărei discuții. Totuşi, periodic şi cu trimitere anumite regiuni sau cazuri individuale, alte acte regale oferă desluşiri despre problemă deloc simplă şi liniară. Situația Banatului este una semnificativă^ acest punct de vedere, pentru situația întregii feudalități ortodoxe din regal ungar. Aşezământul *(constitutio)* lui Ludovic de Anjou, emis la cererea fh| ciscanilor din Banat, contemporan cu cel din 1366 privind cnezii şi nobilii(j Transilvania, era la fel de drastic şi nu lăsa loc niciunui echivoc: „nici un$ decât numai cel care e adevărat catolic şi care cultivă cu fidelitate credința] care o ține şi o mărturiseşte biserica romană poate să să păstreze şi să poseţj stăpâniri cu titlu nobiliar sau cu titlu cnezial..."[331]. Acest act de persecuții fost reiterat, amplificat şi extins şi asupra Hațegului în anul 1428 de ca regele Sigismund[332] în favoarea franciscanilor din *Chery,* Caransebeş, Hațeg] Orşova şi privind pe românii din districtele respective, depăşind pe cel J 1366, referitor, se pare, doar la districtul (Caran)Sebeş. Actul prevedea inia dicția proprietarilor, fie cu drept nobiliar, fie cnezial, de a ține preoți ortodoq pe moşiile lor, sub pedeapsa confiscării lor[333]. Castelanii din Caransebeş ta

330 Dl. 29.865, actul capitlului din Alba Iulia din 24 iulie 1489.

331 *DRH.C,* voi. XIII, 5: „Nullus alter nisi vere catholicus et fidem quam romana tem profitetur ecclesia fideliter collens possessiones aliquas sub titulo nobilitatis aut subtil keneziali tenere posset et conservare" (Prezentat şi comentat de Papacostea, *Geneza stătu* p. 86-87).

332 Ignațiu Batthyân, *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacenți* III, Claudiopoli, 1827, nr. XCII.

333 *Ibidern:* „nullus nobilium vel keneziorum ipsius districtus de Sebeş intra terminos limites eiusdem ... presbiteros schismaticos seu presbyterum schismaticum alicubi in *d*

miau să aresteze şi să deposedeze de bunuri pe toţi preoţii ortodocşi prinşi în irisdicţia lor. Căsătoriile între catolici şi ortodocşi erau interzise, sub pedeapsa trderii bunurilor în favoarea castelanilor din Caransebeş, fiind permise numai cazul convertirii prin botez la catolicism. Sub aceeaşi pedeapsă se impunea „fiecare nobil şi cnez, ba chiar ţăran, să-şi boteze copiii la preoţi catolici şi dla ortodocşi" şi se interzicea oricărui preot ortodox din cuprinsul regatului boteze pe cineva din districtul Sebeş. Aceeaşi prevedere se extindea şi îpradistrictelor Haţeg şi Mehadia[334]. Cei botezaţi catolici, dacă ar fi desco-fiţică s-au convertit ortodocşi, să li se confişte de castelani toate bunurile mişcătoare, iar de ar fi nobili sau cnezi, să li se ia moşiile pe seama regelui. ui a fost reconfirmat de către Matia Corvin în anul 1478 la solicitarea ace-loraşi franciscani.

Prevederile actului sunt extrem de drastice şi vizează catolicizarea forţată, mijloace inchizitoriale. Efectul lor practic nu trebuie totuşi exagerat: con-ictele interne şi primejdia otomană au lăsat prozelitismul în plan secund, iar **mtru** celelalte provincii ale regatului cu nobilime românească nu sunt cu-noscute dispoziţii atât de drastice[335]. Nicidecum însă nu trebuie minimalizate. fensiva catolică contra „schismaticilor" era o realitate constantă, exprimată **petat în** actele papale, în pofida unirii florentine. Expediţia misionară a lui andeCapistrano din anii 1455-1456 din Banat şi Hunedoara, sprijinită şi de Sţul secular, a avut obictive antiortodoxe şi de convertire, chiar împotriva [or ce acţionau pe linia unirii religioase şi nu şi-a temperat zelul agresiv, cât atunci când sultanul se afla sub zidurile Belgradului. Ele exprimă politica ificială constantă a autorităţilor regatului, cu deosebire a celor religioase, Onfirmată şi oficial prin cazuri concrete. Astfel, preoţii Ladislau şi Gheorghe labiasi din Aţei, numiţi de regele Matia ca judecători itineranţi, l-au condam-

«sesione quocunque et qualicunque titulo ipsum contingenti sub poena privationis suarum possessionum tenere valeat aut fovere".

[334] *lbidem:* „ut quilibet nobilium et kenesiorum vel etiam rusticalium personarum faciat suos infantes per catholicos sacerdotes et non per schismaticos baptisare, neque quis audeat infantem suum vel alterius cuiuscunque ad sacerdotem schismaticum pro baptismatis suscep-one portare poenis privationum suorum bonorum sub praemissis, imo et ipsis sacerdotibus schismaticis ubicunque in terns regnorum nostrorum existentibus per hanc nostram interdicimus personam, ne et ipsi quempiam de districtu Sebeş baptisare praesumant. Hoc etiam edicimus ut nnllus sacerdos schismaticus aliquem catholicum districtuum Hatzak et Mihald debeat baptisare".

[335] A.A. Rusu constată corect faptul că în Haţeg nu se întâlnesc condiţionări ale nobilităţii de apartenenţa la catolicism în tot Evul Mediu *(Ctitori şi biserici,* p. 22). Aceeaşi situaţie e în Maramureş, iar Făgăraşul e ortodox aproape fără fisură în perioada cercetată. Diferenţele destul de accentuate din acest punct de vedere se cer analizate mai aprofundat, având în vedere locul şi >lul specific al acestor ţinuturi în contextul politicii interne şi externe a regatului maghiar, legate şi de direcţiile, etapele şi formele de manifestare ale cruciadei târzii.

nat la moarte prin tragere în țeapă pe „un român eretic" *(quendam heret Vallacum)* şi la spânzurătoare pe un colon al său, ceea ce indică probabili nobil condiționar, voievod sau cnez, ucis pe motive religioase[336]. în Ban unde catolicismul nobilimii româneşti pare aproape total, din când în când a aveau loc declasări, poate chiar cu titlu exemplar, pe motiv de apostazie de credința catolică. E cazul nobililor Mihăilă şi Nicolae de *Porecha,* din districl Mehadia, care şi-au pierdut la 1500 posesiunile datorită faptului că „ai Mihăilă şi Nicolae, dispreţuind religia credinţei creştine, au aderat la sa schismatică condamnabilă a românilor sau sârbilor"[337]. O atare întâmplare! într-atât de excepțională, încât era pomenită şi la 1547 de către regina Isatx într-o danie referitoare la urmaşii subiecților menționați, în care se menționea că dania se dă „sub acelaşi titlu de apostazie" *(sub eodem amisse religia christiane titulo)*[33*]. E drept, asemenea cazuri au fost foarte rare, dovedindu-excepţii evidente şi nu o regulă. Dar nu e mai puțin adevărat faptul cădend larea de mai sus era justificată „pe baza legii şi obiceiului vechi şi aprobat acestei țări" *(iuxta antiquam et approbatam eiusdem regni noştri Hunga legem et consuetudinem).* Nu putem omite aici faptul că nu există nici ofami românească ocupând o dregătorie oficială, iar în Banat şi Haţeg nici chiar fruntaşi locali, care să poată fi dovediţi cu evidenţă că ar persista în leg românească. Rezistenţa maramureşenilor la catolicizare se reflectă, între alte şi în numărul izbitor de mic de familii de „aleşi" în raport cu celelalte do ţinuturi[339].

Indiscutabil, o parte importantă a nobilimii româneşti este de confesa catolică. Ascensiunea socială, deţinerea unor funcţii publice, căsătoria în fai Iii de nobili maghiari, adoptarea unor nume de botez catolice sunt dovezi ci vorbesc de la sine. Sunt familii al căror catolicism e mai presus de d îndoială, care îşi îndreptau fiii către cariera ecleziastică, cum sunt cele ţ Ciula, Sălaşu,Râu-Bărbat, Mâtnic, Bizere ş.a. Ştefan Arca din Densuşs-aaf în serviciul episcopului Transilvaniei, ca familiar nobil. Alții s-au distins pi protecția şi milele acordate bisericilor şi mănăstirilor catolice. Pentru asemeo acte *(multiplicis bonis charitatis vestre subsidiis)* Iacob de Măcicaşu cu sa

---

336 Papa Sixt IV le acorda la 1479 indulgenţă pentru aceste crime, ca şi pentru altele sinal săvârşite de oamenii lor „fără ştirea şi porunca lor" *(HD,* H/2,233).

337 „Quod iidem Myhaylo et Nicolaus contempta religione fidei Christiane dampnabilij scismaticorum Wolachorum sive Rascianorum adhesisse dicuntur." (Pesty, *Szoreny,* III, 11 Posesiunile confiscate erau donate unor favoriţi locali ai regelui, Ladislau şi Ludovic Fiat Armeniş.

338 *HD,* II/4, 241. Bogdan, fiul lui Mihăilă de Porecha era la rândul său deposedat lafi] tatăl său de trei predii în favoarea familiei Fiat tot pentru practici ortodoxe, între care recMtoi

339 Vezi cap. următor 5.3.3. *„Aleşii" (egregii).*

na erau primiţi la 30 octombrie 1455 în confratemitatea călugărilor minoriţi însuşi inchizitorul general pentru Ungaria Ioan de Capistrano, în semn de mlţumire şi recompensă[340] şi, desigur, adăugăm noi, drept pildă pentru comprovincialii lor; tot astfel Doroteea, soţia lui Ioan de Mâtnic la 1490[34.1], igelica *(Angalete),* văduva lui Mihai de Mâtnic, fostul ban de Severin, cu kaDoroteea şi fiii Nicolae şi Petru 5 august 1497[342]. La sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul celui următor se înregistrau numeroase prezenţe româneşti olice în Confrateraitatea Sf. Spirit de la Roma: voievodul Paul de Şomoiheş (Bihor) cu soţia şi fratele Matei cu familia la 27 mai 1494[343], Margareta lduva lui Matei *Danchu* de Vărsând[344], Cristina văduva lui Ştefan Danfi de uboz, cu fiii săi[345], Petru de Rostoci (Zarand) cu soţia Ana, fiul Ilie şi fratele Jicolae[346], un Egidiu More cu soţia Ana din dioceza Strigoniu[347], un alt voied *(Vayda),* Paul cu soţia Barbara, soacra Ana, fratele Emeric si surorile ilisabeta, Apolonia si Agata din dioceza de Agria[348] şi exemplele sunt cu siguanţă mult mai numeroase, însă imposibil de detectat în cazul numelor comune jilocalizărilor generale.

în capitlurile din Alba Iulia şi Arad, locurile de adeverire pentru Transiliniaşi Banat, găsim de timpuriu canonici români, unii specializaţi în problesleromâneşti ca oameni de mărturie. Astfel, la Alba Iulia magistrul Nicolae de Mâtnic (1391-1394), Ioan *Olah* (1408), Mihai Vaida, cantor (1417), maistrul Ioan de Haţeg, decan (1464-1470), iar la Arad magistrul Ioan de Ciula, lector (1449-1469) şi Matia de Bizere, custode, apoi lector (1491-1500). La Inăstiri din Ungaria au activat Ştefan *Olahus* de Sălaşu (1481-1498) canonic Buda, Ioan More (1484-1492), custode la Alba Regală şi Filip More de Ziula, prepozit la Bâcs (1502), Buda (1504) şi Agria (1509), episcop de Cinciiserici (Pecs — 1524). Unii urmau cariera preoţească, precum Francisc fiul lui Ioan Dej de Timişel, menţionat la 1504[349].

Unii români nobili au urmat şcolile catolice îmbrăţişând cariera ecleziascăsau îndeletniciri intelectuale laice. O formaţie preoţească aveau toţi funcţijnarii cancelariilor regală şi ale altor înalţi dregători, iar prin şcolile capitulare

---

[m] *?tsty, Szoreny,* **111,72.** [Mi] *lbidem,* 100. [Ml] *lbidem,U6.*

[K] ***Mon.Vat. Hung.,*** **1,5,42.**

[M] *lbidem,* **1/5, p. 86. Localizarea e probabilă. Actul menţionează doar dioceza Strigoniu. La Vărsând** e menţionat însă **un Laurenţiu Danch, avocat în aceeaşi vreme (Jako, *Kmjk,* 1,2308).** [M] *lbidem,* **p. 96.** [M] ***lbidem, p.*** 96-103. [347]*lbidem,* p. 73. [w] *lbidem, p.* 103.

I, 130.

au trecut cu siguranţă şi alţi funcţionari: avocaţi, cămăraşi, strângători de soli, precum şi toţi cei desemnaţi ca dieci *(literatus)*[350].

Anumite împrejurări ale vieţii: chemarea mistică, văduvia, bătrâneţea; dreptau şi femeile nobile spre viaţa monahală. Magdalena, fiica lui Petru Dl de Timişel se afla la mănăstirea Sf. Măria din Bistriţa, alături de alte doi femei înrudite cu ea din familia Farkas de Herina[351]. Văduva lui Bartolomd Dragfi, Doroteea, fiica banului Emeric Hedervări, devine călugăriţă la mănăsi rea franciscană din Coşeiu, căreia îi face mai multe danii[352].

Ajunşi în acest punct, nu putem ocoli problema măsurii extinderii catof cismului în mediul nobiliar românesc. Există categorii de nobilime a căit apartenenţă la catolicism este indubitabilă: cei aflaţi în diferite dregătorii ieşiţi prin funcţii şi posesiuni din mediul românesc, cei căsătoriţi în familii ui biliare maghiare, cei din oraşe, precum şi cei din zonele de influenţă marcaţi centrelor catolice: episcopii, mănăstiri etc. „Nobilii şi locuitorii" *(nobikn inhabitatores)* târgurilor Caran şi Sebeş din Banat, parţial colonizate cu strai catolici şi sub influenţa mănăstirii minorite erau catolici în cea mai marepaS şi plăteau dijma ecleziastică episcopului de Cenad, în sumă fixă şi reduşi I 4 dinari anual, ca privilegiu pentru rosturile lor defensive la graniţă[353]. Dini regiunile nobiliare compacte, înclinăm a crede că în Banat, unde acţiunea pH zelită a fost îndelungată şi insistentă şi unde catolicismul „a prins" I măsură şi în anumite comunităţi ţărăneşti, nobilimea românească a cunosfl gradul cel mai ridicat de catolicizare. Viorel Achim constata recent faptul $ sfârşitul secolului al XV-lea „apartenenţa nobilimii bănăţene la catolicisml apare ca generalizată" şi avansează chiar un procent de catolici de 10% d populaţie, în esenţă nobilimea şi orăşenii din Caransebeş şi Lugoj. Ar urma[1] ordine Hunedoara cu Haţegul, Maramureşul, doar la nivelul vârfurilor[1] Făgăraşul, unde abdicările de la ortodoxie sunt un fapt cu totul excepţional intervalul studiat. Pentru Haţeg, A.A. Rusu găseşte cel mult 15 familii cal lice[354], iar în Maramureş-Bereg sunt şi mai puţine. în Făgăraş, în intervaj cercetat primul şi deocamdată singurul cunoscut este „nobilul Mailatj Comana, boier al Ţării Făgăraşului" *(nobilis Maylady de Comana boeroq predicte Terre Fogaras)* căruia castelanul Paul Tomori, viitor arhiepiscop

[350] **A se vedea exponenţii tuturor acestor categorii în „Anexe".** Mai pe larg, la cap.**5, *Clericii, „literaţii".***

[351] ***Jskd,Kmjk,* 11,3272.**

[352] ***Ibidem,* 3428, 3468-9.**

[353] **în anul 1500 caransebeşenii reuşeau să** zădărnicească încercarea episcopului de a lei **dijma şi să obţină reconfirmarea privilegiului (Actul regelui** Vladislav II din 23 ianuarie **ÎS Buda, la Pesty, *Szoreny,*** III, 120**).**

[354] **Rusu, *Nobilimea şi biserica,* p. 141.**

rigoniu, îi favoriza obţinerea unei posesiuni în comitatul Alba, în schimbul iui împrumut, dar şi pentru că „a renunţat la ritul condamnabil al grecilor (...) la greşeala de care a fost amăgit până acum şi a revenit sub ascultarea şi la sânul sfintei biserici mame, în nădejdea celei mai mari libertăţi şi a moştenirii biliare..."[355]. Ridicarea ulterioară a familiei Mailat arată limpede faptul că adoptarea catolicismului era cheia magică pentru cele mai înalte porţi ale snsiunii sociale. In regiunile în care erau în număr restrâns, ca de exemplu oievozii nobili din zona Călata din comitatul Cluj, familia Lupşenilor din imitatul Turda, familii de nobili, prediali sau nu, aflate în anumită dependenţă «episcopiile catolice din Oradea şi Alba Iulia, au sfârşit prin a ceda influenţei tolice şi le găsim la începutul secolului al XVI-lea în relaţii matrimoniale cu imilii maghiare. Haţeganii *(Hatzaki)* din Ostrov, catolici probabil chiar la jine, s-au stabilit prin căsătorie în comunitatea nobililor maghiari din Şardu luj), asimilându-se rapid. Martin Hatzaki *(Haczius),* urmaşul direct, de a iseageneraţie, al protopopului ortodox de Ostrov, membru în primul scaun de udecată cunoscut al Ţării Haţegului, la 1360, devenea episcop sufragan catolic Oradea către mijlocul secolului al XVI-lea. Aceeaşi evoluţie, specifică unor **nilii** ale elitei româneşti, constatăm în cazul episcopului de Pecs, Filip More iCiula, care avea şi el un înaintaş direct în scaunul haţegan amintit.

Catolicizarea unei părţi a nobilimii româneşti, în primul rând a elitei nobile, nu a fost în sine şi imediat o înstrăinare de viaţa comunităţii româneşti din es- a ridicat. Ea a însemnat însă factorul decisiv care i-a permis apropierea «nobilimea regatului, esenţialmente maghiară şi maghiarofonă, cu care va coopera tot mai strâns (familiari, dregătorii, căsătorii) şi va sfârşi prin a fi asimilată.

Existau şi zone compacte de nobilime românească de rit *ortodox,* spre lempluîn Maramureş şi Făgăraş, dar şi majoritatea celei haţegane. Confesiuni ortodoxă a nobililor apare rar în documente. în cele de proprietate, cum Dt majoritatea, nici nu e necesar acest lucru, iar în cazul preoţilor nobili e chiar neindicat în faţa unor autorităţi şi locuri de adeverire nu întotdeauna bine- Ditoare în această privinţă. Spre deosebire de Banat, în celelalte regiuni existenţa nobilimii româneşti ortodoxe şi a unor preoţi nobili de această confe- iune este un fapt constatat. La fel ca toată lumea feudală, familiile de cnezi şi obili români au găsit potrivit să adauge la autoritatea şi avantajele pe care le idea averea şi statutul social şi pe acelea de ordin spiritual conferite de prezenţa unui preot în familie. îi aflăm stând la început alături de cnezi şi nobili

!ii *HD,* 11/3,6; Transumpt în privilegiul regal din 1526: „damnabili ii li grecorum... ritui pariter et errori, quo implicatus irretitus hactenus fuisset, renunciaret, et ad obedientiam «miumque eiusdem sancte matris ecclesie, spe maxime libertatis, et hereditatis nobilitaris rediret...".

în fruntea adunărilor şi a scaunelor de judecată; în epoca cercetată însă **nai** apar. în Maramureş şi Chioarul învecinat numele de Pop *(Pap)* sunt frecvi în rândul nobilimii şi chiar dacă sunt la mulţi doar nume de familie, eletria un înaintaş preot, nobil sau cnez.

Unii nobili sunt precizaţi expres ca preoţi români, deci ortodocşi: David Leordina *(presbyter Valachus)*[356], anonimul „preotul nobil din Livl *(N. presbyter nobilis de Lywad),* vecin cu moşii ale Cândeştilor la *\m* preotul Stoica nobil de Valea Dâijii *(nobilis Sthoyka pap de DalsanpatkA* 1472[358], pomenit la 1479 ca preot român *(presbiteri wlachys* — sic! 4 *Walya),* ucis recent de către aceiaşi Cândeşti[359], Toma de Vad (Haţeg -l *banus)* donat împreună cu fraţii săi la 1444[360]. în Haţeg, A.A.Rusu anutt în secolul al XV-lea vreo 11 preoţi atestaţi documentar, iar apartenenţa! nobilime e mai presus de îndoială[361]. între nobilii din Peşteana, cu un în preot la 1360 în scaunul districtual, sunt menţionaţi în intervalul 1479 şase preoţi *(presbyteri):* Teodor şi fiii săi Moise şi Ioan, Mihai, Nicotf Petru[362]. Mihai *Pap,* care poate fi şi un laic din familie de popă, apare i multe rânduri în poziţii de prestanţă, ca avocat şi om de mărturie. La] Bărbat sunt atestaţi la sfârşit de secol preoţii *(presbyteri walachi)* Ladil Simion şi Dobrotă fiii lui Costea, urmaşii protopopului Dobrotă de la 14l| Combinaţia dintre statutul de nobil al regatului catolic ungar şi cel de j ortodox, promotor al „legii româneşti", deşi frecventă în epocă, conţinea $■ nu numai o contradicţie, dar şi o primejdie latentă, în caz de duşmănii sus-pi sau de vremuri tulburi.

Sub aspect confesional, chiar dacă nu trecuse la catolicism, nobil românească făcuse importante cedări, favorizate şi de lipsa unui episi ortodox în regat. Prezenţa „sfinţilor regi" ai Ungariei în bisericile ortodoxed Zarand sugerează o evoluţie pe calea compromisului, care se dovedea [

---

356 *Mihalyi,* 309.

357 *HD,* II/2,334.

358 *Izvoare Haţeg,* 1,288.

359 Dl. 32.391.

360 *Izvoare Haţeg,* 1,102.

361 Rusu, *Ctitori şi biserici,* p. 65.

162 Ibidem, p.25\.

363 *Csdnki,* V, p. 157; Rusu, *Ctitori ţi biserici,* p. 78 şi *Preoţi din Haţeg,* p. 645. *l* să fie identici cu Ladislau fiul răposatului Costea, dăruit la 1462, pentru servicii credin făcute lui Iancu şi regelui Matia, împreună cu fraţii săi buni (ung. *edes* = dulci) Dobrot5,S şi Iaru, cu o pătrime din Râu Bărbat şi Livada *(Csdnki,* V, p. 156). Aici nu se face refd preoţia lor, iar Ladislau era chiar curtean al regelui, fapt în contradicţie flagrantă cu un a statut. Din documente ulterioare, rezultă totuşi că acest Ladislau *Olah,* ajuns chiar secretar^ aparţine unei familii înrudite din aceeaşi localitate.

(aromânească un mod de existenţă şi supravieţuire. Ea traversează în mod pident o „criza spirituală" în epoca de tranziţie de la cnezie la nobilitate, dar şi lupă aceea, conflictul periculos dintre confesiunea răsăriteană şi statutul social jbil,provocând manifestări şi reacţii din cele mai diverse, dislocări în conşti-Işicomportament, evoluţii divergente în aceeaşi familie. în acest sens, ni se ţsemnificative, două exemple concomitente din familia Cândeştilor de Râu de Mori: gestul pârcălabului de Haţeg, Laţcu Cândea, care a plătit o ferecătură intru un Tetraevangheliar la mănăstirea Neamţ în anul 1448[364], în aceeaşi me.în care fratele său cornitele Ioan Cândreş ctitorea la Hust o capelă cato-l[%i]. Familia conducătoare a Ţării Haţegului cultiva încă ortodoxia la modul jubitabil la mijlocul secolului al XV-lea[366]. Confruntarea dintre puterea tradi-**iei** şi presiunea autorităţii a generat cu certitudine şi un număr de duplicitari {care A.A. Rusu îi numeşte, cu un termen mai puţin inspirat, heterodocşi)[367], ptrucare salvarea statutului social merita, din când în când, o liturghie.

Pentru această nobilime ilegitimă şi duplicitară şi, în general, pentru elitele odoxedin statele catolice unirea bisericilor, proclamată de Conciliul de la Ferrara-Florenţa, pe fondul ameninţării Constantinopolului şi a Europei iştine de către turci, părea să fie soluţia ideală, anume comandată. Deşi, din Sate,cercetarea problemei se află încă la începuturile sale, există indicii sufi-nte pentru a susţine că viaţa spirituală a nobilimii româneşti s-a desfăşurat şi)impactul evoluţiei sinuoase a *unirii* florentine[368]. în faţa primejdiei latente Intru statutul social al cnezilor şi nobililor români care persistau în confesiu-**tea**răsăriteană, unirea religioasă de la Florenţa a reprezentat o şansă nesperată, **ire**promitea să le salveze şi starea socială şi sufletul. Numai că lucrurile, ferul de încâlcite la nivelul doctrinar şi ierarhic, au fost cu atât mai puţin lim-izi şi liniare la nivelul de jos. Biserica catolică înţelegea unirea mai degrabă io acceptare de către ortodocşi a ritului catolic şi îşi reînnoia periodic atacu-ilecontra lor. La rândul lor, românii, sub protecţia hotărârilor de unire, în care redeau în primul rând legalizarea confesiunii lor, devenită „recepta" prin iploma regelui Vladislav I din 22 martie 1443[369], şi-au practicat religia fără riimpedimente şi asistăm chiar la o anumită resurecţie a ortodoxiei, vizibilă ctitoririle, înnoirile şi pictura religioasă din bisericile de zid care s-au con-

[364] Rusu, *Datarea ferecăturii.*

[m] *Izvoare Haţeg,* 1,148.

[166]Rusu, *Ctitori fi biserici,* p. 276.

[367] *Ibidem,* p. 42. în ultima sa lucrare revine însă parţial asupra termenului, explicând ijoritatea manifestărilor de acest gen prin efectele unirii florentine *(Ioan de Hunedoara,* p-118).

[M] Vezi contribuţiile foarte recente ale lui A.A. Rusu, *Ioan de Hunedoara* şi Diaconescu, *Us implications.*

[369] Vezi mai sus cap. 3.4.

servat până astăzi. Putem vorbi chiar de o descătuşare, de o liberta credinței, care, în principiu, putea să funcționeze cu cedări minime din pal lor: recunoaşterea primatului papal şi a lui *filioque* din simbolul credinței care credinciosul de rând le înțelegea prea puțin. Toată lumea ar fi reacționa siguranță la introducerea dijmei catolice, însă nici chiar papa nu cutea asemenea măsură, la care ar fi reacționat vehement chiar şi nobilii catoli Pentru început s-a numit un episcop „unit" peste ortodocşii din regat, iarpra şi călugării catolici profitau de slăbiciunea clerului şi a ierarhiei ortodo pentru a exercita în continuare presiuni de convertire, prin negarea valabilitj botezului în ritul răsăritean şi a celorlalte sacramente. într-un mesaj către paj Matia Corvin se plângea chiar că din cauza acestor vexațiuni mulți erauM minați să accepte stăpânirea turcească[370].

Ceea ce ne interesează pe noi în mod deosebit este însă modul în care na limea românească s-a raportat la unire. Este evident de la sine faptul căaa fragment social a fost cel mai avantajat de aplicarea actului de la Floren) Recunoaşterea legitimității ritului ortodox, măcar în principiu, a asigurat cnei lor şi nobililor români care stăruiau în credința lor o legitimare şi o siguranță privința statutului social, ferindu-i de convertiri, abjurări sau compromisul conştiință împotriva voinței lor. Situația lor era favorizată de faptul, constat mai sus, că autoritatea laică se angajase cu destulă hotărâre în punerea în pa tică a deciziilor de la Florența, iar originea românească a Corvineştilorafo fără îndoială un element stimulator în promovarea unei asemenea atitudi dictate în primul rând de rațiunea de stat. Nu este întâmplător faptul j referirile la „nobilii români", la „românii noştri" ş.a. din actele regale cunosc explozie tocmai în anii 1439-1441, în condițiile în care nu numai rolul lor mS tar se manifestă cu vigoare, dar dispărea prin hotărârile Conciliului şi cenzH ideologică ce sta la baza discriminării acestei categorii sociale şi etnicei regatul ungar. Din aceste motive avem motive să credem că nobilimea rq nească a sprijinit acțiunea de unire religioasă.

Acest fapt este destul de limpede în Maramureş, unde nobilimea în 1 cu Mihai Tatul de Ialova, proteja stavropighia de la Peri, care recunosc unirea[371]. Ca recompensă, aceeaşi nobili primeau, între altele, la 1444 c marea dreptului de judecată asupra iobagilor şi oamenilor neposesionați | moşiile lor din cuprinsul regatului[372].

---

370 *HD,* 11/2,219.

371 Diaconescu, *Les implications,* p. 34 citează actul regal din 1442 pentru călugăriid „nune deo propitio nobiscum fide uniți", dat la intervenția „nostrorum fidelium Woi terre nostre Maramorosiensis".

372 *Ibidem.p.* 35. Dl. 62.826.

Mai puține elemente în această privință avem despre regiunea hunedoiană-hațegană. Ascensiunea nobilimii de aici, numărul redus de familii ce pot i probate cu certitudine că au trecut la catolicism şi violențele lui Capistrano în lâ în direcția catolicizării reprezintă indicii ale persistenței majorității manilor în ritul lor. în schimb, în Banat, unde nobilii români aparțineau deja «sericii catolice, nu avem urme ale manifestării unirii religioase. Totuşi, saltirea Scheiană, redactată după cercetări recente în aceste părți, în care îşi toriginea şi curentul de traducere a cărților sfinte în limba națională stimulat de prefacerile religioase şi care cuprinde pe *filioque,* indică fără echivoc un jrincipiu fundamental al unirii florentine.

Unirea religioasă, promovată cu inconsecvență şi neîncredere de către mbele părți, n-a izbutit să creeze o biserică unită, ca mai târziu, situată între ele două tradiționale. Aderența la unire, care îi era deosebit de convenabilă, n-jprovocat în rândurile nobilimii române dislocări confesionale semnificative (direcția catolicismului. în schimb, i-a legitimat şi consolidat statutul social. în pofida politicii oficiale, a actelor repetate de condamnare a schismatilordin partea bisericii catolice, acțiunile propriu-zise de persecuție religioasă Bnt destul de rar menționate în documente, ceea ce exprimă nu numai frecența lor redusă în epocă, ci şi implicațiile absolut minore ale statutului confesional asupra statutului nobil şi în primul rând asupra proprietății.

Patronatul bisericilor[373]. Nobilul exercita asupra bisericilor de pe domenl său dreptul de patronat. Acesta consta în protecția şi autoritatea exercitate bpra lăcaşului de cult al supuşilor săi, fără încălcarea legilor canonice. Patronul" oferea terenul de construcție, uneori ctitorea şi întreținea el însuşi serica, asigura preotul şi îl recomanda autorității eccleziastice, iar lăcaşul îl prevedea cu surse de venit. în schimb, el primea o strană la loc de cinste în serică, era pomenit şi i se făceau slujbe şi chiar anumite prestații, altele decât de efectuate de iobagi. Ctitorii, mai mult decât patronii oarecare, aveau drept tplin de proprietate asupra lăcaşului de cult, care apare uneori cu ocazia unor pmzacții în inventarul bunurilor patrimoniale. De cele mai multe ori, în cazul nobililor români, patronatul deriva direct din dreptul ctitorului, care era un drept de proprietate, care se exercita de către familia ctitorului sau de către devălmăşia urmaşilor săi.

Patronatul se exercita fără o relație specială cu religia nobilului posesor ori acomunității, iar construirea unei biserici şi întreținerea ei materială, în primul

---

[m] Cea mai recentă şi amplă abordare a problemei, pentru Țara Hațegului, la Rusu, *Ctitori ți birici,* p. 54-62, şi *han de Hunedoara,* p. 235-247. V. şi Eniko Riisz-Fogarasi, *The Relationship m-Church in the Seven Transylvanian Countiesfrom the Beginnings to the Mohdcs Battle. The tstitution ofPatronage,* în voi. *Church and Society in Central and Eastern Europe* (Edited by MariaCrăciunandOvidiuGhitta),Cluj-Napoca, 1998, p. 166-173.

rând cu preot, constituia o datorie şi un interes în acelaşi timp ale stăp feudal. Sunt amintite cazuri încă din secolul al XlV-lea, în care chiar episd catolic de Oradea face acest lucru pentru supuşii săi români ortodocşi.! Rusu afirmă chiar faptul că, mai degrabă „satului i se face biserică" de ti nobilul proprietar[374]. Iancu de Hunedoara, preluând la anul 1444 don» Siria de la un magnat ortodox, despotul sârb Gheorghe Brancovici, a pretai „dreptul de patronat al bisericilor parohiale din Siria, Galşa, Mâşca,Ba Criş şi Băiţa şi al tuturor celorlalte biserici şi capele aflate oriunde în I nenţele zisei cetăţi, atât ale catolicilor *(christianil),* cât şi ale românii™ Acelaşi Iancu are menţionat acest drept *(ius patronatus ecclesiarum)* în] de danie din 30 ianuarie 1453 pentru cetăţile Gurghiu şi Deva cu domi adiacente şi districtele româneşti bănăţene Sudea, Mănăştur, Bujor şi Jupi sau în cel prin care obţine la schimb de la Francisc Csâki, cornitele Bihoij patru sate din comitatul Turda la 1455[377].

Preoţii români din regat erau obligaţi la plata unui cens specific, în vale de circa 1 florin anual[378], pe care regele îl ceda de obicei altora, de pilda scopului unit Macarie sau domnilor de pământ, celor posesori ai dreptul patronat. Cei de pe domeniul Hunedoarei plăteau stăpânului de păma începutul secolului al XVI-lea o taxă anuală, cedată acestuia de suveran privilegiu[379].

In actele de danie obişnuite referirea la acest drept lipseşte sau este subî leasă sub formulări generale. Apar, în schimb, referiri la manifestări cpM ale exercitării acestui drept, în caz de moşteniri sau acte de violenţă. Al nobilii de Beclean *(Bethlen),* posesorii satuliy Bretea din Ţara Haţegului,! mă voievodului la 1466 pe saşii aflaţi în campanie, care au devastat, întia le, biserica românească *(capellam Wolahicam)* de acolo[380]. Ioan Monetari Baia Mare, în calitate de stăpân al satului, reclama devastarea „more turcoâ a bisericii parohiale din Bocicoiu (Maramureş) de către autorităţile comitş în cârdăşie cu nobili duşmani[381].

---

374 *Ibidem,* p. 60.
375 *HD,* 1/2, p. 696-698.
376 *Ibidem,* 23.
377 Actul capitlului din Buda din 14 august 1455, la *Csăky okl,* I, p. 405-407.
378 La 1495 preoţii români din Transilvania *(presbyteri Walachorum)* figurau ca s 283 de florini în evidenţele vistieriei (Engel, *Geschichten,* I, p. 149). Aceasta presupune,! cei, cedarea venitului către alţi beneficiari. Cedarea dreptului de patronat către feudali între altele şi modificarea destinaţiei acestei taxe.
379 Pataki, *op. cit.,p.* 7: „pecunie Valachorum presbiterorum".
380 *Ub,* VI, 3536.
XI *Mihalyi,* 318.

Ioan Cândreş de Râu de Mori, cu fratele şi copiii săi, a cumpărat la 1454 louăposesiuni din comitatul Satu Mare împreună cu dreptul de patronat asupra sericii[382]. în satele dependente cu mai mulţi stăpâni diferiţi, cum par a fi şi acestea, patronatul aparţinea de regulă unuia dintre ei. în Maramureş, cum remarcam mai sus, se pare că obştea nobiliară patrona ivropighia de la Peri, iar fiecare familie în parte eventualele lăcaşuri, mănă-i, schituri, biserici parohiale de pe moşia sa. Nobilul Petru Gherheş de irasău reprezenta interesele egumenului Simion al mănăstirii Sf. Mihail de agă Apşa, într-o plângere colectivă cu mai multor nobili contra uzurpărilor peţilordin Câmpulung, cărora le-au căzut victimă şi două biserici sau mă-îiri,cu toate pertinenţele, aflate în proprietatea lor în hotarele Sarasăului şi lânţei[383]. Nobilii susţin că „ei s-au aflat întotdeauna şi din vechime în stăpâ-n netulburată a celor două mănăstiri sau biserici, ca şi a unor pământuri bile,păduri, pajişti şi fâneţe ţinând de ele" *(ipsi inpacifico dominio quorun-mduorum monasteriorum seu ecclesiarum, necnon certarum arabilium, sil-*imm, *praiorum et fenilium... existentium et adiacentium).* Aici este vorba de năstiri subordonate stavropighiei de la Peri, ctitorite de către nobilii pome-i şi înzestrate de către ei. Ei îşi exercitau dreptul de patronat, identic aici cu !al ctitorului, apărând mănăstirile uzurpate, întrucât au fost lezaţi în dreptul de proprietate asupra lor. Este interesant faptul că stavropighia apare în st caz şi ea ca persoană juridică, egală ctitorilor, prin egumenul său Simion, Se apelează la rege prin procurator, unul dintre nobilii lezaţi, pomenitul Petru beş. Funcţionarea unei instituţii ortodoxe ca subiect de drept în regatul ir este un lucru de maxim interes, o pistă care se cere explorată cu mare **ştie** de către istoriografia noastră. Deocamdată presupunem ca fiind una Itrenumeroasele consecinţe ale efectului unirii florentine.

4.3. ALTE **PARTICULARITĂŢI ALE NOBILIMII ROMÂNEŞTI**

4,3,1, Limba şi cultura

Având în vedere cele conturate mai sus în legătură cu nobilimea romă-iscă,aflată între două lumi, este firesc să anticipăm acelaşi caracter complex înprofilul său lingvistic şi cultural. Cercetările de până acum nu s-au oprit în)d special asupra acestui profil, decât în legătură cu istoria bisericească,

* Actul conventului **din Leles din 2 decembrie 1454, reg. în *Izvoare Haţeg,* I, 182. Suma destăde** 14 florini **cu care s-a realizat tranzacţia ar indica mai degrabă o parte a celor două sate, are** însă include şi **patronatul bisericii.**

[113] *Mihalyi,* 230, **mandatul regal de protejare către autorităţile comitatense din 10 iunie 1456,Strigoniu.**

apariția scrisului în limba română şi ca element auxiliar al istoriei politic sociale[384]. Recent s-a publicat o cercetare de pionierat în domeniul istorici culturale, la dimensiunea Țării Hațegului de la începuturi la 1700, având & jaloane factorii fundamentali ai vieții istorice medievale: feudalii şi biserica[31]

Ca şi în celelalte elemente ale profilului nobilimii româneşti analizate, şi aspectul cultural-lingvistic componenta românească este primordială şi pra minantă. în mediul lor, cnezul şi nobilul erau vorbitori de limbă română, iar scriere şi biserică utilizau slavona, fiind integrați perfect în mediul lingvistic cultural al întregului popor român. Româna era utilizată şi în activitatea inşi tuțiilor oficiale, precum scaunele de judecată şi adunările nobiliare de district! comitat, în Banat, Maramureş, Hațeg sau Făgăraş. Actele latine ale scaunul din Caransebeş abia disimulează exprimarea orală în româneşte a preopinaj ților şi originea românească a notarului. într-o ascultare de martori din anii 1559, majoritatea hațegani, un procent important, în jur de o treime, nu curo stea limba maghiară[386], pe care o foloseau autoritățile comitatului HunedoaiJ „Nobilii aceştia, trăind şi mai departe între românii lor, nu vorbiau altă limbi decât a noastră, la 1550-80 încă numai româneşte se putea înțelege cineva! ei", constata cu îndreptățire Nicolae Iorga[387]. Grupurile de români din armată! de la Curte îşi utilizau limba chiar în mediul străin, după cum o atestă apel! tivele *Măre!, Ficior,* devenite porecle şi nume de familie pentru mulți dintrej elementele de lexic, creația folclorică cu subiect social, eroic şi curtenesc! fine, conform ultimelor cercetări, tocmai mediile nobiliare şi orăşeneştif Banat, Hunedoara şi Maramureş au simțit necesitatea şi au dat impulsul] lor traduceri de texte religioase în limba română la pragul dintre secoleleU XVI, fixând astfel începuturile limbii literare româneşti.

Dar limba vorbită nu era la această dată şi limba de cultură şi nici sin folosită în acest mediu. Limba de cultură şi de cult a românilor era slavo contactul cu oficialitatea, catolicizarea unora şi noul statut social impfli nobililor români limba maghiară în vorbire şi latina ca limbă a actelor juridic! administrative, a bisericii catolice şi a culturii patronate de ea. Ne găsimîd etapă incipientă a bilingvismului şi sintezei culturale, a căror dinamica

---

384 Recent, Gheție-Mareş, *Originile scrisului.*

385 Rusu, *Ctitori si biserici.* Acelaşi autor realizează o imagine convingătoarei folosirii scrisului şi a realizărilor de cultură scrisă la românii din Transilvania la i secolului al XV-lea *(han de Hunedoara,* p. 294-316).

386 *Ibidem,* p. 29.

387 *Istoria românilor din Ardeal,* p. 100. O însemnare chirilică „t Grălişte Ştefan"pei privilegial din 1598 (Feneşan, *Documente bănățene,* p. 103), pentru o familie pe care os de mult „asimilată", vine să întărească afirmațiile de mai sus.

luenţa unidirecţională a celorlalţi factori istorici, evoluează totuşi în defavoarea componentelor româneşti.

Slavona era prima limbă de cultură, limba de cult, a literaturii religioase, a iniilor bisericilor şi inscripţiilor din frescă. Cunoscută şi utilizată de către **nil** ortodox, avem indicii că slavona se cunoştea şi folosea destul de puţin în diullaic. Cu excepţia unui singur act de la început de XV din Maramureş[388], iu avem cunoştinţă de vreun act slavon păstrat din această perioadă, deşi sunt alte indicii ale faptului că au existat. Fragilitatea prezenţei slavonei în afara lei religioase este firească în condiţiile în care limba oficială a statului era lina. Mai mult, cum am constatat, chiar o parte importantă, dacă nu prin năr,prin influenţa ei, a nobilimii româneşti trecuse la catolicism, deci de la ronie la lătinie. Recent, A.A. Rusu a inventariat în Haţeg vreo 12 mostre de tiere slavonă până la începutul secolului al XVT-lea, majoritatea inscripţii Bgioase, acesta fiind ţinutul cu cele mai multe descoperiri de acest fel din rinsul întregii Transilvanii[389]. In Banat sunt motive să presupunem chiar un id sporit de cunoaştere şi folosire a limbii slavone, având în vedere existenţa icelariei din Caransebeş, deservită de intelectuali români şi activitatea de Hucere a cărţilor religioase. Răspândirea scrierii slavone, a bisericilor de zid a altor elemente de ordin cultural-religios şi social conturează o arie de tară românească unitară mai amplă, cuprinzând Haţegul, Banatul, Zarandul Irţidin comitatele Hunedoara şi Arad, având înfăţişarea generală şi legături icontestabile cu lumea românească de la sud de Carpaţi.

Ca participanţi la viaţa socială şi aderenţi ai bisericii romane, nobilii ini au intrat în contact, direct sau mijlocit, cu limba şi scrierea latină. în tastă limbă erau întocmite actele de proprietate, sentinţele judiciare şi orice ris oficial, inclusiv cele emanate de instituţiile reprezentative româneşti şi susţinut serviciul divin al bisericii catolice. Nevoile practice şi trebuinţele itural-spirituale ale acestei românimi libere, în parte catolice, au determinat iriţia unei grupări intelectuale, pregătite în şcolile catolice şi orăşeneşti provinciale în sfera limbii latine şi a culturii occidentale, formate din dieci de can-

J" Iorga, *0 mărturie din **1404.***

" *Ctitori şi biserici,* **p. 81**. **între ele citează şi însemnări slavone pe actele Cândeştilor din de** Mori depistate de **Solyom-Fekete acum circa un secol. Am reuşit să identificăm în** :|ia sa documentară **microfilmată la Biblioteca Academiei Române — Filiala Cluj unul Irc** acestea, cu însemnarea, **în traducere din slavonă (pentru care mulţumim profesorului fae Edroiu):** „carte la mâna **lui Petru Vacaşin". Documentul latin este din anul 1499 şi se Seri** la disputa pentru **moştenire pe motiv de rudenie dintre Cândeşti şi familia Vucaşin de** raşova. La prima constatare, ni **s-ar părea mai plauzibilă folosirea slavonei de către sârbo**-inezul aşezat în Banat, decât de către **un Kendefi, membru al Dietei ungare şi asesor la** taialul voievodal. Pentru elucidare, **problema merită studiată amănunţit, fiind de cel mai mare iteres** pentru istoria **noastră culturală.**

celarie *(literați),* preoți şi călugări, avocați *(procuratores),* diferiți funcțion economici şi administrativi[390]. Cei dotați intelectual şi bine situați social ajuns studenți la universități europene, secretari şi notari la cancelaria Kg fruntaşi în ierarhia bisericească. Avem de-a face cu un proces de: intelectualității laice şi religioase pe linia evoluției latine, asemănător cu cunoscut la populațiile conlocuitoare din Transilvania, însă de dată recea ca pondere exprimând poziția marginală a elitei româneşti. Pătrunderea iun exponenți ai românilor în aria culturii latine din Transilvania şi Ungaria a coi tribuit nu doar la sporirea acesteia, dar şi la consolidarea imaginii umanismi european, în speță italian, despre poporul român, chiar în perioada] gătoare lui Nicolaus Olahus. Cu Filip More de Ciula consemnăm prima c buție românească semnificativă la umanismul latin din cuprinsul regi ungar, în legătură nemijlocită cu Italia Renaşterii[391].

în fine, limba maghiară a pătruns în mediul nobilimii româneşti, cal vorbită a majorității mediului nobiliar din regat, a oştirii, a vieții general, şi s-a folosit în principal sub imperiul acestor realități şi a ne adaptării la ele. Ea a pătruns şi în mediul familial cu ocazia căsătoriilor IM| a câştigat teren pe măsura atrofierii prin generații a sentimentului de i nență la poporul român. O regăsim în onomastica celor trecuți la catoliciza ca porecle, chiar ca împrumut lexical. Vorbind despre români, cu sig despre nobili din structurile oficiale, Enea Silvio Piccolomini afirma că „ai pe toți ştiu ungureşte"[392]. O ascultare de martori hațegani de la 1559, UD peste 2/3 par a înțelege ungureşte, ar confirma, chiar dacă cu un secol întârz pe eruditul papă[393]. Totuşi, la 1586 un iezuit maghiar era nevoit să preia româneşte în „reşedința de nobili" care era Caransebeşul, „căci puțini j ungureşte"[394]. în secolul al XV-lea bilingvii erau cu siguranță mult mai pț procentual şi anume cei aflați în contact prelungit cu mediul maghiar: < clerici, avocați, soldați, cei din familii mixte etc. Contactul cu românii aul ca şi reciproca să fie valabilă, adică bilingvismul româno-maghiar să]

---

390 Vezi mai jos subcap. 5.5.1.

391 Vezi contribuțiile noastre *Precursorii lui Olahus; Filip More; Un cărturar i* A.A. Rusu, *Moştenirea antichității.* Contribuția românilor ardeleni la cultura umanistăe departe de a-şi fi dezvăluit toate tainele. A se vedea, de asemenea, contribuțiile şi su; Fr.Pall,S.Jako,V.Cândea.

392 Apud Petrovay, în „Turul", XI, p. 131, nota 2.

393 Supozițiile lui A.A. Rusu, *Ctitori si biserici,* p. 29.

394 *Călători străini,* III, p. 121. Cf. şi Feneşan, *Documente bănățene,* p. 10. Din j acestei mărturii certe, procentul hațeganilor cunoscători de limbă maghiară amintit r apare ca evident exagerat. E greu de imaginat faptul că familii de nobili trăind disp satele româneşti ar avea mai multe motive şi condiții de a cunoaşte limba maghiară, d trăind în târguri totuşi respectabile, cum era Caransebeşul, unde se mai găseau totuşi c soldați, clerici, negustori şi probabil chiar locuitori vorbitori ai acestei limbi.

trăsătură obligatorie a nobilimii ardelene până în epoca modernă, nu numai a iei provenite din români, dar şi a alogenilor aşezaţi în satele româneşti.

43.2. Onomastica

Locuitorul medieval se identifică prin numele de botez, filiaţia, locul de pne, şi statutul social. Dacă este dependent sau în slujbă se indică acest raîmpreună cu numele stăpânului, iar pentru nobili rangul, printr-un calificativ adecvat: „ales", „mărit", „strălucit". Abordarea onomasticii nobiliare din Ba cercetată este în sine o istorie, care ne oferă sugestii deosebit de interesante despre situaţia şi evoluţiile acestui fragment social.

Onomastica cnezilor şi nobililor români nu se deosebeşte iniţial de cea :oimină românească a epocii, de înfăţişare româno-slavă şi general-creştină. ■irăspândite sunt numele creştine obişnuite: *Alexandru/Şandru* (documentar Dnai în forma *Sandrin), Alexe, Ambrozie, Andrei, Cozma, Cristian (Cristan, mea, Cârstea), David, Dionisie, Dumitru, Filip, Gheorghe, Grigore, Ilie,* ţ, (cu variantele şi hipocoristicele *Iancu, Ivan, Ivanca, Ivaşcu, Oană, mcea-Vanceă), Lazăr, Luca (şi Lucaci), Marcu, Matei, Matia, Mihai (Mihu, ţkiilă, Mihalcu), Moise, Nicolae, Nistor, Pavel* (întotdeauna *Paul), Petru, mon (Simon, Simeon), Ştefan, Teodor* (Todor), *Toma, Vasile* (numai în *tiaBlasius),* ş.a. Mai numeroase şi variate sunt cele de factură românească iriginemai ales slavă : *Balea (Baliţă, Balcu, Balosin,* sau tradus: *Valentin), mu, Barbu, Basarab, Băcuţ, Bârlea, Berivoi, Bogdan, Borcea, Bucur, Buda, iu, Bunea, Ciucă, Costea, Crăciun, Dan (Danciu), Dej, Dragu, Dragoş,* luna, *Dusa, Floca, Giurcă, Gostoia, Iaru, Iovu, Itu, Iuga, Lupşa, Man mala), Mani, Miclea, Moga, Muşat, Muşina, Nan, Neagu, Negrea, Oprea* Bn'f), *Pintea, Radu (Radoslav) Roman, Stan (Stanislav, Stanciu), Stoian, ca, Şerban (Şorban, Şerbu), Tatu, Titu, Vlad (Vladislav,* oficial *Ladislau,* ii), *Vlaicu, Şuşman (Şişman), Vâlcu (Vulcu, Vâlcan, Vâlcsan), Zeicu.* Frecat apar articulate cu encliticul — /: *Barbul, Vladul, Itul, Iancul, Iarul, Şerbul, }\ Titul, Tatul.* Pentru femei, numele mai frecvente sunt *Ana (Anca), Anala, Bârsana, Cândada, Cerna, Ciula, Dobra, Mandula, Marta, Măria, mina, Maruşca, Neacşa, Neaga, Sandra, Stana, Sora, Sofia, Veronica, Visa. l*

Numele de familie se stabileşte în general în perioada de care ne ocupăm şi rimă în principal filiaţia, porecla sau localitatea, neamul sau ţara de origine. liaţia, exprimată româneşte prin *fiul lui* sau *a(l) lui,* apare în documentele eşti *cu filius* +genitivul *(filius Petri, filius Drag),* mai rar şi în forma Jiiară, cu encliticele -/ *(y), —fi (fy,ffy), —fia (fya)* ca în cazurile: *Deesi* sau ry, *Kenderesi, Dragîfy, Kendeffy, Waydaffy, Danfi, Danfia).* Poreclele, jversal răspândite în lumea românească, se referă la însuşiri fizice şi psihice, fri în formă ungurească: *Albu* (ung: *Feyer), Bolund* (<ung: *Bolond* =

nebun), *Crețu, Lungu* (ung: *Hosszu), Mare-Mareş* (ung: *Nagy, Nagh,* coi dat uneori cu rom. *Neag), Micu* (ung: *Kys), Negru* (ung: *Fekete), PleşuvulC* (ung: *Kopasz,* de unde şi rom. *Coposu), Gaman, Pogan* (reg. = mare, a Viteazu (ung. *Vitez),* relații de familie sau vârstă: *Ficior,* la starea sociali funcție: *Nemeş, More, Voievod (Vaida), Crainic, Popa (Pop),* la calitatea! tară: *Ostaş, Cât ană* (ung: *Katona), Cândea* (ung: *Kende), Viteazu, Pâra* (ung: *Porkolab)* sau la originea ori o anumită legătură cu alte popoare şi *Ardeleanu* (ung. = *Erdelyi), Hațeganu* (ung: *Haczaki), Ungur* (uneori în fc tradusă *Magyar,* acesta ilustrând întotdeauna o legătură cu mediul nob maghiar), *Tătaru, Turcu-Turcuş* (ung: *Tdrdk), Sărăcin* (ung: *Zerechen), Ra nu* (ung. *Olah), Rusu* (ung. *Oros), Moldovan, Sârbu,* precum şi multe alte căror sens este greu de depistat.

Adoptarea catolicismului şi intrarea în viața publică a românului nobi provocat anumite inovații şi în onomastică. Apar nume de botez ca *Bartota* (>ung. *Birtoc), Benedict, Corui (<\xng.Karoly), Emeric, Francisc,* Gq *lacob, Ludovic, Martin, Paul,* iar feminine *Barbara, Clara, Cristina, Dom (Dorea), Ecaterina, Elena, Magdalena, Margareta.* Pentru aceşti ron numele neconform cu onomastica oficială era schimbat cu unul mai potj fiind menționat uneori în actele oficiale ca poreclă. Astfel fiii, ajunşi celeq lui Voicu de Hunedoara, care se numeau Iancu şi Ivaşcu[395] sunt numiți în ambii Ioan, ruda lor, Stoian de la Argeş, a devenit Ştefan Olahus, tatăl j nistului, Veronica, soția lui Gheorghe de *Wycza,* devenea Elena[396] şi exemj ar putea continua.

Un altfel de „botez" se petrecea foarte frecvent în actele oficiale, fărălq tură de multe ori cu religia, anume traducerea numelor româneşti în^al latineşti şi ungureşti ori chiar înlocuirea lor cu nume „recepte". Aceasta opera clerului catolic maghiarofon din locurile de adeverire, care aplica cui zel ideologia unificatoare şi nivelatoare a feudalității ungare. Aşa apare J prezentul *Ladislau (Lațcu),* care traduce pe *Vlad* cu toate variantele salel este folosit şi ca nume catolic sau *Blasiu,* care traduce numele roraâl *Vasile, Vlasie,* însă poate fi şi forma maghiară care a dat românescul *m Fărcaş* traduce întotdeauna pe un *Lupu, Lupşa,* înainte a fi asimilat în I mastica română ca atare, la fel menționatele *Fekete* (vezi cazul lui *Ne$re* lui Stan *Fekete,* nobil din Slatina maramureşană[397]), *Kys, Nagh, Feyer, L Szabo-Sabău-Croitoru, Tarnok-Vistieru* etc. Deşi constituie un indiciu în sens, folosirea numelor catolice maghiare nu măsoară cu exactitate asimî

[395] Recenta descoperire a lui Ivaşcu de către I.-A. Pop şi lacob Mârza, *Iancu,* confîn în plus o practică generalizată.

[396] Pesty.Szore'/ry, 111,80.

[397] Actul din 10 aprilie 1442, la *Mihalyi,* 183.

socială şi etnică. în Banat, de pildă, ele sunt preluate şi de categoriile româneşti enobile trecute la catolicism, cum se întâlnesc mai cu seamă în documentele secolului al XVI-lea.

Pe măsura consolidării identităţii, la numele de familie se adăuga particula rtiliară desemnând posesiunea nobiliară, numele satului în care a fost înnobilat sau în care are reşedinţa. De exemplu: *Haţeganu, Mâtniceanu, Dolheanu, Gârlişteanu.* Pentru cei stabiliţi în alte localităţi acesta devenea, de obicei, iume de familie unic, fiind element distinctiv neconfundabil. în etapa incipientă, din secolul al XlV-lea şi începutul celui următor, constatăm destulă nprecizie în actele oficiale în acesta privinţă: nume fără particula nobiliară, xarea vagă a originii (de pildă, „din Haţeg", în sens de Ţara Haţegului) ş.a. în perioada cercetată acest aspect tinde să se stabilizeze, deşi în acte, uneori, particula se modifica odată cu domiciliul sau după moşia în cauză. Există indicii că linele nobiliare au fost utilizate în mediul românesc în forma românească, **Hţnuită** şi la boierii de peste munţi, indicând originea prin ataşarea terminaţiei -*(e)anu* la numele localităţii, chiar dacă în documentele latino-maghiare apar sm de rar, ca în cazul nobilei Ana Mâtniceana *(Mathnychana)*, fiica lui in Bogdan de Mâtnic[398] sau al banului de Severin Iacob Gârlişteanu *(Gerlestheny)*[m].

în documentele latine particula nobiliară se exprimă prin *de* urmat de nude localităţii de origine, de regulă cel „oficial", de obicei maghiarizat. De la mijlocul secolului al XV-lea pătrunde şi în actele latine forma nobiliară maiară cu encliticul *—i (-y):* „de Malomwyz" devine *Malomwyzy,* „de Chwla ■ *Chwlay",* „de Dolha — *Dolhay".* Forma maghiară a acestor nume este identică cu particula nobiliară, de aceea, la început o supleneşte pe aceasta: ex. *hipsai* = „Lupşanu", dar şi „de Lupşa". Apar, de aceea şi nume de forma *hdrei Lupsai Lupsai* sau *Lupsai de Lupsa,* care s-ar traduce româneşte prin „Andrei Lupşanu de Lupşa".

[43.3. Vestimentaţia[400]

„Dintre toate formele de cultură materială, numai veşmântul omului ■emnează de la prima vedere condiţia fiecăruia, deosebirea de cin şi de stare aterială, vădind prăpastia ce desparte feluritele grupuri între ele, în sânul

*Pesty, *Krasso,* III, p. 351. Are dreptate Costin Feneşan când propune forma „Gârlişteanu" ■ci wenfe *bănăţene, passim),* pentru nobilii care apar în acte *Gerlesthey* sau chiar *Gerlestheny.* ii memoria satului natal de pe Mureş am reţinut că ţăranii de odinioară nu foloseau alt nume *tn boierul* locului, un Barcsai, decât pe acela de *Bârceanu,* i se adresau cu *maria-sa* şi asnunicau cu el în româneşte.

[m] *Engel, Geschichten,* p. 129.

*° Cele mai impertinente descrieri şi interpretări rămân cele ale lui Silviu Dragomir din *WXl(Vechile biserici din Zar and).*

aceleiaşi comunităţi naţionale."[401] Această constatare a primului istoric altj mentaţiei româneşti de-a lungul veacurilor argumentează şi justifică prea unei succinte referiri la acest subiect în lucrarea noastră. Ea este cu atâti valabilă în cazul elitei nobiliare, întrucât înfăţişarea exterioară exprin modul sintetic şi elocvent statutul acestui grup social, particularitatea] căutăm s-o evidenţiem.

Un grup social aflat într-o perioadă de prefaceri rapide şi puternic difenj ţiat ca avere şi rang cum era cel al nobilimii române nu se putea înfăţişa ded diferenţiat şi în privinţa vestimentaţiei. Lăsând la o parte nobilimea mărunţi) săracă, care cu greu o putem distinge în mai toate privinţele de ţărănime, peffl nobilii de la o anumită stare în sus, avem două modele vestimentare: cel albi ierimii de ţară din tot spaţiul românesc, pe care îl mai găsim încă nediferenţii în chipurile „jupanilor" din primele decenii ale veacului XV, în ctitori^ cneziale de la Streisângeorgiu, Leşnic, Ribiţa sau Crişcior şi cel al nobilii maghiare, cu variantele lui, în funcţie de poziţia în ierarhie. în descrierealj Iorga, ctitorii din Streisângeorgiu „poartă dulame roşii şi verzi ca ale boierilc noştri în epoca mai veche, tivite jos, se pare, cu blăni; picioarele sunt cup după obiceiul apusean, în nişte cizme fără călcâi cum se întâlnesc şi în (în armura cavalerilor din Occident; săbii de caracter turcesc, recurbate,c nerul de spadă, li sunt prinse de brâu. Au părul lung, lăsat în chică, şi doi'dl ei poartă barbă mică şi mustăţi răsfrânte în jos. Femeia e îmbrăcată româned cu un văl care i se lasă pe umeri, înfăşurându-i; e tivit cu ţarţamuri fine; olunjj rochie, legată cu brâu, lasă a se vedea la mâneci un alt veşmânt dedesubt; înf^ se lasă un peşchir ca o fotă cu linii în lung deasupra şi în lat la partea de jos,j unde atârnă apoi o prelungire mult mai îngustă"[402]. Acesta este nemeşul romi în mediul său, în ţinută sărbătorească, aşa cum mergea şi la târg şi la adunin districtuale, poate şi la cele comitatense şi la judecată sau la locul de adevjfl într-o variantă adaptată, la care se adăugau elementele echipamentului milittj trebuie să ni-1 închipuim şi pregătit de război, la mobilizare. Cei ^ sau ostaşii de meserie, cavalerii *(milites)* posedau şi piese specifice, i toare: platoşă, cămaşă de zale, coif etc, fiind echipaţi în ţinuta specii epocii. Nobilii români aflaţi în diferite funcţii sau ridicaţi la nivelele superij ale nobilimii purtau fără nici o îndoială elementele vestimentare ale acele ziţii sociale, identici la înfăţişare cu oricare nobil din regat de aceeaşi <

4.3.4. Acte, sigilii, blazoane

Acte. Aşa cum arătam mai sus, partea covârşitoare a informaţiei; nobilimii româneşti ne este oferită de actele de proprietate. Ceea ce pentru

---

[401] Al. Alexianu, *Mode şi veşminte din trecut,* voi. I, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1987,^

[402] *Cea mai veche ctitorie,* p. 162.

eprezintă izvoare istorice pentru nobilii şi cnezii din veacul XV acestea întruchipau dreptul de proprietate, altfel spus, însuşi statutul lor social. De aceea, (edem strădanii extraordinare pentru a le obține şi a le păstra, pierderea lor schivalând cu o nenorocire. Distrugerea intenționată sau însuşirea violentă a actelor intra în categoria faptelor criminale, fiind judecate în procedură de urgență*3, iar falsificarea acestora şi a sigiliilor însemna căderea sub *nota injidelitatis,* putând duce la pierderea capului şi averii[404]. Nu vom stărui asupra ispectelor diplomatice, a căror cercetare a generat o bogată bibliografie, ci «supraunorconotații să le spunem sociologice ale actului scris.

Încă din secolul al XlV-lea actul scris a devenit garanția proprietății şi în ansecință a statutului social nobil[405]. „Goana după acte" a devenit oarecum o răsătură definitorie a clasei feudale româneşti interesată în a-şi prezerva liberie, adică pământul şi supuşii. Dobândirea lor de la rege, instanțe de judecată au locuri de adeverire nu era tocmai uşoară, presupunând prestarea de slujbă, rotecția unui dregător influent şi cheltuieli destul de importante. Această situjie a făcut posibil ca şi în cursul secolului al XV-lea să existe încă proprietăți româneşti fără acte.

Emisiunile de acte cu destinație românească în intervalul studiat se leagă de campaniile militare, de schimbarea domniei şi de încoronarea regilor. Se cunoaşte faptul că dreptul deplin de danie îl avea numai regele încoronat legitim: Ladislau V la 1453, Mați a la 1464, că Iancu ca guvernator putea dărui poseuni de până la 32 de sesii iobăgeşti, iar Mihai Szilăgyi nu putea face donații veşnice.

Actul de danie (confirmare, hotărnicire) se cerea completat cu cel de pune-ÎDstăpânire al locului de adeverire sau al comitatului. Ambele puteau primi »iconfirmarea solemnă a suveranului într-un privilegiu, în care erau transcri-[integral. Actul şi implicit posesorul său primeau şi o confirmare publică în adunarea nobiliară a comitatului sau districtului. Se cunoaşte obiceiul comitatului Maramureş, unde punerea în stăpânire se efectua printr-un reprezentant al autorității comitatense şi nu un nobil oarecare, alături de omul capitular sau cazuri în Haţeg, ca de exemplu punerile în stăpânire după seria de acte din nombrie 1453, care s-au efectuat în adunarea districtuală, fără a se merge la fața ui, după uzanță. Chiar şi în cazul daniilor singulare avea loc o consacrare

Jlică, a dreptului de proprietate şi implicit a statutului, prin chemarea la fața locului a vecinilor şi megieşilor, uneori şi a altor „comprovinciali".

---

[w]*Decreta,* II, art. I, p. 124: Decretul din 28 mai 1462, pe locul al doilea în ordinea gravității: „violenți abductores literarum aut literalium instrumentorum."

""Decretele dietale revin destul de des asupra acestor probleme, *ibidem,* art. II., p. 125. ** A se vedea Holban, *Deposedări în Haţeg.*

Pentru asigurarea drepturilor lor, nobilii cu stare, ca de pildă Cândeştii Râu de Mori, căutau să obţină toate confirmările şi privilegiile posibile,ia siv numeroase copii autentice după actele deţinute. „Arhiva" lor, a celor*i* ramuri Kendefi şi Kenderesi, număra pe la 1500 peste 100 de acte.desa căror existenţă avem urme sigure, putând fi depăşită, fără să avem estimă această privinţă, doar de de cele ale Dragfieştilor şi Corvineştilor, familii a soare ale unor domenii incomparabil mai mari. Din această perioadă pa vorbi cu îndreptăţire de existenţa celor mai vechi arhive familiale româneşi

Legea prevedea ca actele de proprietate să fie păstrate de primul năs bărbat din familie, chiar minor fiind sub tutelă; fetele căpătau doar copii pel posesiunile care priveau şi dreptul feminin de moştenire[407]. La fel, în cazur de partaj sau succesiune, beneficiarii să fie prevăzuţi cu copii autenticii după caz, actele originale ale posesiunilor care le luau în stăpânire. în caz disputelor de proprietate care îmbrăcau forme violente, pretendenţii urmăra nu doar ocuparea posesiunii în litigiu, ci şi însuşirea actelor. Cazurile su numeroase. De pildă, Mihai Ştibor din Sighet, fiul lui Nan Pop din GiuleştU alungat pe fratele său vitreg Iancu Pop de pe moşie, iar pe tutorele acestui Mihai Fiţă, 1-a prins şi 1-a reţinut, cu ajutorul comiţilor, până când a scosdel el actele asupra proprietăţii în litigiu[408]. Orăşenii din Baia de Arieş, căreia neau la cele două sate Lupşa, stăpânite de nobilii români de acolo, le-au ataa curtea şi casa acestora, nu atât în scop de jaf şi intimidare, cât pentru a pu mîna pe actele de proprietate, ceea ce au şi reuşit[409].

Pentru nobilii de rând, cum erau cei mai mulţi dintre români, actele de prietate însele şi procesele implicau cheltuieli greu de suportat. Taxele no le şi de judecată, ca şi gloabele erau reglementate prin decrete dietale, însa"^ reprezentau doar o parte a cheltuielilor necesitate. Decretul regal din anul 1 reglementa taxele plătite pentru actele eliberate de capitluri, conventurişi| cancelariile Curţii, în valoare diferită, după tipul actului, mărimea lui şi mărul de moşii înscrise, cuprinsă între 12 şi 100 de dinari. Omul de mări capitlului era plătit cu 12 dinari pe zi, la care se adăuga întreţinerea şi (transportul călare, tot pe cheltuiala nobilului interesat[410].

Pentru schimbarea a două moşii de lângă cetatea Muncaciu (Bereg),^ puse abuzurilor oficialilor de acolo, cu alte două ale Iui Iancu din comită

[406] Cf. studiul nostru, *Arhive familiale româneşti în secolele XIV-XV (mss).*

[407] *Tripartitum,* P. I, Tit. 42: „... inter filios seu fratres maior natu conservare semperj §. 3. Filiae vero transumptum seu paria literarum ac literalium instrumentorum bonai sexui deservientia tangentium pro se coram iudicibus regni ordinariis habere possunt".

[408] *Mihalyi,* 261. Sentinţa regală din 6 octombrie 1462, Rupea, dată în urma redai celui păgubit.

[409] *Minea,* p. 40 ; *Ub,* VII, 4662.

[410] *Decreta,* I, art X-XII, p. 267-270.

Maramureş, nobilii din Dolha suportă următoarele cheltuieli: 16 fi. notarului fetru scrierea actelor, 3 fi. capitularului pentru punerea în stăpânire, 9 fi. pozitului din Leles pentru scrisoarea de punere şi dare în stăpânire şi, în ,50 de florini şi 100 de piei de jder comitelui de Bereg, Ioan Cândreş, ■tru aprobarea schimbului. Unul din fraţi, Mihai, n-a fost însă în stare să k)rte spesele, aşa încât noile moşii rămân în posesia celuilalt, Ambrozie de ulha, care a plătit cheltuielile[411]. Ele vor fi ulterior alipite comitatului lamureş împreună cu Dolha şi alte posesiuni alte influentei familii, la inter-■ţialui Iancu de Hunedoara,[412] favoare unică acordată unor nobili români în intervalul studiat.

Actele de proprietate se păstrau în casă sau în fortificaţiile nobiliare, în topuri sau lăzi speciale *(scrinia, ladula)* ori în tainiţe, împreună cu lucrurile meţ. Ele erau scoase doar pentru confirmare şi ca probe la proces. Tendin-(de cotropire ale marii nobilimi, accentuate după dispariţia regelui Matia, igau nobilii de rând să acorde o grijă sporită acestor arme juridice defensive 0rte eficace, în lipsa cărora decăderea socială nu mai putea fi evitată. Reve-jţa Dragfieştilor în Maramureş după 1490 s-a datorat tocmai lipsei actelor ide de proprietate, deşi în cauză se găseau familii notabile din comitat, din ■ha.Virişmort, Slatina, Vişeu şi Bedeu. Cu toate acestea, nu rareori ele se Ipădeau în incendiile şi jafurile incursiunilor externe ori ale unor rivali iinlauntru, chiar în urma unor jafuri la drumul mare.

ţ Mari distrugeri de acte, alături de alte importante pagube materiale, au provocat în părţile sudice incursiunile turceşti. Cancelaria regală a redactat chiar brmular special, folosit la actele de reconsituire şi reconfirmare a stăpânirii, Urma pustiirilor şi pierderii actelor de proprietate. Timp de aproape două pieră reclamată invazia din anul 1438, de pe urma căreia mulţi nobili Oţetii şi haţegani au fost nevoiţi să-şi reconstituie drepturile de proprietate. fenplificăm cu situaţia lui Nicolae fiul lui Dionisie de Măcicaşu, care lamă la suveran faptul că „între alte bunuri ale sale şi ale fraţilor săi luate s-i aflat şi toate actele lor privind moşiile .... duse ca pradă şi pierdute şi înstrăinate de ei, sau poate arse în casele lor pomenite. Temându-se, aşadar, est Nicolae fiul lui Dionisie (că) din cauza amintitelor lor acte pierdute s-ar ■ta întâmpla în cursul timpului înstrăinarea numitelor posesiuni de la el şi fcsăi..."[413], bănăţeanul s-a îngrijit, avantajat şi de merite obţinute prin fapte frme, să redobândească actele de proprietate aşa de vitale.

---

[m] *Mihalyi, 2U.*

[,m] Actul regelui Ladislau **V din 12 februarie 1454, Buda, cu menţiunea „Commissio domini js**domino Johanne comite **perpetuo Bistriciensi referente", la *Mihalyi,* 219.** *;[m]Krass6,* **III,** 286: **„...inter alia sua et dictorum fratrum suorum huiusmodi bona ablata** pnuniversa eorum **literaria instrumenta factum possessionum ipsorum, videlicet .. .tangentia**

Pierderea actelor de proprietate implica o procedură mai complicata! reconstituire, care presupunea mai întâi grația suveranului exprimată printMJ mandat către locul de adeverire, la fel ca în cazul daniei, în care rolul deciaj aparținea însă nobililor comprovinciali, care depuneau mărturie în fața scanat lui de judecată. La 25 aprilie 1480 „ în scaunul de judecată al nobililor^ comitatul Hunedoara şi din Haţeg", de față cu omul de mărturie al capitt din Alba Iulia, la porunca voievodului s-au reconstituit drepturile de] ale unor nobili din Fărcădin, întrucât actele fuseseră luate de turci.] confirmă cu acest prilej nu doar stăpânirea propriu-zisă, dar şi existența actek Un nobil din Peştiş susține că le-a văzut, la fel altul din Râu Bărbat, preciza^ că le-a văzut la Turda în Dietă, iar preotul Grigore din Hunedoara că le-a văz şi le-a citit[414]. în alte cazuri, ca de exemplu cel al actelor de vânzare-cump era de ajuns eliberarea unei copii după cel păstrat în arhiva locului de *i* rire, însă tot la porunca regală[415]. Mai mulți nobili maramureşeni şi-au pia actele privitoare la munții de păşunat în timpul unei invazii din Moldova,^ care obştea nobiliară a comitatului intervine la rege pentru refacerea^ atestând că ei au stăpânit acei munți până la moartea regelui Matia şi \ „pentru toți acte scrise sau privilegii" *{de omnibus litteralia instrument privilegia)*[416].

Sigilii. Studiul sigiliilor nobilimii româneşti din Transilvania cons tărâm încă necercetat de istoricii noştri şi faptul este deplin ex modul în care a fost considerată întreaga problematică a nobilimii[417]. Evk

---

in predam distinctam deportata et deperdita et ab eis alienata, vel forsitan in prescripția ț domibus combusta extitissent. Timens ergo ipse Nicolaus filius Dionisii propter I dictorum literalium instrumentorum eorum deperditorum iam dictarum possessionum aseet| suiş fratribus successu temporis alienationem posse contingere...".

414 Dl. 29.849.

415 Este cazul nobililor Texe de Berezeni, care au pierdut actul de cumpărare a unorp Berezeni şi Crăguieşti (Mandatul regal din 5 august 1492 şi actul conventului din I *Mihalyi,* 349).

416 *lbidem,* 362. Episodul invaziei moldovene, probabil din 1490, este relatat astfel:, ea (privilegia —n.n.) perdiderunt propter quod Stephanus wayuoda Moldavus latrunculos miserat in hanc terram devastandam eandem, tune plures possessiones et 0 huius districtus per ignem fuerunt combusta et plures ex nobis perdiderunt privilegia et | atque litteralia instrumenta".

417 Unica cercetare de amploare, din urmă cu peste patru decenii, aparține lui S. Jaltfi *lografia cu privire la Transilvania (până la sfârşitul secolului al XV-lea,* în *DIR. Intm* Bucureşti, 1956, p. 561-619) şi se referă cu deosebire la sigiliile instituțiilor şi dregii context, este abordată problema folosirii sigiliilor de către districtele româneşti,cu exei la Făgăraş, Caransebeş şi Haţeg (p. 609-610). O dezvoltare mai recentă, pentru Haţeg (1.-^ *Realități medievale din Țara Hațegului reliefate prin analiza diplomatică a unordocm secolele XIV-XV,* în AMN, XIX, 1982, p. 87-92.) susține existența unui sigiliu al obștii) gane, diferit de al oraşului, la 1411 (p. 91). Ipoteza, bazată pe o formulă de coroborație înl

L

biliiromâni se încadrează sub acest aspect în situația generală a epocii, cei [oanumită stare posedând sigilii personale inelare. în orice caz este sigur [aptul că deținătorii unei dregătorii sau funcții publice aveau în mod obligatoriu ecete, inclusiv cei mai de jos: jurați, crainici, juzi nobiliari, voievozi etc.[418] Nu mîncă un studiu românesc asupra acestei categorii speciale de documente, lestul de rare şi de regulă foarte uzate şi greu lizibile. Ele au un câmp circular au oval în care este cuprinsă o reprezentare grafică şi eventual monograma, [cârâită de regulă din două litere. Sunt însă şi excepții. Stanislav de Dolha, icecomite al Maramureşului, de pildă, poseda la 1419 un sigiliu rotund cu igenda „Dolhay Sanislo", adică numele întreg în limba maghiară[419]. Repre-Htârile din câmpul sigilar sunt extrem de greu de descifrat, cel mai adesea |»sibil,în lipsa tiparului şi datorită deteriorării puținelor amprente păstrate. Se ştie cu siguranță faptul că reprezentările heraldice, blazoanele, se reprodu-uîn mic şi pe sigilii, astfel că indicii în această privință s-ar putea obține şi ebaza studierii reprezentărilor heraldice ulterioare ale familiilor marcante din literalul cercetat. Chiar formularul de acordare a blazonului face precizarea ireprezentarea heraldică acordată poate fi utilizată ca sigiliu inelar[420].

Obştea nobiliară, la nivel de district sau de comitat, nu posedă până la 1514 Jiliupropriu, decât în mod excepțional[421]. In acest caz, autentificarea actelor smise se realizează cu sigiliile dregătorilor care prezidează adunările şi a mai aultor jurați. Decretul regal din anul 1435 prevedea ca „juzii nobililor să aibă giliu uşor de recunoscut, pentru a emite împreună cu sigiliile celorlalți juzi biliari şi ale comitelui sau vicecomitelui acte vrednice de crezare"[422]. Practic, fa au ajuns la cunoştința noastră reprezentări şi informații despre sigiliile individuale ale nobililor români. Astfel, actul scaunului de judecată al nobililor cnezilor din Caransebeş din anul 1439 l-au sigilat Ioan de Mâtnic, Iacob de

———

icutabilă, este totuşi plauzibilă, în condițiile în care Făgăraşul, o țară în multe privințe oinătoare, poseda un asemenea sigiliu la 1413 (Jako, *op. cit.,* p. 609; Lukâcs, *Țara Făgăra-*

41!Cf. Rusu, *Ioan de Hunedoara,* p. 304—305, care enumera şi sigilii inelare descoperite în ecropolele româneşti din Maramureş, Haţeg şi Banat databile în secolul al XV-lea sau chiar anterior.

♦"Sz. XXIII, 1889, VIII fiizet.p. 96.

m V. mai jos.

421 Excepțiile sunt comitatul Hunedoara, la 1490, şi, îndoielnic, Maramureşul, la 1475 (cf. lako, in D/R, *Introducere,* II, p. 609). Această situație aruncă totuşi o umbră de îndoială asupra existenței mai timpurii a sigiliilor districtuale amintite, deşi gradul avansat al organizării comuni - iare şi vechimea acestora, ca țări româneşti, sunt în afara oricărei îndoieli. Adrian A. Rusu este nultmai optimist în această privință, bazându-se pe exemplul singular al unei comunități româneşti izolate din comitatul Borsod *(Ioan de Hunedoara,* p. 306)

*K *Decreta,* I, p. 262: „... habendo sigillum cognoscibile ad dandum cum sigillis aliorum iudicum nobilium et comitis vel vicecomites litteras fidedignas".

Pogăniş, Ioan de Măcicaşu şi Ioan de Bizere, iar în anul următor Dionisij Mâtnic, Ioan de *Vilagfalva,* Mihai Bobul şi Francisc Fiat de Armeniş[42]! 30 martie 1447, „din cauza lipsei peceții noastre", a districtului, s-a sigilț sigiliile personale de către nobilii Nicolae de Bizere, Dionisie de Mâtnic] de Armeniş, Luca de Măcicaşu, Mihai Bobul de Vlădeşti şi Andrei Da Caransebeş[424], în anul următor de către Bogdan de Mâtnic, Mihai Boba Vlădeşti, Nicolae de Nacza şi Valentin de Măgura[425], iar actul din 28 febn 1454 de către Fiat de Armeniş şi Bogdan de Mâtnic[426]. în a doua jumN aceluiaşi veac, se proceda similar. La 11 iunie 1478, de exemplu, sigilaulj de Marga viceban, Andrei (de Subcetate) jude nobiliar, Mihai de Mâtffl Dumitru de Măcicaş jurați[427], iar la 6 mai 1484 sentința scaunului a fost ml cu sigiliile vicebanilor Lazăr de Almăj şi Dragul şi a judelui nobili» crainicului Andrei de Subcetate (Andreas *Waralyay* sau Andreas *CrayniJa*

în Maramureş, actele comitatului, ale scaunului de judecată, erauîntl cu sigiliile comiților sau vicecomiților şi ale celor patru juzi nobiliari. Acta 9 noiembrie 1457 emis de comiții Ladislau de *Wpor* şi Mihai de Peşteani prevăzut cu 5 sigilii, iar cel din 28 noiembrie acelaşi an al celor doi vicecfl cu trei, juzi nobiliari fiind țn acea perioadă Petru Gherheş de Sarasău.Ladj de Slatina, Mihai de Vad şi Mihai Fiță de Giuleşti[429]. Actele emise dJ numele comunității nobililor, erau sigilate numai de către juzi, cum estei celui din 7 aprilie 1500, în numele juzilor şi obştii nobililor din comitat[430]!

Blazoane. Heraldica în regatul ungar al veacurilor XV-XVI se găsea II nivel redus de dezvoltare comparabil cu Apusul. Doar suveranii, bara magnații, prelații şi unii din fruntaşii nobilimii purtau însemne ale dinastia neamului lor. Poate tocmai de aceea „blazonul, pe care principele îl dara unora, nu este un semn neapărat al nobleței. Numa^primirea blazonului» nu trece pe nimeni în rândul nobililor. Mulți târgoveți şi oameni de râf blazon dăruit de principe şi totuşi nu sunt socotiți în rândul nobililor"[431] contează nici ca dovadă a nobleței în justiție. Desigur, ar fi exagerat să(

---

423 Pesty, *Oldh ker.,* p. 5.
424 Idem, *Krasso,* III, 297.
425 *Idem Oldh ker.,* p. 5.
426 Idem, *Szdreny,* III, 70.
427 Idem, *Oldh ker.,* p. 82-83.
428 Idem, *Szoreny,* III, 93: *Sigillis vicebanorum et ipsius Andree Craynik consignat^*
429 *Mihalyi,* 236,237.
430 *lbidem,* 363.
431 *Tripartitum,* P.I, Tit. 6.1 „Arma enim a principe cuipiam concessa non *d* necessitate, sed solummodo de bene esse nobilitatis. Nam armorum collatio simpliciterfadj nobilitat quempiam. Cum etiam civium et plebeorum hominum mulți habeant armorum im per principem donata, per haec tamen in numerum nobilium non computantur".

[specific al heraldicii nobilimii româneşti în aceste circumstanţe şi, la fel ca ii cazul sigiliilor, ne înscriem în nota generală a nobilimii regatului. Doar în ce Iveşte reprezentarea din câmpul scutului, care de obicei relata sau sugera o jendă, o tradiţie, fapte de arme etc. ale familiei respective, din reprezentări brioare epocii studiate constatăm că nobilii români posedau frecvent, cum ne iputeam aştepta, blazoane cu reprezentări eroice, legate de lupta antiotomană.

Dintre nobilii români ai epocii cunoaştem scrisorile de blazon *(littere umks)* doar în cazurile lui Petru de Bârsău şi Iancu de Hunedoara. Magistrul ?etru fiul lui Iacob de Bârsău obţinea la 10 februarie 1448 prima diplomă de st fel cunoscută în Transilvania[432]. Blazonul *(arma sew nobilitatis insignia)* ■ acordat după un formular special, care cuprindea şi naraţiunea faptelor celui bat, în cazul de faţă eroismul arătat la Varna şi în campania din Austria, irecum şi modul de utilizare şi avantajele procurate de acest privilegiu. îeficiarul „să aibă puterea să folosească şi să poată să se bucure de toate şi [fiecare dintre onorurile şi libertăţile cu care sunt investiţi prin obicei sau de Irept ceilalţi fruntaşi nobili şi străini ai ţării care utilizează blazon"[433]. între Jtstea actul menţionează dreptul la flamură în campanie militară, prezentarea unire, dreptul la cort propriu şi folosirea în sigiliul inelar. Reprezentarea, de K calitate, pare să fie reproducere grafică, a faptelor de vitejie narate în iambul, cuprinzând în esenţă un bust de soldat pedestraş bine echipat rănit de Sgeată la gât iar în creştet un bust de turc. Aceste elemente, elocvente pentru tocă şi pentru calea de afirmare a purtătorilor lor, le vom regăsi şi în blazoalele altor familii nobiliare româneşti.

i Iancu de Hunedoara căpăta la 1 februarie 1453, între compensaţiile pentru trierea funcţiei de guvernator, un nou blazon care adăuga un leu roşu la wlcu inel în blazonul familiei, cu explicarea pe larg a tuturor motivelor şi Molurilor[434]. „Corbul în câmp albastru sau celestin, cu aripile foarte puţin Ecânde, pictat în culoarea naturală şi purtând în cioc un inel de aur" fusese put,conform textului, de înaintaşii săi „din graţia înaintaşilor noştri, sfinţii igi ai Ungariei". Formula aceasta generală avea desigur menirea să disimuleze începuturile modeste ale familiei şi întăreşte şirul argumentelor privind origiiaHunedorenilor din interiorul regatului, adică din Transilvania. Ca însemn noii sale demnităţi, de comite perpetuu al Bistriţei, se adăuga „un leu întreg le culoare roşie în câmp alb, ridicat vertical, cu picioarele dinapoi desfăcute şi ora deschisă, ca şi când ar lupta şi ar fremăta şi plin de îndrăzneală, iar într-un

[432] Publicată de Adrian A. Rusu, în *Sargetia,* XV, 1981, p. 92-99.

[433] *Ibidem,* p. 99: „ac omnibus et singulis generis honoribus et libertatibus quibus ceteri Keres nobiles et alienes regni dicti similiter armis utentium quorumlibet consuetudine vel de **lefacti** sunt et gavisi, frui valeant atque gaudere possent".

[434] *UD,* H/2,20.

picior dinainte, ca într-o mână, ţinând o coroană de aur, ca şi când o ofi simbolizând fără ocol virtuţile şi cariera marelui oştean şi om politic. I

Asemenea scrisori de blazon au avut cu siguranţă şi alţi fruntaşi români epocă, Ioan Ungur, care comanda un steag de oaste, Ioan Cândreş deRl Mori şi cu siguranţă toţi baronii şi *egregii,* aflaţi în funcţii, însă ele fie nul păstrat, fie nu le cunoaştem încă. Reprezentările heraldice din epoca cerţi se pot însă regăsi la familiile care au supravieţuit în secolele următoare, j

4.3.5. Fortificaţii

Posesiunea unei fortificaţii de orice fel era în Evul Mediu pretutinde dovadă de "bogăţie şi putere, de situare la nivele superioare ale ierarhiei soci în regatul Ungariei acest fapt însemna şi graţia suveranului, care acordj regulă, privilegiul unei asemenea construcţii. Aceasta era valabil sub da autoritare, ca acelea ale Corvineştilor, pe când în interregnuri şi sub dl debile fortificaţiile apăreau şi fără încuviinţare, fie ca gest de frondă,™ autoapărare. Vladislav II a fost nevoit să acorde nobilimii din comitate poa tatea legală de a-şi construi fortificaţii de apărare împotriva duşmanului ext Cetăţile *(castra)* aparţineau în primul rând magnaţilor, nobilii mai îna posedau castele *(castella),* alţi nobili aveau curţi întărite *(curia nobilitaM* case de piatră *(domus lapidea).* Pe măsura consolidării stării materiale şi ■ ziţiei sociale, din rândul „aleşilor" români, unii vor ajunge posesori dec* castele, donjoane şi alte întărituri, construite fie de ei înşişi, fie, mai» obţinute prin danie[435].

Magnaţii şi baronii deţineau de obicei mai multe fortificaţii, în primul*i* cetăţi, dintre care, de regulă, 1-2 erau preferate şi ca reşedinţe pentrufJ sau în perioadele în care nu se aflau la Curte sau în reşedinţele legate de o] gătorie. La 1490 cele 179 de cetăţi din regat erau stăpânite jumătate dei magnaţi, iar cealaltă jumătate de către rege, prelaţi, membri ai clerului şine limii[436]. Corvineştii deţineau o mulţime de cetăţi şi alte fortificaţii, însâl avut o reşedinţă aparte. Mai bine zis, au avut mai multe, în primul rând,pi regal de la Buda[437]. Iancu a preferat de pildă castelul de la Hunedoara, pe] 1-a şi ridicat ca atare, şi cetatea Timişoarei, legată de funcţia de comil Timiş, ambele în apropierea frontului otoman. Din 1453 îl întâlnim maia Bistriţa, unde şi-a construit un castel, ca semn al autorităţii sale asupraoraşj şi la Belgrad. Nepotul său, Ioan Corvin, a avut de asemenea mai multe reşej ţe în capitală şi în „regatele" sale Croaţia şi Slavonia.

---

435 O imagine succintă la Rusu, *Ioan de Hunedoara,* p. 284 şi urm.
436 Kubinyi, *Residenz,* p. 428.
437 *Ibidem,* p. 436-439.

i La rândul lor, Dragfieştii şi-au construit o cetate la Ardud, care se păstrea-â şi astăzi, pe lângă casa pe care o aveau în cetatea Buda. Ioan Ungur de Nădăştia, odată cu întinsul domeniu obţinut după 1467, a (ţinut şi trei cetăţi *Dywen* în comitatul Nograd, Brâncoveneşti *(Weech)* în fwdaşi *Chery* în Timiş[438]. Atât el cât şi fiii săi, cu funcţii la Curtea regală, fau administrat însă posesiunile de dincoace de Tisa prin familiari şi rude.

Ştefan cel Mare la Ciceu şi Cetatea de Baltă-şi domnii munteni la Vurpăr Dsedau cetăţi, de unde pârcălabii sau boierii lor administrau domeniile Kpective.care erau pregătite şi ca loc de refugiu la nevoie.

Haţegul dovedeşte şi în acest domeniu un ascendent faţă de celelalte buturi cu nobilime românească. Cândeştii din Râu de Mori obţineau de la rege la 1462 dania posesiunii Subcetate „şi turnul de piatră din teritoriul acelei pose- mi numite Subcetate" *(necnon turrim lapideam in territorio eiusdem posses-* îwiij *Waralya appellate),* care nu era altceva decât cetatea Haţegului, în care blancu fuseseră castelani şi pe care şi-o însuşesc înşelând vigilenţa suve- nului şi apropiaţilor săi, prin faptul că nu o numesc sub numele său real[439]. Ei |iarstăpânesc efectiv cetatea în perioada următoare, însă la finele secolului unt pomeniţi documentar castelanii de Haţeg ai ducelui Ioan Corvin, ceea ce presupune redobândirea ei[440]. Familia Cândea îşi construia şi o fortificaţie pro-fe chiar pe moşia de origine, cetatea Colţ, menţionată documentar în ultimul ceniu al secolului al XV-lea ca „cetatea Râu de Mori" *(Malomwyzwara)* cu telanul Oancea[441]. Nobilii din Sălaşu de Sus şi-au construit pe la 1400, în ipropiere, la Mălăieşti un turn-donjon, pe care la începutul secolului al XVI-lea jînceput să-1 înconjure cu o incintă de zid, transformându-1 într-o cetate. De *t* la jumătatea veacului al XV-lea au început să-şi construiască şi o curte ibiliarăcu structuri de zidărie[442]. Cea mai veche fortificaţie din zonă pare a fi cetatea de la Răchitova, având în centru un turn-donjon, un turn-locuinţă din piatră, proprietate a familiei Muşina de Densuş, care pare să dateze încă din jurulanului 1300[443].

în Banat, un „turn de piatră" *{turris lapided),* turn-locuinţă, posedau şi lobilii din Mâtnic Ladislau, Ştefan banul Severinului şi Sandrin la 1467[444], în

---

[431] *iM,Kmjk.,* 3264.

[m] ***HD,* II/2,**118. **Rusu *Cetatea Haţegului,* p. 345.**

^**Pesty,** *Krasso,* **III,** p. 352, **actul comitelui de Timiş din 26 mai 1497.**

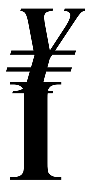
«'SolyomFekete.II.f. 121.

[442] V. Eskenasy-Rusu, ***Cetatea Mălăieşti*** şi **consideraţiile lui Radu Popa, *Ţara Haţegului,*** p, 219-224.

[443]Popa, *Ţara Haţegului,* p. 114.

^Pesty,*Szoreny,* **III,81; N. Săcară, *Donjonul de la Turnu-Ruieni,* în „Banatica", III, 1975,** p. 303-309.

hotarul posesiunii lor Mărul (azi Tumu-Rueni)[445]. Nicolae de Bizerepos castel *(castellum)* în localitatea de origine, iar nobilii din Ţerova (Re curte dotată cu un turn-locuinţă[446]. Curţile şi fortificaţii cneziale şi nobilia Banat sunt încă insuficient cunoscute documentar şi arheologic.

Nobilii români au obţinut controlul asupra unor fortificaţii regale sau culare prin danie regală. De pildă, familia Vucaşin de Caraşova deţineao cu acelaşi nume. Mihai de Cerna, banul de Severin stăpânea din donaţie q Drencova *(Dranko)*[447], pe Dunăre, care nu-i asigura protecţie posesorului) cât îi solicita cu siguranţă ea acestuia. Petru Vistier de Măcicaşu, în călit! curtean, era dăruit cu cetatea *Czykowasarhel (Patkowcz)* din com Timiş[448]. Majoritatea fortificaţiilor bănăţene au fost şi au rămas propţ regale, integrate în sistemul defensiv al zonei.

Maramureşul, fiind mai puţin expus pericolelor dinafară şi datorită v^ rilor mai modeste ale nobililor de aici, nu avea fortificaţii notabile în pd privată. La 11 noiembrie 1460 alesul Ambrozie de Dolha obţinea „graţia cială" a regelui pentru a-şi construi o „casă de piatră" *(unam da lapideum)*, pe care să o stăpânească „ca şi celelalte drepturi de proprietaj sale". Privilegiul i s-a acordat la mijlocirea tezaurarului Emeric deZaa sub autoritatea căruia se afla comitatul Maramureş, pentru faptele de cred săvârşite începând cu Iancu de Hunedoara[449]. „Casa de piatră" din Doi™ fără îndoială un castel de oarecare însemnătate, pe care regele, în urmaJ peririi complotului unor magnaţi, impunea în decretul din 1471 distruge™ alături de alte fortificaţii similare, deşi nu există nici o probă măcaraj| intenţii de nesupunere a Dolhenilor[450].   ,

în afara unora dintre aleşi, majoritatea covârşitoare a fruntaşilor şi nobl de rând poseda doar casa şi curtea, care exprimau doar distincţia faţă de cd săteni, asigurând condiţii mai bine de locuit. Acestea nu asigurau protecţiaj împotriva unor cete armate ale unor nobili duşmani, cu atât mai mult fi; ţinte predilecte şi erau victime sigure ale unor incursiuni venite dinafară[4"]]

---

445 Ţeicu, *Banatul montan,* p. 206.

"f'*lbidem,* 122.

447 Pesty, *Szoreny,* III, 66.

448 *Csdnki,* II, p. 12.

449 *Teleki,* X, p. 641; *Mihalyi,* 252.

450 *Decreta* II, p. 201, art. XXIX. Se impunea distrugerea fortificaţiilor în termen de, zile „sub nota perpetue infidelitatis".

451 Succint, despre curţile nobiliare, vezi G. Entz, *Mittelalterliche Edelhofe inSiek gen,* p. 242-251. între cele 119 curţi identificate documentar până la mijlocul i XVI-lea sunt amintite şi cele ale nobililor români din Mărgău, Lupşa, Fărcădin, 1 Peşteana şi Râu de Mori. Despre cele din Banat: Ilidia-Obliţa, Reşiţa-Moroasa şi Rei Ţeicu, *op.cit.,* p. 98-123.

4.3.6. Statutul femeii nobile

0 parte importantă a legii civile se referea la dreptul femeii nobile *(ius Mneum)*. Cam s-a arătat mai sus, femeia atingea vârsta legitimă *(aetas legi-*a) la 12 ani, când putea să decidă anumite acțiuni juridice. Treptat, cu ■ta,se adăugau altele până la 16 ani, la maturitate sau vârsta perfectă *{aetas wfecta),* când dobândea drepturi depline[452]. Femeia nobilă împărtăşea acest statut în măsura în care era născută din tată abil. Dacă se căsătorea cu un nenobil urmaşii săi nu se socoteau de nobili ade-pți, decât dacă mama lor obținea de la rege calitatea de moştenitor al bunu-lorpărinteşti, fără prejudicierea celorlalți urmaşi[453]. Statutul femeii nenobile itorite cu un nobil nu era precizat expres în lege, însă ea devenea *defacto* de condiție nobilă. Urmaşii ei şi ai tatălui nobil erau recunoscuți ca nobili ade-rați. Legea medievală ținea totuşi să explice, pe temei creştin, o asemenea nație, prin faptul că tatăl era cel ce dădea naştere, concepea urmaşii, iar iama asigura doar „forma" celui născut[454]. Conform codului Tripartit, fiica nu lin punct de vedere juridic socotită moştenitor *(haeres),* la fel cu băieții, îtrucât nu participa la succesiunea tuturor bunurilor paterne, ci numai urmaş *\tsteritasY*[55]. Ea moştenea totuşi, la egalitate cu fratele, averea cumpărată din fci tatălui sau mamei *(empta et comparata),* cea provenită din sfertul de fiică, (ținută ca homagiu sau în urma unui act de *praeficium.* Toate celelalte drep-lide proprietate dobândită *(acquisita)* priveau dreptul masculin de moştenire, toeia fiind îndreptățită doar la un sfert, aşa numitul „sfert de fiică" *(quarta fuellaris),* din posesiunile paterne[456]. Sfertul acordat fiicelor se socotea o iingurădată asupra moşiei părinteşti, indiferent câte fiice moştenitoare existau. In virtutea acestui drept de proprietate, femeile erau menționate destul de frec-at în actele de proprietate, chiar şi în cele de danie. Este elocvent în această privință cazul lui Ladislau Arca de Densuş, care reclama la 1493 de la vărul Sandrin fiul lui Ioan părțile cuvenite mamei sale, Neacşa, sora acelui Ioan, taie din posesiunile supuse dreptului feminin şi masculin, jumătate, iar din le supuse numai dreptului masculin, sfertul de fiică[457]. Din acest punct de

h *"'Tripartitum,* P. I.Tit. 111.

®*Ibidem,* Tit. 7: „Item illi, qui ex nobili dumtaxat matre et rustico patre sunt propagați veri kiles non dicuntur. Nisi forsitan mulier ipsa fuisset per regem in verum haeredem iurium ernorum(sine tamen praejudicio legi timoram successorum) praefecta atque creata".

^*Ibidem,* § 3: „Pater enim generat, mater autem formam solum generandi dat et praestat".

"[5]/W<fem, Tit. 17.2:"filiae itaque, quia non omnibus bonis et iuribus paternis participant, (orecte non haeredes, sed posteritates potius nuncupantur". »*flbidem,* 1,17.4-5.

[w] Actul capitlului din Alba Iulia din 24 octombrie 1493.

vedere, dreptul românesc practica egalitatea la moştenire a urmaşilor mascul şi feminini, pentru întreaga avere părintească. Este în afară de orice îndoia faptul că dreptul de moştenire al femeilor nobile române s-a exercitat du] dreptul românesc, la concurenţă cu sfertul de fiică practicat de dreptul nobili!

Cum dreptul nobiliar nu garanta succesiunea feminină după dreptul roaj nesc, dreptul fiicelor trebuia asigurat prin act regal de „prefacere" (prae/âjB moştenitor real *(in verum haeredem)* sau prin alte aranjamente. în acestei regele renunţa în anumite împrejurări la dreptul său de retract succesJ favoarea fiicei sau soţiei moştenitoare, adică „prefăcea pur şi simplu o fatîj o femeie în moştenitor deplin şi urmaş masculin în drepturile tatălui sauchi ale fratelui (dacă acel frate ar fi lipsit de de moştenitori şi ar consimţi la prefl cere)"[458]. Faptul era consemnat obligatoriu într-un act regal *(litteraepraefecM nales).* De pildă, Ana, fiica nevârstnică *(puellă)* a lui Minai de Sarasău,a pusă în partea întreagă de moşie a tatălui său din Sarasău cu drept deplin,îni meiul unei sentinţe a judelui Curiei din 31 mai 1448[459]. La 1448 Ioan de Cin obţinea în faţa capitlului din Alba Iulia jumătate din posesiunile socrului | cumnatului său din Densuş, cuvenite soţiei sale Visa, cu consimţâm acestora. El punea în cumpănă şi faptul că le obţinuse de la guvernator^ propriile sale strădanii şi cheltuieli în anul precedent[460]. *Nobila dominaMn* reta, văduva lui Ioan Orda de Leordina, a reclamat chiar la rege pe nobiţ Dolha pentru ocuparea moşiilor soţului său, care reveneau cu drept dei nire *(iure hereditario)* celor două fiice ale sale, din care şi ea ar fi înd să obţină, după legea ţării, zestrea şi darurile de nuntă *(dotes etres\ phernales).* Acestea din urmă erau constituite din avere mişcătoare, fetele moşteneau efectiv pământ. Actul în speţă nu precizează dacă se a vedere sfertul posesiunii părinteşti, conform legii regatului, ori moştoj întreagă, după obiceiul românesc, cum pare să rezulte din context[461].

Văduva nu putea dispune de averea soţului decât în calitate de i urmaşilor masculini ai acestuia. Ea era îndreptăţită, la moartea acestuia]

---

[458] *Tripartitum,* I, Tit. 17. 7: „in casu, quo regia maiestas puellam seu mulieremali| iuribus paternis vel etiam fraternis (si frater ipse heredibus careat et praefectioni i venim heredem et successorem masculinum simpliciter praefecerit".

[459] *Mihalyi,* 195, mandatul judelui Curiei către conventul din Leles, din 31 mai 1448,

[460] *Izvoare Haţeg,* 1,140, actul din 8 iulie 1448, Alba Iulia. Actul juridic de precizaread se naşte datorită faptului că posesiunile lui Dionisie de Densuş trecuseră prin actul lui I 30 august 1447 *{îbidem,* 131) de la regimul de posesiuni cneziale la statutul nobiliar, ceea(fi permis ca fiica Visa, soţia lui Ioan de Ciula, să fie dotată numai cu un sfert din a părintească.

[461] *Mihalyi,* 301, mandatul regal de cercetare către conventul din Leles din 18 c 1473. Trimiterea la legea ţării *(juxta regni noştri consuetudinem)* se referă expres doar lac rile soţiei supravieţuitoare.

i(*dotalitium)* şi la darurile de nuntă *(res paraphernales).* Acestea daruri «bunurile mişcătoare căpătate de soţie în timpul logodnei şi nunţii. Dota, în tab, exprima însăşi căsătoria, era concepută ca un fel de răsplată pentru iderea virginităţii şi supliciile căsătoriei şi consta într-o sumă proporţională si avutul soţului dispărut[462]. Văduvele baronilor erau îndreptăţite la 100 de Si,ale celorlalţi mari nobili având peste 50 de iobagi — 50 de mărci, iar ale bililorde stare inferioară, după avere, conform preţuirii obişnuite. Valoarea ti scădea în cazul femeii recăsătorite, proporţional cu numărul căsăto-I[463]. Dota, dată parte în bani, parte în avere mişcătoare, putea fi reclamată le rudele apropiate în cazul decesului femeii măritate.[464] Cristina, fiica lui olaede Bizere, pretindea la 1500 dota şi darurile de nuntă din bunurile steşti după obiceiul Ţării Româneşti *(iure Volachie requirente)*[465]. Dota era pantată prin lege şi în cazul zălogirii sau pierderii averii de către soţ[466], în imb, o pierdea în caz de divorţ, sau pe motiv adulter din partea sa[467]. Vă-|vaunui bărbat fără copii şi fără testament era moştenitoarea tuturor bunurilor fdtoare ale acestuia. Mai mult, ea putea folosi întreaga lui avere, câtă vreme lânea necăsătorită, sub numele şi titlul soţului decedat. Recăsătorită, era igată să abandoneze averea nemişcătoare a răposatului în favoarea celor în bt,primind dota cuvenită şi darurile de nuntă[468]. Legislaţia şi, mai cu seamă, itatea întrevăzută în izvoarele epocii nu exprimă îndeajuns starea de ferioritate juridică şi socială a femeii medievale, feluritele greutăţi şi violenţe re era silită să le îndure uneori, în afara travaliului cotidian al curţii şi odăriei şi grijile creşterii copiilor. Fiica lui Zaharia de Măcicaşu s-a aflat în turcească[469], la fel soţia şi cei doi copii ai lui Ita de Băieşti[470]. Numeroase [şi fete au fost victimele răfuielilor dintre nobili sau partide nobiliare.

Căsătoria juca un rol social deosebit de important în viaţa nobilimii. Ea ne un capitol de cercetat pe îndelete de către istoriografia noastră. Dacă lalizăm bine, vom găsi în spatele multor alianţe matrimoniale interese eviden-lemărire, de îmbogăţire. De regulă, căsătoria se realiza între persoane din iliide acelaşi rang, vecini sau din regiunea apropiată, tovarăşi de luptă sau

---

Wlbidem, Tit. 93.2: „Dotalitium est merces foeminarum legitime conjugatarum ob debitum ionii de bonis et iuribus possessionariis maritorum iuxta status illorum exigentiam dări consueta"*f"lbidem, TH.%.*

"lbidem, Tit. 93.3-6.

f *hsty, Szdreny, lll* 123.

"Ibidemjit. 103,104.

"Jbidem, T\i. 105.

"Mdem, T&M.

*Pesty, Krawd, 111,334.

""Sacerdoţeanu, *Două acte haţegane,* p. 220-221.

colegi de dregătorie, familiari. Sunt interesante, de pildă, relațiile matriit dintre familiile de voievozi nobili de pe Crişuri, din Mărgău, Vintere, 1 Ribița, Beiuş, situate chiar la distanțe mari una de alta.

Nobilii de rând se căsătoreau, de regulă, în zonă, în familii de i similară, asemănător țăranilor. Slujbele şi expedițiile militare favorizam căsătorii în alte regiuni. *Egregii* români mai cu seamă încheiau căsătorii* tajoase cu familii nobiliare din afara mediului românesc. Nobilii din Doll alți fruntaşi maramureşeni şi-au adus soții din familii de acelaşi rang comitatele vecine Satu Mare, Ugocea şi altele. Hațeganii s-au înrudit cu faj bănățene româneşti, dar şi cu cele româneşti şi maghiare din Hunedoara.

4.4. NOBILITATEA CONDIȚIONARĂ[471]

Alături de nobilii „adevărați", posesori ai atributelor nobilității deplin ale celor particulare ale nobililor români, există o categorie relativ numeri de români nobili, al căror statut nobil era limitat de anumite circumstanțe.! vorba de nobili aflați de obicei pe domenii private şi ale bisericii, cărora ai statut le era recunoscut numai în cuprinsul domeniului şi jurisdicției donul de pământ. Acolo ei posedau pământ, iobagi şi alte bunuri cu drept eredl erau judecați de scaunul domenial sau districtual de către egalii lor, part™ la oaste sub comanda stăpânului domeniului sau a unui dregător al său. Stați nobil acestei categorii era însă condiționat de rămânerea pe domeniu şi pn rea unor obligații bine precizate: slujba militară în primul rând, întreținere! tații, anumite prestații etc. Raporturile lor cu autoritatea domeniului eraJ sea stabilite prin acte privilegiale de grup sau garantate de cutumă şi eleaj un caracter cvasi-contractual. Ei puteau apela la rege în cazul în care stj domeniului nu le respecta libertățile. Condiționarul putea fi decăzut din stjj său, în cazul în care nu-şi îndeplinea obligațiile sau prin abuz. în mod fre consemnarea scrisă a statutului lor a fost rezultatul unui protest împotriva unor asemenea abuzuri, prin care li s-au încălcat vechile lib Individual, cu acordul domnului de pământ sau la intervenția lui,] dobândi nobilitatea deplină. Din cele subliniate anterior rezultă cu dai faptul că ei nu se găseau la discreția sau la bunul plac *(ad beneplacitum)l* panului domeniului mai mult decât un nobil adevărat față de rege, ci mai« într-un raport contractual de tip feudalo-vasalic degradat.

Nu aveau obligații iobăgeşti, însă uneori erau asimilați cu neprivilq Numele lor sunt însoțite adesea în acte de calificativele specifice

---

V. mai jos 5.4. *Condiționării.* O sinteză a problematicii la Drăgan, *Nobilii condifd*

itegorii: *circumspecîus, providus*. Condiţionării care aveau casă proprie au ist supuşi, laolaltă cu toţi neprivilegiaţii, la taxa excepţională — mai târziu srmanentizată — impusă de regele Albert la 1439 pentru necesităţile războlui cu turcii[472]. Comparând, cu aproximaţiile şi variaţiile de rigoare, principalele atribute ale nobilităţii ale nobilimii condiţionare cu nobilii români derivaţi din cnezi şi cu nobilii adevăraţi din regatul ungar de orice origine, avem următorul tablou:

	Nobili adevăraţi	**Nobili români**	**Nobili condiţionări**
Posesiunea	— *possessio, villa* — *dominium* — ereditară veşnică — necondiţionată	— *keneziatus, possessio Valachalis* — *dominium* — ereditară veşnică — necondiţionată	— *possessio, predium, boeronatus* — ereditară — condiţionată
Sesia nobiliară	— liberă de sarcini	— obligaţii cneziale f.d. cetate	— obligaţii cneziale
Impozit, vamă	— scutiţi	— scutiţi	— impuşi
Obligaţii	— militare	— militare	— militare+altele
Judecător I	— comitat	— district, comitat	— district, *dominus*
Cdt. militar	— comite, ban	— comite, ban	— *dominus*
Homagiu	-66,200 fi.	-66 fi.	-25-40 fi.
Privilegii	— imunităţi, blazon, scutiri de obligaţie	— scutiri de obligaţii	— scutiri de prestaţii
Statut	— nobil	— nobil	— nobil de 1 sesie
Calificativ	— *nobilis, egregius magnificus*	— *nobilis, egregius*	— *nobilis, providus circumspectus*
Aria recunoaşterii statutului nobil	— regat	— regat	— domeniu

■ Din această categorie făceau parte cnezii şi voievozii de pe mari domenii şi srii făgărăşeni. Aici avem în vedere doar pe acei cnezi şi voievozi de pe domeniile episcopale, din districtele româneşti ale unor foste cetăţi regale, junse sub stăpânire privată, care au reuşit să evite căderea în servitute şi care şi-au păstrat şi chiar consolidat atributele nobilităţii, dar numai în limitele icelui domeniu, altfel spus o nobilitate locală. în ce-i priveşte pe boierii făgăţeni, îi amintim aici doar pentru faptul că autorităţile statului maghiar nu le-au recunoscut nobilitatea deplină, ci limitată la dimensiunile domeniului

[m] *Teleki,* X, 30: „quilibet... nobilium conditionariorum atque nobilium nullum iobagionem habentium.proprios domos possidentium".

regal Făgăraş (Ţara Făgăraşului), încercând în mod permanent să le **degrad** statutul social la unul condiţionar; identitatea lor era însă cu totul alta[473]. 1

Cnezii şi voievozii cu statut nobil condiţionar sunt de multe ori greu identificat documentar, fiindcă apar fie în această formă, fie însoţiţi **adjectivul** nobil: „cnez, voievod nobil" (a nu se confunda cu cei identici' nume, de după 1366, care intră în categoria de nobili români „adevăraţi"),] simplu nobili (putând fi confundaţi cu nobilii „adevăraţi"). Cei de pe domenii episcopiei şi capitlului din Oradea mai apar cu numele de „predialişl *(prediales)* sau „nobili prediali" *(nobiles prediales).*

Pe lângă caracteristicile generale amintite, ceea ce mai uneşte element sociale din această categorie este vechimea lor, originea lor dintr-un alt sista juridic, peste care se găseşte suprapus cel din veacul al XV-lea, în speţă.^ reprezintă supravieţuirile vechii nobilimi româneşti, care n-a putut fi ni anihilată, nici acceptată ca nobilime a ţării, ci coborâtă la un statut inferiori descind după cât se pare din categoria oamenilor cetăţii din epoca arpadiaj Nobilii de pe domeniul cetăţii Siria îşi reclamau statutul chiar de la „sfW regi", cnezii domeniului Hunedoara făceau apel la „vechea libertate" dintr-epocă neprecizată, pe când boierii din Făgăraş îşi afirmau statutul din daniij domnilor din Ţara Românească. Problema se cere examinată mai în profH zime, ceea ce nu ne putem permite aici.

Categoria aceasta este în general mai puţin cunoscută în istoriog noastră. D. Prodan îi găseşte pe domeniile feudale: Hunedoara, Deva,(Siria, Oradea etc. şi îi defineşte astfel: „Ridicaţi adesea la libertate sau nobl nu de rege, ci de stăpânul feudal al domeniului, ei erau ridicaţi la o nobleţe? labilă doar în cadrul domeniului sau în raport cu stăpânul lor, o nobleţe le; de domeniu şi obligând la servicii militare înainte de toate, faţă de st; lor"[474]. Din această aserţiune scoasă din context s-ar putea deduce că acestei) tegorii ar fi, cum s-a mai afirmat, o creaţie a feudalităţii maghiare, forme Io ale acesteia, ceea ce Prodan n-a susţinut niciodată. De aceea, precizăm căd sunt, într-adevăr, cazuri în care români au fost „ridicaţi" la acest statut, i mai puţin adevărat că această categorie ne apare, cum afirmam mai sus,i degrabă ca o supravieţuire a unei nobilităţi străvechi, acum „decăzute".E| în mod obişnuit mici nobili, de regulă nu apar în cele mai vechi urbarii.

Domeniul regal al cetăţii *Siria* a trecut la 1439 împreună cu 110 sateî sesia lui Gheorghe Brancovici, despotul Serbiei, apoi, în 1444 a lui Iancud Hunedoara. In 1464 a fost zălogită Bathoreştilor, trecând în proprietateaţ| deplină. Aici existau, pe lângă categoriile dependente obişnuite: iobagi,) cnezi, libertini ş.a. şi „nobili ai cetăţii unguri şi români care au ţinut tot<

---

[473] V. mai jos subcap. *Nobilitate şi boierie.*

[474] Prodan, *Iobăgia,* I, p. 204.

lin vechime de acea cetate", bucurându-se de nobilitatea, drepturile şi liberale care le-au fost acordate de către „sfinţii regi" ai Ungariei[475]. Referinţa irită luarea aminte întrucât ne oferă câteva indicii clare privind originea şi idiţia acestei nobilimi. Termenul cu care sunt desemnaţi, acela de *castren-:es,* trimite la secolele precedente şi la una din categoriile sociale şi juridice Bau dat naştere nobilimii în regatul ungar: oamenii cetăţii. Ei sunt în acest az o relicvă vie, o categorie care nu a reuşit o emancipare deplină, datorită aţinerii integrităţii domeniului cetăţii respective, trecut în posesie privată, eşi în persoana lor sunt nobili, şi încă nobili creaţi de „sfinţii regi", cum sunt ronsideraţi oficial în secolul al XV-lea, nobilitatea lor e condiţionată de pământ Istăpânit, care e al cetăţii, şi de îndeplinirea unor obligaţii faţă de aceasta, în rimul rând militare. Ei nu sunt socotiţi supuşi, ci familiari ai stăpânului imeniului şi îndeplinesc adesea slujbe remunerate: provizori, lefegii, dieci etc. Erau donaţi deodată cu cetatea, deşi nu sunt de condiţie servilă. Este osibil chiar ca ei înşişi să deţină iobagi. După cum se vede, sunt şi români şi iri, existenţi aici din vechime, de la constituirea domeniilor cetăţilor s[476].0 cercetare mai amănunţită ar putea stabili cu oarecare preciziune măsura şi împrejurările în care voievozii români de pe domeniile laice şi bisericeşti au intrat în rândul nobilimii condiţionare.

Domeniul Siriei şi-a păstrat vechea organizare românească în voievodate au districte şi cnezate[477]. Elita românească din zonă înfăţişează categoriile noscute în general în ţinuturile româneşti. De regulă, voievozii erau consiaţi nobili, cum sugerează şi un act de la 1426 privitor la districtul Căpâlna. ntorul său, cornitele de Timiş Pipo de Ozora, stăpânul districtului, se referă la plângere a voievozilor, cnezilor *(wayuode, kenezii)* şi a celorlalţi locuitori, Btru ca în acelaşi text să revină de mai multe ori expresia „nobilii şi cnezii" *Mbiles et kenezii)*[41]*. Deşi este destul de dificil să distingem pe nobilii „adevăţi" de cei condiţionări, singura diferenţă certă fiind un act regal de danie sau «nfirmare, în acest caz înclinăm a crede că e vorba de nobili condiţionări. Se jtie că voievozii din comitatele vestice, inclusiv Zarand, au fost între corifeii

[475] Actul din 3 iulie 1444, în *DRH,* D, I, p. 379-383: „item nobilibus Ungaris et Walachis rensibus semper et ab antiquo ad ipsum castrum spectantibus, sic quod eisdem in eomm ibilitate,iuribus et libertatibus, per divos reges ipsis concessis, permanentibus ...". Ni se pare besant faptul că în aceleaşi părţi zărândene şi în Bihorul învecinat „sfinţii regi" Ştefan, Emeric jiLadislau apar în pictura bisericilor româneşti, faptul fiind interpretat ca o concesie a cnezilortori faţă de catolicismul oficial sau ca expresie a adeziunii la unirea religioasă (M. Porumb, Pic/ura *românească din Transilvania,* Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1981, p. 23-29).

"'Aşa se explică existenţa unor unguri de această condiţie alături de români, de pildă, pe domeniul cetăţii Siria, în satele colonizate timpuriu cu populaţie maghiară.

[477] Pascu, *Voievodatul,* III, p. 519-524 şi IV, p. 62-64.

[471] Prezentarea detaliată a actului, la Pop, *Adunările cneziale,* p. 164-166.

■1

răscoalei din anul 1514, ceea ce a determinat dieta să impună feudalilor ra tarea la serviciile lor.

Unii dintre nobilii condiționări zărăndeni, voievozi și, probabil,cnezi.j cum familia Moga de Hălmagiu, altele din Aciua, Birtin, Crișcior, Ia Ribița, Rostoci, Valea Bradului ș.a au obținut nobilitatea deplină, ieșind cnezatele lor din componența domeniului. Unii au fost menținuți și dupăaa în funcția de voievozi sau ca slugi nobile (familiari) pe domeniu.

Situația voievozilor din satele românești de pe domeniul cetății *Giulaț* identică cu cea din cel al Siriei învecinate. La 10 ianuarie 1495 IoanCa dăruia funcția de voievod al românilor *(officium wayuodatus Volachorunâ* zonă lui Matei de Șomoșcheș (Zarand) cu fiul Ioan și lui Gașpar, nepot dea în familia voievozilor de Șomoșcheș funcția era ereditară; înainte fus deținută de Pavel *Zekel,* fratele lui Matei și, conform actului, urma să revin! cazul decesului celor numiți, lui Nicolae din aceeași familie „cu drept den tenire"[479]. Voievodatul de mai sus nu este o funcție publică, ci se exercit domeniul unui mare feudal, voievozii sunt voievozii *săi,* pe care îi confirm funcție și care îi dau ascultare. Ereditatea funcției nu este în acest caz eoni de domnul de pământ, ci doar confirmată de el. Pe de altă parte, voievozi Șomoșcheș sunt în mod evident nobili și catolici. Voievodul Matei este J răsplătit de către stăpânul domeniului la 1500 cu dania unui sat[480]. Credea ei se încadrează, după toate probabilitățile, în categoria nobililor condiționi deși, este bine de subliniat încă o dată, că voievodatul în acest caz esteofiiț *(officium)* și nu o stare (un statut) socială.

Mai puține informații avem pentru perioada cercetată despre don *Cetății de Piatră* (Chioar). El aparținea familiei Dragfi încă de la sfârșiți lului al XlV-lea și cuprindea la mijlocul celui de-al XVI-lea 67 de sate. I bariul anului 1566[481] rezultă existența unei organizări voievodale a doraeli similare cu cea a Siriei. Voievozii aveau mai multe sate sub jurisdicția! posedau sate sau părți de sate ca stăpâni feudali, desprinse din domeniul cetăți Acestea le-au obținut prin dania stăpânului cetății și erau condiționa fidelitate sau bunul plac al stăpânului; la schimbarea acestuia erau confirț sau puteau fi retrase. Confirmate de către rege la recomandarea stăp domeniu, asigurau beneficiarului nobilitatea perpetuă, adevărată.

---

479 Mărki, *Arad,* I, p. 502. Autorul credea, în mod eronat, că a găsit dovada ip susținute de unii istorici maghiari, conform căreia voievodatul ar fi o dregătorie i regalitatea maghiară, cu numele *Zekel,* care ar proba etnia secuiască a familiei. Pascu *Voie* III, p. 393, citând pe S. Dragomir (în revista *Transilvania,* 1917, p. 9-10) ignoră i *dependentă* a voievozilor citați, aflați pe un domeniu privat.

480 *Ibidem.*

481 Prodan, *Iobăgia,* II, p. 173-194.

Bficiaude veniturile cuvenite de la iobagii lor, inclusiv regalienele, cum ar Ireptul de a ține moară, precum şi de anumite privilegii şi scutiri. Satul Cozla ! stăpânit de înaintaşii voievodului Gheorghe şi de ceilalți nobili încă din dania lai Nicolae Dragfi, tatăl voievodului Bartolomeu, deci de la mijlocul secolului lXV-lea. Voievozii se socotesc a fi nobili, iar urmaşii lor posesionați, chiar inu mai îndeplinesc dregătoria, de asemenea. Statutul lor privilegiat este pinoscut doar în cuprinsul domeniului, este condiționat de rămânerea în prinsul acestuia. Voievozii au obligații administrative, judiciare, fiscale şi militare în cuprinsul voievodatului lor. „Slujba voievozilor e să aibă grija bunurilor încredințate lor, pentru ca toate să se facă după cuviință, să strângă şi i,«rvească cetății dările şi slujbele şi totdeauna prompt, aşa cum o cere obiceiul şi porunca pârcălabului, de asemenea să meargă la război la nevoie" şciza textul urbarial citat[482]. La război îl însoțeau călare pe domnul de pătat sau pe castelanul său. într-o scrisoare învățatul principe Gabriel Bethlen Btetiza astfel statutul lor social: „.. .au fost de la început în ținutul Chioarului nai curând boieri de aceia făcuți nemeşi pe care îi cheamă şi voievozi. Când **jâoarul** îl stăpâneau oameni privați şi nu era în mâna principilor, aceia erau ținuți în slobozenia şi nemeşia lor, pentru că au privilegii de libertate nu numai I la domnul cetății sau de la domnii pământurilor, ci de la regii şi principii «hi, având şi îndatorirea să slujească cetății şi fiind trimişi călări încoace şi Mo"[483]. Deşi nobilitatea lor apare ca particulară, pusă la îndoială, principele 1 pare dispus să o conteste, aducând şi argumente juridice în această privință.

Funcția voievodală într-o comunitate dependentă şi-a pierdut caracterul de iprezentativitate şi eligibilitate ereditară din epoca autonomiei districtuale. foievozii puteau succeda în aceeaşi familie, însă ei erau nişte funcționari *oŞciales)* ai stăpânului domeniului confirmați sau numiți de el, uneori ridicați jar dintre iobagi sau libertini. Ajungerea domeniului în proprietatea familiei nnitoare a Bathoreştilor, apoi ca domeniu fiscal al principilor ardeleni, a ;ut posibilă transformarea acestor nobili condiționări şi a altor numeroşi chioreniîn nobili ai țării (armalişti).

j Pe domeniile episcopiei catolice de la Oradea s-a constituit nobilimea țedială sau *nobilii bisericii,* care şi-a conturat statutul prin privilegii în epoca iSigismund de Luxemburg[484]. Ei proveneau din rândul slujitorilor cu rosturi nilitare, denumiți în veacurile precedente *iobbagiones equites, milites, exerci-*

^m

[m] *Ibidem,* p. 176: „Wayuodarum autem est officium providere bonis sibi commissis, ut rite leiscuncta gerantur ut tributa ac servitia ad arcem exigere et administrare et semper prompte părere cum usus et requisitio praefecti postulat, item in bellum tempore necessitatis proficisci".

[411] Veress, *Documente,* IX, 52, p. 63. Prima parte, în original: „eleitol fogva ott Keovăr latin inkâbb minden faluban affele megnemesitett Boerok, kiket vaidănak is hinak voltanak".

[414]Bonis,*HUberiseg,* p. 181-216.

tuantes, bellatores. Datorau episcopului fidelitate, adică ajutor şi sfat, lai ceilalţi nobili faţă de rege. în primul rând, aceasta consta în slujba mii făcând parte din structurile armate ale domeniului, utilizate în caz de dezc şi nesupunere internă pe domeniu şi formând banderia episcopului în ci ridicare militară. Mai datorau anumite prestaţii în muncă şi produse, eve în bani, după veniturile şi iobagii pe care îi aveau. Dieta din anul 1500 îi a de plata dijmei[485]. Neîndeplinirea obligaţiilor însemna căderea în vinan dinţei şi atrăgea după sine pedepse pe măsură, inclusiv declasarea în rl iobagilor.

La rândul său, stăpânul domeniului, episcopul, avea obligaţia să-i apei nobilii de pe domeniu, să le respecte libertăţile (privilegiile) şi, desigur,i asigure o proprietate funciară, care să le procure venitul necesar[486]. Regi proprietăţii prediale urma în linii generale — începând chiar de la motivai forma actului de danie — pe cel cunoscut pentru nobilimea regatului, ind precizarea caracterului ereditar *(iure perpetuo tenendam),* cu deosebirea C era condiţionată şi retractabilă, după cum menţionează de regulă toate actel acest fel. Sub Sigismund nobilii prediali au început să obţină acte privilej atât de la episcopi, cât şi de la rege.

La 1411, de pildă, episcopul de Oradea dăruia voievodului Gheorghi Gepiş şi fraţilor săi posesiunea *Elyefalwa* (disp.) şi voievodatul Gepişj obiceiul şi asemenea celorlalţi voievozi şi predialişti sau nobili ai bisa noastre" *(more et ad instar ceterorum nostrorum wayuodarum et prediâ seu nobilium diete ecclesie nostre).* Aceasta însemna „cu drept veşnic[1]'fl *perpetuo tenendam) „..* .astfel ca voievodul Gheorghe şi ceilalţi fraţi ai sâii miţi şi urmaşii (masculini) să trebuiască să aducă şi să fie îndatorat să facăi bele cuvenite nouă şi bisericii noastre orădene amintite şi succesorilor noşn să nu cadă în vina necredinţei *(nota infidelitatis);* „altfel, pe dată să decada dreptul de stăpânire şi proprietatea numitului prediu şi să fie lipsit şi îndepi de el şi acest prediu sau posesiune să ajungă înapoi în mâinile noastre a bisericii noastre"[487].

Franko de Thalovac, ban al Slavoniei şi guvernator al episcopiei Oradea, dăruia la 24 februarie 1445 voievodului Ladislau de Remetea şi *M* săi Ştefan, Andrei şi Benedict, posesiunile *Bokorfalwa,* Remetea Ungureaa

---

[485] *Ibidem,* p. 200.

[486] *Ibidem,* p. 203 şi **urm.**

[487] Bunyitai, ***Bihar*** *megye oldhjai,* 16-1: „ **Ita quod** Georgius wayuoda et prenominati fratres ac heredes de **ipsa possessione seu predio nobis** et diete ecclesie no Waradiensi nostrique successoribus servicia debita impendere debeant et exhibere **teneaajfl** Alioquin subito a iure et proprietate dominii dicti predii cadant et eodem sint privaţi **etdafl** idemque **predium seu possessio rursus** ad **manus** nostras et ecclesie nostre devolvatur". 1

smetea Românească, *Kossa* şi Şoimuş din districtul Beiuş, pentru moartea cu ba ui mână a fraților lor Petru şi alt Benedict în ultimul război cu turcii[488]. La Bigust 1491 episcopul de Oradea dăruia lui Ştefan Iancău din neamul Boț kcz) voievodatul peste cnezii şi românii din posesiunea Remetea şi cei ce țin îea, cu toate drepturile şi pertinențele, aşa cum le ținuse mai înainte voievo-til Ştefan de *Chycze,* pentru fapte credincioase şi „pentru ca prin aceasta să se Jtemai râvnitor şi mai zelos la împlinirea slujbelor noastre şi la administrarea I protejarea posesiunilor noastre româneşti" *(ad servitia nostra et ad custo-msewtuitionem terrarum nostrarum wolachalium eo promptior reddatur et ferventior)*[m]. Voievodul Lucaci de Cărăndeni primea la 1493 voievodatul cu acelaşi nume şi satele *Illyefalva* şi Miheleu, cu condiția de a presta slujbele torate*{servicia debita),* altfel, el sau urmaşii săi „să decadă şi să fie înlăturați pBdepărtați din dreptul şi proprietatea stăpânirii voivodatului şi satelor

Unii dintre aceşti condiționări, precum cei din Remetea, Beiuş, Vintere, Urviş, ş.a. au primit confirmarea regală a posesiunilor lor sau alte danii intrând rândul nobililor „adevărați". Nobilul Ştefan, voievod de Urviş *(nobilis bphanus wayuode de Erwenyes),* de pildă, obținea la 1487 iertarea capitlului IOradea pentru o încălcare săvârşită în urmă cu 14 ani, în urma depunerii Bi jurământ absolutoriu împreună cu 24 de nobili, stabilit de o sentință **gală,** după ani de conflict cu capitlul. El era, fără îndoială, un „nobil adevărat", avea familiari pe vicevoievodul Ioan Handru, pe cnezii Mogoş şi tul din Şoimi, precum şi o avere considerabilă, pentru care văduva sa Bastasia era compensată de către rude, după dreptul feudal, cu suma nportantă de 200 de florini ca zestre şi daruri de nuntă[491].

\ Mult mai greu de depistat este această categorie pe domeniul episcopiei msilvaniei din Alba Iulia. Datorită iobăgirii timpurii a satelor respective, **fca** românească a fost redusă cu totul la starea servilă, de cnezi de sat. Cunoaştem un singur caz de nobil condiționar aparținînd episcopiei ardelene, ifigurantă nu singurul. Voievodul românilor din Gârboul Românesc (a.d. — *fkobus wayuoda Walachorum de Olah Gorbo),* posesiune a episcopului jksilvaniei, era donat de către acesta pe la 1450 cu posesiunea vecină Tăuți, Sngă Cluj, intrând astfel în rândul nobilimii[492]. Este, desigur, o nobilitate condiționară, în lipsa unei confirmări regale.

\ *"lvănyi,* 200.

I [m]*Ibidem, 356, p.* 173.

[w]Bunyitay, *Vdradi puspokseg,* I, 330: „a iure et proprietate dominii dictorum wayuodatus (tvillarum cadant et sint privați et destituti...".

[491] Ilea-Rus, *Voievozii din Bihor,* p. 311-312. \ «Puşcariu, *Familiile nobile,* I, p. 121; *Csănki,* V, p. 355-356.

Statutul social al acestor predialişti era echivalent cu cel al nobilila sesie, alături de care se află în unele acte dietale. Nu plăteau venitul ci *(lucrum camere),* jurământul lor judiciar era egal cu al celorlalți nobili\ teau fi numiți şi ca oameni regeşti *(homo regius)*[493].

Cnezii de pe domeniul cetății *Hunedoara* dețineau privilegii străvechi *tiqua libertas),* confirmate de regele Matia la 12 aprilie 1482, fiind scuti orice contribuție față de cetate, cu excepția slujbei la cetate cu un cal, li voie[494]. Privilegiul scris era obținut în condițiile în care oficialii cetății şi s gătorii de taxe şi contribuții încercau prin abuz să-i impună, adică să-i scai statutul lor social, şi el reprezintă mai mult decât o măsură privată a stăpâi cetății în raport cu supuşii săi. Este un act de drept public, fiind confirmați regele Vladislav II la 20 aprilie 1493. Practic, aceşti cnezi au statutul nobj condiționări, ceea ce mai târziu se va exprima şi în acte. Obştea cnej *(universitas keneziorum)* din pertinențele interioare ale cetății Huned solicita în 1528 stăpânului domeniului dreptate pentru fiii mai tineri ai cnej Dumitru de Cerna înlăturați de la moştenirea părintească de fratele mai ni *nobilul* Gheorghe, subliniind că ei nu şi-au neglijat, cu toate acestea, obligi militare într-o perioadă de tulburări[495], ceea ce exprimă condiția asențijj păstrării statutului social al acestei categorii. Obştea nobililor din dista Haţeg intervine şi ea în sprijinul văduvei *(nobilis domine... relicte soron consanguinee nostre)* şi al fraților urgisiți, solicitând margrafului de Branj burg, stăpânul cetății, ca ei să fie puşi în stăpânirea pământului „ase™ celorlalți cnezi nobili" *(ad instar aliorum nobilium keneziorum)*[m]'. Ei pi pe amintitul Gheorghe în acelaşi timp şi *nobilis* şi *servitor* al margrafului.1

Pe domeniul Hunedoarei, ca şi al Siriei şi al altor cetăți, regale saupq culare, mai activau, ca familiari sau stipendiați, şi alți nobili, care seaflaa stăpânul domeniului în raporturi contractuale de slujbă, care nu grevau sta

---

493 Bunyitay, *Văradi ptispdkseg,* I, p. 210-211.

494 Pataki, *Domeniul Hunedoara,* p. 128. Cnezii reclamă „prerogativa vechii lor Iii conform căreia „sunt obligați numai la serviciul față de cetatea Hunedoara" *(solummodo st adprefatum castrum nostrum Hwnyad sint obligați).* Un registru de socoteli al domeniului anul 1512 confirmă practicarea acestei obligații: „ cnezii şi crainicii în număr de 167 suni să servească cu caii la cetatea Hunedoara" *(Item tenentur servire ad castrum Hunyadcum kenezy et craynici qui sunt numero IcLXVfl — Jbidem,* p. 163) când este nevoie *(wan man schlos notturfftig ist — Ibidem,* nota 43)

495 *Ibidem,* p. 194-195: „precipue isto tempore disturbiorum nobiscum una in: neglexerunt".

496 *Ibidem,* p. 192, actul din 6 ianuarie 1528, Haţeg, semnat de *Nobiles maiorest Ladislaus Kendeffii, Johannes Zerechen, Ladislaus et Demetrius de Zachol ac Nu Thustha cum universitate nobilium districtus de Haczok.* Faptul că văduva cnezului să fie chiar dintr-o familie nobilă haţegană *(consanguinea)* întăreşte constatarea privind terul esențialmente nobiliar al cnezilor cetății Hunedoara.

fcridic. Dimpotrivă, condiţionării, inclusiv categoria „cnezilor nobili" ai cetăţilor care poate fi asimilată acestora, îşi puteau conserva statutul nobiliar ramai cu condiţia traiului pe domeniu şi îndeplinirii slujbei la cetate. La Hunedoara ei constituie forţa armată a domeniului, cavaleria, fiind numiţi frecvent şi husari *(kenezii sive hwzarones),* diferită de garnizoana cetăţii formată din ifegii.Ei formau suita înarmată a stăpânului feudal sau a reprezentantului său, castelanul, participau sub comanda acestuia la apărarea cetăţii şi domeniului, isoţeau diferiţi slujbaşi la impunerea obligaţiilor fiscale şi a sentinţelor judiciare, asigurau menţinerea ordinii pe domeniu şi îndeplineau solii, misiuni einformare în vremurile tulburi ş.a.[497]. O situaţie similară o aveau şi cnezii lin „pertinenţele exterioare" ale cetăţii Hunedoara: Mănăştiur, Margina, Sudea, Bujor, Icuş, Jupani, Fârdea.

Pe domeniul cetăţii Deva, care cuprindea în perioda cercetată două districte ine conturate şi stabile: *Deva şi Dobra*[498]*,* cnezii au cunoscut aceeaşi situaţie ca cei din Hunedoara învecinată, izvorâtă şi din faptul că cetatea a aparţinut voievodului Transilvaniei, ca reprezentant al regelui, iar începând cu Iancu a intrat în stăpânirea familiei hunedorene. în timpul lui Matia a trecut din nou sub autoritatea voievozilor ardeleni.

Mai multe informaţii avem despre cnezii şi nobilii din districtul Dobra, ţie unor acte privilegiale ale voievozilor Transilvaniei, confirmate printr-un privilegiu regal din 11 iunie 1478[499]. încă în cuprinsul privilegiului din 1434 în inteadistrictului erau pomeniţi nobilii şi cnezii *{nobiles et kenezii).* La 1439 şi 1478, privilegiile au fost obţinute de către reprezentanţi ai districtului desemlaţi ca nobili şi nominalizaţi. Ceea ce ne interesează aici este statutul acestor si şi nobili şi diferenţele care au determinat această disociere. Documentele arată fără echivoc caracterul feudal al celor două categorii, nobilii şi cnezii bsesiuni, iobagi, mori, jurisdicţie etc.) şi cvasiidentitatea lor[500]. Practic, este pape imposibil de a identifica concret diferenţele, deşi, evident, ele există.

[w] în paginile dedicate „Rolului cnejilor de pe domeniu" (LXVI-LXXI) din introducerea la *domeniul Hunedoara* Iosif Pataki contureazǎ foarte clar rolul şi obligaţiile acestei categorii pe idocumentelor publicate. Respingem însă ideea asimilării lor cu libertinii (p. LXVIII), care plaostare anterioară inferioară, servilă. Orice sugestie privind o asemenea stare în trecutul ppseşte însă cu desăvârşire din documente. Dimpotrivă, atât nobilii condiţionări sirieni, cât şi Iii nobili hunedoreni îşi reclamă drepturile pe temelia „vechilor libertăţi" şi nu pe vreun act de mărinimie al cutărui stăpân vremelnic.

[491]V. studiul lămuritor al lui Răduţiu, *Domeniul cetăţii Deva.*

[m]Feneşan, *Districtul Dobra.*

*" în această privinţă nu împărtăşim opinia lui C. Feneşan *{Ibidem,* p. 307), conform căreia teii din actele Dobrei ar fi „oameni liberi" sau „cnezi comuni" cu atribuţii de juzi săteşti, în ipţhinealui Pataki. Ei sunt mai degrabă asemănători sau chiar identici cu „cnezii cetăţii" de omeniul Hunedoara (cf. Pataki, *Domeniul Hunedoara,* p. LXVI), cu statut de nobilime condiţionară.

Această apropiere şi identificare este similară cu ceea ce am constatat jj celelalte ținuturi româneşti. în consonanță cu fenomenul general, constata în districtul Dobra abandonarea termenului de cnez în a doua jumătate a *m* lului al XV-lea. Dar sunt oare nobilii dobreni, cei pomeniți şi cnezii careți să fie nobili, nobili „adevărați", la fel cu vecinii lor hațegani şi bănățeni sa maramureşenii? Suntem datori să observăm mai întâi faptul că spre deosJ de aceştia, cei din districtul Dobrei se găseau în cuprinsul unui domeniu ra administrat de voievod, prin dregătorii săi din târgul Dobra şi din cetatea Dl Analizând pe îndelete actele din 1434 şi 1439, constatăm că nobilii şi cnea au plâns mai cu seamă de abuzurile dregătorilor voievodali în problenl justiție (globire înainte de sentință definitivă, tulburarea şi păgubirea nobil şi cnezilor în persoana şi bunurile lor înainte de încheierea judecății, împi carea recursului la voievod în caz de abuz al dregătorilor), intervenția abia asupra morilor nobililor pentru „executarea silită" sau prin abuz a iobal care macină acolo. Mai aflăm că nobilii şi cnezii erau datori să dea pe rânfl pentru ducerea scrisorilor voievodale şi alte treburi publice, plus de fieJ cnezat un car de fân şi un porc pe an[501]. Lăsând la o parte obligațiile material ale cnezatului, care probabil nu sunt toate pomenite (slujba militară, ceni observăm că nobilii (şi cnezii) reclamă respectarea statutului nobiliar în jusi respectarea proprietății şi execută obligații sub acest statut (poşta şi altern care le aveau de regulă cnezii condiționări. Ei se străduiesc să-şi impuJ statut de nobilitate, pe care autoritățile nu par a fi obişnuite, nici preadaB să-1 accepte; mai degrabă înclinate să-1 degradeze înspre masa neprivilegia şi a iobagilor. Cu tenacitate, apelând la fiecare nouă stăpânire receptivă,nobi şi cnezii din districtul Dobrei au reuşit să-şi consolideze statutul nobili» privilegii de grup, inclusiv confirmate de rege, într-un mod similar cu ca hunedoreni la 1482. Este vorba deocamdată, la fel ca aceştia, de o nobil condiționară. La adăpostul şi pe baza privilegiului districtual, unii dintreef reuşi în perioada următoare să se ridice în rândul nobililor „adevărați". I avem nici o urmă despre vreo donație individuală pentru nobilii din 1 până la 1500 şi din privilegii nu rezultă vreo diferență esențială față de < este cert că existau diferențieri juridice între aceste categorii. Nobilii dobi găseau în categoria de *nobiles valachi,* a căror posesiuni nobiliare, în fapt! zate, nu erau încă deplin eliberate de obligațiile specifice față de cetatear pe când cnezii se găseau în categoria condiționărilor.

Pe domeniul cetății *Muncaciu* mai rămăseseră în a doua jumătate a lului al XV-lea vreo nouă sate pomenite ca fiind româneşti, constituinj

[501] *Ibidem.*

/oievodat (o craină) privilegiat cu centrul la Stăneşti *(Stanfalwa)*[502]. Din aceaşi domeniu s-au desprins cu satele lor, multe româneşti, puternicele familii ale dolhenilor, bilcenilor, iloşvanilor, comloşenilor şi cele înrudite. Comunitatea cnezilor români din Bereg şi-a păstrat o individualitate puternică, pe baza anor privilegii din veacul al XIV-lea, înnoite de către noii stăpâni ai domeniului, Elisabeta, mama regelui, la 5 noiembrie 1466, ducele Ioan Corvin la 493, regina Ana la 1506[503]. Cnezii aveau jurisdicţia asupra satelor lor în pricinile minore, privilegiul de a-şi alege singuri voievodul şi obligaţii militare iţa" de cetate. Ei au reuşit la 1493 să anuleze, în baza privilegiilor, încercarea voievodului Ladislau de Stăneşti de a obţine voievodatul ereditar de la stăpânul meniului. Actul ducelui Ioan Corvin îi confirma ereditatea doar asupra celor laâsate ale sale. El se afla, aşadar, într-un statut similar cu voievozii din Chioar, de pildă, de nobil condiţionar, iar cnezii privilegiaţi sunt de aceeaşi ndiţie cu cei de pe domeniul Hunedoara sau din districtul Dobra. Rezumând, categoria nobilimii condiţionare româneşti este foarte răspân-şi provine în exclusivitate din rândul cnezilor şi voievozilor, la fel ca ■Iii români „adevăraţi". Mult mai numeroasă decât aceştia, cunoscută de Kei mai mult ca grup, nobilimea condiţionară a fost nevoită să se oprească eo treaptă mai jos în dificilul şi aproape imposibilul drum al cnezimii din regatul ungar către libertate. Această categorie a evitat, măcar în principiu, fidiţia de cnez comun, jude al satului iobăgesc sau chiar iobăgia; nobilitatea fete însă incompletă, limitată în timp, în funcţie de îndeplinirea obligaţiilor, i teritorial, recunoscută numai în cuprinsul domeniului feudal pe care se **peşte.** Totuşi, exponenţii ei au reuşit, în număr restrâns chiar în intervalul «rcetat, mai mulţi în perioada următoare, să obţină nobilitatea deplină.

4.5. NOBILITATE ŞI CNEZAT[504]

Cnezatul şi nobilitatea reprezintă două faze succesive în evoluţia feudalită- româneşti. Cnezatul originar, de dinaintea contactului cu structurile feudalis-

---

l[K] Acestea erau Stăneşti, *Leanyfalva, Dragabartfalva, Romanpataka, Medencze, Ardanfalva, mZavidfalva (Davidfalva), Sandorfalva* (Lehoczky, p. 549,741), Ia care mai pot fi adăugate alte sate româneşti ca Strabicioara, *Olah-Kerepecz,* Macaria etc. [103] Lehoczky, *Bereg,* III, p. 741-742. Recent, Pop, *Adunările cneziale,* p. 189-193. *în lipsa unui termen mai potrivit, folosim aici „cnezat" în sens de statut cnezial, stare pcnezială.în aceeaşi categorie semantică cu „nobilitate" şi „boierie" (Prodan foloseşte şi tenul vechi „boierit"). Celălalt sens al termenului este acela de moşie sau posesiune cnezială ■nobiliară, care constituie în acest caz doar un element constitutiv al statutului social pşectiv. Cnezatul în acest caz este sinonim cu „statutul cnezial", pe când nobilitatea sinte-Băstatutul nobiliar. Prin analogie cu „boierie", „judecie" etc. s-ar putea utiliza şi termenul BMzie", Vezi şi studiul nostru *Cnezi ţi nobili.*

mului maghiar, este o instituție de natură feudală „în afara oricărei îndoielH Ea a fost devreme anihilată pe domeniile particulare şi parțial pe ale bisericii prin suprapunerea unei alte stăpâniri de drept, prin transformarea cnezilord aici în persoane dependente, oficiali ai noului stăpân sau reprezentanți ai obştii aservite. Sunt aşa-numiții cnezi comuni, echivalați cu juzii satelor de alta oi gine etnică.

Cnezii aflați în cuprinsul domeniului regal, de obicei pe domenii i nistrativ: districte) ale cetăților regale (de unde denumirea de „cnezi regali"s „cnezi ai cetății") şi-au păstrat vechiul statut, ba chiar au putut evolua în din ția consolidării statutului lor feudal. începând cu secolul al XIV-lea,i discriminatorii ale regalității angevine, cu deosebire ale lui Ludovic I,auj vocat scindarea acestei feudalități româneşti în două categorii: cnezi şi < nobili sau nobili români. Nobilimea română s-a născut din cnezime, anume.d aceea care, pe ruinele domeniului regal, a reuşit în secolele XIV-XVs asigure statutul social prin acte de donație. Aceste două categorii ale cne au coexistat vreme de mai bine de un secol şi le întâlnim şi la începutul inten lului cercetat. Rostul acestui subcapitol este acela de a pune față în fațăc două forme ale feudalității româneşti, de a contura feluritele ipostaze ale j zatului, în scopul înțelegerii statutului nobilimii.

Diferența dintre cnezi şi nobili. în bibliografia aşa de vastă a cnezatului ț s-a întreprins încă o cercetare comparativă riguroasă, care să delimiteze *t* claritate elementele de diferență între nobilul român (altfel spus.cnezulno sau înnobilat) şi cnezul din care provine. Sau dintre nobilul român şi cnezul care stă alături în adunările obşteşti, în scaunele de judecată, la oaste,amb categorii având aparent acelaşi statut social *(nobiles et kenczii Valachorâ* Mai mult, şi unii şi alții stăpânesc moşii după dreptul cnezial, care se nume cnezate chiar în cazul nobililor, ceea ce a derutat pe unii istorici. Cnezii, rândul lor, susțineau în fața autorității că îşi stăpânesc moşiile *ad ins ceterorum nobilium.* Raporturile cu obştea aservită sunt identice; „asimilai cneazului întărit prin diplomă cu nobilul nu s-a repercutat şi asupra condiții de stăpânire a satului său"[506]. Şi unii şi alții aveau aceleaşi obligații fațăde| de natură cnezială, după posesiunile deținute. Constituiau împreună i districtuală a nobililor şi cnezilor, formau scaunul de judecată şi se su deciziilor luate acolo, după *ius valachicum* sau după legea regatului,] evident faptul că cele două categorii ale feudalității româneşti sunt identici aspectele fundamentale ale statutului social. Putem afirma fără să greşimC faptul că, din punctul de vedere al societății româneşti, nu exista practici diferență. Diferențele existau însă din punctul de vedere al autorităților st!

---

505 Popa, *Țara Hațegului,* p. 161.
506 Idem, *Țara Maramureşului,* p. 166.

iudal maghiar; regalitatea maghiară a introdus factori discriminatorii, cu forţa terii de stat şi în interesul său, şi tot ea era aceea care favoriza evoluţia spre milare cu nobilimea regatului. Care sunt, aşadar, elementele distinctive între nobil şi cnez?

Principala diferenţă constă în faptul că *cnezul nu era proprietar legitim,* ipă legea regatului ungar, adică în posesia unui act regal de danie pentru cne-Bl său (1366: *in suo keneziatu roboratus).* El stăpânea în virtutea unui obi-[adreptului românesc, recunoscut şi acceptat numai de comunitatea din care fea parte, de către vecinii săi, chiar nobili fiind. La adăpostul structurilor ocale şi al cutumelor româneşti cnezii şi-au folosit posesiunile şi şi-au afirmat tatutul feudal, fără acte de proprietate, timp de circa un secol de la măsurile de igoare şi discriminatorii de la mijlocul secolului al XlV-lea. Au avut în favoa-lor şi interesul regalităţii ungare de a-i folosi ca forţă militară împotriva jmanilor interni şi externi şi de a nu le stârni ostilitatea, în condiţiile vecină-îţii cu ţările româneşti libere de peste Carpaţi. Prin merite militare în primul H.cei mai mulţi au reuşit treptat să-şi legalizeze proprietăţile şi, ca urmare, te obţină statutul social nobil. în stare de „ilegalitate" în care se aflau, o iilitate tolerată, cnezii erau oricând expuşi declasării, prin donarea moşiilor :unui alt stăpân, care îi substituia în *dominium-ul* cnezatului. Radu Popa vor-Bedespre „revocabilitatea ei (a moşiei — n.n.) fără motivaţie expresă"[507], în diţiile în care cnezul poseda chiar un act de proprietate asupra cnezatului său. Abuzul suveranului constituia în sine lege şi nici chiar privilegiile nu Btejau îndeajuns. Oraşul „regesc" Bistriţa cu districtul său, transformat în teitat perpetuu, era dăruit la 1453 lui Iancu de Hunedoara, în proprietate plină, cu toată opoziţia „oaspeţilor" de acolo. Cu atât mai puţin putea să Ke unor asemenea acte un cnez de sat sau chiar un mărunt district româ-■c. Acelaşi magnat hunedorean s-a înstăpânit asupra Comiatului din Banat şi ■ districte din comitatul Timiş, limitând şansa de libertate a cnezilor de acolo.

fc privinţa obligaţiilor nu sunt diferenţe fundamentale. Ele sunt aceleaşi ierentde proprietar, impuse de regimul de stăpânire al cnezatului, difereau aţinut de la o zonă la alta şi după învoieli străvechi, devenite obicei şi se tetau.de regulă, cetăţii regale sau altui beneficiar, prin concesiune. Obliga-detip cnezial se păstrau, aceleaşi sau modificate, şi după obţinerea actului mie şi chiar după scoaterea cnezatului de sub autoritatea cetăţii regale, ■dprestate fiscului sau altui beneficiar[508].

*" Idem, *Ţara Haţegului,* p. 198.

■

*V. mai sus 4.2.4. *Regimul obligaţiilor faţă de stat.* **Cf. Popa-Gorjanu, *From Kenezii,*** p. 124.

Diferențe importante existau între cnez şi nobil în privința statutului soanei. Spre deosebire de stăpânirea pământului pe care o exercita *defae* serviciul militar îndeplinit alături de nobili, alte atribute ale nobilitățiin puteau exercita în lipsa nobilității *de jure.* De pildă, scutirea de vămi şi taxe. Privilegiul bănățean de la 1457 ne confirmă faptul că abia la aceai cnezii de acolo au fost scutiți de vamă[509]. în justiție diferența era iarăşi evi| tă. Conform celebrei reglementări de la 1366 mărturia cnezului neconfn prin act regal în posesiunea cnezatului nu valora cât cea a unui nobil, ci cât a unui jude sătesc, adică a unui nenobil. Ei nu se bucurau nici de prima J tate" a nobilului, în ordinea din Tripartit, anume aceea de a nu putea fi ares reținuți şi judecați decât pe cale juridică, legală. Privilegiul bănățean amiaj eliminat şi acest handicap, stabilind supunerea lor numai sub jurisdicția co ților de acolo (banii de Severin), la fel cu nobilii români, care se bucurai această procedură „ca şi ceilalți nobili adevărați". în privința jurisdicției afl propriilor supuşi, chiar nobilii români se aflau mult în urma celor din regal Banat îi vedem judecându-se cu iobagi în scaunul Caransebeşului, iar pe™ maramureşeni obținând la 1444 privilegiul de a-şi judeca slujitorii fără păq de pe moşiile lor, ceea ce „nobilii țării" practicau de aproape un secol. Neaij atributele nobilității depline, legitime, cnezii nu puteau aspira, evident,ni egalitatea homagiului acestora.

Cu alte cuvinte, *diferența dintre nobilul român şi cnezul posesor făria era până la urmă, aceea dintre nobil şi nenobil.* Această diferență puteai chiar aşa apare documentar, aproape insignifiantă în cadrul entităților n neşti; însă în afara lor, în viața publică, în fața autorităților statului, celei categorii ale feudalității româneşti nu s-au confundat niciodată. Un exefl din anul 1439 poate fi concludent în această privință. Un act de cercetaj martori al „obştii nobililor şi cnezilor din districtul Sebeş" *(universitas lium et keneziorum districtus Sebeş)* este considerat de către comiții de Ti actul lor privitor la aceeaşi pricină ca o cercetare a „tuturor nobililor şi nenej Iilor" *(ab omnibus nobilibus et ignobilibus de districtu Sebeş)*[510]. Trimil celălalt act este directă, iar în el nu se vorbeşte de „nenobili", ci de cnezi!

Dispariția cnezului posesor liber. Fenomenul cel mai interesant al dei cercetate îl reprezintă dispariția categoriei cnezilor proprietari, stă moşiile lor fără acte regale. Cu aceasta s-a încheiat „seria istorică" a fei româneşti originare, care şi-a mai păstrat caracteristicile dinainte de ini cu instituțiile oficiale ale regatului feudal maghiar. Noțiunea romi străveche care îi denumea pe cnezii posesori liberi, aceea de *cnez, o cnez nobil,* după obținerea actului de posesiune, a cedat definitiv

---

[509] Drăgan, *Cnezi şi nobili,* p. 113. [310]
Pesty, *Szoreny,* 46 şi 50.

rioada cercetată termenului oficial de *nobil* sau *nemeş,* dispărând la începutul omiliei lui Matia. Doar două danii am găsit după anul 1440, care să-i califice xpres pe beneficiari drept cnezi. Una a lui Vladislav I din 6 iulie 1442, prin redăruieşte „cnezilor români" *(keneziorum Wolachorum)* Nicolae Turcin de îamza, Mihai de Cornet, Nicolae şi alţi patru din *Berzews,* părţi din pose-iunile *Berzews,* Ohaba şi Ohabiţa din districtul Lugoj[511]. Cealaltă este donaţia iii Iancu de Hunedoara din 20 iulie 1445, făcută chiar din Hunedoara pentru cnezii din Râu Alb, Petru fiul lui Balotă, Valentin fiul lui Vlad *(Wlad)* şi alentin fiul lui Tatul, pentru posesiunile Râu Alb şi Ohaba stăpânite până toci cu titlul de cnezat[512]. Cnezii mai apar, explicit, sub nume colectiv, în lompunerea societăţii şi a adunărilor româneşti din districtele privilegiate şi în pite formulare de cancelarie, cu ocazia donării unor cnezate. La 1447 Iancu iHunedoara dăruia lui Simion de Cuhea cnezatul acelei posesiuni, fost al Jtelui său, „cu toate drepturile şi foloasele, cu care ceilalţi cnezi obişnuiau să-lină de drept cnezatul"[513]. Acelaşi guvernator dăruia patru ani mai târziu plordin Dolha două posesiuni rutene „după obiceiul şi asemenea cnezilor omâni" *(more et ad instar keneziorum Valachalium)*[51*]. In Haţeg, la 1458, o lie de cnezat la Băieşti se face în condiţiile „în care obişnuiau să-şi ţină cnezatele ceilalţi cnezi şi nobili din districtul Haţeg"[515]. Aceste referinţe prese la cnezii posesori, similari nobililor, în Maramureş, respectiv Haţeg, mtîntre cele mai târzii, dacă nu chiar ultimele[516], pentru cele două regiuni în ie, cel puţin în formă, nobilimea a înlocuit cnezimea. Chiar şi imperfectul lat în formulele consacrate *(consueverunt)* trimite la un exemplu mai vechi, beneficiarii actelor în ambele cazuri nu sunt calificaţi nici cnezi, nici nobili. înlocuirea termenului „cnez" cu cel de „nobil" în Maramureş şi Haţeg este le pus şi în legătură cu evoluţia comunităţii nobile din aceste ţinuturi, care a foptat treptat modelul comitatens, Maramureşul încă înainte de 1400, iar iţegul după 1420, prin contopire treptată cu comitatul vecin al Hunedoarei. O zvoltare puţin mai aparte a cunoscut Banatul, unde, în împrejurările specifice li teritoriu de graniţă şi la adăpostul organizării districtuale, structurile solie româneşti şi-au asigurat conservarea vreme mai îndelungată. Aici cnezii unt prezenţi şi în vremea lui Iancu de Hunedoara în compunerea adunărilor ţteşti districtuale, după cum rezultă din 'actele emise în numele „obştii

!" Idem, *Krasso,* 111,292.

m *boare Haţeg,* **1,104**

m *Mihalyi,* 194: „simul cum **omnibus iuribus et proventibus quibus alii kenezii keneziatum** de **iure** consueverunt".

iu *Mihalyi,* 212.

"'Sacerdoţeanu, *Două acte haţegane,* **p. 219: „quibus ceteri Kenezii nobilesque districtus** sHaczak suos keneziatus tenere consueverunt..."

"'Actul publicat de **Mihalyi** cu **data de 1 iunie 1453, Haţeg (nr. 216) este un fals evident.**

H^^^

nobililor şi cnezilor" *(universitas nobilium et keneziorum)*[511]. Cnezii maii alături de nobili şi în celebrul privilegiu din 29 august 1457 acordat „ti nobililor, cnezilor şi celorlalţi români" *(universorum nobilium et keniziorunu ceterorum walachorum)* din cele opt districte bănăţene, prin care *M* răsplăteau meritele în apărarea graniţei dunărene[518]. Aceasta pare a fi şi ultimj *menţiune expresă a cnezilor bănăţeni ca element distinct al feudali^ româneşti.* Pentru cnezii din districtele privilegiate actul din 1457 înlături cele din urmă diferenţe care îi mai deosebea de nobilii români de acolo, a prevăzând scutirea lor de vămi, de care nobilii români de acolo se bucurai mod firesc „ca ceilalţi nobili adevăraţi ai ţării"[519] şi dreptul de a fi judecatM iobagii lor, numai de comiţii (banii) lor. *De acum încolo, proprietarii ron* ***vor fi desemnaţi doar ca nobili,*** *cnezii* ***desemnând numai*** *pe fruntaşii r* ***nilor aflaţi în diferite grade de dependenţă feudală pe*** *domeniile ceti* ***regale, pe domeniile private sau pe „pământul crăiesc".***

Aşadar, putem aprecia că la mijlocul secolului al XV-lea s-a înct practic existenţa cnezatului ca proprietate liberă şi a acelei clase feudalei neşti legate de ea. Continuatoarea acesteia, nobilimea românească, coexisl cu cnezimea liberă încă din secolul precedent şi derivând din aceasta, c purta multă vreme pecetea acestei origini, este în esenţă, conform caracteri lui Iorga, o „formă străină", a cărei evoluţie merge în direcţia asimilării depj cu nobilimea regatului. începând cu domnia lui Matia Corvin elita românei deturnată definitiv de la evoluţia sa firească, se prezintă sub două formee ţiale: nobilimea românească şi cnezii dependenţi, cu diferitele lor variante!]

Supravieţuirea cnezatului în formula nobilimii româneşti. N românească păstrează în secolul al XV-lea şi la începutul celui următor o] nomie cnezială pronunţată. Ea nu este doar „de origine cnezială", ci este] zială în manifestările ei esenţiale. Dispariţia termenului de cnez nu a îns însă şi dispariţia tuturor elementelor definitorii ale acestui statut socialM chime multiseculară: regimul proprietăţii, o vreme chiar numele ei de „ca

517 Cele mai binecunoscute, fiind păstrate, aparţin districtului central al Carana (Sebeş, în documente). Vezi Pesty, *Szoreny,* III, 46, 59 ş.a.

518 *Pesty, Krasso,* 111,312.

519 *Ibidem:* „Postremo eosdem *nobiles Walachos instar verorum nobilium regni nosttţ* kenezios eorundem valachorum ex omni solucione tributi tam noştri quam aliorum qo que exemptos esse volumus et supportatos". în context, atragem atenţia asupra forţării tradj sintagmei subliniate în sensul asimilării, în general, a nobililor românii cu nobilii „adevîi ţării (Pascu, *Voievodatul,* IV, p. 52; Pop, *Privilegii,* p. 671; Drăgan, *Românii în luptau mană,* p. 73; Andea, *Banatul cnezial,* p. 98 şi foarte recent Popa-Gorjanu, *Ioc. cit.,* p. 1 62). Propoziţia care o include se referă exclusiv la scutirea de vămi, de care nobilii r bucură (sau urmează a se bucura prin acest privilegiu?) „asemenea celorlalţi nobili adevi ţării noastre". La atât şi nimic mai mult! (Cf. Drăgan, *Cnezi şi nobili,* p. 113. nota 12).

obligațiile ei specifice față de stat, modul de stăpânire în condiviziune, raporturile nobilului român cu țăranul dependent, utilizarea dreptului românesc în diferite chestiuni de drept civil patrimonial, apartenența unei părți a acestei ;aobilimi la biserica răsăriteană etc. întrucât aceste aspecte au fost tratate pe larg Bai sus, nu mai revenim amănunțit asupra lor. Aceste elemente de continuitate |B şi determinat confuzii de interpretare şi utilizarea noțiunilor de cnez — cnezat în mod abuziv, pentru ceea ce din punct de vedere juridic reprezenta o etapă nouă.

Sintagma „nobili români" *(nobiles Valachi)* folosită încă de la finele secolului al XIV-lea şi până la Matia Corvin, cu destul de multă inconsecvență însă, ni se pare cea mai potrivită şi succintă, care să caracterizeze categoria mmeroşilor nobili de origine cnezială din regatul Ungariei. Realitatea acestei txistențe specifice: nobil, ca stare socială şi cnez ca proprietar de pământ, a fost subliniată între alții de Dezideriu Csânki la începutul secolului nostru: „Din aceste date (privind pe nobilii din Nădrap — n.n.) se poate citi limpede că această familie, deşi este fără îndoială nobilă, mai este încă dependentă, adică în statut cnezial", posesiunea respectivă ținând şi la începutul secolului al XVI-leade cetatea Hunedoara[520].

[*Cnezii dependenți.* Cea mai răspândită şi singura care mai păstrează vechiul nume în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi mai târziu este categoria diezilor aflați pe domeniile feudale particulare, ale statului şi ale bisericii, ale oraşelor şi comunităților săseşti. Ea nu este unitară. Situația cea mai favorabilă o aveau cnezii amintiți mai sus în condiția de nobili condiționări, posedând uneori moşii ereditare, „libertăți" sau privilegii individuale şi de grup, recunoscute numai în cadrul domeniului. Situați exclusiv pe marile domenii ajunse în stăpânire privată: Hunedoara, Siria, Chioar sau ale episcopiilor din Alba Iulia şi Oradea aceşti cnezi nu erau echivalenți cu „nobilii țării", nici măcar cu cei mai de jos.

Cei mai numeroşi erau aşa-numiții cnezi comuni, existenți în fiecare sat, căzuți în servitute împreună cu obştea satului, numiți şi juzi. Nu vom stărui asupra lor — ei se bucură, de altfel, de o tratare corespunzătoare în istoriografia noastră —, decât în măsura completării imaginii stratificării cnezimii în epoca cercetată. Aceşti cnezi de sat iobăgesc apar la această dată ca oficiali ai nobililor posesori, echivalenți cu juzii satului, acceptați sau instituiți chiar de către stăpâni în sate sau în părți de sate, cu sau fără legătură cu statutul lor anterior. Ei sunt depistați încă din secolul precedent în satele româneşti dintre Carpați şi Tisa ajunse în stăpânire privată, inclusiv ale nobililor români. • De mare interes este momentul apariției cnezului dependent pe moşiile nobililor români, de obârşie cnezială ei înşişi. La 1444 nobilul Petru Gherheş

[520] *Csdnki, V,* 212.

de Sarasău avea instituit la Brebu un cnez *(kenezius ipsius P.G. quem ips predicta possessionem statuissei),* pe care l-au prădat şi alungat potrivi săi[521]. La 1476 avem menţionat cnezul din Nucşoara al Cândeştilor[522],^! cnezul Tudor din Toteşti al Muşineştilor din Densuş, la 1500 cnezul DrJ din Ohaba al lui Sărăcin de Sălaşu[523], la 1511 cnezul Bara din Reeaaj Cândea de Unciuc[524]. între ei şi ceilalţi cnezi de pe domeniile private, inel ale unor nobili români, donaţi în comitate, ca de pildă cnezul Dumitrul Petru Dej de Timişel *(Olah de Dees),* posesor la Iclod, care îl reprezentj stăpân la o punere în stăpânire în comitatul Cluj[525], nu este nici o deosa Este interesant de remarcat faptul că cnezii supuşi apar pe moşiile nobil români, ca fenomen general, la interval de câteva decenii după ce aceştia! tează de a se mai numi astfel şi în primul rând pe posesiunile dobândite, nt satele de origine. Fenomenul, care merită a fi urmărit mai pe îndeld vederea desluşirii unui element specific feudalismului românesc din Tran vania[526], nu pare a fi ceva nou în societatea românească. Cnezul Gheorghe *Pachach* (a. disp.) din comitatul Caras şi-a instituit cu de la sine putere unei *{quem solusmeî kenezium constituit)* în cnezatul pe care îl stăpânea cu drept veci. într-o sentinţă din 27 octombrie 1408 scaunul nobililor din comitat am însă acţiunea pe motivul că cnezul Gheorghe şi moşia în cauză aparţine nobilului Ştefan de Remetea, care nu-şi dăduse îngăduinţa[327]. Acest exemf indică faptul instituirii de cnezi dependenţi chiar de către cnezii propriet liberi şi de către nobilii români într-o perioadă anterioară celei de ci ne ocupăm.

în final, sintetizând câteva din afirmaţiile de mai sus, vom sublinia! întâi faptul că epoca dinastiei hunedorene, 1440-1490, marchează o etapădet sivă în evoluţia elitei româneşti, anume, sfârşitul cnezimii posesoare de pămâ libere sub acest nume. Se încheie astfel un proces îndelungat: acela al asimili juridice şi sociale a unei părţi a cnezimii cu nobilimea regatului. Ea este coat nuată direct de către nobilimea română, în formă asimilată sau, mai exactspl

---

[s21] *Mihalyi,* 191.

[i22] *Csdnki,* p. 116.

[523] DI. 29.895.

[524] *Csdnki,* p. 131.

[525] *Jak6,Kmjk,* 1,2370.

[526] Este ceea ce unii istorici maghiari observau cu maliţie, ca replică la supunereaţ române de către feudalii maghiari, anume, existenţa în unele zone a fenomenului i românilor prin ei înşişi. Aceasta însă tot în formele impuse de statul feudal maghiar!

[527] Pesty, *Krasso,* III, 177. Nobilul l-a reclamat pe „cnezul său" la scaunul comit; tatea de subiect în justiţie şi curajul unei iniţiative ca cea menţionată ne indică un statute biliar sau cel puţin încercarea de manifestare ca atare din partea cnezului român, Ml mijloacele justiţiei feudale oficiale.

recunoscută ca nobilime legitimă a regatului ungar, în fond păstrând puternica amprentă a originii sale cneziale, în primul rând prin specificul stăpânirii pământului. Cele două componente distincte ale clasei feudale româneşti au coexistat timp de peste un secol, contopindu-se acum în una singură. Transforlările prin care a trecut clasa feudală românească şi direcţiile evoluţiei sale în antinuare se pot ilustra şi cu alte fenomene constatabile către sfârşitul secolului al XV-lea: slăbirea adunărilor reprezentative din districte şi limitarea atribu[iilorlorla chestiuni juridice[528], apariţia cnezilor dependenţi în slujba nobililor români, precum şi a unei diferenţieri exprese între nobil şi român, în sens de iobag, similar cu opoziţia boier — rumân din Ţara Românească.

Cnezimea nu şi-a sfârşit cu toate acestea încă rolul istoric. Cnezii se aflā răspândiţi pe tot cuprinsul Transilvaniei şi dăinuie în continuare în regim servil pe domeniile particulare şi ale statului, din rândurile cărora în perioada următoare, în anumite împrejurări şi alte familii vor accede la nobilitate sau la condiţia intermediară de libertin. îi întâlnim şi ca fruntaşi ai comunităţilor româneşti de condiţie semiliberă de sub jurisdicţia saşilor.

4.6. NOBILITATE ŞI BOIERIE ÎN TRANSILVANIA

Numele propriu al clasei feudale la români este acela de boieri, existent ici în perioada numită prestatală, ale cărui urme se întâlnesc, cum vom arăta în capitolul următor, şi în Transilvania. Dar clasa feudală românească de aici n-javut şansa să evolueze în cadrele statale proprii şi să se constituie ca boierime i ţării. Pentru aceasta lucru a fost nevoită să treacă plaiul şi să „descalece" este munte. Doar în Ţara Făgăraşului, care a evoluat mai mult de un secol laintea anexării sale în cadrele Ţării Româneşti, stăpânii de pământ şi supuşi s-au numit boieri chiar de către oficialitate în epoca cercetată. în acest timp mai Unim în Transilvania, pe lângă boierimea făgărăşană, o emigraţie politică xiierească de peste Carpaţi, naturalizată sau temporară, precum şi o stăpânire românească efectivă, în posesiunile obţinute de către domnii şi boierii români de peste Carpaţi. Manifestările acestor elemente de feudalitate românească tentică întregeşte imaginea mozaicului social ardelean şi creează posibilitatea unor abordări de istorie socială comparată.

4.6.1. Boieria făgărăşeană[529]

f în actul din 14 septembrie 1471, unul din primele emanate de cancelaria ungară care menţionează componenţa socială a Ţării Făgăraşului, regele Matia

---

[528] Pop, *Adunările cneziale,* p. 213.

[58] V. şi mai jos 5.4.2. *Boierii făgărăşeni.*

se adresa „chibzuiților şi înțelepților juzi, jurați şi slujitori, predialişti şi boia aflați peste tot în posesiunea şi districtul Făgăraş şi pertinențele sale" *{dram spectis et providis judicibus et iuratis ac servitoribus, predialibus et boliariist possessione et districtu Fogaras et eius pertinentiis ubivis existentibus)*[m], Die acest document se vede limpede faptul că la Curte erau percepute doar doi categorii, care pot fi asimilate nobilimii: predialiştii şi boierii; însă niciii dintre ele nu este este echivalată acesteia. Determinativele „înțelepți şii zuiți" sunt atribuite doar unor categorii sociale inferioare nobilimii, iarpoij regală îi înştiința despre donarea Făgăraşului către nobilii Gereb, pe cares îndatorați să-i asculte ca pe nişte stăpâni *{tamquam dominos vestros).1z\&i* voievodul Transilvaniei se adresa „oficialilor, nobililor, cnezilor şi cele locuitori şi oameni din Țara Făgăraşului" *(officialibus, nobilibus, ken ceterisque inhabitatoribus etpopulis terre Ffagaras)*[531]. Aici „nobilii"! nează fără îndoială pe boieri, considerați ca echivalentul nobilimii în! Făgăraşului[532]. Zece ani mai mai târziu regele Matia se adresa direct i „cnezi" *(kenezionibus* —!) din Țara Făgăraşului poruncindu-le sada mărturie într-un proces pentru posesiunea Şercaia[533]. Formula de adn „credincioşilor săi" *(fidelibus suiş)* şi termenul de cnez în forma sa puțin i *(kenezio, —onis)* indică pe de o parte ezitările oficialității privind asimilai juridică şi terminologică a realității sociale din țara făgărăşeană anexată, ii de altă parte faptul că în cauză se află persoane de condiție indiscutabil lih mai exact boieri.

Printr-un act emanat de scaunul de judecată al Țării Făgăraşului prezidat căpitanul țării Paul Thomori mai multor boieri din Viştea li se confirmai boieritului *(officia boeronatum)*[534] şi stăpânirea posesiunilor *(boem possessionum)* Viştea de Sus, Viştea de Jos şi jumătate din Arpaş, deținui un strămoş al lor de la Mircea cel Bătrân, însă actul a fost pierdut în incit nea turcească din timpul voievodului Petru Gereb (1478-1479)[535]. Dini rezultă cu claritate dubla natură a boieriei de slujbă, dregătorie şi de stăp deplină a pământului, similară cu cnezatul şi nobilitatea. Boierii numiți,deşii acte de boierie, nu sunt asimilați totuşi cu nobilii, ci mai degrabă cu prop nenobili de condiție liberă, ca de exemplu secuii, şi ei desemnați cui

---

530 *Ub,* VI, 3886.

531 *Ub,* VII, 4116.

532 Cf. Prodan, *Boieri ți vecini,* p. 30.

533 *Ub,* VII, 4685, actul din 24 decembrie 1486, Buda.

534 Termenul este folosit de către D. Prodan după o veche traducere românească *(B vecini,* p. 19, nota 58). Dar tot acolo (p. 18 ş.a.) utilizează şi pe cel de *boierie.*

535 *HD,* II/3,10; N. Densuşianu, *Monumentele,* p. 8-9.

adjectiv *agilis* (destoinic). Confirmarea este justificată prin stăpânirea legitimă iterioară şi prin slujbele credinciose prestate de beneficiari cetăţii Făgăraş.

Boieria făgărăşeană este o instituţie integral românească, creaţie a Ţării Româneşti, preluată într-o etapă a dezvoltării sale, când începe să evolueze în cadrele regatului ungar.[536] Boieria este în esenţa ei similară nobilităţii ungu- ■eşti.Ea se întemeia pe stăpânirea pământului, numită boierit *(boeronatus* este sinonim în acest caz cu *possessio),* pe baza daniilor domnilor munteni sau în virtutea unei stări de fapt. Pe acest temei juridic ei erau socotiţi „adevăraţii, născuţii şi neîndoielnicii boieri ai Ţării Făgăraşului", primiţi în rândul acestora şi confirmaţi de către noua autoritate. Boierii ca feudali erau stăpâni peste toni dependenţi numiţi *vecini* ca şi peste munţi. Boieritul ca şi moşia nobilia- *î*era ereditar; el se putea pierde doar prin hiclenie sau moarte fără moştenitori. Avea caracter avitic, era liber, putea fi schimbat, vândut, testat, putea fi com- letat cu achiziţii noi *(acquisiticia, empticia).* Averea boierească propriu-zisă (alodiul), era scutită de sarcini. Boierul era liber, dator fiind să presteze serviciul militar, la fel cu oricare nobil. Existau practic aproape toate premisele iboierimea făgărăşeană să fie asimilată nobilimii din regat. în realitate lucru- rile au evoluat puţin altfel, din motive care se datoresc ambelor părţi. ',

Boierimea, pe de o parte, îşi apăra cu tărie identitatea sa, care era una răină de tradiţia regatului. Aici sunt de luat în considerare aspectele concrete emanifestare a feudalităţii sale, instituţiile dreptului românesc şi nu în cele din urmă religia ortodoxă. Mai mult decât ca origine, boierimea din Făgăraş ca ispiraţie urmărea să revină la Ţara Românească de care fusese ruptă. „Statutele" de la 1508 au fost determinate tocmai de o revoltă boierească legată devenirea pe tronul muntean a lui Mihnea, unii boieri şi români „pe furiş au început să treacă la acest voievod, ca această ţară şi cetate şi poporul ei să o trădeze şi să o dea în mâinile lui"[537]. Boierimea, importantă forţă militară într- ;ţinut de graniţă, a impus puterii centrale să preia „ţara" ca o entitate şi să-i respecte autonomia. Ea a funcţionat mereu ca un mic ducat, ca un „regnum" atârnând direct de suveran.

Din partea oficialităţii a existat de la bun început tendinţa de a diminua feudalitatea românească în statutul său. D. Prodan a analizat manifestările icestei tendinţe[538], vizibile încă din perioada care se încadrează intervalului cercetat. Chiar utilizarea numelui de *boier* e un indiciu. El este preluat ca atare iutilizat aproape exclusiv, parcă pentru a se accentua confuzia cu cel de *nobil,* cu care nu se substituie niciodată. întotdeauna când boierul era numit nobil

---

[536] Lukdcs, *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu,* p. 111-120.

[537] Puşcariu, *Fragmente,* p. 74; Prodan, *Boieri ţi vecini,* p. 28.

[538] *Boieri şi vecini,* cap. *Tendinţa de a diminua boieria ţi de a iobagi pe supuşii ei,* 1.27-41.

(ex: *nobili May Iad Wolacho, boyaroni videlicet nostro de Comana* — într-o formulă care aminteşte de *nobilis kenezius,* este vorba de boie obţin nobilitatea propriu-zisă a regatului. Pe urmele familiei Mailat, ală boierime, din sânul său, se constituie treptat şi o nobilime, „de acelaşi titlu aceleaşi condiţii ca şi nobilimea Transilvaniei"[539], a cărei existenţă înti imaginea unui statut inferior al boierimii. Boierul nu primeşte atributul c pentru nobilul ţării *nobilis,* sau pe acela de *egregius,* ci obişnuit pe i *agilis* (destoinic), utilizat pentru nobilii mici şi libertini, de pildă pentru s sau chiar *providus* (chibzuit), folosit şi pentru nenobili. Apoi, boierul I răşean, deşi aparţinea unei „ţări" aparte, subordonate suveranului, nu se *i* relaţie directă cu acesta, ci cu dregătorul său din cetatea Făgăraşului. „Ao cetate e ca un mic ducat, căci supuşii ei, boieri români, îl respectă pe i cetăţii ca pe un principe" menţiona Nicolae Olahus o realitate evidentă[540]. firmarea sau ridicarea în boierie o făcea domnul cetăţii, şi chiar atunci < mai târziu, acesta e chiar principele, boieria se referă strict la cuprins Făgăraşului, deşi formularul şi titlurile sunt aproape identice cu cele] nobili. Prin statutul din anul 1508 homagiul boierilor a fost scăzut de la(florini, cât aveau şi nobilii din Transilvania, faţă de 200 de florini ceilalţii ai regatului, la 33 de florini, cât erau preţuiţi secuii şi alţi oameni liberi.

Pentru sinteza concluzivă, dăm iarăşi cuvântul lui D. Prodan: „1 considerat un nobil, dar totuşi un nobil aparte, un nobil cu alt nume şi i provenienţă, deosebit de nobilii ţării. Tendinţa e de a transforma nobil^ avitică într-o nobilime condiţionară, de a considera boieria nu o nobleţă j valabilă, pe ţară, ci o nobleţă teritorială, legată de ţinut, şi-apoi o feudală, un *officium,* dependentă de stăpânul feudal ..."[541].

4.6.2. Domni şi boieri români ca nobili ai regatului ungar

Trecerea elementelor boiereşti şi nobiliare în cealaltă parte a i temporar sau definitiv, a fost un fapt ce poate fi probat chiar cu îndepărtate ale tradiţiei. Lăsând la o parte complexitatea fenomenului,: recţional, vom stărui doar asupra acelor dintre domnii şi boierii din Ţăral nească şi Moldova care s-au afirmat ca feudali şi în cadrul Transilvanie regatului ungar. Cu puţine excepţii, prezenţa acestora în regat este motiv; politic: protejarea domnilor aliaţi aflaţi la putere sau asigurarea unei) materiale pentru pretendenţi şi pentru membrii partidei boiereşti alung putere. Hunedorenii au acordat azil şi în temeiul înrudirii cu boie munteană. Ei şi urmaşii lor la tronul ungar, conştienţi de rolul ţărilor ron

™*Ibidem,* p.41.
540 Firu-Albu, *Olahus,* p. 124.
541 Prodan, *Boieri fi vecini,* p. 34.

vanposturi naturale ale Ungariei, au făcut din asigurarea unor domenii de refugiu în Transilvania pentru favoriţii lor chiar un principiu al politicii steme. Revenit după înfrângerea din Moldova, regele Matia decidea să nu mai nstrăineze „provinciile" Făgăraş, Amlaş şi Rodna, ci să le păstreze la nevoie entru voievozii Moldovei şi Ţării Româneşti, ca refugiu în caz de invazie dină,dar şi ca bază de acţiune pentru pretendenţii prieteni ai Ungariei[542].

Ceea ce ne interesează aici este însă statutul acelor „transalpini" din sud şi est ca nobili ai regatului ungar, aşa cum rezultă din statutul proprietăţii lor. Unii ntre imigranţii de rang boieresc s-au împământenit integrându-se în lobilimea locală, cum a fost cazul lui Arca din Oltenia, cu siguranţă boier, care i-acăsătorit cu Neacşa de Densuş, dintr-o familie de frunte a Ţării Haţegului.

Refugiaţii rude ale Corvineştilor, cu întregul lor avut au fost aşezaţi în oraşele săseşti, au fost naturalizaţi şi numiţi în funcţii. La 13 iulie 1447 Iancu eHunedoara solicita braşovenilor să-1 primească pe boierul Vlad, ruda sa din fara Românească *(Ladislaus Wolachus proximus nostef)*, cu toate bunurile sale, să-i asigure o casă şi să-i dea tot sprijinul[543]. După toate probabilităţile ceeaşi persoană va fi numită de Iancu în funcţia de jude regal în Orăştie, unde >te pomenit între 1456 şi 1467[544]. Fiul său, magistrul Matei *(magistrum Matheumfilium prudentis viri Ladislai iudicis),* propus la 1464 de autorităţile cale „cu voia întregului scaun, adică a saşilor, ungurilor şi românilor" *(volun-te cum totius sedis sicut Saxonum, Hungarorum ac Walachorum),* să-i rmeze tatălui său, în funcţia de jude regesc[545], nu va mai apuca succesiunea, ieoarece judele Ladislau a căzut în *nota infidelitatis* la 1467, iar familia va porta,evident, consecinţele. Orăştia, cu puternica ei prezenţă românească, nu arta scaun, ci şi în oraşul de reşedinţă, va ajunge la începutul secolului Siător din nou sub conducerea unei familii *Olahus,* de astă dată mai bine :unoscută, aceea a celebrului umanist Nicolaus Olahus, prin tatăl său Ştefan[546]. feerul Stoian de la Curtea de Argeş era nepot de soră al lui Iancu de Hune-ba şi, prin urmare, văr al lui Matia Corvin. El a sosit în Transilvania încă minor, fugind de persecuţiile lui Vlad Ţepeş şi a fost instalat în Sibiu. După n mărturiseşte fiul său Nicolae, i s-a oferit în mai multe rânduri de către rege î fie înscăunat pe tronul muntean, însă a refuzat, preferând un trai mai tihnit în yeal. Trecând la catolicism i s-a schimbat numele în Ştefan. A slujit în ar-nata regală şi a dobândit statutul nobiliar, probabil după achiziţionarea unor uşii, se pare destul de târziu, prin cumpărare sau în urma căsătoriei cu

HD, 11/2,159.

543 *DRH.D,* 1,392.

M *Ub,V,* 3024, 3054,3544.

545 *Ibidem,* 3386.

^Firu-Albu, *Olahus,* p. 49 ş.urm.

Barbara Hânsar *(Hunzar).* La 1501, când ocupa funcția de vicecămăraşlaj mara din Turda era cunoscut ca Ştefan Olahus de Sibiu *(Olahus de Cibinio)]* se afla în categoria aleşilor[547]. A deținut mai multe moşii în comitatele Tui Alba şi Târnava. în anul 1504 a fost numit jude regesc la Orăştie, unde < nitatea protestează, temându-se că, fiind nobil, îi va călca privilegiile.

O categorie aparte o constituie aşa-numitele feude ale domnilor romăi Transilvania, subiect predilect al istoriografiei româneşti medievale[548],] nici o îndoială importanța lor rezidă în faptul că astfel s-a prelungit i Carpați autoritatea statelor româneşti de la sud şi est, s-au transplantat inşi şi legiuiri şi s-au revigorat cele preexistente; concomitent s-a extins aici şi a ritatea religioasă a bisericii româneşti, contribuindu-se prin toate acesl întărirea vieții naționale din Transilvania[549]. Sublinierea unității roma fost până acum preocuparea aproape exclusivă a cercetătorilor şi, din < perspectivă, fără informații noi, nu mai este prea mult de adăugat. Din pun de vedere al cercetării noastre interesează mai mult măsura în care în i feude s-ar fi putut afirma elemente de feudalism românesc şi cum a funcția o stăpânire românească în cadrele juridice de mult statornicite ale feudalitl ungureşti. Asemenea abordări lipsesc în istoriografia noastră datorită mai j unei baze documentare extrem de precare. Cunoaştem foarte puțin dd raporturile stăpânitorilor români față de supuşii lor, români de asemene aceste posesiuni. în această privință s-au avansat uneori, teoretic, in idilice, care nu se pot susține. Posesorul român, reprezentat printr-un < al său, — pârcălab, în cazul domeniilor de cetate, jude de târg, provizoi! moşie — nu putea să introducă prea multe inovații în raporturile cu supuşii s întrucât a preluat relații de mult statornicite şi era interesat el însuşi sac venituri de pe aceste domenii. Mai mult, domeniile respective rămâneau j structurile administrative, juridice şi de obligații față de stat în care se afl mai înainte, dacă prin actul de danie sau privilegii ulterioare nu interveni schimbări. în acelaşi timp, ele constituiau „partea exterioară a domeniul domnesc", administrat prin dregători proprii[550]. Donația acestor feude* domnii români, din punctul de vedere al regalității ungare, consacra stătuți de vasalitate şi îi integra în categoria baronilor regatului de rangul cel **mai** 1 alături de voievodul Transilvaniei, banul Croației, cornițele perpetuu deI etc. Tocmai din această poziție stăpâneau ei domeniile ardelene, la felj Bartolomeu Dragfi, ducele Ioan Corvin şi ceilalți.

---

547 Jako, *Kmjk, U,* 3214.

548 Vezi, mai recent, Edroiu, *Posesiunile domnilor;* Toderaşcu, *Unitatea media* cap. IV. *Posesiuni muntene si moldovene în Transilvania si Banat,* p. 128-150.

549 Cf. *ibidem,* p. 57-62.

5511 *Ibidem,* p. 52.

I Prin obținerea prin **1486 a domeniilor cetății Ciceu, cu 55-60 de sate sau** îrțide sate și Cetatea de **Baltă cu 40 de sate, Ștefan cel Mare, domnul Moldovei** devenea unul din cei **mai mari feudali ai Transilvaniei și se bucura de toate** bligațiile și avantajele **corespunzătoare acestui statut. în cetatea Ciceului și în** ceaaTâraavei (traducerea exactă a **numelui ung.** ***Kiikulldvar,*** **Cetatea de Baltă)** anumit pârcălabii săi, care îl reprezentau în fața **tuturor autorităților. Ca stăpân** feudal, Ștefan cel Mare era **îndatorat, după moșiile sale, cu toate obligațiile** inoscute față de rege, **el exercita jurisdicția asupra supușilor și patronatul** sericilor, primea noi **danii, vindea și, mai ales, cumpăra moșii în zonă. Ran-** ;ulsău,asimilat celor mai **mari demnitari ai regatului, era exprimat și de titlul** cu care apare în mod **obișnuit în acte publice din Transilvania „strălucitul și** îritul Ștefan voievodul **Moldovei"** ***(spectabilis et*** *magnificus* ***Stephanus*** *myuodaMoldaviensis).* **în virtutea acestuia și a importanței sale pentru apăra-ia** regatului, posesiunile **domnului moldovean se bucurau de imunități, iar** impozitul față de stat **era contabilizat ca subsidiu pentru stăpânul lor. în** egistrul vistieriei **maghiare din anul 1494 pentru Transilvania posesiunile** (imnului moldovean **erau înscrise cu un impozit scutit de 1715 florini, după** Episcopia de Alba Iulia cu 2643 și înaintea **ducelui Ioan Corvin cu 852, dintr-**iitotal de 14.000 **florini impozit neplătit pe Transilvania[551]. în plus, domnul** Moldovei, socotit între **baroni, primea un subsidiu anual de 1000 de florini, din** impozitul Ardealului[552].

După obținerea **domeniului Ciceu, Ștefan a reușit să-și extindă stăpânirea** «in cumpărare asupra altor sate din zonă. **La 27 aprilie 1495 el cumpăra pentru** !OOde florini jumătate din **posesiunea Jichișu de Sus[553], în iunie același an cu** Wde **florini jumătate din satul Petrești, comitatul Solnocul de Mijloc, inclusiv** **ocurte** nobiliară[554]. **Castelanul Ciceului Lațcu** ***(Lazko)*** **se opunea la 10 februa-**ic 1497 cu armele încercării **autorităților de punere a nobilului Nicolae Desew** deLossonczîn stăpânirea unei părți **din** posesiunea **Mihăieni „opunându-li-se** împreună cu complicii **săi cu brațul înarmat și cu silnicie, alungând de pe acea** posesiune pe omul **vostru (al voievodului — n.n.) și al nostru (al capitlului —** M.)... în sfidarea **dreptului și contra obiceiului din tot regatul Ungariei...".** tei asemenea sfidări cu **brațul armat ale autorității publice nu sunt rare în** epocă, din formularea **actului transpare destul de limpede reacția acestora față** un posesor străin și tocmai **de aceea dispus mai puțin să se supună procedurilor**

[1 S1] **Engel,** *Geschichten,* **p. 37-38. în anul următor era scutit pentru Ciceu și Cetatea de Baltă de impozit în** valoare de **1515 florini** ***(Ibident,*** **p. 149).**

[a2]*lbidem,* **p. 46. Suma echivala cu întreținerea a 40 de călăreți în soldă pe timp de un an și** «mai mare decât salariul **anual cumulat al celor doi bani de Severin (800 fi.).** *l [w]]M,KmjL,* **11,2956.**

™*li>idem,* 2965 și 2966.

legale din regat. în consecinţă, capitlul i-a chemat la judecată în faţa voie dului Transilvaniei pe „măritul domn Ştefan voievodul Moldovei şi pe fiul s Alexandru" *(magnificum dominum Stephanum wayuodam Moldauiensenn Sandrinumfilium eiusdem)*[555]. în timpul încercării de îndeplinire a unei i a voievodului Petru de Sankt Georg şi Bozin, referitoare probabil la cazul s citat, omul voievodal a fost iarăşi atacat şi rănit sub cetatea Ciceu de i *boierii* şi familiarii domnului Moldovei, pentru care a fost despăgubit^ „strălucitul şi măritul domn Ştefan, moştenitor, domn şi voievod al' Moldovei şi de fiul său numit Bogdan voievod" *(spectabilis ac magnifi dominus Stephanus heres et dominus wayuodaque terre MoldaviensisM filius eiusdem Bogdan Wayda nominatus)*[556]. în anul 1497, reprezenta domnului moldovean, Nicolae de Tătârlaua, reclama o pagubă (exagerată)d 10.000 de florini, săvârşită de locuitorii din Velţ (corn. Târnava) prin ocu unor pământuri şi vii de pe domeniul Cetăţii de Baltă *(Kykellewwar)* şi i pe rege să le doneze uzurpatorilor[557]. La 1515 pârcălabul Sava al lui Bog purta o adevărată luptă cu călăreţi şi pedestraşi împotriva autorităţilor! încercau să pună în stăpânire pe nobilii Bethlen la Veseud[558].

De la Emeric Bânfi şi Ioan Bănfi, Ştefan voievod, împreună cu Bogdan, reprezentaţi de „alesul Petru pârcălabul de Ciceu" *(egregiusPei Porkolab de Chicho)* au cumpărat jumătate din posesiunile Târgu-Lăpuşî pertinenţele sale, Borcut, Răzoare, Valea Lăpuşului şi Rohia din Soln Interior[559]. Acelaşi Ioan Bânfi vindea pe veci moldoveanului întreaga] une Orbău (Solnocul Interior/Satu Mare) cu suma importantă de 2000 de £ rini[560]. De pe urma acestor achiziţii domnul Moldovei are de suportat) pretenţiile unor membri ai stufoasei familii Bănfi de Lossoncz[561].

Ştefan şi-a dovedit mărimea atât ca feudal al regatului ungar, sporin stăpânirile în partea de nord a Transilvaniei, cât şi ca suveran român, | faptul că a reuşit să pună o bază durabilă unei stăpâniri româneşti dincolo<j munţi, cu urmări peste veacuri.

---

555 Jako, *Kmjk.,* II, 3004, p. 152: „simulcum suiş complicibus armatis et potentiariism ipsis contradicendo prefatos vestrum et nostrum homines ab eadem possessione expellei preiudicium iuris et contra consuetudinem totius regni Hungarie".

556 Jako, *Kmjk.,* II, 3230, actul din 1 martie 1502.

557 *Ibidem,* 3010.

358 Iorga, *Istoria românilor din Ardeal,* p. 101.

359 Actul din 13 februarie 1500, la Veress, *Fontes,* IV, p. 50-51 şi regeşte în *Bănjfyc* p. 361 şi Jako, *Kmjk.,* II, 3126. Reluat identic cu data de 3 aprilie 1500, *Bdnffy oii.,* p. 364-366.

560 Jako, *Kmjk.,* II, 3263, actul din 13 decembrie 1502. 361 *Ibidem,* II, 3240, 3241, 3263.

Domnii din Țara **Românească au stăpânit de asemenea feude ardelene.** Timp de câțiva ani, **se pare între 1479-1483, în timpul domniei lui Țepeluş şi d Călugărul, Făgăraşul a fost stăpânit în numele lui Basarab Laiotă de către** oierul Dragomir Udrişte, **de la care regele Matia 1-a donat iarăşi saşilor din** le şapte scaune[562]. Situația **aparte a acestui district anexat recent de către** igat,având puternice **tendințe centrifuge, i-a determinat pe suveranii următori** renunțe la donarea **lui către domnii români fideli, în favoarea altor domenii** in aceeaşi parte **sudică a Transilvaniei. La 1508 regele Vladislav dăruia târgul Seoagiul** de Jos (Hunedoara), **cu domeniul său, format din vreo 16 sate din jur, D** principal de pe Valea **Geoagiului, voievodului Țării Româneşti Radu cel** fere, cu fiica Anca şi fiul Vlad[563]. Moartea **domnitorului în acelaşi an face ca** omeniul să ajungă vreme **de un deceniu pe alte mâini. La 9 iunie 1517 însă Sie Ludovic II 1-a donat lui Neagoe Basarab şi fiului său Teodosie pentru** delitate față de regatul **ungar, ca să le fie de adăpost lor, urmaşilor şi boierilor** lor. în deceniul următor, **într-adevăr, mai mulți boieri munteni stăpâneau în** continuare la Geoagiu[564].

4.7. NOBILIMEA ROMÂNĂ CA OBŞTE

4.7.1. Nobilimea **română ca entitate privilegiată:** i **„universitățile româneşti"**

Nobilimea românească, **după cum am constatat, este foarte numeroasă în** Bgiunile dintre **Tisa şi Carpați, chiar majoritară pe alocuri, ridicându-se umeric** la câteva **mii de persoane[565]. Din rândurile sale făceau parte familii şi** individualități marcante, afirmate pe **întreaga scară a ierarhiei sociale. Expresia tbili** români" **desemna o realitate de necontestat a epocii studiate. Ceea ce nnărim** aici este de **a arăta în ce măsură aceşti nobili nu au rămas doar** indivizi, mai mult ori mai **puțin numeroşi, diseminați într-o mulțime alogenă, şi** impleelemente de **structură ale unor instituții funciarmente străine, ci funcțio-** ează ca grup structurat, **în instituții şi după un drept propriu. La scara istorică** ceasta înseamnă a **constata măsura supraviețuirii politice poporului român din** Transilvania şi Ungaria în **Evul Mediu.**

■**lobilimea** românească s-a putut manifesta ca atare doar în cadrul districte-[1] şi acelor **unități administrative în care aceasta era majoritară: comitatul Iramureş, banatul Severinului, cu districtele sale privilegiate, districtul Hațe-**

■ I/*, VII, 4541.
I [Kl]HD, 11/2,452; *Csdnki,* V, p. 55. [
"&«, V,p.56. [565] Vezi estimările din cap. următor.

gului şi Ţara Făgăraşului şi în măsura în care a reuşit să obţină; grup, prin spargerea monopolului şi presiunii nobilimii maghiare şi institui sale. Celelalte entităţi româneşti, organizate ca districte prevăzute cu privii şi ele, sunt de alt grad, inferioare juridic; fiind creaţia nobilimii condiţionj dependente de un stăpân feudal, altul decât suveranul, ele contau întâjj entităţi administrative ale domeniului respectiv şi abia pe urmă, eventi subdiviziuni ale comitatelor.

Obştea nobiliară, totalitatea nobilimii *(universitas nobilium)* se manifi prin instituţia adunării nobiliare sau boiereşti, cu atribuţii politico-a strative, juridice, fiscale. Amploarea, funcţionalitatea şi însemnătatea acej instituţii au fost demonstrate recent cu multă pătrundere[566], asfel încât nun insistăm asupra lor. S-a subliniat cu îndreptăţire vigoarea aproape surprj zătoare acestor instituţii, solidaritatea clasei feudale româneşti şi succesele ei obţinerea unor privilegii de grup, inclusiv în epoca cercetată[567]. Ca explica principale au fost oferite refugiul compensatoriu către local al elitei române eliminate ca entitate din congregaţii, dezvoltarea nobilimii româneşti subC< vineşti, îndeosebi pe baza rolului său militar antiotoman şi evoluţia genen din Transilvania şi din regat către constituirea „universităţilor" întemeiate privilegii şi a regimului corporativ, de stări. Fără îndoială, fiecare din ace factori şi-au avut contribuţia lui la configurarea autonomiilor româneşti, cadrul unui proces dinamic ce obliga la căutarea unui *modus vivendi* înl feudalitatea românească, mai exact ceea ce a mai rămas din ea, şi structuri feudalismului de tip apusean în ofensivă. Trebuie subliniat aici un fa important, anume că, privilegiile de grup din secolul al XV-lea şi structuri consacrate de ele au dat o înfăţişare societăţii feudale ardelene, care se păstra, cu puţine modificări până în epoca reformelor moderne. în interval 1457-1494 românii din regatul Ungariei au obţinut cel mai mare numări privilegii de grup din întreaga lor istorie medievală[568].

Urmând evoluţia clasei feudale, în cadrul căreia cnezii se asimilează trept nobililor, comunităţile nobile româneşti de la mijlocul secolului al XV-lea din a doua sa jumătate s-au consolidat. în primele circa două decenii a intervalului studiat cnezii mai apar alături de nobili în compunerea adunări obşteşti, după care sunt amintiţi numai nobilii. Aceste entităţi privilegia aveau desigur multe în comun cu cele tipice ale feudalismului maghiar, cai reprezentau modelul şi în sistemul cărora au fost acceptate, dar, în acelaşi tim| aceste districte, adunări, scaune, drepturi şi cutume, se deosebesc în mull

[566] Pop, *Adunările cneziale.*

[567] I.-A. Pop vorbeşte chiar de „adevărata înflorire, sub forma parţial adaptată rânduielii) feudale apusene" {*Ibidem,* p. 213).

[568] Constatarea aceluiaşi, *Privilegii,* p. 676.

privinţe de cele ale feudalităţii maghiare, vădind originea inconfundabilă şi caracterul românesc al nobilimii care le susţinea.

Maramureşul este unicul exemplu de comitat organizat ca atare pe o struc-îră integral românească. Trecerea de la voievodat sau „ţară românească" la cmitat nobiliar s-a petrecut în a doua jumătate a secolului al XlV-lea, prin tragerea feudalităţii româneşti şi cu ajutorul ei[569]. în epoca cercetată înregi-râm doar consolidarea acestui statut, pe măsura evoluţiei feudalităţii romă-leşti. Obştea nobililor din comitat se manifesta în cadrul adunărilor nobiliare, re se întruneau regulat, de regulă marţea, odată cu scaunele de judecată, şi are alegeau dregătorii permanenţi, juzii nobiliari în număr de patru şi juraţii scaunului comitatens, deliberau şi decideau în chestiuni administrative, fiscale îimilitare, în conformitate cu atribuţiile legale. Hotărârile lor şi ale scaunelor de judecată erau emise de obicei în numele comitelui sau vicecomiţilor care le-i şi prezidat şi sigilate cu sigiliile acestora şi ale juzilor nobiliari. în admini-straţia comitatului distingem două componente: reprezentantul puterii centrale, cmitele, în acelaşi timp şi cămăraş al salinelor maramureşene, rezidând de obicei în cetatea Hust, cu doi vicecomiţi, familiari ai săi, numiţi castelani la ist şi în castelul de la Ronişoara şi reprezentanţii nobilimii locale: juzii nobi-ilor,aleşi de aceasta din familiile fruntaşe ale comitatului. în număr de patru, ceştia aveau un rol foarte important, întrucât, în virtutea obiceiului locului, ei sau un asesor din scaunul de judecată, executau sentinţele şi poruncile privitoare la proprietate (în loc de *homo regius)* şi reprezentanţii autorităţii nu puteau executa vreo măsură fără participarea unui jude nobiliar. Adunarea nobililor sai alegea pe asesorii juraţi, judecătorii, care împreună cu juzii, notarul şi mitele sau un vicecomite alcătuiau scaunul de judecată comitatens. . Uneori obştea nobilimii maramureşene se reprezenta singură, ca în cazul iterventiei din octombrie 1499, când „cei patru juzi şi obştea nobililor comitatului Maramureş" *(quattuor judices ac universitas nobilium comitatus Maranorosiensis)* solicitau regelui reconstituirea unor acte pierdute privitoare la nunţii de păşunat. Motivul rezida în principal în faptul că cornițele Ioan Tarczay, împreună cu Bartolomeu Dragfi, încercau să acapareze unul din acei nunţi, probabil profitând tocmai de lipsa momentană a actelor de proprietate[570]. La 25 iulie 1504 regele le cerea „comiţilor şi obştii nobililor din imitatul Maramureş" *(egregiis et nobilibus, universităţi nobilium comitatus Maramorosiensis)* să fie gata pentru o intervenţie în Moldova, unde voievodul amurit[571].

"'Popa, *Ţara Maramureşului,* cap. VIII: *Voievodat şi comitat în Maramureş,* p. 183-202.

™*Mihalyi,* 362.

[571] *HD,* 11/2,423.

Cu toate implantările de nobilime străină, care au luat amploare în ultimi deceniu al secolului al XV-lea şi după deposedările din 1514, comunitate! nobiliară maramureşană n-a putut fi dislocată. Ea a continuat să afirme, j pofida „formei străine", un fond de viață națională românească, unică în td cuprinsul regatului ungar.

Banatul Severinului este pandantul sudic al comitatului Maramureş,a care formează împreună o axă nord-sud a ținuturilor româneşti din regatii ungar. Constituirea sa ca unitate administrativă şi a comunității sale nobiliare» a realizat însă cu totul diferit de Maramureş[572]. Districtele aflate sub autoritate^ banului de Severin au evoluat, pe de o parte, în maniera celorlalte distria româneşti, având în frunte clasa cnezilor şi instituțiile create de ea, dreptd românesc etc. Pe de altă parte, asupra evoluției lor şi-au pus amprenta aşezarei lor pe graniță, către Țara Românească, cu care se aflau în străvechi legături, j mai nou cu puterea otomană, devenind un avanpost al regatului mereu asediat] împrejurările specifice ale aşezării lor la fruntarii au făcut să fie cruțate deal dăruite unor feudali dinafară, iar fruntaşii cnezimii au obținut recunoaştere» statutului nobil pe calea meritelor militare. De timpuriu, aici au apărut nobilii] sau cnezii-nobili, recunoscuți prin act regal în cnezatul lor, iar instituțiile feudal lității maghiare au început să-şi vădească influența modelatoare. Caransebeş! s-a impus ca principal district al banatului, prin mărimea, poziție teritoriala^ mai ales prin reşedința permanentă a vicebanilor şi loc al adunărilor comuni ale celor opt districte. Aici banii sau vicebanii prezidau scaunul de judecații banatului *(sedis principalis),* la care se apelau pricinile de mai mică importând judecate la nivelul districtual. De asemenea, aici se găsea şi mănăstirea franci cană, menită să-i țină pe nobilii şi cnezii români în respectarea catolicismul! impus mai mult prin măsuri de forță. Bănățenii formau, de asemenea, o unita» militară de elită sub comanda banului de Severin. Astfel s-a ajuns ca nobilinwd şi cnezimea din districte să[7]constituie tot mai mult o comunitate unită nu numai administrativ şi militar, dar şi ca statut şi aspirații. Adunările obşteşti şisca nele de judecată s-au ținut de multe ori în comun, iar la mijlocul secolului XV-lea tendința de constituire într-un singur corp a „universităților" nobilia districtuale se dovedea tot mai puternică. Iancu de Hunedoara şi cancelaria! care s-au remarcat printr-o redare fidelă şi destul de nuanțată a realiti româneşti, au folosit pentru prima oară expresia „cele şapte scaune romăi (al optulea, Comiatul, se afla în posesia guvernatorului ca zălog încă < Sigismund) la 1451[573]. Obştea nobililor şi cnezilor din districtul Ca *(Nos universitas nobilium et keneziorum de districtu Karansebes),* cea

[572] Vezi Motogna, *Districte româneşti* şi mai recent, Țeicu, *Banatul montan,* p. 4274

[573] Mandatul din 15 iunie către „nobilibus viris, iudicium nobilium septem ! Volachicalium" pentru o cercetare de martori în adunare generală *(HD,* II/2,2)

importantă din banat, emitea în aceeaşi perioadă acte după modelul cancelariilor marilor dregători[574].

Marele privilegiu din 29 august 1457 a consacrat juridic „universitatea bătaia" formată din cele opt districte: Lugoj, Caransebeş, Caraşova, Bârzava, rfehadia, Almăj, Ilidia şi Comiat. După ce confirmă în bloc toate privilegiile şi îi asigură de respectarea tuturor libertăţilor de până atunci, actul introduce o ierie de elemente noi sau precizări la altele existente, dintre care primul se referă la unitatea lor. Cităm din Şincai: „Şi ca aceiaşi nobili româneşti şi *mti\,unindu-se între sine (fumata inter se unione* — s.n.), cu atâta mai bine sâ poată face şi de-aci înainte slujbele noastre şi ale crăimei noastre *în apărareavadului Dunării* (lipsă în ediţie — n.n.), am orânduit ca de-aci încolo, întru acele opt ţinuturi, nici o moşie să dăruim cuiva, fără numai acelora care se w vedea a fi vrednici pentru slujbele sale şi acele opt ţinuturi nu le vom despărţi de laolaltă, nici vom dărui vrunul dintrînsele cuiva, ci le vom ţinea laolaltă nedespărţite pre sama s[ântei] Coroanei crăimei noastre, precum le-au ţinut şi craii cei dinnaintea noastră."[575] Privilegiul acesta şi evoluţia clasei feudale româneşti („dispariţia" cnezilor, stabilirea multor nobili în oraşul Caransebeş, influenţele inevitabile ale instituţiilor oficiale ş.a.) au dus la slăbirea treptată a identităţii districtelor în favoarea celei superioare a „ţării" Severinului cu centrul la Caransebeş, care evoluează treptat către asimilarea cu imitatele. „Cornitele" menţionat în privilegiu n-a existat de fapt în această perioadă; el este în realitate banul Severinului, a cărui autoritate s-a extins şi asupra districtelor care au ţinut de comitatul Caras, care şi-a încetat existenţa. In pofida unor adaptări la modelele şi instituţiile oficiale, caracterul românesc al Banatului rămâne puternic conturat.

Deşi meritele luptei antiotomane erau recunoscute în privilegiu şi celorlalţi români *{ceterorum Walachorum),* privilegiul amintit asigura numai nobililor şi cnezilor, scutirea de vămi, ceea ce era un privilegiu nobiliar. Caransebeşenii de orice stare aveau şi ei un privilegiu special în această privinţă încă de la ligismund, pe care în ultimul deceniu al secolului al XV-lea, la începutul omniei lui Vladislav II, ei simt nevoia să-1 confirme. Pentru participarea la luptele cu turcii şi marile distrugeri suferite din partea lor, regele confirma la 1 octombrie 1494 „românilor şi oamenilor de altă stare sau limbă din districtul Caransebeş" *(universorum Wolachorum et alterius status sew linguagii in iistrictu Sebeş constitutorum et comorantium)*[516], privilegiul de la Sigismund de scutire de vamă şi dare pentru ei şi bunurile lor în cuprinsul regatului. La

---

i74Pesty,Szorniy,III,310 57S
Şincai,*Hronica,* II, p. 43.
m*?sxty,Szoreny,* III, 113.

17 ianuarie 1497, privilegiul este reînnoit, caransebeşenii fiind reconfirmaţii „vechile lor libertăţi" *(antiquis ipsorum libertatibus)*[577].

Banatul şi-a consolidat autonomia şi individualitatea şi prin faptul { aproape toţi dregătorii oficiali: bani, vicebani, castelani, juzi nobiliari (num| aici *crainici),* comandantul garnizoanei Caransebeş (numit *voievod),* nota sunt recrutaţi din nobilimea locului, fiind în această privinţă un unicat în Iu românească din regatul ungar.

Haţegul se găsea în intervalul 1440-1514 în uşoară degradare ca entits politico-administrativă. Ea este în legătură cu ascensiunea cetăţii Hunedoara a organizării comitatului omonim, având ca bază socială nobilimea din vals Mureşului şi a Streiului inferior, preponderent maghiară. Cetatea Haţegului ajuns în mâini private, iar rămăşiţele fostului domeniu regal din district,] cetăţii Haţeg, au trecut la cel al cetăţilor Deva şi Hunedoara. Elita nobilimi haţegane s-a înrudit cu familii din comitatul Hunedoara şi, în pofida rezistenţi anterioare la imixtiuni, după 1500 blocul haţegan a devenit mai permisiv,J măsură ce nobilii au devenit mai apropiaţi de tipul comun al nobilimii *a* mitatului.

Cu toate acestea autonomia districtului haţegan este indiscutabilă şi ea a la bază în această perioadă comunitatea nobilimii de aici, în exclusivitate romi nească, acţionând în virtutea unei tradiţii străvechi. Funcţiona în continua! instituţia adunării nobiliare, anumite cutume specifice şi interese de grupaj continuat să fie promovate cu tărie, luptătorii de aici s-au afirmat în continui ca grup de elită sau ca personalităţi de excepţie în anturajul celor doi suvd corvineşti, contribuind la menţinerea individualităţii districtului haţegan[5"] cazul adunărilor comune cu nobilii din comitat, haţeganii erau menţio distinct. Faptul că nu găsim juzi nobiliari ai comitatului provenind din i lor până la 1514, deşi ca număr îi egalau uşor pe ceilalţi nobili din comitat indică faptul că până la această dată integrarea celor două entităţi n-a făcut râd progrese considerabile.

Cu toate acestea, primul privilegiu comunitar obţinut de haţeganiapai abia la 3 septembrie 1494, când regele Vladislav II acorda din Sibiu „nobililo şi românilor din districtul Haţeg" *(universorum nobilium et Walachorumi districtu Haczak)* o importantă scutire de obligaţii faţă de stat, având în vedera rolul lor îndelungat în apărarea ţării de turci[579].

---

[577] Feneşan, *Privilegiile Caransebeşului,* p. 161.

[57li] Cf. Drăgan, *Originile individualităţii Haţegului.*

[579] *HD, U/2,* 316. *Walachi* în acest caz trebuie să fie, la fel ca în privilegiul Caransebeş, locuitorii liberi ai târgului Haţeg, eventual ai Sântămăriei; în nici un caz roit condiţie servilă. /

■ La 17 aprilie 1501, când nobilii Cândea de Râu de Mori au încercat să se itroducăîn mod fraudulos în stăpânirea întregii Văi a Jiului, mai mulţi nobili nPui,Mățești, Vad, Unciuc şi Peşteana au protestat „în numele lor şi a tutuinobililor şi proprietarilor din districtul Haţeg" (în *eorum ac universorum obilium et hominuni possessionatorum prefati districtus Haczak),* susţinând că u„anumite drepturi" *{certa iura)* asupra zonei, desigur nescrise[580], dar la fel le puternice. Pe temeiul lor, Vladislav II dăruia la 1506 obştii nobililor din istrictul Haţeg *{universitatis nobilium districtus Hathak)* pajiştile şi păşunile, câmpul de pe cele două Jiuri împreună cu dreptul de a spăla aurul, pe care le-au tăpânit din vechime, pentru fapte de credinţă prestate vreme îndelungată[581], marcând triumful obştii haţegane asupra familiei Kendefi. O descoperire documentară recentă, referitoare la un conflict similar cu autorităţile comitatului şi ale cetăţii Hunedoara din anul 1484, atestă faptul că „moşia sau valea Jiul, npreunăcu fâneţele, pădurile, munţii şi culmile muntoase a ţinut din vechime pe veci de districtul Haţeg şi ţine de acesta până în ziua de astăzi"[582]. *Făgăraşul* prezintă o situaţie juridică cu totul deosebită de celelalte entităţi ininistrativ-teritoriale amintite. El este practic o bucată din Ţara Românească, lent incorporată în regat, cu statutul de domeniu regal, pus sub comanda unui iltfuncţionar, numit în fruntea cetăţii Făgăraş. E o „ţară" integrată cu forţa, Statutele din anul 1508, reglementau noul regim, ce consacra victoria regatei. Feudalitatea locului, boierii, n-a fost recunoscută ca nobilime a regatului, ca persoane libere privilegiate cu homagiu de 33 florini, cu statut similar boilor, iar adunarea boierilor, autonomia Ţării Făgăraşului s-a manifestat aproape exclusiv pe temei juridic[583]. Nobilime „adevărată" în intervalul studiat iii s-a constituit, exceptând cazul singular al familiei Mailat. Cu toate acestea, fâraşul este entitatea cea mai curat românească din cuprinsul regatului ungar, cu viaţa obştească deocamdată cel mai puţin contaminată dintre toate, dată fiind (anexarea sa recentă. Preţul acestei situaţii a fost inferioritatea juridică de care orbeam. La polul opus se afla Maramureşul, care s-a constituit comitat nobiliar privilegiat, însă cu preţul preluării de către nobilii români a „formei străine" aproape în toată cuprinderea sa.

4,7.2. Raporturile cu congregaţiile nobilimii

Comunităţile nobiliare comitatense şi organele lor specifice: congregaţiile, scaunele de judecată, juzii nobiliari, s-au constituit între Carpaţi şi Tisa, excep-

---

"HD, H/2.388. 1

"' Dl. 74.664.

il2 Râduţiu, *Valea Jiului ta 1484:* **„possessio aut vallis Dzwl, cum fenilibus, silvis, monti-ţetcollis.ab ewo et etemaliter ad districtum Haczag pertinuit". Este vorba de actul de mărtu-bal juzitor, vilicului şi juraţilor din Orăştie din 29 iulie 1484, dat la cererea unor nobili, trimişi [ai** obştii haţegane.

■ il3 Pop, *Adunările cneziale,* p. 195 **şi urm.**

tând Maramureşul şi Banatul Severinului, pe temelia nobilimii maghiare, r cate dintre urmaşii triburilor cuceritoare sau a unor colonişti mai târzii în^ cetăţilor regale. Autonomiile româneşti, cu toate structurile lor care au reuşi se păstreze până mai târziu, ne apar separate de cele nobiliare. Acok acestea s-au descompus treptat prin evoluţia cnezimii în direcţia asin nobilimea s-a produs un fenomen de aderare a nobililor români la comunit preexistentă şi la instituţiile sale. Aceasta a fost situaţia în comitatele] Ugocea, Bihor, Arad, Zarand, Turda, Cluj ş.a. Ca nou veniţi în comuniu privilegiaţilor, ca „nobili valahi" cu o anume particularitate şi min numeric peste tot, cu excepţia Hunedoarei şi a celor două unităţi ron Maramureşul şi Banatul de Severin, românii nobili nu puteau emite] decât cel mult, ca în Hunedoara de pildă sau în zone cu anumită densitate,$ se respecte anumite cutume şi elemente de specific local. în Transilvania,! pragul epocii pe care o analizăm, s-a constituit nobilimea ca stare *naţio nobilitas,* în componenţa căreia românii nobili se includeau doar în j cipiu. în realitate, la 1437, când nobilimea s-a manifestat mai întâi caatarej cadrul „uniunii frăţeşti" *(fraterna unio),* devenite ulterior „uniunea celor j naţiuni", nobilii români de condiţie similară, adică având nobilitatea c existau într-un număr neglijabil. Problema ţărănească, una din cele două j primejdii care au grăbit agregarea stării nobiliare în Ardeal, era în; nobili români, de pildă în Haţeg, practic inexistentă. în schimb, tot din Huj doară, nobilii maghiari din valea Mureşului se aflau între fruntaşii „naţia care au combătut ţărănimea răsculată de la Bobâlna.

După câte se pare, nobilii români din Transilvania propriu-zisă, in cnezi, apoi nobili şi cnezi, formau chiar în armata voievodatului o militară aparte[584], fiind şi în această privinţă distincţi de corpul nobilimii.! denuniirea lor de „nobili români" exprimă această situaţie particulară.

Desigur, ei participau la congregaţiile comitatense, era chiar obligatoriu dietele de la Turda şi de la Buda, însă mai cu seamă la scaunele de ju după cum rezultă din documente. Nobilii din Transilvania nu participau lai ungară; îi reprezenta doar voievodul. Din comitatele vestice luau parte< câţiva reprezentanţi *(nuntii)* aleşi de congregaţia locală. Dintre nobilii i n-am reuşit să identificăm decât pe Nicolae Dragfi în perioada 1439-14 partea comitatului Solnocul de Mijloc şi pe Ioan de Petrova din Ma 1505. în timpul lui Vladislav II erau chemaţi şi alţi fruntaşi comitatenşi laI mite diete lărgite, ca de pildă, Mihai Kendefi la dieta din anul 1492. Toi asesor la tribunalul voievodal în 1499, iar Petru Dej de Iclod (de Timişel) aminteşte ca participant la dieta de la Turda din 1505.

[584] Vezi cap. 7. *Rolul militar al nobilimii româneşti.*

| într-o epocă **în care regimul stărilor se afirma cu putere în Transilvania şi** Ingaria, problema **raportării românilor la acest regim nu poate fi ocolită.** Apariția viitoarei *Unio* ***trium nationum*** **şi a „universității săseşti" marchează llieierea** unui **proces mai îndelungat, de evoluție şi agregare a acestor entități** olitice constituite pe baza **unor privilegii succesive. Cele trei „națiuni" au por-** icuun avans *ab initio,* **acela al cuceritorului sau al colonistului privilegiat,** ansolidat apoi prin privilegii. Românii **aveau în schimb handicapul poporului** acerit, ale căruit **puteri au fost diminuate mai întâi prin divizarea între omeniile** nobilimii şi **ale bisericii, ale coloniştilor saşi şi secui, unde feuda-itatea**românească a fost practic **lichidată şi domeniul regal, unde s-a conservat** panii la mijlocul **secolului al XlV-lea. De la începutul secolului al XlII-lea** regalitatea maghiară, sub influența **impulsurilor cruciate venite din partea** apalității, a deschis frontul **cruciadei interne contra „schismaticilor" ortodocşi,** eclarați duşmani ai credinței catolice, **posesori nelegitimi şi, deci, incom-fibilicu** starea nobiliară. **Măsurile de rigoare extremă ale lui Ludovic I de la** umătatea veacului al **XlV-lea, condiționând nobilitatea cnezilor de un act de** lanie obținut pe baza **fidelității față de rege şi de apartenența la catolicism, au** provocat o nouă selecție în ceea ce mai **rămăsese din feudalitatea românească.** Reducerea masivă a **domeniului regal, donat diverşilor particulari, a desăvârşit** rocesul. Pe ruinele acestuia, cu **„ajutorul" crizelor interne din regatul ungar şi** laiales al pericolului **otoman şi datorită mai ales unei vitalități extraordinare,** •a născut nobilimea **română de la mijlocul secolului al XV-lea. Ea era, cu** câteva excepții, minoritară **în mai toate comitatele, în unele practic inexistentă.** 'uternic minoritară era şi **la nivelul celor două „regnum" Ungaria şi Transil-vania,** având şi neajunsul **de a fi divizată politico-administrativ şi geografic. în** :adrul Ungariei propriu-zise **cele două comitate româneşti Maramureşul şi** Severinul se aflau la extremități una de **cealaltă, iar acolo unde geografic erau** alăturate, Banatul şi Hațegul, erau **separate administrativ. Hațeganii şi hune-dorenii** luptau sub comanda **voievodului, bănățenii sub banul de Severin şi** Mitele de Timiş, **maramureşenii sub căpitanul părților superioare, alături de** comitatele din Ungaria de Sus (Slovacia).

într-o societate **evoluând pe temeiul diferențierii sociale, al stărilor medie-sle,** având deja **premise seculare pentru privilegiați, nobilimea românească, de** ită recentă, cu **un statut juridic încă nedefinitivat şi covârşitor minoritară** umeric, nu putea **constitui practic la acea dată o stare. Ea n-a avut acces la** privilegii generale; acestea s-au acordat **împotriva ei. Abia în epoca cercetată** pe alocuri la nivel local **entitățile româneşti reuşesc să-şi asigure privilegii de** grup.Evoluând către o „formă **străină", instituția nobilității maghiare, singura** fond admisă în **stat, venind mai târziu, periferică numeric şi având un statut** aparte,nobilimea română **n-a avut o altă şansă în faza maximei sale dezvoltări,**

decât să se alăture „națiunii" nobiliare existente, către care o îndreptau in sele sale fundamentale de clasă.

4.8. RELAȚIILE DIN SÂNUL CLASEI NOBILIARE

/

4.8.1. Familiaritatea

Familiaritatea este o relație de tip suzerano-vasalic stabilită între un^ nat, baron sau dregător şi colaboratorii săi apropiați, nobili aflați în antu în serviciul lor[585]. Familiari erau numiți şi cei aflați direct în slujba regei că erau baroni sau alți dregători din aparatul de stat, fie că erau slujbaşii domeniile sale private. Spre deosebire de relația clasică, familiaritatea nu| nea caracterul de generalitate la nivelul întregii clase feudale şi nici rig cunoscute în Apus: contractul cu valoare juridică, donarea unui feud j Relația de familiaritate implica totuşi obligația de credință *(fidelitas)* a fl Harului, întărită probabil prin jurământ, precum şi cea de *auxilium etconm* față de „suzeran". La rândul său, acesta avea datoria de a-şi proteja „vasali^ precum şi de a răsplăti cu dreptate serviciile sale, în bani, pradă de război,) favoritisme cu diferite împrejurări şi chiar cedarea unor bunuri: posesiuni,i etc. Una din diferențele esențiale dintre vasalitatea de tip apusean şi farailj tatea din regatul ungar este, în cazul celei din urmă, tocmai acest cai determinant al relației „de serviciu", în raport cu cea personală, abia sesizai! I se potriveşte, de asemenea, termenul utilizat până târziu în Transilvanii „slugă nobilă" *(servitor, famulus nobilis,* chiar *iobagio).* De departe *a* frecvent în secolul al XV-lea rămâne totuşi *familiaris.*

Rareori aceste relații îmbrăcau o formă juridică; de aceea sunt maij sesizabile în documente, cu excepția acelora care fac mențiunea exp acestui fapt. în timp, familiaritatea pare a înceta odată cu terminarea sliț dispariția „suzeranului", abandonarea lui pentru un altul ori înaintareape$ socială a familiarului. Andrâs Kubinyi constată, spre exemplu, la reprezei nobilimii mijlocii promovați în consiliul regal în perioada iagellonă, fap şi-au schimbat destul de frecvent domnii în cariera lor anterioara^ familiari[586]. De regulă, familiaritatea era legată de o slujbă precisă prestată, zeranului", care, la rândul său, putea fi el însuşi un dregător sau nu. Cumr numea direct doar dregătorii importanți, familiarii acestora dețineam

---

[585] A se vedea Bonis, *Hiibe'rise'g,* cap. IV.2. Familiansok (Familiarii), p. 217-312; *Mlfi* p. 262-265, Familiaritâs (Familiaritatea) *s.v; Erdelyi tortenete I,* III: 3 Baroni şi nobili, p. 6 sau mai vechea lucrare a lui Domanovszky, *Serviensek esfamiliărisok,* Budapest, 1912,c specială asupra secolelor XIII-XIV, de început ale familiarității.

[586] Kubinyi, A *kirălyi tandcs koznemesi ulnokei,* p. 264-265.

pnnat la nivelele mijlocii şi inferioare ale administraţiei: vicevoievozi, icebani, vicecomiţi, castelani şi vicecastelani, căpitani de garnizoane etc. O itegorie numeroasă era cea a administratorilor (provizori) şi funcţionarilor de domeniile regale şi ale marilor feudali, din administraţia cetăţilor şi curţilor fciliare ori a unităţilor cu caracter economic şi fiscal. Uneori se ascunde ceeaşi relaţie între mărimile interveniente şi beneficiarul actului de danie sau ivoare, deşi în acest caz este de verificat şi pe alte căi dacă relaţia era *statortâ* sau pasageră, legată de o expediţie militară sau întâmplătoare. Aceste JBţiuni ascund frecvent doar raporturile administrative obişnuite dintre un jbiloarecare şi şeful unităţii teritoriale respective (d.ex. cornițele de Timiş. stanul părţilor superioare, voievodul, banul Severinului etc).

Mărimea „familiei" depindea de mărimea averii, a rangului social şi a pozitl funcţiei în ierarhia de stat. Toţi marii dregători (baronii) aveau numeroşi jtiliari, ei înşişi fiind nu doar baroni ai ţării, ci şi familiari ai regelui. Acesta avea la curte şi în teritoriu un număr foarte mare de familiari, din rândul cărora ['alegea funcţionarii înalţi şi împrospăta rândurile aristocraţiei. Instituţia ţiliarităţii a asigurat un grad înalt de mobilitate a societăţii nobiliare, mai cu Itonă în epoca Hunedorenilor[587].

Nobilii români pot fi întâlniţi la toate nivelele ierarhiei, atât în postură de fcliari,cât şi ca fruntaşi, baroni şi magnaţi, beneficiari ai familiarităţii. Atât ifremea lui Iancu şi Matia, cât şi în timpul vieţii ducelui Ioan Corvin 1504), familia hunedoreană a dispus de o pleiadă de familiari români, recrutaţi în virtutea poziţiei, originii şi a situării imensului său domeniu în fele româneşti, adică dincoace de Tisa. Exceptându-i pe Dragfieşti, toate Helalte familii româneşti ridicate în elita socială centrală sau locală şi-au torat ascensiunea raporturilor de familiaritate cu familia Corvineştilor.

Pentru epoca lui Iancu de Hunedoara familiaritatea a avut un conţinut preanpănitor eroic, în „familia" sa numeroasă cei mai preţuiţi erau căpitanii firii, castelanii cetăţilor din faţa turcilor, luptătorii neînfricaţi de pe câmpul de Kt. Aşa sunt Cândeştii din Râu de Mori, Andrei de Peşteana, Cândreş de iaşu, Nicolae de Bizere, Ungur de Băieşti, Dej de Timişel şi mulţi alţii, bora actele de răsplată ale voievodului şi guvernatorului le relatează faptele Imoase, uneori cu lux de amănunte. Formulele mai mult ori mai puţin stereokevorbesc de „meritele vestite demne de preţuire ale fidelităţii şi faptelor şi ajbelorcredincioase ale credinciosului nostru..."*(illa fidelitatis et fidelium Viklomm obsequiorum acceptionejligna merita fidelis noştri...),* de „mulsle dovezi ale serviciului militar şi ale sârguinţei în folosul nostru" *(multaque*

[w] *Erdelyi torte'nete,* p. 624 şi **lucrarea clasică a lui Fiigedi, *Arisztokrdcia mobilitdsa.***

miliție et strenuitatis exercitia ad usum nostrum)[5U]. Familiarii oşteni s-auf iubiți domnului lor fiindcă „nu şi-au cruțat persoana şi bunurile lor" *[nona cendo personis et rebus ipsorum quibusvis)* şi datorită „vărsării sângelui kj a uciderii şi pierderii familiarilor lor iubiți în mâinile duşmanilor acestei | adică a turcilor, persecutorii crucii lui Christos" *(cum ipsorum sanguinist sionibus carorumque familiarum ipsorum manibus inimicorum huius rt\ videlicet Turcorum cruciş Christi persecutorum amissionibus et intere» nibus).* Mulți familiari români au slujit familia de Hunedoara din tinerețef la bătrânețe, precum Ioan Cândreş de Râu de Mori „când ca sfătuitor înț^ când ca soldat preaviteaz" *(nune prudentis consiliarii, nune vero stremia militis),* care „nu s-a temut să-şi expună viața loviturilor sorții" *(vitam ex$_l$ casibus fortune non formidavit)*[5*9]. Deoarece în regatul ungar lipsea ieri feudală propriu-zisă de tip suzerano-vasalic, suveranul putea socoti, întpj anume sens, pe fiecare nobil ca fiindu-i familiar, atunci când îi presta os slujbă, ca de pildă participarea la război alături de el. Numai astfel! Corvin putea afirma despre un ilustru necunoscut ca nobilul Corui de Onq unul din salvatorii săi de la Baia, că „a luptat ca un bărbat curajos întrec familiari pentru onoarea noastră" *(pro honore nostro inter alios fai nostros ut audax vir pugnavit)*[590]. Guvernatorul i-a răsplătit pe toți familiari cu acte de nobilitate deplină, cu danii de moşii şi alte surse de venit,cui şi diferite alte avantaje pentru ei şi fiii lor. El şi-a apărat familiarii amenifl| de alți nobili sau de autorități, ca atunci când ordona autorităților j Maramureş la 9 martie 1450 să-1 apere pe Petru Gherheş de Sarasău det din Giuleşti[591], ori intervenea pentru împăcarea lor în caz de litigiu, ca în c nobililor din Bizere, Ladislau şi alesul Nicolae[592]. S-a îngrijit de asemenei familia apropiaților săi căzuți pe câmpul de luptă, precum în cazul lui Nij| fiul lui Ungur de Băieşti, căzut eroic în 1443 pe Morava[593]. Mărimea şic unea marii „familii" a lui Iancu de Hunedoara, din care făcea parte ap integral nobilimea română, explică în mare măsură atât succesele! câştigarea tronului ungar pentru fiul său Matia.

[588] *HD,* 1/2, p. 710-711, actul lui Vladislav I din 11 iunie 1444, Buda, fn favoarea,, ciosului nostru alesul Nicolae de Bizere, familiarul credinciosului nostru măritul Iancu \ Transilvaniei" *(fidelis noştri egregii Nicolai de Byzere familiaris fidelis noştri magnifici) wayuode noştri Transilvanensis).*

[n9] *HD, 11/2,*118.

[590] *Mihalyi,* 289.

[591] *Ibidem,* 202.

^^înțelegerea din 2 martie 1448, Arad, *de compositione multorum proborum vii lium et specialiter magnifici etpotentis domini Johannis de Hwnyad, regni Hungariegu* (Pesty, *Szoreny,* III, 62). [593] *HD,* 1/2, p. 761-162.

Regele Matia s-a sprijinit de la început pe oamenii ridicaţi de tatăl său şi pe ii lor, tovarăşii săi de generaţie, care îl vor sluji la curte sau în funcţii impor- edin teritoriu. Aceştia erau membri ai familiilor din Râu de Mori, Nădăştia, îla.Mâtnic, Măcicaş, Duboz, Timişel, Râu Bărbat, Sălaşu ş.a. Evenimentele transformările din timpul domniei sale au îngustat însă baza de recrutare şi iu slăbit unitatea şi tăria partidei corvineşti, care n-a reuşit să-1 impună la tron efiul natural al regelui Matia, ducele Ioan Corvin. Evenimentele anului 1490 rodus la destrămarea „familiei" corvineşti şi, prin aceasta, la divizarea partidei lobiliare româneşti, până atunci reunită sub o singură flamură. într-o scrisoare îoţionantă către Petru Vistier de Măcicaş, căruia i se adresează cu *carissime fetre,* ca unuia care „singur între ceilalţi (familiari) ai noştri ţi-ai amintit de lefacerile maiestăţii(-sale) tatălui (nostru)" *(qui inter alios nostros solus de neficiis diete paterne maiestatis mentor fuistis)* ducele se plânge de ingrati- idinea familiarilor, care l-au părăsit. Din diferite motive, pe rând, Ciulanii, Cândeştii, Andrei Danfi, Petru Dej de Timişel şi, până la urmă, chiar „preaiu- il" Petru Vistier de Măcicaş, vor trece în tabăra adversă, intrând în conflict aloan Corvin. Funcţiile deţinute şi averea sa imensă au făcut totuşi ca mulţi sili români să prefere în continuare familiaritatea sa. A rămas în serviciul lui, îngă mulţi alţii, remarcându-se prin fidelitate şi competenţă, Petru More de tnic, aflat la 5 iunie 1498 în fruntea unei delegaţii de trei „soli, familiari şi irocuratori" *(nuncios, familiares et procuratores),* care reprezenta interesele ducelui în faţa regelui[594].

Frecvent întâlnim nobili români în serviciul altor magnaţi sau baroni ai regatului. Mihai Voievod *(Waydă)* de Voievozi este familiarul nobililor *(mag- tijiti)* Bânffy de Lossoncz în Bihor[595]. Simion Bizo de Cuhea şi Ladislau Mare jSapânţa sunt în serviciul lui Emeric de Zapolya, marele tezaurar şi căpitan premal părţilor de sus ale regatului, în suita căruia se află în vara lui 1463 la fiena pentru preluarea Sfintei Coroane[596] şi care îi şi numea comiţi ai Mara- tureşului la 1465[597]. Un Ştefan *Wayda* din Zarand era familiar al nobililor de Lossoncz[59]*. Ladislau Vaida de Arăneag în părţile Aradului se găsea în slujba amiliei Bathori[5w]. Petru Micu *(Parvus)* de Măţeşti slujea familia Gereb de fjngard, în calitate de castelan de Făgăraş la 1493-94 şi obţinea prin mijloci- «episcopului Transilvaniei, Ladislau, şi a lui Petru, judele Curţii, două danii regale[600]. în serviciul aceleiaşi familii s-a aflat de copil (a *puero)* Ioan Arca de

---

[m]*Hnaiokm.,* IV,311; Drăgan, *More.*

[85]*Bânffy okl.* II, p. 45^6; Jako, *Kmjk,* I, 1607.

[S%]Mi/ia/yi,267.

P/totem, 274.

[!"]//D, 11/2,224.

pMdrki,Arad,I,p.5O2.

[m]Dl. 30.484 şi *Csdnki,* V, p. 204. _ /

Densuş, care „a arătat şi a adus întotdeauna cu maximă îngrijire cea maiî credință, solicitudine, purtare de grijă, râvnă şi străduință" în toate afacerii) care s-a ocupat. De aceea, Gerebii dăruiau „curteanului lor iubit" *(aulicii. dilecti)* posesiunile lui Dionisie de Streisângeorgiu obținute de ei de lai pe care nu le putuseră ocupa din cauza opoziției vehemente a hațeganilor*^ 1493 aceeaşi influentă familie mijlocea o danie regală pentru castelanul lor di Făgăraş, Petru de Mățeşti[602] . Nobilul Ladislau Cândea de Lupşa era în » oficialul capitlului din Alba Iulia pentru posesiunile, incluzând păduri sin Lupşa, Musca si Bizere de pe valea Arieşului[603]. Nicolae de Beclean *(Bethkii,* îl împuternicea la 2 ianuarie 1490 pe nobilul Ştefan de Hațeg „familiarul, adicl provizorul *(familiarem scilicet provisorem)* curților noastre din Beclean ş Criş" ca reprezentant personal al său pentru toți supuşii săi din Transilvania] Hațeg: juzi, orăşeni, cnezi şi iobagi[604]. în aceeaşi vreme un Ioan Viteaz4 Hațeg (de Galați ?) se îngrijea de moşiile Ungureştilor din Solnocul Interiofl

Sunt interesante raporturile de familiaritate din sânul nobilimii românej Ioan Cândreş de Râu de Mori are ca familiari pe Andrei de *Endes* şi Ambrozi Olah de *Makra* din comitatul Ugocea[606]. Nobilul Nicolae „dinspre Hațeg"! Bizere?) din garnizoana cetății Bran e amintit cu familiarii săi ŞtefJ Iacob[607]. Ladislau Ficior de Ciula intervenea la rege în favoarea lui Nicolaq Zlaşti, probabil aflat în slujba sa[608]. Ladislau Arca de Densuş ajunge săadmij streze moşiile hunedorene ale cumnatului său Ioan Ungur de NădăştiaJ „slugă vremelnică" *(famulus temporalis)* la moartea acestuia, interesat djff şi de partea care îi revenea după soția Ana de Nădăştia[609]. La rândul I Arceştii aveau familiar pe Ivaşcu de Băieşti, ucis într-un conflict cu nobilii] Clopotiva.

Familiaritatea dobândea în anumite cazuri şi un conținut material nemijl cit, care o apropia foarte mult de raporturile suzerano-vasalice specifice fd lismului apusean. De regulă, în asemenea cazuri, destul de rare, dania este condiționată în mod explicit. La 17 iunie 1454 cunoscutul potentați

601 Dl. 29.571; *Csdnki,* V, p. 185. V. şi Rusu-Pop, *Arca;* Pop, *încercări de imixtiune.*

602 *Csdnki.V, 559.*

603 *Minea,* p. 9-13; Regest: *Ub,* **VII,** 4637.

604 Dl 62.931. Reg. în P. Mor, *Szolnok-Doboka monogrdfiăja,* II, p. 155.

605 Dl. 27.952.

606 Copie la Solyom-Fekete, II, f. 77. (1477, mai 31, Leles).

607 *Ub,* VII, 4204.

608 Actul de donație din 15 decembrie 1480, Zagreb, pentru posesiunile hunedorene2 *Thythews,* cu titlul de donație nouă. Sunt menționate serviciile credincioase față de 1 coroană.

609 ANIC Bucureşti, Col. Microfilme, rola 25/RSC, c. 36-37, actul scaunului **dejud** comitatului Hunedoara din 25 august 1489, Bârcea.

şan Ambrozie de Dolha, în numele fratelui şi rudelor sale, dăruia în faţa con-
ratului din Leles lui Simion de Bocicoiel cnezatul posesiunii Cuhea cu drept
k veci, „luând aminte şi ţinând seama de faptele de credinţă şi slujbele credin-
cioase" făcute lui şi fratelui său Mihai de Dolha. în schimbul daniei, Simion, cu
[raţii şi urmaşii lor, „sunt ţinuţi să facă şi să arate totdeauna numiţilor Ambro-
rşiMihai de Dolha şi urmaşilor lor slujbe şi dovezi de supunere, nu impuse
silite, ci după posibilitatea lor" *(annotatis... ipsorumque heredibus obsequia
et servicia, non coacîa et compulsa, sed secundam eorum possibilitatem
mper impendere et exhibere teneantur).* „Contractul" se încheie cu condiţia
a,dacă Simion va cere de la rege act asupra moşiei, atunci dolhenii „să-1
kiliteze în dreapta jumătate a moşiei Cuhea" *(ipsi prefatum Symonem in
"neta medie tate ipsiuspossessionis Kohnya nobilitare... teneantur),* iar dacă
Ambrozie sau urmaşii săi ar încerca să-1 deposedeze de această moşie, să fie
Ibiţicu cincizeci de mărci[610]. Lăsând la o parte detaliile, observăm în acest
caz relaţii de familiaritate cu caracter contractual, încheiate în formă juridică
;rmă, repetăm, destul de rare în epocă în această formă atât de limpede. Deşi
parent relaţia între cele două părţi are un caracter privat, ea implică totuşi
ersoana suveranului, pe care îl servesc deopotrivă şi de la care „vasalul" poate
pera obţinerea statutului nobiliar pentru cnezatul obţinut prin contract. La
începutul domniei lui Matia, Simion de Cuhea a şi obţinut danie regală pentru
mezatul Cuhea, cu titlul de donaţie nouă[611]. Se pune aici întrebarea dacă, în
ceasta situaţie, raporturile de familiaritate au continuat sau nu. Suntem
tlinaţi spre un răspuns afirmativ, având în vedere autoritatea familiei de
tolhaîn comitatul Maramureş şi relaţiile sale ascendente la curtea regală, care
Krăsfrângeau benefic desigur asupra tuturor familiarilor săi.
lUnalt caz întâlnim în Banat la 1466. Petru Dej de Timişel *(Petrus de
Df«/)* ceda familiarului său nobilul Nicolae de Gladna de Jos, cu fiii Mladin şi
Marcu, jumătate din prediul Gladna de Jos. Actul se încheie în faţa palatinului
Jte confirmat de către regele Matia[612]. Fiii lui Ioan Ungur de Nădăştia
biaula 1503 partea deţinută la Buduş (Solnocul Interior) familiarului lor
tfande*Rakoncza,* pentru slujbă credincioasă încă din copilărie, cu condiţia
ifocaz de lipsă de urmaşi să revină la Ungureşti, iar dacă ar dori s-o zălo-
■scă, să o ofere lor mai întâi[613]. Familia Cândreş de Râu de Mori; stabilită în
fcolciu-Sătmar 1-a angajat pe Ioan More de Zeicani ca administrator (provi-
^al bunurilor lor din Haţeg. La 1506 Iuliana soţia lui Petru Cândreş cu fiii
i dăruia lui *(agilis)* Ioan More pentru serviciile prestate familiei încă din

"° *Mihalyi,* 220. [611] *Ibidem,* 242,243. [612]Pesty,/CraMo, 111,318. [613] *]±6,KmjL,* 11,3294.

tinerețe, răposatului Ioan Cândreş, o sesie iobăgească şi un loc de moarăi Pâclişa, cu drept de veci, însă cu condiția ca el şi urmaşii săi să slujească ton deauna cu credință familia donatorilor[614]. Ioan More nu era nobil propriu-i printr-o astfel de posesiune condiționată; va deveni nobil abia prin < o femeie nobilă din Cârneşti. Prin slujbă domnească, ca familiar,] curții stăpânului său, el a depăşit stadiul de iobag, devenind un lib cum pare să fie pe cale de a deveni un iobag din Subcetate al celeilalte i a familiei Kendefi, numit în act „iobag şi familiar" *(agilis... iobag familiaris)*[615].

Fără a fi familiaritate propriu-zisă, între nobilii mărunți provinciali 5 aflați în diferite poziții importante s-au stabilit raporturi mai mult ori maiț întâmplătoare, legate de rezolvarea unor nevoi ale celor dintâi implicând sprifj şi protecție, favorizarea sau reprezentarea înaintea unor foruri înalte, etc.Dl regulă, aceste servicii, de altfel obişnuite, dacă nu erau făcute unor membri a familiei sau rude apropiate, erau plătite. Nobilii Stan, Costea și alții din Livadii] cedează alesului Ioan Ungur de Nădăştia o pătrime din părțile lor de mop pentru sprijinul dat la curtea regală şi cu alte ocazii, expi imându-şi speranțac îi va sprijini şi în viitor[616].

Aşa cum exista o ierarhizare a nobilimii, funcționa şi o ierarhizare a fam liarilor, copie a celei dintâi, de la dregători importanți la nobili de rând,del nobili adevărați la nobili condiționări sau diferite categorii de slujitofl categorie seminobilă. Din punctul de vedere juridic, condiționării şi ceild seminobili intrau sub jurisdicția domnului de pământ, pe când familiarii r adevărați se subordonau în mod obişnuit instanțelor publice.

4.8.2. Raporturi conflictuale

Perioada de care ne ocupăm a fost plină de conflicte în care este antt nobilimea românească. Pe prim plan se situează cele de ordin intern, înli comunității româneşti, izvorâte în primul rând din procesul de rea drepturilor de proprietate: ieşirea din devălmăşie, moşteniri, conflictul) dreptul consuetudinar românesc şi dreptul feu'dal. Conflictele de proprie amplifică, cu cât înaintăm către sfârşitul intervalului cercetat, iar fenoma este lesne vizibil prin creşterea ponderii acestor acte în ansamblul docum telor existente. Exista un conflict constant, agravat după 1490, care opui mica nobilime românească reprezentanților uzurpatori ai marii nobilimişic rului. Abuzurile şi erorile erau inerente, de vreme ce actele se întocmeau simpla declarație a beneficiarului, care, dacă era inexactă, putea fi anulată]

614 *Csdnki, V,p. 193.*

615 Solyom-Fekete, I, f.106-107.

616 *Izvoare Hațeg,* I, 276, actul capitlului din Alba Iulia din 17 februarie 1468.

consecinţe majore **pentru** el, **pe când cel ameninţat, de regulă mai sărac, era tras** [procese costisitoare şi **uneori ruinătoare spre a-şi dovedi dreptatea. De obser-** faptul că între uzurpatori se găsesc **şi reprezentanţii** nobilimii **româneşti:** fieştii, Ciulanii, **Cândeştii şi chiar Hunedorenii. Nobilimea română a kt,** de asemenea, **în conflict cu exponenţi ai autorităţii centrale: castelanii** taţilor regale şi, foarte **frecvent, cu comunităţile de oaspeţi privilegiaţi.** Din şirul lung al conflictelor „interne" **se disting cele care implică familiile** imtaşe ale nobilimii **româneşti, al căror drum spre mărire viza adesea bunurile** vecinilor mai **slabi. Uzurpările, mai mult ori mai puţin flagrante, stau de regulă** ii picioare atâta vreme cât familia sau **vreun membru marcant al său se bucura** ||opoziţie socială, ce **le permitea să evite justiţia sau să-şi inhibe preopinenţii. p** se explică multe **acţiuni în justiţie care apar** la **ani şi chiar decenii după să-**kşirea abuzului. Este **interesant de urmărit, între altele, chiar şirul proceselor** ehisde moartea regelui **Matia împotriva familiei hunedorene,** care **înregi-**trează abuzurile, reale sau **numai presupuse, de pe un interval de circa o ttlătate de** secol. **Bartolomeu Dragfi redobândea astfel la 13 decembrie 1491** patru sate româneşti şi **două ungureşti din districtul Cetăţii de Piatră** ***(Keowar),*** **■te** pe nedrept de la **tatăl său Nicolae încă de către guvernatorul Iancu**[617]**. Şi Pi** de **Râu Alb se plângeau l«a 1492 de o uzurpare mai veche a castelanilor** Hunedoara aflaţi în **slujba Corvineştilor**[618]**. Tot atunci cei din Ponor, depo-**laţi de acelaşi fost castelan **Toma Kys obţineau restituirea posesiunilor pe** ale judecătorească: sentinţa voievodului **fiind** întemeiată **pe mărturia nobililor** comprovinciali din **comitatul Hunedoara şi districtul Haţeg**[619]**. După 1490 situ-**ţias-a inversat, **ducele Ioan Corvin fiind cel care se plângea nu numai de in-**>ratitudinea unor favoriţi **români, familiari ai tatălui său, dar chiar de uzurpări şi datorii** importante **ale unora dintre ei, cum s-a arătat şi mai sus.**

în Maramureş s-au **remarcat prin conflicte diverse cu nobilii mai mici din** omitat puternicii Mihai **Tatul de Ialova, Petru Gherhes de Sarasău, Ambrozie** eDolha. Dar, nu numai **ei; Maramureşul, având un anume avans în privinţa** evoluţiei raporturilor feudale faţă de **celelalte zone cu nobilime românească,** prezintă şi o stare conflictuală amplificată, **datorată în primul rând relaţiilor de** proprietate[620].

Uneori conflictele **luau forma unor mici războaie locale, în care chiar** nterventia autorităţii **comitatense nu avea nici un efect. Ca, de exemplu, cel** lintre maramureşenii Petru Gherhes **de Sarasău şi Nan Popa din Giuleşti, din** anul 1442, având ca obiect moşiile **Brebu şi Copăceni. Primul, având, se pare,**

»

[617] *HD,* 11/2,285.
[611] Dl. 29.868, mandatul de cercetare al vicevoievodului, din 15 aprilie 1492, Turda.
«"Feneşan, *Ohaba-Ponor,* p. 187-188, actul din 25 mai 1492, Batăr.
[m] Vezi Popa, *Ţara Maramureşului,* cap. VII, 5: *Deposedări şi conflicte.*

mai multă trecere la autorități, reuşise să le adjudece în urma unui procesi fața palatinului, însă preopinentul său a refuzat să le cedeze. La plângerea! Gherheş, a urmat porunca regală către autoritatea comitatului de cercetarej punere în stăpânire. După împlinirea formelor de cercetare a cazului în aduni rea comitatului, la Sighet, comitele, juzii nobililor, omul regesc şi cel al ci țiului din Oradea, împreună cu vecinii s-au îndreptat spre moşiile în litigiuspi a săvârşi cercetarea şi punerea în stăpânire la fața locului. în drum, însă, au fb! opriți de Nan Popa şi nobilii aliați cu el din Giuleşti, Fereşti, Bârsana,Corneşt Călineşti şi Dolha, cu iobagi ai lor — actul numeşte în total 26 de persoane-! cu toții înarmați, care au blocat drumul cu prisăci *(indagines).* Nan Popa li amenințat cu moartea pe omul regesc Sandrin de Sarasău, iar unul din oamei săi a îndreptat săgeți asupra comitelui Andrei de Thar şi cu toții au afirmate mai degrabă îl omoară pe Petru Gherheş decât să admită punerea în stăpâniri în cele din urmă s-a decis chemarea lui Nan Popa la judecată în fața regeli pentru a-şi prezenta actele şi a-şi susține drepturile sale[621]. Mai mult, Nan *i* Giuleşti nu s-a prezentat la judecata regală, apoi, împreună cu Ştefan Pancudj Crăciuneşti şi cu oamenii lor nelegiuiți *(cum latrunculis* //woram/), au năvăli pe moşia Brebu, de unde l-au alungat pe cnezul pus de Gherheş acolo. Iară sfidarea să fie completă, fiind convocați la adunarea nobililor de la Sighet, s-i prezentat înarmați, împreună cu oamenii lor, ofensând autoritățile constitui ale scaunului de judecată al comitatului chiar în exercițiul funcțiunii[622]. în cd din urmă, după trei ani de hărțuială, comitele reuşeşte să-1 aresteze ca rebela Nan Popa de Giuleşti, pe motiv că a refuzat să achite toate gloabele impuse di procesele pierdute în acest răstimp[623]. Conflictul nu s-a stins cu aceasta şi 1453 rudele lui Nan Popa, Mihai şi Gheorghe Fiță erau judecați pentru; cerea unor răufăcători străini (din Moldova?) şi pustiirea moşiei Brebu al Gherheş *(ratione et sub pretextu adduccionis quorundam latronum aliei rum... et depopulationis possessionis...)*[624]. La 1 ianuarie 1461 Mihai Stih din familia Giuleştenilor, locuitor în Sighet, împreună cu mai mulți corapli devasta iarăşi moşia Brebu, luând toate vitele şi oile iobagilor lui Gh jefuindu-le casele şi necinstind fecioare[625]. Procesul nu era decis nici lasfâr tul lui august 1462, când Gherheş obținea o nouă intervenție regală laauțoj țile comitatului[626].

---

[621] *Mihalyi,* 186. [622]*lbidem,* 191. [623] *Ibidem,* 192. [62]*Ubidem,* 213. \ [625] *Ibidem,* 254, 255, 256. [526] *Ibidem,* 260, actul regal din 28 august 1462, Oradea, în timpul campaniei către] Românească.

toamna anului 1457, **tot** în **Maramureş, s-a petrecut un alt eveniment** iv. Nobilii Dragoş de Nireş şi Gheorghe **Fiţă de Giuleşti l-au ucis pe unul din** mecomiţi, pe când încerca să **se înstăpânească asupra moşiei** celui **dintâi.**

Binul de judecată îi absolvă **însă pe ucigaşi, deoarece dregătorul procedase** legal şi nu fusese însoţit de unul din **juzii** nobililor[627].

[, La 1459 Mihai şi Ambrozie **de Dolha reclamau atacul armat din anul** precedent al unor nobili **din** Vad, **Onceşti,** Călineşti, **Giuleşti, Budeşti şi Şugatag tora** moşiilor lor **Strâmtura şi Botiza, unde le-au jefuit iobagii de bunuri şi le-**au impus taxe[628].

Nobilii din Săpânţa **şi Rona de Jos se plângeau la 11 ianuarie 1470 regelui Intra lui Mihai** Nan **de Slatina şi Lucaci de Săpânţa, care au ocupat cu mână pată** moşia Rona de Jos, **au atacat curtea popii Petru, au rănit-o pe** mama **sa** il-aupăgubit pe acesta şi iobagii săi de 300 **de** florini[629]. ■**La** 1473 consemnăm **o încercare a alesului Nicolae Dragfi de Beltiug de a dobândi** posesiunile familiei **din Maramureş, care a provocat împotrivirea** iiturornobililor vizaţi, **în frunte cu familiile din Dolha, Ialova, Apşa ş.a., ceea** * a provocat, evident, eşecul **tentativei[630]. La 10 iunie 1480, fiul** său, ***magni-***fiwBartolomeu **Dragfi, mare paharnic, obţinea o sentinţă a judelui Curiei de ■ere** în stăpânirea posesiunilor **maramureşene cu drept de moştenire** *{iure kreditario).* Raportul **capitlului consemna opoziţia nobililor din nu mai puţin**
B7localităţi[631], tentativa eşuând **şi de astă** dată. **în acelaşi an, urmaşul Dra-**pşeştilor obţinea **mandat regal de punere în stăpânirea posesiunii Giuleşti şi a** altora, deţinute de **românii Mihai şi Gheorghe** Fiţă, **Giula şi Perşa, care „se** pe*(dicuntur)* că le **ţin** ocupate, **ascunzând drepturile noastre** regale". **Nici** această încercare **de revenire parţială, utilizând autoritatea** regală, **oameni** «geşti din afara Maramureşului **şi trăgând în judecată pe stăpânii de fapt, n-a** avut, se pare, mai multă izbândă[632]. **La 1487 se afla în curs un** proces **în faţa ju-**

liCuriei între **Bartolomeu Dragfi şi mai mulţi nobili maramureşeni, cărora** i se cerea să-şi dovedească **cu acte drepturile de stăpânire[633]. în toamna anului** 492, în timpul răscoalei **contra autorităţilor regale[634], conventul din Cluj-Mănăştur** înregistra mai multe **oprelişti ale unor nobili maramureşeni contra** nor eventuale donaţii regale în **favoarea lui Bartolomeu** Dragfi[635]. **Totuşi,** la

---

9lbidem,231. ■ ftidem, 248.
PPetrovay, în TT, 1909, p. 369-370
'''Mihalyi, 300.

, 121. 633
lbidem, 340.
'"Diaconescu, *Răscoala nobililor.* «"
Vezi Jako, *Kmjk.,* II, 2810,2811,2814.

1495 Ştefan de Ruscova, familiarul lui Bartolomeu Dragfi, protesta contrap nerii nobililor de Dolha în stăpânirea părţilor răposatului Mihai Tatul din s Bocicoiu şi Lunca[636], ceea ce indică, până la urmă, succesul revenirii un lui Dragoş, ajuns între timp voievod al Transilvaniei, la 1493, în Maramu strămoşesc.

în Haţeg conflictele generate de disputa pentru pământ au avut ca principi actor familia Cândea de Râu de Mori, pornită de timpuriu pe calea măririi./ urmat-o nobili din Sălaşu, Streisângeorgiu, Densuş, Ciula, Râu Bărbat Cândeştii au obţinut, prin uz de fals, act de danie pentru posesiuni ap unor nobili din Râu Bărbat, care aveau câştig de cauză în faţa regeli 1459[637]. Cu toate acestea, procesul se încheia cu un compromis abia după20(1 ani, în faţa judelui Curiei, bărbătenii având deja doi reprezentanţi la cancela regală[638]. între cele două familii disputele pentru proprietăţi au continuat,p alte motive, până târziu după 1500. în anii '70 Mihai Cândea, fără a ţine s de protecţia influentei familii Gereb, 1-a încarcerat în cetatea Haţeg pe j nobil Stoica din satul lor Valea Dâljii, unde 1-a ucis, după ce i-a luat animald şi i-a omorât câinii şi iepurii[639]. Averea considerabilă a familiei, 1-a ferit,c siguranţă, de alte consecinţe legale, decât homagiul. După 1490 Cândeştii^ intrat în conflict cu Ioan Corvin pentru vama Haţegului şi anumite posesiu din zonă, dornici să profite de slăbirea familiei hunedorene. în anul 14931 Kendefy încerca o lovitură măiestrită contra obştii nobiliare haţegane,c o danie pentru valea celor două Jiuri, cu titlul de nouă donaţie, declarândînj cancelariei regale că s-ar afla „în pertinenţele" posesiunii sale Râu de! Punerea în stăpânire se realiza „fără împotrivire", cu complicitatea capitlu a unor nobili fideli[640]. S-a opus însă obştea nobililor din Ţara Haţegului şij tativa de uzurpare a eşuat în primii ani ai veacului următor.

Pe la 1464 Ioan Băcuţ din Clopotiva, cu fraţii săi şi oamenii lorauat cu mână armată curtea lui Arca din Densuş[641], o familie ce se ridica cu hoi între cele puternice din district, prin înrudire cu Muşineştii din localitî Ungureştii din Nădăştia.

[a6] *Mihalyi,* 353.

[637] *Izvoare Haţeg,* I, 208: mandatul către oficialii comitatului Hunedoara să-i ap Ladislau de Râu Bărbat şi rudele sale contra Cândeştilor, care se menţin cu puterea în s posesiunilor dobândite ilegal.

[638] Sentinţa lui Ştefan Bathori, judele Curiei din 12 decembrie 1479, Buda. Dl.4! 45.820.

[639] Conform declaraţiei fiilor popii Stoica făcute înaintea anchetatorului capitluluid&i Iulia la 12 aprilie 1479 (Dl. 32.391).

[640] *HD,* H/2,308,309.

[641] *Izvoare Haţeg,* 1,243.

Dania regală din 14 octombrie 1475 obținută de Ladislau Ficior de Ciula ratru posesiunile Fărcădinul de Sus şi Crăguiş (Ohaba) a declanşat un conflict idelungat cu nobilii de acolo, stins abia în 1508, în cursul căruia poziția eială şi puterea Ciulanilor au jucat un rol hotărâtor[642], ei stăpânind cu forța Misiile în tot acest interval.

La 12 februarie 1484 regele poruncea conventului din Cluj-Mănăştur să cerceteze atacul săvârşit în vara trecută de către Petru Moga de Hălmagiu tara posesiunii Câmpeni a capitlului din Alba Iulia, unde a provocat pagubă 2000 de florini. Urmările conflictului nu le cunoaştem şi nici faptul dacă Eoga a acționat din inițiativă proprie, ori la instigarea unui potentat apt a se măsura cu influentul episcop al Transilvaniei[643].

Nobilii Pavel Teodor şi Petru Anuşa de *Olah Endred* şi Gheorghe Bujorean leSurduc, împreună cu iobagi ai lor au atacat şi devastat posesiunile margrali Gheorghe de Brandenburg din *Olah Endred,* Margina şi *Balazera*[644].

[Penobilii români dăruiți cu posesiuni în alte regiuni decât cele de origine, meni noi" dornici de afirmare, îi găsim frecvent în conflicte cu vecinii pe notivde uzurpare şi diferite samavolnicii, în nota generală a nobilimii din ptde acelaşi rang. Asupra lor şi a conflictelor majore care au opus comune nobiliare româneşti tentativelor de cotropire din partea unor alogeni, vom stărui însă, mai pe larg, în capitolul următor.

4.8.3. Relațiile cu oraşele privilegiate

■Nobilimea românească a fost o categorie prin excelență rurală, ca pretutinpi în Europa medievală. în veacul al XV-lea, al unei eflorescente a vieții jhane în Transilvania şi Ungaria, aceasta intră în legături complexe cu cenfaeorăşeneşti în primul rând din apropierea imediată. Ca centre meşteşugă■ti,acestea stimulau schimbul de produse cu exploatările agricole învecinate, rea aşezări privilegiate şi înstărite, bazate într-o măsură şi pe agricultură, reprezentau un pericol potențial pentru nobilii din zonă, care îşi vedeau uneori «ninţate proprietățile şi iobagii. în fine, originea străină a locuitorilor, exi-

[442]Dl. 29.533. A se vedea, apoi, sentința vicevoievodului Transilvaniei din 11 februarie 1479, ida (Dl. 29.844). La 11 februarie 1480 capitlul din Alba Iulia consemna aplicarea sentinței, p punerea Fărcădineştilor în stăpânire fără a ține seama de opoziția Ciulanilor (Transumpt în Bol voievodului Transilvaniei din 18-19 mai 1499, Arh. Nat. Tg. Mureş, Fond fam. Mara, nr.l). El 1482 Fărcădineştii se plâng iarăşi voievodului de uzurparea pământului lor de către Ciulani şi *mâ,* natural, un alt proces (Dl. 29.854). La 18 mai 1499, voievodul Transilvaniei adjudecă îți fărcădineştilor moşiile în litigiu şi porunceşte punerea lor în stăpânire (Arh. Nat. Târgultaş,Fond familial Mara. nr 1). [641] *llb,* VII, 4552.

M *m?esty, Krasso,* III, 366, mandatul palatinului către capitlul din Arad din 11 mai 1511 cercetarea faptelor.

stența unor instituții oficiale și a unor centre de propagare a catolicia|
oficial, constituiau tot atâtea premise de conflict potențial cu lumea n
românească dimprejur. Pe de altă parte, în orașele și târgurile Transilvani
Ungariei se constată prezența unor nobili români în număr variabil, e«j
restrâns, fenomen prea puțin evidențiat în istoriografia noastră.

Raporturile nobililor români cu marile orașe ale Transilvaniei și UM
au fost relativ sporadice, de obicei misiuni în calitate de familiari aij
dregători sau magnați, colaborări militare, comerciale etc. Mihai de Peșteaj
Brașov, Ioan More la Bistrița erau strângători de biruri, nobilul Nicolael
Hațeg, cu familiarii săi, a fost angajat de brașoveni în garnizoana Brad
Nobilii Cândea de Râu de Mori îi informau pe sași despre mișcările turca)
tot prin nobili familiari ai domeniului Hunedoara își ținea Gheorghe de B
denburg strânsele legături cu Sibiul. Bartolomeu Dragfi, stăpânul unor vil
drumuri spre Ungaria, a intrat în conflict cu negustorii sași, fiind reclami
rege. în orașele săsești s-au stabilit cu acordul suveranului boieri și preteniț
de peste Carpați, unii, precum Olahii din Orăștie sau Ștefan Olahusdina
cu chiar cu reședință permanentă, integrându-se în comunitatea locală, *i*

Mult mai consistente au fost însă relațiile cu orașele și târgurile din țin
rile de concentrare nobiliară românească din Maramureș, Hunedoara,™
Zarand ș.a. în rândul acestora este însă de făcut o disociere: între orașelej
târgurile miniere (salinare): Sighet, Hust, Teceu, Vise și Câmpulung din Ji
mureș și Baia de Arieș, așezări de oaspeți privilegiați, proprietatea CoroJ
foarte bogate și, de aceea, puternic susținute de autoritatea centrală în periei
cercetată și alte așezări urbane, precum Hunedoara, Hațegul, Dobra, Sântă
ria Orlea, Caransebeșul, Lugojul, Margina, Recaș, Timișoara, Siria, Vara
Baia de Criș, Beiuș ș.a. Și acestea din urmă au fost colonizate cu „oaspeți
dotate uneori cu anumite privilegii, însă nu au reușit să se emancipeze,exl
tând Caransebeșul, de sub stăpânirea unor mari feudali. Statutul lor juridl
numărul redus al coloniștilor în mijlocul unor ținuturi masiv româneștii
făcut de timpuriu deschise nu doar schimburilor economice, ci chiar așea
românilor în interiorul lor, unele căpătând destul de repede o compol
dominant românească. Unii dintre nobilii români erau chiar originari ori
dobândit proprietăți în aceste târguri și orașe mai mici, devenind orășeni
secolul al XVI-lea Caransebeșul se înfățișa călătorilor străini chiar ca o,J
dința de nobili".

Oaspeții regali din Baia de Arieș și din târgurile privilegiate din Maranj
reș au intrat destul de frecvent în conflict cu nobilimea românească dimpm
Am putea spune: chiar de la colonizarea lor, însă exemplificările noasa
circumscriu, în esență, intervalului considerat. Astfel, oaspeți din Câmpului)
la Tisa au ocupat cu prilejul unei hotărniciri două mănăstiri, pământuri, f|

|ppăduri din hotarul nobililor din Sarasău şi Săpânţa, obligându-i pe aceştia să peleze la dreptatea regală[645]. La 1459 aceiaşi nobili sunt nevoiţi să deschidă iroces contra călugărilor paulini de la Remeţi, lângă Teceu, care le-au ocupat «nuri cu ocazia unei hotărniciri[646]. După doi ani Petru Gherheş iarăşi se inge de uzurparea unor terenuri din Săpânţa de către aceiaşi călugări şi de lire oaspeţii din Câmpulung[647].

Plebanul Simion din Hust, vicarul general al Maramureşului, a reuşit să bţinăla 1450 act de danie de la Iancu de Hunedoara pentru posesiunea Poiana Uliului şi părţi din Lipceni şi Herincea, pornind de la faptul că fraţii săi erau iii în Poiana Uliului[648]. După dispariţia guvernatorului, nobilii din Bilca reuşesc să anuleze uzurparea, dovedind cu acte mai vechi că Poiana Uliului ice parte din cnezatul posesiunilor lor Lipceni şi Herincea, pentru care ei jresteazăîn continuare „censul şi slujbele" datorate regelui, reprezentat prin castelanul de Hust. Actul de reparaţie invocă şi clauza prezentă în daniile de posesiuni româneşti, anume ca acestea să nu aparţină de o cetate sau de o [dregătorie[649].

Mici Caransebeşul nu a fost scutit de conflicte cu nobilii din zonă. Orăşenii bţineau la 4 iulie 1464 protecţia regelui împotriva vexaţiunilor nobililor de Mâtnicşi Măcicaşu, care le împiedicau dreptul de folosire a pădurilor din jur[650]. lin anumite împrejurări unii orăşeni ajungeau proprietari în zonele rurale ominatede nobilimea românească. Locuitori şi funcţionari din Hust, reşedinţa omitelui maramuresan, au obţinut prin donaţie sau cumpărare posesiuni rurale i dauna nobilimii româneşti din zonă. Nobilul Albert Diacul *(Literatus)* 'herenni din Hust, cu fratele său Ambrozie, a obţinut o moşie din satul rincea, prin cumpărare de la nobilii Texe de Berezeni[651]. Nobilul Nicolae de lloşvaîşi zălogea la 1487 părţile sale din posesiunile Lipceni şi Herincea lui fot Nagy, se pare, acelaşi ca mai sus, din Hust[652]. Ioan Monetarul *(Forinthwerew)* din Baia Mare stăpânea la Bocicoiu şi Lunca. La Bocicoiu pcasă şi curte, o altă casă şi curte „alodială" tot acolo *(ad aliam domum et ţrimdicti exponentis alodialem),* animale, iobagi. Chiar şi actele privind cele

---

WMihalyi, 230: porunca regelui Ladislau V din 10 iunie 1456 către autorităţile comitatense ptruprotejarea intereselor nobililor reclamanţi, aflaţi în campanie către Belgrad. La 12 februarie 57suveranul porunceşte locuitorilor din Câmpulung să restituie bunurile uzurpate, *ibidem,* 231.
Wt Ibidem, 250. , [w] *Ibidem,* 255.
[m]*Ibidem,* 203. Punerea în stăpânire s-a făcut de conivenţă cu autorităţile comitatului, fără ■Bticiparea nobililor de Bilca, principalii posesori ai acestor moşii. [Mn] *Ibidem,* 234
[ra]Pesty, *>aMo,III,316. [a]*Mihalyi,* 327. [652] *Ibidem,* 337.

două posesiuni le ținea acolo. El reclama la 1479 judelui Curiei o pag 1000 florini săvârșită cu mână armată de mai mulți nobili din zonă instigat Petru de Dej cornițele cămărilor de sare din Maramureş[653]. La sfârşii aceluiaşi an, Ioan Monetarul se plânge regelui de o nouă devastare **făcutăj** conducerea vicecomiților, cu care prilej au fost atacate din nou cele douâi în litigiu, fiind uciși şi răniți iobagi, jefuite casa, două mori şi chiar **bisi** parohială din Bocicoiu *more turcorum,* paguba ridicându-se de astă i 2000 de florini[654]. în aceeaşi vreme alți nobili maramureşeni se plângi regelui de faptul că Ioan monetarul a pus mâna ilegal, cu suprapreț, pe moşii zălogite ale lui Mihai Iuga de Fereşti, pare-se, copărtaş al lor, şi le prov numeroase neajunsuri. Bănosul personaj, aflăm din act, mai poseda o Io şi în Sighet, unde l-au găsit anchetatorii[655]. Ne găsim şi aici în fața **încercări** de „imixtiune", de astă dată prin intermediul banului, în sânul**f** nobiliare româneşti maramureşene. Rezultatul exact al conflictului nu-1 noaştem; el se poate bănui însă din reacțiile rezolute până la violență însen mai sus.

Un conflict secular au susținut cnezii deveniți nobili de Lupşa cu ori privilegiați din Baia de Arieş[656]. în anul 1479, orăşenii, cu judele în frai năvălit cu forța armată asupra posesiunilor nobililor din Lupşa, le-au jefui le-au distrus casele şi le-au luat documentele de proprietate. Nu cuno motivul pentru care păgubiții ajungeau înaintea dreptății abia şapte ai târziu, la 23 septembrie 1486, când voievodul Ştefan Bâthori porunceşte £ ' taților comitatului Turda să cerceteze plângerea lor. Congregația nobililoi comitat confirma cele reclamate şi atesta faptul că lupşenii sunt proprietar drept ai celor două posesiuni Lupşa disputate, acum ocupate de on Totodată, voievodul poruncea celor din Baia de Arieş să le restituie şi urmeze calea legală pentru a le obține. Procesul se desfăşoară în anul r în fața tezaurarului, de care țineau oraşele miniere, aflate, cum se ştie,în | suveranului, şi unde nobilii Nicolae, Matia şi Ştefan de Lupşa porneauevid dezavantajați. Prin sentința din 10 aprilie 1487, Lupşenii pierdeau cele(posesiuni strămoşeşti, deşi aveau acte regale de la 1366, pe motivul că ini perimetrul de o milă şi jumătate în jur, acordat arbitrar de rege coloniştii!

653 *Ibidem,* 314, actul lui Ştefan Bâthori din 21 martie 1479. Capitlul din Lelcs, t relației de pe verso, găseşte că adevărul este de partea reclamantului şi, în consecință,cb judecată pe cornițele Petru de Dej şi nobilii Mihai Tatul de Criva, Mihai de Petrova.T Gheorghe şi Ioan de Dolha şi Pavel de Şieu.

654 *Ibidem,* 318. Totuşi, în anul următor este consemnat un „oficial" al său la 1 numele Ieronim *(Ibidem,* 319).

655 *Ibidem,* 315, mandatul regal către conventul din Leles din 21 mai 1479.

656 Prezentate pe larg de *Minea.*

fundarea oraşului, în anul 1324. în decembrie 1492, orăşenii protestau contra „uzurpării" celor două sate de către nobilii Nicolae, Cândea şi Ladislau de Lupşa[657], ceea ce presupune că aceştia, fie au refuzat să le cedeze, fie le-au reocupat în perioada de slăbire a puterii centrale după moartea regelui Matia. îece ani mai târziu, Nicolae Cândea Lupşanu de Lupşa *(Kende Lupsai de lupsa)* era despăgubit de locuitorii din Baia de Arieş pentru atacarea casei şi urţii nobiliare a cnezatului din Lupşa, când a fost şi el prins, şi pentru pagubele suferite cu acel prilej[658].

Fenomene şi episoade ca cele înregistrate mai sus nu sunt fapte singulare, :i se înscriu în obişnuitul raporturilor dintre oraşele privilegiate şi nobilimea din jur.

48,4. Asimilarea în nobilimea maghiară

. Clasa feudală românească din regatul medieval al Ungariei a fost supusă scade la primele contacte cu statul cuceritor unei presiuni puternice în scop de nihilare sau asimilare. în funcţie de timp şi de loc această interacţiune constantă a produs tabloul atât de divers colorat al nobilimii româneşti din perioada cercetată. Situaţia de fapt dintr-un anumit moment este dată de raportul bilelor concurente aflate în joc. Pe de o parte, ameninţarea nobilimii maghiare le acaparare a pământurilor şi supunere a obştii româneşti şi prozelitismul isericii catolice, ambele sprijinite pe autoritatea statului feudal, constituiau un factor permanent şi constant de presiune care obliga feudalitatea românească la defensivă şi acomodare cu situaţia.

După faza violentă, de rezistenţă armată încheiată la mijlocul veacului irecedent şi soldată cu descălecări, deposedări şi decapitări din Maramureş până în Banat, elita feudală a românilor din Transilvania s-a acomodat cu noua ţalitate,încercând să-şi salveze libertatea, prin servicii militare faţă de rege şi, în multe cazuri, prin acceptarea catolicismului. Succesele incontestabile ale convertirii la catolicism, mai ales în Banat, şi adeziunea cnezilor români la lartida regală sub Sigismund şi, în continuare, sub Corvineşti, nu reprezintă, intr-oprivinţă, decât calea sigură a salvării statutului lor social, prin mijlocirea actului de confirmare a proprietăţii. Pe de altă parte, nu se poate nega, mai ales «ntru perioada examinată, influenţa şi atracţia modelului nobilimii regatului asupra celei româneşti, mai puţin evoluate, ceea ce creează o aspiraţie cu adinţe asimilatoare în chiar sânul clasei dominante a poporului român. ■Factori suficient de puternici acţionau în sens contrar, în direcţia păstrării statutului şi individualităţii nobilimii româneşti: vechimea şi tăria instituţiilor statutului

''a *Szikelyokl.*, VIII,p. 153-155; *Jak6,Kmjk.*, 11,2835. "
m *m,Kmjk.*, 11,3247. S
t
i 6i"M

proprii, apartenența la confesiunea răsăriteană şi cultura proprie, rolul mii considerabil şi, pe această cale, daniile şi privilegiile dobândite, care I constituit un scut eficient în fața penetrației şi asimilării depline. Lor le datorăa supraviețuirea feudalității româneşti şi, în consecință, obiectul lucrării defațl

Fenomenul asimilaționist în rândurile nobilimii româneşti din regati ungar este o realitate incontestabilă, ale cărui forme de manifestare sunt de diversitate extremă, mergând de la recunoaşterea oficială, explicită sau tacită,; componentelor autohtone pure ale nobilității: cnezatul, dreptul românea confesiunea ortodoxă a nobilului etc, până la asimilarea quasi-totală a vârfurilor nobilimii româneşti, adică identificarea lor deplină cu nobilime maghiară. Există un fond asimilator, creat de „forma străină", în care aceast clasă este nevoită să-şi asigure supraviețuirea: statutul nobiliar, preponderent nobilimii maghiare, ascendența instituțiilor politico-administrative şi juridic de sorginte străină, autoritatea bisericii catolice şi presiunea sa prozelită i Toate acestea conferă un anume chip nobilului român, care îl apropie t tipul general al nobilului din regatul ungar: asimilarea treptată ca statut ju (cnez — cnez nobil — nemeş), utilizarea dreptului feudal, participarea la vii instituțională: congregații, instanțe, oştire, translația confesională, onomasti căsătorii mixte, bilingvism. Acțiunea acestui fond a produs efecte în i determinând în decurs de generații identificarea cu nobilimea la început stare socială, mai târziu ca națiune maghiară în sens modern.

Asimilarea s-a realizat în anumite cazuri chiar la a doua generație. / cazuri, individuale, sunt ale acelor nobili români care au ieşit din mediul loc protector, prin slujbe, proprietăți şi căsătorii şi s-au adaptat rapid l a i dizolvant al nobilimii regatului, fără a mai reveni la origine.

Căsătoria mixtă, adică dintre aparținători ai nobilimii româneşti cumem ai nobilimii regatului, este un fapt destul de frecvent în epocă, mai vizib documentar fiind căsătoria nobililor români cu femei nobile de altă orig etnică. E o cale sigură către asimilare prin contactul cu mediul nobili maghiare sau maghiarizate, care tinde să se amplifice la generațiile următoan Adesea asimilarea se realizează la prima generație, atunci când românul m este primit în familie, de regulă şi în mediu preponderent străin. Fără a intra toate implicațiile unei căsătorii de acest fel, trebuie să observăm că presupune între altele religia catolică a ambelor părți şi echivalența lorsocia Aici intră în discuție nu statutul nobiliar, de la sine înțeles, ci rangul, avers prestigiul în societatea nobiliară a celor în cauză. Tinerii români compena adesea originea obscură şi puținătatea averii prin prestigiul dobândit pe câm de luptă şi funcții de natură militară, reuşind să realizeze căsătorii în na familii aristocrate, în rândul cărora era aproape imposibil de ajuns pe altă ca Alături de calitățile personale, dovedite pe câmpul de luptă sau în servic

^mare nobil, căsătoria a reprezentat şi în această epocă o cale sigură de tensiune socială.

I Dintre nobilii români ridicaţi în ierarhie doar cei din familia Dragfi aveau Itrior epocii lui Iancu de Hunedoara un statut aristocratic, fiind practic pilaţi integral. Nicolae Dragfi era fiul lui Gheorghe, fiul lui Dragu, şi al tainei Bâthori. La rândul său, s-a căsătorit cu Eufemia Jakch de Coşeiu, ir-o familie de potentaţi din Solnocul de Mijloc, care a dat chiar un voievod bmite al secuilor. Nicolae Dragfi se afla între magnaţii care şi-au aplicat pul pe actul de alegere a regelui Vladislav I, în anul 1440. De pe această Dţie a pornit fiul său Bartolomeu, care a intrat în rândul baronilor, ca mare amic, apoi voievod. A fost căsătorit a doua oară cu Doroteea Hedervări.

[Familia lui Vladul de Ciula a pornit cu totul de pe alte poziţii. Prima isătorie, din care au rezultat Matia, Ladislau Ficior, Gheorghe, Oancea, folae şi o fiică, a contractat-o probabil în mediul haţegan. Intrând în serviciul Iţii regale încă de la începutul domniei lui Matia împreună cu fiii săi, Vladul hachiziţionat o reşedinţă în comitatul Heves, mai aproape de capitală. Din o idoua căsătorie, iarăşi anonimă, i se nasc, la o vârstă destul de înaintată, Filip, ■ şi Mihai. Legăturile lor cu Ciula şi mediul nobiliar românesc deveniseră {felmai degrabă întâmplătoare, mai constante fiind cele cu nobilii şi ostaşii mâni de la Curte şi din garnizoanele sudice în care au servit ca luptători, iar nai târziu ca bani. Căsătoriile cunoscute ale fiilor lui Vladul au fost contractate [în mediul nobilimii maghiare din Ardeal şi Banat: Ladislau Ficior cu Ana, piui Bernald de Beclean (Bethlen), familie care stăpânea şi la Bretea jegană, Gheorghe More cu Caterina, fiica lui Petru de Docz, luptător vestit ontra turcilor, ajuns ban al Bosniei, iar Ioan Oancea, singurul rămas în Insilvania, cu Elena de Haranglab, dintr-o familie fruntaşă din comitatul pava[659]. Nepoţii lui Vladul erau deja perfect integraţi nobilimii regatului. O I similară întâlnim în cazul lui Ioan Ungur fiul lui Petru de Nădăştia, ms curtean şi magnat, intrat în rândurile aristocraţiei şi prin căsătoria cu largareta, fiica lui Paul Bănfi de Lindva[660].

IoanCândreş de Râu de Mori, familiar al lui Iancu, comite în Maramureş, Jgocea şi Bereg, curtean al regelui Matia s-a căsătorit cu Elena de Cehăluţ, din fele sătmărene, unde îşi constituie un domeniu întins, cu moşii în comitatele ituMare, Sabolciu, Bereg şi Ugocea, având reşedinţa la *Warsan.* La fel ca şi nii, el şi urmaşii săi nu mai păstrau decât atributul nobiliar „de Râu de ti" *{Kenderes de Malomwyz)* şi îşi administrau posesiunile haţegane prin

---

6S) Drăgan, *Ciulanii.*

M Idem, *Ungur.*

Bănățeanul Petru Dej de Timişel şi fratele său Ioan îşi constituiau citi 1470 un domeniu cu reşedința la Iclod în comitatul Dăbâca. Aici s-au căsători cu femei din familiile fruntaşe din zonă: Farkas de Herina şi de Şintenj Emeric, fiuljui Petru, a ajuns la Curtea regală la rangul de baron.

Nobilii din Lupşa, comitatul Turda, numeroşii urmaşi de voievo: Mărgău, Călata, Vorța, Ciucea ş.a din comitatul Cluj s-au diseminat în med nobilimii comitatelor respective şi al celor din jur, prin căsătorii şi achiziţion de moşii prin danii, cumpărături sau moşteniri, ajungând să fie asimilați J în prima jumătate a secolului al XVT-lea.

Mediul compact al nobilimii din Maramureş a fost treptat „alterat"] penetrația unor nobili străini, a unor orăşeni şi slugi nobile ale nobililor) dregătorilor, la care s-au adăugat căsătoriile mixte. Astfel s-a creat treptat» mediu paralel de nobilime identică celei comune din regat, la care von vârfurile nobilimi româneşti din comitat. Gheorghe fiul lui Ambrozie de I era căsătorit cu Agata, fiica alesului Gheorghe de Dorolț *(Atya,* corn.! Mare), înrudit cu familia Kun de *Rozal*[661], iar fratele său Petru a ajuns lac^ regală. Petru de Domneşti s-a căsătorit cu Brigida fiica lui Ladislau din I nobililor din Vetiş (Satu-Mare)[662].

Exceptând Banatul Severinului cu districtele sale privilegiate, înl celelalte comitate de la răsărit de Tisa unde exista nobilime românească 1 sau donată, exista un mediu, o societate de nobili maghiari şi asimil favoriza fenomenul asimilaționist, în condițiile în care țărănimea depem era totuşi copleşitor românească. Chiar şi în Hunedoara, unde este majorid] numeric şi în Timiş unde are un procent semnificativ din total, nobilițf românească, mai întâi prin vârfurile sale, suferă treptat influența acelui 1 favorizat, dobândind treptat o nouă fizionomie.

661 *Mihalyi,* 312.
662 *Ibidem,* 345.

CAPITOLUL V

EVOLUȚIA ŞI STRUCTURA NOBILIMII ROMÂNEŞTI 1440-1514 k

5.1. PROBLEME GENERALE

5.1.1, Structura societății româneşti

[Este de subliniat din capul locului faptul că imaginea societății româneşti regatul ungar în secolul al XV-lea este destul de departe de simplificarea fcs-a produs în secolele următoare în realitate şi, mai cu seamă, de imaginea knatizată promovată de o istoriografie partizană şi puțin evoluată. Dimpo-I, societatea românească prezintă aceeaşi structurare întâlnită în cuprinsul latului, care se încadrează în mare modelului feudal apusean, şi, în plus, Bgăformele specifice ale feudalismului românesc (cnezatul, voievodatul, feria,organizarea obştească), care, în manifestarea lor pură sau în cea alterate impactul instituțiilor oficiale, conferă varietate şi specificitate spațiului minat etnic de poporul român. Structura sa socială reflectă starea de depen-ppolitică, respectiv, dominația politică şi, implicit, socială şi religioasă, a ■tului feudal ungar şi a exponenților săi: nobilimea maghiară şi biserica otolică.

Banivelul de sus al societății româneşti se găsea clasa sa feudală sau, mai |et,ceea ce a mai rămas din ea, sub presiunea asimilatoare a celei dominan-K)clasă feudală care nu mai exista ca atare decât în forme adaptate, puternic Ittritară pe ansamblul teritoriului etnic românesc şi foarte inegal răspândită, Wirşitorde condiție inferioară. Perfect integrată nobilimii regatului la vârf, narcată intens de specificul originii sale la bază. Sporind necontenit prin ■ului vârfurilor ridicate din masa românească, debilizată şi marginalizată în lai mare măsură, prin dezertările necontenite ale elitelor sale. In compune-feacestei clase sociale intrau nobilii români, boierii făgărăşeni, nobilii con-ponari(în care includem categoriile nobile de pe marile domenii, denumite Bbili,nobili prediali, cnezi şi voievozi). l De asemenea proprietari, dar neprivilegiați, erau orăşenii români, minori-
■ pe ansamblul oraşelor Transilvaniei lărgite, periferici în marile oraşe, în

număr mai semnificativ şi pe alocuri chiar majoritari, în cele mijlocii şi târguri. Lor li se alăturau mereu şi nobili din împrejurimi sau ei înşişi deve nobili prin danie sau confirmare regală. De condiție liberă neprivilegiată e numeroşii români de sub jurisdicția săsească, supuşi inițial aceloraşi oblig cu țăranii saşi, în calitate de „iobagi ai regelui" *(iobagiones regii),* precui libertinii, țăranii eliberați din iobăgie, adesea împreună cu pământul, categ tot mai numeroasă după 1500.

în fine, pe treapta cea mai de jos se găsea țăranul dependent, iob; *(iobagio, rusticus),* al cărui nume generic a devenit către 1500 tot mai des sin» nim numele etnic de român *(Walachus, olâh).*

5.1.2. Aspecte terminologice

Formele lexicale care îmbracă realitatea feudalității româneşti din reg Ungariei reprezintă în sine dovezi istorice, din a căror examinare mai apn dată se pot extrage constatări privind conținutul instituției şi evoluția saîntr-n anume segment de timp. Termenul actual utilizat de noi, acela de *nobil,t* limba română un neologism, introdus pe cale livrescă, deci nu poate con un document de limbă. Termenii folosiți în epocă în limba română peni desemna feudalitatea sunt cei de *cnez, jupan, boier* şi *nemeş.*

Termenul românesc consacrat pentru a desemna pe reprezentantul ck feudale, cel puțin din etapa statală, este acela de *boier.* Constituită în **lipsau** stat românesc propriu-zis, de tradiție răsăriteană, bizantino-slavă, nobilid românească din Transilvania, cu excepția enclavei făgărăşene, nu apare c mentar sub acest termen. Cu toate acestea, sunt indicii sigure că termenule folosit în limba comună din Transilvania, fără a fi un împrumut de pestdf păți. La 1495 este atestat răposatul Andrei *Boyer* de Apatiu din comit! Dăbâca[1], nume purtat şi de o familie din târgul Huedin[2]. Folclorul roit din Ardeal, baladele şi colindele mai cu seamă, sunt pline de *boieri,* ia Maramureş până în zilele noastre femeia căsătorită este numită *bo(ie)rea* copiii *coconi.* în Țara Lăpuşului din vecinătate se găseşte localitatea i (Dumbrava Nouă), atestată din 1584[3], iar în apropierea Făgetului aşezarea dispărută *Boierineşti*[4]. La începutul secolului al XVII-lea] Gabriel Bethlen însuşi, referindu-se la fruntaşii românilor din Chioar, „au fost de la început în ținutul Chioarului mai curând boieri *(Boerok)* < făcuți nemeşi în fiecare sat, pe care-i cheamă voievozi"[5]. Termenul faa din lexicul social consacrat în secolele XV-XVI si de aceea e folosit cu i

---

[1] *Csdnki,* V, p. 753. Şi cu forma *Boyar.*
[2] *Ibidem,* p. 305: *Bojer.*
[3] *Suciu, l,p.* 91,213.
* *Ibidem,* II, p. 300.
[5] Veress, *Documente,* IX, p. 62-63.

to primele traduceri româneşti. Psaltirea Scheiană, de pildă, utilizează «iii *boiar — boiarin* şi chiar *cniaju*[6], dar nu şi *nemeş,* deşi acesta e atestat itimpuriu ca poreclă în Maramureş cu deosebire[7].

(Actele oficiale ungare sunt destul de nesigure atunci când se referă la Iii de peste Carpaţi, aşa cum am constatat şi în cazul referirilor la boierii kâşeni. Ezitările par a fi provocate de problema echivalării boier-nobil. La I,de pildă, regele Vladislav II poruncea voievodului Transilvaniei să nu iedice pe „boierii, nobilii sau negustorii" *(boerones, nobiles aut merca-* p)din Ţara Românească care fug din faţa turcilor de a se aşeza la Sibiu[8]. iprin boieri sunt desemnaţi probabil dregătorii, singurii care o anumită loadăerau astfel desemnaţi, pe când nobilii ar desemna pe ceilalţi boieri[9]. Jfcmeş-ul provine din cuvântul maghiar identic utilizat pentru nobil. Apare Dl de rar în această perioadă şi numai în Maramureş: Dumitru Nemeş de Kti,Ioan Nemeş şi Petru Nemeş de Onceşti, fraţi după cum se pare, Ivan toeşde Ciuleşti, Danciul Nemeş de Dragomireşti, Duma zis Nemeş de peşti, Oană Nemeş de Călineşti şi în comitatul Cluj: Mihai Nemeş fiul lui ■ Voievodul din Ciucea şi Mihai Nemeş de Mărgău Mic. Cu toate acestea, k convingerea că termenul a avut o circulaţie mult mai amplă în mediul jjliar românesc şi în legătură cu elementele sale componente, cu tendinţa de pbstitui ceilalţi termeni. Mai mult, el pare să fi fost preluat destul de devre-necătre elita românească, cel puţin cea din Maramureş, care 1-a impus în Idovaunei întregi categorii a micii boierimi[10]. Este atestat la 1404 într-un blavon din anul 1404 emis de *pan* Radul *viîăşpan* (vicecomite) de Mara-■eş, pentru Bancu, Toader şi Şandru *nemişi* de Sarasău[11]. în textele romă-i din secolul al XVI-lea apare în formele *nemiş, neamiş, nemişoae*[12], mai iu şi mai puţin frecvent totuşi decât ne-am aştepta, având în vedere atestă-■ documentare menţionate.

(Termenul străvechi pentru românul proprietar de pământ, deci nobil în pcepţia feudală, a fost acela de *cnez* (cu formele zonale *cniaz, chinez).* în pipţiile slavone din secolele XIV-XVI din Transilvania termenul folosit ■cel de jupan (fem: *jupaniţă),* cu referire atât la cnezi cât şi la voievozi[13]. La

1'PsflWrea *Scheiană,* Ediţie critică de I.A. Candrea, voi. II, Bucureşti, 1916, p. 359, respectiv

'" 'Absenţa termenului confirmă opiniile care contestă traducerea textului în Maramureş. '
'HD, 11/2,305. Hfezişicap. 4.6.

"Cea mai recentă tratare a subiectului, la Gonţa, *Satul în Moldova,* p. 267-284, cap. Nemeşii în satul moldovenesc". *Wbi&, O mărturie din 1404,* p. 155-157.

^*Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1979, p. 266 s.v.

[0]*D1F,* p. 260, *s.v;* Panaitescu, *Istoria culturii,* p. 243; Radu Popa, *Ţara Haţegului,* p. 157; *m,Ctitori şi biserici,* p. 21 şi *loan de Hunedoara,* p. 165-166.

această dată, termenul nu mai denumeşte o instituţie, ci indică doardisi socială, similar cu *nobilis vir, egregius* etc. După cum am văzut în i precedent, tocmai la începutul intervalului studiat, 1440-1457, termenul „c cu sens de proprietar dispare din uz în urma modificării realităţii, fiind î în acte cu *nobil,* iar în limba vorbită cu *nemeş* sau *boier.* Şi mai devreme, c începutul secolului, a dispărut forma pleonastică, existentă mai ales în i cancelarie, *cnez nobil,* tocmai fiindcă nu reprezenta o realitate distinctă,c intermediară bine precizată, ci categoria cnezilor recunoscuţi ca nobili sau,c o formulă pe care o socotim totuşi mai corectă, din punctul de vedere al s turii sociale din regatul ungar: *nobili români.* Ce-i drept, forma *cnez* i mai explicită în ce priveşte conţinutul real al statutului nou al feudalului i Treptat, în actele oficialităţilor, singurele de fapt care ne-au parve menul de iobag se înlocuieşte uneori cu cel etnic de *român,* aşa cum sei neşte generalizat în Ţara Românească. Aceasta s-a întâmplat în ultimele decenii ale secolului al XV-lea în mediul românesc al Haţegului. Spre< piu, la 14 august 1487, scaunul de judecată comitatens al Hunedoarei i despre atacarea unui *român (yolachus)* al nobililor din Sânpetru de c *iobagii* din Nucşoara ai lui Mihai Kendefy[14], iar doi ani mai târziu nobili Cârneşti dăruiesc surorii lor o sesie iobăgească în Pâclişa în care locuie iobag (in *qua quidam Wolachus residens)*[15]. Această diferenţiere este i ventă, în opinia noastră, nu atât pentru fenomenul înstrăinării (maghia nobilimii româneşti, cât pentru stadiul evoluţiei feudalismului în ţinuţi autonomie românească. Opoziţia dintre nobil şi român, care se va ac secolele următoare până la disjuncţie etnică, nu este însă generală deoca nici în Transilvania şi nici în mediul românesc. Termenul de „român" | desemna, de exemplu, şi pe locuitorii români liberi ai târgurilor şi oraşelo cum credem că este utilizat termenul de *walachi* în cazul privilegiilor din l 1494 pentru „românii" din Caransebeş şi pentru „nobilii şi românii" districtul Haţeg, şi cu alte ocazii.

5.2. ETAPELE DEZVOLTĂRII NOBILIMII ROMÂNE

5.2.1. De la începuturi până la 1440

Evoluţia elitei româneşti, formată din cnezi şi voievozi, pentru i X-XIII este dificil de reconstituit din pricina carenţei informaţiei docun Etapele ocupării ţărilor româneşti dintre Carpaţi şi Tisa au marcat tot i confruntări violente, soldate cu eliminarea elementului feudal românesc.i

---

[14] Solyom. Fekete, I, f. 97-98.
[15] Dl. 29.865, actul capitlului din Alba Iulia din 24 iulie 1489.

ipitări şi deposedări forţate, cele din urmă echivalând cu declasarea repre-nţilor săi. Procesul de eliminare a elitei româneşti a cunoscut şi o formă ^„paşnică", prin transferul masiv şi continuu al domeniului regal (public!) tăpânirea privată a nobilimii laice şi a bisericii sau a numeroaselor comuni-ţideoaspeţi colonizaţi şi privilegiaţi. Consecinţa a fost aceea, că la jumătatea **ului** al XlV-lea, cînd se manifestau împrejurări noi de evoluţie a nobilimii Iregat, pe teritorii imense din Câmpia Tisei, de pe văile Mureşului, Some-i, Oltului ardelean şi Târnavelor, din Câmpia şi Podişul Transilvaniei erau îacaparate de nobilimea maghiară, de biserica catolică şi de coloniştii saşi ui, iar feudalitatea românească din aceste zone practic desfiinţată. Nobi-t românească se va constitui doar în acele regiuni de graniţă şi enclave ate, îndeosebi pe domeniile cetăţilor regale, în măsura în care acestea s-sstrămat în favoarea elementului local. înainte de decretul din 1351, frun-I românilor din cuprinsul acestor domenii au făcut parte incontestabil din tdouă categorii libere, care acum vor fi asimilate juridic nobilimii din regat: orii regelui *(servientes regis)* şi iobagii cetăţii *{iobagiones castri).* în na categorie intrau, de pildă, cunoscuţii Drag şi Dragoş de Bedeu, „ser-ÎS regii" încă de pe vremea lui Carol Robert (1326-1336), care îndepli-b, fără îndoială, toate obligaţiunile nobililor faţă de rege[16]. Din cea de a B,mai numeroasă, cnezii care au devenit nobili în intervalul următor de un)1, din rândul cărora am surprins chiar în vremea lui Iancu posesori *ad rceîerorum nobilium,* însă lipsiţi de acte. Intervalul 1351-1440 constituie perioada de formare a nobilimii româneşti agrup social distinct şi semnificativ numeric, în zonele cunoscute. El a debu-tatviolent.cu manifestările ultimei mari confruntări generale româno-ungare, 1 ţările intracarpatice dinspre munţi, încurajate de evoluţia Ţării Româneşti «cil sprijinul ei au încercat să defecteze din obedienţa mereu mai scump plă-ă faţă de coroana ungară. Din Maramureş până în Haţeg şi Banat s-au înre-rate confruntări de amploare, din care documentele păstrate ne-au transmis îcrâmpeie. Apogeul acestui război general s-a înregistrat în intervalul de la 19 - anul ocupării „mărcii" moldovene de către Bogdan, voievodul rebel in Maramureş şi al întemeierii mitropoliei Ţării Româneşti, simbol al independenţei de stat — până la 1366. în acest din urmă an regele Ludovic I a "feevoit să petreacă şase luni în Transilvania pentru rezolvarea problemei băneşti. El a putut să constate că ţările dinspre munţi, având o clasă feudală îinstituţii curat româneşti şi, mai recent, sprijinul celor două mari entităţi de dincolo de Carpaţi, aflate în proces de consolidare rapidă, reprezentau un pericol permanent pentru integritatea regatului. Măsurile sale de soluţionare a situaţiei s-au îndreptat în mod firesc împotriva feudalităţii româneşti, a cnezilor

"Moga, *Voievodatul Maramureşului,* p. 28.

proprietari. El a anulat practic decretul său din 1351, în spiritul căruia acel erau asimilați juridic nobililor, *in corpore,* pe temeiul proprietății, introduci condiția expresă a actului de confirmare regală, ceea ce transforma probla înnobilării într-una *individuală.* Cu aceasta feudalitatea românească s-a împă țit în două categorii, supunerea şi serviciul față de rege a devenit o condiție supraviețuirii sale, iar şansa constituirii unei stări româneşti în cuprinşi regatului a fost pe deplin anihilată. Cu atât mai mult acestea, cu câtrega introdus şi condiția extrem de gravă a apartenenței la biserica catolică pentr proprietarii cnezi şi nobili, care a şi funcționat efectiv, mai ales în Banatu Severinului.

Aşadar, în această perioadă nobilimea românească era constituită din doi categorii de posesori liberi juridic, având obligații materiale de tip cnezialfați de cetatea regală: cnezii şi nobilii (cnezii nobili). Calitatea de nobil era cons erată printr-un act de proprietate: danie, confirmare, hotărnicire, ieşire d devălmăşie etc. Ea era consecința unui serviciu prestat suveranului, fie <j caracter temporar, ca de pildă, o expediție militară, fie cu caracter prelungiți familiar. încă din această perioadă constatăm o stratificare în rândul nobilimi româneşti recunoscute oficial. Fruntaşii români care s-au distins prin fidelitate față de rege, menționați ca *milites* (de unde instituția românească a vitejilor'^ *comites, magistri*[1]* (rom. *meşter,* d.ex. *Drag meşter)* au fost răsplătiți cu dai şi dregătorii. Este cazul fiilor lui Sas-voievod, Baliță, Dragu şi Ioan, alunga din Moldova, care au primit dregătoria voievodală în Maramureş şi bunoj răsculaților plecați cu Bogdan în Moldova; în plus, moşii în comitatele vecin şi dregătorii, care i-au adus în situația de a fi cei mai puternici feudali dii partea de nord a Transilvaniei şi primii români ajunşi în calitatea de ban regatului ungar. în Banat, s-a remarcat familia şi rudele lui Carapciu Roma şi ei refugiați politici, de astă dată din Țara Românească, posesori a zeci^ moşii din zona de câmpie a comitatului Timiş, din care vor descinde famffl nobililor din Duboz, Recaş ş.a[19]. Ei au căpătat prerogativele deplinei no a regatului ungar, atât în ce priveşte persoana, cât şi majoritatea pose dobândite. Pentru cnezii şi voievozii locali calea afirmării era însă mult j dificilă, deşi îi întâlnim şi pe ei în slujbe regale, de obicei militare. Aici i de pildă, cei desemnați drept *comites,* termen străvechi desemnând peî torii regelui sau *milites,* cavalerii aflați în serviciul direct al regelui.de şi „cavaleri ai Curții" *{aule milites).* Aceaştia din urmă apar chiar distin

[17] *DIF,* p. 504. *viteaz s.v.*

[18] Cu acest termen erau desemnați curtenii de rangul al doilea: castelanii, vio cavalerii şi aprozii (A/, *tort,* p. 171).

[19] Recent V. Achim susține că descendența familiei de Duboz din Carapciu i probată *(Les Roumains et Ies dîmes,* p. 6).

compunerea dietelor din timpul lui Vladislav I alături de baroni şi chiar după aceea, ca de pildă la cea din 7 mai 1445: *nos universi prelaţi, barones, milites, ^mbilesac civitatenses regnicoleque regni*[20].

Nobilimea română ca grup social semnificativ este creaţia domniei îndernngate a regelui Sigismund de Luxemburg (1387-1437). în primele două decenii, acesta a folosit disponibilităţile militare ale cnezimii româneşti contra baronilor rebeli, iar mai târziu aceeaşi categorie din părţile Banatului şi Hunedoarei s-a dovedit de neînlocuit în efortul regatului de a rezista valului itoman[21]. Aşa sunt, de pildă, familiile din Mâtnic, Timişel, Bizere, Densuş, laude Mori, Almaş, Dolha ş.a. Acestea proveneau îndeosebi din elita românească, dintre fruntaşii districtelor. Unii ocupau chiar dregătorii, de regulă, lintre cei trecuţi la catolicism. După cum s-a arătat în capitolul precedent, **iniţial** slujba nu le-a adus decât confirmarea cnezatului propriu, uneori în dezavantajul copărtaşilor. Moşia confirmată şi-a păstrat în continuare regimul iligaţiilor de tip cnezial faţă de cetatea regală din zonă şi este nevoie de noi te cu caracter privilegial, pentru ca proprietatea cnezială românească a acestor nobili să devină proprietate nobiliară deplină. Dominanta intervalului **îl—1440** rămâne însă procesul de legalizare a proprietăţii cneziale româneşti rin acte scrise, care garantau proprietatea şi deci nobilitatea beneficiarilor, proces, practic încheiat la mijlocul secolului al XV-lea. Mai relevăm aici o diferenţă de fază în evoluţia nobilimii româneşti, legată de priorităţile de politică externă ale regatului. Afirmarea nobilimii maramureşene este stimulată de luptele cu tătarii în părţile Moldovei şi Galiţiei în veacul al XlV-lea, iar conflictul cu puterea otomană din secolul următor aduce în prim plan şi favo-[izează ascensiunea celei din părţile sud-vestice ale Transilvaniei şi din Banat. tasta a făcut ca între cele două regiuni să existe un decalaj cronologic, atât în privinţa asigurării posesiunilor cu acte de nobilitate, cât şi în privinţa porturilor sociale de tip feudal, care însă în a doua jumătate a secolului al XV-lea s-a redus considerabil.

5.2.2. în perioada **144-1514**

■Accederea lui Iancu de Hunedoara într-o poziţie socială preeminentă în regatul ungar în cursul luptelor pentru tron din a doua jumătate a anului 1440 a marcat o revenire a unui exponent al nobilimii române în categoria de sus a îobilimii din regatul ungar, la aproape patru decenii după dispariţia Drago-ieştilorşi la trei decenii după obţinerea Hunedoarei de către Voicu Românul, obscurul său părinte, cavaler la curtea regelui Sigismund. Iancu nu a fost un accident, ci un reprezentant al unei pleiade de viteji români din Haţeg, Banat şi

* *Decreta,* I,p. 339.

!! Giindisch, *Cnezii români.*

Maramureş, care s-au distins în cariera militară în primele decenii ale secoluli al XV-lea, cu deosebire contra turcilor, fiind promovaţi în serviciul Cur| regale, dintre care mai amintim pe Petru de Domneşti, Gheorghe Pârcălabd Dolha, Şandru fiul lui Drag de Beltiug, Barbu fiul lui Stanciul şi Drăgan fiul 1H Manciul de Comiat, Nicolae de Bizere, Ştefan Olah fiul lui Stanciul de Rata teşti (Gârlişte). în acelaşi timp, mai mult chiar decât atât, el a deschis o epod de afirmare şi dezvoltare fără precedent a elementului nobiliar românesc[22]^ unul care îi cunoştea potentele, folosindu-le eficient în serviciul statului al cărui destine i-au căzut în mână.

Era Corvineştilor, cuprinsă în -linii generale între anii 1440-1490, poai secţionată în două perioade distincte în ce priveşte atenţia puterii centrale(de nobilimea românească şi anume, prima între 1440-1465, cea de ai 1465-1490. Ele se disting prin cantitatea diferită de acte regale de | privilegii etc. cu destinaţie românească, în favoarea celei dintâi, determinai amploarea şi caracterul ofensiv al conflictului cu turcii, într-o măsură poate} de schimbările de domnie, mai frecvente în prima perioadă. în a doua partej domniei lui Matia Corvin, ca şi în intervalul 1490-1514, mica nobilime,ÎB1~ durile căreia se înscria masiv şi cea românească, n-a mai fost mobilizată 1 campanii militare de anvergură. Rosturile defensive au fost îndeplinite apn exclusiv de armata profesionistă, plătită cu leafă, concentrată în garniz sub comanda dregătorilor teritoriali. Ceea ce a schimbat efectiv în răusiti acestui segment nobiliar a fost valul de abuzuri ale marii nobilimi,ale< tendinţe negative regele Matia reuşise să le ţină în frâu. în cursul acestei i perioade comunităţile nobiliare româneşti, parţial şi din motive de dezagreg) internă, s-au văzut ameninţate şi penetrate de elemente ale marii nobilimişil sericii, fără a reuşi să facă faţă eficient unei lupte inegale. Sărăcită şi vex parte a nobilimii româneşti din părţile nordice: Maramureş, Bereg, Ugo regăsea la 1514 în tabăra răsculaţilor antifeudali.

5.2.3. Consecinţele războiului ţărănesc

Războiul ţărănesc a reprezentat un moment de turnură în evoluţia r româneşti din regatul ungar, marcând începutul evoluţiei sale descend ce priveşte creşterea numerică, rolul său militar şi social. Desigur, situaţia fost în principal rodul evoluţiei generale a statului ungar, care aluneca \ nos către dezastrul de la Mohâcs, însă pot fi sesizate şi evoluţii interne îns acestei categorii, în esenţă o diferenţiere accentuată între bază şi vi Acestea din urmă se deosebeau din ce în ce mai puţin de categoriile | ale nobilimii maghiare, cu care interferau pe planuri multiple, într-o catf

[22] *Ci.* Rusii, *Ioan de Hunedoara,* p. 199-200.

fizionomie unică. în acelaşi timp, participarea unei părţi a nobilimii mara-ene la războiul social de partea ţărănimii iobage, indică măsura în care i adâncit prăpastia între cele două nobilimi, deşi Werboczi în codul său rtitmai susţinea, cu puţin temei, că în regatul ungar mai există „una şi aşinobilitate". Dintre regiunile cu nobilime românească numeroasă doar inedoara, Haţegul şi districtele privilegiate ale Banatului nu par a fi fost ate major, ba chiar nobilii de aici au luat parte, cu siguranţă, la înăbuşirea alei în tabăra nobilimii.

fin schimb, nobilii români din comitatele Arad, Zarand şi Timiş, puternic tatede evenimente, au fost şi ei ţinta răsculaţilor conduşi de Doja. Andrei ănija de Vărădia, Mihai Balotă, Petru Teodor, Nicolae Bujorean *(Bozwary — i*Bujor), Matia Golob şi Mihai Huza, unii chiar familiari ai margrafului de randenburg, au încercat mai târziu să se despăgubească pe seama cnezilor şi locuitorilor din districtul Mănăştiur ai aceluiaşi stăpân al domeniului Hunedoara, provocând reacţia acestora[23]. „Alesul" Ioan Dej de Timişel, rezident, se pare, la Iclod în comitatul Dăbâca a suferit „în vremea răscoalei cruciaţilor" *tanpore cruciate gentis disturbio)* „pagube grozave" *{inefabilia dampna),* ■siv actele de proprietate[24] şi exemplele ar putea continua. Ele indică faptul în comitate nobilii români au suferit în aceeaşi măsură cu ceilalţi nobili jînţuirea masei ţărăneşti, pe când districtele româneşti privilegiate, implicit ■obilii de acolo, nu par să fi fost afectate sensibil.

0 evoluţie aparte au cunoscut evenimentele în comitatul Maramureş şi Iritatele învecinate Bereg şi Ugocea, unde o parte importantă a nobilimii a hat partea răsculaţilor, ridicându-se împotriva magnaţilor din familiile Pogâny Cseb, Perenyi, Dragfi ş.a. care câştigaseră prin abuz mari averi în ultimele «decenii, în dauna nobilimii de rând comitatense. Aceasta cunoscuse un Ices constant de sărăcire, accelerat după 1490, care ducea fără ocol către Masarea în rândurile ţărănimii[25]. în Maramureş avusese loc la 1492 o ■oală a nobilimii cu sprijin din Moldova, cu care prilej corniţele a fost aluntemporar, iar un membru al celei mai marcante familii româneşti, Ladislau Doina, probabil unul dintre conducători, a fost omorât[26]. Evenimentele estea violente şi starea de conflict agravat din perioada următoare în dauna fflmii româneşti s-au aflat la originea celor din anul 1514. „Aproape toţi li comitatului Maramureş au ţinut partea ţăranilor" *(omnes fere nobiles mitatus Maramorusiensis partem rusticorum tenuisse),* constata nobilimea

Pataki, *Domeniul Hunedoara,* p. 175.

m6,Kmjk, 11,3749.

Szekely, *Les revoltes paysannes,* p. 141-142

Pusă recent în adevărata sa lumină de către M. Diaconescu *{Răscoala din 1492),* care o chiar ca „o graniţă între două epoci" (p. 196).

întrunită în dietă[27]. Răsculații au asediat cetățile de reședință ale comitat Maramureș și Ugocea, Hustul, respectiv Nyalabul. Cercetările făcute de cfl sii din comitatele vecine, sprijinite de justiția centrală, întrucât maramureș nu mai prezentau încredere, au stabilit numeroși vinovați, cărora li s-au ca scat moșiile pe seama regelui. Aceștia sunt menționați în două acte de don pentru Ștefan Werboczi, jude al Curiei și protonotar al Transilvaniei Sigismund Pogan de Cseb, comite al Maramureșului, și anume: Ioafl Petrova, fost vicecomite, Gheorghe de Oncești, Bogdan de Oncești, SimioJ Budești, Benedict Diacul de Hust alias de Poiana Uliului, Ioan de Berbe Toma Bancu de Sarasău, Ilie Bancu de Sarasău, Ioan și Mihai Gherhej Sarasău, Petru Ștețcu de Sarasău, Andrei Fiță de Ferești[28], Ioan deLeordj Bogdan de Cuhea, Ștefan și Teodor Diac de Dragomirești *(Diak dicti)* Lazjj Vad, Simion Gurzău și Simion Costea de Apșa de Mijloc, Vasile de Apaj Jos, Lazăr și Dominic de Ieud, Fiță But de Giulești, Ioan și Petru Petermai Bârsana, Teodor de Călinești, Ștefan și Ilie Pop de Vișeu de Jos[29], în total 28 nobili, dintre care doar Benedict de Hust pare să nu fie român. Cu toate căi confiscările în masă, cât și daniile citate, se pare că nu s-au pus în aplicați sau nu în totalitate, evenimentele din anul 1514 și urmările lor imediate aui o nouă lovitură nobilimii maramureșene, condamnată de aici înainte la uni secund în comitat pe lângă potentați veniți de aiurea.

Dieta din 1514 s-a dezlănțuit cu neașteptată violență asupra voievozilor haiducilor din părțile sudice ale țării, adică din Banat și Crișana, pe care noi erau obligați să-i desființeze sub pedepse grele, mergând până la pierda moșiei. Cu funcția voievodală mica nobilime condiționară românească pieri astfel o posibilitate de ascensiune socială, iar societatea românească o instit străveche.

Modul în care diferitele segmente ale nobilimii române s-au raportați răscoala din anul 1514 oferă o radiografie perfectă a acestei clase. Din păta problema este foarte puțin studiată în istoriografia noastră. Situația în c» ajuns cea mai veche nobilime românească, cea din Maramureș, este simptoț tică pentru întreaga feudalitate românească din regatul ungar la începi secolului al XVI-lea. După strălucirea din jumătatea de secol a Corvinești cu vârfurile asimilate nobilimii regatului, nobilimea românească se vedea tot mai mult coborâtă către categoriile inferioare ale nobilimii, la discrețiam aristocrații străine și rapace. De fapt, însăși soarta regatului ungar și, în caii

---

[27] *CJH,l,an.* 33,34,37,43.

[28] Horvâth, *Verbotzi,* II, 85

[29] *Monumenta rusticorum,* 197. Regest în *Balassa okl.,* 508.

[30] Filipașcu, *Istoria Maramureșului,* p. 89. Autorul a numărat 32 de nobili afectați,dai menționează sursa.

i Transilvaniei, a ajuns la bunul plac al acestei aristocrații abuzive şi e,pentru care avertismentul sângeros de la 1514 n-a fost de ajuns.

5.3. NOBILII „ADEVĂRAȚI" *(VERI NOBILES)*

că am lua sintagma *veri nobiles* în sensul ei strict, în intervalul studiat lpuțini nobili români s-ar putea încadra în această categorie, care presu-i prerogativele nobilității depline. Or, apartenența la categoria nobilimii neşti presupune, cum am arătat în capitolul precedent, un specific, o fiere de la nobilitatea adevărată. S-ar putea spune chiar: o fază premergă-pîn evoluția către nobilitatea deplină. între cnezul de pe domeniul public ■cetății regale) şi nobilul având atributele complete ale nobilității existau o ic de forme intermediare, care aşa cum am văzut, se circumscriu noțiunii pare de nobil român. Acesta nu avea un statut identic cu nobilul similar din ■tul ungar. Doar elementele superioare: aleşii *(proceres)*[31], magnații (magie), baronii *(barones),* se bucurau de atributele deplinei nobilități şi erau ■jfalente cu tipurile respective din nobilimea regatului ungar. Chiar şi dintre ştia unii au deținut o vreme moşii *more keneziatus.* Aşadar, noțiunea de xă „nobili adevărați" *(veri nobiles)* pentru nobilimea de rând este de luat în ■siderare având în vedere particularitățile nobilului român față de tipul taeral.

in ansamblul nobilimii româneşti se disting patru grupe, pe care le vom ■liza cu exemple în cele ce urmează: nobilii de rând, fruntaşii *(potiores), tş\{egregii,proceres)* şi baronii sau magnații.

■.Nobilii de rând

I Majoritatea nobililor români făcea parte din nivelul de jos al acestei clase, Bți de iobagi sau având câțiva iobagi, ceea ce însemnează că îşi lucrau ei ■ipământul pentru care aveau diplomă de proprietate, aflându-se din punct de vedere economic în categoria țăranilor liberi. Sunt aşa-numiții „nobili de o e"*'{nobiles unius sessionis)* sau „fără iobagi", chiar „nobili români", scutiți ori de dări din cauza sărăciei şi amenințați cu declasarea prin pierderea ■Untului, în registrul de impozite pe anul 1494 nobilii de o sesie şi nobilii Hani din cuprinsul voievodatului Transilvaniei au rămas datori vistieriei cu *P*florini[32]. Această asociere nu este întâmplătoare, ci arată faptul subliniat

' întrucât *potiores* şi *proceres* au aceeaşi traducere în româneşte: nobili fruntaşi *(Glosar,* jifolosim pentru cel din urmă traducerea de „aleşi", redând de fapt calificativul *egregii,* care ede obicei pe nobilii din categoria *proceres.* Jjnbonis universorum nobilium tam unius sessionis quam Walachorum remanserunt pi962 1/2 fi" (Engel, *Geschichten,* p. 39).

mai sus, că nobilii români erau în majoritate de condiție modestă şi percej ca atare de oficialități. Obligați să-şi caute soluții de existență în alta 4 decât pe pământul părintesc, se înrolau adesea în armata de profesie si angajau ca slugi nobile la curțile celor înstăriți, reuşind uneori să-şi facă o *a* Un exemplu tipic este Ioan More de Zeicani, care, după o carieră militari pare, după cum sugerează porecla More, a intrat în slujba familiei Cândrs Râu de Mori, ca provizor al averii sale din Hațeg. Slujba la curtea unei faa de „aleşi" i-a procurat o anumită avere şi i-a permis căsătoria cu o fată na mai cu stare, reuşind să-şi consolideze poziția socială.

Existau sate alcătuite aproape exclusiv din nobili, ceea ce presupune) necesitate un mod de viață țărănesc şi trimite la raporturile specifice din lum cnezială românească dinainte de recunoaşterea calității de nobil sau la fără tarea proprietății ca o consecință a sporului demografic. în Hațeg, de pildîj cadrul unor cercetări de martori, erau pomeniți la 1508 din Silvaşu de Sus Paroş câte 26 de nobili, din Livadia 23, din Zăvoiu (Mățeşti) 17,dinRâu« Peşteana câte 16, iar la 1519, din Livadia 37 şi Paroş 21.

Situații similare existau şi în Maramureş, după cum indică izvoan contemporane. La Biserica Albă între 1431-1504 sunt menționați cel puțin2 de nobili din familiile Pop, Zotha, Bococi, Ştețcu, Pascu, Oros, Moiş.Nan.Lj Budeşti între 1361-1511 se pot număra cel puțin 46 de bărbați nobili, în primii rând desigur din familia întemeietoare Bud. Până la 1514, la o estimare rapid^ în vreo 43 de aşezări cu nobili români numărul lor este mai mare de 2(J persoane, care pot fi socotite adevărate „sate de nobili". Acestea sunt: *a* Hațeg: Fărcădinu de Sus, — de Jos, Săcel, Livadia, Mățeşti, Râu Alb,' Ponor, Silvaşu de Sus, Streisângeorgiu, Peşteana, Clopotiva, Râu Bărbat,Cil Mare, Sălaşu de Sus, Băieşti, Densuş, Paroş şi Galați; 16 din Maramo Biserica Albă, Vişeu de Jos, Dragomireşti, Berbeşti, Uglea, Bârsana, î Apşa de Jos, Budeşti, Săpânța, Dolha, Onceşti, Cuhea, Giuleşti, SarasI Bedeu; 5 din Banatul de Severin: Caransebeş, Bizere, Timişel, Mâtnic, Măcicaşu; 2 din Bereg: Bilca şi Comlăuş; 1 din Cluj: Mărgău. în altele, j numărul de 95 se pot număra mai mult de IO[33].

în multe din aceste sate, alături de 1-2 familii de fruntaşi, localnici sau a nobili donați acolo, existau familii de nobili de condiție modestă. La Sălaşul Sus, de pildă, alături de familia Sărăcin sau la Râu Bărbat, pe lângă un Lelu, familii de fruntaşi locali, mai existau şi alte familii de nobili de< modestă, rude mai îndepărtate sau copărtaşi. La fel se prezenta situația în s bănățene amintite: Timişel, Mâtnic, Măcicaşu, Bizere, unde, pe lângă „ah

[33] Vezi mai jos 5.6.1. *Teritoriile de origine* şi *Anexa I.* în Anexă, cifra din dreptul Io indică numărul aproximativ al persoanelor atestate documentar în intervalul studiat.

■scuti, existau atât ramuri modeste ale aceleiaşi familii, cât şi alte familii tobiliare.de asemenea destul de sărace. Numărul mare de proprietari pe o suprafaţă în cele mai multe locuri deja
şutată, sărăcia solului din Maramureş şi din zonele submontane, presupun H> condiţie modestă pentru majoritatea acestor nobili şi premisele agravării pei în viitor, chiar numai prin sporul natural. O consecinţă a acestei aţii,sesizabilă deja documentar în epocă, deşi nu în dimensiunea ei reală, o pstituie fluxul migratoriu din aceste zone şi aşezări către cele învecinate sau mai îndepărtate.

$3.2. Fruntaşii *(potiores)*

ifflacească grupă am inclus familiile înstărite, al căror domeniu a depăşit de fcmai multe ori, prin danii şi alte achiziţii satul de origine, moştenit, precum rie remarcate în funcţii şi atribuţii publice la nivel comitatens şi districtual: ■nobiliari, crainici, juraţi, juzi comuni (arbitri), oameni regeşti ş.a. Ei nu BStituiau o categorie consacrată oficial, cum erau, de pildă, aleşii *(egregii),* ■se disting din masa nobilimii ca notabilităţi, funcţionari aleşi şi reprezen-iţi demni de încredere ai comunităţii nobiliare, adesea posesori de averi ^ortante, iar regimul lor era reglementat chiar de hotărârile dietale sau de Humă. Deşi situaţia se cere analizată mai în profunzime, între „aleşi" erau Rotiţi,după toate aparenţele, numai cei ce îndeplineau o funcţie oficială, ca ponenţi ai puterii de stat, ai regelui în ultimă instanţă, pe când ceilalţi fruntaşi *mles potiores)* locali aflaţi în funcţii inferioare comitatense erau exponenţi ■ştii nobiliare de acolo. Ca avere şi autoritate mulţi fruntaşi locali se aflau poziţii incomparabil superioare unor „aleşi", care avuseseră şansa de a servi miliari un mare dregător. De pildă, „alesul" Ioan de Breazova, dintr-o nilie destul de modestă, ajuns castelan de Timişoara nu se putea compara cu pe multe familii din districtul Haţeg, ca cele din Streisângeorgiu, Sălaşu, jbdş.a., mult mai bogate şi influente.

„Decretum maius" din 8 mai 1435 prevedea că juzii nobiliari să fie aleşi de lunitatea nobililor „dintre nobilii fruntaşi şi înstăriţi" *(ex nobilibus potiores tbtnepossessionati)* posesori de sigiliu[34], iar cel din 1486 insista ca ei să fie ■ „dintre nobilii buni, demni şi înstăriţi", rezidenţi în comitatul respectiv, hori de blazon şi sigiliu[35]. Juzii nobiliari din Maramureş, s-au recrutat între

("Decreta /, p. 262, art. II. Erau aleşi pentru minimum un an, fără dreptul de a refuza, sub «psăde 25 de mărci. După un an puteau fi schimbaţi, fie la cerere, fie din voinţa obştii. Dacă ta nu se întâmpla, puteau funcţiona până la cinci ani. Principala răsplată o constituiau babele, pe care le împărţeau pe din două cu comiţele.

"Decreta II, p. 271-272, art. IX: „...boni et digni beneque possessionati nobiles in ibetcomitatu ex residentibus eligantur....Qui quidem iudices nobilium arma et sigilla «poscibilia habere debeant et teneantur".

anii 1385, al primei atestări, şi 1514 din 19 aşezări şi ceva mai multei dintre care se disting cele ale nobililor din Giuleşti şi Onceşti cu câte < prezentanţi cunoscuţi, Bedeu şi Sarasău cu patru, iar cu câte trei Ieud,Săp Slatina şi Uglea. De câte trei-patru ori au fost aleşi Mihai Fiţă şi GiulaFiţî Giuleşti, Petru Gherheş, Ioan Bancu I şi Ioan Bancu II de Sarasău, Petru} de Slatina[36]. Numele Crainic mai păstrează şi în Maramureş, amintireac mirii vechii instituţii româneşti similare. în Banatul Severinuluijuzii nobili^ unul singur la nivelul banatului, adică al „universităţii" celor şapte i privilegiate, sunt numiţi consecvent crainici şi proveneau de regulă dini tul Caransebeşului. Nu sunt din familiile proeminente: Petru de *Feyei[* Andrei *Craynik* de Subcetate, Mihai de Slatina, Gheorghe de *Wlpar,* Ne de Negoteşti, relaţiile funcţionale indicând probabil familiari ai vicebanilonj Caransebeş, care prezidau în mod obişnuit scaunul de judecată.

în schimb, în celelalte unităţi administrative nobilii români ajungeau da de târziu în asemenea funcţii reprezentative, de aleşi ai comunităţii nO' Oarecum surprinzător, haţeganii, care egalau uşor prin număr şi influenţă r nobilimii din comitatul Hunedoara în care s-au integrat, nu obţin până la 1| funcţia de jude nobiliar. O explicaţie ar consta în funcţionarea comunităţii!) biliare a districtului haţegan, în continuare în forme specifice, multei după ce scaunul de judecată a încetat să emită acte[37].

Cunoaştem, din păcate, prea puţin despre componenţa scaunelor i judecată districtuale şi comitatense, pentru a ne face o imagine amplă; nobililor din compunerea lor şi a criteriilor de eligibilitate. Juraţii eram *(electi juraţi nobiles),* fără îndoială, din rândul familiilor de vază, resp din cuprinsul jurisdicţiei, remarcaţi nu neapărat prin avere, ci cu auto morală, stăpâni pe cutumă, chiar ştiutori de carte, preoţi, dieci, foşti dn etc. Juraţii din Maramureş, în număr de opt, îndeplineau, conform obib local, şi unele dintre atribuţiile omului regesc. Cunoaştem pe unul singurd ei, Petru Nan de Slatina la 1487[38], care a îndeplinit în mai multe rându funcţia de jude nobiliar. La Caransebeş, unii dintre ei întăreau cu sigiliulpn^ priu actele emise, alături de bani sau vicebani. Erau constant reprea familiile fruntaşe din district: Mâtnic, Măcicaşu, Bizere, Armeniş, reprezentanţi ai unora mai modeste, care pot fi uneori rude ale lor: Iacobi Pogăniş, Ioan de *Vilagfalva,* Mihai Bobul de Vlădeşti, Nicolae Valentin de Măgura. în Făgăraş, cei 12 boieri juraţi în patru liste din intf 1509-1520 au fost recrutaţi din 22 de localităţi, ceea ce presupune uni

[36] Vezi *Anexa II.*

[37] Pop, *Adunările cneziale,* p. 59-67; Rusu, *Mărturii;* Drăgan, *Originile individi Haţegului.*

[M] *Mihalyi,* 338.

Hitarism sau reguli de reprezentare, care să permită accesul cât mai multor ii boiereşti la această funcţie. Totuşi, la fel ca şi în Banat, găsim anumite Bi şi localităţi cu prezenţă permanentă, precum Bica de Voivodeni, Aldea *mi,* Stoica de Beclean, Balea de Dridif, Comşa şi Costea de Râuşor, ceea eindică o anumită diferenţiere.

în sfera justiţiei se înscriu şi arbitrii, aleşi cu învoirea părţilor şi utilizaţi îvent pentru rezolvarea unor litigii mai dificile, care fac şi ei parte, de obi- dintre nobilii fruntaşi ai jurisdicţiei respective, unii dintre ei chiar *egregii* dintre juraţi, alţii mai puţin cunoscuţi. Astfel, într-un proces din 14 august 18 în faţa banului de Severin dintre nobili din Măcicaşu şi un iobag al celor IRacoviţa au fost aleşi ca arbitri următorii: Dionisie, Bogdan şi Ioan de Itnic.Mihai Bobul şi Luca de Măcicaşu de Jos, Andrei Dava şi Valentin de pira şi Nicolae de *Nacza.* Trei dintre aceştia: Bogdan de Mâtnic, Mihai pul de Măcicaşu de Jos şi Nicolae de *Nacza* şi-au pus sigiliile pe actul emis, Jovadii că făceau parte din instanţa de judecată[39].

Şi calitatea de om regesc *(homo regius),* reprezentant al regelui sau voievozi la împlinirea unor porunci, presupunea anumite condiţii de competenţă şi ibilitate. Pentru creşterea calităţii prestaţiei acestor oficiali ocazionali, ii cel mare" din 1486 stabilea ca în fiecare comitat cornitele împreună obştea nobililor să stabilească un număr de 10-12 sau mai puţini dintre iii fruntaşi *(ex potioribus nobilibus)*, care să îndeplinească această sarcină *mus)* pe timp de un an şi cărora să li se ia jurământ în adunare[40]. Dintr-o ana- Basupra acestei categorii în Haţeg până la 1500[41] a rezultat că au fost nomi- Bzaţi pentru această sarcină nobili din 39 de sate şi cel puţin tot atâtea familii au executat-o efectiv nobili din 23 de sate, cu preferinţă pentru cei din feisângeorgiu (Dionisie f. Cândreş şi Dumitru), Ciula (Nicolae şi Ladu), Vad posu), Sălaşu (Danciu), Pui, Clopotiva etc. La începutul secolului al ^•lea erau desemnaţi în această calitate nobili juraţi din scaunul de judecată , la fel ca şi în Maramureş. Există şi alte elemente de distincţie în rândul nobilimii locale, în primul M averea, dar şi factori de prestigiu ca vitejia sau prezenţa în familie a unui sau avocat. Asupra lor revenim în mai multe locuri în cuprinsul lucrării, încât nu mai insistăm aici.

"Pesty,Szorâiy,III,63. I*Decreta
II, p. 271, art. VIII.
" Comunicare noastră *Consideraţii privind instituţia omului regesc (voievodal) cu referire 'am Haţegului până la 1500,* susţinută cu ocazia Zilelor Institutului de Istorie din Cluj- I,26mai1989(mss.).

5.3.3. Aleşii *(egregii)*[42]

Prin acumulări succesive de avere, în urma unor danii regale şi i relaţiilor de familie, unii nobili români depăşiseră încă înainte de 1440 s de nobili de rând, stăpâni peste un sat sau o parte de sat moştenite dini Ca familiari, în serviciul direct al regelui sau al unor mari dregători,! ocupat treptat diferite funcţii civile sau militare, şi-au sporit veniturile t şi domeniile, ridicându-se pe o treaptă superioară în cadrul unităţilor! nistrativ-teritoriale de origine. Un izvor contemporan menţiona pe „fi nobililor, pe care îi numim îndeobşte aleşi şi din care într-un comitat su doi sau trei"[43]. Alţii, din aceeaşi categorie, prin funcţii şi achiziţii pati şi-au schimbat reşedinţa în alte regiuni.

Aleşii sunt în fapt „fruntaşii fruntaşilor", adică acei nobili din comiţi pe lângă avere de oarecare mărime, îndeplineau şi o funcţie de stat de o i importanţă (cel puţin o pârcălăbie importantă). Din rândul lor face marii proprietari, comiţii, castelanii şi alţi dregători, cu alte cuvinte,i comitatenşi şi dregători teritoriali sau funcţionari de un anumit rang la (erau desemnaţi cu calificativul *egregius.* în a doua jumătate a secolului! lea s-a manifestat o tendinţă de extindere a acestei categorii, prin inclu ea a castelanilor, de pildă, şi a altor dregători de rang inferior[44]. Din 1 lor congregaţia nobiliară a comitatului îşi alegea delegaţii care s-o rep dietă; unii dintre ei erau desemnaţi ca asesori la tribunalul voievodal său! regal şi erau chemaţi ca membri extraordinari în consiliul regal. Ei eraui zentanţii păturii mijlocii a nobilimii (magh. *koznemesseg),* care căuta să r gă în favoarea sa o parte din puterile marii nobilimi[45]. Cu atributul deegre, erau desemnaţi şi foştii baroni *(barones solo nomine),* adică cei ce ii exercitau funcţia şi fiii lor *(filii baronum)* *[6]'.

Un fapt demn de remarcat îl constituie provenienţa unei părţi considei a „aleşilor" din elita cnezială şi voievodală românească. în Haţeg, de pilda, miliile nobililor din Râu de Mori, Densuş, Peşteana, Ciula aveau reprea în conducerea districtului haţegan în calitate de cnezi juraţi încă de la miji secolului al XlV-lea şi acelaşi lucru se poate verifica pentru familii de«# din Banat şi Maramureş. Evoluţia lor atrage atenţia asupra unui fapt mai j

---

[42] Subcapitol publicat cu unele mici modificări: Drăgan, *„Aleşii" nobilimii ro*

[43] „Sine proceribus nobilium, quales egregios vulgo vocamus, quales etiam in unoo vix duo vel tres sunt..." (Apud Kubinyi, *Kaposujvdri uradalom,* p. 35, nota 18.)

[44] Fiigedi, *Arisztokrâcia mobilitâsa,* p. 10 constata pentru castelanii din prima jn secolului XV apelativul *nobilis vir,* câtă vreme sub Corvineşti, treptat şi în legătură şi < mea averii, sunt tot mai mult calificaţi ca *egregii.*

[45] Despre rolul său după 1490, Kubinyi, A *kirălyi tandcs koznemesi ulndkei.*

[46] Pentru caracteristicile acestei categorii, a se vedea Fiigedi, *op.cit.,* p. 8 şi urm.

iunie, acela al transformării elitei cneziale în elită nobiliară în mod direct, perioadă în care fruntaşii românilor din regiunile capabile încă de rezi- ajunseseră la un *modus vivendi* cu autoritatea de stat, păstrându-şi averea ile preeminente.

iajoritatea „aleşilor" români este în mod indubitabil creaţia Corvineştilor ţia lor este legată în primul rând — uneori chiar exclusiv — de o ,fără a fi susţinută de un domeniu pe măsură. Sub Iancu de Hunedoara, iariisăi: căpitani, dregători, consilieri, au fost cei dintâi care au primit ÎBafara satului de origine, începând să-şi constituie un domeniu propriu- liile se făceau cel mai frecvent în zonele apropiate reşedinţei sau garni- încare servea cel în cauza, în unele cazuri, în apropierea capitalei sau şi simplu acolo unde existau posesiuni revenite dreptului de danie al nului.

s cuvine observat aici faptul că promovarea în această categorie este tatul nu numai al meritului celor în cauză, ci şi al efortului de identificare or familii cu nobilimea regatului. Nu avem nici un dubiu că absolut toţi «nzaţi mai jos erau catolici sau cel puţin pe linia unirii florentine şi mulţi lontractat căsătorii din afara mediului românesc, de obicei în familii de îşi rang. Prin funcţii, căsătorii şi achiziţii patrimoniale, unele familii şi-au rabat reşedinţa în alte regiuni, suferind un proces de asimilare rapidă. Chiar ! rămase pe loc s-au îndepărtat mult de nobilimea de rând, de regulă i ca avere şi puternic legată de tradiţiile sale româneşti. [încercăm, în continuare, să prezentăm scurte fişe monografice ale frunta-hobilimii româneşti, atâtea câte am putut identifica cu certitudine, după jficativul *egregius* şi alte elemente distinctive. în mod obişnuit statutul de *Ţ* era împărtăşit de întreaga familie, cuprinzând fraţii şi urmaşii. înregi-îînsă şi câteva cazuri individuale, de obicei legate de funcţii episodice, [urmări notabile în ce priveşte statutul familiei respective, sau datorate miei materialului documentar. Trebuie observat, de asemenea, că indiciile lentare principale ale apartenenţei la păturile superioare ale nobilimii, icativele *egregius* pentru fruntaşi şi *magnificus* pentru baroni şi magnaţi nu |finicidecum un indiciu exclusiv, întrucât în actele vremii erau utilizate cu llârelativitate. Ele se cer confirmate cu alte elemente, cum sunt funcţiile In anumit nivel, mărimea averii, statutul celor cu care se află în raporturi de Ve şi familiaritate.

[Din lista noastră lăsăm la o parte acele familii sau ramuri familiale care au i rândul baronilor regatului ungar. Afară de Corvineşti şi Dragfieşti, în i categorie au pătruns doar reprezentanţi ai familiilor din Ciula (More,)şi Ungur de Nădăştia în timpul lui Matia Corvin şi Dej de Timişel (de pbVladislavII.

Prezentăm în continuare familiile „aleşilor" grupate pe regiunile de« ne: Haţeg+Hunedoara (9+1 familii), Banat (11), Maramureş-Bereg (3),3 (3), la care adăugăm o lista de prezumtivi, din rândul unor dregători dei similar, dar care nu apar documentar cu calificativul de *egregius* al i categorii.

1. ***Fărcădinenii*** *{de Farkadyn).* în anul 1431 Ana Cândea anunţa < soţului ei, „alesul" ***Ioan de Fărcădin,*** cerând scaunului comitatens araâ proceselor sale[47]. El era fiul lui Oancea de Fărcădin, al cărui fiu Sci *(Sclavoy, Zlawsh* — poate chiar o poreclă a acestui Ioan sau a fraţilor i Vladul sau Litovoi) a fost jurat în scaunul districtual în anii 1411-141) Căsătoria lui Ioan cu o femeie din familia Cândeştilor de Râu de Mori in asemenea apartenenţa sa la elita locală. Fiul său Ştefan s-a remarcat în < niile lui Iancu de Hunedoara, îndeosebi în cea din Bulgaria şi Serbia (1443- în luptele de la Zlatiţa şi Cunobiţa, fiind dăruit de guvernator cu jumătated vama Haţegului[49]. Mai târziu el apare cu numele de *Ştefan Pârcălâi* ***Fărcădin,*** însă nu avem ştire unde a îndeplinit această funcţie[50].

2. ***Peşteana*** *(de Pesthyen, Pesthyeny)*[51]. ***Andrei de Peşteana*** descin dintr-o familie de cnezi juraţi ai Ţării Haţegului, tatăl său Mihai fiindi ţionat la 1418, în ultimul act cunoscut emis de adunarea cnezială, iarstri său, preotul Balcu, în primul act cunoscut al acestei instituţii, din anul Andrei de Peşteana era amintit întâi în anul 1430 ca om regesc, numit dec voievodul Transilvaniei cu ocazia unei danii pentru Cândeşti[53]. în i 1436 se găsea la Praga în suita regelui Sigismund, de la care solicita < rea drepturilor sale de proprietate în Peşteana şi satele învecinate: J Dumbrăviţa, Breazova, Brădet, Grădişte, Ostrov şi Poieni[54]. Intra apoi i ciul lui Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei, unde îl întâlnimî act din 13 ianuarie 1444 ca *egregius,* familiar al acestuia *(egregii, Pestien familiarii fidelis noştri dilecti magnifici Johannis de Hwnyad),* nând danii pentru alte trei posesiuni din comitatul Hunedoara[55]. Ultima ţ

---

47 *Izvoare Haţeg,* I, 66.
48 Pop, *Adunările cneziale,* p. 61-62.
49 *Izvoare Haţeg,* I,107, actul de danie din 1 mai 1446, Timişoara.
50 Despre familie, v.Rusu, *Ctitori şi biserici,* p. 203-206.
51 A se vedea articolul nostru *Un român ardelean,* p. 357-362.
52 HTRTE, 1884, II, p. 32, respectiv 1881,1, p. 60.
53 *Izvoare Haţeg,* 1,63.
54 *Ibidem,* 74.
55 *Ibidem,* nr. 96: dania pentru Sântămăria de Piatră şi 2 predii Călan. Vezi şi nr.S din 26 ianuarie, Belgrad, confirmarea posesiunii Sâncrai, de lângă Deva, obţinută,! anterior.

eîn anul 1447, ceea ce ar sugera pieirea sa în expediția nefericită încheiată)âmpia Mierlei din anul următor.

pin aceeaşi familie, probabil văr cu Andrei, s-a ridicat ***Mihai de*** \a% fiul lui Ladislau, menționat întâi în anul 1447, în calitate de curtean :iat al lui Iancu {*virtuosis gestis nobilis Michaelis de Pestenye noştri* i)[57], ceea ce sugerează un anumit stagiu în slujbă. Datele care există el indică o anumită specializare în probleme economice: strângător de i, comite al Maramureşului între anii 1451-1462, ceea ce implica şi funcția e cămăraş al salinelor de acolo *(camerarius salium Maramorosiensium).* tctras la Curte după expediția regală din anul 1462 spre Muntenia, probabil în dministrația cămării regale — postum este amintit ca Mihai „Cămăraşul" — îl **a** întâlnim în misiuni diplomatice cu dominantă comercială la Radu cel lumosîn anul 1470 şi probabil la Ştefan cel Mare în 1475. Nu cunoaştem bgrafia fiilor săi Nicolae şi Grigore, care se judecau după moartea tatălui cu ile din Peşteana, pentru averea de acolo. Mihai de Peşteana avea şi el ietăți în satele din jur: Răchitova, Peştenița, Dumbrăvița, Răchite şi ia[58]. Funcția din Maramureş îi va fi adus cu siguranță venituri însemnate, ^care însă nu le cunoaştem deocamdată.

3. *Muşineştii de Densuş (Mwsyna de Demsews)*[59]. Familia Muşina de IUŞ provine de asemenea dintre cnezii fruntaşi ai Țării Hațegului. „Alesul" *txandm (Sandrin) Muşina* este fiul lui Ioan fiul lui Stoian, cnez jurat la H, iar Nicolae şi preotul Dalcu, din familii înrudite, erau în componența teşi instituții la 1360. Frații Ştefan şi Alexandru Muşina, împreună cu ilii bănățeni din Cerna şi Bizere au intrat în anul 1438 în slujba lui Iancu de ledoara, ajuns ban de Severin, contribuind cu 5000 de florini din veniturile ii la întreținerea cetăților Severin, Gureni, Orşova, Peciu, Svinița, Caran-şşi Mehadia[60]. Ştefan a pierit prin 1443-1444, probabil în război, însă andru a trăit până pe la 1500, slujind pe Iancu de Hunedoara şi, la începu-domniei sale, pe Matia Corvin. Exceptând familiaritatea, întărită şi de rude-,în raport cu casa Corvineştilor, nu avem date care să ateste exercitarea unei iite funcții. „Alesul" Alexandru Muşina poseda însă şi o avere, în parte mită, care îl situa printre fruntaşii Hațegului. Domeniul familiei cuprin-cDensuşul, Răchitova, Mesteacăn, Cernişoara, Cerna, Ableu, Laculya, Stei, Iva,Poieni,Păucineşti, Grădişte (Sarmizegetusa), Hăţăgel, Toteşti, Hăşdău,

"Despreel, v. Drăgan, *Un român ardelean* şi Rusu, *Ioan de Hunedoara,* p. 222-225.

s:'*boare Hațeg,* I, 129.

: «foita, 129,210.

["Datedespre familie la Popa, *Țara Hațegului,* p. 93-95; Rusu, *Ctitori şi biserici,* p. 104 şi [.(mănăstireaCerna), 192-202 (biserica din Densuş) şi 257-267 (biserica din Răchitova).

"Pesty,SzdrOTy,III,55.

Bunila, Ohaba, Peştişel şi Petros, în total 19 posesiuni haţegane.lacares adăugau câteva bănăţene, între care Recaşul şi Zegehaza. A fost casă Ecaterina de Gârlişte. Sora lui, Neacşa, căsătorită cu un Arca din Olt* avea şi ea urmaşi din categoria „aleşilor", care vor disputa cu Muşineştiiî tatea la Densuş. Aceştia au dispus de timpuriu de o putere economică,c permis să ctitorească cu siguranţă biserica de la Răchitova şi să o zug pe aceasta şi pe cea de la Densuş. în secolul XV Muşineştii şi-au stabili dinţa principală la Răchitova, în vecinătatea Densuşului, unde ridicau ş tificaţie de tip donjon. Fiii lui Alexandru, Gheorghe şi Andrei, vor prelu numele nobiliar după această reşedinţă, acela de „Muşina de Răc *(Morsyna de Rekethye, Morsinai)*.

4. *Cândeştii de Râu de Mori (Kende, Kendeffy de MalomwyzfK* Cândea de Râu de Mori, având în rândurile sale un decapitat în even din anii 1359-1360, a revenit în elita haţegană chiar la începutul se XV-lea, prin Ioan fiul lui Cândea, cnez jurat al scaunului haţegan. Memh au urmat calea colaborării reciproc profitabile în raporturile cu regalitatea^ ghiară, inaugurată de Sigismund de Luxemburg, obţinând mai multei mări, scutiri şi danii de moşii, precum şi vama de la Poarta de Fier, prin \i De pe acum Cândeştii dispuneau de venituri, care le permiteau să ia mo zălog, ceea ce va fi una din căile urmate în deceniile viitoare pentru i patrimoniului familial. Ridicarea familiei în rândul „aleşilor" s-a realiz în urma antrenării fraţilor Cândea şi Ioan Cândea şi a fiilor celui din I Mihai, Ladislau (Laţcu), Ioan Cândreş şi Nicolae alături de Iancudel doară, încă de la începutul voievodatului său. într-o danie din 16 aprilie Cândeştii, mai puţin Mihai, mort între timp, apar ca familiari ai voievo la sfârşitul anului 1445 ca *egregii,* probabil în urma numirii lui *Ioan* i în funcţia de comite al Maramureşului şi castelan de Hust şi a lui *Cân* comite al Beregului şi castelan de Muncaciu. Cam în aceeaşi perio *Cândea* şi, la moartea sa în anul 1448, fiul său *Ladislau (Laţcu)* au foşti castelani ai cetăţii Haţeg, ceea ce consacra întâietatea familiei asupra „ŢI origine. Cu Ladislau şi Ioan Cândreş familia s-a divizat: primul răn Haţeg, punând bazele familiei *Kendefi* (sau *Kendeffy* = al lui Cândea, j descu), celălalt se stabilea în comitatul Satu Mare, apoi la Curtea de la! urmaşii săi numindu-se *Kenderessy* (= al lui Cândreş, Cândrescu). Cei d şi urmaşii lor moşteneau în Haţeg în comun, din averea părintească, sesiuni, din care, 9 întregi, 7 pe jumătate şi părţi în alte trei[62]. Cândeştii au]

[61] Cele mai recente contribuţii la istoria familiei, cu toată bibliografia inclusă, I *Cândeştii;* idem, *Ctitori şi biserici,* p. 275-281; idem, *Ioan de Hunedoara,* p. 201-212.

[62] Dl. 30490; ed: *HD,* II/2, 334, p. 378-379, mandatul regelui Vladislav II din 1 iulie 1 Buda, de punere a aleşilor Mihai Kendefi şi Petru Kenderesy în stăpânirea posesiunilor F

ii nobili români din Haţeg care au reuşit, încă în vremea lui Iancu, prin egii repetate, să-şi degreveze posesiunile de toate obligaţiile de sorginte Aală (cens cnezial, cincizecime etc.) şi să le transforme în proprietăţi nobi-i depline. La 1462 au obţinut chiar imunitatea juridică, cu alte cuvinte ui paloşului". La moşiile părinteşti amintite mai trebuie să adăugăm iunile dobândite de fiecare în parte, mai ales de *Mihai* fiul lui Ladislau şi \sh*Ladislau Kendefi,* deosebit de activi pe acest teren, pomenita vamă 8 Poarta de Fier, târgul de la Sântămăria Orlea şi vama târgului Haţeg, sesiunile din depresiunea Jiurilor, veniturile din zlătărit ş.a. Dintr-un inventar «ţolul trecut rezultă că în arhiva familiei se păstrau 83 de acte dinainte de 1500[63], ceea ce reprezintă iarăşi un record absolut în rândul familiilor le româneşti. Puterea familiei este subliniată şi prin construirea cetăţii de la |pe moşia Râu de Mori — Suseni, la care se adăuga cetatea Haţegului (azi Subcetate),pe care şi-au însuşit-o ca pe un simplu „turn", înşelând practic pe sleMatia. Ei au fost şi ctitori remarcabili: o biserica de zid chiar în Râu de ori şi o mănăstire câţiva kilometri în amonte pe valea Râuşorului sub cetatea)(. Au rectitorit vechea biserică catolică de la Sântămăria Orlea, transformată ijlocul secolului XV într-una ortodoxă şi zugrăvită, iar Ioan Cândreş era latorul unei capele catolice la Hust, unde rezida în calitate de comite de smureş şi castelan. Mihai Kendefi de Râu de Mori *(Michael Kendejfy de Vomwyz)* participa între fruntaşi *(proceres)* la Dieta ungară din primăvara ui 1492 şi este pomenit ca asesor jurat la tribunalul voievodal în anul 1499, pce reflecta poziţia preeminentă a Cândeştilor în rândul nobilimii din comi-gul Hunedoara şi chiar din Transilvania.

I *iCândreştii de Râu de Mori (Kenderes, Kenderessy de Malomwyz).* Ser-iulîndelungat al lui *Ioan Cândreş* în părţile nord-vestice ale Transilvaniei: lite al Maramureşului (1445-1449), al Beregului şi Ugocei (1449-1455) şi Storia cu sătmăreanca Elena de Cehăluţ l-au legat definitiv de acele părţi. El iijtabilea reşedinţa în localitatea Varsan (azi în Ungaria) din comitatul Satu jteşiîşi constituia, mai ales prin cumpărări şi zălogiri, un domeniu destul de s,în cuprinsul comitatelor Satu Mare, Sabolciu, Ugocea, Bereg şi Zem-i. Concomitent şi-a păstrat şi partea din posesiunile haţegane, pe care o ninistra printr-un provizor nobil aflat la curtea sa din Râu de Mori. Ioan idreş a făcut parte dintre veteranii lui Iancu de Hunedoara, alăturându-se îrezerve domniei fiului său ajuns pe tron, în calitate de comandant militar şi iconsilier. Cât de mult a fost preţuit de către rege ne-o arată termenii extrem

ui, Suseni, Gureni, Ostrovel, **Nucşoara, Ohaba-Sibişel, Valea Dâljii, şi Federi, a jumătăţii lesiunilor** Ponor, **Baru, Cârneşti, Pâclişa, Unciuc, Sânpetru şi Reea şi în părţile lor din Poieni,** BalaţişiFizeşti, pentru faptele **lor de credinţă.**

"Rusu,*Cândeştii,* p. 557.

de elogioşi ai diplomei din 18 decembrie 1462, adevărată cronică eroici întregii familii Cândea. Ea elogia „credința strălucită, înaltele virtuți şine măratele merite ale credinciosului nostru iubit", faptul că, „lăsându-secoi de solicitudine neobosită, s-a făcut extrem de plăcut" lui Iancu şi regelui Ml faptele sale de vitejie din cunoscutele campanii antiotomane, „dar şi înalta sărcinări şi treburi de război, în care pomenitul Ioan Cândreş, cu toată crea şi sporindu-şi continuu eforturile, de la tinerețe şi până în această vremej arătat folositor şi neobosit pentru sfânta coroană a țării noastre şi a îndepfl slujba, când ca sfătuitor înțelept, când ca soldat preaviteaz"[64]. Dintre fiii] documentele îi rețin îndeosebi pe *Petru Cândreş* şi pe *Andrei Cam* ultimul, curtean în perioada 1495-1507, mort la Sighişoara, în timpul ■ misiuni pentru stârpirea răufăcătorilor din Transilvania.

6. *Ciulanii (de Chwla, Chwlay)*[65]. Dintre numeroşii fii ai nobilului Via] de Ciula, doi au intrat în rândul baronilor: Ladislau Ficior şi GheorgheMj alți doi au fost clerici: Filip More şi Ioan More, iar unul, Matia, a disparați matur. Rămân alți trei: Oancea, Nicolae şi Mihai, care se încadrează categai aleşilor, datorită funcțiilor în primul rând, întrucât domeniul familiei aria cu totul modest în pofida pozițiilor publice dobândite. Ioan, menționat în di mente în forma hipocoristică Oancea *(Wancha)* sau combinat *Ioan Oana* este singurul a cărui carieră de maturitate s-a desfăşurat în Transilvania. M sa mențiune, în funcția de castelan de Unguraş, pomenit între anii 1479- confirma participarea la lupta de pe Câmpul Pâinii alături de voievodul Şta Băthori. în anii '80 a reprezentat familia la procesele numeroase cu nobilii Fărcădin. Căsătorit cu Elena de Haranglab, şi-a constituit un domeniu prol în comitatul Târnava, cu reşedința la Găneşti *(Galfalva)*. Urmaşul Sebastian, Emeric, Petru şi Gheorghe, purtând numele nobiliar Vancel Găneşti sau de Ciula *(Vancha de Galfalva, — de Chwla)* apar după moartei întâmplată prin 1494, în legătură cu unele moşteniri comune cu ceilalți mei ai familiei din Ciula. *Nicolae de Ciula* poreclit *Cândea* fost ban la Şabs intervalul 1494-1508, pe când fratele său Gheorghe More comanda Belgra(Un alt frate, din a doua căsătorie, *Mihai More,* a fost căpitan al Belgradul» a negociat capitularea din 1521, după o rezistență eroică disperată.

---

[64] *HD,* II/2, p. 138-140: „...consideravimus preclaram fidem inclitas virtutesmultim obsequiorum genera fidelis noştri dilecti egregii ... indefessa sollicitudine fidelis obsequj reddidit sumpme gratum... Sed et in aliis cunctis negotiis gerendis et rebus bellicis, anii Johannes Kenderes, cepte dudum fidelitatis opera, continuo cremento augens a primordiosuec(usque ad hec tempora pro sacra corona regni noştri continuus atque utilis fuit.et nuncjinidl consiliarii, nune vero strenuissimi militis egit officium".

[65] Drăgan, *Ciulanii.*

Uoan de Breazova (Johannes de Brazowa). „Alesul" ***Ioan de Breazova,*** hi Minai — împreună cu fratele Petru şi Petru de Cârneşti, probabil o rudă pare o singură dată, în 7 octombrie 1464, într-un act de danie emis de rege mpul campaniei împotriva turcilor, prin care i se atribuiau cinci posesiuni gane[66]. El îndeplinea funcţia de castelan al cetăţii regale Timişoara, care a ţionat şi ca reşedinţă temporară a Corvineştilor şi centru de comandă al mlui defensiv din Banat.

i.Pogăneştii ***de Bretea Română*** *(Pagan de Olah Berekthe).* Familia s-a itîn timpul Corvineştilor, Gheorghe *(Gerke)* de Bretea fiind confirmat împ-siă cu fraţii săi în stăpânirea moşiilor familiale din Bretea, Covragiu, îeleBune, Vâlcele Rele şi Băţălar, la circa o lună după urcarea lui Matia pe fc,pentru merite ostăşeşti etalate şi sub Iancu, încă din tinereţe[67]. Ulterior, ha împrumuta cu bani pe Betleneştii din vecinătate, folosind ca zălog pi ale acestora. ***Petru Pogan*** a intrat în slujba episcopului catolic de la Alba fiind menţionat în funcţia de castelan al cetăţii Gilău între anii ■497.

}. *Arceştii de Densuş (Arca de Demsews)*[6]*. Familia descinde dintr-un cu acest nume, probabil de viţă boierească, care s-a căsătorit către 1450 şa din familia Muşineştilor din Densuş. Fiul lor, ***Ladislau Arca*** (cea. 1502) a luat-o în căsătorie pe Ana Ungur de Nădăştia, sora „măritului" Ungur. Pe baza acestor înrudiri, Arceştii s-au instalat rapid în rândul elitei ■ehaţegane şi şi-au constituit un domeniu întins, provenit în parte din lirea Neacşăi din averea Muşineştilor. Ladislau Arca a fost împuterni-familiei Ungur pentru moşiile sale din Hunedoara, iar pe fiii săi ***Ştefan*** .1482) şi *Ioan Arca* (f 1511) i-a dat în serviciul episcopiei de Alba Iulia, ca preot, al doilea ca familiar al episcopului Ladislau Gereb. Aceste i-au permis lui Ioan Arca să obţină posesiunile numeroase ale deshe-i Dionisie de Streisângeorgiu de la familia Gereb, căreia i le donase ,dar care nu putuse să se pună în stăpânire, datorită opoziţiei obştii haţe-[Dania episcopală era condiţionată de existenţa familiei pe linie masculină ibil.de relaţia de familiaritate. La rândul lor, Arceştii aveau familiari, acel Ivaşcu de Băieşti, ucis într-o încăierare cu nobilii din Clopotiva. Arca şi-a pierdut moşiile în anul 1504, în urma mutilării unor robi ţigani, irea banului de Severin, Barnaba Belai, însă opoziţia rudelor din elita nă şi haţegană, a amânat parţial dezastrul până la moartea sa, când linia masculină a familiei.

poare Haţeg, 1,258.
idem, 196, actul din 10 martie 1458, Buda.
u-Pop, *Familia Arca.*

10. ***Petru de Bârsău*** *{magister Petrus de Berekzow).* Magistrul Petru **j** răposatului Iacob de Bârsău obținea la 10 februarie 1448 din partea lui I Hunedoara prima diplomă de blazon cunoscută în Transilvania[69], în cup căreia erau narate faptele sale de arme din campaniile de la Varna şii Austria. Reprezentarea, de bună calitate, pare să fie reproducerea grafică af telor de vitejie prezentate în preambul, cuprinzând în esență un bust des pedestraş bine echipat, rănit de o săgeată la gât, iar în creştet un bust de I Bârsăul se afla pe domeniul cetății Deva, la 1448 sub autoritatea voievo Iancu, mai târziu chiar în proprietatea sa. Este posibil ca „literatul"] Bârsău, angajat ca avocat chiar de conventul din Cluj-Mănăştur, zecea târziu, într-o companie intelectuală aleasă[70], să fie una şi aceeaşi amintit la 1472, probabil decedase nu de mult, ca *sigillator* la cămara s Turda, cu ocazia unei tranzacții efectuate de către fosta sa soție, Ursula.cu Toma[71]. Alte informații despre el nu avem, însă calitatea de avocat, ceq funcționar al Cămării de sare, care ne indică un om instruit, şi recorap excepțională obținută, ne trimit către un personaj important din anturaj» Iancu, unul dintre familiarii săi remarcabili. Despre cariera şi familia lui **i** de Bârsău — în diploma de blazon sunt menționați şi frații săi, nenu cercetări ulterioare vor putea aduce completări interesante.

11. ***Dejeştii de Timişel şi Iclod*** *(Dees de Themesel, Desy de* Familia este originară din elita cnezială a districtului Mehadia, cel mai | înaintaş cunoscut fiind Petru fiul lui Dej, menționat la anul 1387. Fa ridicat în ierarhia socială odată cu Iancu de Hunedoara, în „familia" < intrat membrii săi. Un alt ***Petru Dej*** apare ca *egregius* încă la 15 septet 1444, când voievodul găzduia chiar în casa sa din Timişel şi îi oferea uns protecție la încartiruire şi la jaful armatelor aflate în trecere prin zonă[73].1 ani mai târziu „aleşii" ***Mihai Dej*** şi ***Ladislau,*** fiii răposatului Petru,) confirmați în părțile lor din moşiile Timişel şi alte şaisprezece din disl Mehadia şi Lugoj[74], pentru merite în luptele cu turcii. Unele dintre i (Luncavița, *Toplichaan,* Barteşti, *Gedefalva* şi Cuieşti) sunt stăpânite în d măşie cu nobili locali, probabil încă din faza cnezială, iar faptul trimitec ideea unei „familiarități" între fruntaşii din Timişel şi mărunții nobili desafl

---

[69] Publicată de Adrian A. Rusu, în „Sargetia", XV, 1981, p. 92-99. Preluăm de la sugestia privind originea românească a lui Petru de Bârsău, deşi dovezi certe nu avem d

[70] *Jako, Kmjk,* 1,1320.

[71] *Ub.,* VI, 3913.

[72] Pentru istoria bănățeană a familiei, vezi, mai recent Boldea, *Probleme,* p. 52—5 *Banatul montan,* p. 381-384.

[73] *Hazaiokm.,* VII, 412. [74] Pesty, *Oldh ker.,* p. 70-72, actul de danie cu titlu de nouă donație din 26 mari Buda.

triadomeniului lor. Mihai Dej din Timişel a făcut parte din delegaţia nobilimii iţene, aflată la Viena în august 1457, unde a obţinut de la rege cunoscutele privilegiate pentru districtele româneşti din Banat. El se afla, prin urmare, **(tabăra** regelui, pe când alţi membri ai familiei se găseau în tabăra Corviştilor şi nu excludem chiar o opţiune deliberată şi coordonată în această rivinţă, pentru ca familia să fie în mod sigur în tabăra învingătorilor. Un văr, cât se pare, al celor de mai sus, ***Petru Dej*** *(Desy),* aflat la curtea regală[75], rimeade la Maţi a în mai 1464, împreună cu un alt „ales" Nicolae de Balota, iunea Fârdea, din comitatul Timiş, cu pertinenţele sale, în fapt, districtul im, pe care îl stăpâneau de un timp neprecizat[75]. împreună cu fratele său amândoi menţionaţi şi cu porecla *„Olahus"*, au dobândit pe la 1470 iiunea Iclod şi altele din comitatele Dăbâca şi Cluj, foste ale infidelului indelclod[77].0 însemnare genealogică în limba maghiară de pe la 1540 îi Inileşte pe Ioan ca fost comite al cămării de la Turda *(erdely kamor ispan),* ipe Petru ca fost cubicular regal *(Mathia kyralnak komornyka)*[1]*, funcţii încă testate din alte surse, dar în consonanţă cu evoluţia celor doi. La fel ca şi Cândreş în Sătmar, fraţii Dej s-au instalat rapid în rândul elitei nobiliare icomjtatul Dăbâca, înrudindu-se prin căsătorii cu familiile Farkas de Herina, ,fticu (£«£/), din Alunişu *(Kecheti)* şi Erdely de Şintereag *(Somkerek)*[79]. Prin fi, cumpărături şi zălogiri, familia Dej de Timişel a strâns un domeniu ii de întins, răspândit în comitatele Timiş, Dăbâca, Cluj, Turda, Borsod şi |uj, pe care au încercat să-1 concentreze prin schimburi cu posesiunile pitatede reşedinţa din Iclod. Petru Dej a avut trei fiii, dintre care Emeric a carieră la Curte, devenind baron al regatului ca mare stolnic *(magister iferorum* 1504-1508) şi trei fiice. Dispărut prin 1510, la o vârstă înaintată, itedestul de frecvent pomenit în documente ca participant la dietă, avocat comun, în virtutea poziţiei eminente în rândul nobilimii din zonă. le său Ioan, amintit ca strângător de dări în Bistriţa la 1474, a murit în ,lăsând ca urmaşi un fiu, Francisc, preot, şi două fiice. 12. *Mâtnicenii (de Mothnok, Muthnoki)*[m]. Familia cnezilor din Mâtnic a devreme sensul transformărilor sociale impuse de regalitatea ungară la ii secolului al XlV-lea. încă la 1352 Iuga şi Bogdan, fiii lui Ştefan de ac, primii membri cunoscuţi ai familiei, obţineau danie pentru Ohaba

D, 11/2,200.
"'Pesty,A'ra«d,III,317.
|"//D,II/2,184.
f "Karâcsonyi Jănos, *Az lklodi Desy csalădrol,* în Turul, XI, 1893, p. 99-100. "Petru Dej s-a căsătorit cu fiica (Barbara?) lui Nicolae Farcas de Herina, fratele său Ioan lina de Alunişu, ulterior cu Anghelita de Jucu, iar Ioan fiul lui Petru cu Clara Erdely de g (Jako, *op.cit.* I-II, passim). "Teicu, *Banatul montan,* p. 347-349.

Mâtnicului cu drept cnezial. La 1387, acelaşi Bogdan *Olahus,* căpăta poi nea Mărul de pe valea Bistrei, iar un fiu al său, Nicolae făcea parte din capi de la Alba Iulia[81]. încă din anul 1375 Mâtnicenii apar desemnaţi în acH nobili, situaţie întâlnită destul de rar la români în acea vreme. Făceau partea de la început din elita districtului (caran-)sebeşan, unde îi întâlnim chiar! mulţi deodată, ca membri ai scaunului de judecată, personaje influente, aplanau conflicte sau întăreau cu propriul sigiliu actele emise de instafl judecată a nobililor şi cnezilor români. Ei s-au găsit, după împrejurări,înrd turi de concurenţă sau matrimoniale cu ceilalţi „aleşi" bănăţeni: Măcicăşei Bizerenii şi Dejeştii, iar cu orăşenii „oaspeţi" din Caran în conflicte del multe decenii. Afirmarea familiei s-a datorat, ca şi în alte cazuri, CorvineşS în slujba cărora s-au pus numeroşii descendenţi ai lui Bogdan Românul. La februarie 1458, la puţine zile după sosirea sa la Buda, Matia Corvin îl trial pe „alesul" *Ştefan* (fiul lui Dionisie poreclit Zaicu) de Mâtnic *(fidelemnom egregium Stephanum de Muthnok)* să ducă orăşenilor din Bardejov (■ Bartfa) vestea eliberării sale[82]. în acelaşi an, probabil, Ştefan şi fratele! *Mihai de Mâtnic* au fost numiţi bani ai Severinului, unde îi întâlnim în următor. Ştefan se afla în funcţie şi în anul 1467 — fratele său murise în *t* interval — iar în anul 1471 obţinea un act de danie, în care erau elogiate fa» sale de credinţă şi de arme, încă din timpul lui Iancu de Hunedoara „punânfl şi persoana şi avutul sub loviturile neprevăzute ale sorţii"[83]. Dintre urmaşii am identificat deocamdată pe *Petru More de Mâtnic (More de Muthnok),* din cei trei „emisari, familiari şi avocaţi" ai ducelui Ioan Corvin, susţinut plângerile sale la 5 iunie 1495 înaintea tribunalului regal[84]. C: tot el este acel Petru More pomenit ca tezaurar regal şi curtean şi care a la 1494-1495 un tratat de pace cu turcii, făcând el însuşi o călătorie la tinopol[85]. în acelaşi timp, la cancelaria regală se afla un văr al său^j *Mihai de Mâtnic,* fiul Anei Mâtniceana şi al lui Nicolae Orsag de Rt nepot al lui Ioan Bogdan de Mâtnic. Ioan Tătar de Bizere, căsătorit cu o ceană, a fost tatăl lui *Iacob de Mâtnic,* curtean *(aule familiaris)* recom;

---

[81] A se vedea, pe larg, T. Popa, *Familia Mutnic,* în Rev. Inst. Soc, 13,1944,p. 526-

[82] *Kaprinai,* I, p. 492. Actul e semnat de regele însuşi: „Matyas m.p.".

[83] Actul de confirmare pentru pădurea Lozna din 12 februarie 1471, pentru Ştefan jj săi de tată (Ladislau) Zaicu şi Alexandru, la Pesty, *Krasso,* III, 324: „persone etid fortune casibus submittendo".

[84] *Hazaiokm.,* VII, 311.

[85] *Bonfini,* p. 741. în registrul socotelilor regale, sub data de 13 februarie 1494esteconso nat: „Petro More misso in legationibus ad imperatorem Turcorum pro expensis 300 fi,"] *Geschichten,* p. 86). Este interesant de consemnat şi faptul că solii turci aflaţi în Ungai martie-aprilie 1495 au fost însoţiţi de Petru Vistier (Tarnok) de Măcicasu, numit ban del la finele anului precedent *{Ibidem,* p. 106,111).

gela 1472, pentru „mai multe solii ale noastre şi expediţii armate, făcute curgerea sângelui său şi cheltuieli" cu două moşii hunedorene[86]. La itul secolului următor, o rudă a sa, Petru de Mâtnic *(Mutnoki),* s-a căsă- înaceleaşi părţi hunedorene cu văduva lui Petru Pogan de Bretea. Am mai lut dintre membrii acestei familii numeroase şi influente pe *Dionisie de* Inie, castelan la Sefdin în comitatul Arad[87], dintr-o ramură aşezată, se pare, |ceazonă, şi pe ***Vasile de Mâtnic*** *(Blasius Mothnoky),* orăşean în Caran- iş, rudă cu familia Dej de Timişel. Domeniul familial al mâtnicenilor este cil de conturat, întrucât diferitele ramuri ale familiei au ieşit pe rând din iviziune, sporind partea moştenită cu posesiuni dobândite pe diverse căi. De 8, banul Ştefan cu fraţii săi deţinea nouă posesiuni în districtul Caransebeş runte cu Mâtnicul Mare, pe care le punea într-o înfrăţire de moşie cu Ladu islau) de Armeniş[88]. Cu acest prilej era menţionat turnul de piatră *(turris w)* de lângă satul lor Mărul (Turnu Ruieni)[89], care subliniază poziţia preeminentă a familiei. Despre confesiunea ei nu există dubii: licenii sunt catolici, unii chiar fervenţi susţinători ai mănăstirii minorite din ibeş,precum banul Mihai şi un Ioan de Mâtnic, ale căror familii au fost lite, pe acest considerent în confraternitatea ordinului. *UMăcicăşenii (de Machkas, Machkassy)*[90]. Deşi comparabilă prin vechi-preeminenţă în districtul (caran-)sebeşan, bogăţie, merite militare, aderenţă în parte) la catolicism cu cea din Mâtnic, componenţii familiei nobililor Măcicaşu au ajuns mai târziu la poziţii oficiale, care să-i califice ca *egregii.* cele şapte ramuri cunoscute la mijlocul secolului al XV-lea, doar cea a lui de Măcicaşu s-a distins prin doi dintre membrii săi. ***Petru Vistier*** *ik, tavernicus)* este menţionat între anii 1478-1484 în calităţile de curşi vistier[91]. în 1487 a fost numit în fruntea cetăţilor Segnia *(Senj, Zengg),* îmai importantă poziţie a regatului ungar pe litoralul adriatic, pe unde se iu relaţiile sale cu republica veneţiană, şi Krupa *(Egregius Petrus Thar- Segniensis et dicti castri Kruppa capitaneus)*[92]. în această funcţie impor-1- au prins evenimentele anului 1490, în care, cel puţin la început, pare să **jhnas** fidel ducelui Ioan Corvin, care pierduse lupta pentru tron şi se vedea sitde numeroşi familiari, trecuţi în tabăra adversă. într-o scrisoare impre- antă, prin care îi solicita înţelegere pentru amânarea unei datorii de 1500

' *Csănh* *i,V, p. 211.*

p. **323.** ***Wf/,Szdreny,lll,Sl.*** ,"N. Săcară, *Donjonul de la* ***Turnu-Ruieni,*** **în Banatica, III, 1975, p. 303-309; Ţeicu,**

imontan, p. 386.

|f V. şi Boldea, *Familia Măcicaş.*

"Csanfa-,V,p. **12,222.** :/., p. **424.**

florini, tânărul Corvin i se adresa cu „preaiubite Petre", socotindu-1 singj dintre toţi familiarii, care a manifestat recunoştinţă faţă de binefacerile regi Matia, stând alături de fiul său, ajuns în dificultate, cu credinţă desăvârşii Bunele raporturi n-au durat însă prea mult, deşi Ioan Corvin căpătase corni peste Croaţia şi Dalmaţia. La 30 noiembrie 1494 Petru Vistier era numit,] preună cu Iacob Gârlişteanu, ca ban al Severinului, iar câţiva ani mai târziţ găsea între cei câţiva acuzaţi de către duce că şi-au însuşit ilegal bunuri patrimoniul familiei hunedorene. Pe lângă posesiunile moştenite în distra Caransebeş, care nu puteau fi prea întinse la o familie aşa de numeroasă I e exclus chiar să fi renunţat la ele în favoarea fraţilor săi rămaşi acolo, înta nu apar documentar în posesia sa —, Petru Vistier şi-a creat un domeniu înj mitatul Hunedoara, prin danii, moşteniri şi diferite tranzacţii, facilitate şi căsătoria cu Elena de Rapolt, din nobilimea hunedoreană[94]. în comitatul 1] poseda o jumătate din cetatea şi târgul *Cziko-wasarhel* (sau Patcovî» disp.)[95]. A murit probabil în anul 1501, când este menţionat BarnabaBelj ban de Severin, cel care i-a preluat atât funcţia, cât şi văduva, împărţindaw banului Petru cu fiul său Ioan Vistier şi nepotul Gaşpar de Măcicaşu, I fratelui său Ioan.

Fratele său, *Iacob de Măcicaşu,* probabil mai vârstnic, a avut grija IM nirii părinteşti, rămânând în Banat. în perioada 1470-1478 este menţiona} funcţia de castelan de Jdioara[96], cetate de lângă Lugoj, aflată în posesiafaq Pongraţ, rudele Corvineştilor. El a fost beneficiar al mai multor danii singur sau împreună cu fraţi şi rude, care conturează domeniul bănăţi familiei lui Ladislau de Măcicaşu, în cadrul căruia am putut număra 28 dd şi părţi de sate[97].

---

[93] *Jaicza,* p. 80-821: „Recolite igitur carissime Petre solus inter ceteros famiiiares r beneficiis paterne maiestatis, nam pauci sunt, qui beneficia paterne maiestatis remini» compatiminique de tantis et et maximis oppressionibus nostris, quibus post mortem genitorisd afflicti sumus, nune quoque affligimur, et ostendatis vos fore talem fidelissimum, qui inter nostros solus de beneficiis diete paterne maiestatis memor fuistis et nobis ad extremum{ bonum servivistis..."

[94] Posesiuni în valea Mureşului şi a Streiului: Pişchinţi *(Ub.,* VII, 4649), Rapolt, Bulbuc, Băcăinţi şi Sărăcsău *(Csdnki,* V, p. 222; Dl. 30936), Orăştioara de Jos, - dj Bucium, Ludeşti, Putinei, Costeşti, Cigmău, Tewrek *(Csdnki,* V, p. 239). De la NicolaeE a deţinut, prin schimb cu posesiuni din Dabâca şi Solnocul Interior şi ca zălog Bretea.J Plopi *(Csdnki,* V, p. 163-164).

[95] *Csănki, ll,p.* 12.

[96] Pesty, *Krasso,* III, 425; *Szoreny,* III, 94.

[97] Măcicaşul de Jos (Jupa), Thews de Jos, Tincova (de la care familia se va numi ma Măcicăşan — Mâtskasi de Tincova), Perlo, Dobrogesthe de Jos, Valea, Secaş, Alkotesth(] şan, *Documente bănăţene,* 8), Sidimirpataka, Dragoteneşti, Tinko (Pesty, *Olăh ker.,ţ.t* împreună cu nobilii Fiat de Armeniş posesiunile Goleţ, Padurencz, Miraia, Petroşniţa, E Vălişoara, şi Cerneţi *(Szoreny,* III, 82). El mai stăpânea la Chynte, Ciuta, Săseşti, I Topliţa, Leurdis, Alb...*(Krasso,* III, 320), Igazo, Crivina şi Mărculeşti *(Ibidem,* 321).

lai notăm catolicismul indiscutabil al familiei, ilustrat de numeroşii Iacob a, chiar şi Emeric, sprijinul acordat călugărilor minoriţi, în confra-itea cărora era primit un Iacob de Măcicaşu cu soţia Ana chiar de către deCapistrano, în anul 1455, în timpul campaniei sale prozelite din zona lului şi Hunedoarei[98].

[iBizerenii (de Byzere, Bizerey)[99]. Familia nobililor din Bizere s-a afir-■cu putere la începutul secolului al XV-lea, prin Ladislau fiul lui Petea şi fiii jLadu, Ladislau Lehaciu, Ioan şi Petru „Viteazul", toţi patru remarcându-se laptele din primele decenii sub conducerea regelui Sigismund şi a comitelui Fimiş Pippo de Ozora contra anarhiei feudale şi a primejdiei otomane. Pri-il„ales" al familiei a fost *Nicolae de Bizere,* din generaţia lui Iancu de Hune-., tovarăş şi colaborator al său încă din anii '30. Participant la bătălia de la ţ, din anul 1428, cinci ani mai târziu, în 1433 era menţionat în calitatea i cavaler al curţii regale[100]. în acel an s-a aflat în suita regelui-împărat ismund de Luxemburg la Roma şi Basel, alături de alţi cavaleri români, secare Ioan *Olahus* de Hunedoara, cu care va rămâne în raporturi cordiale şit. Cu această ocazie obţinea indulgenţe şi drept de pelerinaj pentru sa parohială[101]. Odată cu numirea lui Iancu în funcţia de ban de in, a intrat în serviciul acestuia, în calitate neoficială de viceban, alături loobilii din Cerna şi Densuş[102]. Ca familiar credincios al lui Iancu de Hune-bra, 1-aînsoţit în marile sale campanii, între care „campania cea lungă", în |c a îndeplinit funcţia de căpitan. A îndeplinit funcţiile de vicecomite de fetiş între anii 1443-1445, castelan de Bran în (1448) şi de Stremţ (1457)[103]. n familie s-au mai remarcat fiul său *Nicolae* (1448+1491), fratele *Ladislau* bGoman (1448-1478), aflat în serviciul regelui Matia la începutul dom-[104] şi fiul său *Gheorghe Gaman* (1475-1505), care a devenit liderul fami-tinultima parte a veacului al XV-lea, *Ioan de Bizere,* (1490-1515), fiul lui fedislau al lui Ioan, familiar al ducelui Ioan Corvin. Cu toţii sunt urmaşii lui

F*HD, 11/2,46.

^"Feneşan, *Familia Bizere* şi, mai nou, Rusu, *Ioan de Hunedoara,* p. 212-217, Ţeicu, barul *montan,* p. 300-303. Boldea, *Probleme,* p. 39-52 preferă numele nobiliar „Bizerea de

I[W]*HD,* 1/2,582.

[101] Rusu, *Ioan de Hunedoara,* p. 215.

[m] împreună sunt recompensaţi cu posesiunile Recaş şi Zegehaza din Timiş pentru cheltuieli în valoare de 5000 de florini, făcute din averea proprie, pentru întreţinerea cetăţilor din (matulde Severin (Pesty, *Szoreny,* III, 55; *HD,* 1/2, pag. 685,687).

[l03]Engel,Arc/ionto/dgifl, II, p. 37. Pentru Bran, vezi şi Gernot Nussbächer,Din *cronici ţi* fawe, Bucureşti, Edit. Kriterion, 1987, p. 33-34.

[104] Matia Corvin poruncea la 4 iulie 1458 sfatului din Braşov să predea oamenilor săi (jregiusLadislau de Bizere şi Benedict de Buituri bunurile lui Mihail Logofătul, ucis de Vlad te.maiales cei 10.000 de florini *(Ub,* VI, 3128).

Ladislau Lehaciu şi Ioan, care s-au despărţit de timpuriu de ceilalţi i Ladu şi Petru Viteazul, cele două ramuri ducând o lupta acerbă pentrui nirea averii strămoşeşti. „Alesul" Nicolae a recurs chiar la mărturie mincif pentru a uzurpa moşiile vărului său Ladislau fiul lui Ladu, acuzându-1 înl regelui de infidelitate. A fost nevoie de mărturia adunării nobililor şi c din districtul Caransebeş pentru a se restabili adevărul şi de intervenţia { natorului însuşi pentru împăcarea celor două tabere[105]. El a mai dobândit[meritele sale în serviciul lui Iancu de Hunedoara, posesiunile Recaş şi *za* în comitatul Timiş, o pătrime din cetatea Drencova de pe Dunăre cuc niul aparţinător, s-a înfrăţit cu Iacob de Racoviţa, ale cărui moşii le vorf Bizerenii circa două decenii, pe durata prizonieratului la turci a fiului aci Ladislau Pribeagul *{Pribek).* în Caransebeş familia mai poseda un loc dec şi o moară încă din 1428 şi cu siguranţă şi-au construit o reşedinţa şi acokj fel cu ceilalţi fruntaşi din zonă. Către sfârşitul secolului, GheorgheGai înstăpânea treptat şi asupra părţilor vărului său primar Nicolae, fiul lui Nic care n-a avut urmaşi masculini. Cu ocazia unui partaj şi înfrăţiri cu **Ioan,]** lui Ladislau, văr de al doilea, erau înregistrate numai din moştenirea coinu bunicilor lor Ladislau Lehaciu şi Ioan un număr de 25 de posesiuni în **disl** tele Caransebeş şi Bârzava[106]. Ligia Boldea a numărat 36 de poses patrimoniul familiei[107]. La fel cu alte familii nobiliare româneşti, I au avut reprezentanţi în clerul catolic, prin Matia, fiul acestui Ioan,(apoi lector la capitlul din Arad[108] şi poate un Grigore canonic tot ao Bizerenii au fost înrudiţi şi cu Dejeştii de Timişel, un Nicolae de Bizere.d care nu avem alte date, fiind menţionat ca frate de tată al lui Petru Dej.

15. *Cernenii {de Chorna, Charnay).* Cernenii s-au ridicat din Mehadiei[110] în prima jumătate a secolului al XV-lea, dintr-o familie ano despre care nu avem date mai devreme de 1402. *Mihai* şi *Vasile (Bla*

---

105 Pesty, *Szoreny,* III, 62: „de compositione multorum proborum virorum nobilii specialiter magnifici et potentis domini Johannis de Hwnyad regni Hungarie gubernator".înli s-au aflat posesiunile: Ohaba (Zabathfalva), Rawna, Vârciorova, Bizere, Calova, PleseJ Nowakfalwa, Wolya, Alsofalwa, Lachkan, Apadia, Ohabita, Izvorul Poganiciului, Slatinap| Ohabiţa.

106 Pământul strămoşesc *{ab avo et protavo)* din districtele Caransebeş şi Bârzava: Calova, Piese, Vârciorova de Jos, — de Mijloc, — de Sus, Râvna, Glâmboca, J Ohabiţa, Mihalenţ de Jos, — de Sus, Hânsarova, Bolvaşniţa, Apadia, Laczkan, Săcel,! Bratova, Smykolcz, Prysyen de Jos, — de Sus, Bezne şi ..... (Pesty, *Szoreny,* III, 114).

107 Boldea, *Probleme, p.* 51.

108 La 1491 — custode (Mărki, *Arad,* I, 374-375) şi 1500 — lector (Pesty,; 119).

109 Lupşa, *Catolicismul şi românii,* p. 87.

110 Ţeicu, *Banatul montan,* p. 311; Rusu, *Ioan de Hunedoara,* p. 225-228.

[Ierna, probabil veri, s-au **distins în serviciul banului de Severin, Iancu de** iunedoara, fiind răsplătiți, **alături de frații Muşina de Densuş şi Nicolae de** izere, cu moşiile **Recaş şi *Zegehaza,* ale desherentului Stanislav de Recaş.** îtreanii 1447-1452 împreună, **iar între 1452-1454 Mihai de Cerna şi Petru Danciu** de Caransebeş, **îndeplineau funcția efectivă de bani ai Severinului, în ilujbalui Iancu. Ei apar în acte ca bani, în realitate sunt însă vicebani"[1], familiari** ai **guvernatorului, fiind calificați doar ca *egregii* şi nu ca *magnifici* şi** socoti între baroni, cum fuseseră, **de pildă, frații Hunedoreni în această funcție. Ei i** stăpânit de asemenea trei **pătrimi din cetatea Drencova, cu domeniul său, în Emeiul** unei danii a regelui **Albert[112]. După afirmarea de la mijlocul secolului,** familia a recăzut **într-un relativ anonimat, neputând să se ridice la puterea celor** raționate **mai** sus. **Mihai a avut doi fii, Nicolae şi Mihai, de la soția toteea[113]**, iar **urmaşii lui Vasile de Cerna — un Mihai *Charnay,* de pildă — Bt înregistrați la Recaş în Timiş şi Ilia în comitatul Hunedoara la finele** secolului"[4].

16.***Danciu de Caransebeş (Danch de Sebeş). Petru Danciu*** **de Caranse-B,(vice)ban în perioada anilor 1452-1454, alături de Mihai de Cerna, după** lispariția vărului său **Vasile, pare să fie originar chiar din oraş. La 1450 e** omenit în calitate de cămăraş **la Ocna Sibiului[115]. Nu-i cunoaştem înaintaşii; înschimb,** un Ioan Danciu, fiu sau rudă, **apare în anul 1474 ca jurat în scaunul** orăşenesc[116].

\l.Gărliştenii {de ***Gerlesîhe, Gerlesthe(n)y)[ul]'.*** **Apariția lui *Iacob Gării-*** {tem, viceban la Jaice între **anii 1481-1487, o vreme colaborator al lui Ladilau Ficior, apoi** ca glorios **ban al Severinului vreme de 15 ani (1494-1508) îărea** până acum mai degrabă meteorică, **având în vedere faptul ca** reconstituirea genealogică **a familiei ridica mari dificultăți. Căutând identitatea unui** curtean din anul 1433, *Ştefan* ***Olahus*** **fiul lui Stanciul *de Radoteşti[118],* am găsit *â*** aşezarea **respectivă figurează între posesiunile Gârliştenilor din a doua** jumătate a secolului"[9], iar **acest Ştefan credem ca este identic cu Ştefan fiul lui**

"' Engel, *Archontologia,* **I, p. 34, II, p. 54.**

"'Pesty,Szore'/î)>, **III, 65, 67. Pierzându-şi actele, banul Mihai a fost obligat să recurgă la mărturia obştii nobililor din cele şapte „scaune" româneşti întruniți la Caransebeş, pentru a-şi reconstitui dreptul de proprietate.**

"' Pesty, *Szore'ny,* **I, p. 460-461.**

"'*Csânki,V,p.* 175.

"'Engel, *Archontologia,* **II, p. 55.**

"'Pesty, *Szore'ny,* III, 86.

[117]**Boldea, *Probleme,* p. 59-67, tributară informației vechi, în special privind începuturile ■ilieL**

"'Engel, *Archontologia,* **I, p.** 508, **II, p. 500.**

"'Pesty, *Szore'ny,* **II, p. 469^70: *Radothest,* menționată la 1486, ulterior dispărută *(Suciu,* O.s.v.).**

Sebastian (inexistent în onomastica română la acea dată; recte: Si menţionat la anul 1410. în felul acesta, evoluţiile acestei familii din di Almăj devin mai coerente. *Jacobus Garalyscha de Karansebes* este menţi la 16 februarie 1480 cu o contribuţie bănească la războiul antiotoman[120].i meniul familiei nu pare să fi fost prea întins. La 25 februarie 1484regelj întărea pe „alesul" Iacob Gârlişteanu în stăpânirea celor opt posesiuni famfl le, în frunte cu Gârlişte (Rudăria)[121]. Mai stăpânea Rapolt, *Plessiva* şi Vălisoj din daniei regală[122], pomenita Radoteşti şi probabil şi altele dobândite îm tutea funcţiei de ban. La Caransebeş deţinea o casă, pentru care a obţinută nitatea juridică în raport cu autorităţile orăşeneşti[123]. Un fiu al său, *Gheom* căsătorit cu Eufrosina, fiica fostului său coleg Petru Vistier de MăcicaşJ devenit ban de Severin în perioada 1520-1521[124].

18. *Danfi de Duboz (Danfi de Duboz).* Familia Danfi de Duboz estec mai proeminentă din rândurile nobilimii româneşti din comitatul Timiş. Ml vreme s-a afirmat opinia singulară, conform căreia ea reprezintă una din nil roasele ramuri dezvoltate din munteanul Carapciu, emigrantul politicii mijlocul veacului XIV. Recent, Viorel Achim, negăsind temei suficient aed opinii, crede că familia ar descinde „mai degrabă din unul dintre cneziilo ale căror posesiuni au fost confirmate de puterea regală"[125]. în ultimul sfea secolului al XV-lea s-a afirmat *Andrei Danfi,* ca ban al Dalmaţiei şi Cnj (1475-1476)[126] şi ban de Severin, pentru scurtă vreme, alături de Ladia Ficior (1491)[127]. Ambele dregătorii nu mai erau socotite baronii la aceasta» astfel încât Andrei Danfi este doar un *egregius.* Domeniul familial cuprinde! 1462 vreo 44 de sate[128]. Beneficiar al graţiei regale sub Matia, a trecut, caid alţii, la 1490 în tabăra adversă, ocupând chiar posesiuni ale ducelui! Corvin[129] şi beneficiind de donaţia unor posesiuni în comitatele Bid| Ciongrad şi Arad[130]. Cam în aceeaşi perioadă, văduva unui Ştefan de DM era primită în Confraternitatea Sf. Spirit[131].

---

120 Anul 1380 consemnat de Pesty *(Szore'ny,* III, p. 8) este o eroare evidentă.
121 Feneşan, *Documente bănăţene, 9.*
122 *HD,* îl/2,245.
123 Pesty, *Szore'ny,* III, 95.
124 *[bidem,l,p. 292, UI,*138.
123 Achim, *Les Roumains et Ies dîmes,* p. 6.
126 Fiigedi, *op.cit.* p. 113
127 Mărki, *op.cit., p.* 141.
128 *Csănki,* II, p. 33-34.
129 *Hazaiokm.,* IV, 311.
130 Pesty, *Szdreny,* I, p. 287.
131 *Mon. Vat. Hung.,* I/V,p. 96.

9. *Fiat de Armeniş (Fyath de Armenys, Ermenyes)*[132]. Familia Fiat de nişeste înrudită cu Măcicăşenii şi Mâtnicenii. Dacă identificarea vărului ban de Măcicaşu, menţionat la 1480:ii, este corectă, atunci *egregii* ((1467-1508) şi *Ludovic Fiat* (1468-1501) de Armeniş erau veri şi cu ii" Petru Vistier de Măcicaşu.

(fraţii Fiat s-au pus în serviciul regelui Matia Corvin, fiind destinaţi apoi ^iireginei Beatrice. Ei au fost beneficiari a numeroase danii, din care unele nit în mod vădit favoarea de care se bucurau cei donaţi. Astfel, Ladislau lieste unul dintre puţinii posesori ai unui act având semnătura autografă a lui[134], şi al altuia, dat „cu încuviinţarea şi buna plăcere şi voie" a reginei *Uonsensu et beneplacita voluntate illustrissime Beatricis regine consortis ţe carissime)*[u5]. Chiar şi de la Vladislav II Ladislau Fiat obţinea în anul I partea de avere a fratelui său, vinovat de crimă, care conform legii, se isca pe seama coroanei[136]. Cu acest prilej aflăm că fraţii Fiat deţineau în Jun 26 de posesiuni în „districtul Caransebeş, comitatul Severin şi Mehadia '[137]. La acestea s-au mai adăugat în perioada următoare încă cinci în îşi zonă şi târgul Geoagiu, ca posesiune legată de funcţie *(honor)*[1M]. La ILadislau Fiat cumpăra un loc de casă în Caransebeş, oraş ce devenea din \ce mai mult „o reşedinţă de nobili", cum va apărea vizitatorilor săi din următor. O danie regală din 1519 pentru urmaşi elogia „slujbele foioase vestite" *(fidelia illa servicia)* ale lui Ladislau şi Ludovic Fiat, pe | „le-au prestat cu credinţă şi bărbăţie de la etate tânără la graniţe contra or, nu fără curgerea din belşug a sângelui lor"[139].

[20. *Vucaşin de Caraşova (Wakasyn de Krassofew).* Familia Vucaşin sau iaş *{Orbonaz* — Albanezul) făcea parte din emigraţia sârbă (albaneză) ierată de înaintarea otomană şi s-a naturalizat în mediul nobiliar din Banat. *ţhe Arbănaş* şi fratele său *Vucaşin* au intrat prin 1437 în stăpânirea

[132] V.Ţigău, *Fiat,* cu genealogia şi lista moşiilor. PPesty, Szoreny, 111,89. [[134] Actul din 3 septembrie 1480, la Pesty, *Szoreny,* III, 89: „Mathyas Rex mânu propria".
*'''lbidem,lll97. l*lbidem,* 125 şi 124. \[a] *Ibidem:* Bukin, Poiana, Poieniţa, Petroşniţa, Vălişoara, Gelacz (=Golecz), Slatina, Valea
i,Secaş, Valea Mare (Valemareh), Nireş, Sadova de Sus, — de Jos, Armenişu de Sus, — de jGyura, Feneşu de Sus, — de Jos, Gino, Criva, Bolvaşniţa de Sus, — de Jos, Huszarczky, tciiade Sus, — de Jos, şi Simonovaţ.
"'Timişelu de Sus, Grădiştea, Strâmba de Sus, — de Jos şi Chemernika, în Pesty *(Szoreny,* 132.respectiv, *Csdnki,* V, p. 54). L. Boldea a numărat 40 de posesiuni pe o perioadă mai ingată *{Probleme,* p. 34).
PPesty, *Szdre'ny,* III, 139: „qui ipsi... ab iuventutis etate ipsorum in confinibus contra 8 cruciş christi inimi cos fideliter et viriliter non sine copiosa sanguinis ipsorum effusione Ifanus exhibuerunt".

cetății şi domeniului cetății Caraşova[140]. în anii 1441-1442 Gheorghe Aii îndeplinea chiar funcția de comite de Timiş şi apărea într-un act chiar cuc cativul *magnificus*[141]. în aceasta perioadă a stăpânit şi cetățile Şoin Bârzava[142]. Vucaşin a fost căsătorit cu Cerna Cândea de Râu de Mori,s Ioan Cândreş, în virtutea cărui fapt, fiul său, „alesul" *Petru Vucaşin,* casta al cetății Horom[143], cu fratele său *Gheorghe,* cerea după 1490 pătrimea! averea bunicului său Cândea, ceea ce a generat un proces de amploare[14]* aceeaşi perioadă, Ladislau Fiat de Armeniş apare ca *protector bonorwş* familiei Vucaşin, ceea ce sugerează situații şi raporturi pe care nu le cuno din alte surse[145].

21. *Nicolae de Balota (Nicolaus de Baloîha)* apare o singura da „ales", în anul 1464 împreună cu Petru Dej de Timişel[146]. Este şi ultinq mențiune şi nu cunoaştem nici la ce anume se referă adjectivul *egregius.* I punem că la calitatea de curtean sau la o slujbă la curte, la fel ca în cazai Petru Dej. Un Mihai Balota trăia la 1511 în comitatul Timiş[147].

22. *Dolhenii (de Dolha, Dolhay)*[14]*. Nobilii de Dolha descind dini slav, voievodul românilor din Ung, ai cărui urmaşi s-au aşezat la (=Câmpulung) în comitatul Bereg, pe valea superioara a Bârjavei,aflu Tisei. Erau înrudiți, conform tradiției şi însemnelor heraldice, cu cei dinBdj Iloşva, Comlăuş, Bilca şi Lipceni şi cu maramureşenii din familiile] Sarasau, Rozavlea, Şieu, Petrova ş.a. Un nepot cu acelaşi nume, *Sta* (menționat între anii 1395-1435) fiul lui Ioan, căsătorit cu fiica voievo Ioan de *Janosvaydafalva* (Rozavlea) al Maramureşului, a fost la rânduli vicecomite al Maramureşului (1414-1416) şi, în acelaşi deceniu, castelanii Hust şi Muncaciu, în slujba lui Teodor Coriatovici, împreună cu fratele, *Gheorghe „Pârcălab"* (1398-1430). Un văr al lor, *Mihai Voievod{* 1463) era fiul lui Ştefan, voievodul românilor din Bereg, unde Dolhenii[dau reşedințe nobiliare la Şarcad şi Dolha. Aşadar, avem de-a face cu oi cu ascendență voievodală multiplă, care şi-a pus amprenta şi asupra] țiilor din intervalul studiat.

---

140 Engel, *Archontologia,* I, p. 353.

141 *Ibidem,* p. 205, la 7 martie 1442 fratele sau „Vaccasen Orbanaz, frater et j magnifici comitis Themesiensis".

142 *Ibidem,p.* 286,413.

143 *Csdnki,* II, p. 112.

144 Jako, *Kmjk.,* II, 2885.

145 Pesty,Szc>mry>,III, 110.

146 Idem, *Krasso,* III, 317.

147 *Ibidem,* 367.

148 Pentru familie rămâne fundamental studiul Iui G. Petrovay, *Dolhaycs.*

Dintre dolhenii acestei perioade s-a remarcat *Ambrozie* (1424-1473)[149], Icipant la campaniile lui Iancu de Hunedoara, precum şi la cele ale lui feCorvin, inclusiv cea din Moldova. Un act regal din 26 februarie 1463 îi pnpensa „slujbele credincioase şi alesele fapte de arme din diferite locuri şi riale credinciosului nostru alesul Ambrozie de Dolha", „faptele demne jftintire", isprăvile glorioase, rănile primite, atât în luptele cu turcii, cât şi în jcualţi duşmani[150]. în anul 1442 a fost vicecomite al Maramureşului, în multe rânduri jude nobiliar şi om regesc la împlinirea poruncilor, a fost ■cinat să oprească importul ilegal de sare din Polonia. Ca semn de înaltă Bare regală, Matia Corvin i-a îngăduit să construiască la Dolha o „casă de r,în realitate, o fortificaţie, pe care dieta din anul 1471, la intervenţia tlui, speriat de comploturile aristocraţiei, va dispune să fie demolată, ■eunăcu alte construcţii similare. Trecerea de care se bucura la Curte i-a tdus„protecţia şi tutela specială" a regelui, pentru persoana, moşiile şi bunurile IDupă ce i s-au confiscat posesiunile, în urma uciderii unui nobil din ■Său, a reuşit s-o împiedice pe cale juridică chiar pe Elisabeta, mama rege-*m* intre în folosinţa lor, şi în cele din urmă să obţină graţia regală. Docu-lele păstrate consemnează nenumărate conflicte în care a fost implicat: lese de moştenire, încălcări cu mână armată, jafuri, omucideri, ofense la ■i autorităţii, săvârşite de un personaj proeminent, pentru care lupta pe fee front şi cu orice arme pare raţiunea sa de existenţă. Dolhenii au stăpânit în fcg posesiunile Şarcad, Macaria şi *Romanpatak,* mai depărtate de reşedinţa kDolha şi expuse vexaţiunilor castelanilor din Muncaciu, pe care Ambro-leuşea să le schimbe cu două posesiuni din vecinătate Cuşniţa şi Rotunda, stea, împreună cu Dolha, Zadnia, Bronca şi Polonia, situate toate pe superioara a Bârjavei, reuşea să le treacă, cu acordul regelui Ladislau V, la comitatul Bereg la Maramureş. Aici a mai stăpânit cu titlu ereditar la tvlea,Lunca, Strâmtura şi Poienile Şieului, sau ca danie, la Cuhea, Moisei icumpărat în Bereg Boureni *(Ekermezew),* Călăceni, Ripinea şi între Ape _ *ewz).* Ambrozie de Dolha avea familiari nobili, precum Simion de Bocicoi iz unic cunoscut în rândurile nobilimii române, dispunea de un preot de penume Bricciu. Catolicismul familiei, puţin răspândit în Maramureş, nu în timp însă mai departe de tatăl său, primul care a exercitat funcţii le. în ce priveşte căsătoriile, Dolhenii s-au orientat înspre familii de nivel ,din afara Maramureşului, din Satu Mare îndeosebi (Dorolţu, Cărei) şi ineşti. Un fiu al său *Ladislau,* s-a aflat în fruntea revoltei nobilimii din iureş din anul 1492 împotriva magnaţilor şi autorităţilor regale, murind

PV. şi Rusu, *Ioan de Hunedoara,* p. 217-220.
fMihalyi,263.

în temniță la Hust în timpul evenimentelor[151]. Un alt fiu, *Petru deDolk (Dolhay)* a intrat de tânăr la curtea regală, fiind menționat după 1490 în cal de curtean, vicecomis între 1495-1524 şi cămăraş între 1494-1507.1 meritele i-au adus mai multe danii regale, iar banii i-au sporit de asen meniul. în anul 1513 obținea privilegiul de a întreține banderie proprie *exercituantes per se tenere posset),* fiind scos în această privință, împreu moşiile şi supuşii săi de sub autoritatea comitatului Maramureş[152].

23. *Mihai Tatul de lalova (Michaelis filius Thathwl de Irholcz)* apare c în doua documente ca *egregius.* Primul, din 3 iunie 1448, emis de Hunedoara, prin care primea ca donație, împreună cu fratele său Bogi pentru meritele lor ostăşeşti, posesiunile Crăciuneşti, Bocicoiu şi Lunca[15] doilea, din 17 februarie 1457, de la Ladislau V, prin care i se donau] Iapa şi Sarasău[154]. El apare ca fruntaş al nobilimii maramureşene încă dina 1444, când regele Vladislav I acorda nobililor din 19 localități din 1 jurisdicție deplină asupra supuşilor lor neposesionați din tot regatului[155]. Mihai Tatul s-a pus în slujba regeluf Matia, de la care aob confirmarea posesiunilor sale chiar în mai 1458, printr-un privilegiu[156]. 1473 îl găsim cu reşedința la Cri va *(Thatul de Kirva, — de Taraskewii* Crăciuneşti, opunându-se cu alți maramureşeni pretențiilor familiei Dragfi(reocupa moşiile strămoşeşti[157]. Calificativul de *egregius* este legat pr< o funcție militară sau administrativă din timpul lui Iancu de Hune poate, de statutul de familiar al acestuia, despre care însă nu avem i documentare.

La 1495 Vladislav II poruncea conventului din Leles să pună o] dolheni în stăpânirea posesiunilor răposatului Mihai Tatul: Taras, Criv nova *(Kokenyes),* Nereşnița, Ganea, Crăciuneşti, Bocicoiu si Lunca şi a| din lalova, adică asupra părții din moştenirea sa la care aveau un j drept[158], ceea ce presupune că nu murise cu mult înainte şi, desigur, i de rudenie.

24. *Iloşvanii (de Ilosva, Ilosvay)*[159]. Familia nobililor din Iloşva, î cu cele din Bilca, Dolha, Comlăuş şi Lipceni, descinde dintr-un

---

151 Diaconescu, *Răscoala din 1492.*

152 *Ivdnyi, 475.*

153 *Mihalyi,* 196.

154 *Ibidem,* 232.

155 Este singurul numit personal în privilegiul din 30 martie 1444, Buda (Dl. 62.8 ni 1-a împărtăşit cu bunăvoință colegul M. Diaconescu).

156 *Mihalyi,* 239,240.

157 *Ibidem,* 300,319.

158 *Ibidem,* 353, actul din 19 martie 1495.

159 A se vedea G. Petrovay, *Ilosvay cs.*

u, trăind în prima jumătate a secolului al XlV-lea. Unii dintre compoțiisăi s-a așezat în localitatea geamănă Iloșva Mică *(Kisfalu* — Satu Mic), I cunoscuți sub numele *de Kisfalu.* La jumătatea secolului al XV-lea nii stăpâneau posesiunile Iloșva Mare, Maxinești sau Maxineni *mfalva),* Iloșva Mică *(Kisfalu),* Ilonța, Vad *(Rew* — Brod), Certezul inesc *{Olah Chertez),* Câmpia Iloșvei *(Ilosvamezew — Karaszlo)* și Patru *'.(Neghforras — Polyanka)* de pe valea râului Iloșva. La 1470 ei mai încă obligații de tip cnezial fata de cetatea Muncaciu[160]. ***Ladislau*** **bun (1451+1476)** a reușit să-și sporească posesiunile pe seama unor danii ai ales a socrului său Alexandru de Bilca, deținând la 1471 nu mai puțin de |>osesiuni în Bereg și Maramureș, fiind astfel cel mai bogat nobil din tdupă cetatea regală a Muncaciului[161]. Desprinderea de cetatea regală, la ca în alte cazuri similare, a provocat numeroase dispute cu dregătorii cetății ulocuitorii de pe domeniul acesteia, pentru care au suferit vexațiuni, jafuri ifost obligați să suporte procese dificile cu stăpânii cetății, care nu erau idecât Corvineștii. Acesta poate fi un motiv important, datorită căruia Jvanii nu au beneficiat de o dregătorie, deși ei s-au distins prin avere și nță. Un fiu al lui Crăciun, Nicolae, era știutor de carte — s-a păstrat un [al său manuscris —, un nepot s-a căsătorit cu o dolheancă, membrii familiei Iciunapăreau frecvent ca oameni regești ori ca arbitri. Toate acestea indică niliede „aleși", fruntași ai nobilimii din comitat, deși, deocamdată n-am tun act în intervalul studiat, care să-i califice ca atare, probabil, cum n, deoarece n-au îndeplinit o funcție publică corespunzătoare. Petrovay mpunea că în această perioadă au căpătat și dreptul paloșului, atestat în a jumătate a secolului al XVI-lea.

ty.Moga de Hălmagiu (Moka wayuoda de Halmagh). Voievodul Moga (Hillmagiu este primul, și deocamdată singurul, voievod român nobil, ratând efectiv și funcția voievodală, intrat în categoria „aleșilor". Iancu de oara confirma cu titlu veșnic în anul 1451 credinciosului său Moga de nagiu și fiilor săi Mihai și Alexandru voievodatul *(wayuodatum de)* îlnei.Hălmagiului și Băiței din comitatul Zarand, pe care îl stăpâneau din ne[162]. Moga este urmașul voievodului hălmăgean Biborț, pomenit la 9.Familia a fost confirmată mai devreme ca nobilă, era foarte înstărită și ea, la rândul său, de familiari. Voievodatul său este vechea instituție roiască, oficializată, pe domeniul cetății Siria, care fusese confiscat de către

---

l'''Ibidem,p.24.

['''Treipătrimi din Ilosva și părți din Dolha, Zadnia, Bronca, Bilca, Dubroca, Lucova, Pusta li, Mistița, Racolța, Lipceni, Herincea, Poiana Uliului *{Keselewmezew),* Boureni :etv),Călăceni, Ripinea, între Ape *(Vizkewz),* Berezeni și Calocea *(Ibidem,* p. 25)

[1H]Mârki,op.«7., p. 501; Pascu, *Voievodatul,* III, p. 523-524.

Iancu după 1448 de la Gheorghe Brancovici. Afirmarea familiei Moga Iancu de Hunedoara se explică şi prin legăturile lor de rudenie[163].

26. *More de Lupşa {More de Lupsa). Alexe More* este primul din ct scuta familie de pe valea Arieşului menţionat ca „ales", în calitatea si castelan de Diosgyor, între anii 1505-1508[164]. Familia sa, după ce a pierd» justiţie, la 1487, cele două Lupşa, în favoarea „oaspeţilor" din Baia de Ariei a relansat prin cumpărarea altor moşii în comitatele Turda şi Cluj, cu 1 acumulaţi probabil din exploatări aurifere, prin căsătorii şi prin slujbei garnizoanele sudice şi ca familiari ai unor mari demnitari. *Andrei Mom Lupşa* vindea în aprilie 1516 în faţa conventului din Cluj-Mănăştur mai na posesiuni din Croaţia unui croat[165].

27. *Ştefan Olahus de Sibiu (Stephanus Olahus de Cibinio).* Tatăl] nistului Nicolae Olahus, rudă a Corvineştilor, refugiat politic din Ţara Ros nească, a locuit o perioadă în Sibiu, unde i s-au născut şi cei patru cJ Naturalizat ca nobil, a obţinut mai multe moşii în comitatele Târnava şi *m* în anul 1501 îl întâlnim în funcţia de cămăraş al cămării de sare de Ia TiJ aducătoare de venituri importante, iar în intervalul 1504-1520 a fostI regesc al Orăştiei *(egregius Stephanus Olah judex regius civitatis Zazwam* într-un oraş „săsesc" şi un scaun, în care românii erau dintotd majoritari[166].

Exista o categorie de fruntaşi ai nobilimii, în care intrau dregători dera secund, locţiitori, care, deşi nu sunt menţionaţi de obicei ca *egregii,* se aflau imediata apropiere a acestui nivel. Ei erau, de regulă, familiari ai dregătorii din rândul familiilor fruntaşe ale comitatelor. Uneori, între aceştia şi unii dini cei citaţi mai sus, nu exista nici o deosebire de funcţie sau de avere şi avem convingerea că în multe cazuri lipsa menţiunii exprese a calificativului în cad este doar un accident al selecţiei întâmplătoare a documentelor istorice care» au parvenit. Din rândul *aulici-lor* evidenţiem pe *Cândreş de Sălaşu,* familiari lui Iancu de Hunedoara[167] şi pe *Ladislau* fiul lui Costea *de Râu Bărkt,* curtean în timpul lui Matia Corvin[168], ambii provenind din familii de frunte Ţării Haţegului. Ambele aveau membri în aparatul cancelariei regale. Sălâşei

---

[163] Limpezite recent de către Rusu, *Un proces.*
[164] *Csânki,* I,p.758.
[165] Jako, *Kmjk,* 3604.
[166] *Csănki,* V, p. 763; *HD,* II/2, p. 520; Firu-Albu, *Olahus,* p. 49-51.
[167] *H-D,* 1/2,709, actul din 13 aprilie 1444.
[168] *Csdnki,V,p.* 156-157.

ai înstăriţi, stăpânind fostul cnezat al Sălaşului cu vreo şapte sate şi i cetatea de la Mălăieşti[169].

Maramureş, funcţiile de comite şi vicecomite, ultima asociată cu cea de : Hust sau Ronişoara, au fost îndeplinite adesea de către localnici din ntaşe, pe care documentele păstrate nu i-au reţinut ca „aleşi", deşi în niţilor ***Simion Bizo de Cuhea* şi *Ladislau Mare de Săpânţa*[170], acest** ieste de la sine înţeles. Dintre vicecomiţi reţinem pe ***Ioan de Domneşti*** *»)* la 1468[171], din familia căruia mai înregistrăm un paj la Curte la «laşi Ladislau Mare şi ***Mihai Mare de Săpânţa,*** castelani de Hust la **475[172], *Giula Fiţă de Giuleşti* (1487-1488)[173], *Andrei de Criciova* '\ *Ioan Bogdan de Petrova* (1508, 1519)[175], *Mihai de Comlăuş***

i situaţie similară se aflau vicebanii Severinului, care erau în acelaşi ■telani de Caransebeş, rezidau aici, unde îi întâlnim frecvent prezi-unul de judecată. Ei erau familiari ai banilor, aleşi, fără excepţie, din obilimii de frunte din zonă: ***Iacob de Morga* şi *Alexandru Şişman de*** *I*(1459-1467) sub banii din Mâtnic[177], ***Petru Rayn (Raya) de Caranse***-ivoievod (1478)[178], ***Mihai Lazăr de Caransebeş* şi *Dragul* (de...?)** la \[m], *Vasile de* ***Plugoviţa*** (1489-1494)[180]. Un „ales" este şi ***Ştefan Stoica,*** 5Caransebeşului, care îndeplinea şi funcţia de voievod sau comandant al **hizoanei** staţionate în oraş (1498—1505)[181]. Un asemenea voievod pare să fi (şicel de mai sus, Rayn.

Hnaceeaşi categorie intrau şi pârcălabii unor cetăţi importante, care adesea pivicebani, vicecomiţi, în general, locţiitori ai unor importanţi dregători. ieste, de pildă, cazul lui ***Nicolae de Haţeg,*** vicecastelan de Timişoara *))[m], Iacob* **de *Măcicaşu*** şi colegii săi, ***Ioan More* şi *Vasa de Gamza,***

|"'Eskenasy-Rusu, *Cetatea Mălăieşti.*

\[m]*MUyi*, p. 465,471, sub anul 1465.

[m]*]bidem,* p. 522, 527, având coleg pe un Pavel Mare, a cărui origine n-o cunoaştem, n la Ronişoara.

[ra]Wem,p.587,593.

[m]/Wem,p.599.

[ra]Petrovay, *Petrovayak,* p. 59.

"'Idem,*Komlosy cs.,* **p. 35.**

FPesty,O/a7ifer., p. 81.

[n]*Ibidem,* p. 82. **La 1492 Petru Raya „voievod de Sebeş" primeşte o donaţie *(Szoreny,* II,** 219).

tsty,Szoreny, **93.**

■[llo]Wem,96,110.

\[m]*\bidem,* **113,137.**

\

[112]Engel, ***Archontologia,*** **I, p. 442.**

castelani la Jdioara, lângă Lugoj, în slujba puternicei familii Pongraczînia valul 1470-1485[183], *Vincențiu de Timişoara,* castelan şi vicecomite la Ha doară între anii 1479-1483[184], şi tot acolo *Petru More de Gepiş* (15O5-1509J şi *loan Bichiş de Făget,* în continuare, între anii 1509—1523[186], *VasileOt (Blasius Olah),* viceban şi castelan de Belgrad între anii 1514-1521[187].Pai unii, precum pomenitul loan de Breazova, castelanul de Timişoara, *egrU Stoica Ghizdavăț,* conducătorul soliei care a încheiat pacea dintre regatul ungs şi sultan în iunie 1444[188], apoi pârcălabul lui Iancu de Hunedoara la Chilia sau *Petru,* pârcălabul lui Ştefan cel Mare la Ciceu *(egregius Petrus PorkÂ de Chichd)[190],* documentele păstrate sunt elocvente.

în total numărul familiilor de „aleşi" români se ridică astfel la circa 50" în majoritate covârşitoare dintre bănățeni şi hațegani, ceea ce indică şi ca naşterii lor, ca şi a unei bune părți din nobilimea românească: meritele mii în lupta antiotomană.

5.3.4. Baronii şi magnații

Pătrunderea unor exponenți ai nobilimii româneşti în rândurile păturii s perioare a nobilimii ungare este un proces mai vechi, care se află în legătură! specificul raporturilor româno-ungare din primele veacuri de după cucerii Fapt este că istoriografia maghiară nu găseşte nici un român şi nici o familff această obârşie ajunşi în pătura superioară a nobilimii regatului înainte] mijlocul secolului al XlV-lea, deşi există indicii în acest sens[192]. Baronii(*rones)* şi magnații *(magnați)* constituiau pătura superioară laică a nobilimii^ regatului ungar, iar prelații *(prelați)* aceeaşi categorie în rândul derulai Categoria baronilor avea două componente: baronii adevărați *(veribaroi* adică cei aflați în funcții sau având o baronie ereditară (d.ex., comitatul]

---

183 Pesty, *Krassd,* III, p. 425; Idem, *Szdreny,* III, 94.

184 *Csdnki,V,p.* 246-247.

185 Pesty, *Krassd,* 111,512.

186 Pataki, *Domeniul Hunedoara,* pp. XXXVIII, 139.

187 *Magyar hadtdrtenelme,* p. 147. Dintr-o familie deocamdată necunoscută.

188 Vezi interesantele reconstituiri şi ipoteze ale lui Petre S. Năsturel, *Stoica* I *(1444-1453) şi Dumitru Ghizdaveț (1475-1485): omonimie sau înrudire?* în „Arhiva g gică", I (VI), 1994, nr. 3-^, p. 221-224 şi Rusu, *loan de Hunedoara,* p. 228-230.

189 *Ub.V,* 2910.

190 Veress, *Fontes,* IV, p. 50-51; *Bănffy okl.,* II, 361; Jako, *Kmjk,* II, 3126.

191 în realitate, circa jumătate din numărul lor întruneau toate caracteristicile < respective. Kubinyi apreciează numărul lor din întreg regatul la câteva sute *(MTort,* p.3

192 Problema este de cercetat cu atenție. Teza imigraționistă devenită dogmă elimină start orice referire obiectivă la români până către anul 1200.

193 A se vedea Fugedi, *Arisztokrăcia nmobilităsa* şi mai ales Kubinyi, în mai i inclusiv în sinteza recentă *M Tort.,* p. 307-311.

şi baronii naturali *(barones naturales, barones solo nomine)* sau mag- \{*mgnati),* cuprinzând pe cei mai bogaţi nobili din regat. Cum în cele (componente intrau în linii mari membri ai aceloraşi familii şi, de regulă, işii baronilor de primă generaţie achiziţionau un domeniu care să-i legiti-k la a doua componentă, aceasta mai era denumită „fiii baronilor", *(filii mm).* Aceştia participau cu toţii la Consiliul regal. în probleme mai Ktante, consiliul era lărgit cu fruntaşi *(proceres)* ai nobilimii din comitate.
«[important îl aveau nobilii „banderiati" *(banderiati),* adică cei cărora le permitea şi aveau acordul regal de a deţine o banderie formată din cel 50de călăreţi şi, după 1498, nobilii asesori *(assessores),* reprezentanţi ai Bmii mijlocii din comitate în tribunalul regal şi în alte organisme de stat[194], lîn funcţie şi foştii baroni erau calificaţi întotdeauna cu termenul *pficus* (mărit), pe când ceilalţi membri ai acestui ordin puteau fi apelaţi şi Icalificativul *egregius* (ales), cu care erau desemnaţi ceilalţi fruntaşi *tyoceres)* ai nobilimii mijlocii, comiţi, castelani etc.

11. *Hunedorenii (de Hwnyad, Corvinus de Hunyad).* Familia nobililor din nedoara, numită şi Corvin de Hunedoara, în cazul urmaşilor regelui Matia, pcurâ\ după cum este şi firesc, de o bibliografie impresionantă, începând f din veacul al XV-lea. Aceasta a luat amploare în secolul romantismului afic, în legătură şi cu publicarea izvoarelor documentare, care au adus nte noi faţă de sursele narative cunoscute. Producţia istoriografică pe itemă continuă şi astăzi, deşi posibilitatea unor noutăţi în domeniu este ai redusă[195]. O problemă încă nerezolvată mulţumitor este cea a originii iei.născută chiar în zilele craiului Matia, a cărui strălucire, în contrazicere icu modestia ascendenţei sale, a alimentat variante legendare, care s-au ficat reciproc, stimulate fiind de ideologia naţională din secolele e. Astăzi istoriografia serioasă nu mai contestă originea românească a ucu de Hunedoara, şi anume, dintre cnezii Hunedoarei şi Haţegului pentru nânească, din afara Transilvaniei pentru cea maghiară[196]. O cercetare ată a raporturilor de familie şi patrimoniale dintre Hunedoreni şi unele ii din această zonă ar putea aduce clarificări interesante. Documentele (înrudiri cu familiile din Brănişca, Grădişte *(Varhel* — Sarmizegetusa), ^lisuş,Hălmagiu, Bizere, poate şi altele. Nu poate fi întâmplător nici faptul că [finade Densuş, Nicolae de Bizere şi Moga de Hălmagiu se găseau între oratorii cei mai apropiaţi ai lui Iancu, între „aleşi", la fel ca şi tradiţia

"Kubinyi, *Koznemesi iilndkei,* p. 258 şi urm.

» *m* Vezi încercarea meritorie a lui A.A. Rusu, *Ioan de Hunedoara,* culegere de studii cu de cercetare monografică.

f^Ibidem, p. 27-30. în ultima sinteză de istorie medievală maghiară P. Engel susţine că avenit din Ţara Românească (M *Tort.,* p. 200).

1

originii mamei sale din familia Muşina (Elisabeta *Morsinai* - cu nu familiei aşa cum apare în secolul al XVI-lea)[197].

Cariera familiei a început, desigur, cu Voicu *Olachus,* cavalerul *a* regale, dăruit la 1409 cu posesiunea şi cetatea Hunedoara, împreună cu fii Mogoş şi Radul şi cu fiul său Ioan (Iancu)[198]. ***Iancu** de Hunedoara,* născut pi 1405-1407, şi-a început cariera în anturajul unor magnaţi ai regatului: Pipodl Ozora, Ştefan Lazarevici, despotul Serbiei, Ujlaki, Csăki. în perioada **1431-** 1433 s-a aflat la Milano, apoi 1-a însoţit pe regele Sigismund până lamoat sa[199]. în primele acte de danie pe care le-a obţinut, el apare cu calificativuletjj *Olahus,* la fel ca majoritatea românilor afirmaţi în mediul unguresc, iar nu său şi cel al fratelui său mai tânăr, Iancu, respectiv Ivaşcu, traduse oficial idei tic prin Ioan, vorbesc despre romanitatea indubitabilă a familiei hunedoreiK Cariera sa, biografia în general, imensul său domeniu, faptele de armejaţ turile cu românii sunt îndeobşte prea binecunoscute, ca să mai stăruim asiip lor. Temelia puterii sale a fost averea sa, ajunsă la circa 5 milioane de **iug** cu 28 de cetăţi şi castele, 87 de târguri şi oraşe şi 1000 de sate, aflate covârşii dincoace de Tisa. Dregătoriile din această regiune: ban de Severin, comiţi Timiş şi voievod al Transilvaniei, armatele recrutate de aici, având o cont nentă românească foarte importantă, i-au asigurat succesele în luptele cu tu şi l-au propulsat ca factor decisiv de putere în regat. „Prea mândru ca să fie uzurpator" (Iorga), el preda în ianuarie 1453 ţara Ungariei unui rege im dirijat de un anturaj ce-i era ostil, nu fără a-şi asigura poziţia: confirmai proprietăţilor, titlul creat special pentru el, de comite perpetuu al Bisti funcţia de căpitan general al oştilor regatului, iar pentru fiul său Ladislau,a de ban al Croaţiei şi Dalmaţiei. Cu acest prilej i se conferea şi un noubla adăugând lângă corbul cu inel leul princiar încoronat în poziţie luptând! Actul de confirmare pentru cetăţile Gurghiu şi Deva cu domeniile lor, îm una cu districtele româneşti din comitatul Timiş Sudea, Mănăştur, Bujor Jupani cuprinde şi cea mai amplă cronică a biografiei eroice a marelui hi

[197] V. mai recent, Rusu, *Un proces* şi *Ioan de Hunedoara,* p. 30-37.

[198] Familia hunedoreană ridică şi ea mai multe probleme, mai ales în privinţa înrudi feminine în mediul românesc, inclusiv cel muntean şi moldovean (cu Vlad Ţepeş, cu fai umanistului Olahus, cu Petru al II-lea), asupra cărora nu ne propunem a stărui aici. Cumaiac pertinent A.A. Rusu în articolul citat anterior, aceasta poate fi una din căile dezlegării i enigme privind această familie, în cadrul unei necesare cercetări monografice a întregii £ corvineşti.

[199] Engel, *Hunyadi pălyakezdese.*

200 yezj recenta descoperire a numelui real al lui „.Ioan cel tânăr", anume*Ivaţcu,\i* Mârza, *loc. cit.,* care legitimează o dată în plus, după părerea noastră, pe cel de *lâna,* deşt) preferă pe cel oficial de *Ioan.* Cele două forme, în fond ale aceluiaşi nume, sunt ale documentar, chiar dacă nu din surse nemijlocit româneşti.

[201] *HD,* H/2,20.

I,în care se utilizează aproape întreaga gamă de elogii posibile la adresa Dispărut în culmea gloriei, ca salvator al Creştinătăţii, Iancu a deschis lâi calea pentru tronul Ungariei, ocupat după principiul electiv-ereditar.

adislau (1431-1457) părea cel mai potrivit pentru o asemenea ie; într-o încăierare la Belgrad, provocată de el, a fost ucis chiar unchiul p,contele Cilii, după care regele, speriat, 1-a numit căpitan general al oşti- e. Ajuns cu suita la Buda, duşmanii familiei l-au executat în 16 martie iar pe Matia l-au aruncat în închisoare. Partida hunedoreană — „naţio- în opoziţie cu cea pro-habsburgică din jurul regelui — condusă de ISzilâgyi şi energica văduvă a lui Iancu, Elisabeta, sora acestuia, a larmele şi, beneficiind şi de moartea regelui în noiembrie 1457, a impus ielective din ianuarie 1458, alegerea lui Matia de Hunedoara ca rege al riei.

jele *Matia Corvinus* (1443-1490) a moştenit incontestabil unele din ile tatălui său şi a cules roadele realizărilor acestuia. Dotat cu energie şi)litic, el s-a bazat iniţial pe „vechea gardă" de demnitari şi luptători ridicaţi de către Iancu de Hunedoara, dar n-a ezitat să-i reprime pe cei au sa comploteze contra autorităţii sale, chiar dacă a fost vorba de unchiul şi binefăcătorul său Szilăgyi sau de episcopul Vitez, vechi pd casei de Hunedoara. A ştiut să echilibreze puterea şi tendinţa spre | a vechii aristocraţii prin ridicarea uneia formată din „oameni noi", i,destoinică şi ataşată persoanei sale. Secesiunea ardeleană din 1467 a T» cu energie şi duritate, iar pe plan extern a impus Ungaria ca mare şi factor de decizie în centrul continentului. în mod semnificativ, spre :de marele său părinte, care a murit lângă Belgrad pe frontul turcesc, Buritla Viena, pe „frontul european", după cucerirea capitalei rivalilor irgi. Mai mult, dominat de sensibilităţile Renaşterii, pe care le-a Curte şi în regatul său, decât de aspiraţia la gloria cruciadei în datiaCorvin a fost totuşi un mare om politic, asigurând regatului său icea mai mare perioadă de strălucire.

i izbutit însă un fapt important: acela de a asigura dinastia. Fiul său *Wpan Corvinus* (1473-1504), duce de Opavia şi Liptovia, proclamat iitor oficial, nu s-a putut impune în faţa unei aristocraţii centrifuge, ■ealichida „absolutismul" fostului suveran. După o luptă pierdută, (fin a trebuit să se mulţumească cu domeniile ereditare ale familiei şi [asigurat între baroni, în calitate de ban la Croaţiei şi Dalmaţiei. în jfuncţie el a reuşit să sporească gloria familiei în legătură cu epopeea

% 23. Am atrage, totuşi, atenţia, în context, asupra tendinţei de mitificare a acestei a istoriei europene, atât din partea istoriografiei româneşti, cât şi a celei Jcare blochează uneori accesul la personajul real.

antiotomană. Copiii săi şi ai Beatricei Frangepani, Elisabeta (1496-lî Cristofor (1499-1505), au murit la vârste tinere, familia stingându-sea
2. *Dragfieştii de Beltiug* *(filius Drag, Dragffy de Belthewk).* Primai de magnaţi de origine română este cea a Dragoşeştilor, ai cărei repreze Baliţă şi Dragu, fiii voievodului Sas din Moldova, fideli regelui Ungai fost răsplătiţi cu danii importante şi dregătorii: voievozi şi comiţi ai Maia şului între anii 1378-1382 şi 1385-1399, comiţi ai secuilor 1387-1390, de Satu Mare 1377-1388 şi Ugocea 1392[203]. Deţinători ai unui întins da format din moşii, cetăţi, vămi, protectori ai bisericii româneşti din nord-' Transilvaniei, probabil ei înşişi ortodocşi până la o dată anume, Dragoşa au alăturat grupării oligarhice ostile regelui Sigismund de Luxemburg.în conflictului, câştigat de puterea centrală şi a dispariţiei lui Baliţă şi Di intervalul 1400-1402, familia suferă în rangul social şi în avere, deşi nu multă vreme. Alexandru, fiul lui Dragu, a reintrat în rândul fidelilor rege îl întâlnim între cavalerii Curţii la 1419, deschizând astfel calea cătrere\ familiei între magnaţi. Nepotul său de frate *Nicolae Dragfi de Beltiug{l laus filius Drag de Belthewk),* fiul lui Gheorghe, lua parte deja la adunai stări ale Ungariei dintre anii 1439-1444 ca reprezentant al comitatului S cui de Mijloc, făcând parte din elita acelui comitat. El este încă un *egregi»* fruntaş comitatens, consacrat prin averea sa şi prin ascendenţa ilustrăpec reprezenta. Mama sa provenea din familia Bâthori, iar el însuşi a fostcâa succesiv cu surorile Afra şi Eufemia, fiicele lui Ladislau Jakch de (^ fruntaş din acelaşi comitat, dintr-o familie care a dat şi un voievod al Ti vaniei. Nu excludem faptul ca Nicolae Dragfi să fi fost într-o anumiţi conflictuală cu Iancu de Hunedoara, care luase pentru sine comitatul! Solnocul de Mijloc şi ocupase câteva moşii de acolo, pe care Dragfieştii reclama după 1490[204]. Fiul său, ***Bartolomeu Dragfi,*** a pătruns în rândul I nilor la anul 1468, ca mare paharnic *{magister pincernarum),* între **1490-** este mare postelnic *{magister cubiculariorum),* iar între 1493-1498 voie[1] Transilvaniei, depăşindu-şi strămoşul din veacul trecut. El s-a remarci iscusit comandant militar, în mai multe lupte memorabile din vremea rej Matia, între care cea de pe Câmpul Pâinii. Fiii săi s-au menţinut îni baronilor regatului de primă mărime. Ei au participat la toate marile moi ale politicii ungare dintre 1500-1526, obţinând în anul 1507 titlul de h **ereditar[205].** ***Gheorghe Dragfi*** a fost numit în anul 1505 ban al Cro Dalmaţiei, iar ***loan Dragfi*** a fost, pe rând, mare paharnic (1508-1513)1

[203] Engel, *Archontologia,* II, p. 29; Hossu, *Dragoşeştii;* Iosipescu, *Drăgoşeştlis*

[204] E vorba de şase posesiuni din domeniul Chioar, reluate de către Bartolomeu I II/2,285)

[205] Kubinyi,flaVtf*,p. 204.

ii,mare stolnic (1510-1515), mare vistier (1520-1522) şi, în fine, jude lei (1525-1526), calitate în care a şi decedat la Mohâcs. Ioan Dragfi a linito perioadă şi funcţia de comite de Timiş, de rang baronial, şi în ldomeniului lor, pe cea de comiţi ai Crasnei şi Solnocului de Mijloc, icu epoca lui Matia Corvin.

Fieştii şi-au constituit un domeniu vast cu centrul în comitatele Satu eltiug şi cetatea Ardud) şi Solnocu de Mijloc (cetatea şi districtul rcare avea vreo 58 de sate la 1405). în perioada de apogeu a lui Bale şi eniul dragoşeştilor ajunsese, după Radu Popa, la 2-300 de sate, i circa 50 în Maramureş şi 58 în Chioar[206]. După moartea regelui Bartolomeu Dragfi reuşea să recapete câteva sate din Maramureş. în lBuda familia şi-a construit un palat.

;fieştii erau, cum se poate constata şi din aceste succinte date, perfect iîn mediul marii nobilimi maghiare. Birtoc (Bartolomeu), „cuscrul" lui I Mare, se găsea la mare distanţă în această privinţă de strămoşii săi jiDragu, fiii lui Sas-voievod. El nu mai era voievod în Maramureş, nici nite, fiind perceput ca intrus primejdios şi respins *in corpore* de către i românească de aici. N-am constatat ceva aparte nici în raporturile i alţi nobili români contemporani. Până la cercetări mai aprofundate în irivinţă, inclusiv în raporturile familiei cu proprii familiari, mulţi dintre t de condiţie nobilă sau seminobilă (voievozii din Chioar, de exem- redem că este hazardat a afirma că în această epocă ei „au ocrotit cu ea lor covârşitoare libertatea şi nobilitatea românească nord-transil-P. Raporturile sale particulare cu Ştefan cel Mare, simpatia faţă de şi comparaţia defavorabilă regelui de la Buda exprimate în Cronica i curtea sa din Ardud sau Beltiug, se explică numai prin statutul său de t, aflat în anumite conflicte de interese cu familia Corvineştilor, prin ide voievod al Transilvaniei din 1493, situat în vecinătatea unui mare i,cu care se găsea în raporturi complexe, de natură politică, administra- iultimă instanţă, de familie.

ureştii de Nădăştia (Hungor, Wngor de Nadasd)[2m]. Familia Ungur Edin rândul „oamenilor noi", ridicaţi de Corvineşti între baroni. O ipo- i asupra unei înrudiri cu Corvineştii nu se poate susţine deocam-i menţiune a familiei este din anul 1444, când Ungur de Nădăştia, t Petru Ungur, este desemnat ca om regesc într-o danie de la finele

j *Maramureşului,* p. 232.

«seu, *Drăgoşeştii,* p. 32 îi reconstituirea noastră genealogică: *Ungur.* LKovdcs Peter, A *Hunyadi-csaldd,* în voi. *Hunyadi Mdtyâs Emlekkonyv,* Budapest,

campaniei din Balcani (1443-1444) pentru „alesul" Mihai de Peşteai fapt, probabil şi porecla, indică fără îndoială un nobil. Totuşi, Ungu proprietatea nobiliară deplină asupra moşiei Nădăştia de Sus, ce fi din domeniul cetăţilor Deva, apoi Hunedoara, abia în anii 1457-1458 ani îşi începea cariera în armata şi la curtea tânărului rege hunedi ***Ungur*** fiul lui Petru în calitate de cavaler al Curţii *{aule regie miles)* remarcat cu deosebire în toate campaniile militare începând cu cea din B((1463) şi încheind cu cea de la Şabaţ (1476). El a comandat o ban *(cohors),* formată din tineri, plătită din stipendiile regale şi din vi domeniului său în continuă creştere. S-a bucurat de o trecere cu totul în faţa regelui, care 1-a răsplătit cu moşii chiar din domeniul Corvinilor, precum şi cu domenii ale unor mari nobili, revenite Coi motiv de desherenţă sau felonie, obţinute la paritate cu însuşi palatini Orszâg de Gut şi cu voievodul Nicolae Csupor. Ioan Ungur a reuşit să mai puţin de 111 moşii, târguri şi cetăţi, răspândite în 11 comitate. El între alţii, unul dintre principalii profitori ai marii deposedări a participante la revolta din anul 1467 din Transilvania. în anul expediţiei din Transilvania şi Moldova a fost numit castelan la reşedii de la Vişegrad, iar între anii 1471-1473 a îndeplinit aceeaşi funcţie împreună cu cea de comite al comitatului Baranya, unde avea şi moşii. scurtă vreme, la 1467 sau mai degrabă în cursul anului 1473, când a] prima dată calificat ca *magnificus,* Ioan Ungur a funcţionat ca vc Transilvaniei. *Wayuoda* Ungur este menţionat frecvent, dar ni documente postume. Să fie vorba doar de o poreclă, având la bază caii de comandant militar? Oricum, el făcea parte ca membru al Consiliului fără dregătorie şi prin avere din rândul magnaţilor regatului. între socotiţi şi fiii săi şi ai Margaretei Bânfi de Lindva *Ioan* şi *Nicolae Ui* ***Nădăştia,*** dispăruţi în plină tinereţe.

4. *Ciulanii* *(de Chwla, Chwlay)*[210]. Familia nobililor din Ciula a cea mai spectaculoasă ascensiune într-o singură generaţie, cunoscută în nobilimii române. Nobilul Vladul de Ciula *(Wladwl de Chwla),* tatăl fi este menţionat prima oară, ca şi Ungur de Nădăştia, ca om regesc, noi la puneri în stăpânire în Haţeg. înaintaşii săi au fost cnezi juraţi Haţegului, pomeniţi întâi în anul 1360, obţinând recunoaşterea nobili[1] 1400[211]. Vladul s-a remarcat în serviciul lui Iancu de Hunedoara, în

[210] Vezi studiul nostru *Ciulanii* şi Torok, *Csulaiak.*

[211] O menţiune din 1496 vorbeşte despre nobilitatea veche de un secol a familiei More de Ciula. Deocamdată nu se cunoaşte vreun act în această privinţă, dintre < Ciulanilor lipsind cu desăvârşire cele privind donaţie sau confirmare de stăpânire la Cm un act din 1504 menţionează această posesiune ca fiind „părintească" *(aviticis).*

pi tron şi în slujba tânărului rege Matia, la curtea căruia şi-a dus pe rând pe **bre** din cei opt feciori ai săi. Mai mult, şi-a achiziţionat chiar o reşedinţă apropiată de capitală, la *Chwnazenthamas* (comitatul Solnocul Exterior) $Tisa,unde i s-au născut, probabil dintr-o altă căsătorie, ultimii trei fii. Primul care a intrat în rangul baronilor a fost ***Ladislau Ficior de Ciula*** jriior - probabil, spre a-1 deosebi de tatăl său, celălalt Ladislau-Vladul), >d numit în anul 1479 în funcţia importantă de mare comis *(magister agazo-* k), legată de cavaleria regală. în această calitate a participat la războiul cu Iţii din anii următori, ocupând episodic funcţia de ban al Belgradului *(capi-* ps), apoi i s-a încredinţat apărarea celeilalte fortăreţe majore din Balcani, k, cu banatul său (1483-1491). Numit ban al Severinului în noiembrie II,cel ce era cunoscut de Bonfinius ca „înspăimântător pentru turci" moare **leva** luni mai târziu, de boală. Cariera, rangul, virtuţile şi faima lui Ladislau **lor** au fost continuate de ***Gheorghe More,*** fratele său, mare comis şi el în |l 1487, ban al Severinului între anii 1492-1494 şi, în fine, ban al Belgra- li,„cheia" Ungariei şi a întregii Creştinătăţi timp de 14 ani (1494-1507). Al Bleaciulan care pătruns în rândurile aristocraţiei, de astă dată în cea ecle- *tkh(prelati)* a fost *Filip More de Ciula,* cunoscutul umanist, secretar regal, epozit şi „sol vestit" al regatului, care a fost înălţat la 1524 la demnitatea de ■scopde Pecs *(Quinqueecclesie* — Cinci Biserici), mort pe câmpul de luptă **tla** Mohâcs. Ceilalţi fraţi — Matia a decedat de tânăr — s-au bucurat de btajele rangului baronial al lui Ladislau şi Gheorghe, ocupând şi ei poziţii portante: Nicolae „Cândea" *(Kende)* a fost ban de Şabaţ (1494-1508), Ioan ancea" *(Wancha)* — castelan de Unguraş (1479-1489), Ioan More — in şi probabil prepozit de Agria şi Mihai More — viceban de Belgrad (toălacapitularea sa în august 1521.

înpofida unor funcţii importante şi aducătoare de venit, Ciulanii, spre deo- **jre** de Ioan Ungur, n-au reuşit să adune la moşia părintească până la 1504, lds-au înfrăţit (cu consimţământul regelui, s-au făcut moştenitori reciproc) pt 19 posesiuni, răspândite în cinci comitate, ceea ce este chiar mai puţin stăpâneau Cândeştii numai în Haţeg. S-au căsătorit cu femei nobile ghiare din rangul la care se aflau sau aspirau: Ladislau Ficior cu fiica lui «cu de Beclean, care stăpânea în Haţeg satul şi vama Bretea, iar Gheorghe **leu** fiica lui Petru Doczi, comite de Timiş (1468) şi ban al Bosniei p}- 1483). Dintre urmaşii Ciulanilor s-a distins doar ***Ladislau More de*** lui Gheorghe, cămăraş şi mare stolnic (1521-1525), scăpat cu viaţă ,care mai trecea drept „valachus" la 1527. *i.Emeric Dej de Iclod (Desy de Themesel, — de Iklod).* Din familia Kului" Petru Dej *(de Dees, Desy)* de Timişel, stabilit după 1470 la Iclod în **Ditatul** Dăbâca, s-a remarcat la Curte fiul său *Emeric* ***Dej*** *de Timişel (de*

***Iclod)* cămăraş (1500) şi mare stolnic (1504-1507). în** această din urmă **ţie, ca baron, el apare menţionat cu calificativul *magnificus*[212].**

6. Prezumtivi: *Pavel Chinezul, Pongraţ de Dindeşti.* Spre deose **aleşi, pentru care unele presupuneri ale noastre se refereau la apartenei respectiva categorie nobiliară, aici este vorba** de originea românească a **ba lor în cauză. Alături** de cele **patru** familii de magnaţi, cu origine româna **indubitabilă, s-au exprimat opinii similare şi în legătură cu** familia Paj **Dindeşti *(Pongracz de Dengeleg* - Dindeşti, jud.** Satu Mare) şi cuce **Pavel Chinezul. Despre familia Pongraţ nu** avem deocamdată nici ode **afară de o afirmaţie surprinzătoare a lui Barta** Gâbor[213]. La baza ei poal **înrudirea cu familia Hunedoreştilor prin căsătoria** Clarei de Hunedoara, se **Iancu cu Gheorghe Pongraţ, tovarăş de arme** şi vicevoievod al său {\ **1444). Dintre fiii lor, veri primari ai regelui** Matia, s-a distins Ioan **Poaj voievod al Transilvaniei în trei rânduri, între 1462-1465, 1468-1 1475-1476, ban** de **Severin la 1466,** comite de Timiş între 147O-1472J **împreună cu Gerebii din Vingard, şi ei rudenii** regale, familia Pon **beneficiat de această poziţie, devenind una din** cele mai bogate şi influent **Transilvania.**

în pofida unei bibliografii bogate, argumente solide nu sunt nici **p) originea românească a lui Pavel Chinezul. Ultimul** său **cercetător ajun^ concluzia că „prin negări repetate istoricii** ajung la concluzia origini **româneşti"[215], ceea ce nu reprezintă, până la urmă, un** argument. Nume **care este îndeobşte cunoscut este o traducere** forţată de sorginte romani **menită a sublinia originea lui cnezială. în realitate,** el este doar origina **câte se pare, dintr-unul din numeroasele** sate „Chinez" din cuprinsul Ti **vaniei şi Ungariei. Spre deosebire de ceilalţi fruntaşi** români, a căror bioj **este în legătură cu ţinuturile româneşti,** cea **a lui** Pavel Chinezul indicăm **grabă o regiune de dincolo de Tisa, probabil** în Ungaria Superioară **(Slovac^ Ni se pare semnificativ faptul că el a fost familiarul, apoi** şi ginerele unui **nat originar din aceste părţi, Blasiu Magyar (Podmaniczky), ban al Cr< Slavoniei (1470-1472, 1483), voievod al Transilvaniei** între anii 1472-**Prima danie cunoscută pe care o obţine este o posesiune în comitatu (Kossice), unde există două localităţi gemene cu numele** *Kenez*[216] **poate să indice, într-adevăr, aşezări româneşti din cadrul liniei de<**

---

[212] Jak<5, *Kmjk,* II, 3379, actul din 23 octombrie 1505.

[213] Barta, *Ober den Platz Siebenburgens,* p. 41.

[214] E. Kovăcs Peter, *op.cit.,* p. 24; Engel, *Archontologia,* II, p. 59; Kubinyi

[215] Haţegan, *Pavel Chinezu,* p. 64. în recenzia noastră la monografia eroului larg convingerea că Pavel Chinezu nu aparţine cu certitudine grupului nobil („MediaevaliaTransilvanica", II, 1998,nr. l,p. 173-175).

[216] *Ibidem,* harta de la p. 54.

■carpatică din prelungirea Maramureşului şi Beregului. Nu putem exclude, ■i, nici posibilitatea ca particula sa nobiliară *de Kynys* (ung. *Kynysy)* să *m*semnifica „al lui Chinez", adică fiul Cnezului, aşa cum avem, spre exem-*kPetrus Deesi de Themesel,* unde Petru este fiul lui Dej şi nu din localitatea ^Dejeanu), cum s-ar putea lesne confunda. Marile domenii achiziţionate în ■1 vieţii sale sunt preponderent dincolo de Tisa, reşedinţa fixându-şi-o la BVâszony în comitatul Veszprem, unde a deţinut şi funcţia de comite. JBt de istoria românească el rămâne cu siguranţă prin calitatea de comite al ■mureşului (1467-1468), căpitan de Belgrad (1476) şi mai ales prin aceea jomitede Timiş şi „căpitan suprem al părţilor de jos" ale regatului între anii - 1494, funcţie în care a desfăşurat bătălii memorabile în fruntea oştilor :alcătuite covârşitor din români. Prima sa menţionare, în anul 1464 ca ıî, ceea ce presupune deja cel puţin o funcţie de castelan, comite sau la te,contrazice întrucâtva opinia lui Bonfini privind originea sa nenobilă ca le morar, remarcat la un popas de însuşi regele Matia. Celelalte exemple ieşti de dregători ridicaţi de Corvineşti probează faptul că ei aveau deja ide nobil, e drept, de rang inferior. jPavei Chinezul a fost unul dintre cei mai destoinici comandanţi militari ai (ai Matia Corvin, care a participat la toate marile bătălii începând cu cam-1 bosniacă din anul 1463. în urma campaniei din Transilvania şi Moldova |7) a fost investit cu funcţia de comite al Maramureşului dobândind şi drep-ssigiliu în ceară roşie. în câmpul sigilar este reprezentat blazonul său: un kuun singur cartier, cuprinzând un braţ îndoit ţinând o sabie, având alături ele şi luna[217]. în perioada următoare apare ca familiar al Curţii, membru al biliului regal fără dregătorie, în situaţie similară Iui Ioan Cândreş de Râu de Bşiloan Ungur de Nădăştia, alături de care participă la mai multe cam-p.în rândul baronilor este socotit doar după anul 1478, în care a fost numit fee de Timiş şi căpitan general al părţilor de jos ale regatului[218]. în ultimii e viaţă, 1493-1494, a îndeplinit şi funcţia de jude al Curiei. Dintre marile ^victorii reţinem pe cea de pe Câmpul Pâinii (lângă Orăştie) din anul 1479, niadin Serbia până la Cruşevaţ (1481), campania din Austria, încheiată cuparea Vienei (1485), lupta de la Csontmezo (1490), care a decis soarta llui ungar, lichidarea „legiunii negre" (mercenarii cehi) scăpată de sub ol (1492).

l(*,VI,nr. 3656. Actul din 4 octombrie 1468, Bratislava, se păstrează la Arh. Naţ. Cluj, iPrimăria oraşului Bistriţa, nr. 97. f" în acel an Pavel Chinezul este menţionat o singură dată drept căpitan suprem al armatei *Ugentium regalium summus capitaneus),* dar cum această funcţie este conjugată cu cea de tde Timiş, care apare pe primul loc, credem, spre deosebire Haţegan, *(Pavel Chinezu, ,â*funcţia de comandă se referă totuşi la armata Banatului *(partes inferiores).*

La începutul perioadei cercetate, în 1440, în lista magnaților care î sigiliul pe actul încoronării lui Vladislav I figurau doar 2 români: Ia Hunedoara, ban de Severin şi Nicolae Dragfi[219]. La 1492 din această (făceau parte ducele Ioan Corvin, banul Croației şi Dalmației, Barto Dragfi, mare postelnic, Gheorghe More de Ciula, proaspătul ban de Se Ioan şi Petru Ungur, curteni, fii de baron, Mihai Cândea de Râu chemat la dietă între *proceres,* iar la 1505 Gheorghe Dragfi, banul Daln Croației şi Slavoniei, Gheorghe More, banul Belgradului şi Nicolae (banul de Sabat[220].

5.4. CONDIȚIONĂRII

5.4.1. Cnezii şi voievozii

Cnezii şi voievozii având statut de nobili condiționări se găseau pe 1 domenii bisericeşti: ale episcopiilor din Oradea şi Alba Iulia şi laio statului şi ale magnaților: Hunedoara, Deva, Muncaciu, Siria, Şoimuş,(Gherla, Chioar, Cehu Silvaniei, Şimleu, Baia Mare, Ardud, Tăşnad, Satuî Identificarea lor este foarte dificilă, întrucât puțini dintre ei au obținută nobilitate condiționară ajunse până la noi. în urbariile păstrate înce secolul al XVI-lea aceşti nobili erau menționați doar întâmplător. Pe i (Hunedoara, Muncaciu) se ascund sub privilegii colective. Cu pn voievozii intrau în această categorie, dar şi cnezii; pe domeniul Hunedo pe cel al Devei erau numai cnezi, deoarece voievozii lipsesc în cercetată.

Dintre domeniile episcopale îi avem documentați cel mai bine pe (narii de pe cel al Oradiei, cel mai important domeniu feudal din cup comitatului Bihor. Voievozii românilor de aici şi unii dintre cnezi, pe I serviciilor prestate, îndeosebi slujba militară, au fost ridicați în XIV-XVI de către stăpânii domeniului la statutul de nobili condiționări,i şi predialişti sau nobili ai bisericii. Apar şi cu numele de voievozi nobili. cazul voievozilor din Hodoş, Vintere, *Kerestienfalva* (a.d. lg. Holod), Tq (a.d. lg. Holod), *Bonafalva* (a.d. lg Holod), Gepiş, Cărăndeni, Cociuba,I Remetea, Urviş, Bochia, Voievozi ş.a.

Cnezii din pertinențele interioare ale domeniului cetății Hunedoara,! ceputul secolului al XVI-lea, erau în număr de 164-177 din 27 de sate, \ între 1 şi 20 de cnezi pe sat[222]. Apar şi sate, ca de pildă Nădăştia,! 221

---

219 Fiigedi, *Arisztokrăcia mobilitâsa,* p. 157.
220 Bărănyi, *Torontdl,* II, p. 66.
221 Vezi, mai sus, 4.4. *Mobilitatea condiționară.*
222 *Ibidem,* LXVIII. Lista localităților la p. 166, doc. nr. 36.

p,Mănerău, unde unele familii cneziale s-au ridicat între nobilii „adevă-
[, Cum am constatat, de altfel, în capitolul precedent, în cazul cnezului litra de Cerna şi al fiilor săi, aceşti cnezi, deşi legaţi de domeniu, erau so- |ji drept cnezi nobili de către nobilii din zonă, ale căror familii se ridicaseră *t*multă vreme la acelaşi statut social. La fel ca şi alţi condiţionări, cnezii ireni evoluau către accentuarea statutului lor nobiliar, domeniile cetăţii Deva şi al târgului Dobra se aflau în administrarea piuită a voievozilor Transilvaniei. La fel ca în cazul Hunedoarei, cnezii de hi-au păstrat o anumită autonomie administrativă, consacrată prin privile-i,caîn cazul Dobrei. Deşi nu sunt cunoscute privilegii, funcţiona şi pe doliul Devei adunarea cnezilor şi celorlalţi locuitori, de pildă la 1481 *(universi* pi*et incole pertinentiarum castri Deva)*[223]. Doar cnezii de aici se găseau jsgim de condiţionări, în dependenţa juridică a stăpânului domeniului prin itorii săi. Nominal îi cunoaştem doar pe unii dintre cei deveniţi nobili, care pai datorau cetăţii anumite prestaţii după cnezatele lor în maniera „nobililor ni": Bălan de Lăpugiu, Radul Menscarecz de Mihăieşti, Gheorghe Pop de *W\a* (disp.), Gheorghe Allazo, Petru de Săcămaş, Gheorghe (de) Plai şi ţslau Caba, nobili dobreni, iar dintre deveni pe „faimosul cnez" Teodor de felin, înnobilat de către Iancu, fiul său Ioan Teodor de Bretelin (sau de *pek* - 1474-1506) şi crainicul Gheorghe Sabău (1481)[224]. Cu ocazia unei lltări de martori de la Cristur, din 1496, pentru reconstituirea drepturilor de pietate ale familiei Furca, alături de nobili hunedoreni şi haţegani, au depus arie egală Herţa şi Balcu, cnezi înnobilaţi *(nobilitari)* din Almaş, Petru şl din Archia de Jos, Bratea şi Ioan din Archia de Sus[225], din aceeaşi tegorie a condiţionărilor asimilaţi cu ceilalţi nobili.

[Domeniul cetăţii Muncaciu din comitatul Bereg a aparţinut prin tradiţie dor Ungariei. Sub Matia Corvin 1-a administrat mama sa, Elisabeta, apoi u, ducele Ioan Corvin până la moartea sa. Satele româneşti de aici for-*[o* autonomie *(communitas Wolachorum)* în frunte cu un voievod, recu-ută încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea[226]. Treptat, familiile ■odaie din Dolha, Bilca, Iloşva, Comlăuş ş.a s-au desprins cu satele lor tad în rândul nobilimii, alte sate au fost donate unor nobili, ori s-au pizat. în a doua jumătate a secolului al XV-lea comunitatea privilegiată pnească, *craina,* mai era alcătuită doar din 9-10 sate. Voievodul Ladislau b Stăneşti *(Stanfalva)* obţinuse de la stăpânul domeniului ducele Ioan Corvin

---

[m]CsMi,V,p.42 ™*Ibidem,p.* 166-167. ™*HD,* 11/2,333. j[a] **Abordări mai recente, la Pascu, *Voievodatul,* III, p. 489-495 şi Pop, *Adunările cneziale,* 189-195.**

recunoaşterea eredităţii funcţiei sale, dar românii au recurs la privilegiih vechi, care recunoşteau dreptul lor de a-şi alege singuri voievodul, ob reconfirmarea lor de la stăpân la 1493.

Pe domeniul cetăţii Siria, comitatul Zarand, format la 1525 din 12 sate, existau „nobili ai cetăţii unguri şi români care au ţinut totdeauna; vechime de acea cetate", bucurându-se de nobilitatea, drepturile şi liberi care le-au fost acordate de către sfinţii regi ai Ungariei[227]. Nobilii românii diţionari ai acestei perioade sunt practic imposibil de identificat în lipsa t documente explicite. îi cunoaştem pe cei care au obţinut nobilitatea de ieşind cu cnezatele lor din componenţa domeniului, precum familia Mog Hălmagiu şi altele din Birtin, Crişcior, Iosaş, Ribiţa, Rostoci, Valea Bn care au avut cu siguranţă statut condiţionar mai înainte. Unii şi-au păsl continuare funcţiile avute pe domeniu, în primul rând aceea de voievozi, slugi nobile (familiari) în serviciul stăpânilor cetăţii Siria, care erau şi co comitatului Zarand. La anul 1493, de pildă, cetatea era administrată de i români, un Bogdan (de ?) castelan, Ladislau Moga (probabil, de Häln provizor, aceleiaşi categorii aparţinând şi voievozii de pe ,dintre c domeniu, c sunt amintiţi Ladislau de Siria şi Ladislau de Arăneag[228]. Poate acelaşi 1 Moga era provizor şi la 1525[229].

Şoimuşul, din vecinătatea Siriei cuprindea la 1477 95 de sate dini tele Arad, în care se afla, Severin, Caras şi Timiş[230]. A aparţinut lui Ia Hunedoara, mai târziu nepotului său Ioan Corvin, apoi margrafului Gh de Brandenburg. Situaţia socială e similară cu cea de pe domeniul Şi Cunoaştem doar familia Nemeş din Aciua[231] şi un voievod anonim din ((Vârfurile) apărător al cetăţii la 1514, care a predat-o răsculaţilor.

Domeniul cetăţii Giula a ajuns la 1476 pe mâinile regelui Matiai apoi a fiului său Ioan, iar după moartea acestuia în posesia lui Gheorg Brandenburg, împreună cu Hunedoara şi Şoimuşul, bucurându-se de un t asemănător. Cuprindea trei târguri şi 83 de sate şi puste, în princip comitatele Bichiş şi Zarand[232]. Spre deosebire de Hunedoara, aici înti organizarea voievodală şi pe voievozi cu statut de nobili condiţionări.

---

227 Actul din 3 iulie 1444, în *DRH,* D.I, p. 379-383: „item nobilibus Ungaris et Wal castrensibus semper et ab antiquo ad ipsum castrum spectantibus, sic quod eisdemini nobilitate, iuribus et libertatibus, per divos reges ipsis concessis, permanentibus...".

228 Mărki, *Arad,* I, p, 393, 501, cu ani diferiţi, 1494, respectiv 1493, deşi trimite la a sursă, Dl. 20.100.

229 Prodan, *Iobăgia,* II, p. 71.

230 *Ibidem,* p. 23-24.

231 Dl. 30.204.

232 *Ibidem,* p. 85 şi urm.

ine sunt cunoscuţi prea puţini; mai bine cei din Şomoşcheş, pomeniţi pe 495-1500, voievodul Matei, fratele său Pavel poreclit *Zekel* şi urmaşii lor, (deţineau funcţia ereditară de voievod şi erau catolici. în urbariul dome-ui din 1525-1526 apar voievozii Ioan de Bichiş *(Bekes)* şi Petru de Pilu I)[233].

Domeniul Chioar din comitatul Solnocul de Mijloc a aparţinut în toată i cercetată Dragfieştilor. Documente contemporane mai precise referi-s la nobilii chioreni există mai ales din secolul al XVI-lea. în urbariul din 5 sunt menţionate 67 de localităţi, organizate în 12 voievodate[234]. Opt sate Bau în posesiunea voievozilor, din daniile stăpânilor anteriori, pe care noul n,împăratul, poate să le confirme sau nu. Voievodul din Cozla, de pildă, jpnecă satul e al lui şi al celorlalţi mici nobili din dania lui Nicolae Dragfi, Hui Bartolomeu. Acesta din urmă a realizat un schimb de moşii cu nobili nureşeni (familia Pop), care s-au aşezat în Copalnic-Surduc. [Situaţia nobilimii condiţionare din Chioar era împărtăşită şi de către cea de [domeniile din părţile nordice şi nord-vestice ale Transilvaniei: Ciceul, tod de domnii Moldovei, Gherla, Cehu Silvaniei, Şimleu, Baia Mare, d,Tăşnad şi Satu Mare[235]. Ioan Dragfi dăruia în 1512 destoinicilor *(agi-* b)Simion, Nicolae, Ioan şi Tarta Radul două sesii iobăgeşti din Săcălăşeni, [litanii Satu Mare, pe domeniul Ardudului, trecându-i în rândul nobilimii, se lege, condiţionare[236], menţiune aparte trebuie să facem aci despre domeniul Văii Rodnei.

lânii din Valea Rodnei *(magna valle, Radnavelgye),* au constituit un trict românesc aparte până la 1475, când a fost donat bistriţenilor împreună îrgul Rodna. Aflat sub jurisdicţia comitatului Dăbâca a fost expus penetra-Inobilimii din zonă. La punerea în stăpânire a Bistriţei s-au împotrivit între în numele unor nobili Gheorghe Voievod şi Lazăr Cnezul, doi fruntaşi ai rcomunităţi româneşti, căzute sub stăpânire privată[237]. Puşi în dependenţă |inistrativă de Bistriţa, ei nu aveau totuşi regimul servil al celor din satele eşti din districtul propriu-zis al Bistriţei, adică nu au ajuns niciodată agi. Nefiind pe „pământul crăiesc" — Bistriţa aderând mult mai târziu, cu îltăţi, la „universitatea săsească" — districtul Văii Rodnei s-a bucurat de o nomie şi de un regim juridic superior românilor din cuprinsul celorlalte

w*Ibidem,p.* 104.

!!4Wem,p. 173-176.

pAse vedea Prodan, *Iobăgia,* II, la fiecare în parte. Deşi datele sunt mai ales de la *i* şi spre sfârşitul secolului al XVI-lea, multe dintre ele nu diferă esenţial de cele din a noastră de interes.

pŞincai, *Hronica,* **II, p. 179: „îi nemişim prin puterea şi mărturia cărţilor acestora".**

\a*Vb,* VII, 4042,4064,4077.

jurisdicții săsești, amenințați necontenit cu iobăgia. La 1471 ei erau eh oaste de către vicevoievod, prin intermediul bistrițenilor, dar ca oamenii „atât călări cât și pedeștri, bine înarmați de luptă" și în număr mare[23S].Cua prilej sau mai târziu regele Matia renunța la darea cincizecimii și la **alte** cuvenite vistieriei, desigur în favoarea noului stăpân, orașul Bistrița[239].; administrație proprie, sub conducerea unui voievod al Văii Rodnei.la 147 nume Toma[240]. Statutul aparte al districtului a permis ca el să poată fi< mai târziu lui Petru Rareș, iar în secolul al XVIII-lea să fie militarizat, c tuind regimentul românesc de graniță cu sediul la Năsăud.

5.4.2. Boierii făgărășeni

Nicolae Densușianu, inventariind la 1885 „familiile istorice" alej Făgărașului, aprecia că „Prerogativele lor boierești datează încă din < domniei românești în părțile de peste Carpați, și familiile acestea rep astăzi singura nobilime națională română în părțile Transilvaniei, care pe l toate vicisitudinile timpului și-a conservat până astăzi caracterul său] nu s-a prefăcut în nobilime ungurească, nu a trecut nici la catolicism și i reformațiune cum s-a întâmplat cu vechea nobilime română din Țara 1 lui, din Banatul Severinului, din Maramureș etc"[241]. El înregistra 178 de fa din 37 de localități, și anume, din Arpașul de Jos, Beclean, Berivoii 1 Berivoii Mici, Beșimbac, Bucium, Comana de Sus, Comana de Jos, Co Dejani, Drăguș, Grid, Hârseni, Hurezu, Ileni, Lisa, Ludișor, Mărgineni, Ohaba, Părău, Pojorta, Recea, Săsciori, Săvăstreni, ȘincaVi Streza-Cârțișoara, Toderița, Ucea de Sus, Ucea de Jos, Vad, Veneția de! Veneția de Jos, Viștea de Sus, Vi stea de Jos, Voila și Voivodenii Mar? acestea Ioan Pușcariu mai adaugă încă 20: Arpașul de Sus, Beclean, 1 Cuciulata, Dridrif, Făgăraș, Iași, Luța, Netot, Porumbacu de Jos și - de! încă o Recea, Râușor, Sâmbăta de Jos și — de Sus, Sărata, Șercaița,! Sebeș și Voivodenii Mici[243].

Desigur, boieria e o instituție creată de domnia românească, însă poate susține că toate familiile de boieri din epoca modernă își aveau i boierești în secolele XIV-XV. Unele au fost ridicate de voievozii și | Transilvaniei din păturile inferioare, după cum și mai multe sunt fan boierești „căzute" în rândul țăranilor, din lipsa de susținere cu acte valk

---

238 *Ub,* VI, 3903.

239 Vladislav II confirma la 6 decembrie 1498 hotărârea de pe vremea regelui Matia p dările locuitorilor din Rodna și Valea Rodnei {*HD, 1112,* 352)

240 *Ub,* VII, 4303.

241 *Monumente,* p. 150

2i2 *Ibidem,p.* 150-154.

243 *Familiile nobile,* II, p. 36

liției lor. La 1637 de pildă, D. Prodan găsea, la 161 de boieri şi libertini loscuți, 86 „depuşi" *(depositi),* adică 37% din total[244], ceea ce reprezintă mult, chiar dacă libertinii erau cei mai expuşi bunului plac al stăpânului. Ste „depuneri" au fost o practică constantă, atât sub principi, cât şi sub iburgi, interesați şi unii şi alții să reducă proprietatea boierească în fa-fiscului. Vom consemna în continuare doar acele familii, a căror boierie ante de 1514 poate fi probată documentar, chiar cu documente ulterioare. | Deşi perioada documentată este foarte scurtă, există atestări pentru boieri 28 de sate făgărăşene[245]. Dintre ele s-a remarcat familia Mailat de Comana, rijurați, care, prin relațiile speciale cu Paul Tomori, căpitanul Țării Făgăra-li şi prin faptul trecerii la catolicism a devenit prima familie nobiliară din . în anul 1511 nobilul Mailat de Comana boier al Țării Făgăraşului *ilis Maylady de Comana boeronis predictae Terrae Fogar as),* împreună cu [săiRorncea, Ioan, Negoiță, Zăhan, Dumitru şi fiica Marta, era confirmat de voievod în stăpânirea posesiunii Crihalma din comitatul Alba de Sus 300 de florini împrumutați nobililor de acolo şi datorită trecerii la bise-l romană, la intervenția lui Paul Tomori[247]. Familia a achiziționat şi alte iii în perioada următoare, între care Țânțari *(Zunyoghzegh),* care va deveni *i*predicat nobiliar şi va atinge mărirea prin Zăhan, botezat Ştefan, Mailat, dcular regal la 1526 şi voievod al Transilvaniei în perioada 1534-1540. Intre familiile fruntaşe ale Făgăraşului se numără, la fel ca în celelalte țări Ineşti, cele care au dat jurați în scaunul de judecată[248]: Arpaş (Stanciul **19-1520),** Beclean (Stoica: 1509-1518), Berivoi (Badea Turcu: 1509-1518, : 1516-1518; *Nagyo:* 1520), Cârțişoara (Stan Szorontal: 1509), Comana :: 1509-1516; Man: 1509-1511), Dejani (Man: 1516),Dridif (Balea/Bă-1509-1518), Grid (Ciurilă/Chirilă: 1509; Lațcu: 1516), Hârseni (Dragomir: Peni (Manila: 151 l),Ludişor (Stanciul: 1516), Mândra (Comşa: 1520), or (Comşa/Coman Muşat: 1509-1518; Costea/Costişor: 1509-1518), a(Şandru Stanislau: 1520), Săsciori (Hangul: 1520), Sâmbăta (Ştefan: .Scorei (Vulcan: 1509; Stanciul: 1520), Şinca (Petru Oltean: 1509-1511; 11520), Ucea (Coman: 1509, Roman: 1511), Vad (Aldea: 1509-1518),

i[m] *Boieri şi vecini,* p.46.

[w] **0documentare riguroasă până la sfârşitul secolului XVI, la Lukăcs, *Țara Făgăraşului în Mediu.*** i'*[6] Puşcariu, *Familiile nobile,* **II, p. 223-226 V ş.a.**

[MI] **Idem,** *Fragmente,* 30

|[w] **Atestarea componenței acestei instituții se găseşte în actele din 5 iunie 1509 (Puşcariu, •*nte,* 30), 11 septembrie 1509 (Lukăcs, *Țara Făgăraşului,* Anexe nr. 7), 19 august 1511 ariu, *Fragmente,* 32), 2 septembrie 1516 (Lukăcs, nr. 8), 12 ianuarie 1518 (Puşcariu, 34) şi li 1520 (Puşcariu, 35).**

Veneția (Solomon: 1516-1520), Viştea (Radul 1509-1516; Vulcan: 15 Voivodeni (Aldea Bica: 1509-1520; Petru: 1520), Voila (Lugor: 1520). La 1508 o parte a boierimii făgărăşene a luat parte la o revoltă împ stăpânirii maghiare, plănuind să dea țara voievodului muntean Mihnea.I şii mişcării au fost condamnați ori s-au exilat peste munți, averile lori confiscate şi uneori cedate sau vândute unor fideli ai autorității. Dintre ei s amintiți Bârsan şi văduva Anca Ziin, „cea mai rea trădătoare" *(pra pessima)* din Ucea, Ziin de Cârțişoara, Grozav(a) de Arpaş, Stan Aldea Solomon şi Solomon al Vancii de Şinca[249].

5.5. CATEGORII SPECIALE

5.5.1. Clericii, „literații"[250]

Societatea nobiliară românească şi-a creat destul de devreme o **păți** „literați", ajunşi secretari şi dieci în diferite cancelarii ori simpli carte, atât de necesari într-o lume aşezată tot mai ferm pe temeiurile! scris[251]. Erik Fiigedi constata la nivelul întregului regat faptul că apn care familie nobiliară de o anumită mărime şi stare ținea să aibă în i sale un *literatus*[252], fapt valabil şi pentru nobilii români.

Problematica ar putea fi abordată şi din alt punct de vedere, anume,a ştiinței de carte în rândul nobilimii româneşti, însă acest fapt pare să fiec de rar în rândul laicilor nobili. Modelul suveranului instruit care a foşti Matia, care a semnat chiar unele acte destinate nobililor români, a i desigur o inovație şi un îndemn pentru nobilii cu o anumită stare.! Crăciun de Iloşva este unul dintre ei, de la care ni s-a păstrat un act de *i* din 12 martie 1487 „scris cu mâna sa" *(mânu propria scripta)*[252]. Totuşi.a referim la intelectualitatea românească din epocă, la acei ştiutori de < exercită o profesiune pe această bază şi cărora acest fapt le conferă un i Această categorie nu a beneficiat de o cercetare de amploare din istoriografiei româneşti[254]. Mai binecunoscută este cea catolică, din

---

[249] Puşcariu, *Fragmente,* 30,38.

[250] Pentru numele şi datele citate fără referințe în acest subcapitol, a se vedeai categoriile respective.

[251] Jako, *Începuturile scrisului în păturile laice din Transilvania medievală,* în i VII, 1956, p. 81-102; Drăgan, *Precursorii;* Adrian A. Rusu *(Ioan de Hunedoara,* p. 2 cea mai recentă şi documentată sinteză asupra scrisului la românii ardeleni la mijlocul s al XV-lea.

[252] Fiigedi, *Tanulmănyok,* p. 456.

[253] *Mihalyi,* 337.

[254] A se vedea totuşi Rusu, *Două cărți sălăjene în anul 1470,* în AMP, X, 1986, p şi Drăgan, *Precursorii lui Olahus.*

iii apusene de expresie latină — prin contribuția cercetătorilor maghiari și ni[255] —, în cadrul căreia aportul românesc este, prin forța împrejurărilor, I marginal. Pătura intelectuală românească aparține însă ambelor arii de ă, celei latine promovate de biserica catolică și celei slavone a bisericii oxe. Situația elitei intelectuale reflectă cu fidelitate statutul politic de trioritate al poporului român și cel similar, abia tolerat, al bisericii sale Ilițională.

După cum am constatat, majoritatea nobilimii românești aparținea totuși piei răsăritene. Preoțimea ortodoxă și cei ce cultivau elemente de cultură Momână nu aveau însă nici o legătură cu statutul nobil. Popii români erau ^iliîn măsura în care era familia lor și stăpâneau legal o moșie. Statutul lor sional era mai degrabă un handicap în această privință. ^Nevoile practice și trebuințele cultural-spirituale ale românimii libere, în ! catolică, au determinat apariția unei intelectualități pregătite în școlile pice și orășenești provinciale, formate din dieci de cancelarie *(literați),* *%l\(procuratores),* funcționari economici și administrativi: strângători de ți *(decimatores, dicatores),* vistiernici *(tavernici, tezaurarii),* cămărași *varii),* sameși *(rationiste),* provizori *(provisores)* și chiar clerici *(clerici, nici, presbiteri, plebani, capelani, capitulares).* Cei mai dotați și bine iți puteau ajunge studenți la universități europene, secretari la cancelaria dăsau la cele ale unor înalți dregători, capitulări, ierarhi catolici. în ultimul deceniu al secolului al XV-lea un Filip More de Ciula studiază [Universitatea din Bologna, iar un Nicolae Pâclizar de Caransebeș, la cea din «via și exemplele nu sunt singulare. Avem de-a face cu un proces de ! a intelectualității laice și religioase pe linia culturii latine, întru-totul nătoare și, în general, în aceleași cadre și instituții cu „națiunile" privile-*t* Numărul lor sporește pe măsură ce ne adâncim în identificarea sutelor de *'At literați* din epocă, mai ales a celor aflați în legătură cu lumea romă-1 Cu câteva excepții de orășeni, despre care nu știm exact dacă erau foii, toți ceilalți cunoscuți aparțin clasei nobiliare. Elevii școlilor confesio- \viitorii preoți, dieci și alți funcționari, se recrutau din toate clasele sociale, orășeni și iobagi. Ei se bucurau de statutul cinului lor fără discri-e, iobagii ieșind din starea de dependență prin însăși cariera aleasă, care [seputea realiza fără încuviințarea domnului de pământ. De obicei, ridicarea hia ecleziastică și funcționărească le oferea posibilitatea celor de con- \umilă să achiziționeze o moșie și cu aceasta să intre în rândul nobilimii.

"'S. Jako, *Despre cercetările privind începuturile intelectualității în Transilvania,* în voi. *wcietate, națiune. Interpretări istorice,* Cluj-Napoca, 1982, p. 187-200; Idem, *Philobiblon; logtudo e'rtelmiseg.*

\

Fiind creația bisericii, a şcolilor patronate de ea, mai numeroşi sunti Haţeg şi Banat, unde catolicismul a avut o aderenţă cât de cât semnific între români, decât în Maramureş, unde, cu puţine excepţii, nobilimeai păstrat în cadrele ortodoxiei.

îi găsim ca funcţionari la diferite cancelarii: dieci, notari, secretari. La oi a Caransebeşului notarul român se poate ghici uşor şi după topica actelor latij care calchiază pe cea a românei vorbite în scaunul de judecată. în jurul and 1500 acesta era nobilul Ştefan fiul lui Gheorghe *Margay* de Caransdj *(nobilis Stephanus Literatus filius Georgii Margay dicti de Karansebes),ci* este pomenit în mai multe rânduri, în sentinţe ale scaunului de judecatin Nicolae fiul lui Gheorghe Pâclizaru din Caransebeş a urmat în anul 1494 aiM liberale la Universitatea din Cracovia[257]. Un Ioan Diacul „de Comiat" şi uni Ioan Diac de Mihălinţi, din familia nobililor din Ţerova, apar în aceleaşi pq bănăţene[258]. Un Nicolae Diacul de Bruznic (dom. Şoimuş-Arad) apare ca veci; la o punere în posesiune. în Maramureş, adunările nobiliare ţinându-se Sighet, notarii comitatului se recrutau probabil dintre orăşenii de aici, cadifl Gheorghe şi Petru, menţionaţi la anul 1460[259], sau din celelalte târguri regale cu populaţie catolică. Dintre românii din Maramureş apar în această calităţi Toma de Săpânţa[260], Luca diacul de Onceşti[261], Iuga de Ieud şi Ioan diacul *(Dyak)* de Dragomireşti, menţionat între 1450-1471, fără să ştim precisa şi-au exercitat-o. Porecla profesională a devenit nume de familie la i celui din urmă, Teodor şi Ştefan Diac, deposedaţi pentru participare lark din 1514[262].

Mai bine cunoscuţi sunt românii de la cancelaria regală şi de la ce unor înalţi dregători, graţie actelor emise acolo. în ultima parte a intervalului cercetat s-a distins Filip More de Ciula, absolvent al universităţii din Bologj secretar regal *(secretarius regie maiestatis)* începând din 1502, până la moartea sa la Mohâcs în 1526. La cancelarie el a fost precedat de alţi haţegani, ii dintre ei, Ladislau Olah de Râu Bărbat, ajuns de asemenea secreta (1479). în această poziţie înaltă, el putea susţine un proces la curtea reg puternica familie Cândea de Râu de Mori, în care a pledat el însu

■gani, unul l
retar regali
i regală ol
suşi cauzal

---

[256] Pesty, *Szoreny,* III, 123,127; idem, *Krassd,* III, 367; Dl. 46627, microfilm 30, BA Oi

[257] Feneşan, *Studenţi din Banat,* p.1952,1956.

[258] Pesty, *Szoreny,* III, 67, respectiv 79; Ţeicu, *op. cit.,* p. 354: Mihălinţi *s.v;* Rusu.fa *Hunedoara,* p. 230-232

[259] *Mihalyi,* 250. Tot atunci sunt menţionaţi un Nicolae *Dyak* şi Dumitru *Litehtu* Câmpulung la Tisa.

[260] *Mihalyi,* 156.

[261] *Ibidem,* 200.

[262] Horvath,Ver6oto,II,86.

ii sale[263]. Fratele său Ştefan Olah de Râu Bărbat, este amintit ca notar la j cancelarie (1482), iar din Sălaşul învecinat provin alţi doi notari ai can-i regale: magistrul Ştefan de Sălaşu *(magister Stephanus de Zallaspa*-[), menţionat în perioada 1475-1480 şi Mihai de Sălaşu (1480). Mai târziu, acolo pe bănăţeanul Mihai de Mâtnic, în perioada 1494-1496, şi pe

[Petru de Comlăuş (Bereg), între 1508-1525. La cancelaria judelui ifost notar Ioan de Bizere (1492).

trimişi în misiuni diplomatice erau cu siguranţă ştiutori de carte: i,funcţionari economici şi de cancelarie, ceea ce se poate confirma şi prin î cunoscută a unora dintre ei.

ai de Peşteana, trimis în solie în Ţara Românească şi Moldova, fusese or de dări, comite şi cămăraş în Maramureş. Pavel More de Sava (şi de i),sol voievodal în Moldova la 1473 şi în alte solii, era menţionat anterior cat al unor familii nobiliare din comitatele Dăbâca şi Cluj[264]. i cu el este Iacob de Mâtnic, folosit de rege „în numeroase misiuni atice"[265]. n Petru More, pomenit ca tezaurar regal şi curtean[266], care a mijlocit la 1495 un tratat de pace cu turcii, făcând el însuşi o călătorie la Constanti-l,pare să fie din familia Mâtnic, familiar al ducelui Ioan Corvin[267]. jloan More, dintr-o familie neidentificată, născut pe la 1452, a cunoscut i strălucită, laică şi ecleziastică, începută după cât se pare la mănăstirea nă de la Jaszo, lângă Pecs. La 1482 era prepozit la Oradea[268], apoi i şi probabil prepozit la Alba Regală, oraşul de încoronare al regilor un-i moartea regelui Matia Corvin a devenit păstrătorul coroanei în cetatea [e]. Calităţile şi prestigiul său l-au făcut apt pentru misiuni diplomatice în i,unde îl întâlnim în 1488 la Ferrara, iar în 1494 la Roma[270].

■L 45.819 şi 45.820.

'Drăgan.More.

**HD,* H/2,198: in nonnullis legationum nostrarum... expeditionibus".

k, A Csulaiak, p. 110.

"Drăgan, *More.*

* în acest an era dăruit cu satul Long de lângă Tapoly („Turul", XXIII, 1905, p. 159) cu e posesiuni din comitatul Saros din Slovacia *{Csănki,* I, p. 323)

**Actaextera regis Matthiae,* IV, Budapest, 1878, p. 209: „el prepozito More ha la corona, le gioie e argentere de la regia maestâ; e un homo da 38 anni vel circa e sta nel castello de

'Engel, Geschichten, p. 44: „ Johanni More, qui cum duobus equis ad Urbem ex regio oprofectus est...pro expensis 80 floreni." O altă solie tot acolo, în noiembrie acelaşi an §.52).

Dar mai presus de toţi s-a ridicat pomenitul Filip More, „sol vestit" (i *notevole orator)* **la** Veneţia **şi alte** state italiene, vreme de peste două decenii, **într-un rând şi în Moldova, prin 1515, în cadrul** efortului Ungariei de a fac **faţă Imperiului Otoman.**

Ştiinţă de carte şi calităţi diplomatice recunoscute posedau, fără **îndoială,şi cnezii şi preoţii români folosiţi frecvent de** către saşi în misiuni în ţările **r< mâne, ca vestitul cnez Dumitru din Sălişte, despre care banul Barbu** al Craiovei **scria sibienilor pe la 1506-1509 că „poartă bine vorbele** şi ale voastre şiali **noastre. Şi mulţi oameni mi-aţi trimis** domnia voastră, dar un om mai **bun decât pe Dumitru nu mi-aţi trimis. Şi îmi este drag şi vă sluješte** bine şi drept,aşai **ştie domnia voastră"**[271]**.**

Clericii, cei ajunşi în capitluri şi conventuri, sunt destul de binecunoscuţi, **întrucât calitatea lor apare, de regulă, subliniată în** documente. Constatăm **faptul că familiile importante trecute la catolicism** fac aproape o regulă din a-i **îndrepta unul sau mai mulţi membri către cariera ecleziastică,** care, cu cât atin-gea **trepte mai înalte, era de mai mare utilitate familiei. în** capitlurile din Alba **Iulia şi Arad, locurile de adeverire pentru** Transilvania şi Banat, găsim de **tim puriu canonici români, unii specializaţi în problemele** româneşti ca oameni***i*** **mărturie. Astfel, la Alba Iulia magistrul** Nicolae de Mâtnic (1391-1394),Ioa ***Olah*** **(1408), Mihai Vaida, cantor (1417),** magistrul Ioan de Haţeg, deci **(1464-1470), iar la Arad magistrul Ioan de Ciula, lector** (1449-1469), Ştefan **de Măcicaşu (1454), Matia** de Bizere, custode, apoi lector (1491-1500),Gri **gore de Bizere, Matei Pâclizar de Caransebeş. Unii urmau** cariera preoţească **într-o parohie rurală sau orăşenească ori la curtea unor** magnaţi, precum **Francisc fiul lui Ioan Dej de Timişel, menţionat la 1504**[272]**.**

La mănăstiri din Ungaria au activat mai mulţi clerici de origine romi **nească, unii pomeniţi mai sus: Ştefan Olah de Sălaşu (1481—1498) canonifl capitlul din Buda, Ioan More, dintr-o familie necunoscută,** a avut o **carieră stri lucită: canonic la Jaszo (lângă Pecs), prepozit la** Oradea (1482), apoi custode **prepozit la Alba Regală (1484-1492). Filip More** de Ciula a fost prepoziţia **Băcs (1502), Buda (1504) şi Agria (1509), fiind numit** episcop **de CI Biserici (Pecs) în anul 1524, fiind primul ierarh** de acest **rang** de origine **rea nească sigură.**

Alţi clerici români au funcţionat în mediul aulic. „Chibzuitul" *(discretus)* **j Ştefan de Bilca a fost lector împărătesc şi** curtean în ultimii ani ai domniei! **Sigismund de Luxemburg, iar un Mihai** de Caransebeş, franciscan, ***supremus capellanus*** **la curtea regală pe la 1491**[273]**.**

---

[271] Lupaş, *Dumitru din Sălişte,* p. 68-69.
[272] Pesty, *Szoreny,* III, 130.
™*Fogel,* p.73.

Fără să pretindă neapărat o formație clericală, anumite profesiuni, funcții şi deletniciri ca acelea de cămăraşi, vameşi, vistiernici, strângători de dări, Iministratori, avocați profesionişti etc. presupuneau în mod obligatoriu o pre-(re şcolară de un anumit grad. Este cazul unui Ioan More, familiar al Corvi-tştilor, menționat între 1476-1494, ca vistier[274], strângător de dări şi în ferite misiuni legate de bani, în părțile Transilvaniei[275]. De asemenea, al Imăraşilor români din familii nobile: Petru Danciu de Caransebeş la Ocna (1450), Ioan Dej de Timişel, Andrei Pleşca de Comiat la Cenad), Ştefan Olahus de Sibiu la Turda (1501), al alesului Petru de Bârsău, *filator* la Turda, al celor de la cămara regală de la Buda: Petru de Dolha [1494-1507), Emeric Dej de Timişel (1500), Ladislau de Peşteana (1504), idislau More de Ciula (1514).

Instituția avocatului *(procurator)* este menționată frecvent în actele de toprietate. Nobilii proprietari îşi înscriau avocații într-un act eliberat de locul «adeverire, care funcționa ca împuternicire pentru aceştia în fața forurilor competente. Dacă actele simple de reprezentare, mărturii, oprelişti, obținerea k acte nu cereau o pregătire deosebită, nici chiar ştiință de carte întotdeauna, ischimb, susținerea unui proces în fața instanțelor presupunea în mod obliga-b studii şi practică în domeniul juridic. Dintre relativ numeroşii avocați ni menționăm doar pe câțiva dintre cei mai cunoscuți: pomenitul Petru de tău, Nistor de Paroş, Mihai Pop de Peşteana, Ioan Viteazul de Galați, au Olan şi Zaharia de Peştiş şi cei din familia Vaida de Mărgău[276].

[Intelectualitatea românească de expresie latină, aproape fără excepție, a (produsul nobilimii româneşti şi al condițiilor sale specifice de manifestare. [provenea în majoritate din familiile trecute la catolicism, iar amploarea nței sale oferă un indiciu important privind gradul de catolicizare a |ilimii româneşti din diferite zone. Pe lângă rolul său social, legat de nenul nobiliar românesc, ea a jucat un rol încă insuficient cercetat, legat Ipregătirea umanismului românesc de expresie latină şi a începuturilor îlui în limba română. Am demonstrat în câteva articole faptul că umaniştii jiului al XVI-lea, Nicolae *Olahus* şi Martin *Haczius* (Hațeganul !) de Şardu, |ivut precursori tocmai pe cei mai sus-citați, dintre care se distinge Filip ide Ciula (1470-1526), pe care îl socotim a fi, cronologic, cel dintâi inist român cunoscut.

■a. *Turul,* XXI, 1903, p. 115; A. Kubinyi, *A Mătyăs-kori dllamszervezet,* în *Hunyadi semlekkonyv,* Budapest, 1990, p. 132, nota 149 îl cunoaşte ca vistier sub numele de Ioan ide Jaszo, ceea ce pare a fi o confuzie între cele două personaje cu cariere destul de distincte. if'**La4 august 1486 era trimis *(nobilis J.M.),de* pildă, la sibieni pentru preluarea contribu-şti impuse de către dieta recentă *(Ub.,* VII, 4656). La 1494-95 e *dicator,* strânge dările |jicomitatul Crasna (Engel, *Geschichten,* p. 37). [276] V. articolul nostru *Precursorii lui Olahus.*

Mediul nobiliar românesc, cu deosebire componenta sa intelectuali jt aulică, a nutrit, cum s-a demonstrat, ideea şi conştiinţa originii romane şi a latinităţii limbii şi a reprezentat una din sursele principale de informaţie directa ale umaniştilor italieni asupra poporului român[277]. Filip More, unul din mentori lui Olahus, a fost iniţiatorul primei culegeri de epigrafe romane de la Ulpii Traiana din apropierea Ciulei părinteşti, iar o generaţie după el, contemporan cu Olahus şi Haczius, un Petru More din Galaţii Haţegului, provizoral cetăţii episcopale de la Gilău, susţinea în dispută cu Verancici întâietatea acestei cetăţi a lui Gelu, faţă de Alba Iulia episcopilor catolici ai Ardealului[278]. Nu demu doi reputaţi istorici al limbii române au ajuns la concluzia că primele traduceri în limba română sunt produsul mediului hunedorean-bănăţean[279], fără a se exclude totuşi şi aportul Maramureşului, adică al principalelor vetre în cares-i dezvoltat majoritatea covârşitoare a nobilimii româneşti, o orăşenime romi nească notabilă, precum şi o pătură intelectuală corespunzătoare.

5.5.2. Nobilii români din oraşe

Dezvoltarea economică din secolul al XV-lea şi, mai ales, avânţi comerţului intern şi extern au avut drept consecinţă şi o creştere fără preceden a vieţii urbane din Transilvania şi Ungaria. Nobilimea a participat şi ea la această înflorire, atât la circuitul producţiei de marfă, prin felurite produse ale domeniului feudal, cât şi la procesul de urbanizare. Prezenţa nobililor romăi în târguri şi oraşe în ansamblul Transilvaniei a fost desigur un fenomen marginal, limitat la zonele de concentrare nobiliară românească, şi incipient, în noi generală din regat. Unii erau originari din aceste târguri şi oraşe, alţii s-au stabilit acolo în virtutea unor dregătorii, a dobândirii unor bunuri: drept de târg, vamă, mori, case, prin căsătorii etc. Ca orăşeni, în lipsa unor privilegii speciale, nobilii se supuneau în persoana şi bunurile lor obligaţiilor pe care le aveau şi ceilalţi cetăţeni.

Dintre toate se distinge Caransebeşul, reşedinţa unei provincii prin ex lentă româneşti. Colonizat iniţial cu „oaspeţi" constituiţi în două târguri, şi Sebeş, oraşul a obţinut privilegii repetate pentru contribuţia sa la 1 antiotomană, a crescut prin aportul demografic al românilor din zonă şi a nut la sfârşitul secolului al XV-lea privilegii urbane depline, dreptul ora

---

[277] Armbruster, *Romanitatea românilor,* p. 68-72. Autorul constată faptul că „sursei sau nemijlocit româneşti" stau la baza informaţiilor despre români înregistrate de către u Antonius Bonfinius şi Petrus Ransanus, care au frecventat Curtea de la Buda în ultimele c ale secolului al XV-lea. A se vedea, mai recent, Drăgan, *Filip More* şi *Precursorii lui* (Rusu, *Moştenirea antichităţii;* Pop, *Sensibilităţi etnice.*

21 * Pop, *Naţiunea medievală,* p. 124-126.

[279] Gheţie-Mareş, *op.cit.*

Ia[280]. Nobilii din Bizere: Ladu, Nicolae şi Iacob, obţineau la 1429 un loc de \{*fundum curie)* vizavi de mănăstirea franciscană, pe care Iancu de Hune- confirma la 1450 alesului Nicolae de Bizere şi rudelor sale. Cu acest ffilej omul guvernatorului obţinea şi un loc de moară *(unum locum molendini)* sub acea curte pe râul Sebeş[281]. Nobilul Ştefan *Macho* (probabil *Machorysy* — deMoceriş, cum apare cu alte ocazii) cumpăra în ianuarie 1457 un fânaţ de la „chibzuitul" *(circumspectus)* Andrei Dan, fostul jude al oraşului, ambii fiind lumiţi de către sfatul orăşenesc, care atesta tranzacţia, „concetăţeni" *(noştri concives)*[2*2]. Aici rezida şi nobilul Iacob Gârlişteanu, viitorul ban, care obţinea un privilegiu regal de scutire „de orice contribuţii censuale şi servicii pe care ar trebui să le plătească sau să le facă în oraş pe seama acelei case" şi totodată îl scoate „de sub orice judecată şi jurisdicţie a judelui şi juraţilor acelui târg" punându-1 sub jurisdicţia banilor sau vicebanilor de Severin[283]. Ladislau de Racoviţa poseda şi el la 1505 un loc de casă, confirmat de autorităţile Caransebeşului[284]. Am văzut mai sus pe nobilul Gheorghe *Margay* cu fiul său Ştefan Diacul, din familia nobiliară de Marga, aşezată în oraş probabil odată cu vicebanul Iacob de Marga (1459-1467). Treptat, familiile marcante ale banatului severinean şi-au stabilit reşedinţa, sau una din reşedinţe, în oraşul Caransebeş, care devine „reşedinţă de nobili", cum apărea unui călător din secolul următor, şi covârşitor românesc, cu aportul şi altor categorii sociale aşezate aici din regiunea înconjurătoare. în perioada cercetată juzii şi o parte dintre juraţi i rase mai alegeau dintre „oaspeţi", ci dintre români.

Şi în Timişoara, centru administrativ important, reşedinţă a lui Iancu de Hunedoara şi a căpitanilor generali ai părţilor de jos în perioada următoare, întâlnim nobili români veniţi din zonele apropiate. Pe lângă haţeganii Mihai, ijunsjude al oraşului la începutul secolului, şi fratele său Iacob zis Postăvarul, şi castelanul Petru de Breazova la 1464, un alt timişorean, Vincenţiu de Timişoara se dovedeşte a proveni dintr-o familie de nobili bănăţeni. El era fiul Iii Ştefan de Bujor[285], din districtul omonim, şi devenea cunoscut mai târziu în

---

* Feneşan, *Privilegiile Caransebeşului.*

[211] *?aty, Szore'ny,* 111,35,64

[: [K]*Ibidem,14.*

[m]*Ibidem,* 95, actul regal din 8 mai 1487, dat în Şopron, la mijlocirea tezaurarului, care «autoritatea peste aşezările urbane: *„a solutione censuum collectarum ac etiam seviciorum fmmlibet, que ipse ratione huiusmodi domus sue in medium dicti oppidi noştri soluere aut* Jbwre *deberet ci hem ab nmni iudicio et iudicatu iudicis et iuratorum civium eiusdem oppidi KStriimperpetuum duximus gratiose eximendum, libertandum et simpliciter supportandum, ac miem suosque heredes et posteritates universos solius banorum vel vicebanorum nostrorum hriniensium pro tempore constitutorum iudicio et iudicatui reservandum..." M"lbidem,m.*

'"Mârki, *Arad,* I, p. 292, rezumă actul de danie din anul 1458 pentru Ştefan de Bujor (lotory) şi fiul său Vincenţiu de Timişoara, în posesiunea Săceni din apropiere.

calitate de castelan şi (vice)comite de Hunedoara în intervalul 1479-1483[286]. Un haţegan *(Hadzaky),* Nicolae, era vicecastelan în Timişoara la 1446[287].

în Maramureş cunoaştem cazul nobilului Mihai Ştibor, locuitor în Sighet, dar descendent din familia Nan de Giuleşti. Nu ştim în ce măsură se bucura di drepturile orăşenilor, care aveau privilegii din secolul precedent, însă îl întâlnim reclamându-şi, chiar cu violenţă, drepturile din moşia părintească şi participând la scaunul de judecată comitatens[288].

Nobili şi boieri români se aflau fără îndoială şi în târgurile Hunedoara Haţeg, Dobra, Deva, Recaş, Făgăraş ş.a., de obicei în legătură cu anume slujbe sau originari de acolo, însă sunt mai greu de depistat în documente. Ei poartă de obicei particula nobiliară cu numele satului de origine, iar expresii de felul „de Haţeg" pot însemna la fel de bine şi „din târgul Haţeg" şi „din districtul Haţeg".'

5.6. REPARTIŢIA TERITORIALĂ

Răspândirea teritorială a nobilimii româneşti este foarte neuniformă, iar la originea îndepărtată a acestei situaţii stau în primul rând împrejurările ocupării treptate a ţinuturilor româneşti de către regatul maghiar. Cvasitotalitateaeieste originară din teritoriile etnice româneşti dintre arcul carpatic şi Tisa, depăşind chiar această arie vastă în zona Tisei superioare, cu o parte a comitatelor Maramureş şi Ugocea şi integral Beregul şi Ungul. Administrativ-politic exişti în acest spaţiu două entităţi: Transilvania şi Ungaria propriu-zisă, în care intrau şi comitatele vestice dinspre Tisa. în perioada cercetată au avut loc uneli modificări teritoriale: dispariţia comitatului Caras, trecerea zonei Doina de la Bereg la Maramureş, însă în cadrul celor două entităţi; aici luăm în considerare situaţia existentă la sfârşitul secolului al XV-lea, deja stabilizată.

Repartiţia teritorială a nobilimii româneşti prezintă două aspecte, aflate ii dinamică permanentă, deci dificil de a fi surprinse cu exactitate într-un momen dat, anume, *originea* şi *răspândirea* ei. Localităţile de reşedinţă, intră de reguli în compunerea numelui nobiliar; ele pot fi identice sau nu cu cele de origine.

5.6.1. Teritoriile de origine[289]

La o asemenea cercetare globală, cum este cea de faţă, se impun estimare cantitativă a nobilimii româneşti şi a repartiţiei sale pe unităţi i strative. întreprinderea este, desigur, riscantă; factorii numeroşi de

[286] *Csdnki, V,p.* 246-247.
[287] Engel, *Archontologia,* I, p. 442.
[2m] *Mihalyi,* 293.
[289] V. *Anexa I.*

jratorie care grevează asupra preciziunii datelor noastre sunt îndeobşte moscuţi, încât nu stăruim în privinţa lor. Se impun totuşi câteva precizări legate de date şi de rezultatele obţinute.

Ea date primare am înregistrat localităţile dătătoare de nume nobiliar, „de lare sunt în cea mai mare parte cele de origine. Pot fi însă şi de adopţie, [prin mutare din diferite motive s-a modificat şi numele nobiliar. De pildă, ide Ciula din Haţeg a devenit Vancea de Găneşti în comitatul Târnava, |s-a stabilit, Dej de Timişel a devenit Desy de Iclod în comitatul Dăbâca. ;rivă,Ioan Cândreş şi fii săi, deşi plecaţi din Haţeg, şi-au păstrat numele r„de Râu de Mori" *(de Malomwyz).*

i unităţi apar atât sate efemere, dispărute ulterior, cu un singur nume iţionat, cât şi „sate de nobili" sau cu câteva familii viguroase, însumând de persoane în intervalul studiat. Pentru diferenţiere, am înregistrat în Inumanii de membri cunoscuţi, pe baza căruia am constituit trei grupe: ieste 5 membri, număr convenţional, pe care îl socotim minim pentru o ie în intervalul studiat, din care: 2) de la 10 la 20 şi 3) peste 20. Aici, desi-ir,coeficientul de eroare este foarte ridicat, având în vedere faptul că datele [strict de numărul de acte păstrate şi de conţinutul lor. De pildă, localităţile işene sunt menţionate la începutul secolului al XVI-lea mai cu seamă prin Srii juraţi ai scaunului districtual, 1-3 de sat, însă numărul boierilor este cu franţă mai mare, după cum arată documente ulterioare. La fel de rarefiată [informaţia despre nobilii din părţile vestice, condiţionări sau „adevăraţi". ii schimb, datele pentru Haţeg, Maramureş şi Banat, dată fiind relativa bogăţie pnentară, sunt mai apropiate de realitatea epocii. Numărul de familii pe ilitate.cum a încercat Csânki, ar fi dat o situaţie mai apropiată de realitate, *t* aceasta ar fi pretins un volum de muncă exagerat şi în plus alte incon-raiente.

[Datele înregistrate se referă la existenţa familiilor şi aşezărilor în intervalul W-1514, chiar dacă unele se bazează pe documente anterioare sau ulterioare ptei perioade. Unităţile luate în calcul sunt comitatele, cu excepţia Hune-îi.unde Haţegul este individualizat. La fel Făgăraşul, care are situaţia lui aparte. Menţiunile de nobili români din Ungaria de peste Tisa, exceptând iramureşul şi Beregul, le-am înregistrat şi în Anexă doar numeric, la o pmgurăpoziţie.

lin privinţa rezultatelor, nu intenţionăm să subliniem mai mult decât valoarea lor generală, orientativă, comparativă, în condiţiile în care o asemenea imarenu s-a mai încercat în istoriografia noastră. în date brute, situaţia se înfăţişează astfel:

Tabel 1

Unitatea ad-tivă	Total localități		Total loc. cu +5 pers/loc.		Din care, cu +20 pers/loc.		Cu 10-20] pers/loc.j	
	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	
Banat Severin	117	27,02	30	19,86	5	11,90	5	9,61
Maramureş	65	15,01	44	29,13	16	38,09	19	36J
Haţeg	53	12,24	39	25,82	18	42,85	16	30,1
Timiş	39	9,00	6		0		2	
Făgăraş	28	6,46	3		0		0	
Hunedoara	27	6,23	8		0		4	
Bihor	21	4,84	4		0			
Zarand	18	4,15	3		0		[illegible]	
Bereg	10	2,30	6		2		[illegible]	
Cluj	10	2,30	3		1		0	
Arad	9	2,07	0		0		0	
Altele	21	4,84	5		0		3	
Vest de Tisa	15	3,46	0		0		0	
Total	436		151		42		52	

Cu toată imprecziunea datelor primare, se pot extrage totuşi câteva consta tari, în esenţă corecte. Mai întâi, ni se confirmă şi pe această cale, faptul,care de altfel, se cunoaşte, anume că Banatul Severinului, Maramureşul şi Haţa sunt marile rezervoare ale nobilimii româneşti. Ele dau împreună circa 55% numărul localităţilor cu nobili români, dar circa 75% din numărul celor] peste 5 persoane menţionate în intervalul studiat. Adăugând la fiecare dil ele, unităţile administrative învecinate, cu care au împărţit structuri şi unda comun, respectiv comitatul Timiş, Beregul şi comitatul Hunedoara, ponda acestora în ansamblul nobilimii româneşti atinge 72% ca număr şi 88% i totalul localităţilor cu un număr semnificativ de persoane nobile, după c urmează:

Tabel 2

	Total loc: 436, din care:		Total loc. cu +5 pers. 151,] din care:	
	nr.	%	nr.	
Banat Sev +Timiş	156	36,06	36	23,84
Haţeg + Hunedoara	80	18,34	47	31,12
Maramureş + Bereg	75	17,32	50	33,11
împreună	311	71,81	133	88,07

Reprezentarea grafică a datelor din tabel, luând în considerare numărul nobili (localităţi cu peste 5 persoane atestate) se prezintă astfel:

nparate între ele, fie distinct, fie împreună cu vecinătatea menţionată, 1 faptul că Banatul are un număr de aşezări de nobili aproximativ egal fa Haţegului şi Maramureşului luate împreună. La numărul aşezărilor cu ■c5 nobili însă Banatul vine abia pe locul al treilea în cifre absolute, datorită Binarului foarte mare de aşezări efemere, şi cu un singur nobil menţionat (vezi

IO imagine elocventă ni se oferă prin aceste cifre şi în legătură cu distribui- Inobilimii româneşti între cele două entităţi ale Coroanei Sf. Ştefan: Transil- ■ cu29,12% ca număr total de localităţi şi 38,41% ca număr de persoane şi îngariacu 70,87, respectiv 61,58. Cel de-al doilea raport, pe baza numărului iproximat de nobili pe localitate (numărând numai localităţile cu cel puţin 5 obili atestaţi, adică 151), pe care îl dăm şi în reprezentare grafică, este fără ă,mai aproape de realitate:

LAvem surpriza să constatăm că situaţia a rămas relativ staţionară în această toţă şi după 300 de ani[290]. Ponderea nobilimii româneşti se afla, după cum

j?° 0 estimare recentă a nobilimii româneşti de la începutul secolului al XIX găseşte o mie destul de apropiată: 2327 de familii, adică 57,41% în părţile vestice şi 1696 de familii, â42,59%, în Transilvania (Gyemănt, *Mişcarea naţională,* p. 367).

se vede, în comitatele vestice şi nu în Transilvania, această divizare a forţei diminuând puterea şi influenţa sa reală. Separaţia funcţiona şi în cadrul oştirii unde doar în marile campanii conduse de rege sau de guvernator participa ansamblul nobilimii. în majoritatea acţiunilor armate, în funcţie de direcţia lor comitatele cu nobili români erau împărţite între voievodul Transilvaniei,corniţele de Timiş, în acelaşi timp căpitan suprem al părţilor de jos, şi căpitanul pă ţilor de sus, din nordul regatului, unde intrau maramureşenii şi comitatele vecine. Prin regulamentul militar din 1432-1433 toate comitatele de la estd Tisa luau parte la luptele contra turcilor, cele din nord-vest, inclusiv Bihorul alături de oastea Transilvaniei, iar celelalte, inclusiv episcopul de Oradea, alături de bănăţeni. Repartiţia localităţilor cu nobili români în cuprinsulcd două entităţi statale este următoarea:

Tabel 3

Transilvania:

Unitatea ad-tivă	Localităţi	
	nr.	%
Total Transilvania, din care:	**128**	100,00
Haţeg	**53**	41,40
Făgăraş	**28**	21,87
Hunedoara	**27**	21,09
Cluj	**10**	7,81
Altele	**10**	7,81

Tabel 4

Ungaria:

Unitatea ad-tivă	Localităţi	
	nr.	%
Total Ungaria, din care:	**305**	100,00
Banat Severin	**117**	38,36
Maramureş	**65**	21,31
Timiş	**39**	12,78
Bihor	**21**	6,88
Zarand	**18**	5,90
Bereg	**10**	3,27
Arad	**9**	2,95
Altele	**26**	8,52

■**6.2.** Ponderea în **cadrul nobilimii Transilvaniei şi a regatului**

■ continuarea evaluărilor de mai sus nu putem ocoli abordarea problemei onderii nobilimii româneşti în cadrul societăţii nobiliare din epoca cercetată. Pe la început subliniem faptul că în acest moment ea este de nerezolvat în cadrul unei sinteze cum este cea de faţă, având în vedere lipsa unor cercetări monografice riguroase pe această temă. Totuşi, câteva estimări şi aprecieri se pot realiza pe baza informaţiei actuale.

■a nivelul Transilvaniei constatăm că hunedorenii şi haţeganii, făcând arte din acelaşi comitat de altfel, au împreună, conform aproximărilor noastre, 64% din totalul nobilimii româneşti. Dacă lăsăm la o parte boierii făgă-i, care, cel puţin în intervalul studiat nu erau oficial socotiţi nobili şi nici ţi efectiv în structurile ardelene, ponderea comitatului Hunedoara creşte peste 80%. De unde concluzia că *nobilimea românească din Transilvania icâ este practic cea haţegană şi hunedoreană.* Românii formează majori- absolută a nobilimii din comitatul Hunedoara, dar nu mai mult de două P", să admitem procentul de 60%. în lipsa unor estimări comparative, entru ponderea comitatului Hunedoara între cele şapte comitate ale Transil-iraniei am luat ca indiciu datele precise ale censului pe anul 1494[292]. Hunedoara sprezintă exact 18% din suma totală a celor şapte comitate. Pentru ponderea obilimii vom accepta 20% având în vedere specificul nobilimii româneşti din şi existenţa unor mari domenii — deci a mai puţini nobili —, ca cel al liscopiei de Alba Iulia, de pildă, în comitatul Alba şi altele. Cele 60 de mte de români nobili din comitatul Hunedoara devin astfel în ansamblul [Matului Transilvaniei doar 12. Adăugând şi ceilalţi nobili români, fără seni,procentul creşte la 15%. Cu făgărăşenii, procentul se urcă la 18,6%. iede, ponderea nobilimii româneşti din Transilvania trebuie să se fi situat al acestor procente, oricum nu mai mare de o cincime, după cele mai opti- aprecieri. Această minoritate de netăgăduit este una din explicaţiile lipsei prezenţă a românilor în planul politic. în plan militar, prin virtuţi şi indivi- lităţi excepţionale, prin participarea la oaste a unor categorii nenobile, i, voievozi, cnezi, târgoveţi şi chiar iobagi, prin cooperarea strânsă cu ■**eştii,** românii din Transilvania au reuşit să compenseze într-o măsură irtantă slăbiciunea numerică a nobilimii lor.

în ce priveşte comitatele vestice românii formau totalitatea nobilimii din ui Severinului şi cvasitotalitatea celei din Maramureş în perioada cerce-

f^*Csănki,* V, p. 245 găseşte 409 de proprietari, dintre care am putut identifica cu uşurinţă peste 50% români. în comitatul Cluj, al doilea ca pondere în nobilimea românească, din 565 |»prietari *(Ibidem,* p. 636) abia vreo 40, adică, 7,2% sunt români, localnici sau din altă parte.

[M]Engel, *Geschichten,* p. 149: Hunedoara avea de plătit fiscului 5604 fi. dintr-un total de ;. pe cele şapte comitate.

tată. Aveau pondere importantă în comitatul Timiş şi semnificativă în Bihor, Zarand şi Bereg. Pe plan militar bănăţenii reprezentau o structură militară de importanţă capitală pentru fruntariile regatului. în cuprinsul „căpitanatului" bănăţean românii erau preponderenţi ca număr şi experienţă militară în luptele cu turcii. Pe plan politic, la fel ca şi cei din Transilvania, ei nu mai puteai emite pretenţii, în cuprinsul unui regat, în care erau de asemenea minoritari şi încadraţi în structuri politice şi administrative de multă vreme consolidate.

5.6.3. Expansiunea nobilimii româneşti

Nobilimea românească a cunoscut în perioada cercetată o mobilitate teri torială pronunţată, parte componentă a transformărilor de ansamblu ale acestei clase, înţelegând prin aceasta mutarea reşedinţei în altă localitate decât cea de origine. Faptul nu era nou. Cnezii şi voievozii şi-au schimbat reşedinţele îl satele nou apărute în cuprinsul cnezatului lor sau aflate sub jurisdicţia lor, prin cumpărarea unor averi, prin căsătorii etc. Toate acestea se petreceau de obice: într-un cadru social şi geografic mai mult ori mai puţin restrâns, în lumea lor. I

Prin obţinerea statutului nobiliar „lumea" devenea ansamblul nobilimii cuprinsul întregului regat. Antrenarea în viaţa specifică a nobilimii: participarea la campaniile militare, angajarea în slujbe în diferite păiţi, participarea la adunările nobiliare şi la procese, creşterea averii au creat multiple posibilii de migrare din mediul originar. Dania regală putea ea însăşi să creeze o asemenea posibilitate.

Deşi fenomenul se petrece în toate straturile nobilimii, mai elocvente apar cele de la nivelele de sus şi cele mai îndepărtate în spaţiu de locul de origii Să luăm câteva exemple. Haţeganul Ioan Cândreş de Râu de Mori, familiar al voievodului Iancu, în cursul unui deceniu de slujbă (1445-1455) în frunte comitatelor Maramureş, Bereg şi Ugocea, a dobândit moşii şi s-a căsătoriţii comitatul Satu Mare, stabilindu-şi reşedinţa la Varsan, centru al unui domenj crescând. Partea din Haţeg fiii săi o administrau printr-un provizor la sfârşii secolului. Cariera sa în anturajul Curţii lui Iancu, apoi a regelui Matia,l-ai obligat practic să-şi procure o reşedinţă cât de cât apropiată capitalei. Lafell procedat Ciulanii, Vladul cu fiii săi, meniţi unor cariere strălucite, careşi-i stabilit o nouă reşedinţă la *Chwnazenthamas,* în comitatul Solnocul Exterio: aproape de Tisa. Ioan Ungur de Nădăştia şi-a abandonat reşedinţa modestădi apropierea Hunedoarei, desfăşurându-şi activitatea în capitală în anturaj| Curţii şi probabil la vreuna din reşedinţele mai apropiate din cuprinsul mareli său domeniu. Nu am găsit vreun indiciu al prezenţei sale efective sau al fiii săi în Transilvania, unde îşi administrau averea prin familiari şi rude. Pe numeroşi nobili români stabiliţi în mediu străin îi putem identifica uneori dq porecle specifice: *Olahus, More, Erdely, Haczaki.*

pin rezervoarele de nobilime românească ale Haţegului şi Banatului a avut l0expansiune către diferite regiuni ale Transilvaniei. Din Banat nobilii se pileau în Hunedoara învecinată. Petru Vistier de Măcicaşu, de pildă, şi-a Ktituitun domeniu hunedorean, prin danii şi moşteniri, în urma căsătoriei cu na de Rapolt, dintr-o familie maghiară înstărită din valea Mureşului. ■orghe de Marga, fiul banului Iacob, a obţinut prin schimb şi cumpărări mai ■ moşii în comitatele Hunedoara şi Alba[293],.iar o rudă a sa era căsătorită cu femeie nobilă din Peşteana.

Bănăţenii Petru şi Ioan Dej de Timişel, primul curtean, al doilea cămăraş la uda, au căpătat după răscoala din 1467 posesiunile confiscate ale unui nobil jnlclod,în comitatul Dăbâca, stabilindu-se acolo. Aici şi-au extins domeniul, ■înrudit cu nobilimea locală şi-au schimbat chiar predicatul nobiliar în *Desy iklod.* în comitatul vecin al Clujului s-au stabilit prin căsătorie doi haţegani, llŞtefan şi Dionisie, din Ostrovul Haţegului, fiind numiţi aici *Haţegan fiaczaki)*[294]. Din familia primului, integrată în mediul nobiliar din comitat, s-a dicat cunoscutul umanist orădean Martin *Haczius* (cea 1495-1547)[295]. Un alt iţegan, Ladislau *Haczaky* era stabilit la Iară în comitatul Turda[296]. Ioan Janceade Ciula, căsătorit cu Elena de Haranglab, dintr-o familie fruntaşă din imitatul Târnava, s-a stabilit în vecinătate, la Găneşti *(Galfalva),* fiind cu-bscut şi ca Vancea de Găneşti.

Membrii familiei Lupşa de pe Valea Arieşului din comitatul Turda s-au idit şi în cuprinsul celor învecinate Cluj şi Dăbâca, familia din Crişcior id) a obţinut moşii în comitatul Hunedoara şi exemplele s-ar putea itiplica.

[Maramureşul a fost şi el, încă din epoca studiată, un teritoriu cu excedent iwgrafic în raport cu resursele existente. Migraţia nobiliară, îndeosebi a |relemente sărăcite, mai puţin sesizabilă documentar, se îndreaptă către co-*k* vecine Satu Mare, Solnocu de Mijloc, Solnocu Interior. La 1501 o iliePop din Maramureş se muta în Copalnic-Surduc în comitatul Solnocu Mijloc, districtul Chioar, pe calea unui schimb de moşii cu Bartolomeu fF.

[Nobilii români dăruiţi cu posesiuni în alte regiuni din regat au făcut parte tcei în ascensiune, parveniţi la un anume rang şi avere şi dornici de mai It. Ei se manifestau în nota generală a nobilimii regatului, corespunzător

■Pesty,Szomt)>, III, 128.

S[294] Asemenea *Haţegan-i* (lat. *de Hathzak,* sau ung. *Haczaki)* întâlnim în multe documente, igreu de identificat, întrucât poate desemna atât locuitori din târgul Haţeg, cât şi nobili din dict.

[295] Pali, *Fragen der Renaissance,* p. 7; Jako, *Philobiblon,* p. 65-66.

[·»Jak6,K»yMI,3945şiurm.

[291]*HD,* 11/2,387.

rangului lor; frecvent îi găsim în conflicte cu vecinii pe motiv de uzurpare şi diferite samavolnicii. Nobilii din Ciula, după ce au achiziționat un sat în corni' tatul Solnocul Exterior, pentru a fi mai aproape de curtea regală, au trecut la o serie de încălcări asupra micilor nobili din zonă[298], după cum vor proceda curând şi în dauna vecinilor din Haţeg. Ioan Cândreş de Râu de Mori, aflat în dispută cu puternica familie Perenyi, nu ezită să-şi trimită familiarii să împiedice aplicarea sentinței judelui curiei, la 28 iulie 1476 în posesiunea *Aranyos* din comitatul Ugocea[299]. Din reşedinţa lor de la *Warsan,* comitatul Satu-Mare, Cândreştii au intrat în conflict şi cu alţi nobili din zonă, inclusiv cu rudele lor din Cehăluţ, din partea Elenei, soţia lui Ioan Cândreş, cu Ladislau de Lossonci cu nobilii şi locuitorii din târgul Nameni[300].

Cu rare excepţii, cei plecaţi din mediul lor au intrat în cel al nobilimii maghiare din comitate şi s-au asimilat destul de repede acestuia. Fenomenal expansiunii nu exprimă doar vitalitatea nobilimii româneşti, exprimată în slujbe, danii, bani, prestigiu, ci şi atingerea unei faze de evoluție care îi făcea pe unii compatibili cu ceilalţi nobili din regat.

5.6.4. Penetraţii alogene în mediul nobiliar românesc

Consolidarea elitei feudale româneşti în era Corvineştilor prin acte de proprietate şi privilegii individuale şi de grup şi expansiunea în mediul nobilimii din Transilvania şi Ungaria au dus la o apropiere treptată de condiţia acesteia, la colaborări diverse, tranzacţii cu avere şi căsătorii. Ca o consecinţă directă,s-a produs un proces de slăbire a resorturilor interne de rezistenţă a societăţ nobiliare româneşti la penetraţia nobilimii din regat. Ieşirea din devălmăşieşi căsătoriile în afara mediului local românesc, precum şi adoptarea dreptului feudal deschideau posibilitatea pătrunderii legitime a unor alogeni. Pe de altă parte, potentaţi din apropiere, dregători aflaţi în zonă comiţi, bani, episcopii catolici sau numai orăşeni avuţi au încercat pe diferite căi, şi uneori au reuşit, să deposedeze pe nobilii români de proprietatea lor. Dacă sub Corvinej

298 ANIC, Bucureşti, Col. Microfilme, RSCehoslovacia, rola 103, c.13 şi urm.: i de cercetare din 28 aprilie 1477 şi raportul capitlului din Buda, din 9 mai acelaşi an. I brie 1479 regele Matia porunceşte concomitent capitlului din Buda, celui din Cenad şi a din Solnocu Exterior să cerceteze o nouă încălcare a Ciulanilor, prin intermediul iobagilor li se şi confirmă *(Ibidem)*.

299 Solyom-Fekete, II, f. 77.

300 V. actul lui Ştefan Bâthori către conventul din Leles din 3 februarie 1479 (ANIC reşti, Col. Microfilme, RSCehoslovacia, rola 97, c. 422—423) sau cel regal din 18 < acelaşi an prin care fiii lui Ioan Cândreş, Ladislau şi Andrei, sunt chemaţi la judecată (tent contra celor trei reclamanţi pomeniţi (Solyom-Fekete, II, f. 80). Paul de Cehăluţc săi români replică în anul 1482, atacând reşedinţa Cândreştilor din *Kisvarsan* (Solyom-I II, f. 92). La fel, locuitorii târgului Nameni în anul următor (Solyom-Fekete, H>f. 91)

pătrunderile sunt sporadice şi nesemnificative, în deceniile următoare asistăm iun adevărat asalt, cu deosebire asupra Haţegului şi Maramureşului. Banatul fcverinului, la adăpostul privilegiilor sale şi aflat permanent sub ameninţarea («aziilor turceşti, a fost ferit în această perioadă de poftele marilor feudali.

In Haţeg a existat o singură pătrundere alogenă notabilă în secolul al V-lea, cea a familiei Bethlen la Bretea, la intrarea în district dinspre valea iureşului, unde stăpânea vama de acolo şi posesiunile Bretea, Măceu şi Plopi. »sfârşitul secolului familia Gereb de Vingard, prin Ladislau, episcopul de Albalulia, şi Petru, judele Curiei, a încercat să pătrundă în zonă, pe seama unor biliari ai lor haţegani[301]. Astfel, în anul 1497 aceştia obţineau posesiunile lui PetruMicu de Măţeşti, fostul lor castelan de Făgăraş, care a trădat[302]. în anul următor, probabil la sugestia familiei Arca, familiari ai lor, Gerebii obţineau de irege donaţie pentru moşiile nobilului Dionisie de Streisângeorgiu, ginerele tai Ladislau Arca. Aceasta a provocat reacţia hotărâtă a puternicilor nobili din fcu.cu care defunctul era înrudit, procesul ajungând la voievod. în cele din mă, episcopul a fost nevoit să cedeze drepturile sale familiei Arca de Densuş, singura care putea emite anumite pretenţii la moştenire şi care să fie acceptate de comunitatea nobiliară haţegană.

Familia Arca a contribuit din plin la spargerea unităţii haţegane şi prin căsătoria fiicelor lui Ladislau Arca cu nobili dinafară districtului: Veronica, cu Ştefan Bradacz de Lodomercz, apoi cu Dionisie de Poztoh, Caterina cu Domi-IdePoztoh, Clara, văduva lui Dionisie de Streisângeorgiu, recăsătorită cu Milos Belmoşevici[303]. La 1504 moşiile lui Ioan Arca, pe motivul mutilării unor mi,au fost confiscate de rege şi dăruite lui Barnaba Belai, banul de Severin sjLadislau de Foit[3"4], ceea ce a provocat împotrivirea celui în cauză şi a rude-lorcoalizate. Acelaşi Belai a încercat la 1511, fără succes, să pună mâna pe ■sesiunile Cândeştilor din Haţeg[305].

| Pătrunderea unor alogeni în societatea maramureşană a fost destul de tedusă până în ultimul deceniu al veacului XV. Doar familia Kun de Rozsâly, care avea posesiuni încă din veacul precedent, şi anumiţi orăşeni, ca Ioan Monetarul din Baia Mare şi plebanul din Hust, pot fi întâlniţi ca proprietari în uitat, fără însă a afecta autoritatea nobilimii româneşti. încercările familiei ftagfi,revenită între baroni, de după anul 1473, de a relua stăpânirea moşiilor strămoşeşti, s-au lovit de fiecare dată de reacţia hotărâtă şi eficace a nobilimii

---

i ™ Pop, *încercări de imixtiune.*

j*[2] Actul de danie al lui Vladislav II din 4 ianuarie 1497, la Biblioteca Batthyaneum, III, 1454.

*" Vezi,Rusu-Pop, *Familia Arca.*

■»Csan/fci,V,p. 232-233.

[""Pop, *încercări de imixtiune,* p. 50.

locale. în vara anului 1492 a avut loc o răscoală a nobilimii maramureşe frunte cu familia Dolha, împotriva abuzurilor autorităților reprezenti cornițele Ioan Horvath, care a constituit „un moment de cotitură în istoriar limii româneşti din Maramureş"[306]. Cu acest Bartolomeu Dragfi, dev voievod al Transilvaniei, s-a impus cu forța, cu ajutorul comiților, ocupândt întâi posesiunile lui Ioan Monetarul *(Forinthwerew* sau *Forintos)* din Bo şi Lunca[307]. în anul 1495 regele dăruia posesiunile defunctului Tornadei neşti: Domneşti, Virişmort, Apşa de Sus şi părți din Crăciuneşti, lui] Pogan de Cseb (comitatul Zala) comite de Pojon, cu frații Sigismund, cornii cămăraş în Maramureş, Gheorghe şi Ioan şi cubicularului Matei Thukaro-veczky[308]. Apăreau astfel competitori periculoşi, care vor ajunge prin felurite mijloace, în fruntea societății maramureşene în dauna familiilor fruntaşe locale şi mai ales a nobililor săraci expuşi tuturor abuzurilor.

Cea mai amplă deposedare a maramureşenilor s-a produs însă în urma evenimentelor din 1514, în timpul cărora numeroşi nobili s-au alăturat răsculaților, atitudinea lor fiind condamnată chiar într-un articol de hotărâre dietală. La modul concret, regele confisca moşiile nobililor căzuți în necredință i acorda lui Ştefan Werboczi *{de Werbewcz)*, judele Curiei şi protonotar.ț Sigismund Pogan de *Cheb,* comite. în acte separate din aceeaşi zi, 20 < brie 1514, au fost dăruite lui Werboczi averile a 28 de nobili, mulți < fruntaşi ai comitatului[309]. Chiar dacă la reacția lor hotărâtă unii şi-au i moşiile, de acum încolo rolul decisiv în comitat va reveni magnațilo familiile Dragfi şi Pogan.

Banatul Severinului pare să aibă din acest punct de vedere o situație aparte, fiind mai puțin expus asaltului marii nobilimi. Două credem că sunti tivele acestei situații: statutul său de zonă militară de graniță, unde puterea trală însăşi avea interesul unei atmosfere sociale paşnice şi consolid privilegiul din 1457, care prevenea daniile pentru alogeni în cuprinsul di) lor. în plus, fiind expusă incursiunilor de peste graniță regiunea prezen risc pentru oricare proprietar, deci nu era atractivă pentru eventuali comp Totuşi, pe măsura apropierii feudalității locale de cea a regatului, ca stați relații matrimoniale, Banatul va deveni şi el penetrabil, însă fără ca localnic piardă întâietatea. Sunt chiar semnale că la începutul secolului al XVI-le

106 A se vedea argumentația convingătoare a lui M. Diaconescu, *Răscoala din I492,ț.* urm.

307 *Ivănyi,* 366, scrisoarea de mărturie a nobililor maramureşeni din 19 augu către rege.

308 *Mihalyi,* 354.

309 *Monumenta rusticorum,* 197; regest în *Balassa Itdra,* 508. Mai vechi, Horvâth, \ II, 86. La Filipaşcu, *Istoria Maramureşului,* p. 89, Teodor de *Jurkafalwa* apare ca Tei deCălineşti.

■cep să ignore privilegiile bănățene în această privință. La 1513, de pildă, jele dăruia moşiile desherentului Petru Lada de Slatina districtul Caransebeş, jkevoievodului Transilvaniei Nicolae Thuroczi de *Zenthmyhal*[310], însă nu em cunoştinţă dacă beneficiarul a şi reuşit să se impună în faţa localnicilor şi ■dreptului lor de moştenire.

Aşadar, după ce mai întâi am constatat un fenomen de expansiune a obilimii româneşti din regiunile ei de origine, în legătură cu funcţii, danii, isâtorii în alte zone ale Transilvaniei şi regatului ungar, în ultimul deceniu al «acului al XV-lea asistăm, cu deosebire în Haţeg şi Maramureş, la spagerea toilor solidarităţii locale şi pătrunderea unor nobili dinafară în societatea obiliară românească, la începutul unui proces de amalgamare, care va avea ca exultat asimilarea vârfurilor nobilimii româneşti locale şi accelerarea evoluţiei Imunităţii nobiliare de acolo către tipul general al nobilimii din regat.

"Pesty.Szowiy.III, 133.

CAPITOLUL VI

NOBILI ROMÂNI ÎN VIAȚA INSTITUȚIONALĂ A TRANSILVANIEI ŞI UNGARIEI[1]

6.1. PREMISE

împrejurările care au favorizat dezvoltarea nobilimii româneşti în interva-1 Iul 1440-1514 au stat şi la baza afirmării unor individualități de excepție & viața instituțională a Transilvaniei şi regatului ungar. Pătrunderea crescânda a românilor în rândurile clasei privilegiate din regatul ungar, după încheierea etapei de confruntare româno-ungară din vremea lui Ludovic I şi afirmarea loi ca factor militar *sine qua non* pentru apărarea graniței dunărene dinspre turci, au deschis posibilitatea pătrunderii unora dintre ei în structurile oficiale ale **statului** ungar la toate nivelele. Dacă până la 1400 familia Dragoşeştilor şi Maramureşul lor constituie singurele exemple de afirmare socială marcantă, îi primele decenii ale secolului al XV-lea centrul de greutate se mută în sud, la românii din Banat, Hunedoara şi Țara Hațegului. Departe de a se limita la una-două familii privilegiate, ascensiunea socială a cuprins un grup relativ numeros de familii de nobili români pornite pe calea măririi, reflectând totodată caracterul amplu, atât al participării la lupta antiotomană, cât şi al recunoaşterii nobilitații elitei româneşti.

După cum s-a arătat în capitolul precedent, familiile ridicate sub Corvineşti! pe treptele ierarhiei sociale nu erau, de regulă, nobili la prima generație, ridicați recent dintre cnezi, ci dobândiseră nobilitatea cu mult înainte de 1440, sul Sigismund sau chiar mai devreme. Temeliile raporturilor dintre români şi puterea centrală pe care le vedem rodind sub Corvineşti, au fost puse sub regek Sigismund de Luxemburg, care a recurs la cnezii şi nobilii români încă începutul domniei sale, pentru consolidarea domniei, apoi, în conținu; lupta antiotomană. Putem afirma chiar, că regele Sigismund este cel care

---

[1] Capitol sintetizat în studiul nostru *Nobili români în viața instituțională,* exemplele din *Anexa II.*

Bele nobilimii româneşti ca grup distinct şi semnificativ din punct de vedere jjneric, juridic însă neasimilat deplin nobilimii regatului.

bilii români pot fi reperaţi în anturajul regelui încă în prima jumătate a îlui al XlV-lea, menţionaţi în calitate de familiari *(servientes)* sau însoţi-■ *(comites),* cavaleri sau chiar dregători. In împrejurările conflictului decisiv Sâno-ungar din acest secol ei reprezentau, fără îndoială, pe liderii partidei b-maghiare din societatea românească sau refugiaţi politici de peste Carpaţi. jm enumera aici pe Dragu şi Dragoş de Bedeu la 1336[2], Dragoş fiul lui pladeGiuleşti şi fraţii săi români *(olaci),* la 1355[3], Ladislau fiul lui Muşat ie Almaşu Mic (districtul Deva) la 1362[4], Bogdan de Mâtnic[5], precum şi japciu Românul *(Karapch Olachus aule nostre familiaris)*, refugiat din Ţara ■ânească împreună cu fraţii săi şi dăruit la 1365 cu districtul Icuş

■Urmaşii voievodului Sas din Moldova au intrat şi ei în rândul curtenilor şi tinobilimi a regatului, dobândind un domeniu foarte întins şi dregătorii pe 5 nici un român nu le mai ocupase vreodată: Baliţă şi Dragu voievozi ai pmureşului, comiţi ai aceluiaşi comitat, ai Sătmarului şi Ugocei[7], de menea comiţi ai secuilor (1387-1390). Nepotul lor de soră Ioan Olachus, iul lui Sas, aprod la 1378, dobândeşte zece ani mai târziu funcţia importantă Bre comis al curţii reginei (1388—1389)[8]. Ei s-au alăturat baronilor ostili Şigismund şi astfel familia a căzut într-un con de umbră în primii ani ai uialXV-lea.

i Şigismund s-a ridicat o adevărată pleiadă de oşteni români de peste pe care îi găsim la Curte, de obicei cu porecla neamului, *Olachus:* cavalerul ide Hunedoara (1409-1414), pajul Petru de Domneşti (1410), familiarul he de Dolha (1419), Şandru fiul lui Drag de Beltiug (1419), cavalerii i şi Drăgan de Comiat (1422), Nicolae de Bizere (din 1433), Ştefan fiul nciul de Radoteşti, înaintaşul Gârliştenilor (1433), Iancu de Hunedoara 4). Din această poziţie, au ajuns ei înşişi sau au asigurat pentru urmaşii lor : strălucite.

lUnii nobili români au îndeplinit funcţii la nivel local, ca familiari în slujba frmari dregători. Bancu de Sarasău (1385), Lucaci şi Gheorghe de Bilca au fost vicecomiţi de Maramureş şi castelani la Hust în serviciul oşeştilor. Stanislau de Dolha a fost familiarul ducelui Teodor Coriatovici,

i[1]MMyi, 6. •
Vlbidem, 18.
[[(]//D,I/2,p.71.
Mh ker., p. 53.
[6] Pesty, Krawo, 111,71.
HDfc.M,317.
D, 1/2, p. 311.

ca vicecomite în Sătmar (1404), în Maramureş, unde era şi castelan de **Hust (1413-1414), apoi castelan de Muncaciu (1417-1418)** al văduvei ducelui. **Stanislau de Recaş a fost castelanul lui Pipo** de Ozora la Sadia în Banat (1424).

Cariere ecleziastice în biserica catolică au îndeplinit înainte de 1440,1 **capitlul din Alba Iulia, magistrul Nicolae de Mâtnic,** canonic (1391-1394)şi **doi necunoscuţi, un canonic Ioan *Olahus* (1408)** şi cantorul Minai *Wayia* **(1417). La curtea lui Sigismund este pomenit în 1437** ca lector împărătesc şi **curtean *discretus* Ştefan de Bilca.**

O etapă nouă, de afirmare maximă a românimii ardelene în viaţa statului **feudal ungar, o constituie perioada** cuprinsă aproximativ între 1440-1490, **cu-noscută ca epocă a Corvineştilor, familie** domnitoare de origine români **Ascensiunea lui Iancu de Hunedoara,** a **unui** *Olahus* la conducerea Transilva-niei, **apoi a regatului ungar, a însemnat afirmarea nu doar a unei** individualităţi **de excepţie, ci a întregului grup social al nobilimii** române, ajuns într-un rol de **importanţă esenţială în sistemul militar defensiv al** statului ungar, aflat îl **confruntare decisivă cu Imperiul otoman. Atât Iancu** de Hunedoara, cât şi fiu **său, regele Matia, s-au bucurat de sprijinul** masiv şi loialismul desăvârşit! **elementului românesc liber — atât cât** era el — pe care, la rândul lor, l-au **apreciat şi răsplătit în raport cu meritele etalate,** după uzanţele vremii[9]. Ridicarea **unui om al locului, remarcabil prin** virtuţile sale militare, într-un post cheie **pentru apărarea Transilvaniei şi Ungariei a constituit** atât o recunoaştere **rolului elementului românesc din** regat în războiul antiotoman, cât şi o mişcare **tactică înţeleaptă care a avut ca efect mobilizarea** maximă a energiilor roma **neşti, conduse de astă dată de unul din rândurile** lor. Dacă până acum prezenţa **românilor în dregătorii mai importante sta sub semnul** excepţionalului, Iancu **şi, după el, fiul său Matia deschid o eră nouă, impunând** principiul egalităţii*i* **şanse în cadrul stărilor sociale consacrate. Mai ales** prerogativele funcţiei **di guvernator al Ungariei, exercitate între 1446-1453,** i-au permis lui Iancu sâ **numească familiari ai săi în funcţii importante: ban,** comite ş.a. Am putea **chiar afirma că se înregistrează un fenomen,** o explozie în privinţa afirmării sociale **şi a pătrunderii românilor în aproape toate structurile** politico-administrativeşi **militare ale statului[10]. în cadrul regatului ungar acesta** se înscrie în cadrul **ma larg al fenomenului de formare a ordinului nobilimii** mijlocii şi ilustrează,**de asemenea, politica de centralizare statală promovată de** Corvineşti, **sprijinităÎD primul rând pe o nouă politică socială.**

Spre deosebire de vremurile lui Iancu-vodă, sub Matia încetează ap **cu totul înnobilarea oamenilor de jos, cnezi şi români de** rândila războ

---

[9] Vezi, mai ales, Pascu, *Rolul cnezilor* şi Drăgan, *Românii în lupta antiotomană.*

[0] Drăgan, *Aspecte,* p. 910-912.

! regale sunt chemați acum doar cei de stare nobiliară[1']. Politica militară i de limitare a puterii magnaților au deschis larg calea afirmării elemen-fnobilimii mici şi mijlocii, inclusiv românii, pe care Matia a ştiut să le pre-ă,la fel ca părintele său, după meritele reale şi nu după, modestia originii, «ise reproşa chiar şi lui însuşi. Mai mult decât înainte, nobilii români au |numiți în dregătorii administrative şi militare, iar la curtea regală activa o ată „partidă românească", numeroasă şi destul de influentă. Şi în nele confesionale şi în cele ale raporturilor dintre iobagi şi stăpâni, atât nsibile pentru masa românească, Matia şi-a justificat în mare măsură ide rege drept, prin intervenții în sensul toleranței religioase şi limitării irilor celor puternici[12]. |Deşi partida Corvineştilor, cuprinzând şi românii, a pierdut în 1490 lupta itron, rolul ei a rămas important în continuare, ducele Ioan Corvin nd uriaşul patrimoniu familial şi fiind însărcinat cu apărarea frontului ic,în calitate de ban al Croației, rege al Bosniei şi duce al Slavoniei şi Dal-iei. Prezența românilor în cadrul garnizoanelor din acesta zonă şi chiar în jfții militare importante a continuat să se facă simțită, ca de altfel, şi la i regală.

6.2. FACTORII CARE AU CONDIȚIONAT ASCENSIUNEA SOCIALA

fcnătateade secol dintre 1440-1490, dominată în spațiul ungaro-transil-pe reprezentanții dinastiei româneşti a Hunedoreştilor, a constituit în mod nt epoca maximei posibilități de afirmare a elementului românesc din Ui regatului Sfântului Ştefan. Pentru accesul unui om de jos, al unui nobil ondiție inferioară, cum se aflau cei mai mulți dintre nobilii români, la o jpeîn stat, climatul favorabil singur nu era de ajuns; concurau la aceasta o 6întreagă de condiții şi împrejurări sine-qua-non, de ordin social, personal dai.

IMaiîntâi, nobilitatea. în concepția vremii, nobilii singuri constituiau popo-wpopulus, în opoziție cu *plebs)* şi erau cu toții considerați membri ai Sfintei ne[13], bucurându-se, teoretic, de egalitate juridică deplină. în realitate, ilimea era stratificată în această perioadă din punct de vedere economic şi ii,purtând de asemenea pecetea specificului local (Transilvania, Croația, nia, Slovacia)[14]. Doar aristocrația *(magnați, proceres),* constituită din

" [orga, *Cavalerii, p.* 80.

"Ibidem,p.9n.

ț*Tripartitum,* P.I, tit. 4.

i[M]B6nis, *Hiiberise'g,* cap.V, p. 181: „Formele locale ale relațiilor feudale ungare. Nobilimea locală"

mari proprietari, putea aspira şi la funcţiile cele mai înalte în stat, ca demnitari *(barones)* şi consilieri şi era designată cu apelativele „mărit" *(magnificus)* şi „ales" *(egregius).* Nobilii mijlocii, „gentry"-i, puteau îndeplini dregătorii comitatense, inclusiv cea de castelan[15]. La baza piramidei privilegiaţilor se găsea numărul cel mai mare de nobili, de condiţie modestă, care reuşeau cu dificultate să trăiască în conformitate cu condiţia lor socială, pentru mulţi prea puţin diferită de cea ţăranilor. Evident că, dintre nobilii români, majoritatea înnobilaţi în pământul cnezial şi foarte rar cuprinzând un sat întreg şi iobagi, puţini puteau spera la o dregătorie publică.

în al doilea rând, catolicismul, religia oficială a statului ungar, era în mod normal obligatorie pentru orice dregător. Dacă dobândirea nobilităţii a putu! ocoli de multe ori convertirea religioasă, în pofida prozelitismului şi repetatelor edicte de persecuţie, în cazul românilor ajunşi în funcţii publice nu există practic nici un indiciu privind persistenţa clară în religia ortodoxă. Chiar în condiţiile relaxării ofensivei catolice impuse de conciliul de la Florenţa şi a susţinerii uniaţiei de către regalitatea maghiară.

Primul pas către promovarea socială îl constituia slujba domnească, prestată regelui sau unui mare demnitar *(auxilium et consilium)*[16]. Sfera serviciilor credincioase *(fidelia servicia),* în care nobilul are prilejul să-şi arate faptele d(credinţă *(fidelitates)*, isprăvile bărbăteşti *(virtuosa gesta)* este foarte amplă, de la faptele de arme pe câmpul de luptă, cele mai obişnuite, şi până la împrumutul bănesc acordat suzeranului. Spre exemplu, privilegiul din 18 decembrie 1462, pentru haţeganul Ioan Cândreş de Râu de Mori, răsplăteşte serviciile sale credincioase „când ca sfătuitor înţelept, când ca soldat preaviteaz" *(num prudentis consiliarii, nune vero strenuissimi militis)*, începând cu lupta lui Iancu de la Poarta de Fier şi până în primii ani ai regelui Matia[17]. Curteanul Ioan Ungur de Nădăştia (Hunedoara) a intrat de tânăr în slujba regelui, a participat la luptele pentru tron, la expediţia din Bosnia (1463), la luptele pentm Zvornik, la expediţia din Moldova, contra husiţilor din Boemia şi de asemene a întreţinut pe cheltuială proprie o banderie *(cohors),* pe care a condus-o în mi multe bătălii[18]. Mihai de Cerna, viitorul ban de Severin, a cheltuit până la 1443, împreună cu alţi trei nobili din Banat şi Haţeg, suma de 5000 fi. în contul regelui, pentru întreţinerea cetăţilor bănăţene de la Dunăre[19]. La rândul său,

---

15 Fiigedi, *Arisztokrdcia mobilităsa,* p. 197.

16 Vezi, de pildă, cariera tânărului Iancu de Hunedoara, reconstituită în detalii < P. Engel, în *Hunyadi pdlyakezdese.*

17 *HD,* II/2, p. 138-140. Expresia făcea parte intr-un formular de cancelarie folosit merite excepţionale. Se găseşte şi în actul regal din 1453, prin care lui Iancuise-ăcordak nou şi care îi etalează toate faptele de credinţă.

18 Dania regală din 18 august 1479, în Dl.30.221.

19 //D,II/l,p. 685-687.

banul Ladislau Ficior de Ciula a cheltuit din venitul propriu, împreună cu colegul său, 19.500 fi. pentru apărarea cetății Iaița[20], sume împrumutate regelui, care avea această obligație.

I Servicii profitabile, aducătoare de beneficii materiale, şi chiar dregătorii puteau fi prestate unor mari dregători ai regatului, în cadrul relației de familiaritate *(familiaritas),* la care se putea adăuga şansa unei căsătorii avantajoase în familia acestora. înainte de a fi numiți în funcții, Cândea şi Ioan Cândreş de Râu de Mori, Minai de Peşteana sau Mihai de Cerna au fost familiarii lui Iancu ^Hunedoara, ca ban de Severin, voievod şi guvernator, Iacob Gârlişteanu, viitorul ban de Severin, 1-a servit pe Ladislau Ficior, banul Bosniei şi exemple ar putea continua.

Sub Matia, principala pepinieră a noilor dregători a fost curtea regală, unde feerii fii de nobili serveau în calitate de paji *(aule iuvenes),* cavaleri *(aule* «fa) sau familiari *(aule familiar es).* Selectarea lor nu era întâmplătoare; cei Dai mulți dintre românii ajunşi în structurile Curții erau fii sau rude ale familiirilorşi dregătorilor lui Iancu, din familiile nobililor din Ciula, Nădăştia, Râu HeMori,Mâtnic, Bizere, Sălaşu, Timişel ş.a.

Politica de familie a jucat un rol decisiv în organizarea ierarhiei feudale din iceastă perioadă. Precum în cazul daniei regale propriu-zise sau înnobilării, are nu priveau doar pe beneficiarul direct, ci, de regulă, întreaga familie, fii, feți,uneori rude şi copărtaşi, membrii unei familii beneficiau in corpore şi de Biția socială dobândită de unul dintre componenții săi. Adesea funcțiile au ibstdeținute în comun de doi membri ai familiei, precum cea de ban al Severiniui,unde întâlnim cuplurile româneşti ale lui Iancu şi Ivaşcu (Ioan cel tânăr) leHunedoara, Mihai şi Vasile de Cerna, Ştefan şi Mihai de Mâtnic. în familia nobilului Vladul de Ciula, întâiul născut Vlad (Ladislau) Ficior, ajuns mare coBts, a fost urmat în aceeaşi funcție de către fratele său Gheorghe More, succeîinea repetându-se identic în cazul funcției de ban de Severin. Nu mai puțin ;şase din cei opt feciori ai lui Vladul au activat în structurile curții regale şi li îndeplinit diferite funcții publice, familia fiind socotită în rangul baronilor[21].

Reale importantă de ascensiune pentru „oamenii noi" ridicați dintre roDâni a reprezentat-o căsătoria în familia unor înalți demnitari ori nobili de viță neche. 0 astfel de ocazie însemna un eveniment decisiv în viața tânărului nobil eugânduri de mărire, recunoaşterea publică a calităților sale, primirea în starea superioară a nobilimii şi protecția şi sprijinul clanului pentru ambițiile sale. ■aşii săi urmau să devină încă de la naştere aristocrați. S-ar putea chiar ■tacă el este adoptat de către marea familie aristocratică, ceea ce favoriza Bimilarearapidă, atât social cât şi etnic. Bartolomeu Dragfi, prin mama sa, din

l/niczo, p. 65-66.
["Drăgan, Cm/am;.

familia Jakcs (Solnocul de Mijloc), se înrudea cu Bâthoreştii şi cu palatinul Mihail Orszâgh de Gut, iar soţia sa provenea din familia Hedervâri[22]. Ioan Ungur s-a căsătorit cu Margareta Bânfi, Ladislau Ficior cu Ana Bethlenşi exemplele ar putea continua.

Am lăsat la urmă averea, mărimea domeniului, întrucât pentru majoritatea nobililor români porniţi pe calea măririi aceasta nu reprezenta nici pe departe un atu pentru ei. Exceptându-i pe Dragoşeşti, mari proprietari încă la finele secolului al XlV-lea, pe Ungur de Nădăştia, care şi-a dobândit sub Matia Corvin un domeniu considerabil şi pe nobilii din Râu de Mori, care, pe lângă cel din Haţeg, şi-au constituit, prin Ioan Cândreş, un alt domeniu în comitatele Satu-Mare, Ugocea, Bereg şi Sabolciu, ceilalţi nobili români ridicaţi în ierarhie au dobândit cu mari eforturi domenii destul de modeste. Familia din Ciula,cu doi mari comişi, trei bani şi un secretar regal în componenţa sa, n-a reuşit să strângă mai mult de 19 de moşii lângă cea părintească în răstimp de aproape trei decenii (1475-1504)[23].

6.3. NOBILI ROMÂNI ÎN STRUCTURILE PUTERII LOCALE

Dregătorii români nu veneau într-un sistem instituţional cu totul străin,cel puţin la nivelul teritorial, local al acestuia. Alături de instituţiile oficiale introduse sau adoptate de către statul cuceritor, în Transilvania şi părţile circumscrise dinspre Tisa şi Dunăre au funcţionat, până către finele Evului Mediu,în forme adaptate, degradate, şi instituţii româneşti străvechi, care au prezervat libertatea românească în condiţii istorice defavorabile. în esenţă, ca instituţii politico-administrative şi judecătoreşti, la mijlocul secolului al XV-lea dăinuiese districtele româneşti *(districtus Valachorum),* cu adunările lor cnezialeşi nobiliare şi scaunele de judecată[24]. Evident, aceste instituţii au suferit modificări determinate în principal de transformarea clasei cneziale în nobilime şi im pactul instituţiei comitatului, fără însă ca aceasta să provoace dispariţia lor. Instituţia voievodală de la nivelul Transilvaniei, organizarea comitatelor Maramureş, Bereg, Ugocea, Hunedoara ş.a. au purtat în toată această perioadă marca inconfundabilă a vechii organizări româneşti, având şi o nobilime de origini predominant românească. Deşi în secolul al XV-lea instituţia voievodală, ca instituţie supremă a unei ţări româneşti, dispare odată cu abandonarea titlului de voievod al Maramureşului, în favoarea celui de comite, după o îndelungaţi folosire concomitentă, în memoria şi chiar în uzul curent, titlurile de voievod, crainic ş.a. se păstrează încă multă vreme după asimilarea lor unor funcţiuni ş

22 Fiigedi, *Arisztokrăcia mobilitdsa,* p. 90-91.

23 Vezi actul din 5 august 1504, în *Jaicza,* p. 194-196.

24 V. îndeosebi Pop, *Adunările cneziale* şi Pascu, *Voievodatul,* III şi IV.

M

ni oficiali. Este cazul, spre exemplu, al Caransebeşului, unde comandan-I garnizoanei poartă titulatura de voievod *(woyuoda),* şi tot acolo judele ililoreste numit crainic până la finele secolului al XV-lea[25]. Aceste instituţii, cu specificul lor, au fost integrate în sistemul instituţional liregatului ungar, fie prin numirea unui funcţionar oficial în fruntea districtu-■i,prin substituirea voievodului român de odinioară cu cornițele în Maramu-jtş,cu banul în Severin şi Caras sau căpitanul (castelanul) în Ţara Făgăraşului, [Beprin contopirea parţială cu instituţiile comitatului vecin, ca în cazul Ţării paţegului şi Hunedoarei. Structura organizatorică, modul de funcţionare, compunerea organismelor autoconducerii cneziale şi nobiliare, dreptul *(ritum nokchie,* statutele Ţării Făgăraşului) poartă pecetea inconfundabilă a caractepui românesc. Oficialitatea n-a putut ignora niciodată această situaţie şi rolul froeminent al acestor autonomii româneşti, fapt ilustrat şi de numirea repetată por înalţi funcţionari (comiţi, bani) de origine română în fruntea lor. I în secolul al XV-lea comitatele au dobândit caracterul nobiliar propriu-zis, kvenind expresia comunităţii nobile *{universitas nobilium)*[26]. Aceasta se nea în adunări generale *(congregaîiones generales),* de regulă, de două ori ian. Autorităţile comitatense erau compuse din comite *(comes),* numit de (sau, în cazul Transilvaniei, de către voievod, vicecomite *(vicecomes),* "paudoi.în mod obişnuit familiari ai comitelui sau nobili din comitat, juzii bililor *(judices nobilium),* de regulă în număr de patru, dar în comitatele lelene doar doi, aleşi de către congregaţie şi, în fine, asesorii juraţi *(asses-resiurati),* membri ai scaunului de judecată. Comitatul dispunea, de asemea,de un notar, eventual ajutat de dieci, şi un comandant militar *(conductor lli,capitaneus)* al banderiei comitatense, de obicei cornițele sau altă persoană mnată de acesta[27].

bintre toate unităţile administrativ-teritoriale doar comitatul Maramureşu-i şi banatul Severinului au avut o administraţie în parte românească, datorită mpoziţiei etnice a nobilimii de acolo. în aceste unităţi prezenţa unor dre->ri români, reprezentând atât puterea centrală, cât şi comunitatea nobilă, nu bstîntâmplătoare. Nu constituie o surpriză nici prezenţa românilor în funcţii e, virtutea militară fiind calea lor magistrală de ascensiune socială.

1.1. Comitatul Maramureş

în Maramureş, după moartea lui Dragu şi Baliţă, care au purtat titlul de uiţi şi voievozi *(magnificorum Drag et Bale wayuodarum comitum comita-*

[25]Pesty,5zo>rây,III,p. 113,131.
[26]Timon, *Rechtsgeschichte,* p. 696.
P'Pascu, *Voievodatul,* IV, p. 128-130.

tus Maramorosiensis)[2]*, în prima jumătate a secolului al XV-lea au fost numit comiţi înalţi dregători ai statului ungar, probabil şi pentru a preveni defecţiuni grave ca aceea a voievodului Bale, alăturat răscoalei antiregale în primii ani a secolului. Iancu de Hunedoara, căpitan al părţilor dintre Tisa şi Carpaţial regatului între aprilie 1445 şi iunie 1446 când a devenit guvernator, a fost acela care a reluat practica numirii unor comiţi români în Maramureş, prin ***h Cândreş de Râu de Mori,*** menţionat întâi, în decembrie 1445, ca vicecomite[29]. în 1447 este menţionat castelan de Hust[30], funcţie asociată de regulă vicecomi-telui, dar în 1449 calitatea de comite este incontestabilă *(egregium virumKm deres nostrum comitem)*[31]. în acelaşi an a preluat funcţia similară, în comitat Bereg învecinat, înlocuindu-1 pe unchiul său Cândea. Indiferent de calitatea consemnată de documente, Ioan Cândreş a fost în intervalul 1445—1449 omu de încredere al guvernatorului Iancu în fruntea acestui important comitat românesc[32]. I-a urmat în funcţie un alt haţegan, familiar al lui Iancu de Hunedoara, ***Mihai de Peşteana,*** menţionat întâi la 26 mai 1451[33]. El a îndeplinit funcţiade comite, asociată cu cea de cămăraş *{comes comitatus et camararius salim Maramorosiensium),* până în vara anului 1462, cea mai îndelungată perioadă de funcţionare, după voievozii Baliţă şi Dragu. în opinia publică era cunoscut şi ca Mihai Cămăraşul, fiind pomenit astfel şi după moartea sa[34]. îndelungai slujbă în Maramureş sugerează şi o colaborare eficace cu nobilimea locală, uneori împotriva oaspeţilor saşi şi unguri din cele cinci târguri privilegiate, ceea ce i-a atras avertismentul suveranului[35].

La 1465 apăreau doi comiţi numiţi din rândurile nobilimii locale, Simiogj *Bizău* ***de Cuhea*** şi ***Ladislau Mare de Săpânţa***[M]\ numiţi probabil prin influent lui Emeric de Zapolya, marele tezaurar şi comite perpetuu al Ţării Scepusid (Zips), sub a cărui comandă se aflau maramureşenii în caz de război. Cei doiat făcut parte din delegaţia care a primit coroana ungară de la împăratul Fr deric **III,** la 24 iulie 1463, fiind însărcinaţi de către conducătorii acesteia **chiar** i

---

[28] *Doc. Val.,m.* 439, p. 492-493.

[29] Şincai, *Rerum spectantium,* II, f. 152—153 la BA Filiala Cluj-Napoca, Mss. rom. nr.462,

[30] Actul din 1 aprilie 1447, în *Zichy,* IX, p. 161-162.

[3] *Mihalyi,* 198.

[32] Asupra familiei Cândeştilor şi raporturilor sale cu Iancu de Hunedoara, vezi Rusu, *Cândeştii,* p. 556-568.

[33] „Leveltari kozlemenyek", 1923, p. 119. Biografia lui, în articolul nostru *Un românm ardelean.*

[34] într-un act din 1487 privitor la moştenirea sa din Peşteana, *Csânki,* V, p. 217

[35] Actul lui Ladislau V către cornişele şi vicecomitele din Maramureş din 2 aprilie 1453,8 Arh. St. Beregovo (Ucraina), Arhiva celor cinci oraşe regale, nr.l (Prin bunăvoinţa colegulu M. Diaconescu, căruia îi mulţumim şi cu acest prilej).

[36] *Mihalyi,* 272. Este de verificat dacă nu e vorba totuşi de funcţia de vicecomiţi. Ladislai Mare apare la 1474 ca vicecomite, cu un frate al său. /

zi să ducă vestea cea mare în Transilvania[37]. Episodic, la 1467, în cursul iiei din Moldova, s-a aflat în funcția de comite de Maramureş şi ***Pavel țunezuP.***

| Vicecomitii Maramureşului, de regulă, doi la număr, ocupau şi funcțiile de castelan al cetății Hust, respectiv al castelului de la Ronisoara. Ei erau familiari porniților, provenind atât dintre fruntaşii nobilimii comitatense, cât şi dinafa-
■**LLa** 1442 în această funcție în slujba lui Iancu, s-a aflat ***Ambrozie de Dolha,***
■ urmele tatălui sau. în vremea lui Matia Corvin vicecomitii locali sunt mai Smeroşi, reflectând noul accent al politicii regalității față de nobilimea româ-
fcla 1468 *Ioan de Domneşti,* la 24 septembrie 1474 se afla încă în funcție, *IMislau Mare (Magnus) de Săpânța,* castelan de Hust, împreună cu fratele *tinfavelMare,* la Ronisoara, dar în anul următor 1475 ***Pavel Mare*** *(Magnus)* Halt frate sau o rudă, ***Mihai Mare,*** **la 1487-1488** ***Giula Fiță de*** *Ciuleşti,* la 190 *Andrei de Criciova.* în aceeaşi funcție s-au aflat ***Mihai de Comlăuş*** la |12 şi *Ioan Bogdan* ***de Petrova*** la 1518 şi **151**9.

■ Juzii nobililor, în număr de patru, apar foarte frecvent în documente. Ei arau exponenții aleşi anual ai comunității nobililor din comitat şi participau în iod obligatoriu la luarea deciziilor forurilor comitatense, la executarea lor şi a deciziilor unor instanțe superioare. Documentele menționează în această func-iînintervalul 1385-1514 nobili din 19 sate, între care: Sarasâu cu 6 prezențe 113ani,Ciuleşti cu 5 în 10 ani, Slatina cu 3 în 7 ani, Onceşti cu 5 în 8 ani ş.a. **pfamilii** vechi, bogate şi cu autoritate în zonă (Anexa II). ,'omitatele Bereg şi Ugocea au reprezentat oarecum o prelungire a Mara-iului istoric, având multiple interferențe cu acesta în intervalul studiat, in a doua jumătate a secolului al XlV-lea românii din Bereg s-au opus cu comitelui numit de regină şi dregătorilor săi, au cerut şi impus işterea dreptului de a-şi alege voievodul, după modelul românilor din iureş[39]. în aceeaşi perioadă Dragoşeştii au obținut cetatea Nyalab şi mai posesiuni, ceea ce i-a îndreptățit multă vreme la funcția de comiți de i[40]. Puternica familie a voievozilor din Dolha (Bereg) s-a transferat în Maramureş, obținând chiar o rectificare de graniță între cele două în favoarea celui din urmă[41]. în anul 1446 Iancu de Hunedoara 1-a pe pe familiarul său ***Cândea de Râu de Mori*** în funcția de comite de şi castelan al cetății de reşedință Muncaci[42]. La moartea sa, întâmplată la

^M

^ ^ ^ H

kbidem, 261.
'Actul din 31 decembrie 1467, Braşov, la întoarcerea din campania nefericită din Mol-*i, UM%* 280. *»lbidem,2%.*
^ c . Va/., 317,384.
MMyi, 219. *fbdnyi,* p.
202.

5 septembrie 1449 în Slovacia[43], funcția a fost preluată de către nepotul **si loan** *Cândreş,* care pare să fi cumulat şi pe cea de comite de Ugocea[44]. Ultima sa menţiune cunoscută în funcţie în Bereg este din 29 aprilie 1455[45]. în Ugoa şi în Sătmarul învecinat, prin căsătorie, cumpărări, zălogiri şi uzurpări, el ap bazele unui domeniu întins cu centrul la Vărsând (Sătmar)[46].

6.3.2. Banatul Severinului

Teritoriul dintre Mureş, Tisa şi Dunăre oferea, în intervalul la care o| referim, imaginea unei regiuni româneşti compacte, în care instituțiile proprii: ale poporului român s-au menţinut mai bine decât în altă parte, ocrotite şi i îndatoririle grănicereşti ale zonei. Din cele 33 de districte, diferite ca mărimej importanţă, în vremea lui Iancu de Hunedoara, 8 dintre ele au format o entitate superioară, o „universitate", consacrată prin privilegiul regal din 29 augus 1457[47]. Funcţionau, de asemenea, adunările cneziale şi nobiliare, atât la nivelul districtelor privilegiate, cât şi la nivel superior, la Caransebeş[4]". în Banat func ţionau, la mijlocul secolului al XV-lea, două unităţi administrative cu ro preeminent militar: Banatul Severinului, care a înglobat şi parte din fostul comitat Caras, şi comitatul Timiş, cel mai extins dintre unităţile administrative j de acolo. Datorită pericolului otoman, cele două formaţiuni teritoriale de gra niţă s-au bucurat de interesul aparte al puterii centrale, conducătorii lor făcând parte în anumite perioade dintre baronii ţării. Cornițele de Timiş era investit si cu funcţia de mare răspundere şi prestigiu de căpitan general al părţilor de **jos** *(generalis capitaneus partium inferiorum).* Pe baza regulamentului militar al regelui Sigismund, sub comanda sa luptau ostile comitatelor Timiş, Arad, Ciongrad, Cuvin, Cenad, Zarand, Caras şi Torontal, la care se alăturau cele ale Banatului de Severin. De regulă, în această funcţie erau numiţi mari nobili, comandanţi militari remarcabili. *Iancu de Hunedoara* a luat funcţia de comiţi de Timiş încă din 1441, pe lângă cele de voievod al Transilvaniei şi comite al secuilor[49], fixându-şi la Timişoara una dintre reşedinţele sale. L-a urmat fiul său, *Ladislau,* pentru doar câteva luni în 1456-1457. Sub Matia s-a remarcatîn această funcţie, între 1478-1494, *Pavel Chinezul,* învingătorul de pe Câmpul Pâinii, din 1485 pomenit şi în funcţia de *„căpitan general al părţilor de jos",* eroul unor ciocniri şi victorii celebre pe frontul bănăţean. în ultimii ani ai vieţii

[43] Rusu, *Cândeştii,* p. 560.
[44] *Izvoare Haţeg,* I, 157, 158; *Csdnki,* I, p. 442.
[45] Engel, *Archontologia,* I, p. 111.
[46] Rusu, *Cândeştii,* p. 563.
[47] Asupra districtelor bănăţene, vezi mai recent, Pascu, *Voievodatul,* IV, p. 40-62 şi Achim, *Districtele.*
[48] Pop, *Adunările cneziale,* p. 67 şi urm.
[49] *HD,* 1/2, 574.

191-1494, la Severin i-a avut colaboratori pe banii din Ciula, Ladislau şi Gheorghe More. La începutul secolului următor s-a aflat în această pentru o vreme *loan Dragfi,* fiul lui Bartolomeu. *Iancu de Hunedoara* a fost acela care a inaugurat prezenţele româneşti a Banatului de Severin, la 9 mai 1439, împreună cu fratele său *Ivaşcu el Tânăr)*[50]. Această numire nu a fost întâmplătoare nici în biografia i Voicu, cavalerul Curţii de la 1409, ostaş de meserie, care şi-a pregătit itru aceeaşi carieră şi nici pentru mediul românesc, în fruntea căruia s-a şi care susţinea cel puţin de două decenii o luptă eroică la fruntarii, elementului românesc prin numirea unor dregători din rândurile sale pusă puterii centrale atât prin ameninţarea otomană, care marcase o .me prin incursiunea din anul 1438 în sudul Transilvaniei, cât şi prin dificilă provocată de răscoala de la Bobâlna şi moartea regelui mnd. De la voievozii Baliţă şi Dragu, în urmă cu peste patru decenii, ii din regatul Ungariei nu mai atinseseră o dregătorie de asemenea im-. împrejurările istorice cunoscute au făcut ca Iancu să fie un deschi- drum, un preţuitor drept al virtuţilor româneşti, îndeosebi al celor ice, atât din raţiunile unui stat cu interesele căruia s-a confundat, cât şi afinitate explicabilă cu cei din rândurile cărora s-a ridicat. preluarea funcţiei de guvernator, Iancu a numit ban de Severin pe ui său colaborator bănăţean *Mihai de Cerna,* menţionat documentar 1447-1454, dublat de către vărul său *Vasile de Cerna (Blasius filius de Chorna)* la 1449, apoi de *Petru Danciu de Caransebeş,* între 1454. între 1459-1467 au funcţionat la Severin alţi doi localnici, *Ştefan de Mâtnic,* într-o vreme în care dregătoria era chiar ocolită pentru ;a ei.

sfârşitul anului 1491 veneau la Severin ca bani pentru câteva luni alţi i: vestitul căpitan *Ladislau Ficior de Ciula,* „bărbat foarte viteaz şi tător pentru turci" (Bonfinius), care fusese aproape un deceniu ban al ei în cetatea Jaice, şi *Andrei Danfi de Duboz.* După moartea lui Ladislau întâmplată la scurt timp, în ianuarie 1492, în timpul drumului către igătoria a fost acordată fratelui său *Gheorghe More de Ciula,* la acea mare comis. Acesta a fost dublat de Francisc Balassa de Gyarmat şi a eficace în acţiunile antiotomane cu Pa vel Chinezul, căpitanul general lor de jos ale regatului ungar.

30 noiembrie 1494 au fost instalaţi bani doi bănăţeni remarcaţi în func- pe frontul sudic, *Iacob Gârlişteanu,* fost viceban de Iaiţa şi *Petru deMăcicaşu (Tharnok de Machkas),* fost castelan la Segnia în Dalma-

TKron, p. 258.

ția. Primul a rămas în funcție până la 1508, contemporan și vecin cu Gheorghe More de Ciula, ban la Belgrad între 1494-1507, apărând împreună cu eficacitate timp de un deceniu și jumătate „cheia Ungariei" și a întregii creștinătăți. Cel de al doilea, este pomenit în funcție până la 1501, înlocuit fiind în același an cu Barnaba de Bella, și el bănățean, care va deține funcția multă vreme.

Vicebanii Severinului erau în exclusivitate aleși din rândurile nobilimii locale. Ei rezidau fie în Caransebeș, fiind menționați în acte și ca „oficiali" sau castelani de Sebeș, rolul lor fiind foarte important, mai ales în numeroșii ani de vacanță a banatului. Documentele ne-au reținut numele lui *Iacob de Morgi* (1459-1478), cu *Sandrin Șișman de Buziaș* (1459-1467) și cu *Rayn Voievod*[51] la 1478. între 1484-1494 este menționat vicebanul *MihaiLazărde Almăj* (sau *de Caransebeș)* împreună cu *Dragul de ...? (Dragwl)* la 1484,apoi cu *Vasile de Plugovița* (1489-1494).

Vicebanii prezidau, de regulă, scaunele de judecată ale districtului Caransebeș și ale provinciei (banatului), ținute tot acolo, și erau ajutați de un jude al nobililor sau crainic[52]. Instituțiile românești, obiceiul juridic românesc transpar peste tot în această „Valachie cisalpină" și însuși judele orașului Caransebeș, oraș privilegiat, care reclama statutul urban suprem după modelul orașului Buda, atunci când era și comandant al garnizoanei, era numit până și în acte cu termenul de „voievod", reminiscență a vechii instituții autohtone[53].

6.3.3. Comiți, bani și castelani

Cornițele *(comes)* era reprezentantul autorității centrale în teritoriu. Era numit de rege în comitatele Ungariei și de către voievod în Transilvania. De obicei, făcea parte din rândul baronilor și magnaților, dintre cei cu proprietăți mai multe în comitat sau posesori ai cetății de reședință. Uneori erau numiți și simpli dregători, familiari ai regelui sau guvernatorului. Unii magnați dețineau funcția de comite în mai multe comitate, îndeplinind-o prin intermediul unor familiari ai lor. Iancu de Hunedoara, de pildă, a deținut datorită imensului său domeniu, dar și în legătură cu atribuțiile organizării luptei antiotomane, pe lângă comitatul Hunedoarei de baștină și cel al Timișului (1441-1456),funcția de comite în Arad (1443-1446), Bereg (1445-1446), Bihor (1443-1446), Caras (1441-1456), Cenad (1441-1446), Ciongrad (1441-1446), Sabolciu (1444-1451), Sătmar (1445-1446), Solnocu de Mijloc (1444-1446) și Ugocea

---

51 Comandant al garnizoanei din Caransebeș. Probabil identic cu voievodul Petru %o(?), beneficiarul unei donații la 1492 (Pesty, *Szoreny,* II, p. 219).

52 Pesty, *Szoreny,* III, 93: *Andrea Craynik Waralyay,* crainicul Andrei de Subcetate,cai sigilează sentința forului judiciar, alături de cei doi vicebani „de Caransebeș".

53 *Ibidem,* 131, actul din 23 septembrie 1505: *Stephan Zthoyka judex et wayuodaâ Karansebes.* V. nota 51 și discuția circumspectă a lui V. Achim *(Voievozii dinBanat,* p. 108-H

444-1446). în Timiş Iancu la avut o vreme ca vicecomite pe ***Nicolae de*** (1443-1445).

Comitatul Hunedoara a rămas în patrimoniul familiei, până la stingerea ei linie masculină, în 1505. La 1479 regele Matia dăruia domeniul cu cetatea şi ţia de comite fiului său natural, ducele ***Ioan Corvin,*** pe care îl pregătea itru tron. El a mai deţinut şi comitatul Bichiş între 1498-1504, datorită irii domeniului cetăţii Giula de acolo. Ambele erau conduse prin **istelanii** celor două cetăţi, cu rang de vicecomiţi, dar îndeplinind atribuţiile itelui, între care, la Hunedoara, bănăţeanul ***Vincenţiu de Timişoara*** ,479-1483).

La începutul domniei lui Matia ***Nicolae Dragfi de Beltiug*** a obţinut funcţia fecomite în Solnocul de Mijloc, care va deveni, împreună cu mărunta Crasnă iînvecinată, apanaj al familiei, până la dispariţia acesteia la mijlocul veacului irmător.

în fruntea altor comitate mai întâlnim, în Baranya pe ***Ioan Ungur de*** *Mdăştia* (1472), în Turocz pe ***Gheorghe More de Ciula*** **(1491),** iar pe ***Pavel*** ,taeZH/laBăcs (1486-1494).

Cetatea Belgradului, „cheia Ungariei" şi bastion al Creştinătăţii în faţa lului otoman, a beneficiat de virtuţile mai multor luptători români, ajunşi în *}* importante. ***Ladislau Ficior de Ciula,*** numit la 1483 pentru scurtă ie căpitan de Belgrad, pe urmele lui ***Pavel Chinezul*** (1476), anticipa o strălucită a familiei sale în fruntea principalei fortăreţe a sistemului şiv al regatului Ungariei. La 5 noiembrie 1494, venind de la Severin, *irgheMore* ***de Ciula*** a fost investit cu comanda Belgradului, pe care o va [inetimp record de 14 ani, până la moarte sa, întâmplată între 2 mai—7 iunie ^.„Căpitanul cetăţii" sau „banul" Gheorghe More, activând singur sau liblatde un dregător cu aceeaşi funcţie, om „foarte puternic în virtute război-*m"(beliica virtute prepollens),* s-a acoperit de glorie, devenind unul dintre iei mai vestiţi luptători ai regatului ungar. La Belgrad au activat, de asemenea, Ştefan şi *Ioan More (de Ciula?),* căpitanii porţii oraşului *{capitanei portae Matis Nandoralbensis)* sub banul Gheorghe More[55], precum şi fratele *w&mMihaiMore de Ciula,* căpitan al cetăţii, adică locţiitor al banului, care a tratat capitularea din 1521, după ce a condus o rezistenţă eroica disperată, în ipsabanilor Hedervări şi Torok şi a oricărui ajutor din partea armatei regale[56]. In vecinătatea Belgradului, la Sabatul cucerit de la turci în 1476, cu partici-personală a lui Vlad Ţepeş, a funcţionat ca ban de Şabaţ sau de Maciova

[M]Drăgan, *Gheorghe More,* p. 202.
P/vfln)>UI,p.414. PŞincai,
tfromca, II, p. 201.

(banus de Sabach, banus Machouiensis), între 1494-1508, *Nicolae Cânăea* ***de Ciula.***

în Bosnia, un alt punct permanent fierbinte al confruntării cu turcii s-are-marcat ***Ladislau Ficior de Ciula,*** ban de Iaița între 1483-1491, numit în documente şi căpitan al cetății Jaice *(capitaneus castri Jaycza)* sau chiar ban a Bosniei *(regni Bozne banus)*[51]. Dintre colaboratorii săi români mai cunoaştem pe ***Iacob Gârlişteanu,*** viitorul ban de Severin, viceban la Jaice între 1481-1487. împreună cu colegul său de banat din ultima perioadă, Emeric de Trencin, Ladislau Ficior a cheltuit pentru întreținerea cetății şi solde suma importantă de 19.500 fi. pe care ducele Ioan Corvin se angaja să le-o restituie la moartea tatălui său, regele Matia[58]. Totuşi, Ladislau Ficior nu a rămas în regiunile apusene ale frontierei sudice, comandate de urmaşul Huniazilor, ci a revenit în părțile bănățene, la Severin.

Ascensiunea aproape exclusiv militară a nobilimii româneşti se reflectaşi în numirea unor **castelani** români în fruntea cetăților, aparținând regelui sau unor mari feudali, de pe tot cuprinsul regatului. Nu mai revenim asupra castelaturilor care erau legate de o funcție administrativă (Hust, Muncaciu, Caransebeş) sau ale celor deja menționate în banatele sudice (Severin, Belgrad, Şabaț, Jaice).

Cetatea Hațegului a ajuns după 1445 sub comanda familiarilor lui Iancude Hunedoara ***Ioan*** şi ***Lațcu Cândea de Rău de Mori,*** cei mai puternici nobili ai Țării Hațegului, care şi-o vor şi apropria printr-un artificiu juridic Ia începutul domniei lui Matia Corvin[59]. Un alt familiar al lui Iancu, bănățeanul *Nicolae de* ***Bizere*** a fost numit castelan la Bran în 1448[60] şi tot în acea epocă e posibil să fi îndeplinit o asemenea funcție şi „pârcălabii" *(porkolab),* pentru care funcția a devenit poreclă şi chiar nume de familie la urmaşi, anume, *Gheorghe de* ***Dolha***[61]***, Andrei de Vad*** (sau Crăciuneşti?)[62], *Ştefan de Fărcădinul de Sus*®,

La Timişoara a funcționat la 1464 ***Ioan de Breazova,*** la Jdioara, în Banat, localnicii ***Iacob de*** *Măcicaşu,* ***Ştefan de*** *Mâtnic* şi *Vasa de Gamza* (1470-1485). Hațeganul ***Petru Micu de Mățeşti*** *(Petrus Parvus de Mwczesd)* era prin 1494-1495 castelan de Făgăraş în slujba episcopului Petru Gereb al Transilvaniei[64]. Tot în fruntea unor cetăți aparținând episcopiilor s-au aflat *Ştefan Vaida* ***de Mărgău*** *(Stephanus Wayda de Nagh Meregjo)* la Beiuş la 1496 şi *Petru*

57 Drăgan, *Ladislau Ficior,* p. 263.
58 *Jaicza,* p. 86-89.
59 Vezi detaliile la Rusu, *Cândeştii,* p. 561 şi idem, *Cetatea Hațegului.*
60 Actul din 20 februarie 1448, în *Ub.,* V, 3632.
61 *Mihalyi,* 204.
62 *Ibidem,* 270.
63 *Izvoare Hațeg,* 1,224.
64 *Csdnki, V,p. 559.*

! *de* ***Bretea*** *(egregius Petrus Pogan de Olah Berekhte)* la Gilău între -1497. Hațeganul **Dan de Săcel** este menționat la 1510 castelan de i şi Lugoj[65], iar la Hunedoara îl întâlnim între 1505-1509 pe bihoreanul *iMore de Gepiş (More de Gyepes),* **urmat** de ***Ioan Bichiş de Făget*** *(Bekes Fachyath)* între 1509-1523. ***Ioan Oancea de Ciula*** *(Wancha de Chwla),* din i familie de luptători hațegani, a condus cetatea Unguraş în perioada -1489, calitate în care a participat şi la lupta de pe Câmpul Pâinii. Cu-utul căpitan şi curtean al regelui Matia Corvin ***Ioan Ungur de Nădăştia*** a dus cetățile Vişegrad (1468), reşedința regelui şi Pecs *(\47\-1473)*[66], ***Petru tur*** *de Măcicaşu,* viitorul ban de Severin, cetatea Segnia de pe litoralul între 1488-1494, iar ***Alexe More de Lupşa*** cetatea Diosgyor din atul Borsod între anii 1505-1508.

6.4. NOBILI ROMÂNI LA CURTEA REGALĂ

Curtea regală de la Buda reprezenta, fără îndoială, nivelul suprem al puterii }administrației de stat în acel timp. în cercurile de interese şi instituțiile ei i decise atât problemele marii politici de stat, cât şi soarta individuală a nbrilor clasei nobiliare. Regele era anturat şi consiliat de aşa-numitul Con-j regal, compus din reprezentanți ai aristocrației laice şi ecleziastice *(pre-Vi,barones, proceres).* Laicii formau două categorii: demnitarii sau baronii *\amnes regni)* şi consilierii *{proceres),* membri ai Consiliului fără dregătorii. **j** rândul baronilor făceau parte, în ordinea importanței: palatinul, „vicere-i", adică dregătorii unităților teritoriale autonome (voievodul Transilvaniei, nul Slavoniei, banul Croației şi Dalmației, banii de Macva şi Severin), jude-irii (judele Curți *\-judex Curie* şi marele *v\st\er-magister tavernicorum)* şi Storii casei regale: marele uşier *{magister janitorum)*, marele stolnic *{ma-ister dapiferorum)*, marele paharnic *{magister pincernarum)* şi marele comis *ugisteragazonum).* Dintre cei din urmă, rol politic important exercita doar rele comis, ca mareşal al regelui, şef al cavaleriei[67].

■ Alte funcții importante ale Curții erau: marele cancelar *{supremus cance-*JTI'KÎ), de regulă un arhiepiscop, tezaurarul *{thesaurarius),* marele postelnic *mgister cubiculariorum),* care se va contopi treptat cu cea de mare uşier. ibicularii proveneau din rândurile celor mai alese familii din regat şi aveau în **pijă** însăşi persoana regelui. La curte se mai găseau grupuri importante de avaleri, curteni, funcționari de cancelarie şi clerici. Cavalerii curții regale < *regie milites)* însoțeau la pace suita regală ca gardă de onoare, iar la

Sita), HI, 363. "Kubinyi,
Ba'rofc, p. 212.
di, *Arisztokrdcia mobilităsa,* p. 196.

război formau garda de corp a regelui. Erau plătiți cu soldă sau donații. Curtenii *(aulici regii, aule regie familiares)* erau nobili apropiați regelui, servind la curte sau în misiuni, scutiți de vămi şi stipendiați. Pajii sau aprozii *(auleimenes)* erau tinerii fii de nobili care se pregăteau pentru o carieră publică. Efectuau diferite servicii pe lângă demnitari şi ca scutieri la jocurile cavalereşti[68].

Intelectualitatea curții era formată din numeroşi secretari, notari şi died, atât ai regelui, cât şi ai diverşilor dregători, precum şi din preoții servind la! capela regală. La rândul ei, şi regina dispunea de o curte, copiind în mic pe cea regală, ai cărei demnitari erau socotiți şi ei între baroni[69]. Curtea ungară to veacul al XV-lea reflecta în mic structura etnică a nobilimii regatului. Pelângâ cei maghiari, se întâlnesc reprezentanți ai nobilimii de origine slovacă, croată, germană şi română din regat şi chiar nobili dinafară țării: italieni, polonezi ş.a,

Aşa cum arătam mai sus, accesul unor nobili români la curtea regală, *m* diferite funcții şi dregătorii, nu a reprezentat o excepție şi nici o inovație a Corvineştilor. în raport cu perioada anterioară, epoca inaugurată de Iancula începutul anilor '40 se remarcă însă prin lărgirea considerabilă a bazei de recrutare a colaboratorilor, din rândurile participanților la campaniile sale, mici nobili şi cnezi, din cuprinsul Transilvaniei şi părților de dincoace de Tisa, îndeosebi din districtele româneşti şi de pe domeniile sale[70]. Totodată, ridicarea pe scara socială a românilor liberi, prin obținerea dreptului nobiliar, donații şi ridicări în funcții nu mai constituie mai mult ori mai puțin excepții, ci devine un fenomen stimulat direct de către românul ajuns în fruntea statului, solidar şi prețuitor drept al virtuților ale celor de o stare şi un neam cu el, chiar rude ale sale. Rudele şi oamenii săi apropiați au cunoscut o ascensiune continuă şi ao fost preluați în întregime de către fiul său regele Matia, încă de la înscăunarea sa. Exceptându-i pe Dragoşeşti, Dolheni, Bizereni şi Gârlişteni, familiile româneşti ridicate pe treapta superioară a nobilimii îşi datorează ascensiunea Corvineştilor. Cum s-a arătat şi în altă parte, aceia care s-au ridicat mai sus pe scara socială aveau deja la începutul erei corvineşti statutul nobiliar bine precizat, erau fruntaşi locali sau chiar cunoscuseră o anumită afirmare şi sub Sigismund, la care s-au adăugat cu rol decisiv meritele ostăşeşti. Legenda ajutorului de morar ajuns comite al Timişului şi jude al Curiei — l-am numit pe Pavel Chinezul — dacă este adevărată, deşi ne îndoim, e o excepție, sugerând totuşi o întreagă politică socială de promovare a unei nobleți a meritului în spiritul vremii.

---

68 Timon, *Rechtsgeschichte,* p. 545.
69 *Ibidem,* p. 546-547.
70 Pascu, *Rolul cnezilor, passim.*

I Nobilii Cândeşti din Râu de Mori (Haţeg)[71] s-au aflat alături de Iancu încă ie la început, determinaţi, se pare, şi de incursiunea turcească din 1438, care **re-a** provocat pagube importante[72]. La 1443, ***loan Cândea de Râu de Mori*** *tfohannes dictus Kende de Malomwyz),* cu fratele ***Cândea*** şi fiii ***Ladislau,*** *Imn Cândreş* şi *Nicolae,* erau deja numiţi familiari ai voievodului şi au participat, în această calitate, la toate campaniile şi luptele purtate de acesta. Croni-**taeroică** a familiei este cuprinsă în privilegiul din 18 decembrie 1462, acordat hi loan Cândreş, de unde aflăm şi împejurările morţii unchiului său Cândea şi a fratelui Nicolae[73]. La sfârşitul anului 1445, Cândeştii au fost numiţi comiţi în nureş şi Bereg, două comitate cu nobilime românească numeroasă, irijinde bază pentru noul conducător al destinelor regatului ungar, prin insta-alui loan Cândreş în cetatea Hust, în Maramureş şi a lui Cândea la Munca-î în Bereg. în aceeaşi perioadă, loan Cândea şi fiul său Ladislau (Laţcu) au funcţia de pârcălab de Haţeg, consacrând autoritatea lor asupra Ţării ;egului, iar împreună Cândeştii erau desemnaţi cu calificativul *egregius,* ând astfel ridicarea în rândul fruntaşilor nobilimii *(proceres)*[14]. loan dres a devenit membru al Consiliului regal fără dregătorie, comandant pilitar remarcabil. Fraţii loan Cândreş şi Ladislau au întemeiat cele două ra-îri ale familiei: Kenderes, cu baza pe noul domeniu achiziţionat în comitatele ir,Ugocea şi Bereg şi Kendefi, continuatoarea familiei în Ţara Haţegului, nbele purtând particula nobiliară „de Râu de Mori". *Mihai Kendefy,* fiul lui Ladislau, participa la 1492, alături de ceilalţi *barones, proceres et nobiles regni Jvngarie et partium Transsilvanarum* la consfinţirea înţelegerii dintre [Vladislav II şi Habsburgi[75], iar vărul său ***Andrei Kenderesi,*** curtean *(aulicus)*[16], jra trimis în anul 1507 în Transilvania cu puteri depline pentru urmărirea şi pedepsirea tâlharilor[77].

[Dintre toţi nobilii români, doar Dragoşeştii au intrat în intervalul studiat [având statutul de mari nobili şi un patrimoniu apreciabil, sporit în urma căsătoriei lui Nicolae Dragfi de Beltiug *(Nicolaus filius Drag de Belthewk, —* Dragii/)' *de B.)* cu Eufemia din bogata familie Jakch de Coşeiu *(Kwsal —*

[71] Pentru alte detalii, a se vedea mai sus, 5.3.3. *Aleşii* şi 5.3.4. *Baronii şi magnaţii,* la familiile aspective.

"*hm,Cândeţtii,* p. 558-559.

BHD,II/2,p. 138-140.

[74] Vezi actele guvernatorului din 24 mai 1447 şi 3 martie 1448, în *Haţeg,* I, 119, respectiv

[■"ft. Firnhaber, *Beitrăge zur Geschichte Ungarns,* în „Archiv fur Kunde Osterreichischer ihichts-Quellen", t. III, Viena, 1949, p. 513.

[74] *Fogel,* 69.

[77] *HD,* U/2, 446: „cum plena perquirendorum in quorumcumque bonis et puniendorum lefactorum potestate".

Solnocul de Mijloc). în anul 1467, anul răscoalei stărilor ardelene şi al expediției nefericite în Moldova, *Bartolomeu Dragfi (Birtoc)* se afla la curte în calitate de administrator *(dispensator)*™. în anul următor era amintit deja ca mare paharnic *(magister pincernarum)*[19], funcție în care îl întâlnim şi douăzeci de ani mai târziu, la 1487[80]. La 1491, sub noul rege, Bartolomeu a fost promovat în funcția mult mai influentă de mare postelnic *(magister cubiculariorumf,* după care a dobândit, în 1493 voievodatul Ardealului, una din cele mai importante funcții în stat, pe care a deținut-o până în anul 1498[82]. La această dată funcția de voievod era asociată cu cea de comite al secuilor, pe care şi strămoşii săi Baliță şi Dragu o dețínuseră la finele veacului precedent. Cariera srălucităa lui Bartolomeu a fost continuată de către fiii săi: *Gheorghe şi Ioan Dragfi* Primul deținea la 1505 funcția de ban al Croației, Dalmației şi Slavoniei, obținută probabil după moartea ducelui Ioan Corvin[83]. Ioan a ajuns şi el mare paharnic între 1508-1512, mare stolnic 1510-1515, mare vistieria 1518şi,în fine, jude al Curiei, însărcinatul regelui cu prezidarea tribunalului suprem. în această din urmă calitate a pierit la Mohâcs în 1526[84].

Una din cele mai spectaculoase ascensiuni din această epocă au cunoscut-o fiii din două căsătorii ai nobilului Vladul de Ciula *(Wladwl de Chwla):* Ladislau, Gheorghe, Nicolae, Filip, Ioan şi Mihai[85]. Ei au făcut parte din structurile militare ale curții regale, unde sunt semnalați începând cu anul 1475[86].în anul 1479, *Ladislau Ficior* a dobândit funcția importantă de mare comis *(magister agazonumf[1],* legată de întreținerea cavaleriei regale, deschizând calea sa şi a celorlalți frați ai săi către dregătorii mai înalte şi a intrării în rândul baronilor regatului. Această funcție în consiliul regal, ca şi poreclele*More şlKende* indică limpede calitățile militare de excepție care au determinat ascensiunea

---

[78] *Fdgel,* 17.

[79] Actul din 28 septembrie 1468, în *Ub,* VI, 3648: „Bartholomeo filio Drag de Belthek". Afirmarea relativ târzie în funcții a Dragfieştilor poate fi legată şi de o rivalitate cu Iancu de Hunedoara pentru moşiile din Solnocu de Mijloc, ținând de cetatea Chioar, pe care le revendici şi le obțin îndată după moartea regelui Matia, pe motivul că fuseseră luate de către guvernatofd Iancu pe nedrept *(HD,* II/2,285).

[80] Dl. 30.814, într-un privilegiu pentru nobilii din Ciula.

[81] *HD,* 11/2,285.

[82] Fiigedi, *Arisztokrâcia mobilitâsa,* p. 109.

[83] *Torontal,* II, 66. La 1507 era numărat între baronii ereditari (Kubinyi, *Bărok,*

[84] *HD,* II/2, p. 320; Kubinyi, *Bărok,* p. 204.

[85] Asupra familiei vezi contribuția noastră: *Ciulanii.* Cea mai recentă abordare Torok, *Csulaiak,* care reuşeşte „performanța" de a nu pomeni măcar originea române; Ciulanilor.

[86] Dl. 29.533.

[87] Dl. 29.844: actul vice voievodul ui Transilvaniei din 11 februarie 1479, Turda.

feților din Ciula[88]. Ladislau Ficior este menționat la 1483 căpitan de Belgrad pban de Jaice și va rămâne în fruntea Bosniei ca ban *(regni Bozne banus)* și ■pitari al cetății Jaice *(capitaneus castri Jaycza)* până la finele anului 1491. în jjnna schimbărilor următoare morții regelui Matia, a fost numit ban de Severin, Imcție deținută până la moartea sa în ianuarie 1492[89]. *Gheorghe More,* fratele p, a urmat un curs aproape identic: mare comis la 1487, ban de Severin între 1492-1494 și ban de Belgrad între 1494—1507[90]. Deși opiniile istoricilor asupra toartenenței banilor de Severin la ordinul baronilor regatului diverg[91], totuși jGheorghe More apare o vreme în lista acestora din finalul actelor privilegiale[92]. *Mp More,* umanist cu studii la Bologna, a activat ca secretar în cadrul cance-jlariei regale, începând cu 1502, și a îndeplinit mai multe misiuni diplomatice fie succes la republica Veneției și chiar în Moldova. „Strălucitul sol" *(ii note-*jvofc *orator)* al Ungariei a urmat și o carieră eclesiastică, încununată de rangul jfeepiscop la Cinci Biserici *(Quinqueecclesiae* — Pecs),în anul 1524. A servit la armele persuasiunii același scop al luptei antiotomane, la fel ca și frații săi, ra a căzut eroic în linia de bătaie la Mohâcs, în fruntea banderiei sale[93]. *Nicolae Undea* a îndeplinit funcția de ban de Șabaț (Maciova), în vecinătatea Belgra-ui,la sud de Sava, între 1494-1508, bucurându-se de aceeași faimă de brav ,ca și frații săi Ladislau și Gheorghe. *Ioan More,* cleric, a fost și el cur-i[94],iar *Mihai More,* căpitan al cetății Belgrad, a tratat predarea condiționată lizoanei cetății după o rezistență eroică în august 1521[95]. Dintre urmașii i prime generații de baronii s-a afirmat îndeosebi *Ladislau More,* fiul lului Gheorghe, care a fost după 1514, pe rând, aprod, mare stolnic, șef al ii reginei și paharnic, supraviețuind, spre deosebire de unchiul său Filip, dezastrului de la Mohâcs[96].

[18] Drăgan, *Ciulanii,* p. 40 și urm. Cât despre Ficior, deși ar putea să aibă și sensul cunoscut către zilele noastre, acela de servitor, slujitor, în cazul în speță, credem totuși că el s-a folosit pentru a distinge pe Vlad-tatăl de Vlad-fiul (=Ladislau-ficiorul), ambii aflați măcar o vreme tapreună în slujba suveranului. Oricum, termenul, preluat și în mediul maghiar, indică o prezență jomânească certă. încă neasimilată, în mediul armatei și al curții de la Buda. [" Drăgan, *Ladislau Ficior.*

'"Idem, *Gheorghe More.*

■«Kubinyi, Brirdfc, p. 176.

[92] Spre exemplu, într-un act din 24 iulie 1494 : „Georgius de Chulya Zeuriniensis banus" flransurapt în actul voievodului Transilvaniei din 20 ianuarie 1508, la Arh. Nat. Cluj, Colecția ■documente a Bibi. Centrale Blaj, nr. 23). I "Drăgan, *Filip More. WTogel,?.* 69.

"Gy. Szekely, *A torok hoditok elleni ve'delmi tigye Dozsatol Mohăcsig* (Problema apărării contra năvălitorilor otomani de la Doja la Mohâcs), în Sz, 86,1952, p. 136. I*Torok, OM/aia*:, p. 110.

Familia Ungur de Nădăştia (Hunedoara) s-a ridicat de la condiţia modeşti de cnezi pe domeniul cetăţii Hunedoara[97]. Ascensiunea lui *loan Ungur {Johannes Wngor de Nadasd),* căpitan de oaste în campaniile lui Iancu de Hunedoara şi ale fiului său, având de la un timp chiar banderie proprie, în ordinul baronilor, s-a datorat unui complex de factori: evenimentele anului 1467, relaţia specială cu palatinul Mihail Orzagh de Gut, căsătoria cu Margareta Banfi de Lindva şi dobândirea unui domeniu însemnat, cuprinzând 111 posesiuni. loan Ungur a fost curtean, membru al consiliului regal, fără dregătorie, castelan la Vişegrad (1468) şi Pecs (1471-1473) şi comite de Baranya (1471). A fost episodic şi voievod al Transilvaniei, într-o perioadă necunoscută[98]. Fiii săi *loan* ji ***Nicolae Ungur*** au făcut parte, de asemenea, din ordinul magnaţilor regatului, fără dregătorii, trăind la Curte".

într-un mod asemănător s-au ridicat nobilii din Timişel (Banat), prin De; *(Dees)* şi *Ladislau,* fiii lui Petru de Timişel, familiari ai lui Iancu, desemnaţi cu calificativul *egregius* încă la 1447[100]. *Petru Românul,* fiul lui Dej *(Petrus Olâ de Dees),* curtean *(aulicus regis)* şi cubicular regal a fost dăruit la 1470,împreună cu fratele său ***loan,*** cu moşiile din comitatul Dăbâca (Iclod ş.a.) ale unui fost participant la răzmeriţa din 1467[101]. *Emeric Desy de Iclod,* fiul lui Petru Dej, s-a ridicat la Curte, mai întâi cămăraş (1500)[102], apoi mare stolnic (1504-1508)[103], intrând astfel în rândul baronilor[104].

Familia nobililor din Dolha (Bereg), moşie trecută în 1454 prin străduinţa lor la comitatul Maramureş, avea la 1440 o tradiţie în serviciul direct al puterii centrale, prin deja amintitul Gheorghe, fiul lui loan Românul, fost castelanele Hust *{Gheorghe Pârcălabul)* şi curtean. In vremea lui Iancu şi Matia s-a remarcat Ambrozie de Dolha, fiul lui Stanislau, care a beneficiat, pentru serviciile sale, de importante danii şi privilegii[105]. în ultimul deceniu al secolului al XV-lea, fiul său ***Petru de Dolha*** *{Petrus de Dolha, Dolhay)* fiul lui Ambrozie, este amintit între curteni *{aulicus)* şi chiar în funcţii secunde: cămăraş (1494-1507) şi vicecomis (1495-1524).

---

97 *Csdnki,* V, p. 241; vezi contribuţia noastră genealogică *Ungur.*

98 Kubinyi,J3arâfc,p.212.

99 *Ibidem,* p. 206.

100 Actul de danie din 26 martie 1447, la Pesty, *Oldh ker.,* p. 71-72.

101 *HD,* II/2,184. Pentru filiaţie şi nume, a se vedea Jako, *Kmjk,* 2855: „alesul Petru *Desyi Iklod* cu fiii Emeric, loan şi Minai" şi 3037: „aleşii Emeric, loan şi Mihai zişi *Desyi Themesel".*

102 *Fâgel,p.65.*

103 *Ibidem, p.* 60

104 Kubinyi, *Bdrok,* p. 204.

105 *Mihalyi,* p. 450 şi urm. Pentru familie, vezi Petrovay, *Dolhaiak.*

i Peşteana (Haţeg) s-au remarcat în rândul familiarilor lui Iancu doi li: *Andrei de Peşteana* 1444[106] şi *Mihai de Peşteana* curtean la 1447[107]. i a cunoscut o carieră ascendentă pe linie administrativă şi economică blancu şi Matia: strângător de dări (1450), comite şi cămăraş al salinelor din fcramureş (1451-1462), iarăşi revenit la curte şi folosit în misiuni diplomatice ■comerciale în ţările române[108].

[Bănăţenii *Ştefan şi Mihai de Mâtnic (Mothnok, Mwthnoki),* pomeniţi ca jomâni nobili *(Valachi nobiles)* la 1440[109], s-au ridicat tot ca familiari ai lui iancu. La 1458 sunt amintiţi curteni[110], iar în anul următor, bani de Severin, de îi regăsim şi la 1467. Din aceeaşi familie s-a ridicat *Petru More de Mâtnic,* familiar al ducelui Ioan Corvin după 1490 şi diplomat în relaţiile Unţariei cu Imperiul otoman. Din aceeaşi zonă şi prin merite asemănătoare s-a Bdicat şi alesul *Nicolae de Bizere,* numit de Iancu în 1448 castelan la Bran (ferdi)"[1]. *Petru Vistier de Măcicaşu* s-a afirmat la curte, probabil în serviciul vistieriei, de unde porecla de *Tharnok* (=vistier), după care a fost numit în hnteaunor importante cetăţi de margine, mai întâi la Segnia, 1488-1494, apoi Bban de Severin (1495-1501). Fraţii *Ladislau şi Ludovic Fiat de Armeniş* Banat) s-au aflat în serviciul curţii regelui şi reginei, bucurându-se de atenţia Kala a suveranilor"[2].

[Dintre colaboratorii importanţi ai lui Iancu de Hunedoara, amintim pe bgistrul *Petru de Bârsău,* pe care numai îl bănuim de origine românească, Imit cu blazon la 1448, unul din rarele documente de acest fel păstrate[113] şi hntaşi retraşi în mediul local precum *Sandrin Muşina de Densuş[114], Căndreş* raSă/aşH *de Sus[115]* (Haţeg) sau *Mihai Tatul şi Bogdan de Ialova[116]* (Maramu-ÎBŞ). Din epoca lui Matia trebuie reţinuţi numeroşii *More,* cu toţii români anga-^ţiîn armata de mercenari sau în structurile curţii regale[117], mediu în care s-a

F *Izvoare Haţeg,* 1,96,97.

W*Ibidem,* 129.

r[w] Drăgan, *Un român ardelean.*

""Feneşan, *Documente bănăţene,* 2,4.

\"*F6gel, p.ll.* [1]t/A, V, 2632.

î"[2] Spre exemplu, la 3 septembrie 1480 primesc, în timpul campaniei de pe Drava, un act de Icris şi semnat de însuşi regele „Mathyas Rex m.p." (Pesty, *Szore'ny,* III, 89), iar nouă ani li târziu, altă danie „de consensu et beneplacita voluntate illustrissime Beatrici regine consortis tcarissime" *(Ibidem,* 97).

în *Documente Hunedoara,* publicând documentul, îl socoteşte pe beneficiar nobil >ău (Hunedoara), deşi date limpezi despre identitatea sa nu cunoaştem. Vezi cap. 5.3.3. [114] Pesty, *Szore'ny,* III, 44: „nobilis et strenuus" (1443); *Izvoare Haţeg,* I, 204: !gius"(1458).

"[J]//D, 1/2, p. 709: ,,familiaris"(1444). I "*Mihalyi,* 196: „egregii" (1448). [17] Vezi încercarea noastră de a-i identifica: *More.*

folosit şi apelativul românesc *măre! (mări)-te!),* care a dat porecla deformata după pronunția mediului maghiarofon.

în încheierea aceste rapide treceri în revistă a prezențelor româneşti la Cur* te, în anturajul direct al suveranului, dorim să subliniem mai întâi amploarea acestui fenomen, în raport cu ponderea modestă a nobilimii româneşti în cuprinsul regatului. Acesta s-a datorat incontestabil Corvineştilor. Aproape fără excepție cei pomeniți s-au ridicat în calitate de familiari ai lor, din familii care au dat luptători remarcabili în campaniile antiotomane.

Nobilii români de la Curte formau o adevărată „partidă românească", individualizată cu numeroase porecle de *Olahus* şi *More.* Sunt pomeniți adesea îB colaborare reciprocă cu rudele de acasă şi cu alți nobili români cu interese la curte. Ei au fost primii cu care au luat contact cu umaniştii italieni, unii chiar trăitori la curtea ungară, care ne-au lăsat mărturii admirabile ale conştiințe latinității lor şi a strălucitelor lor virtuți militare, pe care le atribuie întregul popor român.

6.5. ROMANI IN STRUCTURILE BISERICII CATOLICE

Rapida trecere în revistă a nobililor români care au populat ierarhia instit țională a regatului feudal ungar n-ar fi completă fără menționarea structurilo bisericii catolice, căci, aşa cum menționam la început, aproape fără excepție, purtătorii de dregătorii *(officiales)* erau şi adepți ai religiei oficiale a statului. Pe de altă parte, biserica tutela şi învățământul de toate gradele, unde se forma atâ clerul, cât şi intelectualitatea, să-i zicem, „de robă".

Paralel cu afirmarea şi consolidarea pozițiilor acestei nobilimi româneştii masiv de dată recentă, în rândurile sale s-a format un grup intelectual în ari culturii latine şi a bisericii catolice, exprimând nevoia şi gradul de adaptare la realitățile în care trăia. Exponenții intelectuali ai unora dintre familiile menţic nate au activat în cadrul capitlurilor şi mănăstirilor catolice, ori în diverse cancelarii din Transilvania şi Ungaria; alții, au îndeplinit funcții în justiție: jurați notari, dieci, avocați[118]. Vom evidenția aici dintre ecleziastici doar pe ca proeminenți, care au dobândit un loc în ierarhiile vremii. •

în familia nobililor din Ciula se poate distinge clar o tradiție intelectualii începând din prima jumătate a secolului al XV-lea. Doi studenți la Cracovia,un Ştefan fiul lui Toma la 1445 şi un Ioan între 1492-1494, absolvent cu diplomă de „baccalaureus artium"[119], n-au putut fi inserați cu certitudine în genealogia relativ lacunară a familiei şi nici cariera nu le-o cunoaştem[12]". Ioan ar puteai

[118] Vezi şi cap. 5.5.1 *Clericii, „literații".* Cf. contribuția noastră *Precursorii Olahus.*

[119] Tonk[*Erde'lyek,* p. 330.

[120] Despre primul *filius Thome de Czwla,* avem îndoieli, întrucât numele Toma nu mai ea atestat între nobilii din Ciula. I

le lui Filip More, numit şi el More, atestat în calitate de cleric şi curtean[121]. ta capitlul din Arad a funcţionat în intervalul 1449-1470 magistrul ***Ioan de*** *Ciula,* promovat în ierarhie până la funcţia de lector al capitlului[122]. *Filip More kCiula,* student la Bologna (1491-1500), secretar regal şi diplomat recunoscut, primul umanist de origine română, a realizat şi o carieră ecleziastică remarcabilă. Era cunoscut ca „prepozitul More", întrucât a condus succesiv capitlurile din Bâcs din 1502, Buda, din 1504 şi Agria, începând cu 1509. în uni 1524, cariera sa strălucită a fost încununată cu numirea în funcţia de episcop deCinci-Biserici (Pecs)[123], fiind primul ierarh de acest rang de origine românească sigură.

0 carieră ecleziastică remarcabilă a cunoscut un alt ***Ioan*** *More,* dintr-o unilie deocamdată necunoscută. Născut pe la 1452, a fost mai întâi călugăr la mănăstirea cisterciană de la Jaszo, lângă Pecs. La 1482 a fost numit prepozit la capitlul din Oradea[124], apoi custode şi probabil prepozit la Alba Regală, oraşul le încoronare al regilor unguri. La moartea regelui Matia Corvin a devenit lîstrătorul coroanei în cetatea Budei[125]. Calităţile şi prestigiul său l-au făcut apt jentru misiuni diplomatice în Italia, unde îl întâlnim în 1488 la Ferrara, iar în 1494 la Roma[126].

Lacapitlul arădean au activat *Ştefan de Măcicaşu,* menţionat la 1454, iar între 1487-1500 magistrul *Matia de Bizere,* custode, apoi lector, dintr-o familie recunoscută prin zelul său catolic încă din veacul precedent[127]. în timpul regelui Matia la Alba Iulia ne este cunoscut magistrul ***Ioan*** *de Haţeg* între Ş464-147O, ajuns decan al capitlului[128].

---

[1] Drăgan, *Ciulanii,* p. 45. Ioan era născut după 1470, anul cert al naşterii lui Filip More, după apare întotdeauna în menţiunile membrilor familiei.

[12] Nici pe el nu l-am putut fixa în genealogie. Pesty îl menţionează ambiguu: *de Chyula* ■and,II,p. 315), dar şi *de Cyula (Szore'ny,* III, 65). Ni se pare mai plauzibilă totuşi prezenţa mi canonic din Gyula la capitlul din Arad, în circumscripţia căruia se afla localitatea, pe când Ciula se găsea în aria capitlului din Alba Iulia.

I [123] Drăgan, *Filip More.*

*V*h* acest an era dăruit cu satul Long de lângă Tapoly („Turul", XXIII, 1905, p. 159) cu Ic şase posesiuni din comitatul Saros din Slovacia *{Csănki,* I, p. 323).

[w] *Acta extera regis Matthiae,* IV, Budapest, 1878, p. 209: „el prepozito More ha la corona, Belegioie e argentere de la regia maestă; e un homo da 38 anni vel circa e sta nel castello de Buda".

B*£ngc/, *Geschichten,* p. 44: „Johanni More, qui cum duobus equis ad Urbem ex regio [nandatoprofectus est... pro expensis 80 floreni." O altă solie tot acolo, în noiembrie acelaşi an *miem,* p. 52).

[127] Pesty, *Szore'ny,* III, 105, 108; Feneşan, *Documente bănăţene,* 11. [128] *Ub,* VI, 3800. Probabil e originar din târgul Haţeg, însă e imposibil de precizat deocam-jfaiâdacă este dintre români sau de altă origine.

în a doua jumătate a secolului al XV-lea în aparatul funcționăresc și ecleziastic al Curții au funcționat mai mulți români din familii nobiliare binecunoscute, în aparatul funcționăresc al cancelariei regale și al cancelariilor unor înalți dregători: magistrii *Ștefan **Olah** și Mihai de Sălașu* (1475-1480), notari la cancelaria regală[129] ***Ioan** de Bizere,* notar la cancelaria judelui Curiei (1492)[130], magistrul *Mihai de Mâtnic,* de asemenea notar regal (1496)[131], cași ***Ștefan Românul de Rău Bărbat** (Stephanus Olah de Barbathwyz)*[132]. Ei aparțineau de obicei unei instituții ecleziastice din raza capitalei, precum pomenitul Ștefan de Sălașu, cunoscut ca *Olahus,* canonic în capitlul din Buda (1481-1498)[133]. Un minorit, încă neidentificat, ***Mihai** de Caransebeș,* era preot al Curții, *supremus capellanus,* la 1499[134].

Lista rămâne însă deschisă. Se cunoaște faptul că ecleziasticii erau menționați mai rar în acte, exceptându-i pe cei din locurile de adeverire, și în mod frecvent fără precizarea originii. Cu toate acestea, surprize mari nu credem*ă* pot să apară, după ce ne-am făcut o imagine despre ponderea nobilimii românești și, în cadrul ei, a celei catolice, chiar adăugând aici pe românii catolici nenobili din târguri și orașe și din așezările rurale.

6.6. EVALUĂRI

în încheierea prezentării noastre se impun, credem, câteva aprecieri și constatări întregitoare la problematica prezenței românești în viața instituționala din Transilvania și Ungaria în perioada cercetată.

Mai întâi, se impune constatarea faptului că aportul nobilimii de origine românească la configurația ierarhiei politico-administrative, militare și confesionale a regatului ungar este unul destul de important. Prin calitățile ei de excepție, această elită, prezentă aproape la toate nivelele ierarhiei sociale, a dus peste tot un sânge proaspăt, care a conferit vigoare și prospețime organismului social, asigurând Ungariei medievale tocmai acum o epocă de înflorire maximi Individualitățile menționate mai sus reprezintă cea mai evidentă contribuție românească la această strălucire recunoscută aproape unanim de specialiști. Pentru aprecierea corectă a lucrurilor ne grăbim să reamintim ponderea totuși redusă a nobilimii românești în cadrul nobilimii din regat și chiar în cadrul dregătoriilor pe care le-a ilustrat, exceptând banatul de Severin, comitatul Maramureșului și câteva castelanii.

129 *Bonis, Jogtudo ertelmiseg,* p. 299.
130 *Ibidem,* p. 400
131 *Krasso,* 111,351.
132 Bonis, *op.cit.,* p. 299.
133 J. Koblos, *A budai, fehervdri, gyori e's pozsonyi kaptalanok archondologiăja,* p. 54.
134 *Fogel,* p.73.

Intervalul considerat reprezintă o perioadă de apogeu în întreaga istorie evală a elitei românilor din Transilvania. Fără îndoială, această afirmare is-a datorat în parte şi dinastiei Corvineştilor, ieşită din rândurile sale, şi ! clasa nobiliară românească a întreţinut raporturile cele mai apropiate, sticism fără fisură a caracterizat întreaga jumătate de veac, în care de-1 regatului ungar s-a aflat în mâinile casei de Hunedoara. Mai ales Iancu, rşi fiul său, regele Matia, şi chiar nepotul său ducele Ioan Corvin, însărcinat ipaza fruntariilor sudice, au probat şi au apreciat valoarea de excepţie a itorilor români, vestiţi în epocă şi în afara regatului Ungariei. Ei „sunt laţi înaintea tuturor pentru meritele contra turcilor", afirmă un contemporan n, adăugând: „fac parte din neamul regelui şi au luptat întotdeauna şi de părintele său şi de maiestatea-sa"[135]. Arhondologia românească entată de noi confirmă încă o dată în plus rolul esenţial al elementului esc — corespunzător de astă dată ponderii sale numerice — la efortul ral regatului ungar. Serviciul armat a reprezentat condiţia primă pentru bilările şi promovarea românilor în această perioadă, iar numeroasele ;ţiicu caracter militar (mari comişi, bani, căpitani, castelani) atestă tocmai tmerit istoric decisiv.

Contingentul de români marcanţi, prezentat mai sus, ilustrează capacitatea ului nostru de de a genera elite, în împrejurări totuşi improprii afirmării 1 ansamblu. Chiar dacă vârfurile sale, cum s-a întâmplat şi cu unii din cei ntaţi, s-au înstrăinat cu totul, mai repede ori mai târziu, nu este mai puţin at că regenerarea elitelor româneşti din Transilvania a fost un proces erupt, care a asigurat supravieţuirea naţională până în zorii epocii

Numeroşii *Olahus,* diseminaţi prin slujbe în tot cuprinsul regatului ungar, tsă-şi mai afirme identitatea etnică una-două generaţii, şi o solidaritate up restrâns, înainte de se asimila complet. Nu însă înainte de ne transmite, 1 cei din „partida românească" de la curtea regală, prin umaniştii italieni, ai târzu prin Nicolaus Olahus, imaginea unei conştiinţe limpezi a aparte-ei la romanitate şi, prin aceasta, la latinitate[136].

'Raportul ambasadorului veneţian Sebastiano Baduario din 1475-1476, în Iorga, *Acte şi* te, III, p. 101. 'Papacostea, *La conscience;* Armbruster, *Romanitatea,* p. 58-61.

CAPITOLUL VII

ROLUL MILITAR AL NOBILIMII ROMÂNEŞTI

7.1. TRADIȚIA ŞI VALOAREA MILITARĂ A ROMÂNILOR DR TRANSILVANIA

Conform concepției medievale apusene nobilimea constituia unul din mentele trinității sociale *oratores — bellatores — laboratores*[1], definiția a la bază îndeletnicirea predilectă, distinctivă a respectivului grup social, ani lupta armată, aici subînțeleasă în apărarea întregii societăți. Deşi în concepție de sorginte teologică apare în locul secund, practic mai întâi, apoiş în plan ideologic, nobilimea, înglobând adesea şi clerul superior, a ocupat contestabil primul plan al vieții sociale. Nobilii erau în primul rând războii se poate spune chiar: prin definiție[2]. Virtutea militară era cea mai cultivata apreciată în rândul lor. Ea era fundamentală în aria de cuprindere a „ ciului" care condiționa înnobilarea, dania simplă sau actul privilegial. Ea cea mai lăudată, dată ca exemplu suprem de virtute şi de fidelitate. Faptele vitejie erau narate în detaliu, ca nestemate ale meritului individual, confii a nobleței.

Conturarea rolului social al nobilimii române din regatul Ungariei pune, de aceea, în primul rând evidențierea rolului militar al acesteia. Fi este cu atât mai necesar, cu cât elita poporului român dintre Carpați şi Ti avea de recuperat starea de inferioritate socială şi politică a unui popor supus, pe ansamblul său, cu armele de către regatul ungar. Desluşirea aspect esențial va deschide apoi o perspectivă întregitoare, corect corn asupra celorlalte elemente definitorii ale acestui grup: statutul social-juri politic şi chiar economic.

---

[1] **V. în special cercetările lui Jacques le Goff, *Pentru*** *un alt ev mediu,* voi. I, Bucureşti,! **Meridiane, 1986, p. 135-139 şi Georges Duby,** *Cele trei ordine sau imaginarul feudalism* **Bucureşti, Edit. Meridiane, 1998.**

[2] **Bloch, *Societatea feudală,* II, p. 25-35.**

i Examinarea izvoarelor documentare din epoca supusă cercetării noastre scoate în evidență rolul determinant al serviciului militar în existența nobilimii pomâne. Recunoaşterea nobilității şi înnobilarea propriu-zisă, donația unei moşii sau a unei slujbe aducătoare de venit, acordarea unor scutiri şi privilegii, ndicarea în ierarhia socială se întemeiază eminamente pe merite obținute pe jsâmpul de luptă. Lipsit de sângele „albastru" al nobilului de viță, nobilul român |â-aplătit nobilitatea cu sângele propriu. Altă cale de acces la acest statut social itraaproape imposibil de găsit. Faptul nu este tocmai ceva neobişnuit, într-un *f* mediu în care noțiunea de nobil aproape se confundă cu cea de luptător, iar (participarea la oaste era prima şi cea mai importantă obligație a contractului luzerano-vasalic. Pentru o parte a cnezimii române din Transilvania serviciul sitar prestat suveranului sau unor mari dregători ai săi a însemnat salvarea puțului social feudal, a libertății sale. Virtutea militară a fost salvatoare şi patoare a nobilimii româneşti din Ardeal. „Adevărata nobilitate se dobân-Şeşteprin instruirea şi practica militară şi celelalte daruri şi virtuți al sufletului jorpului", sublinia codul tripartit.[3] Acest fapt aşa de evident 1-a determinat N. Densuşianu să definească chiar o „epocă militară" în istoria acesteia şi a itâții ardelene în ansamblu.

.Desigur, rolul militar al românilor ardeleni, atingând un apogeu în vremea reştilor, îşi are rădăcini adânci în istorie, detectabile la primele contacte flictuale româno-ungare. Oastea țărilor româneşti sau româno-slave din ir, Ardeal şi Banat, condusă de duci sau voievozi viteji, a lăsat o amintire fundă în tradiția istorică a cuceritorilor maghiari. Cum aceste ducate sau jvodate dintre Carpați, Dunăre şi Tisa — şi chiar la nordul cursului superior istuia din urmă — au fost ocupate, pe rând în cursul mai multor secole, şi militar, constant evidențiat de sursele istorice, a cunoscut forme de (festare diferite după timp şi spațiu. Până la mijlocul secolului al XlV-lea româneşti aflate în unitate politică sau alianțe cu teritorii de peste Carpați ii fost în stare să susțină războaie cu ostile regatului la momente prielnice. vreme aceste țări erau silite a accepta suzeranitatea ungară, fără a fi înglo-oştile lor participau în virtutea obligațiilor vasalice la expedițiile militare bştilor ungare. Aşa ajung românii să fie înşirați între celelalte popoare *k(Hilfsvolker),* cu ocazia unor conflicte ale regatului, precum cele din ia la 1210, apărarea contra tătarilor la 1241, lupta de la Kreussenbrun cu îadin 1260 ş.a.[4]

totul alta devenea situația țărilor cucerite, înglobate şi organizate de statul feudal ungar. Aparatul lor militar a fost de regulă reorganizat şi iat noilor instituții ale statului cuceritor: cetatea regală, comitatul regal,

fFripartitum. Tit. 4, p. 62

'Vezi comentariile lui Brătianu, *Adunările de stări,* p. 212-213.

banatul, voievodatul Transilvaniei. O organizare militară proprie, în fora adaptate, se poate uşor dovedi în cazul autonomiilor româneşti din comitatul Maramureş, Banatul Severinului, Ţara Haţegului şi Ţara Făgăraşului.

7.2. ORGANIZAREA MILITARĂ CONFINIALĂ

E un fapt că nobilimea română din Transilvania s-a constituit şi s-aconce trat mai ales în ţinuturile de margine dinspre munţi, devenite în veacul al XIII-lea ţinuturi de graniţă ale regatului ungar. Aceste ţinuturi au împărtăşit desigl toate avantajele unei asemenea poziţii — libertăţi şi privilegii, care le-au sci multă vreme de imixtiuni şi încălcări masive — dar şi dezavantajele aceste aşezări, care le făcea să fie frecvent obiectul jafului şi robirilor, jertfa predesti nată unui tribut de sânge mai ridicat. Ca primă linie de apărare a Transilvanie şi a regatului ungar, aceste ţinuturi dispuneau de o organizare militară aparte cu cetăţi regale prevăzute cu garnizoane (Severin, Orşova, Caransebeş,Timi şoara, Făgăraş, Bran) sau controlate de feudalii români din zonă (Haţeg). Cu puţine excepţii, mai ales în Banat, unde funcţionau garnizoane cu soldaţi profesionişti în cetăţi, şi în rândul comandanţilor, sarcinile militare ale apărării graniţei cădeau pe seama populaţiei locale, fie că era vorba de unităţile d plăieşi şi iscoadele trimise peste munţi, fie de mobilizarea rapidă şi ciocniri cu duşmanul la trecători. Dezavantajele inerente unei asemenea poziţii au fost considerabil reduse de faptul că dincolo de graniţă se aflau tot ţări româneşti, chiar teritorii cu care fuseseră înainte o singură ţară, de unde ostilitatea se putea revărsa doar printr-un duşman comun mai puternic sau rareori în vreme < conflict cu regatul ungar (Ţepeş, Ştefan). Aceste ţări de margine au simţit din plin, în mod benefic, rolul de bastioane ale regatului ungar al Ţării Româneşt şi Moldovei. O altă situaţie, mai ingrată, o avea în parte Banatul, cu granij directă pe Dunăre cu Imperiul otoman, victimă în repetate rânduri a expediţiilor de jaf ale garnizoanelor turceşti din Serbia şi Bulgaria. Sudul Banatului, dintr Severin şi vărsarea Tisei în Dunăre, a cunoscut chiar o depopulare masivă di aceste motive, şi chiar dispariţia unor comitate, precum Carasul şi Cuvinu Graniţa aducea însă şi importante venituri, atât la pace, din comerţ şi venitu vămilor, cât şi la război, din prăzile bogate şi răscumpărarea prizonierilor Aproape fără excepţie căpitanii români ai unor cetăţi de graniţă au devenii posesorii unor averi considerabile, pe care nu le explică nici domeniile faini liale iniţial modeste, nici salariile primite de la vistierie ori alte împrejurări: căsătorii, moşteniri.

Statutul de graniţă militară, în atenţia specială a puterii centrale, a determinat în mod direct şi evident conservarea şi dezvoltarea unei elite româneşti interesate în a susţine efortul defensiv al statului la hotare. Interesată în lichida-

ta forțelor centrifuge din societatea românească locală, acei numeroşi infideli prebeli din veacul XIV mai cu seamă, fie decapitați, fie siliți a descăleca peste munți, regalitatea ungară a reuşit să atragă, în acelaşi timp grupările dispuse la Bolaborare prin ridicări la statutul de nobil, confirmări ale statutului şi posesiu-(țilorcneziale, danii şi înălțări în funcții pe seama unei părți a elitei româneşti. îmbinând mijloacele de persuasiune cu cele de presiune, cu represiunea, petițiile şi deposedările, regalitatea ungară angevină a reuşit să spargă unita-aşirezistența societății româneşti din zona de graniță către finele acelui veac *â*integreze entitățile de aici în formele specifice cunoscute în structurile re-ptului. Una din consecințele importante ale acestei dinamici de forță o consti-iietocmai apariția unei numeroase nobilimi româneşti în aceste zone, cu toate ■onsecințele care au izvorât de aici.

l Teritoriile româneşti din zona de graniță s-au aflat în perioada la care ne fferim, 1440-1514, în structuri militare deosebite, colaborând sporadic între jele. Astfel, Maramureşul devenit comitat şi comitatele bănățene făceau parte din Ungaria propriu-zisă, însă aflate la distanță unul de celelalte atât geografic, tşiadministrativ-militar. Banatul a suferit modificări în secolul al XV-lea nib presiunea otomană, conturându-se treptat două unități administrative principale cti caracter militar: banatul de Severin şi comitatul Timiş. Severinul |k păstrat rolul său străvechi de regiune de graniță cu organizare specifică, llată sub comanda banului numit de rege (sub Vladislav II, cu acordul consi-liului) şi socotit, cel puțin o perioadă, între baronii țării. Banul dispunea de fegii plătiți ca garnizoane ale cetăților principale (Severin, Caransebeş, Orşo-Şjehadia), la 1494-95 în număr de 200, precum şi de unitățile militare ale ictelor româneşti din zonă, cu atribuții speciale de apărare a vadurilor Şrii. începând cu 1438, cu Iancu de Hunedoara şi fratele său Ivaşcu, roii vor prelua şi comanda acestei adevărate fortărețe a regatului ungar, pe o vor deține cu întreruperi până la 1508.

Comitatul Timiş sau al Timişoarei, constituit în jurul cetății regale de >, a crescut ca întindere prin încorporarea celei mai mari părți a comitatelor şi Cuvin, dezorganizate de incursiunile turceşti. în fruntea acestui comi-graniță au fost numiți comandanți militari şi înalți dregători ai regatului mari proprietari din comitat, cum era uzanța. Adesea comiții de Timiş iu şi banatul Severinului şi cel puțin începând cu epoca lui Matia Corvin, 1 timişan de judecată, prezidat de cornițele — căpitan al părților de jos şi instanță de apel a scaunului din Caransebeş al banilor de Severin. Co-avea la dispoziție o banderie plătită din visteria regală. în această funcție (ung. *ispdn* = comite) al Timişoarei s-a distins între 1404-1426 vestitul Spano de Ozora (Filippo Şcolari), apoi Iancu de Hunedoara, între 1-1456, care întrunea, înainte de a deveni guvernator, comanda reunită a

Ardealului, Banatului, Maramureşului, a părţii de răsărit a regatului în ansamblu. La Timişoara a avut Iancu şi familia sa una din reşedinţele predilecte, iar după moartea sa, în perioada tulbure care a urmat, tot aici a fost centrul partidei hunedorene conduse de fiul Ladislau, apoi de cumnatul său Mihail Szilâgyi. Matia Corvin a instituţionalizat funcţia de căpitan general al părţilor de jos ale regatului *(supremus capitaneus partium inferiorum)*, care cumula şi funcţia de comite de Timiş, în care s-au distins comandanţi militari remarcabili, precum Pavel Chinezul între 1479-1494, urmat de Iosa de Som între 1494-1511 f Ioan Dragfi. Acest „căpitanat" avea în grijă hotarul dinspre turci şi grupa la nevoie nu doar forţele celor două unităţi administrativ militare principale Timişul şi Severinul, ci şi ale celorlalte comitate din regiune: Torontalul, Cenadul, Aradul, Ciongradul, Bichişul şi Zarandul.

• Maramureşul se afla cuprins într-o structură similară, împreună cu alte comitate din nord-estul regatului, sub comanda unui căpitan al părţilor de sus *{supremus capitaneus partium superiorum)*, dregătorie deţinută de membrii familiei Zapolya. Această organizaţie nu avea nici pe departe însă importanţa celei bănăţene, iar Maramureşul era relativ îndepărtat de principalele ei obiecte de conflict. Maramureşenii au participat cu precădere la războaiele purtate deo parte a oştirii ungare, în părţile Slovaciei, Boemiei, Austriei, sau alături di rege, guvernator sau căpitanul general al regatului în oricare direcţie.

Haţegul, cuprins treptat în comitatul Hunedoara, forma împreună cu acesta o unitate militară de elită, cu personalitate distinctă între ostile ardelene. Haţeganii păzeau cele două căi importante de acces spre Transilvania, utilizate şi de turci: Poarta de Fier dinspre Banat şi pasul Vâlcan dinspre Oltenia. Ei aveau misiunea de a da de ştire vecinilor şi autorităţilor despre mişcarea duşmanilor din apropierea frontierei[5].

Făgăraşul, detaşat la 1452 de la Ţara Românească, n-a fost integrat administrativ Transilvaniei, ci păstrat ca domeniu regal. După ce a fost donat succesiv unor nobili şi universităţii săseşti, a fost subordonat direct regelui şi pus sui autoritatea unui căpitan al cetăţii şi al Ţării Făgăraşului, sub comanda cârui luptau boierii făgărăşeni.

Alte districte româneşti de margine, cel al Văii Rodnei şi al Amlaşuk disputate între mai mulţi competitori, au ajuns în cele din urmă sub autoritatea saşilor din Bistriţa, respectiv Sibiu, executându-şi obligaţiile militare, în unităţi totuşi separate, după cum pare să rezulte din ordinul de mobilizare al vicevoievodului din 20 decembrie 1471 către bistriţeni: „Apoi să puneţi să se înştiinţeze românii din Valea Rodnei să vină împreună cu noi, bine armaţi de război,atât

[5] Ca de pildă informaţiile despre mişcările turcilor trimise sibienilor de Ladislau Kendefila 1466 *(Ub,* VI, 3491).

ţii, cât şi pedestraşii. Credem că, cu niciun preţ, sosirea acelor români să **Ifieîn** număr foarte mic"[6].

7.3. ORGANIZAREA ŞI LEGISLAŢIA MILITARĂ

i După înfrângerea de la Golubaţ din anul 1428 şi agravarea pericolului Ircesc, regele Sigismund a iniţiat o serie de măsuri de ordin organizatoric-, menite a îmbunătăţi sistemul defensiv al regatului. în propunerile înain-istărilor ungare ţara urma să fie împărţită în şapte regiuni militare, din care javeau ca obiect Transilvania şi frontul sudic dinspre turci[7]. înspre Banatul işan *(Themeskewz)* se vor îndrepta arhiepiscopul de Calocea şi episcopul de jfecu câte o banderie, banderia regală de 1000 de călăreţi, episcopul de cu 200 de călăreţi, românii, slavii, filistenii şi cumanii cu 200 de soldaţi ună[8], apoi comitatele Timiş cu 200, Cuvin — 100, Zarand — 300, Arad 200,Cenad — 300, Torontal — 100, Caras — 100 şi Ciongrad — 200 de ţi, despotul Serbiei după putinţă[9]. Sunt destinaţi a lupta în Transilvania: da regală de 1000 de călăreţi, episcopul Transilvaniei cu o banderie, lievodul Transilvaniei şi cornitele secuilor cu câte două banderii fiecare, lievozii Moldovei şi al Ţării Româneşti cu 10.000 de soldaţi, saşii şi secuii cu i, nobilimea ardeleană toată — cu 300 sau 3000, nobilii românidin Tran-rania *(nobiles walachi partium Transsylvanarum)* — cu un număr nepre-*(cumpotentia)*[10], apoi comitatele Bihor — 600, Bichiş — 200, Sătmar —

'*lbidem,* 3903: „Ceterum inter Volahos in Radnawelge promulgări faciatis, ut tam equestri, letiam pedestri bene exercitualiter armaţi una nobiscum veniant...Credimus quod absque badventus eorum Volahorum minime fiet". '*Decreta,* I, p. 418-430. Propunerile datate între noiembrie 1432 şi ianuarie 1433 cuprind
«repartiţia forţelor cu puţine precizări privind efectivele. Un supliment cu aceeaşi repartiţie, mici diferenţe, precizează şi efectivele estimate a fi mobilizate de către nobilimea regatului.
^prezentarea lui la Prodan, *Iobăgia,* I, p. 148-150 şi Pascu, *Voievodatul,* IV, p. 264-265.
'Aceşti români alăturaţi unor neamuri cu statut mai bine cunoscut nu pot fi locuitorii iaşi ai comitatelor de majoritate românească de dincoace de Tisa, ci probabil un grup cu (aparte, poate chiar refugiaţi balcanici. De altfel documentul îi menţionează şi pe românii
«Croaţia ca element militar, desemnându-i corect cu acelaşi termen etnic ca şi pe cei din mlnord-dunărean: *Walachi* (p. 418).
WDecreta.lp. 419-420,427. [10] In propunerile propriu-zise apar într-o singură înşiruire *Saxones, Siculi, nobiles Walachi*
rtim Transsylvananun cum potentia (p.420), iar în supliment după, secui şi saşi, apare *iilitas Transsilvanie tota* cu 300 de luptători (p. 428). Să fie aceştia nobilii români, sau un icare să-i includă şi pe ei? Oricum este limpede că cifra nu poate reprezenta nicidecum (nobilimea celor şapte comitate ardelene, chiar dacă cifrele sunt pe alocuri destul de .Surprinde, spre exemplu, numărul redus al unităţii maramureşene, de numai 50 de iţi. Aceste date merită o cercetare aparte.

200,Sabolciu — 200,Ugocea —100, Maramureş - 50,Bereg - 100,Crasna —100, Solnocul de Mijloc şi Dinafară — 400 de soldaţi". Decretul elaborat pe baza recomandărilor regelui-împărat din 12 martie 1433 nu cuprinde aceste direcţii şi efective, care probabil au rămas mai degrabă orientative; deşi nu avem dovezi pozitive privind aplicarea lor, e de presupus că situaţiile concrete de conflict extern au impus şi gruparea forţelor, după cum sugera chiar textul propunerilor suveranului. Elementele de noutate ale regulamentului le constituie obligaţia mobilizării iobagilor alături de domnii lor laici şi ecleziastici, 1 călăreţ arcaş la 33 de iobagi sau 3 la 100, şi armamentul minim cu care să fie prevăzuţi: arc, tolbă, sabie şi pumnal. Nobilii fără iobagi participau în persoană, înarmaţi corespunzător, pe cheltuială proprie, în oastea comitatului sau, în cazul că se află pe domeniul cuiva, în banderia acestuia şi pe cheltuiala sa[12]. Dintre fraţii trăind la un loc pleca doar unul. Nobilii care mergeau la oaste cu banderiile regale sau ale baronilor sau ca stipendiaţi ai lor, în afară de oamenii care îi însoţeau acolo, erau obligaţi să trimită numărul de oameni cuvenit conform regulamentului în oastea comitatului în care aveau moşiile. Prelaţii, baronii, nobilii şi persoanele seculare mai de seamă puteau reţine personal nobil, castelani, administratori *(magistri curie),* pentru paza şi întreţinerea castelelor şi curţilor, numai să păstreze o măsură. La proclamarea ridicării generale, obştea nobiliară din comitat alegea conscriptori dintre nobilii de mijloc *{de mediocri stătu nobilium non expotentiores)*, care întocmeau, împreună cu juzii nobiliari, liste cu efectivele, pe care le predau comitelui. Cei care îşi neglijau obligaţiile, se prezentau cu întârziere sau părăseau oastea înainte de vreme urmau să-şi piardă moşiile. în final, decretul prevede măsuri detaliate privind camparea oştilor, procurarea hranei, pedepsirea exceselor soldaţilor aflaţi îl campanie, aspecte care vor reveni în mai toate decretele ulterioare, dată fiim frecvenţa abuzurilor în dauna locuitorilor[13].

La rândul său, regele Albert a confirmat legile şi obiceiurile vechi ale ţării, inclusiv cele de ordin militar. în decretul său din 29 mai 1439 stările impuneau totuşi reinserarea obligaţiei suveranului de a nu proclama ridicarea generală,

---

[1] *Ibidem,* p. 420,427^28.

[12] „Nobiles iobagionibus carentes singulariter propriis in personis, hii videlicet, qui dominos habere dinoscuntur, sub quorum nominibus et expensis exercituare solent, cum eorum dominis ac gentibus seu banderiis, alii autem huiusmodi dominos non habentes, de propriis ipsorum possessionibus, domibus et expensis cum eorum comite parochiali... similiter pro suafacultate condecenter armaţi et dispositi exercitualiter proficisci teneantur", *ibidem,* p. 279-280.

[13] Nobilii având moşii în calea armatelor se protejau în această privinţă şi cu privilegii exprese care interziceau cu fermitate incartiruirea abuzivă şi păgubirea locuitorilor. Este cazul alesului Petru Dej de Timişel, care obţinea de la Iancu un asemenea act la 15 septembrie 1444, chiar cu prilejul popasului pe moşia sa al expediţiei care se îndrepta spre Varna *(Hazai okm.,* VII, 412).

■eme oştirea sa de lefegii *(stipendiarii)* putea rezista duşmanului, de a nu stea ţării peste hotare şi de a se pedepsi soldaţii abuzivi faţă de locuitori)[14]. Totodată, nobilimea mai obţinea recunoaşterea dreptului de valorifi-*ţ* a prinşilor de război, excepţie făcând persoanele de vază şi căpitanii, care uveneau regelui (cap. XIII)[15]. La 17 septembrie 1439, aflat cu armata ţării fetabăra de lângă portul Tydewrew pe Sava, regele impunea stărilor acceptarea tui impozit excepţional de 100 de dinari, pentru recrutarea în viitor a unei bate de mercenari mai puternice *(maximum exercitum multitudine stipendia-wmarmigerorum),* care să reducă la maximum necesitatea ridicărilor gene-■le. între magnaţii care semnează decretul figurează şi Iancu de Hunedoara, an al Severinului şi Nicolae Dragfi *(Nicolaus de Drag)*[16]. Acolo se afla şi jdislau Cândea de Râu de Mori, care obţinea reconfirmarea unui privilegiu i vama de la Poarta de Fier a Transilvaniei, pierdut în incursiunea tur-Sdin anul precedent[17].

i epoca lui Iancu de Hunedoara, până la 1454, dietele nu înregistrează ri semnificative în sistemul militar al regatului ungar. Se repetă mai cu măsurile de ordin financiar pentru susţinerea trupelor de mercenari şi Jprivind conduita soldaţilor faţă de locuitori. Cea ţinută în 7 mai 1445, pri-Idupă dezastrul de la Varna a instituit căpitani pentru potolirea anarhiei din ele regiuni ale regatului, dincoace de Tisa numit fiind voievodul Iancu *talia autem parte Ticie dominus Johannes wayuoda)*[m]. La 13 iunie 1446, îîl alegeau pe Iancu guvernator al Ungariei[19]. Sub impresia căderii Constantinopolului stările ungare au decis la 25 ia-: 1454 să numească pe Iancu de Hunedoara căpitan general pe termen de in şi au modificat regulamentul militar, în scopul creşterii efectivelor şi a eiplinei. Astfel, de astă dată la 100 de porţi iobăgeşti se recrutează 4 arcaşi işi 2 pedestraşi armaţi cu tolbă, scut şi suliţă. în fiecare comitat nobilii iun căpitan destoinic *(idoneus ductor belii),* care va sta la dispoziţia căpita-iuigeneral (art. IV). Toţi magnaţii, baronii, cavalerii, nobilii şi fruntaşii mari mici erau obligaţi a participa individual[20]. în cetăţi rămânea un singur caste-B,în casele nobililor de vază un singur nobil ca provizor (art. VI). Sunt Wigaţi de asemenea toţi cei care nu plătesc „lucrum camerae": oraşele regale

"*Ibidem,* p.287.
"*Ibidem,* p. 290.
"/tefem.p. 304-307.
|[17]**WD,I/2,555.** ***WDecreta,*** I,
p. 342, **art** V.
[N] *Ibidem, p.* 353-359.
[20]*Ibidem,* **I,** p. 380, art. V: **„universi autem magnates, barones, milites nobiles et proceres** tiregni noştri, maiores scilicet **et minores ab invicem divisi per singula capita propria hac vice** rcituareteneantur".

şi reginale, ale despotului Brancovici şi altor magnaţi, tot regatul Slavoniei, precum şi filistenii, cumanii, românii *(Walahii)* şi tătarii (art. IX). Cei care nu se îngrijesc de recrutarea legiuită se execută cu 16 florini pentru un călăreţ şi 10 florini pentru un pedestraş; dacă nu plătesc li se confiscă posesiunea pe care n-au onorat-o, pedeapsa putând merge până la pierderea capului (art. 11-12). Acei ostaşi care fug pe ascuns de la oaste, dacă erau nobili îşi pierdeau pământul, dacă erau nenobili, capul. Sunt supuşi pedepsei capitale şi aceia care, primind poruncă de la stăpânul lor ori bani în acest scop, refuză să plece la armată[21].

Regele Matia s-a bazat iniţial pe sistemul militar moştenit de la părintele său şi care corespundea intenţiilor sale din primii ani de a continua războiul ofensiv la graniţa sudică. Fără să renunţe la recrutarea teritorială în cazul unor expediţii de anvergură, el a extins treptat mercenariatul *(stipendiarii),aml&* de profesie, plătită de la visterie şi legată de persoana sa. Cantonată la curte. regală şi în garnizoanele cetăţilor de graniţă sau de interior, această armată, caracterizată prin profesionalism, dotare superioară şi mobilitate s-a dovedit deosebit de eficace, atât pentru intervenţii la hotare, cât şi pentru potolireaunoi revolte interne, ca instrument al politicii de centralizare.

Decretul din 24 ianuarie 1458 confirma vechiul sistem de apărare a ţării, constituit din trei elemente: armata regală, susţinută din veniturile statului, banderiile prelaţilor, baronilor şi ale altor magnaţi şi, în cazuri de mare gravitate, chemarea la oaste a tuturor nobililor şi a oamenilor posesori de orice stare, după cum a fost pe vremea celorlalţi regi ai Ungariei *(universi nobileset alterius cuiusvis status possessionati homines exercituantium more prout aliorum regum Hungarie temporibus fuit)* [22]. în vara aceluiaşi an, la 8 iunie erau confirmate cele de mai sus, adăugându-se precizarea cunoscută, conform căreia nobilii mobilizaţi nu puteau fi duşi decât până la frontierele ţării, unde în lipsa duşmanului, nu puteau fi ţinuţi mai mult de 15 zile. Totodată, noul decret se referea la pedepsirea soldaţilor în campanie care provocau pagube şi acte de violenţă locuitorilor; se reiterează interdicţia încartiruirii în casele nobililor[23].

---

[21] *Ibidem,* p. 381: „ Item exercituantes illi, qui scilicet de exerciţii furtive recedunt, si nobilei fuerint, possessiones eorum amittant, si vero ignobiles, pene capitali subiaceant. Et sirailiterilli, qui a dominis ipsorum dispositionem habuerint vel pecuniam eorum levaverint, cum eisdemque proficisci noluerint, eandem sustineant penam capitalem".

[22] *Decreta,* II, p. 84.

[23] *Ibidem,* p. 91-92, art II: „neque tales exercituantes in domibus nobilium condescendanf. „Nobiles regni in exercitu generali non ulterius, quam usque ad confinia et metas rej exercitualiter proficiscantur, ubi si inimici defuerint, solummodo per quindecim dierum spatium et non amplius in exercitu tali moram facere teneantur.

L Progresul turcilor în Serbia în anul precedent şi-a pus amprenta asupra netei de la Seghedin din 5 ianuarie 1459; 28 din totalul de 32 de articole ale **hotărârii** adoptate se referă la probleme militare. Toţi baronii, nobilii şi ceilalţi oameni posesionaţi sunt obligaţi să dea la 20 de iobagi un călăreţ bine armat, jaisabie, scut, arc şi tolbă sau lance[24]. Ei merg în banderia domnilor de pământ, fâceptându-i pe baronii stipendiaţi din veniturile regale, ai căror iobagi se «lătură unităţilor militare ale comitatului, sub comanda căpitanului numit de lege,cornițele sau altă persoană (art. IV). Nobilii sunt ţinuţi, după obicei, să jfarticipe la oaste în persoană, ori de câte ori se ridică regele şi baronii, dar ■mai până la hotarele regatului şi nu mai mult de trei luni pe an în total (art H,IX). Nobilii săraci, fără iobagi sau cu mai puţin de zece, dau la zece nobili pi arcaş destoinic prevăzut cu întreţinere pe trei luni; iobagii lor se adună cu ai altor nobili, până la unitatea de douăzeci[25]. Nobilii bisericii se ridică după vechiul obicei, adică individual (art. I). Dacă cetatea Belgrad sau alte cetăţi de .graniţă de pe Dunăre şi Sava ar fi asediate de duşmani şi regele, prelaţii şi baronii îşi mobilizează ostile, atunci toţi locuitorii sunt obligaţi la mobilizare :cotiform regulamentului[26].

i Dieta de la Tolna din 29 martie 1463 „luând în considerare starea de pri-mejdie şi tulburările necontenite pe care le suportăm din invaziile necontenite pturcilor şi din alte cauze", a proclamat ridicarea generală pentru apărarea ptii de turci[27] şi a adus unele modificări şi completări regulamentului, în scobi creşterii efectivelor. Astfel, de astă dată, prelaţii, baronii şi nobilii având mai mult de zece iobagi sunt ţinuţi să ducă cu sine câte un călăreţ la fiecare sece iobagi[28]. Nobilii cu peste o sută de iobagi să aibă cu ei, desigur pe cheltu-

---

ʸ*Ibidem,* **p. 111, art.V: „universi barones et nobiles ac possessionati homines ubilibet intra** pitum regni constituti, **tam scilicet maiores, quam minores iuxta premissam connumerationem, Btpote** de singulis viginti iobagiones **censum domino suo solventibus cum uno armigero equite tenearmato, gladio, clipeo, pharetra et rcu vel lancea fulcito exercituare teneantur".**

^*Ibidem,* **p. 113, art. XI: „nobiles iobagiones non habentes ...simplices vero et pauperes** Ifciltatem exercituandi in **personis et rebus non habentes numero decern unum pharetrarium** toeum modo pretacto bene **dispositum mittere teneantur cum expensis ad tres menses. Nobiles** raoinferiores, qui pauciores **quam decern habent iobagiones connumerentur cum nobilibus, qui** «llnm habent iobagionem. **Iobagiones siquidern eorum connumerentur cum iobagionibus iliorum nobilibus** usque ad numerum **viginti".**

Ibidem, **p. 113, art. X: „si castrum Nanadoralbense et alia castra finitima cis flumina** Dsnubii et Zawe et in **eorum litoribus adiacentia multitudo inimicorum circumvallaverit et** fainus rex banderia sua **levare voluerit, ac prelatorum et baronum suorum banderia levare** prit, tune omnes regnicole **personaliter secundum connumerationem ad defensionem** «rundem castrorum ire **teneantur".**

Ibidem, **p. 134, art I: „ quod fiat generalis exercitus pro defensione nostra contra mreos.".**

!g *Ibidem,* **art. II: „de singulis decern iobagionibus unum equitem secum ducere debeant".**

iala lor, doi familiari prevăzuți cu platoşă, colan şi cască, lance şi scut *(habeant secum duos familiarios suos cum loricis, collariis, cassidibus, lanceis et clipea* — art. XII). Nobilii de o sesie şi cei având de la unul la zece iobagi participau de astă dată individual *(per singula capita).* Decretul făcea în continuare precizări exprese în scopul evitării oricăror dispense ori sustrageri, fie că este vorb de jurisdicțiile regelui, fie de copii, bătrâni, debili sau văduve de condiție nobilă (art. III-VI). în cetăți puteau rămâne cel mult un castelan cu 3-4 nobili (art. VII), iar la curțile baronilor şi marilor nobili *(potiorum nobilium)* un personal servil precizat, pentru ajutorul familiei (art. VI). Termenul de prezentare în tabără este redus de la 25 la 15 zile (art. X).

Aşa-numitul „decret al încoronării" din 6 aprilie 1464 modifica iarăşi unitatea de recrutare: un călăreț la 12 porți iobăgeşti sau 10 florini; el confirmă prin încorporare şi pe cel din 8 martie 1435 al regelui Sigismund,evidente modificările ulterioare de ordin militar[29]. Chestiunile de apărare revin şi în hotărârile dietelor din perioada următoare, cu rare excepții, privind granița sudică, dinspre turci: utilizarea dării extraordinare de un florin de poartă iobăgească impusă de regele Matia exclusiv pentru necesitățile războiului otoman[30], scutirea locuitorilor, în schimbul acesteia, de alte obligații militare, pe durați determinată, exceptând atacurile armatelor conduse de împărații romanilor şi turcilor, regii Poloniei şi Boemiei şi paşa Rumeliei, cazuri în care sunt ținuți si se ridice după vechiul obicei al țării, fără a se putea răscumpăra cu bani[31]. Extrem de frecvente par a fi abuzurile soldaților aflați în campanie sau în garai zoane, care au adus țara „la cea mai mare pustiire şi mare nemulțumire", cum se exprimau stările la 1478[32].

Vladislav II reia problematica militară la începutul domniei sale, în aşa-nu mitul „decretum maius" din 1492[33], la care participă între alții, în rangul ba ronilor, Gheorghe More de Ciula, banul Severinului. Magnații şi baronii atotputernici, autorii în fapt ai actului, aduceau mai întâi doleanțele lor nemijlo

---

[29] ***Ibidem*, p. 142.**

[30] **Decretul din 2 octombrie 1474, art. VIII,** *ibidem,* **p.** 215; decretul din 29 mai **1475,art.II, *ibidem*, p. 223: „presens subsidium maiestăți sue oblatum** non alias, nisi contra turcos eteis **adherentes exponatur".**

[31] **Decretul din 29 martie 1478, art. III,** *ibidem,* **p.** 239: „ „istis annis **sequentibus prelați barones, proceres, nobiles et quicunque regnicole huius regni** sub quacunque oceasione contra **quoscunque inimicos vestre serenitatis et regni** sui exercituare non teneantur; excepto dumtaxat, **si romanorum et turcorum imperatores ac** Polonie et Bohemie reges ac bassa Românie dum cum **exercitu imperiali hoc regnum maiestatis vestre personaliter** invadere contingeret; quodsi aliquo **casu accideret, tune quilibet regnicolarum iuxta** antiquam regni consuetudinem exercituare **teneatur et nec aliquis se ab ingressu exercitus huiusmodi pecuniis exonerare** et redimere possit".

[32] **Prodan, *Iobăgia*, I, p. 151.**

[33] **CJH, I, Buda, 1779, p. 257-283.**

: dregătorii şi lefegiii regelui de la hotare să nu prade; dacă o fac să fie «iţi ca oricare alt vinovat (art. 17,19), ba şi cu reţinerea făptaşilor, chiar sunt nobili (art. 20); regele să nu proclame ridicare generală, câtă vreme di şi stipendiaţii săi pot să facă faţă; dacă totuşi o face, să nu-i ducă pe ţi, baroni banderiaţi şi pe nobili, nici pe oamenii lor, dincolo de hotar, rtând pe cei plătiţi şi pe dregători (art. 18,19). Dacă totuşi într-atât ar fi de |puterea duşmanilor, încât cu forţele zişilor oficiali şi lefegii regali n-ar lisă le reziste, atunci să se proclame ridicarea generală şi iarăşi se repetă li-iacţiunii la graniţele ţării (art. 19). Se precizează mărimea unei banderii,)de călăreţi, jumătate greu înarmaţi *(armigeri),* cealaltă jumătate cu arme e, numiţi şi husari *(levis armature vulgo huzarones).* Baronii care nu ibanderie participau după rangul, posibilitatea şi numărul iobagilor lor. ilţi nobili şi oamenii posesionaţi de stare mai joasă dădeau un călăreţ la : 20 de porţi sau sesii iobăgeşti întregi. Nobilii de o sesie, adică fără gi.erau ţinuţi să trimită de fiecare zece case sau curţi un călăreţ dotat cu s.scut şi arc manual, eventual şi platoşă[34]. Reţinerea maximă a marii nobi-pufaţă de problemele grave ale apărării, atât de străvezie în textul docu-llui, a fost validată numai de practicarea şi dinspre turci a unui război „de j^i" cu incursiuni peste graniţă, care nu puneau serios în primejdie statul ir.în acest fel, cu puţine excepţii, luptele cu turcii au fost susţinute de gar-nele de pe graniţa sudică şi trupele de lefegii, ajutate uneori de populaţia izonă.

i La 6 mai 1495 dieta, dată fiind pierderea unor fortificaţii dinspre turci şi ibirea altora, impunea regelui măsuri drastice privind întreţinerea şi dotarea ţilorde graniţă *(castra finitima)* cu hrană, armamente *(ingeniis)* şi altele sare, răspunzători de toate acestea şi de activitatea militară propriu-zisă *i*dregătorii acestora, sub pedeapsa necredinţei *(nota infidelitatis* — art. 33). ifelerau pedepsiţi şi cei care scoteau alimente şi arme din acele cetăţi, cum iîntâmplat la Jaice şi Belgrad (art. 35). Ca măsură de prevedere, în cetăţile fcpe graniţa de sud se vor numi de aici înainte doi castelani, unul rămânând în nanenţă la post (art. 36). La dietă au participat între alţii Bartolomeu ragfi, voievodul Transilvaniei, Ioan Corvin, duce de Oppavia şi Liptovia şi al aţiei, Croaţiei şi Slavoniei, Petru Vistier de Măcicaş şi Iacob Gârlişteanu, laiai Severinului[35].

v*Ibidem,* p. 261, art. 20: „ Nobiles siquidem et ceteri possessionati homines minoris status, ^singulis viginti portis seu possessionibus iobagionalibus integris unum equitem decedentem. s autem unius sessionis utputa, iobagiones non habentes, de singulis decern domibus seu riis, similiter unum equitem exercituantem, ad minus lanceam, clypeum et arcu manualem et si (i potent loricam etiam habentem, mittere tenebuntur".

»lbidem, p. 292.

Dieta din 1498[36] a modificat iarăşi baza de calcul pentru recrutarea în ca de mobilizare generală: un călăreţ bine armat la 36 de porţi iobăgeşti, în locds 20 ca până aici. Fac excepţie comitatele sudice, între care Ciongrad, Cenad, Zarand, Torontal, Arad, Timiş şi Bichiş, care trebuie să dea la 24 de porţi un husar, dotat cu scut, lance, platoşă şi coif. Nobilii de o sesie dau un călăreţ la36 de porţi (art. 16). Sunt precizate în detaliu şi obligaţiile bisericii (art. 15), titularii de orice fel şi mărimea banderiilor. In Banat şi Transilvania regele întreţinea din veniturile sale trei banderii, câte una a voievodului Transilvaniei, a comitelui secuilor şi a comitelui de Timiş. Dintre ecleziastici, întreţineau banderii episcopii de Alba Iulia şi Oradea, cel de Cenad (Arad) — 100 de călăreţi capitlul din Alba Iulia — 200. Dincoace de Tisa mai ridicau banderii proprii Bartolomeu Dragfi voievodul Transilvaniei, Iosa de Som cornitele de Timiş, Ioan Ungur de Nădăştia şi alţi magnaţi care deţineau domenii în aceste părţi[3'] Decretul din 8 mai 1500 îl adaugă între „banderiaţi" şi pe Gheorghe Mored^ Ciula în calitate de curtean, la acea dată unul din banii Belgradului[38]. întn demnitari figurează Bartolomeu Dragfi, voievod al Transilvaniei şi comite al secuilor şi banii Severinului Petru Vistier de Măcicaş *(Tharnok de Machkas)*^ Iacob Garlişteanu *(Gerlistye),* cei din urmă menţionaţi şi la 1500[19]. La 1504 apare acelaşi Iacob Garlişteanu, ban împreună cu un alt coleg şi Emeric Dej de Timişel, mare stolnic[40]. în anul 1513 obţinea privilegiul de a întreţine banderie proprie *(gentes exercituantes per se tenere posset)* maramureşanul Petr deDolha[41].

Măsurile de ordin militar de la începutul secolului al XVI-Iea vizai aproape exclusiv sistemul defensiv din faţa Imperiului otoman. Primejdia cea mai mare venea însă din interior, datorită prăpastiei teribile existente între cele două Ungarii: cea a magnaţilor şi cea a ţăranilor şi altor oameni de condiţ modestă. Politica mioapă şi sinucigaşă a aristocraţiei maghiare a reuşit nu doar să elimine treptat ţărănimea din sistemul de apărare a ţării, dar a făcut din ea, ca şi din o parte a micii nobilimi, precum nobilii maramureşeni, un duşman extrem de primejdios, creând astfel premisele prăbuşirii finale.

Regulamentele militare ale regatului ungar erau valabile, în linii mari, şi în Transilvania. în virtutea vechilor sale obiceiuri *(rnore antiquo)* şi autonomi sale, aici „se menţinea mai departe obiceiul tradiţional de ridicare generală pe capete şi a iobăgimii în caz de primejdie"[42]. Aşa, spre exemplu, prevedea a

---

[36] *Ibidem,* p. 292-306.
[37] *Ibidem,* p. 296-297, art. 20-22.
[M] *Ibidem,* p. 311.
[39] *Ibidem,* p. 306, respectiv 315. <°
Ibidem, p. 321.
[41] *Ivânyi, Al5.*
[42] Prodan, *Iobăgia,* I, p. 153.

doua convenție dintre țărani şi nobili din 1437 şi astfel a procedat Iancu de lunedoara după înfrângerea de la Sân timbru din 1442. La 26 aprilie 1463 iaCorvin confirma regulamentul militar aparte al Transilvaniei. Conform tuia, în cazurile de mare necesitate se făcea ridicarea generală, unde nobilii a ceilalți posesionați erau obligați să se ridice individual. în comitatul tunedoara, expus atacurilor turceşti, rămânea pe loc a treia parte, iar în celelalte comitate a patra parte pentru apărare[43]. La ridicările generale erau bbligați a participa pe capete şi iobagii, după posibilități, călăreți ori pedestraşi; după vechiul obicei al țării, a cincea parte dintre ei rămânea acasă la paza Itonfiniilor, castelelor şi altor locuri[44]. Nobilii de o sesie sau fără iobagi mergeau iarăşi pe capete, iar a patra parte rămânea în granițele Transilvaniei, dată ind situația sa expusă[45]. Fruntaşii şi ceilalți nobili înstăriți, care nu se puteau brezenta la oaste din cauza bătrâneții, precum şi văduvele acestora, erau oblitai a trimite în loc o persoană nobilă antrenată de război (art. IV). Conscrierea te făcea de către comite împreună cu nobili cinstiți *(cum probis viris nobilibus)* jleşide congregația comitatensă (art. V). Odată cu omul se luau în evidență şi ., arcul, tolba, lancea, coiful şi celelalte echipamente de luptă, astfel încât laproclamarea ridicării generale, fie prin scrisoarea voievodului, fie prin sabia însângerată *(ense cruenîo)* sau prin alt mijloc rapid, să poată să se prezinte pmaidecât la locul fixat (art. VI). La fel ca în restul regatului, unde tatăl şi fiul **sau** doi frați indivizi trăiau împreună *(uno pane),* la luptă pleca doar unul şi chiar dacă acesta pierea, celălalt nu mai putea fi chemat în acel război (ari. VII). Rămâneau şi castelanii castelelor de siguranță publică şi administraii curților nobililor mai de seamă, împreună cu nobilii fără pământ şi cu ;i necesari „de sânge unguresc" în număr fixat de către recenzori, al căror se cuprindea însă în pătrimea celor rămaşi acasă[46]. Armata nobililor

---

[4J] *Szekely okl.,* 1,164, art I: „Nobiles universi et ceteri possessionati homines, dum in extrema pcessitate exercitus generali proclamatur, per singula capita insurgere tenentur, nisi gravi morbo itsenio impendiantur; ita tamen, ut in comitatu de Hunyad, tamquam predatorum incursipnibus nagisexposito, tertia, in ceteris vero comitatibus Transylvanie quarta eorundem nobilium pars ■nirelinquatur".

[44] *Ibidem,* art. II: „Iobbagiones nobilium similiter capitatim ire ad generales expeditiones ptringuntur, equis et armis instructi, quibus facul tas suppetit, reliqui autem rustici pauperiores Ipedites pixidarii, vel saltem armis rusticanis induti; quinta nihilominus parte eorum, more antiquo ad custodienda confinia et castella atque alia loca domi retenta".

"*Ibidem,*art. III: „Nobiles unius sessionis sive nullos iobbagiones habentes pariter viritim iosurgere obligantur; quartus quisque tamen horum intra fines Transylvanie reservatur".

[46] *Ibidem,* art. VIII: „Item pro custodia castellorum ad publicam securitatem facientium mtellani, pro curiis vero precipuorum dominorum magistri curie, cum illisve nobiles inpossessionati et iobagiones hungarici sanguinis, eo numero..." Expresia atributivă *hungarici* ■pmî a fost interpretată în alt loc (Iorga, *Cavalerii,* p. 80) în sens etnic şi referindu-se doar la Iiobagi. Dacă însă o punem în relație cu toate componentele subiectului multiplu: *castellani* etc.

condusă de voievod nu va putea fi dusă dincolo de granițele regatului; o parte a armatei mai mică condusă de vicevoievod rămânea pentru apărarea Transilvaniei (art. IX). Secuii participau după vechiul lor obicei, două părți la oaste sub cornițele lor sau voievodul care îndeplinea şi această funcție, iar a treia parte acasă (art. X). Pentru dezertori şi instigatori la rebeliune se prevedeau pedepse agravate, pe lângă pierderea averii şi a vieții, prin decapitare, spânzurare, ardere cu fierul roşu *(ferro candente),* fără posibilitatea grației regale (art. 12). în final, erau declarate valabile şi prevederile regulamentului militar al lui Sigismund din 1435. Chiar dacă asupra actului păstrat s-au exprimat, pe buna dreptate, dubii[47], autenticitatea prevederilor sale esențiale este mai presus de îndoială, acestea fiind confirmate de multe alte surse. Este de reținut în mod deosebit, pe de o parte, confirmarea şi pe acest teren a autonomiei Transilvaniei în cadrul regatului ungar, iar pe de alta a rolului decisiv al elementului românesc majoritar în apărarea Transilvaniei în Evul Mediu[48].

7.4. ROMÂNII ÎN SISTEMUL MILITAR AL REGATULUI UNGAR

Calitățile de luptători ale românilor, oameni „foarte viteji şi foarte războinici" în expresia unui umanist contemporan, au determinat antrenarea lor masivă în sistemul militar.al regatului ungar. Practic îi găsim în toate structurile militare ale regatului din epocă, în raport de statutul lor social şi de mărimea domeniului, în cazul nobililor. Nobilii români din comitate participau la oaste individual, conform regulamentelor. La fel cei din districtele româneşti, sul comanda banului sau castelanului. Fruntaşii districtelor participau cu o „lance", adică o mică unitate de 4-10 luptători călare, cum prevăd obligațiile militare ale cnezilor nobili din Timişel la sfârşitul veacului al XIV-lea[4y]. Nobilii condiționări de pe domeniile feudale laice şi bisericeşti intrau în componența banderiei domnului de pământ. Cnezii de pe domeniul cetăților regale, de pildă cei de pe domeniul Hunedoarei, prestau obligația militară la fel ca nobilii, adică individual, în virtutea vechii lor libertăți, sub comanda castelanului. De pe domeniile cetăților regale provenea marea majoritate a noilor nobili din veacul al XV-lea. Ceilalți cnezi îşi însoțeau stăpânul de pământ doar ca auxiliari sau în banderia lor. Sunt indicii după care românii din zonă luau parte şi la obligațiile

---

şi cu rolul lor clar exprimat de elemente de siguranță în spatele frontului, vom face automa legătura cu condiționările repetate puse de dietele ungare suveranilor, acelea de a numi în dregătorii importante, inclusiv cele de la hotare, numai „unguri". E vorba desigur, în toate cazurile.de locuitori ai regatului ungar.

47 Prodan, *Iobăgia,* I, p. 153.

48 A se vedea argumentația noastră în *Românii în lupta antiotomană.*

49 Pesty, *Szoreny,* III, p. 11.

: ale secuilor şi saşilor, în cazul în care satele româneşti împărtăşeau tobligaţii sau, în cazul saşilor, recrutarea se făcea tot mai mult pe bază de .Pe aceeaşi bază şi-a organizat şi modernizat armata regele Matia Corvin, I multor români de condiţie liberă posibilitatea de a servi în garnizoanele cetăţi regale, la curte ori în suita unor înalţi dregători. Numărul isiderabil de comandanţi militari şi zecile de acte privilegiale acordate nilor reprezintă doar partea vizibilă a unui aisberg, format din miile de i care au susţinut cu sângele lor edificiul de stat. în cadrul sistemului siv al regatului ungar rolul militar al Transilvaniei era unul de cea mai {importanţă, iar contribuţia românilor, în lipsa unor date pozitive, o putem i totuşi ca apreciabilă[50]. în acest sens ni se pare semnificativă atitudinea linului Paul Tomori, fost castelan al Făgăraşului şi bun cunoscător ale urilor de aici, care îşi îndemna la 1526, cu trufie sinucigaşă, suveranul aflat um către Mohăcs să nu-1 mai aştepte pe Zapolya cu ostile Ardealului, ca să lîmpartă gloria cu românii[51].

0 discuţie aparte comportă aici problema prezenţei românilor în oastea silvaniei cu o unitate distinctă în perioada la care ne referim. Dacă faptul B constatabil şi firesc până la mijlocul secolului al XlV-lea, până când mai ţionează o entitate politică românească reprezentată în congregaţiile ţării, 1 turnura nefastă din timpul domniei lui Ludovic de Anjou, ne-am aştepta io asemenea supravieţuire a vechilor libertăţi să fie anihilată, iar românii, rdacă majoritari ca nobili în unele unităţi administrative, să fie cu totul nulaţi în noile structuri atotstăpânitoare ale statului ungar. Cu toate acestea, i secolul al XV-lea avem cel puţin trei menţiuni explicite ale unei unităţi nete pe criteriul etnic a românilor în oastea Transilvaniei. Prima este legată enoul regulament militar din anii 1432-1433 şi provine de la cea mai înaltă ritate de stat. „Nobiles Walachi" din Transilvania sunt prevăzuţi, alături de Iţişi secui să pornească „cu puterea (lor)"[52] în cazul mobilizării contra turci- . Este de reţinut reapariţia românilor nobili ca factor militar recunoscut tr-un moment de cumpănă pentru statul ungar, când pericolul otoman în

---

[50] *Istoria militară,* p. 36: „...în secolele XV-XVI românii din Transilvania — deşi lipsiţi de ipolitice — au dus greul luptelor pentru apărarea ţării lor ...".

[5] Şincai, *Hronica,* II, p. 205: „Zic unii că şi aceea ar fi zis Paul Tomori despre ardeleni, că jţle trebuie ungurilor românii la biruinţă! carea, de au fost aşa, destul de rău au vorbit, căci irii numai până atunci au fost pururea biruitori, până când au fost una cu românii, iară după (s-au despărţit de români, mai tot reu le-au mers".

[5] *Decreta I,* p. 420: „nobiles Walachi partium Transsilvanarum — cum tota potentia". îstivă ne apare pentru ineditul situaţiei publicarea textului în *HD,* 1/2, p. 567, astfel: I, Siculi, Nobiles, Valachi partium Transsilvanarum cum potentia". Prin intercalarea vir- ei,de către editor (sau de către sursa sa !) se schimbă cu totul sensul sintagmei. Istoriografia lacumun veac nu putea accepta ideea unei nobilimi româneşti nici măcar accidental.

ascensiune impunea reformarea radicală a sistemului defensiv[53]. Exact în aceiaşi ani, în Banat, se consuma eşecul formulei unei mărci cruciate a cavalerilor teutoni, în favoarea structurilor militare tradiționale al populației româneşti. Cea de a doua mențiune explicită o avem după două decenii dintr-un izvor italian, un raport al ambasadorului venețian Sebastiano Baduariodin. 1475-1476 care estimează, desigur, pe baza unor informații oficiale, componența trupelor ungaro-române care pot fi mobilizate contra turcilor. Din Transilvania înregistrează, între alții, pe români *(Valachi)* în număr de 2000, „care sunt lăudați mai presus de toți (pentru luptele) contra turcilor; care sunt din neamul amintitului rege serenisim (=Matia Corvin) şi care au luptat întotdeauna alături şi de părintele său şi de maiestatea sa"[54]. Pe lângă specializarea în luptele cu turcii, atât de notorie şi apreciată în epocă, şi legătura cu casa Corvineştilor, subliniate explicit de acest izvor, istoricii au mai remarcat ponderea forțelor militare româneşti din Transilvania, Țara Româneascii şi Moldova în ansamblul trupelor antiotomane coordonate de regele Ungariei, care se ridica la circa 87,5% din total[55].

în fine, a treia mențiune o face Bonfinius în descrierea luptei de pe Câmpul Pâinii din 13 octombrie 1479. Românii *(Valachi)* au luptat în aripa dreaptă a dispozitivului de luptă comandat de voievodul Ştefan Bâthori şi, în ciuda efortului depus, au suferit mari pierderi. Oastea ardeleană era constituită din nobili, saşi, secui şi români[56], între nobili fiind consemnați de alte surse şi nobilii români Bartolomeu Dragfi şi Ioan Oancea de Ciula, castelanul Ungurasului[57].

Cele trei consemnări pe parcursul a circa o jumătate de secol nu prezintă nici o obiecție privind veridicitatea şi exactitatea surselor. în schimb, nici una nu adaugă alte informații privind acest corp de oaste format din români sau nobili români. Acest fapt istoric deosebit de important ridică, în opinia noastră, două probleme care se cer analizate: cea a semnificației sale intrinsece şi cea a bazei teritoriale a recrutării acestei unități „naționale".

în privința primei, observăm că istoriografia noastră a remarcat cele trei exemple citate cel mult ca fapt militar, ilustrând rolul românilor în sistemul defensiv al Transilvaniei. Noi vedem aici şi o determinație politică, anume că,

---

[53] Cf. observația lui Popovici, *Istoria,* p. 176.

[54] Iorga, *Acte şi fragmente,* III, p. 101: „di Transilvania sono Valachi e quali sono lodat inanzi a tutti contra e Turchi; che sono de la heredita di detto serenissimo Re e che semprehanno pugnato di compania et suo genitore et con la Maestă propria". Şt. Pascu, citind greşit un studiu al lui Iorga din 1926, publicat în RHSEE, pune informația în dreptul anului 1448 *(Rolul cnezilor,* p. 55 şi recent în *Voievodatul,* IV, p. 464).

[55] Un comentariu recent la Pop, *Istoria Transilvaniei,* p. 203.

[56] *Bonfinio,* p. 604.

[57] Drăgan, *Aspecte,* p. 909.

■cest corp reprezintă o supravieţuire a vechiului statut al românilor, de entitate ■tlcătuitoare de stat, la fel ca şi districtele, scaunele de judecată ale acestora sau Instituţia voievodală. Opinia se cere desigur demonstrată pe larg într-un studiu [separat, care să reconsidere şi alte menţiuni documentare referitoare la compo-knţa oştilor ardelene din secolul al XV-lea, mai ales sub Iancu de Hunedoara. ijlomânii" voievodului par a fi nu numai componenţii banderiei sale, recrutaţi lin cuprinsul domeniului său, ci şi formaţiunea militară de sine stătătoare a imanilor din Transilvania, acum aflată sub comandant naţional propriu. Aşa | apar, spre exemplu la Varna, în linia a doua sub comanda directă a voievodului, I intervenind în momentele de cumpănă pentru restabilirea situaţiei[58].

Cât priveşte originea lor teritorial-administrativă, corpul de „nobiles va-i" la 1433 şi „valachi" la 1476-1479 din Transilvania, aceasta poate fi iumaiHunedoara şi Haţegul. Doar aici românii nobili, cei chemaţi în totalitate iibarme, erau majoritari într-o structură administrativă. Haţegul se bucura şi Isecolul al XV-lea de autonomie şi funcţionarea unor instituţii româneşti, cu [caracter administrativ-juridic, care chiar ar presupune şi o organizare militară Specifică. Ei sunt din neamul şi din moştenirea *(eredità)* regelui Matia, adică ^comitatul ai cărui comiţi şi stăpâni necontestaţi erau de trei decenii [Corvineştii. Făgărăşenii nu pot fi, ei nu sunt desemnaţi de nobili şi nici nu au paie în lupta cu turcii, cum spune izvorul din 1476, iar la 1433 ţineau încă de nara Românească. A-i pune pe nobilii români din tot Ardealul într-o unitate aparte este cu totul neverosimil. Asta în cazul *Valachi-\ox* de la 1476.

n privinţa numărului de 2000, este de văzut iarăşi şi comparat. Să fie oastea Hunedoarei sub o comandă aparte, ori cea mai numeroasă, mai vestită, bri singura dominată de români — numai unele sau toate la un loc!? Referinţa jţcalităţile militare în lupta antiotomană de la 1476 pot fi puse în legătură şi cu privilegiul pentru haţegani din 1494, care se întemeiază exact pe aceleaşi pnsiderente. Vrancici în secolul următor îi cunoaşte pe haţegani ca pe singura lobilime „naţională" a românilor din Transilvania, creată şi menţinută datorită lentelor în luptele cu turcii, se subînţelege, într-o structură militară individuala, aparte. Dispariţia acestei formaţiuni militare distincte din oastea Transilvaniei în secolul al XVI-lea însoţeşte emergenţa sistemului politic al celor trei puni politice privilegiate, proces întârziat câteva decenii după represiunea fescoalei din 1467.

---

[5]Un contemporan, Andrea del Palatio menţionează „oastea valachilor", prin care se înţeleg pîndoială şi trupele sale ardelene şi bănăţene, care luptau totdeauna sub comanda sa directă, pe logicele din Ţara Românească. Cf. *Istoria României,* II, p. 440; Dan, *Armata lui Iancu,* p. 102; preşan, *Iancu,* p. 107.

7.5. CONTRIBUȚIA LA RĂZBOIUL ANTIOTOMAN; ROLUL ROMÂNILOR ARDELENI ÎN CRUCIADA TÂRZIE

Segmentul de timp ales pentru pentru cercetarea noastră se situează undeva la mijlocul perioadei 1420-1521, de asalt decisiv al Imperiului otoman asupra Europei. La capătul intervalului stă căderea Belgradului, cheia Ungariei şi a Europei Centrale, iar la începutul său prima intervenție de proporții în Transilvania şi cel dintâi atac asupra Moldovei, care au marcat o fază agravanta a asaltului otoman asupra creştinătății. Ajunse în prima linie, Banatul mai întâi, apoi şi Transilvania, au demonstrat destul de repede că orice şansă de izbândire a efortului defensiv al regatului în aceste părți este legată de antrenarea românilor cu structurile lor administrativ-militare şi chiar a celor de condiție servilă la lupta antiotomană. După eşecul sistemului defensiv tradițional al regatului şi a încercării anacronice a instalării cavalerilor teutoni la Severin, în anii '31 reapar comandanți români, corpul de oaste distinct în armata Transilvaniei precum şi un regulament nou de recrutare în caz de mobilizare generală, apelând şi la iobagi, ceea ce avea darul să sporească simțitor rolul elementului românesc. Deşi nu a fost îndeajuns subliniat, faptul în sine al ridicării unui nobil român — Iancu de Hunedoara — în funcții de maximă importanții în regatul ungar, ca acelea de ban al Severinului şi voievod al Transilvaniei, la capătul unui deceniu în care *nobiles valachi* apar cu pregnanță în actele oficiale, are o semnificație cu totul excepțională. în momente de profundă criză a statului ungar cum au fost anii 1437-1441, agravată de creşterea presiunii otomane, ascensiunea lui ne apare datorată nu atât calității de nobil şi unei cariere individuale aparte, cât calității lui de *exponent al „partidului militar" al românilor din Hațeg, Hunedoara şi Banat,* care îşi dovedise acum rolul decisiv în apărarea fruntariilor amenințate. De aici încolo românii nobili şi cnezi vor sta alături de familia Hunedorenilor, participând la toate marile fapte de arme ale epocii care le poartă numele[59].

Izvoarele narative sunt destul de parcimonioase în privința nobilimii române; în spiritul cunoscut al concepției medievale, apar numiți doar factorii majori ai istoriei: suveranul, marii dregători, nobilimea nediferențiată, unitățile administrative etc. Nobilii români apar rarisim cu acest nume sau individualizați şi în câteva rânduri ca factor național: români *(Valachi).* Este de-a dreptul descurajant să-i cauți prin cronicile contemporane şi de-a dreptul falsă chiar cea mai cuprinzătoare imagine realizată pe baza acestor izvoare. In schimb, documentele contemporane, mai cu seamă emanate de cancelaria celor doi mari Corvini, deşi elaborate cu totul în alt scop, sunt adevărate *res gestae* ale virtuților militare româneşti din epocă. Pe baza lor se poate reconstitui

---

[59] Pascu, *Rolul cnezilor;* Drăgan, *Lupta antiotomană.*

[întreaga epopee eroică a acelor ani, amploarea participării elementului românesc, galeria eroilor individuali şi a familiilor care au asigurat strălucirea unei ■poci[60]. Aceste acte, în fond acte de proprietate, au valoarea izvorului direct, Nemijlocit, necontestabil, întrucât faptele de vitejie însăilate sunt relatate şi [dictate scribului de însuşi Iancu, de regele Matia sau de înalţi dregători, în pre-' zenţa autorului lor, a unor membri de familie sau a urmaşilor, şi ele sunt de notorietate publică. însăşi consemnarea lor are un scop precalculat, uneori (eclarat, de stimulare a virtuţilor ostăşeşti şi civismului contemporanilor, preranîn acest act regal din 1463 destinat unui viteaz maramureşan: „voind, aşadar, să împodobim prin munificenţa regească faptele vrednice de amintire lleunor supuşi ai noştri, astfel încât ceilalţi supuşi avizi de laude şi doritori de iorie să-şi dea silinţa de a se apuca de o faptă mare şi demnă de amintire cu pmai mare putere şi de a-şi asuma în cel mai înalt grad eforturile şi străduinlîhtoate..."[61]. Sau ca acest preambul la biografia eroică a unui ilustru haţegan jcamdin acelaşi timp: „căci, în acest fel, şi regilor li se va lăuda înţelepciunea şi opuşilor li se aprinde inima pentru a etala mai fierbinte faptele virtuoase"[62]. Iestul de frecvent faptele concrete sunt ascunse după formule generale: gnerite", „fapte de arme", „fapte de credinţă" ş.a; momentul şi locul eliberării prtrimit însă direct la o campanie în desfăşurare sau la una abia încheiată. Ne iffim astfel în situaţia privilegiată de a putea individualiza zeci de luptători jomâni, altfel anonimi, care s-au remarcat pe toate câmpurile de bătălie ale centrului şi sud-estului Europei din intervalul temporal studiat. I La începutul lunii august 1440, la mai puţin de o lună de la încoronarea sa, Regele Vladislav I emitea o serie de acte pentru nobilii români care se găseau în partida sa, în frunte cu banul Severinului Iancu de Hunedoara, aflată în luptă cu pa reginei Elisabeta. Iancu primea şi el un act de donaţie, care aminteşte fflptele fratelui său Ivaşcu (Ioan cel Tânăr) cu turcii în Ţara Românească, unde isese rănit[63]. Alături de el s-au mai aflat Ladislau şi Dej din Timişel[64], Dio-

"'*Ibidem.* în studiul său, prezentat la şedinţa festivă comemorativă a luptei de la Belgrad din IIseptembrie 1956 ţinută la Academia română, Ştefan Pascu a oferit pentru prima dată imaginea |e ansamblu a epocii lui Iancu de Hunedoara, reieşită cu precădere din cuprinsul cvasi-totalităţii Surselor documentare.

' " „...volentes igitur subditorum nostrorum quaslibet res memoratu dignas regali ■inificentia decorare, ut reliqui subditi avidi laudis et cupidi glorie magnum et memorabile faun summa ope aggredi laboresque et rerum omnium industriam ultro suscipere enitantur..." *mklyi,* 263, actul de danie din 26 februarie 1463 pentru alesul Ambrozie de Dolha).

[62] Dania din 18 decembrie 1462 pentru Ioan Cândreş de Râu de Mori, în *HD,* II/2, 1138-140: „hoc modo enim et regum laudabitur discretio et subditorum animus ad exhibenda leravirtutumferventius accendetur". I [a]*Teleki,X,p.9O.*

[M]Feneşan, *Documente bănăţene,* 3.

nisie de Mâtnic[65], Nicolae de Măcicaş[66], Coposu de Vad[67]. Cei doi din urmă îşi pierduseră actele de proprietate în marea invazie turcească din anul 1438.

în vara anului 1441 Iancu, în calitatea recentă de voievod al Transilvaniei şi comite de Timiş, îşi conducea oştirea la victorie asupra beiului de Semendrii într-o incursiune pe teritoriul Serbiei ocupate de turci. Cu acest prilej îşi pierdea, se pare, pe fratele Ivaşcu, cu care împărţise până atunci faptele de arme, averea şi funcţia de ban al Severinului, pe care îl înmormânta în catedrala episcopală din Alba Iulia, devenită de aici încolo necropola familiei[68]. Este prima victorie antiotomană importantă oferită regelui pe care îl întronase, care, la rândul său, îi elogia faptele de arme şi de fidelitate într-un act de danie din 2 octombrie a aceluiaşi an[69]. „Lângă Belgrad" *(circa Nandor Albam)* a luptat şi Cândreş de Sălaşu[70], tot acolo Ioan Cândea cu trei fiii ai săi şi fratele său Cândea de Râu de Mori[71].

Cu luptătorii săi ardeleni, apelând în situaţie disperată şi la mobilizarea generală, Iancu a reuşit să transforme în numai cinci zile înfrângerea de la Sântimbru în victoria de la Sibiu din 23 martie 1442 asupra armatei de invazie a lui Mezid-beg şi tot cu ei a repurtat la 2 septembrie acelaşi an strălucita izbândă de pe Ialomiţa, marcând cu această ocazie începutul marilor sale campanii ofensive peste linia Dunării şi legarea ţărilor române şi Ungariei într-un singur front de apărare a Europei de la Adriatica la Marea Neagră[72]. Ca participanţi la aceste evenimente apar în documente Cândreş de Sălaşu[73], Nicolae de Bizere[74], Cândeştii din Râu de Mori[75] ş.a.

în oastea sa şi în garnizoanele de la Dunărea bănăţeană Iancu avea sprijinul unor vechi tovarăşi de arme şi familiari din Haţeg şi Banat, precum nobilii din Râu de Mori, Densuş, Ciorna sau Bizere. „Vitejii şi nobilii" *(strenui et nobiles)* Mihai de Cerna cu vărul său Vasile al lui Stoian, Muşina şi Sandrin de Densuş

---

65 *Ibidem,* 2.

66 *Pesty, Krasso,* 111,286.

67 *Izvoare Haţeg,* I, 86.

68 Mureşan, *Iancu,* p. 73.

69 Donaţia pentru târgul şi districtul Dobra din comitatul Hunedoara, în *HD,* 1/2,574, p. 677-680. '

70 *HD,* 1/2, p. 709.

71 *Izvoare Haţeg,* I,114.

72 Mureşan, *Iancu,* p. 79-80; *Istoria militară,* II, p. 230.

73 *HD,* 1/2, p. 709 „secundo in Transilvanis circa locum Kapu ac tertio in Transalpinis partibus".

74 *DRH,* D, I, p. 375-377.

75 *Izvoare Haţeg,* I, 114: „circa .. .Zent Imbre, Kapu, in Transalpinis partibus". Precizarea de la nota 59 şi succesiunea de faţă vin să aducă lumină în discuţia privind localizarea luptei de la „Kapu". Locul bătăliei victorioase de după Sântimbru este de căutat cu siguranţă în Transil vania la o trecătoare.

şiNicolae de Bizere au cheltuit în intervalul 1438-1443 5000 de florini pentru ■treţinerea cetăţilor bănăţene: Severin, Gureni, Orşova, Peciu, Sviniţa, Caransebeş şi Mehadia „pe cheltuiala şi banii lor, de unde şi cum au putut să-i obţină, *mră a avea nici o poruncă în această privinţă"* (s.n.) şi, de asemenea, au ■strat numitele cetăţi „cu credinţă, contra preacruzilor turci, nu fără eforturi «e şi cheltuieli şi chiar cu pierderea unora dintre familiarii lor iubiţi"[76], ■proborat cu faptele de arme ale lui Iancu de Hunedoara, între altele, ban de ■everin, acest act reprezintă o dare de seamă a primei conduceri integral Româneşti a banatului Severinului în cadrul regatului ungar.

Asupra „campaniei celei lungi" dintre octombrie 1443 — ianuarie 1444 i relatări documentare numeroase ilustrând un eveniment excepţional şi o ticipare românească masivă şi eroică. în două scrisori către braşoveni, prima] 3 decembrie 1443 scrisă, chiar „pe drumul expediţiei noastre militare de la Sofia către Adrianopol", iar a doua din 6 ianuarie 1444 dată în oraşul okuplie din Serbia, pe drumul de întoarcere, presărat şi el cu importante ciocicu armatele otomane, Iancu de Hunedoara însuşi, conducătorul expediţiei, i detaliat şi cu mândrie principalele momente ale campaniei victorioase[77]. Nrei de Peşteana, probabil căpitan în oastea voievodului, familiar al său şi *$regius,* a fost beneficiarul a două danii regale de moşii în comitatul Hunea,una din 13 ianuarie la Kwswz (Serbia), cealaltă la Belgrad în 26 ianuaje[78]. Ecourile documentare ale marii campanii sunt constatabile până târziu în lanului 1444, luptătorii beneficiari fiind Dumitru de Râu-Bărbat[79], Cândreş i Sălaşu, familiar al voievodului[80], Filip de Vad[81]. „Alesul" Nicolae de e, căpitan în oastea lui Iancu şi familiar al său, „în toate ciocnirile pe care i avut cu turcii la ducere şi la întoarcere, între primii pătrunzând în mij-1 întăriturilor duşmanilor şi arătând multe dovezi de bravură şi vitejie în osul nostru, s-a făcut plăcut maiestăţii noastre"[82]. Ştefan de Fărcădin s-a re-at şi el în „războiul bulgăresc", îndeosebi în luptele de la Zlatiţa în munţii ilcani şi la muntele Cunobiţa, pe drumul de întoarcere la graniţa Serbiei, unde i să cruţe vărsarea sângelui său, pe mulţi duşmani i-a străpuns cu mâna lui [a slăbit foarte tare fortificaţiile acestor duşmani înfipte în culmea zisului nte, fără să ţină seama de ploaia săgeţilor care zburau şi de drumul de străbătut din cauza lemnelor tăiate şi a pietrelor, ne-a dat un mare prilej al

---

[76] *HD,* 1/2, p. 685, actul regelui Vladislav, la propunere banilor de Severin, din 12 martie |43,prin care beneficiarilor li se zălogesc posesiunile Recaş şi Zegehaza din comitatul Timiş, «le lui Stanislav de Recaş, mort fără moştenitori. *VUb.V,* 2469, respectiv 2472.

[71] *Izvoare Haţeg,* 1,96 şi 97.

■tom, 98.

WHD,I/2,p.7O9. ;"

Izvoare Haţeg, 1,102.

strălucitei victorii dobândite"[83]. La Zlatița *(prope montem Zlathycza)* s-au distins şi frații Dej şi Ladislau de Timişel[84] şi, de asemenea, tot acolo *(Arankapu)* Cândeştii din Râu de Mori[85]. într-o danie pentru Ioan Cândreş de Râu de Mori, peste aproape douăzeci de ani, regele Matia remarca participarea acestuia la „războiul în care răposatul nostru părinte, după ce a străbătut Serbia şi Bulgaria contra turcilor şi a pătruns până la hotarele Rumeliei, în care campanie, după ce a dat numeroase bătălii fără seamăn, dobândind întruna victorii, a adus înapoi armata în bună stare, încărcată cu o pradă uriaşă în oameni şi lucruri ale duşmanilor"[86]. Ungur de Băieşti, familiar al voievodului, s-a distins în fruntea unei unități de cavalerie în luptele de lângă Niş, pe râul Morava, unde „străpuns de lănci şi răni şi-a dat viața luptând sub ochii noştri, ca un viteaz cavaler al Crucii şi astfel, acea victorie a noastră, de mare laudă, repurtată lângă zisul oraş, s-a obținut cu multa vărsare a sângelui său"[87]. Participând şi regele în persoană,la campanie au luat parte şi maramureşenii, fiind menționați documentar Simion de Bocicoiel[88] şi Mihai Tatul de Ialova, împreună cu nobili nenumiți din alte 17 localități[89].

împrejurările cunoscute ale dezastrului de la Varna au făcut să lipsească documentele contemporane cu destinație românească. Referirile la nefericita

---

[82] *DRH,* D, I, p. 375: „certorumque getium armatorum prefati wayuode capitaneatum gerendo, in omnibus conflictibus, quos in ipso progressu et regressu cum eisdem turcis habuimus, inter primos, se inter hostium caterva medius ingerendo, multaque miliție et strenuitatis exercitia ad usum nostrum exhibendo, maiestăți nostre se gratum reddidit".

[83] *Izvoare Hațeg,* I, 107: „in primis iam fere Rascie terminis ad montem Cunobiza diclum constituti essemus ibidemque quamplurimas validissimosque nefandissimorum turcorum qui na exercitumque continuo haud exiiguis interiectis distantiis insequi et vexare audebant insultus ingenti clade et victoria repetitis vicibus confingissemus, ipse Stephanus predictus de Farkadyn, tune non parcendo sanguinis sui effusionem permultos hostium propria mânu confoderit ipsaque eorundem hostium castra vertici dicti montis insita non obstante advolantium telorum torrenteai vie incisorum lignorum saxorumque importunitate validissime concusserit taliterque reportat! per nos victorie amplam dederit oceasionem".

[84] Pesty, *Oldh ker.,* p. 70-72.

[85] *Izvoare Hațeg,* 1,114.

[86] *HD,* II/2, p. 138-140, actul din 18 decembrie 1463: „in bello quo ipse condam domim genitor noster regnum Rascie et Bwlgarie transgressu in Turcos usque ad oraş Romani penetrasset, in quoquidem congressu crebris precipuis vero factis preliis, continuas adeptus victorias, ingenti hostilium hominum et rerum preda honustum exercitum salvum reduxisset".

[87] *HD,* 1/2, p. 761-762, actul guvernatorului din 6 mai 1449. Hunedoara, pentru Niculafit eroului: „prefatus Ongor telis et vulneris confossus, vitam, velut strenuus cruciş dominice miles dimicando nostro in conspectu, posuit, sicque victorie tune nostre ad dictam civitatem habite, non ultimam laudem cum sanguinis sui larga effusione reportavit".

[88] *Mihalyi,* 190.

[89] Dl. 62.826. Participare sugerată de data actului 30 martie 1444 şi caracterul speciala privilegiului: imunitatea juridică.

■tpediție cruciată apar însă în anii următori în acte emise de guvernatorul Iancu pentru oștenii săi sau urmașii lor. La Vama pare să fi murit Gheorghe Mariș de Kuhea, al cărui cnezat este dăruit de Iancu la 1447 fratelui său Simion[90]. Dej și tadislau de Timișel s-au acoperit și ei de „laudă, onoare și glorie", făcând Ifovada multor virtuți cu totul remarcabile[91]. Cândeștii din Râu de Mori: Ioan Kândea cu fiii Cândreș, Ladislau, Nicolae și fratele Cândea sunt amintiți ca participanți la lupta de lângă Marea Neagră *{prope Nigram Mare),* chiar în mai pute acte[92]. La luptele din perioada anterioară, cu turcii și alți dușmani ai regatului, au luat parte și Dan de Cinciș[93], Bucur de Fărcădinul de Sus[94], Petru pFârcădinul de Jos[95], Mihai de Peșteana, curtean al guvernatorului[96] , Ioan de îla cu rudele sale Nicolae și Dionisie de Densuș[97], Mihai Tatul și Bogdan de ilova[98], beneficiari ai unor acte de danie din anii 1447-1448.

Ultima expediție ofensivă a lui Iancu de Hunedoara, încheiată nefericit pe [CâmpiaMierlei (Kossovopolje) în Serbia în zilele de 16-18 octombrie 1448, a fost iarăși puternic susținută de luptătorii români, sursele menționând chiar și Jeîruțași români, aflați în tabăra căzută pradă învingătorilor[99]. înfrângerea și ficultățile guvernatorului din anii următori, schimbarea direcției acțiunii sale {militare către frontiera de nord-vest a Ungariei, cu participare românească mai i au determinat și rarefierea actelor de danie în această perioadă. Lupta de 6Câmpia Mierlei *(in campo Rigo)* este pomenită doar în acte târzii, precum Idin 18 decembrie 1462 pentru Ioan Cândreș de Râu de Mori, care, în istă luptă „cu însuși domnul turcilor în persoană și cu toată puterea sa", la 1 ca și în cele dinainte, „mereu a stat în persoană cu părintele nostru, pe post 5 soldat viteaz"[100]. Aici pare să fi murit maramureșanul Bogdan de Ialova[101],

"Mi/ia/yi, 194, actul din 20 ianuarie 1447 al guvernatorului Iancu pentru Simion de Cuhea, în cetatea Tolna, la finele războiului cu Frederic al Austriei.

" Pesty, *Olăh ker.,* p. 71: „radicatam in in ipsis constantiam et sinceram fidelitatem, multis fesignioribus virtutibus in ipso conflictu, non sine ipsorum sanguinis effusione ac carorum piiliarium amissione, semper prefati domini noștri regis demumque nostro lateribus adherendo, studuerunt approbare, ipsisque laudem, honorem atque gloriam accumulare".

[92] *Izvoare Hațeg,* I, 114, actul guvernatorului din 15 aprilie 1447; *HD,* II/2, p. 138-140, pul regelui Matia din 18 decembrie 1463. ["Daniadin 18mai 1447,Timișoara,înAMN,24-25,1987-1988,p.274-275.

[94]Donația nouă a cnezatului din 28 mai 1447, Timișoara, regest în *Izvoare Hațeg,* 1,121.

1)5 lbidem, U2. ; * *lbidem,* 129. L

"*Ibidem,* 131. *i* "*Mihalyi,* 196. ■ *

Apud Mureșan, *Iancu,* p. 166.

[100] *HD,* II/2, p. 139: „Ipse Johannes Kenderes semper pro strennui militis officio, cum iodem domino genitore nostro personaliter interfuit". I "" *Mihalyi,* 232.

care nu mai apare ca fiind în viață după această dată. într-un act din 1481 nise relatează un episod dramatic al luptei din Kossovo în care au fost implicați „spectabilul şi măritul Ioan Voievod, guvernatorul Ungariei, de fericită amintire" şi „nobilul şi vestitul cnez Teodor" din Bretelin. Autorii relatării, cnezii şi locuitorii din districtul cetății Deva, arată în continuare că „atunci când răposatul Ioan Voievod împreună cu armata sa fusese nimicit în Câmpia Mierlei de către preastrălucitul împărat al turcilor şi, la locul luptei, însuşi domnul voievod Ioan fusese doborât de pe calul său şi căzut la pământ, numitul Teodori-a dat calul său domnului voievod, cu care a reuşit să scape din mâna duşmanilor şi inamicilor săi"[102].

Emiterea de acte cu destinație românească s-a amplificat în anul 1453, odată cu preluarea guvernării de către regele Ladislau V Postumul. Cu prilejul confirmării actelor de proprietate, sub influența lui Iancu de Hunedoara, s-a întocmit de către cancelaria regală un formular special cu destinație românească[103]. Partea introductivă a acestuia cuprinde referințe generale rezumative ale meritelor beneficiarilor în luptele antiotomane: „noi, ținând seama de faptele de credință şi de slujbele credincioase şi de bunăvoie ale credincioşilor noştri... despre care am aflat că, împotrivindu-se cu bărbăție viclenilor turci, cei mai cruzi prigonitori ai numelui de creştin, care obişnuiau să năvălească în chip duşmănos în părțile de jos ale pomenitului nostru regat al Ungariei, să-i jefuiască pe locuitorii lor şi să-i ducă în cruntă robie, şi stând împotrivă cu bărbăție în mai multe rânduri şi luptând cu aceştia, prin vărsarea din belşug a sângelui lor şi chiar a mai multora din scumpii lor frați şi consângeni şi slujitori ai lor, s-au silit să se facă plăcuți şi iubiți, după cerința putinței lor..."[104]. Beneficiari ai acestor acte par a fi doar luptătorii hațegani ai lui Iancu de Hunedoara, desemnați ca români sau aparținători unui district românesc: Ioan, Valentin,

---

[102] *HD,* II/2,240: „quomodo spectabilis ac magnificus quondam Johannes Waydaguberaalor regni Hungarie etc. felicis recordationis nobili et famoso Theodoro kenezio possessionem... pro fidelibus serviciis ipsius Theodori specialiter dum prefatus quondam Johannes Wayda in Campo Rigomezeje (!) per serenissimum imperatorem thurcorum simul cum gentibus suiş prostratus fuisset et ipse dominus Johannes Wayda in loco certaminis de equo suo in terram prostratus et dejectus, annotatus Theodorus equum sub ipso habitum eidem domino wayde contulisset, per quem manus inimicorum et hostium suorum evasisset, dedisset..."

[103] Rusu, *Un formular.*

[104] *Izvoare Hațeg,* I, 169: „nos consideratis fidelitatibus ac fidelium serviciorum gratuitis meritis fidelium nostrorum ... quibus ipsi uti didicimus contra perfidos Teucros, christiani nominis crudelissimos persecutores, qui inferiores partes pretacti regni noştri Hungarie hostilitei invadere et predare, incolas earundem in diram servitutem ipsorum abducere consueverunt plerisque vicibus se viriliter opponendo ac cum eisdem bellando cum copiosa sanguinis suorum effusione plurimorum etiam carorum fratrum et consanguineorum ac t'amiliarum suorum nea prefato regno nostro Hungarie sacreque corone nostre regie et etiam nobis iuxta eorura possibilitatis exigentiam se gratos reddere studuerunt..."

ialusin, Badea şi Petru de Râu Alb[105], Ioan de Ciula, Dusa şi Dionisie de Bensuş[106], Ioan, Dionisie, Sărăcin de Sălaşu cu rudele lor[107], Dumitru de Râu Bărbat[108], Mihai, Ioan şi Basarab de Râuşor[109], Ştefan şi Simion de Săcel[110], Benedict de Vad[1"], alesul Ioan Cândreş de Râu de Mori[1'2]. Această serie de ptecu caracter teritorial circumscris anticipează privilegiile globale răsplătind lupta lor antiotomană acordate bănăţenilor şi haţeganilor. i în primăvara şi vara lui 1456, în timpul mobilizării pentru apărarea Belgradului, au trecut prin Buda, obţinând acte regale maramureşenii: Ambrozie de [Dolha[113], Simion şi Ioan de Cuhea[114], Nan fiul lui Hotico de Vişeu cu fraţii !săi"[5],Toma şi Ioan Hosu de Apşa de Mijloc cu alte rude şi vecini din Apşa de Mijloc şi Apşa de Jos"[6], Petru Gherheş şi alţi nobili din Sarasău şi Săpânţa[117]. Trecut în eternitate odată cu ultima sa mare victorie, la Belgrad în 1456, [lancu de Hunedoara încheia astfel o epocă de afirmare maximă pe plan militar aromânilor din Transilvania şi Ungaria. Calitativ, prin exponentul lor lancu de Hunedoara, ban al Severinului, voievod al Transilvaniei, guvernator al Unga-piei şi căpitan general al oştilor regatului până la moartea sa şi prin unităţile militare de elită recrutate din Haţeg, Banatul de Severin şi uneori şi din Maramureş, românii de condiţie liberă, nobili şi cnezi, au reprezentat nucleul armatelor regale mobilizate contra turcilor. Gloria lor a sporit-o şi pe ei i-a reprezentat [marele comandant de oşti, după cum just reflectă percepţia epocii un izvor con-[temporan. Alăturându-şi adesea şi celelalte două ţări româneşti în acelaşi efort [deanvergură europeană, lancu de Hunedoara îi punea pe slujitorii săi ardeleni nil contact nemijlocit şi cooperare cu cei alături de care erau predestinaţi prin unitatea de neam şi destin istoric. lancu şi românii săi sunt în acelaşi timp ele-iBientele motrice ale unui fragment de istorie europeană majoră. Ei nu doar au

["[15] *Ibidem,* 166. Acest act, ca şi altele următoare, reprezintă mandatul către capitlul din Alba folia, în care formularul citat lipseşte. Generalizarea noastră se bazează pe actele de danie propriu-risepăstrate şi formularele identice întregii serii emise în noiembrie 1453 la Praga.

[[m] *Ibidem,* 169,170.

| [ml] *Ibidem,* 167, 172,173.

l [m] *Ibidem,* 168.

i [m] *Ibidem,* 171.

\ "° *Ibidem,* 174.

(. "' *Ibidem,* 175.

"-*Ibidem,* 176, 177.

I "[3] *Mihalyi,* 223, actul din 28 aprilie pentru posesiunea Dolha, conţinând o formulă de donaţie similară actelor de la 1453 pentru haţegani.

l "[4]*Ibidem,* 227, actul din 12 mai pentru Bocicoiel, cu aceeaşi formulă. [1] "[5] *Ibidem,* 225, pentru Borşa, cu aceeaşi dată şi aceeaşi formulă. I "[6]*Ibidem,* 229, actul din 10 iunie, mandat pentru hotărnicire în cele două localităţi. I "[7] *Ibidem,* 230, actul din 10 iunie de protecţie contra abuzurilor orăşenilor oaspeţi din Câmpulung la Tisa.

apărat creştinătatea stând neclintiţi de strajă la vadurile Dunării, dar au fon nucleul experimentat al ultimelor expediţii ofensive ale cruciadei târzii li Dunăre şi în Balcani. Ei au provocat eşecul încercării de implantare a unu model străin: ordinul cruciat al teutonilor, în sistemul defensiv din Banat, dovfr dindu-se capabili de a susţine cu propriul aparat militar o misiune de anverguri continentală.

La sfârşitul anului 1456 Ladislau de Hunedoara, fiul cel mare al ilustrula Iancu şi, se pare, cel mai dotat în calităţi militare, prelua funcţia de căpitan ge neral al oştilor regatului şi se părea că evenimentele vor evolua în sensul conti-nuităţii. Oamenii săi revin iarăşi în graţia regală: Dumitru de Râu Bărbat"[8], nobilii din Sălaşu[119] şi Baru[120], cei din Sarasău, protectorii mănăstirii **Sf. Mihai]** de lângă Apşa[121], Nicolae de Bilca[122], Petru Ungur de Nădăştia[123]. Alesul Mihai fiul lui Tatul de Ialova capătă o danie la 17 februarie 1457 pentru faptele sale de credinţă, săvârşite „mai cu seamă în mai multe expediţii militare efectuate contra turcilor şi altor duşmani ai ţării noastre, cu multă vărsare a sângelui său şi alor săi, al fratelui lui Mihai, răposatul Bogdan, şi al altor rude şi familiari ai săi"[124]. Executarea lui Ladislau şi încarcerarea lui Matia de Hunedoara au pus pe luptătorii români într-o relativă derută. Niciuna din cele două tabere nu se putea dispensa de aportul lor, nici în lupta pentru putere şi cu atât mai puţin în războiul antiotoman. Partida opusă Corvineştilor, a oligarhiei grupate în jurul regelui debil, a încercat în vara aceluiaşi an să atragă de partea sa anu? mite grupări ale nobilimii româneşti. Spre exemplu, districtul bănăţean Comiat, stăpânit de familia hunedoreană, este eliberat şi alăturat celorlalte districte privilegiate din Banat[125].

Privilegiul din 29 august 1457 pentru nobilii, cnezii şi ceilalţi români din cele 8 districte bănăţene, inclusiv Comiatul, exprimă cel mai elocvent rolul lor

---

[118] *Izvoare Haţeg,* 1,187, actul de danie din 4 ianuarie 1457, Buda.

[119] Mandatele capitulare din 12 ianuarie 1457 *(HD,* II/2, p. 90-91) şi 13 ianuarie 1457 *(Izvoare xHaţeg,* 1,189).

[120] *Izvoare Haţeg,* I, 190, actul din 29 ianuarie 1457 pentru Stan şi Dan fiii lui Dragornitşi Neagu fiul lui Voievod.

[121] *Mihalyi,* 231, actul din 12 februarie 1457.

[122] *Ibidem,* 234, mandat capitular de hotărnicire din 2 martie 1457.

[123] Puşcariu, *Familiile nobile,* I, p. 149; *Csănki,* V, p. 241, actul din 7 martie 1457, cu exact o săptămână înainte de arestarea fraţilor Corvineşti.

[124] *Mihalyi,* 232: „et presertim in multiplicibus exercitualibus expeditionibus contra Turcos J et alios regni noştri emulos instauratis, cum complurima sui et suorum sanguinis effusioneet Michaelis condam Bogdan fratris sui et aliorum consanguineorum et familiarium eiusdem Michaelis".

[125] Pesty, *Olăh ker.,* p. 75-76. Actul regal din 29 august adresat nobililor şi cnezilor români *(Volahis nobilibus et keneziis)* din district susţine că ei au plătit Hunedorenilor suma cu care acesta fusese zălogit de regele Sigismund lui Iancu de Hunedoara.

istoric văzut de la nivelul coroanei ungare: „luând în considerare meritele lor de credință şi slujbelor credincioase ale tuturor nobililor şi cnezilor şi *flt* celorlalți români, cu care ei s-au făcut plăcuți nu numai înaintaşilor noştri regi ai Ungariei, dar şi nouă, şi fiind primite, şi cu deosebire în acea privință, că fiind ei aşezați la hotarele țării noastre, de paza şi apărarea vadurilor Dunării contra deselor atacuri ale turcilor, care obişnuiau să prade țara în acea parte sau sâducă în robie oameni fără deosebire de sex şi vârstă, nu s-au temut să-şi jună persoanele, bunurile şi averea lor sub loviturile sorții şi să ia asupra lor pagubele, neajunsurile şi rănile grele". Libertățile şi privilegiile care le sunt tcordate, între care şi acela de a nu li se lua ca gloabă caii şi armele, au ca pbiectiv declarat acela, ca nobilii români şi cnezii „întărind între ei uniunea (i.e. „universitatea" celor opt districte — n.n.), să poată prin aceasta să-şi îndeplinească mai bine slujbele în apărarea vadului Dunării"[126].

Deşi privilegiul pentru districtele bănățene, acordat de rege în plin război civil cu partida hunedoreana condusă de Mihai Szilâgyi, pare a fi şi o mişcare labilă de spargere a frontului duşman, ca şi protecția specială acordată în aceeaşi zi nobililor din Bilca (Bereg) contra unui potentat din Maramureşul vecin[127], Banatul şi Transilvania au rămas totuşi în întregime de partea Corvineştilor. De Iiici s-a recrutat cu siguranță majoritatea celor peste 15.000 de ostaşi conduşi de [Szilâgyi care au impus dietei alegerea din 24 ianuarie 1458, care promitea continuarea epocii de glorie recent încheiate. Documentele pomenesc, ori numai [sugerează, participarea la evenimentele anilor 1457-1458 a bănățenilor: Ştefan MeMâtnic, „ales", familiar al Curții[128], Ladislau de Bizere, slujitor regal[129], a ffiațeganilor: aleşii Ladislau Cândea şi Ioan Cândreş de Râu de Mori[130], Gheor-Hie *(Gerke)* de Bretea[131], Ladislau şi Mihai de Ponor[132], Baiu şi Vuciul de

---

[126] Pesty, *Olăh ker.,* p. 73-74: „consideratis fidelitatibus et fidelium serviciorum meritis wrundem universorum nobilium et keniziorum ac ceterorum valachorum, quibus iidem non solum bredecessoribus nostris regibus Hungarie, sed et nobis gratos reddiderunt, et acceptos, et presertim Mtespectu, quod ipsi in confiniis regni noştri collocati, in custodia et tuitione vadorum Danubii [contracrebros incursus turcorum, utpote qui ipsum regnum nostrum in illa parte vel depredare, vel jiomines eiusdem regni noştri sine discretione sexus et etatis inpune abducere in servitutem pisueverunt,personas, resque et bona sua fortune casibus submittere, damnaque et incommoda ac vulneradira suscipere non formidant.(...) ut ipsi nobiles valachi et kenezii firmata inter se unione dicta servicia nostra et regni noştri in tuendo vado Danubii eo melius continuare possint..." I w*Mihalyi,* 235.

/~<*Kaprinai,* I,p. 492. |

12'M>.,VI,3128.

f lx *Izvoare Haţeg,* 1,195: actul lui Mihai Szilâgyi chiar din 29 ianuarie 1458, primul pentru ■ nobil român, la 5 zile numai după alegerea noului rege! Vezi şi privilegiul regal al regelui însuşi din 16 mai 1458 pentru aceiaşi, *ibidem,* 198.

°'*Ibidem,* 196.

[132] *Ibidem,* 201.

Băieşti[133], Ioan Ungur de Nădăştia[134], a maramureşenilor: Mihai Tatul . Ialova[135], Simion de Cuhea[136], Gheorghe Peterman de Şieu[137] şi mulţi alţii.

în primii şapte ani ai domniei sale Matia Corvin a dus o politică foarte activă şi pe planul raporturilor cu puterea otomană, continuând, după cum i-aşi promis papei, politica dusă de marele său părinte în spiritul ideilor cruciadei. Aceasta însemna desigur şi utilizarea aparatului militar conceput şi creat de Iancu de Hunedoara, în cadrul căruia românii deţineau un rol important. îi regăsim şi în aceşti ani prin intermediul actelor regale prezenţi alături de suveran, ca odinioară, la toate marile sale întreprinderi războinice. Bătrânii luptători sunt înlocuiţi de o generaţie mai tânără, adesea fiii lor, care pătrund în serviciile curţii, ale marilor demnitari şi mai ales în armata regală de profesie, care se ridica în 1462 la 2500 de soldaţi sau în banderiile întreţinute parţial tot din visterie ale unor dregători ca voievodul Transilvaniei şi comandanţii banatelelor sudice. Câţiva din cei vechi, dar şi din noua generaţie, au reuşit să urce în ierarhie, în cadrul noii politici sociale a suveranului de primenire a structurilor statului.

La prima mobilizare a oştirii către Serbia în toamna anului 1458, chiar în Belgrad obţin acte de stăpânire maramureşanul Şandru fiul lui Crăciun de Apşa de Mijloc cu fraţii săi[138] şi bănăţeanul Mihai Cornet din Strâmtura, districtul Comiat[139]. în anii următori, până la 1464, numărul actelor cu destinaţie românească s-a menţinut ridicat, datorită numeroaselor ridicări la oaste, culminând cu campaniile din Bosnia din 1463-1464, atât acte de danie propriu-zise, cât şi privilegii şi confirmări de domnie nouă, după urcarea pe tron în 1458 şi după recuperarea coroanei în 1464[140]. Vom extrage aici doar câteva mai semnificative. La 1 iunie 1460 regele intervenea personal la autorităţile locale în favoarea bătrânului ostaş Petru Gherheş Românul din Sarasău, care „a făcut şi a îndurat multe osteneli ale războiului, cheltuieli şi oboseli, din care nu s-a ales cu nici o mulţumire"[141]. La 11 noiembrie acelaşi an, un alt maramureşan, alesul Ambrozie de Dolha căpăta îngăduinţa specială a regelui *(ex gratia nostra speciali)* de a construi o casă de piatră *(unam domum lapideam)* pe moşia Dolha, concesiune extrem de rară nu numai în lumea nobilimii româneşti din

133 Sacerdoţeanu, *Două acte haţegane.*
134 Puşcariu, *Familiile nobile,* p. 149-150.
135 *Mihalyi,* 239.
136 *Ibidem,* 242.
137 *Ibidem,* 244.
138 *Ibidem, 245.*
139 *Pesty, Szore'ny,* 111,78.
140 Vezi Pascu, *Rolul cnezilor;* Drăgan, *Românii în lupta antiotomană.*
141 *Mihalyi,* 251: „...quamplures labores belii, expensasque et fatigias fecissetettollerassel de quibus sibi nulla satisfacţie."

^^*m*
^^B

regat, având în vedere serviciile față de rege şi ilustrul său părinte[142]. Trei ani •mai târziu, acelaşi favorit al regelui era răsplătit cu o danie pentru „slujbele pdincioase şi faptele alese ... pe care le-a săvârşit vreme îndelungată ... în îparte contra turcilor ... în parte contra altor duşmani" şi fiindcă „adesea fără ipreget s-a lovit cu duşmanul şi, pentru onoarea şi mărirea maiestății noastre, nu loara luat parte la luptă glorioasă, dar nu s-a înfricoşat a căpăta răni crunte şi a ;sângera din belşug ..."[143]. Fiul său Petru, ajuns la Curte, în calitate de vicecomis şi cămăraş, obținea în anul 1513 privilegiul de a avea steag propriu, Rind scos astfel, cu moşiile şi supuşii săi, în privința obligațiilor militare, de |nbautoritatea comitatului [144].

l Dintre toți nobilii români, Cândeştii din Râu de Mori s-au bucurat de departe de cea mai mare atenție a Corvineştilor, datorită participării lor ca familiari apropiați la toate marile evenimente ale epocii. La 18 decembrie 11462, în Baia de Criş, la capătul unei campanii în Transilvania, regele a pus să [se treacă în preambulul unui act de danie pentru alesul Ioan Cândreş, consilier al său, întreaga cronică eroică a familiei, în cuvinte extrem de elogioase, unică iii felul ei. Regele apreciază „extraordinara credință, virtuțile renumite şi numeroasele feluri de slujbe ale credinciosului nostru iubit, alesul Ioan Cândreş, fiul Iii Ioan, fiul lui Cândea de Râu de Mori, (care) s-a făcut foarte iubit, prin purlarea de grijă neobosită a slujbei credincioase, atât ilustrului domn răposatul Bancu de Hunedoara, guvernatorul acestui regat al Ungariei, părintele nostru preaiubit, cât şi nouă după aceea..." şi, după ce aminteşte luptele la care a larticipat eroul şi frații săi, continuă astfel: „Dar şi în toate celelalte însărcinări şi în treburile de război, pomenitul Ioan Cândreş, după ce a pornit de multă [vreme faptele de credință, şi-a sporit întruna creşterea, de la începutul vârstei laie (mature) până în acest timp şi a fost folositor în mod neîntrerupt pentru

■ [la]*Te* [42] *Teleki,* X, p. 641; *Mihalyi,* 252: „nos attentis et consideratis fidelitatibus et I serviciis eii fidelibus brviciis eiusdem... per eum primum condam illustri principi (!) domino Johanni comiți perpetuo listriciensi genitori nostro carissimo, tandemque maiestăți nostre et sacre huius regni noştri Btingarie corone iuxta sue possibiiitatis exigentiam sub locorum et temporum varietate fideliter nhibitis et impensis". „Casa" pare să fi depăşit mult dimensiunile normale şi acceptate pentru o kcuință, de vreme ce, la 18 septembrie 1471, prin art. XXIX al decretului regal din acea dată, se dispune demolarea în 25 de zile a „castelului *Do\ha"(,castellum Dolha),* sub amenințarea vinei necredinței.

I [143] Actul regal din 26 februarie 1463, Buda, în *Mihalyi,* 263: „nos attentis fidelibus serviciis pbusque egregie gestis... que ipse ... diu multumque ... partim contra Turcos ... partim ■versus alios emulos regnum nostrum populantes gessit. Considerantes etiam quod ipse Ambrosius sepe numero cum hoste conflixerit et pro honore et amplitudine nostre maiestatis non ilurn certamen gloriosum inivit, sed etiam cruenta vulnera suscipere et sanguinem habunde tindere non formidavit..."

[w]*hănyi,* 475.

sfânta coroană a regatului nostru şi a îndeplinit slujbă, când de sfătuitor înțelept, când de soldat preaviteaz"[145].

Campaniile din anul 1463-1464 din Serbia şi Bosnia au constituit iarăşi un prilej de afirmare pentru luptătorii români. La Belgrad în 31 august 1463 erau donați aleşii Ştefan, Mihai şi Gheorghe de Mâtnic pentru faptele credincioase săvârşite, „cu toată stăruința credinței şi cu ardoarea sufletului înflăcărat"[146],iar Petru Ardelean *(Erdely)* cu frații Ladislau şi Sărăcin de Sălaşu obțineau un act regal chiar în ziua cuceririi cetății Iaița, dat acolo *(in civitate nostra Jaycza)M* ajunul Crăciunului 1463, şi purtând chiar autograful suveranului, ca semn de mare prețuire : *Mathyas rex propria mânu*[147]. în anul următor, la 7 octombrie, în vadul Patha pe Sava, în timpul ultimei campanii ofensive a regelui ungar,era dăruit alesul Ioan de Breazova, castelanul cetății Timişoara [148]. La Jaice şi Zvornik.a luptat în aceşti ani şi Ioan Ungur de Nădăştia [149]. Este totuşi de precizat faptul că numeroasele acte cu destinație românească din anii 1464-1465 nu reprezintă atât recompense pentru isprăvi militare, pe cât efectul articolului XXIII din decretul încoronării, care impunea prezentarea pentru confirmare,în termen de un an, a tuturor actelor emise de regele Ladislau Postumul şi de însuşi Matia până la încoronare[150].

După anii 1463-1464 documentele care să ateste nemijlocit o prezență majoră a nobilimii româneşti la acțiunile militare ale Ungariei şi Transilvaniei se răresc considerabil. Iorga se grăbea, din acest motiv, să constate, că „supt Matiaş au dispărut acele admirabile elemente româneşti pe care, până la sfârşitul vieții sale, Ioan Hunyadi, care se simția una cu dânşii, le-a acoperit de cele mai mari laude...", ca efect al „unei intrigi politici nouă, de ignorare a luptătorilor români şi de prigonire a țăranilor"[151]. Aprecierea marelui istoric nu se adevereşte la o cercetare mai atentă, decât cel mult în parte. Conflictele de amploare cu Imperiul otoman s-au rărit considerabil şi în consecință şi ridicările

---

[145] *HD,* II/2, p. 138-140: „...preclaram fidem, inclitas virtutes multimodaque obsequiorum genera fidelis noştri dilecti egregii Johannis Kenderes, filii Johannis, filii Kende de Malomwyz, qui tam condam illustri domino Johanni de Hwnyad, gubernatori huius regni noştri Hungarie, genitori nostro carissimo, quam expost etiam nobis indefessa sollicitudine fidelis obsequii se reddidit sumpme gratum ... Sed et in aliis cunctis negotiis gerendis et rebus bellicis antelatus Johannes Kenderes, cepte dudum fidelitatis opera, continuo cremento augens a primordio sue etatis usque ad hec tempora pro sacra corona regni noştri continuus atque utilis fuit, et nune prudentis consiliarii, nune vero strenuissimi militis egit officium".

[146] Feneşan, *Documente bănățene,* 7.

[147] *Izvoare Hațeg,* 1,239.

[148] *Izvoare Hațeg,* 1,258.

[149] *HD,* II/2, 231: „primum sub castro Jaycza et demum sub castro Zuvanyk contra immanissimos Thurcos fidei christiane et regni noştri hostes..."

™ *Decreta,* II, p. 149-150. [151]

Iorga, *Cavalerii,* p. 80,164.

generale la oaste, care să facă apel la toți nobilii şi la elementele populare. Rebele Matia a dezvoltat apoi armata de lefegii, în cadrul căreia îi vom regăsi de aici înainte cu deosebire şi pe luptătorii români. Emiterea de acte de danie se răreşte atât datorită modului diferit de recompensare a acestor trupe, cât şi faplilui că procesul de aliniere juridică a nobilimii româneşti la condiția nobilimii regatului se încheiase în linii generale. Regăsim totuşi numeroase „elemente Jidmirabile", din vechea generație sau mai noi, în toate structurile militare ale regatului ungar, la fel ca în perioada anterioară, însă în funcție de condițiile noi iienționate[152]. Sunt astfel numeroşii *More* din unitățile militare ale curții regale, a căror poreclă provine din apelativul românesc *Măre!* pe care îl utililau, într-un mediu în care şi *Olah-'n, Fychor-n* şi *Vitez-n* trădau o origine românească indubitabilă. Numeroşi sunt soldații români bănățeni şi hațegani şi în garnizoanele din Banat şi de pe granița sudică, unde unii se ridică în funcții militare şi administrative importante. La aceştia se adaugă tot timpul nobilii români ardeleni, participanți la toate evenimentele războinice ale epocii studiate, în modul specific menționat.

' La 12 februarie 1471 regele confirma o danie de la Iancu lui Ştefan de Mâtnic, fostul ban al Severinului, pentru serviciile credincioase efectuate încă sub Iancu de Hunedoara „ în mai multe expediții militare purtate contra preacruzilor turci prigonitori ai crucii lui Christos cu veghere mereu trează şi grijă ieobosită, supunându-şi persoana şi averea sa loviturilor sorții şi cu vărsarea sângelui său"[153]. în perioada anterioară luptase în garnizoanele cetăților sudice şiGheorghe fiul lui Ladu de (Strei)Sângeorgiu, împreună cu fratele Dumitru şi pn văr al său, pe care a fost nevoit să-i răscumpere din robia turcească cu o sumă importantă[154]. Iacob de Mâtnic era donat la 16 mai 1472 cu două moşii în Komitatul Hunedoara pentru serviciile făcute „în mai multe expediții militare şi ie soliilor noastre, nu fără curgerea sângelui şi cheltuieli"[155]. Ioan Ungur de ■Nădăştia a participat în fruntea banderiei sale la asediul cetății Şabaț ocupată la R5 februarie 1476, unde s-a remarcat pentru ultima oară într-o luptă importantă KU turcii Vlad Țepeş. Actul de danie din 18 august 1479 pentru alesul Ioan pgur de Nădăştia, familiarul Curții *(egregii Johannis Wngor de Nadasd aule Inostrefamiliaris),* prezintă faptele sale de arme începând din tinerețe *(ab annis liuis îeneris)* „atât contra turcilor, cât şi altor duşmani ai regatului", mai ales

---

i [1S2] Drăgan, *Românii în lupta antiotomană* şi *Aspecte.*

I [153] Pesty, *Krasso,* III, 324: „in nonnullis exercituum contra sevissimos Thurcos cruciş jchristi persecutores motorum expeditionibus pervigili cura et sollicitudine indefessa persone et rebus suiş fortune casibus submittendo cum sui sanguinis effusione ..."

i [154] Dl. 29.842 şi *Csănki,* V, p. 230. Acolo a şi luat-o în căsătorie pe văduva lui Mihail Boczi, cunoscut luptător pe frontul antiotoman.

["[5] Dl. 27.512: „in nonnullis legationum nostrarum et exercituationum expeditionibus, non pe sanguinis sui effusione et expensarum consummatione factis".

faptul că a întreținut pe spezele sale o unitate militară *(cohortem),* cu care a săvârşit mai multe fapte de arme strălucite *(plura ubique preclara facinora exercuii).* Dania viza şi compensarea datoriei regale față de el în sumă de 12.000 de florini[156].

La lupta de pe Câmpul Pâinii din 13 ocombrie 1479, cea mai puternică cu otomanii de după Belgrad, pe lângă unitățile româneşti compacte din ostile Ardealului şi ale Banatului, comandate de Pa vel Chinezul, izvoarele mai pomenesc participarea lui Bartolomeu Dragfi[157], marele paharnic şi a castelanului Unguraşului Ioan Oancea de Ciula[158]. Incursiunea a provocat, ca de obicei, importante distrugeri în sud-vestul Transilvaniei, sesizabile documentar[159].

în 3 septembrie 1480 Matia Corvin, plecat în persoană contra turcilor din Bosnia, acorda nobilului bănățean Ladislau Fiat de Armeniş „din tabăra de pe malul râului Sava lângă târgul Perlak" un act însoțit de semnătura sa autografă, pentru fapte credincioase săvârşite în diferite locuri şi timpuri[160]. De grația regală s-a bucurat în timpul aceleiaşi campanii şi nobilul Nicolae de Zlaşti, familiarul marelui comis Ladislau Ficior de Ciula[161].

începând cu anii '80 apar tot mai mult în prim-plan individualitățile de excepție, ridicate în epoca lui Matia Corvin, în structurile Curții şi ale armatei, afirmate cu deosebire în legătură cu lupta antiotomana: Pavel Chinezul, comite de Timiş şi căpitan suprem al părților de jos ale regatului, Bartolomeu Dragfi, mare paharnic, apoi voievod al Transilvaniei, Ladislau Ficior de Ciula, mare comis şi ban succesiv la Belgrad, Jaice şi Severin, „bărbat viteaz şi înfricoşător pentru turci", Gheorghe More de Ciula, mare comis, apoi ban la Severin şi Belgrad, Nicolae Cândea de Ciula, ban de Şabaț (Maciova), Petru Vistier de Măcicaş, castelan de Segnia, apoi ban de Severin, Iacob Garlişteanu, viceban de Jaice, apoi ban de Severin, Ladislau şi Ludovic Fiat de Armeniş şi alții. Faptele lor de vitejie, privilegiile şi recompensele primite au fost menționate măcar în treacăt în capitolele anterioare, aşa încât ar fi exagerat să le reiterăm aici pe toate[162]. Numele şi faptele lui Ioan Ungur, Ladislau Ficior, Gheorghe

---

156 *HD,* 11/2,231: actul regal de danie din 18 august 1479, care îi pomeneşte faptele de arnie, „in expugnatione castelli Sabach que multa hominum strage, magna vi et certamine magnisque fatigiis et impensis a faucibus turcorum eripuimus".

157 Conform cronicii de la Dubnic, Lupaş, *Cronicari şi istorici,* p. 3.

158 *Ub,* VII, 4321,4323.

139 La 4 februarie 1480, Matia confirmă locuitorilor târgului Hunedoara privilegiul de scutire de orice taxe şi impozite, pe care îl aveau încă de la Iancu, având în vedere şi „neajunsurile şi pagubele foarte mari" provocate de turci *(HD,* II/2, 235). în luna următoare nobilii din Fărcădin îşi reconstituiau actele pierdute în recenta incursiune turcească (Dl. 29.849).

160 Pesty, *Szore'ny,* III, 89: „in castris exercitus nostris ad vadum Dravi fluminis prope oppidum Perlak", „Mathyas Rex m.p."

161 Actul de danie din 15 decembrie 1480, Zagreb, Dl. 29.536.

162 Amintite şi în contribuțiile noastre *Gheorghe More, Ladislau Ficior, Aspecte.*

ore,Nicolae Cândea au fost de mare notorietate în epocă şi au fost reţinute şi 6către istoriografia umanistă contemporană, de pildă Bonfinius, care i-a cu-icut cu siguranţă pe unii dintre ei. Redăm aici o dedicaţie dintr-un incunabul lanul 1496 a umanistului bolognez Filip Beroaldus, pentru studentul său îlipMore de Ciula, semnificativă pentru percepţia faptelor de vitejie ale bani-rdin Ciula. Ea aminteşte, pe „cei trei fraţi ai tăi (ai lui Filip —n.n.) Ladislau, orghe şi Nicolae, împodobiţi cu funcţii militare, între care Gheorghe numit liMore, ce străluceşte între primii, afabil prin bunăvoinţă, larg în generozitate, sputernic în virtute războinică... cel care, purtând război continuu contra Brcilor înverşunaţi, împodobit fiind cu comanda militară, s-a făcut pe sine [zăgaz în calea hoardelor sălbăticite, zdrobindu-le trufia"[163]. La rândul său, | Aldus Manutius, într-o dedicaţie din 1513 pentru prietenul său Filip More, îi Menţiona pe aceiaşi fraţi ai săi, la această dată cu toţii dispăruţi, „comandanţi ţfoarte viteji, care luptând adesea cu marea putere a turcilor pentru credinţa creştină şi patrie, s-au acoperit de cea mai mare laudă"[164]. ! La sfârşitul secolului al XV-lea şi la începutul celui următor, fapt semnifi-fttiv, luptătorii români se găseau răspândiţi pe întregul front dintre Severin şi ■driatica, unde se juca în acei ani soarta continentului. Izvoarele ne-au păstrat ■oar numele celor excepţionali, cu funcţii importante, dar ei ne sugerează că numărul românilor angajaţi în armata regală şi în garnizoanele de pe frontul > sudic a fost destul de însemnat. Pe lângă răsplăţile individuale, comunităţi întregi, în afara districtelor bănăţene cunoscute, au primit diverse privilegii şi scutiri, pe motivul contribuţiei la lupta cu turcii sau a pustiirilor suferite din partea lor.

La 3 septembrie 1494 nobilii şi românii din districtul Haţeg obţineau din partea regelui, aflat în Transilvania, o reducere considerabilă a dărilor faţă de rege „având în vedere credinţa şi slujbele pe care le-au arătat de mulţi ani pentru apărarea acestei ţări contra turcilor"[165] şi ca să continue să o facă şi de acum înainte. La 1 octombrie acelaşi an, Vladislav II confirma „tuturor români-nilor şi oamenilor de altă stare sau limbă" din districtul Caransebeş privilegiul

---

i [163] „Magyar konyvszemle", 22, 1914, p. 162-163: „tres fratres tui Ladislaus, Georgius, Nicolaus, praefecturis militaribus decoraţi, inter quos Georgius, quem More nominitant, cum primis enitescit, comitate affabilis, liberalitate munificus, bellica virtute prepollens... qui cum bellum continentur gerat adversus turcos turbulentos, cum ducatu bellico exornatu, veluti obiicem opposuit procellae efferatarum gentium suffrenandae atque ferocia retundendae".

[164] „Tribus fratribus tui Ladislao, Georgio, Nicolao ductoribus fortissimis, qui saepe magna Turcarum mânu pro fide Christiana et patria strenue pugnantes summa cum laude profligaverunt" (A. Veress, *Olasz egyetemek jdrt magyarorszdgi tanulok anyakdnyve es iratai 11221-1864,* Budapest, 1941, p. 462-463).

[165] „Consideratis fidelitate et serviciis eorundem que iidem circa defensionem huius regni contrathurcos a plerisque iam annis exhibuerunt..." *(HD,* II/2,316).

regelui Sigismund de scutire de orice vamă în cuprinsul regatului pentru ei şi bunurile lor, întrucât „locuiesc astfel de ţinut de graniţă, unde sunt siliţi fără contenire să lupte contra duşmanilor credinţei"[166]. La 1500 orăşenii din Caransebeş respingeau în faţa comitelui de Timiş şi căpitan al părţilor inferioare o încercare a episcopului de Cenad de a le spori dijma ecleziastică. Reprezentanţii lor au arătat că „ei fiind aşezaţi şi puşi la hotarele regatului nostru al Ungariei şi mai vârtos în gura turcilor, duşmanii şi inamicii crunţi ai numelui de creştin, şi s-au străduit să le reziste, să ţină piept asalturilor lor, să se hărţuiascî foarte des şi şi adesea să lupte, uneori cu mare pierdere a fraţilor lor", au fost privilegiaţi în privinţa dijmei încă sub regii vechi. Instanţa acceptă apărarea lor, consimţind la plata aceleiaşi dijme modice de 4 dinari pe an, „pentru ca astfel nobilii şi locuitorii târgurilor Sebeş şi Caran ei să fie în putere să se împotrivească asalturilor turcilor şi să se străduiască şi să se preocupe cu mai multă fervoare şi stăruinţă de apărarea acestei ţări"[167].

7.6. PARTICIPAREA LA ALTE ACŢIUNI MILITARE

Luptele cu turcii n-au reprezentat decât cel mai important aport al românilor la efortul militar al regatului ungar, nu şi singurul. Nobilii, ca familiari sau căpitani şi ostaşii români, ca lefegii sau în virtutea obligaţiilor militare, au luptat, sub comanda regelui, guvernatorului, voievodului şi a diferiţilor comandanţi ocazionali, şi în războaiele purtate cu ţările vecine: Austria, Cehia, Polonia, Moldova, Ţara Românească sau cu duşmanul intern: husiţii din Slovacia, diverse ligi centrifuge ale magnaţilor, stările privilegiate din Ardeal ş.a. Documentele ne păstrează amintirea participării lui Cândea de Râu de Mori, mort în anul 1449 în luptă contra lui Jan Giskra[168]. Ioan Ungur a participat la ocuparea fortăreţei Kostellan din Slovacia, reşedinţă a „fraţilor cehi" în anul 1466, apoi contra husiţilor în aceleaşi părţi, în fine, contra polonezilor şi austriecilor,în fruntea banderiei sale[169].

---

166 *HD,* H/2,320: „talia loca regni finitima incolunt, ubi contra hostes fidei,sine intermissione certare coguntur".

167 Pesty, *Szore'ny,* III, 120: „quod ipsi in confinibus huius regni noştri Hungarie et ferme in faucibus Turcorum, christiani nominis atrocissimorum hostium et inimicorum siti, locatisqueet positi sunt: ac cum eisdem sepe numero certare, crebroque pugnare, et interdum non sine ma xima caede fratrum suorum, insultibus eorum şese opponere et illis resistere coguntur;... ut ipsi nobiles et inhabitatores pretactorum oppidorum Sebeş et Karan eo ferventius et sedulius defensioni huius regni incumbere, insistereque et turcorum insultibus şese opponere valeant".

168 Rusu, *Cândeştii,* p. 560.

169 Actul din 18 august 1479, în *HD,* II/2, p. 261: „postea vero in conflictu gentium nostrarum cum Bohemis inimicis regni noştri contra oppidum Kostellan, alio nomine Zenthwyd nominatum habito,... praeterea contra Bohemos Hwzytas in expugnatione castrorum que in hoc

De un interes aparte **pentru istoria** noastră **națională sunt întâmplările** războinice care au pus **alături** pe **românii din Ardeal cu frații lor** de peste **munți** în fața unui inamic comun, **precum și cele nefericite** în **care** s-au **înfruntat, atât** de plastic numite de Iorga **lupte „de români contra românilor". în timpul lui Iancu** de Hunedoara, care „a pus bazele **sistemului militar** al **Țărilor** Române"[170], asemenea întâlniri au **fost frecvente. Astfel,** prima **colaborare** de amploare **cu** domnul Țării Românești Basarab al **II-lea** se realizează în **septembrie** 1442, **cu** prilejul marii **victorii** de pe **Ialomița, care** a **marcat și începutul politicii** ofensive în spiritul cruciadei **târzii,** a **cărei** axă a **constituit-o cooperarea ungaro-română**[171]. Un detașament de **călăreți munteni** a **luat** parte la „campania **cea lun-**: gă" din Serbia și **Bulgaria din toamna și** iarna **1443-1444, iar** la Varna au par-| ticipat 7000 (după **alte** izvoare, **mai realiste, 4000)** de „transalpini" **conduși** de : Mircea, fiul lui Vlad Dracul[172]. în **anul următor ostile lui Iancu și** Vlad **Dracul** ■**sr** coopera pe **Dunăre cu flota** burgundă **împotriva turcilor. Petru** de **Ponor și** | frații săi Șerban și Hălmeag, **participanți** la **expediția din lunile noiembrie-decembrie** ale anului 1447 **când Iancu intervenea** în Țara **Românească pentru** a npune pe tron pe Vladislav **II, sunt beneficiarii unui act** de **confirmare** a **fcezatului lor emis de guvernator, devenit temporar și „voievod al părților** {transalpine", **în 4 decembrie** 1447, **la** Târgoviște[173].

La marea bătălie **de la** Câmpia **Mierlei din** 17-19 **octombrie 1448 au** parti-**Bpat** corpuri de oaste **din** Țara Românească, **circa 4000** de arcași, sub comanda domnului Vladislav **II și din Moldova 3000** de călăreți[174]. După **ce intervenise** ■ oaste în **Moldova înainte** de aceasta, în favoarea **lui Petru II,** în **octombrie** ■**W9** Iancu îl **impune acolo contra lui** Alexandrei pe **Bogdan II, care** îi va **fi** ■**laborator fidel până la asasinarea sa. între cei mai viteji apărători ai regelui** ■**garîn** lupta de la Baia din decembrie 1467 cu moldovenii lui Ștefan cel Mare **piu** aflat **maramureșeanul Corui** de **Oncești, care „într-o** noapte, cînd am **avut** ■**luptă cu Ștefan voievodul Moldovei, a fost de** față **și a luptat cu dușmanii ca** ■**bărbat** curajos, pentru onoarea noastră, între ceilalți familiari ai noștri". între ■**eștiaau** fost probabil și Mihai de Petrova, Mihai Nan de Slatina, Petru Leucă ■**Vad.Ioan Micle de** Șugatag, **Petru de Berbești, Simion Pop de** Uglea, **Lupșa** ■ Berbești, **Șteț de Ferești și Gheorghe** Oancea **de Oncești, nominalizați**

Hțno nostro violenter tenebantur et expulsione eorundem de ipso regno nostro __novissime Hnique contra Polonos et Austriacos similiter nobis et ipsi regno Hungarie tune supramodum ■fctes..."

[170] Toderașcu, *Unitatea medievală,* p. 205. [171] Mureșan, *Iancu,* p. 79-80. î [m] Iorga,' *Cavalerii, p.* 82-85. I [w] *DRH,D,hp-* 394-396.

\ [174] Iorga, *Din nou despre campania turcă a lui foan de Hunedoara în 1448,* în voi. Iorga, *faiii asupra evului mediu,* p. 199-209.

alături de Corui în privilegiul de imunitate juridică acordat de rege la 17 septembrie 1469.[175] Mai sunt menționați în oastea invadatoare şi alți luptători români, precum alesul Ambrozie de Doina[176], Ioan şi Iuga de Vişeu[177], după cum nu puteau lipsi curtenii Bartolomeu Dragfi[178], Ciulanii, Ioan Ungur ş.a. Ultimul menționat, afirmă regele într-un act de mai târziu, a luptat „şi contra spectabilului şi măritului Ştefan, voievodul moldovean, în țara sa, pe atunci duşman foarte aprig al nostru, unde noi am fost în persoană cu toată puterea"[179]. în fața amenințării otomane colaborarea moldo-ungară s-a reluat în scurtă vreme, atât în cazul respingerii unor atacuri de amploare, cât şi în al impunerii unor domni cooperanți în scaunul muntean. Voievodul Transilvaniei Blasiu Magyar participă cu 5000 de secui şi 1800 de unguri la marea victorie de la Vaslui asupra lui Soliman-paşa din 10 ianuarie 1475. Deşi termenul de „ungur" din izvoare are sensul politic de „supus ungur", de astă dată este posibil ca hunedorenii şi hațeganii să fi rămas acasă, întrucât nici un izvor nu aminteşte prezența unor luptători români. în anul următor oastea trimisă de Matia Corvin sub comanda lui Ştefan Bâthori nu ajunge la timp spre a evita dezastrul de la Valea Albă, însă contribuie în chip decisiv la retragerea precipitată a sultanului din Moldova şi instalarea lui Vlad Țepeş pe tronul Munteniei în cooperare cu ostile moldovene. Românii din armata ardeleană, cei 2000 de hunedoreni şi hațegani, sub comanda voievodului Ştefan Bâthori şi cei bănățeni, artizanii victoriei, sub comanda comitelui de Timiş, Pavel Chinezul, căpitanul „părților de jos" au stat | față în față cu muntenii lui Țepeluş, aflați alături de armata otomană de invazie, în octombrie 1479 pe Câmpul Pâinii lângă Orăştie. Ostile moldoveneşti şi ardelene au colaborat, iarăşi în vara anului 1480, în Țara Românească, împotriva lui Țepeluş care i-a urmat pe turci, dar fără rezultat durabil. După o fază de răcire, în urma pierderii Chiliei şi Cetății Albe la 1484, datorită şi lipsei de prevedere a Ungariei, raporturile moldo-ungare se restabilesc, ilustrate fiind în mod elocvent de donarea celor două feude ardelene, Ciceul şi Cetatea de Baltă, către domnul Moldovei şi încuscrirea acestuia cu Bartolomeu Dragfi, magnat de ascendență românească. Tocmai acesta, ajuns voievod al Transilvaniei, realizează ultima acțiune de cooperare importantă dintre țările române din

---

175 *Mihalyi,* 289: „...quadam nocte cum Stephano wayuoda Moldavie conflictum habuissemus ipse Koroy interfuit et cum hostibus pro honore nostro inter alios fideles familiares nostros ut audax vir pugnavit".

176 Aflat la 2 noiembrie cu regele la Sighişoara, unde primea un privilegiu de imunitate juridică, *Mihalyi,* 279, 280.

177 *Mihalyi,* 281, actul de danie din 5 februarie 1468, Debrețin.

178 Numit în anul 1468 mare paharnic, începând astfel *cursus honorum (Ub.,* VI, 3648)

179 *HD,* II/2, p. 261: „item contra spectabilem ac magnificum Stephanum wayuodammoldaviensem in terra sua, tune hostem nostrum acerrimum, ubi nos personaliter cum valida mânu fuimus...". Despre cariera sa, datorată evenimentelor din anul 1467, vezi mai sus cap. 5.3.4. 3

care nu poate să se explice decât prin instinctul de rasă" (Iorga), el determină [retragerea armatei poloneze ce asedia Suceava la 1497.

Dintre campaniile regale cu participare românească sesizabilă mai amintim pe cea din Austria, soldată cu ocuparea Vienei, din 1485. Cu acest prilej mai mulți nobili maramureșeni au obținut acte regale de danie: Șandru și Simion de Drăgueşti[180], preotul Laurențiu cu frații și fiii săi, Gheorghe Iuga de Talabor[181], „credincioșii români" *(fidelium nostrorum Valachorum)* Gostoia, Şuşcă şi Mihai de Săcel[182], Ioan Vlad și alți nobili din Săliște[183]. Doi ani mai târziu, Gheorghe More de Ciula, marele comis, era căpitan la Hainburg[184].

La moarte regelui Matia, între baronii și magnații care au decis succesiunea s-au aflat Bartolomeu Dragfi — în tabăra ostilă ducelui Ioan Corvin, alături de i voievodul Ștefan Bâthori și căpitanul părților bănățene Pavel Chinezul, care au și decis alegerea — Gheorghe More, marele comis, Ladislau Ficior, banul de Jaice și Petru Vistier căpitanul de Segnia. Urmașul Corvineștilor a fost nevoit >*â* renunțe, nu fără o rezistență armată și planuri de sprijin din partea românilor[185].

7.7. SERVICIUL MILITAR ŞI NOBILITATEA

Cum s-a arătat mai sus, Tripartitul consemnează explicit legătura condițională dintre nobilitate și slujba militară. Mai mult chiar, virtutea militară este considerată cea mai importantă condiție pentru ca cineva, chiar de condiție umilă, să dobândească statutul de nobil[186]. Ca participanți cu un rol așa de important și în număr mare la efortul militar al statului în perioada studiată, românii s-au bucurat desigur și de răsplătirea acestei contribuții considerabile. Această recompensare a uneia din primele virtuți publice era apanajul suveranului, direct sau prin intermedierea câtorva dintre marii dregători ai regatului. în ce măsură răsplata a și fost pe măsura sângelui vărsat e greu de apreciat. Numărul impresionant de acte de danie și privilegii, de funcții dobândite și familii ridicate pe scara socială în timpul Corvineștilor ne face să înclinăm a crede că cel puțin în această jumătate de veac prețuirea românilor a fost dreaptă, măcar în acele aspecte ale munificenței suveranului care nu implicau

---

[m] *Mihalyi,* 328.

[18] *Ibidem,* 329.

[182] *Ibidem,* 333.

[183] *Ibidem,* 334.

[184] ***Teleki,*** XII, p. 348-349, actul regal din 16 aprilie 1487.

[185] „Sumețindu-se în sprijinul românilor..." afirmă Şincai după Brentanus *(Hronica,* II, p. 116). Probabil e vorba de Moldova.

[186] *Tripartitum,* I, Tit.4, p. 62-63.

neapărat concurența cu nobilimea de sânge: danii, confirmări, imunități, scutiri etc. Ridicarea în ierarhia politico-administrativă şi militară precum Dragfieştii şi Ciulanii, constituirea unor domenii considerabile ca cele ale Hunedorenilor, Ungureştilor, Cândeştilor în dauna membrilor vechii aristocrații nu puteau fi primite de aceasta decât cu rezervă şi ostilitate şi acceptate de regulă numai după asimilarea neofitului într-una din marile familii, cum s-a dovedit mai sus. După căderea dinastiei româneşti a Corvineştilor, consolidarea puterii magnaților, cristalizarea sistemului politic al națiunilor privilegiate în Transilvania, participarea unor nobili români la războiul țărănesc din 1514 au avut darul de a creşte rezerva nobilimii maghiare față de acea parte a nobilimii române care nu era receptată ca asimilată. E simptomatic pentru ideologia epocii în aceasta privință faptul că referirile corecte şi elogioase la meritele militare ale românilor vin fără excepție din partea străinilor şi a unui Olahus şi niciodată din partea unui exponent al aristocrației maghiare. La sfârşitul secolului al XVI-lea Antonio Possevino dădea glas unei opinii de multă vreme încetățenite, conform căreia nobilii români, deşi sunt adesea cei mai viteji luptători, sunt lăsați la urmă când e vorba de recompense.

Nobilitatea românilor a câştigat totuşi enorm de pe urma meritelor militare în perioada supusă examinării noastre mai ales în ce priveşte consolidarea ei. Cum s-a arătat mai sus, de înnobilări propriu-zise nu putem vorbi. Nu avem menționat un singur român de condiție iobăgească ridicat la nobilitate prin virtuți ostăşeşti. Cel mult cnezi sau voievozi de pe marile domenii ridicați la nobilitate condiționară. O mare parte a celor consemnați în acte aveau deja statut nobiliar. Alții, îndeosebi sub Iancu de Hunedoara, aflați într-un statut tranzitoriu de cnezi tradiționali, fără acte de proprietate, au obținut recunoaşterea atributelor deplinei nobilități, inclusiv pentru rudele cu care se aflau în i indiviziune, şi chiar diferite privilegii; cu toții însă dețineau un element decisiv al acestei condiții social: posesiunea pământului. Pentru vârfurile acestei nobilimi distincția pe câmpul de luptă sau în funcții militare a adus câştiguri materiale considerabile: constituirea unor domenii întinse, înlăuntrul sau în afara regiunii de origine, slujbe profitabile, concesiunea unor venituri regale precum vămile, la care sunt de adăugat prăzile de război. Scutirea de anumite dări sau reducerea lor, imunitatea juridică personală sau a supuşilor, dreptul paloşului şi alte privilegii în nume individual sau de grup au venit să răsplătească şi sâ ilustreze în acelaşi timp rolul militar considerabil al nobilimii române în epocă.

7.8. ROL MILITAR ŞI ROL POLITIC; CONCLUZII

Contribuția aşa de evidentă a românilor la viața militară a Transilvaniei şi a regatului ungar n-a avut consecințe notabile pentru ei ca entitate în plan politic. Energia lor s-a cheltuit până la urmă „pe căi străine", cum scria Iorga,

«că a potențat statul feudal maghiar cu structurile şi instituțiile sale preexi■tente. Secolul al XV-lea nu mai era al construcției de stat, ci al unui stat consolidat şi structurat de multă vreme, în cadrul căruia nu mai era loc decât cel ■uit pentru finisaje de detaliu la edificiul existent. Am putea susține chiar că afirmarea Corvineştilor şi a pleiadei de nobili români care i-au însoțit a fost posibilă tocmai datorită faptului că ei nu mai puteau amenința nicidecum edificiul politic existent. O dispersare a forțelor militare ale nobilimii româneşti, şi aşa relativ subțiri pe ansamblu, între cele două țări, a Ungariei şi a Transilvaniei, cele din Ungaria divizate, la rândul lor între „țara de jos" — bănățenii şi „țara de sus" — maramureşenii, au slăbit şansele unei afirmări unite, cu eventuale consecințe politice. Am adăuga şi faptul că pericolul extern, grație căruia a sporit rolul militar al elementului românesc, a fost cel care a şi frânat o eventuală reaşezare politică internă, obligând pe români, aflați în părțile cele mai expuse, la colaborare necondiționată cu toate forțele valide din regatul ungar.

Rămâne totuşi un fapt incontestabil că în urma contribuției nobilimii române la efortul militar al regatului ungar s-a consolidat autonomia unor unități administrative precum districtul Hațeg, districtele bănățene, comitatul Maramureş, care, în pofida unor elemente instituționale de import şi a înstrăinării vârfurilor, şi-au păstrat în virtutea autonomiei dobândite o înfățişare românească inconfundabilă.

Deşi efectele în planul politic au fost practic nule, rolul militar al nobilimii române în veacurile XV-XVI, în sistemul defensiv al regatului ungar, este unul de prima mărime. Românii în ansamblul lor, nobili şi nenobili, şi-au adus contribuția la apărarea țării într-o măsură apropiată ponderii lor demografice. Prin sângele vărsat „sub steaguri străine" ei şi-au apărat însă pământul *lor,* făurindu-şi astfel încă un drept inalienabil asupra lui, pe lângă cel al muncii, demonstrat cu atâta relevanță în opera lui David Prodan. Un drept care încă îşi aşteaptă atât de necesara deplină restituție istoriografică.

ÎNCHEIERE

La finalul cercetării noastre asupra problematicii nobilimii româneşti din Transilvania şi Ungaria în intervalul 1440-1514 se impune să reluăm sintetic şi, poate, mai nuanţat şi mai apăsat câteva constatări şi judecăţi care au reieşit, de altfel, cu destulă pregnanţă din expunerea capitolelor de până aici.

Titlul însuşi al lucrării noastre ţine să afirme explicit intenţia de a impune utilizarea noţiunii de nobilime românească în istoriografie şi în conştiinţa publică, fără rezerve şi escamotări, cum s-a procedat din motive diverse decenii de-a rândul. în acord cu cea mai mare parte a istoricilor de azi, dar şi cu clasici precum, Xenopol, Densuşianu şi Puşcariu, susţinem că noţiunea de nobilime românească are deplina îndreptăţire la a fi utilizată în istoriografia noastră, întrucât ea acoperă o realitate indubitabilă a epocii medievale, în speţă a celei cercetate, care exprimă nu numai apartenenţa etnică a acelui grup social, dar traduce chiar noţiunea de epocă: *nobiles valachi,* care exprima mai mult decât atât, anume, un statuf distinct, bine particularizat, în cadrul nobilimii regatului, pe care am încercat să-1 desluşim.

Demersul nostru are la bază o delimitare clară, de ordin juridic, între noţiunile de *cnez* şi *nobil* cu statutul aferent corespunzător fiecăreia. Nobilimea românească se naşte odată cu recunoaşterea ei de către oficialitate, de către rege — unicul creator de nobilitate în regatul ungar —, prin act individual de danie sau prin privilegiu de grup. Subliniem cuvântul *recunoaştere,* întrucât nobilimea românească provine în exclusivitate din cnezime (inclusiv dregătorii voievozi şi crainici), iar actul regal iniţial întotdeauna confirmă proprietatea cnezială, cnezatul, care este una de esenţă feudală, cu toate foloasele, cu eventualii iobagi şi cu obligaţiile sale faţă de stat. Cnezul devenit nobil, numit o vreme şi *cnez nobil,* nu întruneşte atributele deplinei nobilităţi decât în persoana lui: în justiţie şi ca judecător, ca membru al obştii nobiliare din comitatul său,

-m*

ca ostaş, scutit de vămi; posesiunea sa, numită în continuare cnezat, despărţită sau nu de domeniul cetăţii regale, rămânea de regulă în continuare grevată de obligaţiile cneziale specifice faţă de aceasta. Pe parcurs, prin privilegii succesive, nobilul român va reuşi să-şi transforme cnezatul în proprietate nobiliară deplină, liberă de obligaţiile de sorginte cnezială. în intervalul cercetat doar câteva familii de fruntaşi *(egregii)* români din peste patru sute de familii nobile inventariate de noi au izbutit acest lucru. Pe lângă pământul cnezial moştenit, nobilii români au fost dăruiţi şi cu alte posesiuni *more keneziatus* sau cu posesiuni cu drept nobiliar deplin, putând fi stăpâni concomitent ai unor posesiuni cu statut juridic diferit. Până la mijlocul secolului al XV-lea, mai precis la privilegiul bănăţean din anul 1457, mai există în districtele bănăţene şi Haţeg cnezi proprietari de pământ fără confirmare scrisă, stăpânind *ad instar ceterorum verorum nobilium,* însă fără a se bucura individual de toate privilegiile nobilităţii (ex: în justiţie, nu erau scutiţi de vămi). La această dată încetează să mai existe vechea clasă a cnezilor proprietari, iar termenul de cnez va desemna de aici înainte doar categorii dependente; în paralel, termenul etnic de „român" *(valachus)* devine din ce în ce mai mult sinonim [cu „iobag", pe măsură ce determinativul etnic se foloseşte tot mai rar în legătură cu nobilii români.

Pe baza celor spuse rezultă implicit situarea noastră de partea acelor istorici care au susţinut că cnezimea ca feudalitate românească din regatul Ungariei apare documentar în faza ei de disoluţie şi că nu se poate nicidecum vorbi de o j „înflorire" a ei în secolul XV sau mai târziu. Manifestarea specifică a nobilimii ; româneşti, originea şi marca ei cnezială inconfundabilă contrazic fără posibilitate de replică toate tezele tendenţioase ale istoriografiei maghiare mai vechi sau mai noi privind creaţia clasei feudale româneşti de către rege, ca efect al ; imigraţiei şi colonizării sau al meritelor militare, precum şi cea care o defineşte ! ca „formă particulară a nobilimii maghiare". Nobilimea românească la care ne I referim funcţionează, într-adevăr, într-o „formă străină", dar ea vine în aceasta | cu un fond esenţialmente feudal, care e în acelaşi timp românesc şi care se va menţine multă vreme, disociind-o de nobilimea comună a regatului.

Pe scurt, nobilul român îl continuă pe cnez, având recunoaşterea actului regal de danie, stăpâneşte o posesiune numită adesea cnezat, care este grevată de obligaţii specifice faţă de stat, reprezentat de cetatea regală, de care s-a emancipat. în justiţie apelează încă la dreptul românesc, alături de cel feudal, al I regatului şi împărtăşeşte adesea confesiunea răsăriteană. în Maramureş şi Făgă-I raş, majoritatea covârşitoare este ortodoxă, în Banat toţi nobilii erau, fie şi formal, catolici, iar în Haţeg şi în alte regiuni doar vârfurile acestei nobilimi. Fără ■ici un dubiu, dregătorii de orice nivel, ca reprezentanţi ai statului, sunt cu toţii I catolici. A funcţionat în epoca cercetată şi unirea florentină, parcă anume

intervenită spre a salva această feudalitate românească, silită a alege între pierderea sufletului sau a statutului social. După rezultatele ultimelor cercetări asupra temei, înclinăm să acordăm acestui factor un rol major în explicarea afirmării nobilimii româneşti în intervalul studiat. Nobilul român are covârşitor o stare materială modestă, e mai ales nobil de o sesie sau cu câțiva iobagi. Ede limbă română, bilingv datorită ridicărilor la oaste, a unor îndatoriri şi contacte cu oficialitatea. Ştiutorii de carte folosesc limba oficială, latina, dar cunosc şi slavona tradițională. Onomastica e în tranziție; reflectă transformările suferite. Cea feminină pare mai conservatoare. Ca obşte, nobilimea românească, cu instituțiile ei mult adaptate, funcționează doar la nivel local: comitatul Maramureş, banatul Severinului cu cele opt districte privilegiate, Țara Făgăraşului, Țara Hațegului ş.a. La nivel central, în dieta ungară şi în cea ardeleană, românii participă doar individual.

în context, la chestiunea inexistenței unei stări nobiliare româneşti în adunările de stări din Transilvania şi Ungaria, ceea ce însemna de fapt eliminarea poporului român din viața politică, care ține, de fapt, de o epocă anterioară şi la care s-a dat răspunsuri pertinente, mai putem adăuga din punctul de vedere al cercetării noastre doar două. întâi, faptul că numeric este puternic minoritară şi în plus divizată în două entități distincte: Transilvania şi Ungaria. în prima doar comitatul Hunedoarei din cele şapte şi Făgăraşul erau dominate de nobilii şi boierii români, aceştia din urmă fără reprezentare în Dietă, iar în cea de-a doua doar Maramureşul şi Banatul de Severin. în al doilea rând, este de remarcat faptul că nobilimea română a devenit un grup cât de cât semnificativ numeric foarte târziu, când stările privilegiate erau deja constituite. La 1437, de pildă, când „națiunea" nobililor din Transilvania adera la „uniunea frățească" cu saşii şi secuii, se puteau număra relativ puțini nobili români, diseminați şi ei în mai multe comitate. Cnezii n-au avut de ales, ca greavii saşi şi fruntaşii secui,între două entități privilegiate, cea etnică a lor şi cea nobiliară. Alegerea lor, izvorâtă din condiția românilor de popor cucerit, a fost dramatică: între nobilitate şi iobăgie, între libertate şi dependență, între a fi şi a nu fi[1]. Din această premiză izvorăşte până la urmă şi disocierea lor de comunitatea etnică de origine,

[1] în această privință opinia lui P. Philippi, în *Adelgesetzgebung 1351*, care vede o egalitate de şansă a cnezilor români cu celelalte entități ale Transilvaniei de a se constitui ca stare după 1351, pe care au pierdut-o, preferând a se asimila nobilimii, este insidioasă şi vădește necunoașterea profunzimii și complexității proceselor istorice din Transilvania, prin inversarea datelor problemei. Ea încearcă să proiecteze o optică „democratică" asupra trecutului, fiind similară cu imaginea mult trâmbițată recent a „toleranței" religioase din secolul al XVI-lea, între religiile reprezentând cel mult o treime din populație, care lăsa bunului plac al stăpânilor celelalte două treimi de altă religie. Este de aceeași factură cu opiniile ridicole și injurioase, des repetate în *Erdely tortenete* despre „generozitatea" nobilimii maghiare față de „românii nomazi" și cu teza mai veche a iobăgirii românilor prin ei înşişi.

românii, al căror nume ajunge sinonim cu supuşii, şi ataşarea vârfurilor la „naţiunea nobiliară" maghiară.

Deşi puţin numeroasă, feudalitatea românească cunoaşte stratificarea specifică nobilimii regatului, precum şi forme specifice de manifestare. în categoria „nobililor adevăraţi" *(veri nobiles)* intrau nobilii de rând, formând, cum am arătat, majoritatea covârşitoare, fruntaşii *(potiores),* aleşii *(egregii),* în fine, baronii şi magnaţii. Mulţi români nobili făceau parte din categoria aşa-numiţilor „nobili condiţionări", al căror statut nobil era recunoscut doar în cuprinsul unui domeniu sau district. Aşa erau anumiţi cnezi şi voievozi, nobilii bisericii catolice (predialiştii) şi boierii făgărăşeni. Nobili români se mai găsesc ca locuitori în oraşe sau în rândul clericilor de ambele confesiuni şi între „literaţii" de diverse profesiuni.

Ca teritorii de origine sunt cele binecunoscute: comitatele Maramureş cu Beregul, Hunedoara cu Haţegul, Banatul de Severin, Ţara Făgăraşului, zonele submontane şi depresionare ale comitatelor dinspre Carpaţii Apuseni: Cluj, Bihor, Zarand, Arad, Timiş. Distribuţia nobilimii româneşti pe aceste unităţi administrative este însă extrem de neuniformă. Ca beneficiară principală a epocii Corvineştilor, ea se extinde prin unii dintre fruntaşii ei dincolo de hotarele unităţilor administrative de origine, obţinând danii în diferite părţi ale ţării. Nobilii români au pătruns în toate structurile puterii de stat, la nivel central şi teritorial, mai cu seamă în structurile militar-administrative, dar şi în cele fiscale sau ale bisericii catolice. Ei ilustrează cel mai bine politica socială a dinastiei hunedorene, de ridicare a unor elemente destoinice din păturile de jos ale nobilimii. Reprezentanţi ai circa 30 de familii româneşti sunt menţionaţi în categoria „aleşilor", ceea ce implica o funcţie publică la nivel minim de caste-
j lan, iar cea din Ciula, Ungur de Nădăştia şi Dej de Timişel (Iclod) se alătură Corvineştilor şi Dragfieştilor în ordinul baronilor regatului. Pătrunderea în rândurile ierarhiei nobiliare a regatului ungar, ieşirea din mediul local prin funcţii, proprietăţi şi căsătorii au asigurat premisele unei asimilări rapide cu cei de I acelaşi rang şi ale unei înstrăinări în curs de 1-2 generaţii. La sfârşitul secolului alXV-lea şi începutul celui următor, prin căsătorii, danii şi abuzuri mediul nobiliar compact românesc din Haţeg, Banatul Severinului şi Maramureş începe a se fisura. Prin pătrunderea unor alogeni fenomenul asimilării cu modelul nobilimii regatului capătă noi impulsuri.

Nobilimea română din Transilvania şi Ungaria a scris alături de Corvineşti, cu deosebire Iancu de Hunedoara, pagini nepieritoare de vitejie în luptele \ antiotomane din această perioadă. „Lăudaţi înaintea tuturor" pentru virtuţile ostăşeşti, ei au făcut marile campanii din Balcani şi au intrat în armata de I profesie a regelui Matia, la curtea regală sau în garnizoanele de pe frontul sudic. Meritele ostăşeşti au fost cele care au asigurat covârşitor eflorescenta

nobilimii româneşti în acest interval. Faptele lor de arme, înnobilând numele de român, adăugate la conştiinţa originii latine, exprimată direct în contactele cu umaniştii italieni, mai cu seamă în cercurile Curţii de la Buda, au contribuit în mare măsură la conturarea imaginii renascentiste despre poporul român. Este poate unul din meritele decisive, venind direct până la noi, ale vârfurilor acestui fragment social remarcabil, ai căror urmaşi au fost târâţi de istorie în tabără străină.

în pofida evoluţiei vârfurilor pe calea înstrăinării, masa nobilimii româneşti din secolele XV-XVI, rămasă în mediul originar, de condiţie mai degrabă modestă, de religie ortodoxă sau catolică (mai târziu chiar calvină), a rămas în cadrele poporului şi ale istoriei naţionale, ca o supravieţuire a libertăţii sale străvechi şi un *memento* al restaurării ei viitoare.

ANEXE

ANEXA I

LISTA LOCALITĂȚILOR CREATOARE DE NUME NOBILIAR pe unități administrative

Nr. crt.	Unit. ad-tivă total	Localitatea	Numele oficial în epocă	Nr. nobili	Obs.
1.	ARAD 9	Bruznic	*Brwznyk*	1	
2.		Căpâlnaş	*Kapolnas*	1	
3.		Căpruța	*Kaproncza*	1	
4.		Ciura (Tornova)	*Chwra*	1	a.d.
5.		Clit	*Klyth*	1	
6.		Fibiş	*Fywes*	1	
7.		Ghioroc	*Cyorok*	4	
8.		Soimus	*Solymos*	1	
9.		Vărădia	*Waradya*	3	
10	BANATUL	Almăj	*Halmos*	1	d. Almăj
11	SEVERIN	Armeni ş	*Ermenyes*	9	d. C-sebeş .
12	117	*Balotha*		2	d. C-sebes a.d.
13		*Bankfalwa*		1	d. C-sebes
14		*Barthafalwa*		1	d. Lugoj a.d.
15		*Basta*		1	c. Caras a.d.
16		Bănia	*Banya*	1	d. Almăj
17		Bârzava	*Borzafew*	5	d. Bârzava a.d.
18		Belinț	*Belincz*	2	d. Lugoj
19		*Berzews*		5	d. Lugoj a.d.
20		Bizere	*Byzere*	21	d. C-sebes a.d.
21		Bogâltin	*Bogalthyn*	3	d. Mehadia
22		Bolvaşnița	*Balwasnycza*	7	d. C-sebes
23		Bozovici	*Bozowith*	1	d. Almăj
24		*Brayan*		1	? a.d.
25		Buchin	*Beken*	2	d. C-sebes

Nr. crt.	Unit. ad-tivă total	Localitatea	Numele oficial în epocă	Nr. nobili	Obs.
26.		Bucoşniţa	*Bokostycza* *Bokosnycza*	5	d. C-sebeş
27.		*Bussice*		1	? a.d.
28.		Caransebeş	*Sebeş*	21	d. C-sebes
29.		Carasova	*Krassofew*	5	d. Carasova
30.		Călugăreni	*Kalugyeren*	4	d. Comiat a.d.
31.		Cerna	*Chorna*	7	d. Mehadia a.d.
32.		Ciuta	*Chwta*	1	d. C-sebes
33.		Comiat	*Komyath*	13	d. Comiat
34.		Cornet	*Korneth*	5	d. Lugoj a.d.
35.		Crâjma	*Korchmafalva*	2	d. C-sebeş, azi Măgura
36.		Criciova	*Krychowa*	2	d. Lugoj
37.		Criva de Jos	*Also Krywa*	2	d. Mehadia a.d.
38.		Crivina	*Krywyna*	3	d. Lugoj
39.		Cucavita	*Kwkawycza*	1	? a.d.
40.		Cuieşti	*Kewuesd*	3	d. Cuieşti, azi în Bocşa Română
41.		Cuptoare	*Kuptor*	1	d. Mehadia
42.		*Dagafalwa*		1	d. Lugoj a.d.
43.		Domasnea	*Damasnya*	1	d. Mehadia
44.		*Ewthalom*		2	d. C-sebeş a.d.
45.		Fenes de sus	*Felsew Fenes*	2	d. C-sebeş, azi Feneş
46.		Frăţeşti	*Frate st*	1	d. C-sebes a.d.
47.		*Gamza*		4	d. Comiat a.d.
48.		Gârlişte	*Gerlesthe*	7	d. Almăj, fost Rudâria azi Eftimie Murgu
49.		*Gedefalwa*		1	d. Lugoj a.d.
50.		*Gepew*		9	d. C-sebes a.d.
51.		Glimboca	*Glymboka*	1	d. Carasova
52.		*Hydeg*		1	d. Mehadia a.d.
53.		*Horsa*		1	d. Comiat a.d.
54.		*Hozywmezew*		1	d. Mehadia a.d.
55.		Iablanita	*lablancha*	3	d. Mehadia
56.		*Kyrtwa*		1	d. Carasova a.d.
57.		*Kwsla*		1	d. C-sebes a.d.
58.		Lugoj	*Lugas*	2	d. Lugoj
59.		*Luky*		1	d. Carasova a.d.
60.		Luncavita Mare	*Naghlukawicza*	13	d. Mehadia
61.		Luncavita Mică	*Kyslukawicza*	3	d. Mehadia
62.		*Lwdas*		1	? a.d.
63.		Maciova	*Machwa*	4	d. C-sebes
64.		Mal	*Mal*	1	d. C-sebes
65.		Marga	*Marga*	11	d. C-sebes

Nr. crt.	Unit. ad-tivă total	Localitatea	Numele oficial în epocă	Nr. nobili	Obs.
66.		Măcicasu	*Machkas*	21	d. C-sebeş a.d.
67.		Măgoieşti	*Magoesth*	9	d. Comiat a.d.
68.		Mâtnicu Mare	*Mwthnok*	21	d. C-sebes
69.		Mehadia	*Myhald*	4	d. Mehadia
70.		Mehadica	*Mehadyka*	1	d. Mehadia a.d.
71.		Mihălinţi	*Myhalencz*	10	d. Comiat a.d.
72.		Moceris	*Machwrys*	4	d. Almăj a.d.
73.		*Nacza (Norocza)*		1	d. C-sebes a.d.
74.		Negoteşti	*Negotesth*	10	d. C-sebeş, azi Valea Bistrei
75.		*Nerenthe*		1	d. Mehadia a.d.
76.		Ohaba	*Zabadfalwa*	6	d. C-sebes
77.		Oloşag	*Olohsag*	2	d. Lugoj
78.		*Orbagh*		1	d. Mehadia a.d.
79.		Orşova	*Orswa*	1	d. Mehadia
80.		*Perlo*		2	d. C-sebes a.d.
81.		*Piese*		1	d. C-sebes a.d.
82.		Plugoviţa	*Plugowycza*	1	d. Mehadia a.d.
83.		*Pobor*		1	d. Caraşova a.d.
84.		*Porecha*		2	d. Mehadia a.d.
85		Potoc	*Pathak*	9	d. C-sebes
86.		*Pribinipathak*		1	d. Ilidia ? a.d.
87		*Pury*		1	d. C-sebes a.d.
88.		Ramna	*Ramna*	1	d. Almăj
89		Racoviţa	*Rakowycza*	11	d. C-sebes a.d.
90.		Remetea	*Remethe*	15	d. Comiat, azi Rem. Pogănici
91.		*Rogoz*		2	d. C-sebes a.d.
92.		*Rudincz*		3	d.Mehadia ? a.d.
93.		Ruieni	*Ruen*	1	d. C-sebeş, azi Turnu Ruieni
94.		Rusca	*Rwzka*	1	d. C-sebes
95.		Sacosu Mare	*Nag Zakas*	1	d. Lugoj
96.		Strâmtura	*Ztremthwra*	1	d. Comiat a.d.
97.		*Sarga*		4	? a.d.
98.		Sălişte	*Sylisthe*	1	d. Almăj a.d.
99.		*Seryen*		1	? a.d.
100.		*Serked*		1	d. Lugoj a.d.
101.		Slatina	*Zlathyna*	7	d. C-sebes a.d.
102.		*Stanylowcz*		1	? a.d.
103.		Sudrias	*Zederyes*	4	d. C-sebes
104.		Timişel	*Themesel*	21	d. Mehadia a.d.
105.		Tincova	*Tinkowa*	2	d. C-sebes
106.		Tisoviţa	*Thyzowycza*	1	d. Almăj

Nr. crt.	Unit. ad-tivă total	Localitatea	Numele oficial în epocă	Nr. nobili	Obs.
107.		*Topsafalwa*		3	d. Lugoj a.d.
108.		Ţerova	*Cherowa*	9	d.Bârzava,azi în Reşiţa
109.		*Ulpar*		2	d. C-sebes a.d.
110.		Vârciorova	*Worcho-rowa*	2	d. Mehadia
111.		*Vilagfalwa*		1	? a.d.
112.		Vlădesti	*Vladesth*	2	d. C-sebes a.d.
113.		Vrani	*Wran*	4	d. Ilidia
114.		*Waralya*		1	d. Lugoj
115.		*Wokmeer*		1	d. Mehadia a.d.
116.		*Wozestya*		8	d. C-sebes a.d.
117.		*Wycza*		4	? a.d.
118.		*Zazesth*		1	d. C-sebes a.d.
119.		*Zelesthe*		3	d. Lugoj a.d.
120.		*Zenthes*		3	d. Mehadia a.d.
121.		*Zenthmiklos*		1	d. C-sebes a.d.
122.		*Zepmezew*		4	d. Lugoj a.d.
123.		*Zlathnycza*		2	? a.d.
124.		*Zoldobagh*		2	d. C-sebes a.d.
125.		Zorlentul Mare	*Zorylencz*	5	d. Comiat
126.		*Zylfa*		3	d. C-sebes a.d.
127.	BEREG	Bilca	*Bylke*	21	Bilki.Ukr.
128.	10	Comlăus	*Komlos*	21	
129.		Dobroca	*Dobroka*	3	
130.		Ilosva	*Ilosva*	10	Ilniţa,Ukr.
131.		*Kerepecz*		5	
132.		*Kysfalu*		15	
133.		*Makra*		1	
134.		*Posahaza*		5	
135.		Stănesti	*Zthanfalwa*	1	
136.		*Zenthmiklos*		2	
137.	BIHOR	Beliu	*Bely*	1	
138.	21	Beius	*Belenyes*	4	
139.		Beznea	*Bezne*	5	azi Delureni
140.		Bochia	*Bokonya*	1	
141.		*Bonafalwa*		1	a.d.
142.		Borod	*Barod*	2	
143.		Bratca	*Brathka*	1	
144.		Cărăndeni	*Karand*	1	
145.		Cociuba Mare	*Kochuba*	1	
146.		Dobricioneşti	*Dobrychonfalwa*	1	
147		Gepiş	*Gyepes*	1	
148.		Hodos	*Hodws*	1	
149		*Kerestienfalwa*		1	a.d.

Nr. crt.	Unit. ad-tivă total	Localitatea	Numele oficial în epocă	Nr. nobili	Obs.
150		Mădăraş	*Madaras*	5	
151		Pestis	*Felsew Pesthes*	1	
152		Remetea	*Remethe*	6	
153.		Topa de Criş	*Thopa*	4	
154.		Toplița		1	a.d.
155.		Urviş de Beiuş	*Erwenyes*	4	
156.		Vintere	*Venther*	10	
157.		Voivozi	*Almazegh*	1	
158.	CLUJ	Călata	*Kalatha*	10	
159.	10	Ciucea	*Chyche*	4	
160.		Ciuleni	*Enchel*	2	
161.		Dâncu	*Dank*	4	
162.		*Olah Gorbo*		1	a.d.
163		Jucu	*Swk*	3	
164		Mărgău Mare	*Nagh Meregyo*	21	Azi Mărgău
165		Mociu	*Moch*	1	
166.		Sardu	*Sard*	2	
167		Vorta	*Warcza*	6	a.d.
168.	DABACA	Apatiu	*Apathi*	5	
169	5	Chintelnic	*Kenthelke*	1	
170.		Iclod	*Mod*	5	
171.		Sava	*Zawa*	1	
172.		Tentea	*Chenthe*	1	
17	FAGARAS	Arpaş	*Arpas*	2	
174.	28	Beclean	*Bethlen*	1	
17		Berivoi	*Beriwoy*	2	
17		Cârtisoara	*Kertzisora*	1	azi Streza-Cârțişoara
17		Comana	*Komana*	8	
17		Copăcel	*Kopachel*	2	
17		Dejani	*Desan*	1	
18		Dridif	*Dryd*	1	
18		Făgăraş	*Fogaras*	1	
18		Grid	*Grid*	2	
18		Hârseni	*Herseny*	1	
18		*Heech*		1	a.d.
18		Ileni	*Ilyen*	1	
18		Ludişor	*Ludisor*	1	
18		Mândra	*Mundra*	1	
18		Râuşor	*Rusor*	2	
18		Recea	*Reech*	1	
19		Săsciori	*Zezchor*	1	
19		Sâmbăta	*Zombat*	1	
19		Scorei	*Skorey*	2	
19		Sercaia	*Sarkan*	5	

Nr. cit.	Unit. ad-tivă total	Localitatea	Numele oficial în epocă	Nr. nobili	Obs.
194.		Şinca	*Sinka*	4	
195.		Ucea	*Ucha*	4	
196.		Vad	*Wad*	1	
197.		Veneția	*Veneczia*	1	
198.		Viştea	*Vist*	8	
199.		Voila	*Voila*	1	
200.		Voivodeni	*Wayuoden*	2	
201.	HAȚEG	Băiesti	*Bayesd*	21	
202.	53	Baru	*Baar*	15	azi Baru Mare
203.		Bretea	*Brethe*	10	azi Bretea Română
204.		Boita	*Bocza*	2	
205.		Breazova	*Brazowa*	10	
206.		Cârneşti	*Kernesd*	10	
207.		Cincis	*Chonokos*	12	
208.		Ciopeia	*Chopal*	2	
209.		Ciula	*Chwla*	21	azi Ciula Mare
210.		Clopotiva	*Clopotiua*	21	
211.		Coroiesti	*Karulyesd*	14	
212.		Densuş	*Demsews*	21	
213.		Farcădin de Jos	*Also-Farkadyn*	21	azi Unirea
214.		Farcădin de Sus	*Felsew-farkadyn*	21	azi Unirea
215.		Galați	*Galacz*	19	
216.		Gânțaga	*Gwnchaga*	1	
217.		Grădiştea	*Warhel*	10	azi Sarmizegetusa
218.		Haţeg	*Haczak*	8	
219.		Lingina	*Lensene*	10	azi Izvoarele
220.		Livadia	*Le wad*	21	
221.		Măţeşti	*Maczesd*	21	azi Zăvoiu
222.		Nălaţi	*Nalacz*	3	azi Nălativad
223.		Ohaba	*Ohaba*	1	
224.		Ostrov	*Ozthro*	10	
225.		Paroş	*Păros*	21	
226.		Pâclişa	*Poklysa*	1	
227.		Peşteana	*Pesthyen*	21	
228.		Petros	*Petroz*	1	
229.		' Ponor	*Ponor*	21	
230.		Pui	*Pwly*	15	
231.		Răchitova	*Rekethye*	5	
232.		Râu Alb	*Feyerwyz*	21	
233.		Râu Bărbat	*Barbathwyz*	21	
234.		Râu de Mori	*Malomwyz*	15	
235.		Râusor	*Rusor*	15	
236.		Reea	*Rew*	3	
237.		Săcel	*Zachal*	21	

Nr. crt.	Unit. ad-tivă total	Localitatea	Numele oficial în epocă	Nr. nobili	Obs.
238.		Sălaşu de Sus	*Felsew Zallaspathak*	21	
239.		Sânpetru	*Zenpeter*	12	
240.		Sântămăria Orlea	*Bodogazonfalwa*	8	
241.		Silvaşu de Jos	*Also Zylwas*	3	
242.		Silvaşu de Sus	*Felsew Zylwas*	21	
243.		Strei	*Zthryg*	4	
244.		Streisângeorgiu	*Zenthgewrg*	21	
245.		Subcetate	*Waralya*	3	
246.		Şerel	*Serei*	5	
247.		Toteşti	*Tothesd*	4	
248.		Tustea	*Twsthya*	2	
249.		Unciuc	*Wanchok*	10	
250.		Vad	*Wad*	21	azi Nălativad
251.		Valea Dâljii	*Dalsan-pathak*	3	
252.		Zeicani	*Zeykan*	15	
253.		*Zeykfalwa*		6	a.d.
254.	HUNEDOARA	Almaşu Mic	*Almas*	10	
255.	27	Archia de Jos	*Also Arky*	1	
256.		Archia de Sus	*Felsew Arky*	2	
257.		Bârsău	*Berekzo*	1	
258.		*Bircz*		3	a.d.
259.		Brănişca	*Baranchka*	10	
260.		Bretelin	*Brethelyn*	2	
261.		Bunila	*Bwnyla*	2	
262.		Călanu Mic	*Kys Kalan*	1	
263.		Cern a	*Cherna*	2	
264.		Cristur	*Kerezthwr*	5	
265.		*Derchesd*		2	a..d.
266.		Dobra	*Jofew*	3	
267.		Dumbrăviţa	*Dobrawycza*	3	
268.		Grid	*Gryd*	5	
269.		Hunedoara	*Hwnyad*	10	
270.		Lăpugiu	*Lapwgy*	2	
271.		Lesnic	*Lesnek*	1	
272.		Mănerău	*Monyoro*	2	
273.		Mihăieşti	*Mychelysth*	1	
27		Nădăstia	*Nadasd*	10	
27		Nădrap	*Nadabor*	8	
27		Peştişu Mic	*Pesthesel*	8	
27		Plai	*Play*	1	
27		*Rakowycza*		1	a.d.
27		Săcămas	*Zakamas*	1	
28		Zlaşti	*Zalasd*	4	

Nr. crt.	Unit. ad-tivă total	Localitatea	Numele oficial în epocă	Nr. nobili	Obs.
281.	MARAMUREȘ	Apşa de Jos	*Also Apsa*	21	Dubrava, Ukr.
282.	65	Apsa de Mijloc	*Kewzepapsa*	15	Sredni Vodeanoe.Ukr.
283.		Bârsana	*Borzan*	21	
284.		Bedeu	*Bedew*	21	Bedevlea, Ukr.
285.		Berbesti	*Bardfalwa*	21	
286.		Berezna	*Berezna*	9	Berezovo.Ukr.
287.		Biserica Albă	*Feyereghaz*	21	BelaiaȚerkov.Ukr.
288.		Bocicoi	*Bachko*	1	Bacikovo.Ukr.
289.		Bocicoiel	*Kys Bachko*	3	
290.		Borşa	*Borsa*	2	
291.		Budesti	*Budfalwa*	21	
292.		Călineşti	*Kalinfalwa*	12	
293.		Cămârzana	*Kamarzanfalwa*	2	
294.		Ciumulesti	*Chomalhaza*	2	Ciomalevo.Ukr.
295.		Cornesti	*Somfalwa*	10	
296.		Crăciuneşti	*Karachonfalwa*	10	
297.		Crăiniceni	*Karaynokfalwa*	1	Krainikovo, Ukr.
298.		Crisănesti	*Krichfalwa*	15	
299.		Criva	*Krywa*	3	Krivoe,Ukr.
300.		Cuhea	*Kphnya*	21	azi Bogdan Vodă
301.		Desesti	*Dezefalwa*	4	
302.		Dolha	*Dolha*	21	Dolgoe.Ukr.
303.		Domneşti	*Urmeze w*	10	Ruskoe Pole, Ukr.
304.		Dragomireşti	*Dragamerfalwa*	21	
305.		Drăgoieşti	*Kewesligeth*	10	Dragovo, Ukr.
306.		Duleşti	*Dulfalu*	2	Dulovo, Ukr.
307.		Fereşti	*Feyerfalwa*	15	
308.		Gănesti	*Ganyafalwa*	1	Ganici,Ukr.
309.		Giuleşti	*Gyulafalwa*	21	
310.		Herinceni	*Heryncha*	2	Gorinciovo.Ukr.
311.		Ialova	*Irholcz*	15	Olhovți.Ukr.
312.		Iapa	*Kabalapathaka*	10	
313.		Ieud	*Jood*	15	
314.		*Kazonya*		3	
315.		*Kemeche*		1	
316.		Leordina	*Lewrdyna*	12	
317.		Lipceni	*Lypche*	15	Lipcea, Ukr.
318.		Nănesti	*Nanfalwa*	1	
319.		Neagova	*Negova*	10	Nyagovo, Ukr.
320.		*Nyres*		5	a.d.
321.		Oncesti	*Wanchfalwa*	21	
322.		Petrova	*Petrowa*	8	
323.		Remeți	*Remete*	1	

Nr. crt.	Unit. ad-tivă total	Localitatea	Numele oficial în epocă	Nr. nobili	Obs.
324.		Rona de Jos	*Also Rona*	8	
325.		Rozavlea	*Rozawlya*	2	
326.		Ruscova	*Rwzkowa*	5	
327.		Sarasău	*Zarwazo*	21	
328.		Săcel	*Zachal*	10	
329.		Săliste	*Zelysthe*	21	
330.		Săpânța	*Zaploncza*	21	
331.		Sârbi	*Zerpfalwa*	8	
332.		Sighet	*Zygeth*	2	
333.		Slatina	*Zlathyna*	12	Zolotvina, Ukr.
334.		Şieu	*Sayo*	12	
335.		Şugatag	*Sugathag*	10	
336.		Talabor	*Thalabor*	8	Tereblea, Ukr.
337.		Târnova	*Tornowa (Kwkenyes)*	1	Ternovo, Ukr.
338.		Uglea	***Vglya***	21	Ukr.
339.		Vad	*Wad*	6	
340.		Văineag	*Waynag*	8	Vonigovo, Ukr.
341.		Virismort	*Weresmarth*	7	azi Tisa
342.		Viseu de Jos	*Aho Wysso*	21	
343.		Viseu de Sus	*Felsew Wysso*	15	
344.		*Zoway*		1	
345.		*Zelfalwa*		1	
346.	ORASTIE 1	Orăstie	*Zazwaras*	3	Olahus
347.	SABOLCIU 2	Dada	*Dada*	2	
348.		*Nyirmyhalydi*		1	
349.	SATUMARE 2	Beltiug	*Belthewk*	10	
350.		Săcălăseni	*Zakalufalwa*	4	
351.	SOLNOCU	Sieu-Odorhei	*Sayo*	1	
	INTER. 1				
352.	SOLNOCU	Copalnic	*Kapolnok*	5	
	DE MUL.				
353.	4	Cozla	*Kozla*	1	
354.		Nadis	*Nades*	1	
355.		Remetea Chioaru!	ii	*ethe*	1
356.	TÂRNAVA 1	Gănesti	*Galfalwa*	5	
357.	TIMIŞ 39	*Armadya (Homoragya)*		1	azi în Recaş?
358.		Bujor	*Bosar*	5	azi Traian Vuia
359.		*Buthfalwa*		1	a.d.
360.		Buzias	*Bozzas*	4	
361.		Cliciova	*Klychowa*	1	
362.		Corlat	*Korlath*	1	
363.		*Dagabrati*		1	a.d.

Nr. crt.	Unit. ad-tivă total	Localitatea	Numele oficial în epocă	Nr. . nobili	Obs.
364.		Dumbrăvița	*Dombra-wycza*	1	
365.		Duboz	*Duboz*	10	
366.		*Endreud*		12	a.d.
367.		*Farkasesd*		1	a.d.
368.		Făget	*Fachyad*	1	
369.		Giarmata	*Gyarmath*	4	
370.		Gladna de Jos	*Also Gladna*	3	
371.		*Gonczfalwa*		1	a.d.
372.		*Holod*		2	a.d.
373.		*Izwaricha*		1	a.d.
374.		*Ladan*		1	a.d.
375.		*Lewrynthfalwa*		1	a.d.
376.		Măguri	*Magwre*	2	
377.		*Nagfalw*		1	a.d.
378.		*Nermigh*		1	a.d.
379.		Nevrincea	*Newrynche*	2	
380.		*Pestes*		1	a.d.
381.		*Raboyka*		1	a.d.
382.		Recas	*Rekas*	5	
383.		*Rogosan*		1	a.d.
384.		Sintesti	*Zenthesd*	1	
385.		Surducul Mic	*Kys Zwrdok*	1	
386.		*Sypzo*		2	a.d.
387.		*Thewys*		1	a.d.
388.		*Thwrssok*		3	a.d.
389.		*Tis*		1	a.d.
390.		*Wzesth*		1	a.d
391.		Voiteg	*Woytegh*	1	
392.		*Waydafalwa*		1	a.d.
393.		*Welchesd*		1	a.d.
394.		*Zeged*		1	a.d.
395.		Zorani	*Zoran*	1	
396.	TURDA 2	Alecuş	*Elekes*	8	
397.		Lupşa	*Lwpsa*	15	
398.	UGOCEA	Miştita	*Mystycze*	1	
399.	3	Racolta	*Rakolcza*	6	
400.		Zirma	*Zyrma*	8	
401.	ZARAND	Aciua	*Achwa*	1	
402.	18	Arăneag	*Aranag*	1	
403.		Birtin	*Berten*	1	
404.		Brad	*Fenyew*	1	
405.		Buceava	*Buchawa*	1	azi Buceava-Şoimuş
406.		Criscior	*Krystyor*	1	
407.		Ciuci	*Chwch*	1	azi Vârfurile

408.		Ghiorac	*Gyarak*	2	
409.		*Fenyewpataka*		1	a.d.
410.		Hălmagiu	*Halmagy*	6	
411.		*Lonka*			azi în Almas/Arad
412.		*Myklosfalwa*		1	a.d.
413.		Ribita	*Rybyche*	3	
414.		Rostoci	*Roztoch*	9	
415.		Şoimoş	*Solymos*	2	azi Buceava-Şoimoş
416.		Somosches	*Somosk.es*	6	
417.		Siria	*Wilagos-falwa*	1	
418.		Vărsând	*Warsan*	2	
«9-433		La vest de Tisa		15	

TOTAL: 433 localităţi

ANEXA II[1]

LISTA DREGĂTORILOR ROMÂNI DIN TRANSILVANIA ŞI UNGARIA PÂNĂ LA 1526

REGE AL UNGARIEI *(rex Hungarie)* 1.
Matia de Hunedoara *(Mathias Rex)*
1458.1. 24 *(MTKron.,* p.273) 1490.IV.6
(DIRJntrod. I, p.509)

GUVERNATOR AL UNGARIEI *{Vicarius, Gubernator Regni)* 1. Iancu de Hunedoara *(Johannes de Hunyad)* 1445.VII.20 *(Haţeg I,* 131) 1453.11.13 *(DIR.Introd.1,* p.509; *MTKron.,* p. 270: început de ianuarie)

CĂPITAN GENERAL AL REGATULUI *(capitaneus regni Hungarie generalis)*
1. Iancu de Hunedoara
1445.VII.20 *(Haţeg 1,* 131)
1453.V. 29 *(Krasso,* III, 302: *supremus capitaneus regie maiestatis in regno Hungarie constitutus)*
1456.VIII. 11 *(MTKron.,* p.272)
2. Ladislau de Hunedoara *(Ladislaus de Hunyad)*
1456. XI. 21 *(Ub,* V, 3052: *capitaneus regni Hungarie generalis)*
1457.111.14 *(MTKron.,* p.273)

' Lista dregătorilor este dată pe funcţie sau poziţie în ierarhie şi, în cadrul fiecăreia dintre acestea, cronologic. în această situaţie a fost inevitabilă repetiţia aceluiaşi personaj la fiecare dintre dregătoriile pe care le-a îndeplinit. Sunt notate datele extreme ale menţiunilor documentare şi sursa. Am înregistrat funcţiile şi poziţiile publice de stat şi bisericeşti importante. O parte a castelanilor se afla în fruntea unor cetăţi proprietate privată, ale unor particulari sau ale bisericii, pe când juzii orăşeneşti, adesea nobili, puteau fi exponenţii puterii regale sau ai comunităţii de cetăţeni. Juzii nobiliari erau exponenţii obştii nobililor. Pentru o consultare facilă, fiind obligaţi la abrevieri maximale, oferim în subsol bibliografia, cu riscul de a dubla, pe alocuri, pe cea din anexa bibliografică a textului.

JUDE AL CURIEI *(judex Curie regis)*

1. Ioan Dragfi de Beltiug *(Johannes Dragffy de Beltewk)*
   1525.VII. 6 - 1526.VIII.29 *(MTKron.,* p.347)

VOIEVOD AL TRANSILVANIEI *(Vayuoda Transsyluanie)*

1. Iancu de Hunedoara
   1441.11.20 - 1446.IX.5 *(Engel,* I,p.l5)[2]
2. Ioan Ungur de Nădăştia *(Johannes Ungor de Nadasd)*[3]
   1467? 1473?
3. Bartolomeu Dragfi de Beltiug *(Bartholomeus Dragffy de Beltewk)*
   1493.1.19 - 1498.XI.14 *(MTKron.,* p.321,325)

COMITE PERPETUU AL BISTRIŢEI *(comes perpetuus de Bistritz)*[4]

1. Iancu de Hunedoara
   1453.II.1 - 1456.VIII. 11 *(MTKron.,* p.270,272)
2. Ladislau de Hunedoara
   1456.XI. 21 *(Ub,* V,3052)
   1457.111.16 *(MTKron.,* p.273)

COMITE AL SECUILOR *(Siculorum comes)*

1. Baliţaşi
2. Drag, fiii lui Sas
   1387.XI.19 - 1390.IV.29 *(Engel,* I,p.l93)
3. Ioan Olahus f. Sas
   1390.IIX (Engel, I,p.193)
4. Iancu de Hunedoara
   1441.11.20 - 1446.IX.5 *(Engel,* I,p.l5)
5. Ioan Ungur de Nădăştia
   1467? 1473? '
6. Bartolomeu Dragfi de Beltiug
   1493.1.19 - 1498.XI.14 *(MTKron.,* p.321,325)

BAN AL DALMAŢIEI, CROAŢIEI ŞI SLAVONIEI
(Banus Dalmatie, Croaţie et Slavonie)

1. Ladislau de Hunedoara — al Dalmaţiei şi Croaţiei
   1453.III.20(7We&,X,381)
   1453.VIII.24 *{Engel,* I, p.27)
2. Andrei Danfi de Duboz *(Andreas Danfi de Duboz)*[5] — al Dalmaţiei şi Croaţiei
   1475.IX.29 - 1476.VII.7 (Fugedi, *Arisztokrâcia,* p.113)

---

[2] Engel, *Archontologia,* I-II, (în continuare: *Engel)*

[3] Pomenit consecvent după moartea sa ca „voievodul Ungur", nu i se cunoaşte exact intervalul, probabil foarte scurt, al exercitării funcţiei. A se vedea şi discuţia noastră din *Ungur.*

[4] Titlul a fost creat la începutul anului 1453 ca o compensaţie pentru pierderea funcţiei de gu vernator de către Iancu şi a fost însoţit de donaţia veşnică a oraşului şi districtului Bistriţa către familia de Hunedoara. Ulterior, Matia, devenind rege, a renunţat şa el, restituind bistriţenilor privilegiile.

[5] Despre familia sa, vezi, mai recent V. Achim, *Les Roumains et Ies dtmes,* p. 5-8.

3. Ioan Corvin de Hunedoara *(dux Johannes Corvinus de Hunyad)*
1490.VI.13 - 1504.X.12 *(MTKron.,* p.318,328)
4. Gheorghe Dragfi de Beltiug *(Georgius Dragffy de Belthewk)*
15O5.X. 13 *(Torontal, 11,66)*[6]

(MARE) POSTELNIC *(Magister cubiculariorum; cubicularius)*
1. Balea f. Budu de Băuţar *(Valentinus filius Bodo de Pala)*[7]
1402.1.21 *(Ortvayl,* 318)[8]
2. Petru Dej *(Olah)* de Timişel — cubicular *(Mathia kyralnak komornyka)*
ante 1470 (Turul, XI, p.99)
3. Bartolomeu Dragfi de Beltiug
1490-1494 *(Fogel,* p.64)

(MARE) STOLNIC *(Magister dapiferorum; dapiferus)*
1. Emeric Dej de Timişel *(Emericus Desy de Temesel, — de Iklod)*
1504-1508 *{Fogel,* p.60)
2. Ioan Dragfi de Beltiug
1510-1515 *{Fogel,* p.60)
3. Ladislau More de Ciula *(Ladislaus More de Chwla)*
1521.VI.20 *(Bânffy okl.,* 11,413)
1525.VI.14 *(Balassa Itdra,* 210)

(MARE) PAHARNIC *(Magister pincernarum; pincerna)*
1. Bartolomeu Dragfi de Beltiug
1468.IX.28 *(Ub,* VI, 3648)
1487.IV.1 (Dl. 30814)
2. Ioan Dragfi de Beltiug
1508-1513 *(Fogel,* p.60)

(MARE) VISTIER *(Magister tavernicorum; tavernicus)*
1. Petru Vistier de Măcicaşu *(Petrus Tharnok de Machkas)* — vistier
1478 (C»Wtf,V, 222)
1480-1484, cu Ioan More[9]
2. Ioan Dragfi de Beltiug
1520.II.8 - 1522.X.16 *(Jako,* 3760,3877)[10]

---

[6] Bârâny, *Torontal.*
[7] împreună cu fratele său Dan pierde moşia părintească din Ţara Haţegului dincolo de Poarta de Fier spre Banat (azi Băuţarul de Sus şi — de Jos), stăpânită cu drept cnezial, în favoarea judelui din Timişoara care obţinuse danie regală, în urma unui proces la scaunul voievodal din anul 1402 *(Izvoare ţattg,* 1,1-2)
* T. Ortvay-Fr. Pesty, *Oklevelek Temesvdrmegye e's Temesvdr vtiros torle'nete'hez,* I, Bratislava, 1896 (în continuare, *Ortvay).*
[9] A. Kubinyi, *A Mătyds-kori dllamszervezet,* în *Hunyadi Mâtyds emlekkonyv,* Budapest, 1990, p.132, nota 149, cu precizarea „Ioan More de Jaszo". More-ştii sunt cu toţii români, fără a fi neapărat înrudiţi între ei. în epocă sunt doi Ioan More: unul cleric, ajuns prepozit la Oradea, apoi la Alba Regală, sol în Italia, celălalt vistier, strângător de dări în părţile Transilvaniei. Credem că referinţa exprimă o confuzie între cele două personaje, Jaszo fiind o mănăstire cisterciană în sudul Ungariei. A se vedea contribuţia noastră *More.*
[0] Zs. Jako, *A kolozsmonostori konvent jegyzokonyvei,* I-II, Budapest, 1990 (în continuare: *Jako)*

(MARE) COMIS *(Magister agazonum; agazo)*

1. Ioan Olachus f. Sas — al curții reginei
    1388.XI.30CHA 1/2,311)
    1389.1.6 *(Engel,* 1,57)
2. Ladislau de Hunedoara
    1456.XI.21 *(Ub,* V, 3052)
    1457.11.23 *(Engel,* 1,43)
3. Ladislau Ficior de Ciula *(Ladislaus Fychor de Chwla)*
    1479.11.11 (Dl. 29533)
    1480.XII.15 (Dl. 29536J
4. Gheorghe More de Ciula *(Georgius More de Chwla)*
    1487.IV.16 *(Teleki,* XII, p. 348)
    1490.IV .24 (D1.37673)
5. Petru de Dolha *(Petrus de Dolha)* vicecomis *(agazonum regalium vicemagister)*
    *1495N29 (Engel.l,*115)
    1524.XI.18 *(Ivănyi,* 525)

BAN DE SEVERIN *(Banus Zewriniensis)*

1. Iancu de Hunedoara şi
2. Ivaşcu de Hunedoara (până la 1441)
    1439.V. 9 *(MTKron.,* p.258)
    1446.111.15 (£nge/, I,p.33)
3. Mihai de Cerna *(Michael de Chorna)*
    1447.X.6 (Engel, I,p.34)
    1454.111.15 (*Szdreny,* III, 71), coleg cu
4. Vasile de Cerna *(Blasius de Chorna)*
    1449.VI.9 *(Haţeg,* 1,173)" şi cu 5.Petru Danciu de Caransebeş *(Petrus Danch de Sebeş)*
    1452.VI.4 *(Engel,* I, p.34)
    1454.111.15 *(Szdreny,* III, 71)
6. Ştefan de Mâtnic şi
7. Mihai de Mâtnic *(Stephanus et Michael de Muthnok)*
    1459.V.27 (Fugedi, *Arisztokrăcia,* p.117)
    1467.VII.25 *(Szdreny,* III, 81)
8. Ladislau Ficior de Ciula
    1491.XII.5 *(Balassa Itâra,* 162)
9. Andrei Danfi de Duboz *(Andreas Danfy de Duboz)*
    1491.XII.13 *(Mârki,* 141)[12] 10. Gheorghe More de Ciula 1492.II.2 (Dl. 39.325)
    1494.IX.24 (Dl. 46.277)

" *Izvoare Haţeg,* I. [12] Mărki, *Arad.*

11. Iacob Gârlişteanu de Gârlişte *(Jacobus Gerlestheny, — de Gerlesthe)*
1494.XI.30 - 1508.X.13 (Engel, *Geschichten,* p.129,132), coleg cu
12.Petru Vistier de Măcicaş *(Petrus Tharnok de Machkas)*
1494.XI.30 (Engel, *Geschichten,* p.129)
1501 *(Szore'ny,* III, 124)
13. Nicolae Gârlişteanu
1520-1521 *(Szore'ny,* 1,292)

BAN DE JAICE *(Banus de Jaycza, regni Bozne banus, capitaneus castri Jaycza)*
1. Ladislau Ficior de Ciula
1483.XI.6 *(Jaicza,* CXLVII)
1490.X.17 (Dl. 37673)

BAN DE BELGRAD *(Banus Nandoralbensis, capitaneus Nandoralbensis)*
1. Iancu de Hunedoara
1441-1446 (Engel, 1,15)
2. Ladislau Ficior de Ciula
1483.XI.6 *(Jaicza,* p.CXLVII: capitaneus)
3. Gheorghe More de Ciula
1494.XI.5 (Engel, *Geschichten,* p.127)
1507.V.2 *(Szerbia okl,* 326)

BAN DE ŞABAŢ *(Banus de Sabach, Banus Machouiensis)* 1
.Nicolae Cândea de Ciula *(Nicolaus Kende de Chwla)*
1494-1508 (Kubinyi, *Bărok,* p.209)
2. Andrei Kenderesi (de Râu de Mori?)
1519.VI.10 (ArhNat. Cluj, Col .Medievale, Gyulai-Kuun, nr.42)

CURTENI, CAVALERI AI CURŢII, FAMILIARI AI CURŢII REGALE, AI GUVERNATORULUI ŞI AI VOIEVODULUI IANCU, MEMBRI ÎN CONSILIUL REGAL FĂRĂ DREGĂTORII, PAJI *(Aulici, Aule milites, Aule familiares, Proceres, Aule iuvenes)*

1. Carapciu *Olahus* de Recaş — familiar
1365.IX.22 *(Krasso,* III, 71)
2. Baliţă f. Sas — familiar
1373.VIII. ll(M//ia/yj, 65)
3. Drag f. Sas — familiar
1373.VIII.il *(Mihalyi,* 65) - 1392.VII.13 *(Doc. Val.* 429)
1387.XI.19 *(Engel,* I, p.485: relator)
4. Ioan Olachus f. Sas — familiar
1373.VIII.11 *(Mihalyi,* 65) - 1389.1.6 *(Engel,* I, p.485)
1378.VIII.20 *(Doc.Val.,219)* - paj 1386.IV.VIII *(Engel,* I, p.485: relator) 1388.111.11 *(Engel,* I, p.485) — paj al curţii reginei
5. Voicu Olachus de Hunedoara *(Wojk Olachus de Hunyad)* — cavaler
1409.X.18 *(HD,* 1/2,462)

1414.VIU (Engel, I,p.498)

6. Petru de Domneşti *(Petrus de Urmezew)* — paj
1410.VI.27 *(Mihalyi,* 93)

7. Gheorghe Românul de Dolha *(Georgius Volachus de Dolha)* — familiar
1419.11.10 *(Mihalyi,* 129)

8. Sandrin f. Drag de Beltiug — cavaler
1419.XII.23 *(Engel,* I,p.5O2)

9. Barbu f. Standul de Comiat *(Barb filius Stanchwl)* şi

10. Drăgan f. Manciul de Comiat *(Dragaan filius Manchwl de Komiat)* — cavaleri
1422III.31 (Olâhker. 57)[13] — cavaler

11. Nicolae de Bizere *(Nicolaus de Byzere)*
1433.XI.29 (//D, 1/2,582)
1444.VI.11 *(Olâhker.,* 69)

12. Ştefan Olah f. Stanciul de Radoteşti[14] (Gârlişte) — curtean
1433(£nge/, I,p.508)

13. Iancu Olah de Hunedoara *(Johannes Olah de Hunyad)* — cavaler
1434.1.17 *(Engel,* 1,508)

14. Ştefan de Bilca — lector împărătesc şi curtean
1437.X.19 (&ige/, 1,509)

15. Ioan Cândea de Râu de Mori *(Johannes Kende de Malomwyz)*

16. Ladislau — Laţcu f. Ioan Cândea

17. Ioan Cândreş f. Ioan Cândea *(Johannes Kendris)*

18. Nicolae f. Ioan Cândea

19. Cândea f. Cândea *(Kende filius Kende)* familiari
1443.IV.16 (HTRTE, II, p.33)

20. Andrei de Peşteana *(Andrea de Pestien)* — familiar
1444.1.13 *(Haţeg,* 1,96)

21. Cândreş de Sălaşu *(Kenderes de Zallaspathaka)* — familiar
1444.IV.13 *(HD,* 1/2,709)

22. Mihai de Peşteana *(Michael de Pesthenye, — de Pesthyen)* — curtean
1447.VI.29 *(Haţeg,* 1,129)
1450.IX.27 *(Ub,V,* 306)

23. Ştefan de Mâtnic *(Stephanus de Muthnok, — de Mothnok)* — curtean
' 1458.11.17 *(Kaprinai,* I, p.492)

24. Mihai de Mâtnic — curtean
1458 *(Fdgel,* p.71)

25. Ladislau f. Costea de Râu Bărbat *(Ladislaus filius Koztha de Barbathwyz)*
1462.IX.30 *(Csânki.V,* p.156) -curtean
147S.VI.22 (Ibidem, p.157)

26. Ioan Ungur de Nădăştia *(Johannes Ungor de Nadasd)* — cavaler

---

[13] Pesty, *Olâh ker.*

[14] Posesiune din districtul Mehadia, azi dispărută, deţinută de familia Gârlişteanu *(Szoreny,\ Radotesth s.v.).*

1468.anteVI.15Cf/fo, 3622)

1471.XII.21 *(Krasso,* 111,427)

27 Andrei Danfi de Duboz — familiar

1470.111.16 *(Csânki,* V, p.504)

28. Petru Olah f. Dej de Timişel — curtean

(Petru Olah de Dees de Temeshel)

1470.XI.26 (HD, 11/2,200)

29. Iacob de Mâtnic *(Jacobus de Muthnok)* — familiar

1472.V.16 (Haţeg, 1,287)

30. Petru Vistier de Măcicaş *(Petrus Tharnok de Machkas)* — curtean

1480 *(Csdnki,* II, p'l2)

31. Bartolomeu Dragfi de Beltiug — familiar

1480.VIII.29 *(Mihalyi,* 552)

32. Mihai Kendefi de Râu de Mori — curtean

(Michael Kendefy de Malomwyz)

1492.III.7 *(Teutsch-Firnhaber,* 511)[15]

33. Ladislau More de ... ? — curtean

1495 (Engel, *Geschichten,* p. 123)

34. Andrei Cândreş de Râu de Mori — curtean

(Andreas Kenderesy de Malomwyz)

1495 (Engel, *Geschichten,* p.153)

1507 .XI. 19 *(HD,* 11/2,556)

35. Petru de Dolha *(Petrus de Dolha, — de Dolhay, sic!)* — curtean

1495 (Engel, *Geschichten,* p.123)

1505.IV.9 *(Ivdnyi,* 438)

36. Gaşpar More de Dada — curtean

1499 *(Fogel,* p.69)

37. Nicolae de Dolha *(Nicolaus de Dolha, — Dolhai)* — curtean

1500 *(Fogel,* p.69)

38. Ioan Ungur II de Nădăştia — curtean

1500.V.15 *(Jaicza,* 146)

39. Nicolae Olahus - paj

1510-1516 *(Olahus, p.55)*[l6]

40. Ioan More de Ciula *(Johannes More de Chwla)* — curtean

1512 (Dl. 56396;

41. Ladislau More de Ciula *(Ladislaus More de Chwla)* — curtean

ante 1516 *(Fogel,* p.69)

VICEBAN *(Vicebanus)*

1. Iacob de Marga *(Jacobus de Mar ga)*, coleg cu

2. Sandrin Şişman de Buziaş *(Sandrinus Sisman de Bozzas)* - SEVERIN

1459-1467 *(Olâh ker.,* 81) şi cu

1 -----------

[IS] G.D. Teutsch, Fr. Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, Wien, 1857

[16] Firu-Albu, *Olahus.*

3. Petru Rayn Voievod *(Rayn Wayuoda)*
U7i.\n.\B(Olâhker., 82)
4. Mihai Lazăr de Caransebeş *(Michael Lazar de Karansebes),* coleg cu
5. Dragul *(Dragwl)* - SEVERIN
1484.V.6 *(Szoreny,* III, 93) şi cu
6. Vasile de Plugoviţa *(Blasius de Plugowycza,- Plugowyczay)*
1489.111.26 *(Szdreny,* III, 96)
1494.V.l5 *(Ibidem,* 110)
7. Iacob Gârlişteanu de Gârlişte — JAICE
1481 *(Jai'cza,* CCLXXIII)
1487.V.8 (Kemeny, *Suppl,* V, p.29)[17]
8. Ştefan More şi
9. Ioan More *(Stephanus et Johannes More)* — BELGRAD
1507.VI.23 *(Bânffy okl.,* II, 414: capitanei portae civitatis N.)
- BELGRAD
10. Vasile Olah *(Blasius Olah)*
1514[18] - 1521.VIII.29 *(MTKron.,* p.342)
11. Mihai More de Ciula - BELGRAD
1521 .VIII.29 *(Sz-,* 86/1, p.136)
12. Ioan de Marga? *(Johannes Morgay)* - BELGRAD
1521.VIII.29 ("Bel, *Olahi Chronicon,* p.31)[19]

COMITE *(Comes)*

ARAD
1. Iancu de Hunedoara
1443-1446 *(Engel,* I, p.15,98)

BARANYA
1. Ioan Ungur de Nădăştia
1472.VII.2 *(Csânki,* II, p.566)

BEREG
1. Iancu de Hunedoara
1445-1446 *(Engel, l,pA5)*
2. Cândea de Râu de Mori
1445-1448.VII.22 *(Engel,* I, p.l 11)
3. Ioan Cândreş de Râu de Mori
1449.VII.8 *(Haţeg,* 1,148) 1455.IV.29
r^nge/, I.p.lll)

BICHIŞ
1. Ioan Corvin de Hunedoara
1498X10 - 1504.X.12 *(MTKron.,* p.325, 328)

BIHOR
1. Iancu de Hunedoara
1443-1446 *{Engel,* I, p.15,114)

---

17. J. Kemeny, *Diplomatarii Transylvanici Supplementum,* mss. la BA Cluj-Napoca.
18. *M. hadtdrte'nete,* p.147.
19. Mathias Bel, *Adparatus ad historiam Hungariae...*, Possonii, 1735.

noi

CARAS
1. Iancu de Hunedoara
1441-1456 *(Engel,* I, p.145)

CENAD
1. Iancu de Hunedoara
1441-1446 *(Engel,* I, p.15,123)

CIONGRAD
1. Iancu de Hunedoara
1441-1446 *(Engel,* I, p.15,125)

CRASNA
1. Iancu de Hunedoara
1444-1446 *(Engel,* I, p.15,201)
2. Nicolae Dragfi de Beltiug
1460.III.7 *(Jako,* 1,1430)
3. Ioan Dragfi de Beltiug
1517.11.20 *(Jako,* II, 3620)

HUNEDOARA *(Comes Hunyadiensis)*
1. Ioan Corvin duce de Liptovia
1419X21 (HD, 11/2,260) MARAMUREŞ *(Comes comitatus et camararius salium Maramorosiensium)*
1. Baliţă şi
2. Drag fiii lui Sas *(Balk et Drag)* comiţi şi voievozi ai Maramureşului
1378.VIII.20 *(Doc.Val.* 279) - 1382 *(Engel,* I,p.l53)
1385 - 1399.X.16 *(Engel,* I,p.l53)
3. Iancu de Hunedoara (cu Nicolae Ujlaki)
1441-1445 <EiifeU,p.l54)
4. Ioan Cândreş de Râu de Mori — şi castelan de Hust
1445-1449 C£ngeZ,I,p.l54)
5. Mihai de Peşteana *(Michael de Pesthyen)* — şi cămăraş al salinelor
1451.V.26 *(Lltdri kdzL* 1923, p.119) — 1453IX.4 *(Engel,* I, p.154)
1457.XI.9 - *U62.Wl.24 (Mihalyi,* 402,443)
6. Simion Bizău de Cuhea *(Symon Bizo de Kohnya),* cu
7. Ladislau Mare de Săpânţa *(Ladislaus Magnus de Saploncha)*
1465.IV.23 - 1465.XI.5 *(Mihalyi,* 465,471)

SABOLCIU
1. Iancu de Hunedoara
1444-1451 *(Engel,* I,p.l86)

SATMAR
1.Baliţă şi
2.Drag fiii lui Sas
1378.VIII.20 *(Doc. Val.,* 279)
1388.1.9 (Enge/,1, p.15,189)
3. Iancu de Hunedoara
1445IV. 12-1446.1.4 *(Engel,* I,p.l90)

SOLNOCUL DE MIJLOC
1. Iancu de Hunedoara
1444-1446 *(Engel,* I, p.15,201)
2. Nicolae Dragfi
1460.III.7 *(Jakd,* 1,1430)
3. Ioan Dragfi de Beltiug
1517.11.20 {*Jako,* II, 3620)

TIMIȘ
1. Iancu de Hunedoara
1441.IV.8-1456.IV.28 *(Engel,* I,p.2O5)
2. Gheorghe Arbănaș de Carasova
1441-1442 *(Engel,* II, p.205)
3. Ladislau de Hunedoara
1456-1457 *(Engel,* I, p.205)

TUROCZ
1. Gheorghe More de Ciula
l49l.VU2&(Justhokl.,395)

UGOCEA
1. Baliță și
2. Drag, fiii lui Sas
1377-1398 f£nge/,I, P-217)
3. Iancu de Hunedoara
1444-1446 *(Engel,* I, p.218)
4. Ioan Cândreș de Râu de Mori — și cast. Muncaciu
1451.V.26 *(Hațeg,* 1,157,158)

VICECOMITE *(Vicecomes)*

CARAS 1.Iuga
1411 *(HD, 112 AH)*

HUNEDOARA
1. Vincențiu de Timișoara - și castelan
1479.X.2HHA 11/2,260) 1483 *(Csdnki,*
V, p.246-247) MARAMUREȘ
1. Banc de Sarasău
1385 *(Mihalyi,* 85)
2. Lucaci de Bilca și
3. Gheorghe de Bilca
13931X2 (Doc. Val., 463)
4. Radul de ?
1404.V.1 (Popa, *Valea Bistrei,* p.215-216)[20]

[20] R. Popa, *Valea Bistrei*.

5. Stanislav de Dolha
1414.111.14 *(Mihalyi,* 194)
6. Ioan de Domneşti *(Urmezew)* cu Laurenţiu Literatus (?)
1468.11.23 *(Mihalyi,* 483)
7. Ladislau Mare de Sapânţa — şi castelan de Hust cu
8. Pavel Mare de Săpânţa (?), castelan de Ronişoara
1474.IX.27 *(Mihalyi,* 522)
9. Mihai de ?, castelan de Hust
cu Pavel Mare, castelan de Ronişoara
1475.XII.5 *(Mihalyi,* 527)' 10.
Giula Fiţă de Giuleşti
1487.VI.26 - 1488.X.14 *(Mihalyi,* 587,593)
11. Andrei de Criciova
1490.11.9 *(Mihalyi,* 599)
12. Ioan Bogdan de Petrova
1508,1519 (Petrovay, *Petrovayak,* p.59)
13. Mihai de Comlăuş
1512 (Petrovay, *Komlosy cs.,* p.35)
14. Francisc Palcu de ...
1516.III.11 (Berger, *Bistritz,* 1,619)

SĂTMAR
1. Stanislav f. Ioan de Dolha
UQANAS (Engel, I,p.l90)
2. Mihai Mare de Temeskewz[21] ?
1444.XI.26 *(Engel,* I, p.191; Dl. 39557)

TIMIŞ
1. Nicolae de Bizere
1443.V.14 - 1445.1.26 *(Engel,* I,p.205)

CASTELAN *(Castelanus)* l.Dragf. Sas
1380 *(Engel,* II, p.29) 2.Lucaci şi 3.Gheorghe ff. - BIELZ
Balica de Bilca — pt.Balc şi Drag
1393.IX.2 *(Doc. Val.* 463) 4.Teodor, familiarul - HUST
văduvei şi copiilor lui Drag NYALAB (Ugocea)
1400.XII.31 *(Doc. Val,* 528)
S.Stanislav şi 6.Gheorghe ff. Ioan de Dolha
1413.11.16 *(Mihalyi,* 189) 7.Stanislav de Dolha - HUST
1417.IV.24 *(Mihalyi,* 209) - MUNCACIU

---

[21] Există mai mulţi dregători în secolul al XV-lea cu această particulă nobiliară, indicând originea timişană, probabil din mai multe familii *(Engel,* II, p.242). Nu avem certitudinea originii lor.

1418.V.5(£ngeU,p.370)
8. Stanislav de Recaş — pt. Pipo de Ozora — SADIA (Căpâlnaş/Arad)
1424.V.27 (Ortvay, 1,581)
9. Cândea de Râu de Mori - MUNC ACIU
1446.VIII.26 - 1448.VII.22 *(Engel,* I,370)
10. Nicolae de Haţeg *{Hadzaky)* — vicecastelan —TIMIŞOARA
14461X.6 (Engel, 1,442)
11. Ioan Cândreş de Râu de Mori
1447 JV.l - 1449.VII.8 *(Engel,* I, 331) - HUST
1449.VII.8 - 1455.VIII.9 *(Engel,* 1,370) - MUNCACIU
12. Nicolae de Bizere
1448.1.9 *(Engel,* 1,446) - 1448.11.20 *(Ub,* V, 241) - BRAN
1457 *(Engel,* I, 301)-pt. Elisabeta Szilagyi - STREMŢ
13. Ioan Cândea şi 14.Laţcu Cândea de Râu de Mori —HAŢEG
1448 .III .3 *(Haţeg,* **1,135,136)**
15. Mihai de Cerna - şi ban - SEVERIN
1450.IX.30 *(Engel.l,* 435)
16. Stoica Ghizdavăţ - CHILIA
1453 JV.l 1 (Năsturel, Arh gen I(VI), 1994, nr 3-4, p.221)
1454.IV.30 (t/fe, V, **29109**
17. Ioan de Breazova —TIMIŞOARA
1464.X.7 *(Haţeg,* I, 258)
18. Ioan Ungur de Nădăştia
1468 *(Kubinyi, Bărok,* p.212) - VIŞEGRAD
1471 - 1473 *(Ibidem)* - PECS
19. Iacob de Măcicaş —JDIOARA
1470.VI.12 *(Krasso,* III, 425) - 1478.X.20 *(Szore'ny,* III, 94) cu
20. Ioan More 1470.VI.12 - 1485.11.8 *(Szore'ny,* III, 94) şi cu
21.VasadeGamza 1470.VI.12
22. Ioan Oancea de Ciula - UNGURAŞ
1479.XI.25 *(Ub.,* VII, 220) - 1489.IV.26 (Berger, ***Bistriţi,*** **1,**344)
23. Vincenţiu de Timişoara - HUNEDOARA
1479-1483 *(Csănki,* V,p.246-247)
24. Dionisie de Mâtnic - SEFDIN (Arad)
1484 - 1485 *(Mârki,* I,p.323)
25. Petru Botoş de Mărgău *(Bothos de Meregyo)* — BEIUŞ
1487.V.09 - ante 1491.VIII.30 *(Jako,* 2648,2753)
SEGNIA şi KRUPA
26. Petru Vistier de Măcicaş
1487 .XI .2 *(Blagay okl',424)*
1494.XI.30 *(Engel,* I, p.129)
27. Petru Vucaşin de Caraşova - HOROM
\4%9 (Csânki, II, p. 112)
28. Bogdan de Siria (?) —pt. fam. Bâthori - SIRIA
1493 *(Mârki,* 1,501)

29. Petru Micu de Mățești *(Parvus de Maczesd)* — pt. Gereb — FĂGĂRAȘ

1494 *(Csănki,* V,559)
30. Ioan Grumeza - CICEU
1495 (Prodan, *Iobăgia,* II, 141)
31. Petru Pârcălab - CICEU
1495 (Prodan, *Iobăgia,* II, 141)
1500.11.13 *(Jako,* 11,3126)
32. Ștefan Vaida de Mărgău - BEIUS
1496 (Dl. 27085)
33. Petru Vaida de Mărgău (?) - CRASNA
1495.V.1 *{Csănki,* V,p.547)
34. Petru Pogan de Bretea Română — pt. Episcopia Tran s. - GILĂU
1495(C«zn&,V,p.218)
1497.IV.29fJaJkd, 3014)
35. Petru More de Gepiș - HUNEDOARA
1505 - 1509 *(Krasso,* 111,512)
36. Alexe More de Lupșa - DYOSGYOR
1505.VI.15 *(Csănki,* I, p.758)
1508 *(Egri szămadăskonyvei,* p.294)
37. Petru Postelnic *(Poztolnik)* - CICEU
1506 (Prodan, *Iobăgia,* II, p.141)
38. Ioan Bichiș de Făget *(Johannes Bekes de Fachiad)*
1509.111.20- 1523 *(Pataki,* p.139, XXXVIII)[22] - HUNEDOARA
1523 *(Ibidem,* p.XXXIX) - GIULA
39. Dan de Săcel - JDIOARA si LUGOJ
1510.V.10 *(Krasso,* III, 363)
40. Bartolomeu Bejan de Belinț — fam. Pathochy - POSAKASTELYA
1511.06.14 *(Krasso,* III, 367)
41. Dragotă și
42. Dragoș - CICEU
1517 (Prodan, *Iobăgia,* II,p.l41)
43. Gheorghe Scărița *(Georgius Skaricza)*[23] -GIULA
1519 *(Mărki,* p.312)

„PÂRCĂLAB" *(Porkolab)* CA NUME SAU PORECLĂ

1. Gheorghe Pârcălab de Dolha
1450 — 1454 *(Mihalyi,* 345,373)
2. Ștefan Pârcălab de Fărcădinul de Sus *(Porkolab de Felsewfarkadin)*
1462 *(Hațeg,* 1,224)
3. Andrei Pârcălab de Crăciunești
1464 *(Mihalyi,* 462)

1
1
II
:::

[22] Pataki, *Domeniul Hunedoara.*

[23] Menționat ca husar în garnizoana Caransebeș, apoi căpitan în cetatea Hunedoara *(Pataki,* LXIX, 21-31). A obținut posesiuni în comitatul Hunedoara, înrudindu-se cu nobili români de acolo.

4. Ioan Pârcălab de Sebeş
1493-1494 (ArhNatCluj, Col. Blaj, 18; *Szoreny,* III, 111)

JUDE ORĂŞENESC *(Judex)*

1.
. Ladislau Olah, jude regal - ORASTIE
1456.VI.3 - 1467.VIII.18 *(Ub,* V, 3024, 3544)
2. Andrei Dan şi Ştefan Croitoru *(Zabo)* - CARANSEBEŞ
ante 1457.1.25 *(Szoreny,* III, 74)
3. Matei Olah, magistru - ORASTIE
1464.VII.3 *(HD,* II/2,133) - propus de obşte
4. Ştefan Stoica, jude şi voievod CARANSEBEŞ
' 1498.VI.30 - 1505.IX.23 *(Szoreny,* III, 117,137)
5. Ştefan Olahus, jude regal - ORASTIE
' 1504 .VIII .4 *(HD,* II/2,520) - 1520 *(Olahus,* p.50)
6. Matei Olahus, jude regal — ORĂŞTIE
1520-1536.VI.4 *(Olahus,* p.51)

FUNCŢIONARI AI CANCELARIEI REGALE

1. Filip More de Ciula *(Philippus More de Chwla)* - SECRETAR REGAL
1502 (Bonis, *Jogtudo e'rt.* p.316)
1520.V.24 (Berger, *Bistritz,* 1,684)
2. Ştefan de Sălaşu *(magister Stephanus de Zallaspathak)* —NOTAR
' 1475.V.26 (Dl. 65950)
1480.1.12 *(HD,* II/2,269)
3. Mihai de Sălaşu *(Michaelis de Zallaspathak)* - NOTAR
1480.IV.9 (Dl. 74.625J
4. Ştefan Olah de Râu Bărbat *(Stephanus Olah de Barbathwyz)* — NOTAR
1482 (Bonis, *Jogtudo ert.,* p.299)
5. Mihai de Mâtnic *(magister Michael de Muthnok)* —NOTAR
1494 *(Justh okl,* 452) - 1496.VI.28 *(Krasso,* III, 351)
6. Ioan de Bizere *(Johannes de Byzere)* - NOTAR AL JUDELUI CURIEI
1492 (Bonis, *Jogtudo ert.,* p.400)
7. Petru de Comlăuş — magister - NOTAR
15O8.V.3O *(Ivânyi,* 456) — notar al judelui Curiei 1525
(Petrovay, *Komlosy cs.,* p.36) — notar la cancelaria mică

SOLI *(Oratores)*

1 .Mihai de Peşteana - ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ
1470.III.6ff/fe., VI, 448)
2.1acob de Mâtnic
ante 1472.V.16 *(HD,* II/2,198) — „in nonnullis legationum
nostrarum ...expeditionibus" 3 .Pavel
More de Sava (şi Mociu) - ÎN MOLDOVA
1473.II.9 *(Ub.,* VI, 3947) „etiam alias in talibus dispositionibus fuit"
4.Gheorghe More de Ciula — ÎN POLONIA la ducele Albert
1490.XII *(Mon.Hung.Hist.,* XL, p.84)

5.Petru More (de Mâtnic) - LA CONSTANTINOPOL
1494 (Bonfmi, 741)
6.Filip More de Ciula
1505-1526 (Drăgan, *Filip More,* p.188) - LA VENEȚIA
1515 ianuarie *(Rechnungen,* p.209)[24] - - ÎN MOLDOVA

ECLEZIASTICI

1. Nicolae de Mâtnic, magistru, canonic - ALBA IULIA
1391-1394 *(Szore'ny,* III, 105,108,229)
2. Ioan Olah, canonic *(Johannes dictus Olah)* - ALBA IULIA
1408 (ArhNatCluj,Mss.Muz.Ard., 117,f.4O)
3. Mihai Vaida, cantor *(Michael Wayda)* - ALBA IULIA
1417 *(Hațeg,* I, 42)
4. Ștefan de Bilca , *discretus* — lector împărătesc şi curtean
' 1437.X.19(£ngeU,509)
5. Ioan de Ciula ?, magistru - A R A D
1449 *(Mărki,* p.373) — canonic
1453 - 1469 *(Mârki,* p.373; *Szore'ny,* III, 65, 82) — lector
6. Ştefan de Măcicaşu - A R A D
1454 *(Krasso,* III, p.397)
7. Ioan de Hațeg, magistru - ALBA IULIA
1464 *(Hațeg,* 1,255) — canonic
1470 *(Ub,* VI, 3800) - decan
8. Ştefan Olah de Sălaşu, canonic - B U D A
1481 - 1498 (Koblos, *Archontologia,* p.54)
9. Ioan More prepozit - ORADEA
1482 *(Csânki,* 1,323)
10. Ioan More, custode — ALBA REGALĂ
1484 - 1492 (Solymosi, *Vespre'm,* p.223)[25]
11. Matia de Bizere ? - A R A D
1491 *(Mărki,* p.374-375) — custode
1500 *(Szore'ny,* III, 119) — lector
12. Filip More de Ciula
1502 *(Fogel,* p.48) - prepozit - B Â C S
1504 *(Koller,* V, p.49)[26] - prepozit - B U D A
1509 *(Fogel,* p.48) — prepozit - AGRIA
1524 *(Koller,* p.59-72) - episcop -pfics

CĂMĂRAŞ *(Camerarius)*

1. Petru Danciu de Caransebeş — Ocna Sibiului
1450 (Engel, II.p.55)

---

[24] *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt,* I Bd., Kronstadt, 1886, [25]J .Solymosi, *Vespre'm megye 1488 evi lajstroma,* în *Tanulmânyok Vespre'm megye* mu/f;abo7,Vesprem, 1984.
[26] J. Koller, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum,* Poson şi Pesta, 1801.

2. Mihai de Pesteana — Maramureş
1451-1462 v. la COMITE
3. Ioan Dej de Timişel *(erdely kamor ispan)* — Turda
circa 1470 (Turul, XI, p. 99)
4. Andrei Pleşca de Comiat — Cenad
1491 *(Szoreny,* **III,** 103) .
5. Petru de Dolha — Cămara regală
1494.VI.1 - 1507.1.17 *(Ivdnyi,* 352,448)
6. Emeric Dej de Timişel *(Emericus Deesi)* — Cămara regală
1500 (Dl. 20927)
7. Ştefan Olahus — Turda
1501 *(Csânki,* V, 763)
8. Ladislau de Pesteana ? *(Ladislaus Pestheni)* — Cămara regală
1504 *(Ortvay,* **III,** 108)
9. Ladislau More de Ciula — Cămara regală
1514 *(Fogel,* p.65)

JUDE AL NOBILILOR *(Judex nobilium)*[21]
MARAMUREŞ

Apşa de Mijloc:	Cozma Teodor	1488
Bârsana:	Vasile	1449,1468
Bedeu:	Ladislau f. Drag	1385
	Ivaşcu	1450
	Nicolae Bedey	1465
	Mihai	1494
Budeşti:	Ştefan Bud	1442
Crăciuneşti:	Petru .	1385
Criciova:	Mihai Stoica	1465
	Ioan Radul	1488
Deseşti:	Alexandru	1468
Dragomireşti:	Mihai	1481
Fereşti:	Mihai Gostoia ,	1444
	Ioan Gostoia	1450
Giuleşti:	Dragomir	1385
	Nan Pop	1442
	Mihai Fiţă	1457,1465,1474
	Dumitru Perşa (Fiţă)	1475,1490
	GiulaFiţă	1481,1484,1498
Ieud:	Alexandru f.Balea	**1453,1474**
	Lazăr Balea	1488,1494
	Toma	1490
Neagova:	Bogdan	1475
	Ioan de Negoiu?	1481

[27] După Mihalyi, Petrovay şi Pesty.

Oncesti:	Danciu	1437,1450
	Ioan Nemeş	1453,1465
	Ilie Danciu	1475,1484
	Gheorghe	1494
	Dan (ciul ?)	1498
Sarasău:	Petru Gherheş	1444,1453,1457
	Ştefan Gherheş	1449
	Ioan Banc I	1437,1444, H50
	Ioan Banc II	1481,1484,1490,1494
	Simion Gherheş	1475
	Ioan Gherheş	1498
Săpânţa:	Petru	1444
	Mihai Lungu	1468
	Petru Teodor	1474,1484
Slatina:	Mihai Nan	1442,1449
	Ladislau	1457,1468
	Petru Nan	1474,1490,1498
Uglea:	Ardeu	1442,1449
	Mihai	1453
	Simion	1488
Vad;	Mihai	1457
Virişmort:	Cândea	1385

BANATUL SEVERINULUI

Petru de *Feyerwyz*	1452
Andrei Crainic de Subcetate	1478,1484
Mihai Olah de Slatina	1485,1489,1492,1500
Ioan Costea de ?	1493
Neagotă de Negoteşti	1494
Gheorghe de *Wlpar*	1499

ŢARA FĂGĂRAŞULUI

Stoica Micu de Berivoi 1509 (Lukacs, *Ţara Făgăraşului* p. 218) „vicecomite" al districtului superior

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ[1]

PERIODICE

1.	AAR-MSI	— Analele Academiei Române — Memoriile Secțiunii Istorice
2.	AB	— Analele Banatului
3.	AMN	— Acta Musei Napocensis
4.	AMP	— Acta Musei Porolissensis
5.	ActaPH	— Acta Poloniae Historica
6.	AIIAI	— Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" Iași
7.	AIIC	— Anuarul Institutului de Istorie (şi Arheologie) Cluj (-Napoca)
8.	ALASH	— Acta Litteralia Academiae Scientarum Hungariae
9.	HTRTE	— A Hunyadmegyei torteneti es regeszeti tărsulat evkonyve (Anuarul Societății de istorie şi arheologie a comitatului Hunedoara)
10.	Lltărikozl.	— Leveltări kozlemenyek (Comunicări arhivistice)
11.	MA	— Mitropolia Ardealului
12.	MB	— Mitropolia Banatului
13.	Rev. Inst. Soc.	— Revista Institutului Social Banat-Crişana
14.	RHSEE	— Revue Historique des Etudes Sud-Est Europeens
15.	RI	— Revista de istorie; Revista istorică, Serie nouă
16.	RIR	— Revista Istorică Română
17.	RRH	— Revue Roumaine d'Histoire
18.	SAI	— Studii şi Articole de Istorie
19.	SCI-Cluj	— Studii şi cercetări de istorie, Cluj
20.	SHASH	— Studia Historica Academiae Scientarum Hungariae
21.	SMIM	— Studii şi materiale de istorie medie
22.	SUBB	— Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca

' Bibliografia cuprinde doar lucrările citate şi abreviate în lucrare. Citarea documentelor s-a f obişnuit la numărul documentului din volum, citându-se doar cifra. Mai rar trimiterea se face I pagină.

23. Sz. — 1

- Szâzadok

24. TT — Tortenelmi Tar

ARHIVE, EDIŢII DE DOCUMENTE ŞI CRONICI, ALTE IZVOARE

1. *Acta extera regis Matthiae* — *Acta extera regis Matthiae,* voi. IV, Budapest, 1978.
2. *Also-Szlav.okm.* — Thalloczy, Lâszlo, Horvâth, Sdndor, *Also-Szlavoniai okmănytăr* (Diplomatariul Slavoniei inferioare), Budapest, 1912.
3. ANIC — Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti
4. ANM — Arhiva Naţională Maghiară - Magyar Orszdgos Leveltâr (MOL)
5. Arh. Nat. — Arhivele Naţionale — Direcţia Judeţeană
6. BA — Biblioteca Academiei — Filiala Cluj-Napoca.
7. *Balaş sa Itâra* — *A Balassa csalăd leveltdra* 1193-1526 (Arhiva familiei Balassa) (red. Fekete Nagy Antal şi Borsa Ivăn), Budapest, 1990.
8. *Bănffy okl.* — *Okleveltăr ... Bdnffy csalăd tortenetehez* (Diplomatariul ... privind istoria familiei Bânffy), Red. Varju Elemer, Ivânyi Bela, MI, Budapest, 1908-1928.
9. Barâny, *Torontdl* — Barâny, Agoston, *Torontdlvărmegye hajdana* (Trecutul comitatului Torontal), Buda, 1845.
10. *Blagayokl.* — Thalloczy, Lajos, Barabâs Samu, *A Blagay-csalăd okleve'ltdra. Codex diplomaticus comitum de Blagay,* Budapest, 1897.
11. Berger, *Bistritz* — Berger, Albert — Ernst Wagner, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenburgen* 1203 — 1570,I-II,K61n-Wien, 1986.
12. *Bonfini* — Bonfini Antonio, *Rerum Hungaricarum decades quattuor et dimidia,* Lipsiae, 1771.
13. *Călători străini* — *Călători străini despre Ţările române,* voi. III, Bucureşti, 1971.
14. C/H — Corpus Juris Hungarici, voi. I, Buda, 1779.
15. *Csdkyokl.* — *Okleveltăr a grofCsdky csalăd tortenetehez* (Diplomatariu privind istoria familiei conţilor Csăky). Red. Bârtfai Szabo Lâszlo, voi 1/1-2, Budapest, 1919.
16. CM&iJfci — Csănki, Dezso, *Magyarorszăg tortenelmi foldrajza a Hunyadiak korăban* (Geografia istorică a Ungariei în perioada Corvineştilor), voi. I-V, Budapest, 1890-1913.
17. *Decreta* — *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns,vo*l. I-II, 1301-1490, Budapest, 1976-1989.
18. Densuşianu,Mon«me«fe — Densuşianu, Nicolae, *Monumente pentru istoria Ţării Făgăraşului,* Bucureşti, 1885.
19. D/R. *Introducere* — *Documente privind istoria României. Introducere,* voi. I — II, Bucureşti, 1956.
20. Dl. — Arhiva Naţională Maghiară. Arhiva Diplomatică (antemohaciană).
21. DRW.C — *Documenta Romaniae Historica,* seria C. Transilvania, voi. X-XIII, 1977-1994.

22. *DRH.D* — *Documenta Romaniae Historica,* seria D. Relaţii între Ţările Române, I (1222-1456), Bucureşti, 1977.

23. *Doc. Val.* — *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum* 1400 /?. *Christum,* Ed. Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai, Budapest, 1941.

24. Engel, *Geschichten* — Engel, J. Chr., *Geschichten des ugrischen Reichesi seinen Nebenländer,* voi. I, Halle, 1797.

25. *Egri szdmadăskonyvei* — *Estei Hippolit piispok egri szdmadăskonyvei* 1500—1508 (Socotelile episcopului de Agria Hippolit d'Este), Eger, 1992.

26. *Feje'r* — Fejer, Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis,* tom. I-XI, Budae, 1829-1844.

27. Feneşan, *Documente bănăţene* — Feneşan, Costin, *Documente medievale bănăţene* 1440-1653, Timişoara, 1981.

28. *Hazai okm.* — *Hazai okmdnytdr. Codex diplomaticus patrius Hungaricus,* Red. Nagy I., Paur I., Răth K., Veghely D,, Ipolyi A.,, I-VIII, Gyor-Budapest, 1865-1891.

29. #D — *Documente privitoare la istoria românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, voi. 1/2 (1346-1450), Bucu reşti, 1890; II/2 (1451-1510), Bucureşti, 1891; II/3 (1510-1530), Bucureşti, 1892. Culese, adnotate publicate de Nic. Densuşianu.

30. Iorga, Acfe *ţi fragmente* — Iorga, Nicolae, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor,* voi. I-III, Bucureşti, Imprimeria Statului, f.a.

31. *Ivdnyi* — Ivânyi, Bela, *A romai szent birodalmi sze'ki grofTeleki csalăd gyomrdi leve'ltăra,* (Arhiva familiei conţilor Szeki Teleki de Gyomro), Szeged, 1937.

32. *Izvoare Haţeg* — *Izvoare privind evul mediu românesc. Ţara Haţegului în secolul al XV-lea,* voi. I 1402-1473 (ediţie A.A. Rusu, I.-A. Pop, I. Drăgan), Cluj-Napoca, 1989.

33. *Jaicza* — 7halloczy, Lajos, Horvăth Sdndor, *Jaicza (bănsăg, vâr es vdros) tortenete,* (Istoria Iaiţei — banatul, cetatea şi oraşul), Budapest, 1917.

34. Jak6, Xm/* — Jak6, Zsigmond, *A kolozsmonostori konvent jegyzokonyvei* (Protocoalele conventului din Cluj-Mănăştur), I—II. Budapest, 1990.

35. *Kaprinai* — Kaprinai, Stephanus, *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae,* I—II, Wien, 1767-1771.

36. Lupaş, *Cronicari ţi istorici* — Lupaş, Ioan, *Cronicari si istorici români din Transil vania,* ed. a Ii-a, f.l., 1941.

37. *Mihalyi* — Mihalyi de Apşa, Ioan, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV,* Sighetu Marmaţiei, 1900.

38. *Monumenta rusticorum* — *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV,* ediderunt Fekete Nagy Antal, Kenez Victor, Solymosi Lăszl6, firsze'gi Geza, Budapest, 1979.

s 39. *Mon. Vat. Hung.* — Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia... ex tabulariis Vaticanis... collecta...,* I—II, 1859-1860.

40. Pesty, *Olăh ker.* — Pesty, Frigyes, *A szdrenyi vărmegyei hajdani olăh kertiletek* (Vechile districte româneşti din comitatul Severin), Budapest, 1876.

41. Pesty, *Szoreny* — Pesty, Frigyes, *A Szdrenyi bănsăg es Szoreny vârmegye tbrtenete* (Istoria banatului şi a comitatului Severin), voi. I-III, Budapest, 1878.

42. Pesty, *Krasso* — Pesty, Frigyes, *Krasso vdrmegye tortenete* (Istoria comitatului Caras), I-IV,Budapest, 1882-1884.

43. Puscariu, *Familiile nobile* — Puscariu, Ioan Cavaler de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române,* I—II, Sibiu, 1892-1895.

44. Puscariu, *Fragmente* — Puscariu, Ioan Cavaler de, *Fragmente istorice despre boerii din Ţara Făgăraşului,* Sibiu, 1907.

45. Solyom-Fekete — ANM, Colecţia Solyom Fekete. Microfilm şi fotocopii la BA Cluj-Napoca.

46. *Sze'kely okl.* — *Sze'kely okleveltdr* (Diplomatariu secuiesc), I. 1211-1519 (redactat de Szabo Karoly), Kolozsvar, 1872. '

47. *Szerbia okl.* — Thalloczy Lajos, Aldâsy, Antal, *A Magyarorszdg es Szerbia kb'zti dsszekdttetesek okleve'ltdra* 1198-1526 (Diplomatariul legăturilor dintre Ungaria si Serbia), Budapest, 1907.

48. Te/eiti — Teleki, Jozsef, *Hunyadiak kora Magyarorszdgon* (Epoca Huniazilor în Ungaria), voi. I-XII, Pest, 1853-1857.

49. *Tripartitum* — *Werboczius illustratus; sive Decretum tripartitum juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae a magistro Stephano de Werbocz jussu regio olim compilatum...,* Agriae, 1776.

50. l/fr. — *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbiirgen,* voi. V-VII (1438-1486), Bukarest, Editura Academiei, 1975-1991.

51. Veress, *Documente* — Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti. Acte şi scrisori,* voi. I-XI, Bucureşti, 1929-1933.

52. Veress, *Fontes* — Veress, Andrei, *Fontes Rerum Transylvanicarum,* I-V, Budapest, 1911-1921.

53. *Zichy* — *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonked. A zichi es văsonkedi grof Zichy csaldd idosb ăgănak* ofonanyta'ra, I-XII, Budapest, 1871-1931.

DICŢIONARE, ENCICLOPEDII, REPERTORII

1. *Bartal* — Bartal Antonius, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae,* Lipsiae, 1901.

2. Engel, *Archontologia* — Engel, Pal, *Magyarorszăg vilăgi archontologiăja* 1301 — 1457 (Arhondologia laică a Ungariei 1301-1457), I—II, Budapest, 1996. **1**

3. *Glosar* — *Glosar de termeni şi expresii din documentele latine privind istoria medie a României* (Institutul de Istorie Cluj), f.a., f.l.

4. *DIF* — *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar* (coordonatori Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu), Bucureşti, Edit. Academiei RSR, 1988.

5. *MTFGy* — *Magyar tortenelmi fogalomgyüjteme'ny* (Dicţionar de noţiuni istorice maghiare), Red. Ban Peter,I-I, Eger, 1980.

6. *Suciu* — Suciu, Coriolan, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania,* I—II, Bucureşti, 1967.

ISTORIOGRAFIE

A. SINTEZE

1. Bloch, *Societatea feudală* — Bloch, Marc, *Societatea feudală,* voi I-II,Cluj-Napoca.Edit. Dacia, 1996-1998.

1. Die Geschichte Ungarns — *Die Geschichte Ungarns,* Budapest, 1971.

3. *Erdelyi tortenete* — *Erdelyi tortenete* (Istoria Transilvaniei), voi. I (sub red. Makkai Lăszlo şi Mocsy Andrâs), Budapest, 1986.

4. Giurescu, *Istoria românilor* — Giurescu CC, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor,* voi. II. De la mijlocul secolului al XlV-lea până al începutul secolului al XVII-lea, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976.

5. *Histoire de la Hongrie* — *Histoire de la Hongrie des origines ă nos jours,* Budapest, 1974.

6. *Histoire de la Transylvanie* — *Histoire de la Transylvanie,* (Sous la direction de Bela Kopeczi), Budapest, 1992.

7. *Hdman-Szekfìi* — Homan, Bălint, Szekfii, Gyula, *Magyar Torte'net,* II, Budapest, 1936.

8. Iorga, *Cavalerii* — Iorga, Nicolae, *Istoria românilor,* voi. IV, *Cavalerii,* Ediţie nouă, volum îngrijit de Stela Cheptea şi Vasile Neamţu, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1996.

9. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal* — Iorga, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal* fi *Ungaria,* voi I, Bucureşti, 1915 (Ediţie nouă, îngrijită de Georgeta Penelea, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989).

10. *Istoria dreptului* — *Istoria dreptului românesc* (coordonator Ioan Ceterchi), voi. I (responsabil de volum Vladimir Hanga, secretar ştiinţific Liviu P. Marcu), Bucureşti, Edit. Academiei RSR, 1980.

11. *Istoria militară* — *Istoria militară a poporului român,* voi. II, Bucureşti, Editura militară, 1986.

12. *Istoria României* — *Istoria României,* voi. II, Bucureşti, Edit. Academiei RPR, 1962 (Tratat).

13. /itona *României* 1998 — *Istoria României,* redactată de Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1998.

14. Kubinyi, M. *tortenete* — Kubinyi, Andrâs, *Magyarorszdg tortenete* (Istoria Ungariei) 1458-1490, kezirat 3. vâltozatlan kiadds, Nemzeti Tankonyvkiado, 1994 (Jozsef Attila Tudomânyegyetem, Bolcsestudomânyi kar).

15. A/Tort. — Engel Pdl, Kristo Gyula, Kubinyi Andras, *Magyarorszdg tortenete* 1301-1526. (Istoria Ungariei 1301-1526), Budapest, 1998.

16. M. *hadtdrte'nete* — *Magyarorszdg hadtdrte'nete* (Istoria militară a Ungariei — sub red. Liptai Ervin), I, Budapest, 1985.

17. *MTKron.* — *Magyarorszdg torteneti kronologiăja* (Cronologia istorică a Ungariei), I, Budapest, 1986.

18. Panaitescu, *Istoria culturii* — Panaitescu, Petre P., *Introducere la istoria culturii româneşti,* Bucureşti, 1969.

19. Pascu, *Voievodatul* — Pascu, Ştefan, *Voievodatul Transilvaniei,* voi. I-IV, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1971-1989.

20. Pop, *Istoria Transilvaniei* — Pop, Ioan-Aurel, *Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul,* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997.

21. *Romdnok tortenete* — *Romdnok tortenete* (Istoria românilor), Budapest, 1943.

22. Şincai, *Hronica* — Şincai, Gheorghe, Opere. I. *Hronica românilor.* Ediţie îngrijită de Florea Fugariu, tom I-III, Bucureşti, 1967—1969.

23. Timon, *Rechtsgeschichte* — Timon, Akos von, *Ungarische Verfassungs und Rechtsgeschichte mit bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten,* Zweite vermehrte Auflage, Berlin, 1909.

24. Xenopol, *Istoria românilor* — Xenopol, A.D., *Istoria românilor din Dacia Traiană,* Ediţia a IV-a (de V. Mihăilescu-Bârliba), voi. I, Bucureşti, 1985.

B. MONOGRAFII, EDIŢII CRITICE, CULEGERI DE STUDII

1. Andea, *Banatul cnezial* — Andea, Avram, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică* (1718,), Reşiţa, 1996.

2. Arion, *Cnejii* — Arion, Dinu C, *Cnejii (Chinejii) români. Contribuţii la studiul lor,* Bucureşti, 1938.

3. Armbruster, *Romanitatea* — Armbruster, Adolf, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei,* Ediţia a Ii-a revăzută şi adăugită. Bucureşti, 1993.

4. Bârlea, *Contribuţii* — Bârlea, Ioan, *Contribuţii la istoria Maramureşului, după manuscrisul fostului arhivar Gheorghe Petrovay,* Sighet, 1929.

5. Be7a> — Belay, Vilmos, *Mdramaros megye tărsadalma es nemzetise'gei. A megye betelepulese'tdl a XVIII szăzad elejeig* (Societatea şi naţionalităţile comitatului Maramureş. De la constituirea comitatului până la începutul secolului al XVIII-lea), Budapest, 1943.

6. Bogdan, *Scrieri* — Bogdan, Ioan, *Scrieri alese* (ediţie G. Mihăilă), Bucureşti, 1968.

7. Bonis, *Huberise'g* — Bonis, Gyorgy, *HUberiseg es rendiseg a kozepkori magyar jogban* (Feudalitate şi stare în dreptul maghiar medieval), Kolozsvâr, f.a.

8. Bonis, *Jogtudo ertelmiseg* — Bonis, Gyorgy, *A jogtudo ertelmiseg a Mohăcs elotti Magyarorszagon* (Intelectualitatea juridică din Ungaria antemohaciană), Budapest, 1971.

9. Brătianu, *Adunările de stări* — Brătianu, Gheorghe I., *Adunările de stări în Europa şi în ţările române în evul mediu,* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1996.

10. Brătianu, *Sfatul domnesc* — Brătianu, Gheorghe *I., Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în principatele române* Ediţia a Ii-a, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1995. (Prima ediţie, Evry, 1977).

11. Brătianu, *Tradiţia istorică* — Brătianu, Gheorghe I., *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti,* (Ediţie îngrijită c Valeriu Râpeanu), Bucureşti, 1980.

12. Bunyitai, *Vdradi piispokseg* — Bunyitai, Vincze, A *vdradi piispokseg torte'nett alapităsdtol a jelenkorig* (Istoria episcopiei de Oradea de la întemeiere până azi), voi. I-III, Oradea, 1883-1884.

13. *Cantacuzino* — N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino,* Bucureşti, 1901.

14. Cantemir, Opere — • Cantemir, Dimitrie, *Opere* (ediţie Gr. Tocilescu), voi. VIII, Bucureşti, 1901.

15. Costin, *Opere* — ■Costin, Miron, *Opere,* (Ediţie critică de P.P. Panaitescu), Bucureşti, 1958.

16. Doboşi, *Datul oilor* — Doboşi, Alexandru, *Datul oilor (Quinquagesima ovium). Un capitol din istoria economică a românilor din Transilvania,* Bucureşti, 1937.

17. Domanovszky, *Serviensek* — • Domanovszky, Sândor, *Serviensek e's familiarisok* (Slujitori şi familiari), Budapest, 1912.

18. Dragalina, *Istoria Banatului* — • Dragalina, P., *Din istoria Banatului Severin,* voi. I-III, Caransebeş, 1900-1902.

19. Elekes, A *ko'zpontosito politika* — ■ Elekes, Lajos, A *kozpontosito politika belso erdforrdsai a XV. szdzad măsodikfele'ben* (Resur sele interne ale politicii de centralizare în a doua jumătate a secolului al XV-lea), Budapest, 1955.

20. Elekes, Ma'ryâr — Elekes, Lajos, *Mdtyâs e's kora* (Matia şi epoca sa), Budapest, 1956.

21. Filipaşcu, *Istoria Maramureşului* — Filipaşcu, Alexandru, *Istoria Maramureşului,* Bucureşti, 1940.

22. Filipaşcu, *Voievodatul* — Filipaşcu, Alexandru, *Voievodatul Maramureşului. Originea, structura şi tendinţele lui,* Sibiu 1945 (extras din Transilvania, an 76, nr. 3-4). -

23. Firu-Albu, — Firu, I.S., Corneliu Albu, *Umanistul Nicolau Olahus (Nicolaie Românul)* (1493-1568J, Tex alese, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1968.

24. *Fâgel* - F6gel, J„ // *Uldszlo udvartartăsa* 1490-1516 (Curtea lui Vladislav II), Budapest, 1913.

25. Fiigedi, *Arisztokrăcia mobilităsa* — Fiigedi, Erik, A 15 *szăzadi magyar arisztokrăcia mobilitdsa* (Mobilitatea aristocrației maghiare din secolul al XV-lea), Budapest, 1970.

26. Fiigedi, *Tanulmdnyok* — Fiigedi, Erik, *Koldulo barătok, polgarok, nemesek. Tanulmdnyok a magyar kozepkorbol* (Călugări cerşetori, orăşeni, nobili. Studii despre evul mediu maghiar), Budapest, 1981.

27. Georgescu, *Bizanțul şi instituțiile româneşti* — Georgescu, Valentin Al., *Bizanțul şi instituțiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea,* Bucureşti, 1980.

28. Gheție-Mareş, *Originile scrisului* — Gheție, Ion, Alexandru Mareş, *Originile scrisului în limba română,* Bucureşti, 1985.

29. Gonța, *Satul în Moldova* — Gonța, Alexandru, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile,* Bucureşti, 1986.

30. *Gruppenautonomie* — *Gruppenautonomie in Siebenburgen.* 500 *Jahre siebenbiirgisch-sdchsische Nationsuniversităt,* (Hrsg. Wolfgang Kessler), Bohlau Verlag, Koln, Wien, 1990.

31. Gundisch, *Das Patriziat* — Giindisch, Konrad G., *Das Patriziat siebenburgischer Stădte im Mittelalter,* Bohlau Verlag, Koln-Weimar-Wien, 1993 (Studia Transylvanica 18).

32. Gyemant, *Mişcarea națională* — Gyemiint, Ladislau, *Mişcarea națională a românilor din Transilvania între anii* 1790 *şi* 1848, Bucureşti, 1986.

33. Halecki, *From Florence to Brest* — Halecki, Oskar, *From Florence to Brest* 1439—1596, (Sacrum Poloniae Millenium, 5), Rzym, 1958.

34. Hanga, *Les institutions du droit coutumier* — Hanga, Vladimir, *Les institutions du droit coutumier roumain,* Bucureşti, 1971 (Bibliotheca Historica Romaniae 71)

35. Hațegan, *Pavel Chinezu* — Hațegan, loan, *Pavel Chinezu,*Timişoara, 1994.

36. Herlea, *Studii* — Herlea Alexandru, *Studii de istorie a dreptului,* voi. I, *Organizarea de stat* (ediție de Valeriu Şotropa), voi III, *Drept civil. învățământ juridic. Figuri de jurişti. Traduceri* (ediție îngrijită de Valeriu Şotropa şi Liviu Marcu), Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1983, respectiv 1997.

37. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare* — Holban, Măria, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV,* Bucureşti, 1981.

38. Ioody, *Măramaros* — I6ody, Păi, *Măramaros vărmegye* 1749-1769 *evi nemesseg vizsgălata* (Verificarea nobilimii din anii 1749-1769 în comitatul Maramureş), Sighet, 1943.

39. Iorga, *Studii asupra evului mediu* — Iorga, Nicolae, *Studii asupra evului mediu românesc,* Ediție îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984. .

40. *Jako,Philobiblon*	Jako, Zsigmond, *Philobiblon transilvan,* Bucureşti, 1977.
41. Lehoczky, *Bereg*	Lehoczky, Tivadar, *Beregvărmegye monographidja,* voi. I-III, Ungvăr, 1881.
42. Lukâcs, *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu*	Lukâcs, Antal, *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI),* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1999.
43. Lupaş, *Realităţi istorice*	Lupaş, Ioan, *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI,* Bucureşti, 1938, (extras).
44. Lupşa, *Catolicismul ţi românii*	Lupşa, Ştefan, *Catolicismul şi românii din Ardeal si Ungaria până la anul* 1556, Cernăuţi, 1929, p. 87.
45. Mâlyusz, *Egyhdzi tărsadalom*	Mălyusz, Elemer, *Egyhăzi tărsadalom a koze'pkori Magyarorszăgon* (Societatea bisericească în Ungaria medievală), Budapest, 1971.
46. Mărki, *Arad*	Mărki, Sândor, *Aradvărmegye es Arad szabadkirălyi văros tortenete* (Istoria comitatului Arad şi a oraşului liber regesc Arad), I, Arad, 1892.
47. Moga, *Les Roumains*	Moga, Ioan, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen-Âge,* Sibiu, 1944.
48. Moga, *Voievodatul Maramureşului*	Moga, Ioan, *Voievodatul Maramureşului. Probleme istorice şi chestiuni de metodă ştiinţifică,* Cluj-Sibiu, 1945. (extras).
49. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*	Moga, Ioan, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice.* Sibiu, 1944. (separatum AIIC, 1945, p. 55-148).
50. Mureşan, *lancu*	Mureşan, Camil, *lancu de Hunedoara,* ediţia a H-a, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1968.
51. *Nobilimea românească din Transilvania*	*Nobilimea românească din Transilvania. Az erdelyi roman nemesseg,* (Coordonator Marius Diaconescu, Studiu introductiv Ioan Drăgan), Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997.
52. *Omagiu Camil Muresanu*	*Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Muresanu la împlinirea vârstei de* 70 *de ani,* îngrijit de Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998.
53. Onciul, *Scrieri*	Onciul, Dimitre, *Scrieri istorice* (ediţie A. Sacerdoţeanu), voi. I—II, Bucureşti, 1968.
54. Panaitescu, *Biruinţa scrisului*	Panaitescu, Petre P., *începuturile şi biruinţa scrisului în limba română,* Bucureşti, 1965.
55. Panaitescu, *Interpretări româneşti*	Panaitescu, P.P., *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială,* Ediţia a Ii-a, (îngrijită de Ştefan S. Gorovei şi Măria Magdalena Szekely) Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1994 (prima ediţie Bucureşti, 1947).
56. Panaitescu, *Obştea ţărănească* —	Panaitescu, P.P., *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orânduirea feudală,* Bucureşti, Edit. Academiei, 1964.

57. Papacostea, *Românii în sec. XIII* — Papacostea, Şerban, *Românii în secolul al XlII-lea. între Cruciată si Imperiul Mongol,* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1993.

58. Papacostea, *Geneza statului* — Papacostea, Şerban, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice,* Cluj-Napoca, 1988. (Ediţie adăugită, Bucureşti, Edit. Corint, 1999).

59. Pascu, *Bobălna* — Pascu, Ştefan, *Bobălna,* Ediţia a Ii-a, revăzută şi completată, Bucureşti, 1963.

60. Pataki, *Domeniul Hunedoara* — Pataki, losif, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea,* Bucureşti, 1973.

61. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe* — Păcurariu, Mircea, *Istoria bisericii ortodoxe române,* voi.1, Bucureşti, 1980.

62. Pop, *Naţiunea română medievală* — Pop, Ioan-Aurel, *Naţiunea română medievală. Solidarităţi etnice româneşti în secolele XIII-XVI,* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1998.

63. Pop, *Adunările cneziale* — Pop, Ioan-Aurel, *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV-XVI,* Cluj-Napoca, 1991.

64. Pop, *Românii si maghiarii* — Pop, Ioan-Aurel, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XFV. Geneza statului medieval în Transilvania,* Fundaţia Culturală Română - Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1996.

65. Popa, *Ţara Haţegului* — Popa, Radu, *La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului,* Bucureşti, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.

66. Popa, *Ţara Maramureşului* — Popa, Radu, *Ţara Maramureşului în veacul al XlV-lea* (Ediţia a H-a îngrijită de Adrian Ioniţă), Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1997. (Prima ediţie, 1970).

67. Popovici, *Istoria* — Popovici, George, *Istoria românilor bănăţeni,* Lugoj, 1904.

68. Prodan, *Boieri si vecini* — Prodan, David, *Boieri şi vecini în Ţara Făgăraşului în sec. XVI-XVII,* în voi. Prodan, *Din istoria Transilvaniei,* p. 9-154.

69. Prodan, *Din istoria Transilvaniei* — Prodan, David, *Din istoria Transilvaniei. Studii şi evocări,* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1991.

70. Prodan, *Iobăgia* — Prodan, David, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea,* voi. I—III, Bucureşti, 1967-1968.

71. Prodan, *Supplex* — Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române,* Ediţie nouă cu adăugiri şi precizări, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984.

72. Răduţiu, *Incursiuni* — Răduţiu, Aurel, *Incursiuni în istoriografia vieţii sociale,* Cluj-Napoca, 1972.

73. Rusu, *Ctitori si biserici* — Rusu, Adrian Andrei, *Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700,* Satu Mare, Edit. Muzeului Sătmărean, 1977.

▮
▮S

74. **Rusu,** ***loan de Hunedoara*** — **Rusu,** Adrian **Andrei,** *Ioan de Hunedoara şi românii din vremea sa. Studii,* Edit. Presa universitară, Cluj-Napoca, 1999.

75. Toderaşcu, ***Unitatea** medievală* — Toderaşcu, **Ion,** *Unitatea românească medievală,* voi. I, Bucureşti, 1988; voi. II, cu titlul revizuit: *Permanenţe istorice medievale. Factori ai unităţii româneşti,* Iaşi, 1994.

76. **Tonk,** *Erdelyek* — **Tonk,** Săndor, *Erdelyek egyetem jărăsa a kozepkorban* (Studenţi ardeleni în evul mediu), Bucureşti, 1979.

77. **Ţeicu, *Banatul montan*** — **Ţeicu, Dumitru,** *Banatul montan în Evul mediu,* Timişoara, Edit. Banatica, 1998.

78. **Ureche, *Letopiseţul*** — **Ureche, Grigore,** *Letopiseţul Ţării Moldovei,* (ediţie de P.P.Panaitescu), Bucureşti, 1955.

79. **Vuia, *Districtus Walachorum*** — **Vuia, Iuliu,** *Districtus Walachorum. Cercurile ro mâneşti bănăţene.* Timişoara, 1929.

C **STUDII ŞI ARTICOLE**

1. **Achim, *Adunările obşteşti*** — Achim, Viorel, *O instituţie românească în Banatul medieval: adunările obşteşti din districte,* în RI, 41,1988, nr. 2, p. 191-203.

2. **Achim, *Adunările reunite*** — Achim, Viorel, *Consideraţii asupra adunărilor judiciare reunite ale districtelor medievale din Banat,* în RI, Serie nouă, tom 3, 1992, nr. 9-10, p. 917-927.

3. Achim, dini;
ii — Achim, Viorel, *Mutaţii în statutul unor sate cneziale din Banat în epoca angevină. Cazul de la Biniş,* în „Banatica", 12,1993, II, p. 47-63.

4. **Achim, *Catolicismul din Banat*** — Achim, Viorel, *Catolicismul la românii din Banat în Evul Mediu,* în RI, Serie nouă, VII, 1996, nr. 1-2, p. 41-55.

5. **Achim, *Consideraţii*** — Achim, Viorel, *Consideraţii asupra adunărilor obşteşti ale districtului Caransebeş în secolul al XV-lea,* în „Banatica", IX, 1987, p. 371-378.

6. **Achim, *Districtele*** — Achim, Viorel, *Districtele medievale româneşti de pe valea superioară a Begheiului,* în AIIC, 30, 1990-1991,p. 23-35.

7. **Achim, *Districtul Comiat*** — Achim, Viorel, *Districtul Comiat. Contribuţie la geografia istorică a Banatului în evul mediu,* în „Analele Banatului", Serie nouă, Arheologie-Istorie, II, 1993, p. 245-259.

8. **Achim, *Les Roumains et Ies dîmes*** — Achim, Viorel, *Les Roumains du royaume medieval hongrois et les dîmes envers Veglise. En marge d'un document d'Acta Romanorum Pontificum,* în RRH, XXXIII, 1994,1-2, p. 5-17.

9. **Achim, *Voievozii din Banat*** — Achim, Viorel, *Voievozii în districtele româneşti din Banat,* în SMIM, XII, 1994, p. 95-119.

10. Barta, *Ober den Platz Siebenburgens* — Barta Gâbor, *Ober den Platz Siebenburgens im Rahmen des ungarischen Konigreiches* (896-1690), în voi. *lnterethnische- und Zivilisationsbeziehungen im siebenbiirgischen Raum. Historische Studien,* Cluj, 1996.

11. Bogdan, *Originea voievodatului* — Bogdan, Ioan, *Originea voievodatului la români,* în voi. Bogdan, *Scrieri, p.* 165-179.

12. Bogdan, *Cnejii* — Bogdan, Ioan, *Despre cnejii români,* în voi. Bogdan, *Scrieri,* p. 180-206.

13. Boldea, *Familia Măcicaş* — Boldea, Ligia, *Câteva consideraţii privitoare la fa milia nobilă de Măcicaş (sec. XV-XVI),* în; „Sargetia", 20,1986-1987, p. 171-177.

14. Boldea, *Câteva opinii* — Boldea, Ligia, *Câteva opinii privitoare la originea şi evoluţia nobilimii române din Banat (sec. XIV-XV),* în AMN, 24-25, p. 1119-1125.

15. Boldea, *înnobilare şi confesiune* — Boldea, Ligia, *înnobilare şi confesiune în lumea feudală românească din Banat (sec. XIV-XVI),* în „Banatica", 13/11,1995, p. 27^44.

16. Boldea, *Probleme* — Boldea, Ligia, *Probleme ale studiului genealogic al familiilor nobile bănăţene,* în „Buletinul Comisiei de heraldică, genealogie şi sigilografie a Academiei Române Filiala Cluj.-Napoca", I-II, 1995- 1996, p. 29-76.

17. Boldea, *Situaţia* — Boldea, Ligia, *Situaţia social-economică şi juridică a nobilimii române din Banat (sec. XIV- XVI),* în „Banatica", 12/11,1993, p. 13-24.

18. Borcea, *Obştea sătească din Bihor* — Borcea, Liviu, *Obştea sătească din Bihor; voievozii şi cnezii ei în secolele XIII-XVII,* în „Crisia", 12, 1982, p. 123-160.

19. Brătianu, *Les assemblees* — Brătianu, Gheorghe I-, *Les assemblees d'e'tats et les Roumains de Transylvanie,* în „Revue des Etudes Roumaines", Tome XIII-XIV, 1974, p. 9-63. Traducere românească: *Adunările de stări şi românii în Transilvania,* în voi. Brătianu, *Adunările de stări,* p. 199-264.

20. Dan, *Armata lui lancu* — Dan, Mihail, *Armata şi arta militară a lui lancu de Hunedoara* (Pe baza cronicilor contemporane), în SCI-Cluj, 8,1957, nr. 1-4, p. 69-115.

21. Diaconescu, *Les implications* — Diaconescu, *Les implications confessionelles du Concile de Florence en Hongrie,* în „Mediaevalia Transilvanica", tom I, nr. 1-2, p. 29-62.

22. Diaconescu, *Răscoala nobililor* — Diaconescu, Marius, *Răscoala nobililor maramureşeni din* 1492, în voi. *Nobilimea românească,* p. 185-196.

23. Dragomir, *Vechile biserici din Zarand* — Dragomir, Silviu, *Vechile biserici din Zarand şi ctitorii lor în secolele XIV şi XVI,* în voi. Silviu Dragomir, *Studii de istorie medievală* (Ediţie Sorin Şipoş), Cluj-Napoca, Edit. Centrul de Studii Transilvane — Fundaţia Culturală Română, 1998, p. 179-205.

24. Drăgan, *„Aleşii" nobilimii române* — Drăgan, Ioan, *Aleşii" nobilimii române din perioada* 1440-1514, în „Mediaevalia Transilvanica", 1,1997, nr. 1-2, p. 87-110.

25. Drăgan, *Aspecte* — Drăgan, Ioan, *Aspecte ale relaţiilor dintre români şi puterea centrală în timpul domniei lui Matia Corvinul* ("1458-1490,), în RI, serie nouă, tom 3, 1992, nr. 905-916.

26. Drăgan, *Ciulanii* — Drăgan, Ioan, *Un model de ascensiune socială în Transilvania voievodală: Ciulanii,* în „Arhiva genealogică", I(VI), 1994, nr. 1-2, p. 35-47.

27. Drăgan, *Cnezi şi nobili* — Drăgan, Ioan, *Cnezi şi nobili români în vremea Corvineştilor,* în voi. *Nobilimea românească,* p. 110-128.

28. Drăgan, *Filip More* — Drăgan, Ioan, *Diplomatul şi umanistul de origine română Filip More de Ciula* C1470-1526), în „Apulum", 13,1983, p. 183-189.

29. Drăgan, *Gheorghe More* — Drăgan, Ioan, *Gheorghe More de Ciula banul Belgradului,* în „Sargetia", 20, 1986-1987, p. 261-266.

30. Drăgan, *Ladislau Ficior* — Drăgan, Ioan, *Un căpitan român pe frontul antiotoman: Ladislau Ficior de Ciula* (7-1492), în AMN, 22-23,1985-1986, p. 261-266.

31. Drăgan, *More* — Drăgan, Ioan, *„More" — un apelativ românesc în mediul nobiliar medieval din Transilvania şi Ungaria,* în „Arhiva genealogică", X, 1998, fasc. 1-2.

32. Drăgan, *Nobili români în viaţa instituţională* — Drăgan, Ioan, *Nobili români în viaţa instituţională a Transilvaniei şi Ungariei până la* 1526, în voi. *Omagiu Camil Mureşanu,* p. 85-114.

33. Drăgan, *Nobilimea românească* — Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania — incursiune istoriografiei,* în AIICN, XXX, 1990-1991, p. 343-356.

34. Drăgan, *O problemă controversată* — Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania — o problemă controversată în istoriografia română,* în voi. *Nobilimea românească,* p. 5-33.

35. Drăgan, *Nobilii condiţionări* — Drăgan, Ioan, *Nobilii români condiţionări până la începutul secolului al XVI-lea,* în voi. *Relaţii româno-ucrainene,* Coord. Viorel Ciubotă, Vasile Marina, Satu Mare, Edit. Muzeului Sătmărean, 1999,p.157-167.

36. Drăgan, *Originile individualităţii Haţegului* — Drăgan, Ioan, *Originile individualităţii istorice a Ţării Haţegului în evul mediu,* în AIIC, XXV, 1982, p. 25-37.

37. Drăgan, *Precursorii lui Olahus* — Drăgan, Ioan, *Precursorii români ai lui Olahus,* în „Cercetări istorice", XVI, 1997, p. 121-128.

38. *Dragon, Românii în lupta antiotomană* — Drăgan, Ioan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a secolului al XV-lea,* în AIIC, 27,1985-1986, p. 67-77.

39. Drăgan, *Ungur* — Drăgan, Ioan, *Nobilii Ungur din Nădăştia,* în „Buletinul Filialei Cluj a Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie", III, 1995-1996, p. 77-85.

40. Drăgan, *Un român ardelean* — Drăgan, Ioan, *Un român ardelean în solie la Ştefan cel Mare la* 1475, în AIIAI, 24/2, 1987, p. 357-362.

41. Drăgan, *Un cărturar umanist* — Drăgan, Ioan, *Un cărturar umanist ignorat — Filip More de Ciula,* în „Magazin istoric", 1991 (XXV), nr. 8, p. 56-58.

Al. Edroiu, *Posesiunile domnilor* — Edroiu, Nicolae, *Posesiunile domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei în Transilvania (secolele XIV-XVI). Semnificaţii politico-sociale şi cultural-istorice,* în voi. *Istoria României. Pagini transilvane,* (Coord. acad. Dan Berindei), Fundaţia Culturală Română — Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1994, p. 45-62.

43. Elekes, *A kozpontosito eroforrdsai* — Elekes, Lajos, *A kozpontosito politika belso eroforrăsai a XV szăzad măsodik feleben* (Resursele interne ale politicii de centralizare din a doua jumătate a secolului al XV-lea), Budapest, 1955 (extras).

44. Elekes, *Essai de centralisation* — Elekes, Lajos, *Essai de centralisation de l'Etat hongrois dans la seconde moitie du XV-e sie'cle,* Budapest, 1960 (extras).

45. Engel, *Hunyadi pălyakezdese* — Engel, Pal, *Hunyadi pălyakezdese* (începutul carierei lui Iancu de Hunedoara), în voi. *Nobilimea românească din Transilvania,* p. 91-105.

46. Eskenasy-Rusu, *Cetatea Mălăieşti* — Eskenasy, Victor, Adrian A. Rusu, *Cetatea Mălăieşti şi cnezatul Sălaşului (sec. XIV-XVII),* în AIIAC, 25,1982, p. 53-92.

Al. Feneşan, *Districtul Dobra* — Feneşan, Costin, *Districtul Dobra şi privilegiile sale până spre sfârşitul veacului al XV-lea,* în AIIAC, XXVII, 1985-1986, p. 301-321.

48. Feneşan, *Familia Bizere* — Feneşan, Costin, *Familia românească Bizere şi moşiile ei de pe Valea Pogănişului* (1433-1447), în „Sargetia", XVI-XVII, 1982-1983, p. 267-279.

49. Feneşan, *Districtul Mehadia* — Feneşan, Costin, *Districtul românesc Mehadia la sfârşitul secolului al XlV-lea,* în „Banatica", 5, 1979,p.273-283.

50. Fenesan, *Ohaba si Ponor* — Feneşan, Costin, *Ohaba şi Ponor — două moşii româneşti din Ţara Haţegului şi stăpânii lor în secolele XV-XVI,* în „Sargetia", XVIII-XIX, 1984-1985,p. 181-194.

51. Feneşan, *Privilegiile Caransebeşului* — Feneşan, Costin, *Despre privilegiile Caransebeşului până la mijlocul secolului al XVl-lea,* în „Banatica"^, 1973, p. 157-163.

52. Feneşan, *Studenţi din Banat* — Feneşan, Costin, *Studenţi din Banat la universităţile străine până la* 1552, înRI,29,1977,nr.l2.

53. Fiigedi, *Adelsnation* — Fiigedi, Erik, *Die ungarische Adelsnation in Siebenbu'rgen,* în voi. *Gruppenautonomie.*

54. Gliick, *Date noi* — Gliick, Eugen, *Date noi cu privire la prezenţa cavalerilor teutoni la frontiera Banatului* (1429-1437), în RI, Serie nouă, Tom III, 1992, nr. 7-8, p.783-792.

55. Giindisch, Cnezii români — Giindisch, Konrad, *Cnezii români din Transilvania şi politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg,* în voi. *Ştefan Meteş la* 85 *de ani,* Cluj-Napoca, 1977, p. 235-237.

56. Giindisch, *Participarea saşilor* — Giindisch, Konrad.G, *Participarea saşilor la răzvrătirea din anul* 1467 *a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvin,* în SUBB, Historia, 1972, fasc. 1, p. 21-30.

57. Haţegan, *Banatul la* 1478 — Haţegan, Ioan, *Banatul la* 1478. *Sinteza vieţii economice, politice şi militare a unui ţinut într-un an de răscruce al istoriei sale,* în voi. *Nobilimea românească,* p. 152-174.

58. Herlea, *Justiţia penală* — Herlea, Alexandru, *Justiţia penală în Transilvania până în secolul al XVI-lea,m* Idem, *Studii*, p. 111-120.

59. Holban, *Deposedări în Haţeg* — Holban, Măria, *Deposedări şi judecăţi în Haţeg pe vremea angevinilor* (1960), în Măria Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare,* p. 232-244.

60. Holban, *Deposedări în Banat* — Holban, Măria, *Deposedări şi judecăţi în Banat în vremea angevinilor şi ilustrarea lor prin procesul Voya* (1361-1378), în SMIM, V, 1962, p. 57-132.

61. Holban, *Variaţii* — Holban, Măria, *Variaţii istorice în problema cnezilor din Transilvania* (1965), în Măria Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV,* Bucureşti, 1981, p. 213-231.

62. Holban, *Cneazul în Polonia* — Holban, Traian, *Cneazul. Contribuţie lajus valachicum în Polonia,* în „Cercetări istorice", X-XI, 1934-1936, p. 62-79.

63. Hossu, *Dragoşeştii* — Hossu, Vaier, *Dragoşeştii - o familie cu vocaţie dinastică,* în AMN, 18,1994, p. 173-203.

64. Ilea-Rus, *Voievozii români din Bihor* — Ilea, Ana, Vasile Rus, *Documente referitoare la voievozii români din Bihor,* în „Crisia", 19, 1989, p. 309-316.

65. Iorga, *Cea mai veche ctitorie* — Iorga, Nicolae, *Cea mai veche ctitorie de nemeşi români din Ardeal* (1408-1409), în voi. Iorga, *Studii asupra evului mediu,* p. 162-164.

66. Iorga, *O mărturie din* 1404 — Iorga, Nicolae, *O mărturie din* 1404 *a celor mai vechi „moldoveni",* în Iorga, *Studii asupra evului mediu,* p. 155-157.

67. Iosipescu, *Dragoşeştii* — Iosipescu, Sergiu, *Dragoşeştii,* în „Arhiva Genealogică", I(VI), 1994, nr. 1-2, p. 27-34.

68. Klein, *More nobilium*	Klein, Karl Kurt, *More nobilium se gerentes,* în „Siebenburgische Vierteljahreschrift", 59,1936, p. 108—113.
69. Kubinyi, *A kirdlyi tandcs koznemesi iilnokei*	Kubinyi, Andrâs, *A kirdlyi tandcs koznemesi iilnokei a Jagello-korban* (Reprezentanții nobilimii mijlocii în consiliul regal în epoca Iagelonilor), în voi. *Mdlyusz Eleme'r emle'kkdnyv,* Budapest, 1984, p. 257-268. (Extras)
70. Kubinyi, *Bdrok*	Kubinyi, Andrâs, *Bdrok a kirdlyi tanăcsban Mătyds es II. Uldszlo idejeben* (Baroni în consiliul regal în timpul lui Matia şi Vladislav II), Budapest, 1988 (extras din Sz., 1988, nr.1-2).
71. Kubinyi, *Residenz*	Kubinyi, Andrâs, *Residenz- und Herrschaftsbildung in Ungarn in der zweiten Hălfte des* 15, *Jahrhunderts und am Beginn des* 16. *Jahrhunderts,* în voi. *Furstliche Residenzen im spătmittelalterlichen Europa,* Herausg. von Hans Patze und Werner Paravicini, Sigmaringen, 1991, p. 421^62.
72. Kubinyi, *Kaposujvdri uradalom* —	Kubinyi, Andrâs, *A kaposujvări uradalom es a Somogy megyei familiărisok szerepe Ujlaki Miklos birtokpolitikdjdban (Adatok a XV. szdzadi feuddlis nagybirtok hatalmi politikăjăhoz)* (Domeniul Kaposujvâr şi rolul familiarilor din comitatul Somogy în politica patrimonială a lui Nicolae Ujlaki. Contribuții la politica autoritară a marii proprietăți feudale din sec. XV), în voi. *Somogy megye multjăbol,* Kaposvâr, 1973.
73. Lâzar, *Ungur csaldd*	Gr. Lâzâr, A., *Az Ungur csaldd tortenetehez* (Istoria familiei Ungur), în HTRTE, 1902, p.71-72.
74. *Lukâcs, Țara Făgăraşului*	Lukâcs, Antal, *Țara Făgăraşului la începutul secolului al XVI-lea. Documente noi,* în voi. *Național şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. Dr. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a* 70 *de ani,* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1998, p. 207-230.
75. Lupaş, *Dumitru din Sâlişte*	Lupaş, Ioan, *Din relațiile Transilvaniei cu Țara Românească,: activitatea cnezului Dumitru din Sălişte,* în voi. Ioan Lupaş, *Din istoria Transilvaniei,* (Ediție de Marina Vlasiu), Bucureşti, 1988, p. 66-69.
76. Lupşa, *Biserica ortodoxă*	Lupşa, Ştefan, *Biserica ortodoxă (română) din Ardeal şi Ungaria în veacul lui Ioan de Hunedoara,* în MA, 1, 1956, nr. 3-4, p. 268-277, 2, 1957, nr. 3-4, p. 219-229 şi 3,1958, nr. 1-2, p. 71-86.
77. Maksay, *Le pays de la noblesse - ttombreuse*	Maksay, Ferenc, *Le pays de la noblesse nombreuse,* în SHASH, 139, Budapest, 1980, p. 5-26.
78. Mâlyusz, *Nobles of Transilvania* -	Mâlyusz, Elemer, *Hungarian Nobles of Medieval Transilvania,* în voi. *Nobilities in Central and Eastern Europe: Kinship, Property and Privilege,* (Edited by Jânos M. Bak), Budapest — Krems, 1994, p. 25-53 (History and Society in Central Europe, 2 Medium Aevum Quotidianum 29).

79. Mi«ea

—

80. Moga, *Voievodatul Maramureşului* —

81. Motogna, *Districtele româneşti*

—

82. Mototolescu, *Jus Valachicum*

—

83. *MiiWer, DieGrăven*

—

84. Pali, *Fragen der Renaissance* —

85. Papacostea, *La conscience* —

86. Papacostea, *Relaţiile interna ţionale XIV-XV*

87. Papacostea, *Statul românesc*

88. Papacostea, *Un nou izvor*

89. Pascu, *Rolul cnezilor*

90. Petrovay, *Dolhay cs.*

91. Petrovay, *Ilosvay cs.*

92. Petrovay, *Bilkeyek*

93. Petrovay, *Lipcsey cs.*

Minea, Ilie, *Din istoria unui cnezat ardelean,* în „Cercetări istorice", X-XII, 1934-1936, nr. 1, p.14-41.

Moga, Ioan, *Voievodatul Maramureşului. Probleme istorice şi chestiuni de metodă ştiinţifică,* Sibiu, 1945 (Extras din AIIC, X). Motogna, Victor, *Contribuţii la istoria românilor bănăţeni. Districtele româneşti,* în voi. *Banatul de altădată. Studii istorice,* Timişoara, 1944. Mototolescu, Dumitru D., *Jus Valachicum în Polo-nia,* Bucureşti, 1916.

Miiller, Georg, *Die Grăven des siebenbiirgischen Sachsenlandes,* în voi. *Festschrift Friedrich Teutsch,* Sibiu, 1931, p. 103-178. Pali, Francisc, *Fragen der Renaissance und der Reformation in der Geschichte Rumăniens,* în „Forschungen zum Volk und Landeskunde", 9, 1965, nr. 2, p. 5-27.

Papacostea,Şerban, *Les roumains et la conscience de leur românite au Moyen-Age,* în RRH, 4,1965, nr.l, p. 15-24. (Trad. rom. în voi. *Geneza statului,* p. 222-230, cu titlul *Conştiinţa romanităţii la români în evul mediu).*

Papacostea, Şerban, *Relaţiile internaţionale în răsăritul şi sud-estul Europei în secolele XIV-XV,* în voi. *Geneza statului,* p. 236-258. Papacostea, Şerban, *Statul românesc în secolele XIV-XVI. Rolul său în consolidarea entităţii poporului român,* în voi. *Geneza statului,* p.131-150.

Papacostea, Şerban, *întemeierea Ţării Româneşti şi a Moldovei şi românii din Transilvania — un nou izvor,* în voi. *Geneza statului,* p. 76-96. Pascu, Ştefan, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara,* în SCI-Cluj, 8,1957, nr. 1-4, p. 25-64. Petrovay, Gyorgy, *A Dolhay csalăd eredete, leszăr-mazdsa es tortenete* 1366-1708 (Originea, genealogia şi istoria familiei de Dolha), în „Turul", XI, 1893, p. 71-82,122-132,161-176. Petrovay, Gyorgy, *Az Ilosvay csaldd leszârmazasa* (Genealogia familiei de Iloşva), în „Turul", 14, 1896, p. 19-27,66-75,97-110,157-178.

Petrovay, Gyorgy, *A Bilkeyek* (Bilcenii), în „Turul", XII, 1894, p. 11-20,77-83.

Petrovay, Gyorgy, *A Bilkey Lipcsey csalăd,* (Familia Lipcea de Bilca), în „Turul", XII, 1894, p.105-119,163-172.

94. Petrovay, *Gorzo cs.* — Petrovay, Gyorgy, *A Bilkei Gorzo csalăd tortenete* 1339-*tol napjainkig* (Istoria familiei Gurzău de Bilca din 1339 până în zilele noastre), în „Turul", XII, 1894, p. 186-189.

95. Petrovay, *Komlosy cs.* — Petrovay, Gyorgy, A *Komlosi Komlosy csalăd tortenete YiAA-e'vtol* (Istoria familiei Komlosy de Comlăuş începând din anul 1334), în „Turul", XIII, 1895, p. 31-38, 84-90.

96. *Petrovayak* — Petrovay, Gyorgy, A *dolhai e's petrovai Petrovayak tortenete* 1450-to7 *napjainkig* (Istoria familiei Petrovai de Dolha şi Petro va din 1450 până în zilele noastre), în „Turul", XV, 1897, p. 58-69,114-127,171-187.

97. Petrovay, *Kisfaludy cs.* — Petrovay, Gyorgy, A *Kisfaludy csalăd leszărmazăsa e's tortenete 1476-tol* 1681-i'g (Istoria şi genealogia familiei de Kisfalu (=Iloşva Mică), în „Turul", XV, p. 7-10.

98. Philippi, *Adelsgesetzgebung* — Philippi, Paul, *Riickwirkungen der Adelsgesetzgebung unter Ludwig dem Grossen* CI 351,) *aufdie siebenbiirgische Gruppenautonomie: eine Hypothese,* în voi. *Gruppenautonomie in Siebenbiirgen,* p. 131-144.

99. Pleşia, *La noblesse* — Pleşia, Dan Gr., *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et e'volution,* în RRH, XXVI, 1987, nr. 3, p. 187-215.

100. Pop, *Datul oilor* — Pop, Ioan-Aurel, *Datul oilor în Ţara Haţegului în veacul al XV-lea şi la începutul veacului al XVI-lea,* în „Sargetia", 16-17,1982-1983, p. 287-294.

101. Pop, *Solidarităţi româneşti* — Pop, Ioan-Aurel, *Confesiune şi naţiune medievală: solidarităţi româneşti în secolele XIV-XVI,* în AIIC, XXVIII, p. 177-187.

102. Pop, *încercări de imixtiune* — Pop, Ioan-Aurel, *încercări de imixtiune în Ţara Haţegului în secolul al XV-lea,* în AIIC, 25,1982, p. 39-52.

103. Pop, *Realităţi medievale* — Pop, Ioan-Aurel, *Realităţi medievale româneşti în Ţara Haţegului reliefate prin analiza diplomatică a unor documente din secolele XIV-XV,* în AMN, XIX, 1982, p. 88-92.

104. Pop, *Privilegii* — Pop, Ioan-Aurel, *Privilegii obţinute de români în epoca lui Matia Corvinul,* în RI, tom II, 1991, nr. 11-12, p. 667-677.

105. Pop, *Structura etnică* — Pop, Ioan-Aurel, *Observaţii privitoare la structura etnică şi confesională a Ungariei şi Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV),* în voi. *Istoria României. Pagini transilvane* (coord. acad. Dan Berindei), Cluj-Napoca, 1994, p. 9-^4.

106. Pop, *Sensibilităţi etnice* — Pop, Ioan-Aurel, *Sensibilităţi etnice şi confesionale în Transilvania în timpul lui Nicolaus Olahus,* în AIIC, XXXIII, 1994, p. 211-219.

107. Pop, *Un privilegiu regal solemn de la* 1366 — Pop, Ioan Aurel, *Un privilegiu regal solemn de la* 1366 *ţi implicaţiile sale,* în „Mediaevalia Transilvanica", I, 1997, nr. 1-2, p. 69-84.

108. Pop-Mârza, *lancu* — Pop, Ioan-Aurel, Iacob Mârza, *Personalitatea si epoca lui lancu (Ioan) de Hunedoara reflectate în însemnările de pe un incunabul de la* 1481, în voi. *Omagiu Camil Muresanu,* p. 48 — 61.

109. Popa, *Valea Bistrei* — Popa, Radu, *Valea Bistrei în secolele X1I-XIV. Cercetări documentare şi arheologice în nordul Bihorului,* în *Centenar muzeal orădean,* Oradea, 1972, p. 215-219.

110. Popa, *Familia Mutnic* — Popa Traian, *Familia Mutnic,* în Rev. Inst. Soc, 13, 1944,p. 526-538.

111. Popa-Gorjanu, *From kenezii* — Popa-Gorjanu, Cosmin, *From Kenezii to Nobiles Valachi: the Evolution ofthe Romanian Elite ofthe Banat in the Fourteenth and Fifteenth Centuries,* in „Annual of Medieval Studies at CEU", voi. 6,2000, p. 109-128.

112. Prodan, *lancu* — Prodan, David, *lancu de Hunedoara,* în *vo].Din istoria Transilvaniei,* p. 256-271.

113. Răduţiu, *Valea Jiului la* 1484 - Răduţiu, Aurel, *Valea Jiului la* 1484, în „Revista de Arhivistică", III, 1997,nr.l-2,p. 101-106.

114. Răduţiu, *Domeniul cetăţii Deva* — Răduţiu, Aurel, *Domeniul cetăţii Deva. Localităţile:* 1453-1673, în voi. *Omagiu Camil Muresanu,* p. 62-84.

115. Rusu, *Cândestii* — Rusu, Adrian Andrei, *Cnezi români din Transilvania în epoca lui lancu de Hunedoara - Cândestii din Râu de Mori,* în RI, 37,1984, nr.6, p. 556-568.

116. Rusu, *Cetatea Haţegului* — Rusu, Adrian A., *Cetatea Haţegului. Monografie istorică şi arheologică,* în „Sargetia", 16-17,1982-1983, p. 333-359.

117. Rusu, *Documente Hunedoara* — Rusu, Adrian Andrei, *Documente inedite privitoare la comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea,* în „Sargetia", 15,1981,p. 92-95.

118. Rusu, *Datareaferecăturii* — Rusu, Adrian A., *Datarea ferecăturii evangheliarului lui Laţcu Cânde de la Mănăstirea Neamţ,* în AIIAI, 22/2,1985, p. 742-746.

119. Rusu, *Dovezi* — Rusu, Adrian A., *Dovezi pentru continuitatea adunărilor româneşti din Ţara Haţegului după mijlocul secolului al XV-lea,* în „Sargetia", 1984-1985, XVIII-XIX, p. 169-180.

120. Rusu, *Nobilimea si biserica* — Rusu, Adrian *A.., Nobilimea românească şi biserica în secolul al XV-lea (exemplul haţegan),* în voi. *Nobilimea românească din Transilvania,* p. 131-144.

121. Rusu, *Preoţi din Haţeg* . — Rusu, Adrian A., *Preoţi români ortodocşi din districtul Haţegului în secolul al XV-lea,* în MB, 32, 1982, p.644-653.

122. Rusu, *Un formular* Rusu, Adrian A., *Un formular al cancelariei regale din epoca lui lancu de Hunedoara pentru nobilii români din Transilvania,* în AMN, 20, 1983, p. 155-170.

123. Rusu, *Un proces la Grădişte* — Rusu, Adrian A., *Un proces de moştenire din anul* 1426 *pentru stăpâniri la Grădişte (Sarmizegetusa) şi implicaţiile lui în Hunedoara şi Zarand,* în „Ziridava", 18,1993, p. 91-99.

124. Rusu-Pop, *Familia Arca* — Rusu, Adrian A., Ioan A. Pop, *Familia nobiliară românească Arca din Ţara Haţegului (sfârşitul sec. XV - începutul sec. XVI),* în AMN, XXI, 1984, p. 211-225.

125. Sacerdoţeanu, *Două acte haţegane* — Sacerdoţeanu, Aurelian, *Două acte haţegane şi unul vâlcean,* în AAR-MSI, tom 17,1935, p. 219-220.

126. Szakăly, *Phases* — Szakdly, Ferenc, *Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohăcs* (1365-1526,), în „Acta Orientalia Academiae Scientarum Hungariae", tomus XXXIII (1), 1979, p. 65-111.

127. Szekely, *Les revoltes* — Szekely, Gyorgy, *Les re'voltes paysannes et la noblesse hongroise au debut du XVI-e siecle,* în *Noblesse frangaise et noblesse hongroise XVI-e - XlX-e siecles* (sous la direction de Bela Kopeczi et £va H. Balâzs), Budapest — Paris, 1981.

128. Torok, *Csulaiak* — Torok, Pal, *A Csulaiak,* în „Magyar csalâd-torteneti szemle",9,1943, p. 102-111.

129. Ţigău, *Fiat* — Ţigău, Dragoş-Lucian, *Familia Fiat de Armeniş în secolele XV-XVII,* în „Banatica", 14,1996, p. 21-51.

130. Vinulescu, *Privilegiile* — Vinulescu, Gheorghe, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănăţene,* în voi. *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lapedatu la împlinirea vârstei de* 60 de *ani*. Bucureşti, 1936, p. 869-876.

INDICE DE PERSOANE*

---

* Persoanele nobile menţionate în lucrare sunt înregistrate alfabetic, pe localităţile dătătoare de nume nobiliar, pe familii sau individual. Pentru identificarea localităţilor se va utililiza şi Anexa I. Abrevieri: c - cnez, cnezi; cast. - castelan; cn - cnez nobil; distr. - district; fam. - familie; m-re - mănăstire; nob - nobili, familie; v - vezi; vv - voievod, voievozi. Paginile subliniate indică o microfişă a unei familii sau personalităţi din categoriile *egregii* şi *magnifici.*

ţ^fr^m^-

D

E

N

R

T-Ţ

U

W-X

Apărut: 2000
Coli de tipar: 29,25

/T\ PAGINARE COMPUTERIZATĂ
U EDITURA ENCICLOPEDICĂ

Tiparul executat la Imprimeriile Media Pro Cluj